

Mateusz Nowikiewicz

Pod smoczymi sztandarami

Nowa Armia Cesarstwa Qingów
(1901–1911)

**Pod smoczymi sztandarami.
Nowa Armia Cesarstwa Qingów (1901–1911)**

Acta Universitatis Wratislaviensis

No 4377

Mateusz Nowikiewicz

Pod smoczymi sztandarami

Nowa Armia Cesarstwa

Qingów (1901–1911)

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU WROcŁAWskiego
WROcŁAW 2025

Mateusz Nowikiewicz

Pod smoczymi sztandarami. Nowa Armia Cesarstwa Qingów (1901–1911)

Recenzent: Jakub Polit

Redakcja: Jacek Skawiński

Skład i łamanie: Aleksandra Hajduk-Wojas

Projekt i opracowanie graficzne okładki: Małgorzata Szałyga
na podstawie projektu makiety Grupa Projektor

Fotografia na okładce: *Manewry Nowej Armii Cesarstwa Qingów (1908 r.)*, źródło: www.loc.gov

Publikacja dofinansowana ze środków funduszu na rzecz badań naukowych
i komercjalizacji ich wyników Uniwersytetu Wrocławskiego

© Uniwersytet Wrocławski 2025

ISSN: 0239-6661 (AUWr)

ISSN: 0239-6661 (AUWr online)

ISBN: 978-83-68619-51-5 (druk)

ISBN: 978-83-68619-52-2 (PDF)

Druk: Mazowieckie Centrum Poligrafii sp. z o.o.

Uniwersytet
Wrocławski

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. F. Joliot-Curie 12, 50-383 Wrocław

tel. 71 375 76 84, e-mail: wydawnictwo@uwr.edu.pl

Spis treści

Wykaz używanych skrótów	7
Wstęp	11
Rozdział 1. Antecedencje	51
Wojna Qingów z Japonią	51
Przemiany w obronności na terenie Północnych Chin	61
Zhang Zhidong i reformy w dolinie Jangcy	75
Rozdział 2. Przemiany instytucjonalne i organizacyjne doby Nowej Administracji	91
Kryzys roku <i>gengzi</i> oraz jego następstwa (1900–1901)	91
Narodziny Nowej Armii	101
Rozwój edukacji wojskowej	125
Rozdział 3. Nowa Armia gubernatorstwa generalnego Huguang	143
Prowincja Hubei	143
Prowincja Hunan	171
Rozdział 4. Nowa Armia w granicach gubernatorstwa generalnego Liangjiang	185
Prowincja Jiangsu	185
Prowincje Anhui oraz Jiangxi	211
Rozdział 5. Nowa Armia na południu Cesarstwa	237
Prowincja Zhejiang	237
Prowincja Yunnan	255
Zakończenie. Nowa Armia w 1911 roku	285

Tablice	293
Aneksy	329
Bibliografia	335
Glosariusz	367
Indeks	367

Wykaz używanych skrótów

<i>Decennial Reports, 1902–1911</i>	<i>Decennial Reports on the Trade, Navigation, Industries etc. of the Ports Open to Foreign Commerce in China and Corea, and on the Condition and Development of the Treaty Port Provinces, 1902–1911.</i>
DQLS DJHS	<i>Da Qing lichao shilu, Dezong jing huangdi shilu</i> 大清歷朝實錄德宗景皇帝實錄 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej dynastii Qing. Autentyczny zapis ery cesarza Guangxu].
DQLS XZ	<i>Da Qing lichao shilu, Xuanton g zhengji</i> 大清歷朝實錄宣統政紀 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej dynastii Qing. Annały administracji cesarza Xuanton g].
GGB JDZ	<i>Guoli Gugong Bowuyuan, Junjichu Dang Zhejian</i> 國立故宮博物院軍機處檔摺件 [Państwowe Muzeum Pałacowe, Memoriały i Dokumenty z Archiwum Biura Tajemnic Wojskowych].
GGB GZDZ	<i>Guoli Gugong Bowuyuan, Gong Zhong Dang Zouzhe</i> 國立故宮博物院宮中檔奏摺 [Państwowe Muzeum Pałacowe, Memoriały z Archiwum Pałacowego].
GGB ZG ZB	<i>Guoli Gugong Bowuyuan, Zhuan Gao, Zhuan Bao</i> 國立故宮博物院傳稿傳包 [Państwowe Muzeum Pałacowe, Szkice Biograficzne, Pakiety Biograficzne].
GX	Era panowania cesarza Guangxu.

JSZ	<i>Jindai shi ziliao</i> 近代史资料 [Wybór materiałów z dziejów nowożytnych].
LKY	<i>Liu Kunyi yiji</i> 劉坤一遺集 [Dzieła pozostawione przez Liu Kunyi].
MJ	Era panowania cesarza Meiji.
MRZ	<i>Minguo renwu zhuan</i> 民国人物传 [Biografie osobistości Republiki (Chińskiej)].
NARA GRDS DCN	The National Archives and Records Administration, General Records of the Department of State, Despatches from U.S. Consuls in Nanking, China, 1902–1906.
NARA GRDS DMCh	The National Archives and Records Administration, General Records of the Department of State, Despatches from U.S. Ministers to China, 1843–1906.
NARA GRDS NMF	The National Archives and Records Administration, General Records of the Department of State, Numerical and Minor Files, 1906–1910.
NARA GRDS RDSRIACH	The National Archives and Records Administration, General Records of the Department of State, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of China, 1910–1929.
NARA WDGSS CWR	The National Archives and Records Administration, Records of the War Department General and Special Staffs, Correspondence of the War College Division and Related General Staff Offices, 1903–1919.
NGB	<i>Nihon gaikō bunsho</i> 日本外交文書 [Japońskie dokumenty dyplomatyczne].
<i>Предварительный отчетъ</i>	К.Г.Э., Меннергейм, <i>Предварительный отчетъ о поѣздкѣ, предпринятой по Высочайшему повѣленію черезъ Китайскій Туркестанъ и стѣверныя провинціи Китая въ г. Пекинъ, въ 1906–7 и 8 гг, полковника барона Меннергейма.</i>

QGCZRJS	<i>Qing Guangxu chao Zhong Ri jiaoshe shiliao</i> 清光緒朝中日交涉史料 [Materiały historyczne dotyczące negocjacji chińsko-japońskich podczas ery panowania cesarza Guangxu z dynastii Qing].
QXBY	<i>Qingmo xinjun bianlian yange</i> 清末新军编练沿革 [Historia formowania Nowej Armii w końcowym okresie dynastii Qing].
TBL AAS IOR L/MIL	The British Library (London), Asian and African Studies, India Office Record, Records of the Military Department, 1708–1957.
TBL AAS IOR L/PS	The British Library (London), Asian and African Studies, India Office Record, Political and Secret Department Records, 1800–1947.
TBL AAS Mss Eur	The British Library (London), Asian and African Studies, The Private Papers of the Oriental and India Office Collections.
TNA FO	The National Archives (Kew), Foreign Office.
TNA WO	The National Archives (Kew), War Office.
WZX	<i>Wenshi ziliao xuanji</i> 文史资料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych].
XG	<i>Xinbai geming</i> 辛亥革命 [Rewolucja <i>xinbai</i>]
XGH	<i>Xinbai geming huiyilu</i> 辛亥革命回憶錄 [Zapisy wspomnień z rewolucji <i>xinbai</i>].
XGJDS	<i>Xinbai geming Jiangsu diqu shiliao</i> 辛亥革命江苏地区史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji <i>xinbai</i> na terenie Jiangsu].
XGZSX	<i>Xinbai geming Zhejiang shiliao xuji</i> 辛亥革命浙江史料续辑 [Uzupełniający tom dokumentów historycznych o rewolucji <i>xinbai</i> w Zhejiangu].
XSH	<i>Xinbai shouyi huiyilu</i> 辛亥首義回憶錄 [Zapisy wspomnień z pierwszego powstania w (roku) <i>xinbai</i>].
XT	Era panowania cesarza Xuantonga.
YGXGZ	<i>Yunnan Guizhou xinbai geming ziliao</i> 雲南貴州辛亥革命資料 [Materiały o rewolucji <i>xinbai</i> w Yunnanie oraz Guizhou].

YXGZ	<i>Yunnan xinbai geming ziliao</i> 云南辛亥革命资料 [Materiały o rewolucji <i>xinbai</i> w Yunnanie].
YSQ	<i>Yuan Shikai quanji</i> 袁世凱全集 [Dzieła zebrane Yuan Shikaia].
ZZQ	<i>Zhang Zhidong quanji</i> 張之洞全集 [Dzieła zebrane Zhang Zhidonga].
ZMSDZH	<i>Zhonghua Minguo shi dang'an ziliao huibian</i> 中华民国史档案资料汇编 [Kolekcja materiałów archiwalnych o dziejach Republiki Chińskiej].
ZXGH	<i>Zhejiang xinbai geming huiyilu</i> 浙江辛亥革命回忆录 [Zapisy wspomnień z rewolucji <i>xinbai</i> w Zhejiangu].

Wstęp

Po stronie sił cesarskich wyróżnił się każdy rodzaj broni. Umiejętności dowództwa stały na wysokim poziomie. Szeregowcy byli dobrze prowadzeni. Saperzy wznosili przeprawy mostowe w niemiłosiernie trudnych i niebezpiecznych warunkach. Artylerzyści zaś, w momentach bitewnego wrzenia, z opanowaniem korzystali z dalmierzy i lornetek Zeissa. [...] W skrócie, żołnierze z Północy dali się poznać jako wysokiej klasy wojacy¹.

Percy Horace Kent (1876–1963) o Armii Północnego Oceanu
(*Beiyang jun*, 北洋軍), 1912 r.

Nie było żadnego przypadku symulantwa; jedyną troską rannych, leżących w szpitalach, było to, by jak najszybciej powrócić na linię walk. Nie da się nie dostrzec, że tymi żołnierzami kierowała gorliwość dla sprawy, w którą niezachwianie wierzyli [...]. Oto nowy duch, z którym trzeba będzie się liczyć we wszystkich przyszłych relacjach z Chińczykami².

Herbert Goffe (1870–1939), konsul brytyjski w Hankou, 1912 r.

Przytoczone powyżej wypowiedzi wyszły spod pióra naocznych świadków dramatycznych zmagañ pomiędzy stronami wojny domowej, która na przestrzeni kilku miesięcy — pomiędzy październikiem 1911 roku

¹ Cyt. za: P.H.B. Kent, *The Passing of the Manchus*, London 1912, s. 235. Autor pełnił wówczas funkcję doradcy prawnego przy gubernatorze prowincji Zhili (直隸).

² Zacytowana wypowiedź odnosi się do żołnierzy sił republikańskich. Cyt. za: The National Archives, London, Kew (dalej: TNA), Foreign Office (dalej: FO) 228/1841, No. 17, *Goffe do Jordana*, 20.02.1912.

a lutym 1912 roku — trawiła Cesarstwo Qingów³. Opinie osobliwe, gdyż dalece odmienne od obiegowych wyobrażeń na temat armii dawnych Chin. Jednak, gdy trójmiejska konurbacja Wuhanu stała się areną walk pomiędzy zbuntowanymi siłami republikańskimi a oddziałami wciąż wiernymi dynastii mandżurskiej, słowa uznania popłynęły także od tych, którzy obserwując działania bojowe — *notabene* prowadzone w sposób, jakiego „nie powstydziłaby się żadna inna armia”⁴ — spodziewali się raczej zastać coś w rodzaju „komicznego”⁵ widowiska.

Nowa Armia (*xin jun*, 新軍)⁶, której siły — w ogniu rewolucji republikańskiej⁷ — starły się w bratobójczym boju, stanowiła owoc dekady reform, których u progu XX wieku podjęło się Cesarstwo Qingów. Swymi korzeniami sięgała ona inspirowanych zagranicznymi rozwiązaniami, niewielkich jednostek wojskowych, które w ostatnich latach poprzedniego stulecia pojawiły się na północy Chin właściwych⁸ oraz w dolinie Jangcy. Głównym impulsem do ich sformowania była seria porażających klęsk, jakie w latach 1894/95 na polach Korei oraz południowej Mandżurii, zadali siłom qingowskim żołnierze armii japońskiej. Szok wywołany porażkami w konfrontacji ze swym, dotąd częstokroć niedocenianym, sąsiadem zmusił reżim mandżurski do podjęcia zdecydowanych działań na rzecz prędkiej odbudowy zbrojnego filaru jego rządów w Państwie Środka.

3 Na kartach niniejszej pracy konsekwentnie będzie używany ten właśnie termin na określenie tworu politycznego, w latach 1644–1912 rządzącego Państwem Środka. Chiny, stanowiące wszak tylko jedną z kilku części składowych imperium dynastii mandżurskiej (*Da Qing Diguó*, 大清帝國), będą pojawiać się we wszystkich pozostałych kontekstach. Każdorazowo wyraz Cesarstwo, zapisywany wielką literą, będzie odnosił się właśnie do Cesarstwa Qingów.

4 Cyt. za: TNA FO, 371/1347/30252, No. 280, *Jordan do Greya*, 3.07.1912, Enclosure No. 1, The Military Operations of the Revolutionary War in China (Report No. 25/1912), 30.06.1912, Appendix 1, Report of Major Allievi, Italian Military Attache, s. 13; Zob. także: *ibidem*, 371/1098/51653, No. 492, *Jordan do Greya*, 4.12.1911, Enclosure No. 1, The Revolution — Present Disposition of the Chinese Forces (Report No. 23/1911), s. 5.

5 Cyt. za: TNA FO, 371/1311/2185, No. 36, *Lynes do Winslowa*, 3.12.1911, Enclosure No. 1, Report on Proceedings, s. 21.

6 Qingowscy oficjele równolegle używali terminu „Siły Lądowe” (*lujun*, 陸軍).

7 Określanej w Państwie Środka mianem rewolucji *xinbai* (*xinbai geming*, 辛亥革命). Drugi człón nawiązuje do roku, w którym, wedle tradycyjnej chińskiej rachuby kalendarzowej, doszło do wspomnianych tu wydarzeń. Zob. tablica 1.

8 A zatem ziem z grubsza zawierających się pomiędzy przełęczami Shanhai (*Shanbaiguan*, 山海關, na wschód od Pekinu) oraz Jiayu (*Jiayuguan*, 嘉峪關, w prowincji Gansu). W języku chińskim są one zbiorczo określane mianem „osiemnastu prowincji w obrębie przełęczy” (*guan nei shiba sheng*, 關內十八省). Jednocześnie trzeba mieć na uwadze wysoce umowny charakter takiego rozgraniczenia terytorium „rdzennie” chińskiego (głównie przez wzgląd na obecność innych grup etnicznych zamieszkujących te ziemie). Zob. aneks 1.

Prawdziwy przełom nastąpił jednak dopiero kilka lat później, gdy latem 1900 roku skutki działalności ruchu tak zwanych „bokserów” (*Yihetuan*, 義和團) — u początków swego istnienia, niemal niedostrzegalnego — wywołały reperkusje o globalnych wręcz rozmiarach. Qingowie, doszedłszy do przekonania o konieczności zaprowadzenia w kraju szerokich zmian instytucjonalnych, nadali dotychczasowym inicjatywom w dziedzinie obronności prawdziwie ogólnokrajowy zasięg. Efektem tych działań stały się narodziny Nowej Armii — pierwszej w dziejach tego kraju siły zbrojnej, w pełni zorganizowanej i wyposażonej według zagranicznych wzorców. W przeciągu zaledwie kilkunastu lat — pomiędzy porażką w wojnie z Japonią, a wybuchem rewolucji republikańskiej (10 października 1911 roku) — w każdej prowincji Cesarstwa powstały zręby nowoczesnej infrastruktury wojskowej. W tym samym czasie do grona stałych obserwatorów manewrów, przeprowadzanych przez armie zamorskich potęg, dołączyli oficerowie z qingowskiej Nowej Armii, odziani w skrojone według zachodniej mody mundury i czapki z cesarskim smokiem na otoku.

Radykalne zmiany w obszarze obronności, zainicjowane przez dynastię Qing w ostatnich latach jej panowania, nie sprowadzały się wyłącznie do introdukcji z zewnątrz technicznego oraz organizacyjnego *know-how*. Narodziny oraz późniejszy rozwój Nowej Armii stanowiły także jeden z najbardziej namacalnych przejawów doniosłej w skutkach transformacji instytucjonalnej oraz społecznej, do której na przełomie XIX i XX wieku doszło w rządzonym przez nią Cesarstwie. Osoby, które z tego czy innego powodu zdecydowały się na służbę w szeregach wojska, przekraczając mury szkół wojskowych bądź zakładanych w garnizonach czytelni, nie tylko miały okazję do nabycia lepszego pojęcia o otaczającym ich świecie, ale też znalazły się pod wpływem szerokiego spektrum nowych idei. Coraz częstszym tematem prowadzonych przez nich dyskusji stawały się zagadnienia, zogniskowane wokół kwestii ich społecznej roli, jako wojskowych. Ponadto rosnąca świadomość trudnego położenia międzynarodowego znajdujących się po qingowskim władaniem Chin popychała ich do angażowania się — ku z trudem powstrzymanyemu niezadowoleniu przełożonych — w ożywione dysputy na temat aktualnej polityki władz lokalnych oraz centralnych.

Było zatem jedynie kwestią czasu, nim zaczęły pojawiać się głosy otwartej krytyki pod adresem oficjeli, którzy udzielali cudzoziemcom kolejnych koncesji umożliwiających ekonomiczną penetrację kraju bądź nie wykazywali się wystarczającą asertywnością w kontaktach z nimi. Z każdym upływającym rokiem coraz liczniejsze zastępy żołnierzy — przynajmniej

w warstwie deklaratywnej nadal lojalnych wobec Qingów — zaczęły dochodzić do wniosku, że jeśli ich kraj ma przetrwać w świecie zdominowanym przez drapieżne mocarstwa, musi w nim dojść do istotnych zmian ustrojowych. Sami Mandżurowie zaś, coraz śmielej uznawani za niezdolnych do skutecznej obrony interesów swych chińskich poddanych (a w skrajnych przypadkach wręcz za brutalnych tatarskich okupantów, którzy ongiś zbarbaryzowali Państwo Środka⁹), powinni podzielić się z nimi władzą. Zderzenie postulatów emancypacji politycznej, podnoszonych przez elity chińskie, z centralizacyjną polityką qingowskich decydentów z klanu cesarskiego (wobec czego spore grono wojskowych nie przyjęło roli biernych obserwatorów) stało się zaczynem poważnego kryzysu, który niebawem zachwiał posadami Cesarstwa.

Nowa Armia, w której dynastia pokładała swoje nadzieje na przetrwanie, w ostatecznym rozrachunku obróciła się przeciwko swojej twórczyni. Gdy jesienią 1911 roku antyrządowa insurekcja — niczym niszczycielski pożar trawiący step — prędko ogarnęła swym zasięgiem większość prowincji kraju, reżim mandżurski nie mógł liczyć na bezwarunkowe wsparcie ze strony wojska. Nawet Armia Północnego Oceanu (*Beiyang jun*), stanowiąca jego główną podporę i ciesząca się zasłużoną opinią najlepszej siły zbrojnej w całym kraju, ostatecznie przyjęła warunki porozumienia, które ówczesny szef cesarskiego gabinetu Yuan Shikai (袁世凱, 1859–1916) — w minionych latach jeden z czołowych architektów Nowej Armii — wynegocjował z obozem republikańskim: fotel prezydencki, w zamian za przymuszenie Qingów do abdykacji. Tym ostatnim, których bez wątpienia przerosła skala przemian, od pewnego czasu zachodzących w kraju, pozostało wówczas tylko ustąpienie z tronu. W rezultacie, późną zimą 1912 roku, lwia część masy upadłościowej po dumnym niegdyś imperium przeistoczyła się w Republikę Chińską¹⁰.

Dorobku dekady Nowej Administracji (*xinzheng*, 新政) lat 1901–1911, wprawdzie gwałtownie zakończonej rewolucyjnym tąpnięciem, nie sposób rozpatrywać w kategoriach agonialnego zrywu Cesarstwa

9 Ów oskarżycielski ton bodajże najzacieklej wyziera z „Armii Rewolucyjnej” (*Geming jun*, 革命軍) — poczytnej wśród radykałów chińskich broszury autorstwa młodego literata Zou Ronga (鄒容, 1885–1905). Zob. Zou Rong 鄒容, *Geming jun* 革命軍 [Armia Rewolucyjna], wstęp: Zhang Binglin 章炳麟, [w:] *Xinhai geming* 辛亥革命 [Rewolucja xinhai], t. 1, red. Zhongguo Shixuehui 中國史學會, Shanghai 1957, s. 331–364. Omówienie zarzutów, stawianych w niej pod adresem Qingów w: E.J. Rhoads, *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928*, Seattle 2000, s. 13–18.

10 Bez Mongolii Zewnętrznej i Tybetu, które to wybiły się na faktyczną niezależność (aczkolwiek nieuznaną międzynarodowo), a także przy bardzo niejednoznacznym statusie Xinjiangu (to jest Turkiestanu Wschodniego).

Qingów. Świadcstwa z epoki dostarczają tu dalece mniej jednoznacznych konkluzji. Już w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny domowej, kończącej mandzurskie panowanie nad rozległymi przestrzeniami Azji Wschodniej, jeden z jej kronikarzy optymistycznie, acz niebezpiecznie, skonstatował, że „na fundamentach, które zostały w ten sposób położone [to jest w ramach reform Nowej Administracji — M.N.], mógł zostać wzniesiony gmach nowoczesnego państwa”¹¹. Dlaczego zatem Cesarstwo Qingów, pomimo wyraźnej obecności wpływów japońskich (niejako wypróbowanych) w treści ordynowanych sobie reform, nie było w stanie powtórzyć spektakularnego sukcesu swego wyspiarskiego sąsiada?

Cząstkowa odpowiedź na to pytanie zdaje się tkwić w niezwykle wąskim marginesie błędu, na który mogły pozwolić sobie władze qingowskie w toku radykalnej przebudowy swych struktur instytucjonalnych. Należy w tym miejscu odnotować, że także reżim szogunów z rodu Tokugawa (徳川幕府, 1603–1868), obierając kilka dekad wcześniej podobną drogę ważkich decyzji politycznych, nie przetrwał wystarczająco długo, by móc zebrać wydany przez nie plon. Uczynili to zwycięzcy wojny domowej z 1868 roku (znanej w historiografii jako wojna roku *boshin*; *boshin sensō*, 戊辰戦争), którzy na przestrzeni kilkudziesięciu kolejnych lat wielokrotnie pomnożyli odziedziczony po Tokugawach spadek. Pokonawszy uprzednio w walnej konfrontacji siły obu swoich sąsiadów (to jest Cesarstwa Qingów i Rosji) oraz wyeliminowawszy niemieckie wpływy w obszarze zachodniego Pacyfiku, Japonia stawiała się w 1919 roku na paryskiej konferencji pokojowej jako niekwestionowana potęga w obszarze Azji Wschodniej. Jednak Republika Chińska, wyrosła na gruzach Cesarstwa, wbrew wiążanym z nią nadziejom, wcale nie wyszła z rewolucji wzmocniona. Już od pierwszych chwil swego istnienia był to twór nie tylko terytorialnie mniejszy, ale też zauważalnie słabszy — gdyż politycznie niestabilny, finansowo niewydolny i paradoksalnie, w jeszcze większym stopniu uzależniony od mocarstw¹². Najbardziej zawiedzeni

¹¹ Cyt. za: P.H.B. Kent, *The Passing of the Manchus...*, s. 41.

¹² Wyraznym przejawem owej zależności były choćby zmiany w prerogatywach Agencji Cel Morskich Republiki Chińskiej (*Zhonghua Minguo haiguan zong shuiwu sishu*, 中華民國海關總稅務司署, do 1912 roku Cesarska Agencja Cel Morskich, *Da Qing huangjia haiguan zong shuiwu sishu*, 大清皇家海關總稅務司署), obsadzonej przez licznych cudzoziemców i przez nich też zarządzanej. Skupiając się przedtem głównie na poborze podatków celnych oraz pracach statystycznych, Agencja stała się wtedy *de facto* windykatorem odziedziczonych długów młodej Republiki Chińskiej. Zob. Chang Chihyun [Zhang Zhiyun 張志雲], *Government, Imperialism and Nationalism in China. The Maritime Customs Service and its Chinese Staff*, London-New York 2013, s. 41–43; H. van de Ven, *Breaking with the Past. The Maritime Customs and the Global Origins of Modernity in China*, New York 2014, s. 162–167.

postępującym rozkładem postcesarskich Chin zaczęli niebawem poszukiwać bardziej radykalnych metod wydobycia kraju z kryzysu.

Próbując dociec przyczyn militarnego uwiądu i późniejszego upadku Cesarstwa Qingów, badacze stosunkowo wcześniej skupili swoją uwagę na działaniach, które na przestrzeni kilku ostatnich dekad swojego istnienia podejmowało ono w obszarze obronności. Po 1949 roku konieczność zrozumienia tego zagadnienia w nowym świetle — gdyż wynikająca z dalekosiężnych następstw narodzin Chin Ludowych — owo zainteresowanie tylko podsyciła. Był to bowiem pierwszy od momentu wybuchu rewolucji *xinhai* reżim polityczny, który w niepodzielne władanie wziął całe terytorium Chin właściwych, wraz ze zdecydowaną większością okalających je dawnych przedrewolucyjnych posiadłości Cesarstwa Qingów (trwale odpadła jedynie Mongolia Zewnętrzna). Zaowocowało to pojawieniem się szeregu studiów poświęconych przemianom w wojskowości schyłkowego okresu dynastii Qing¹³. Odczytywany przez badaczy werdykt był zasadniczo podobny: żadne z przedsięwzięć na tym polu nie miało charakteru systemowego i przez to nie uchroniło kraju przed agresją zachodnich mocarstw oraz Japonii. Jako główny powód wskazywano przede wszystkim zbyt spóźniony oraz powierzchowny charakter działań, podejmowanych przez qingowskich oficjeli, którym to jednocześnie przypinano łatkę krótkowzrocznych konserwatystów¹⁴.

13 Z dorobku zachodniego piśmiennictwa należy tu wskazać: S.A. Leibo, *Transferring Technology to China. Prosper Giquel and the Self-strengthening Movement*, Berkeley 1985; Liu Kwang-ching [Liu Guangjing 劉廣京], R.J. Smith, *The military challenge: the north-west and the coast*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 11, *Late Ch'ing 1800–1911, Part 2*, red. J.K. Fairbank, D. Twitchett, Cambridge 1978, s. 202–273; R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912*, Princeton 1955 (w szczególności rozdz. 1); J.L. Rawlison, *China's Struggle for Naval Development, 1839–1895*, Cambridge, Mass. 1967; R.J. Smith, *Foreign-Training and China's Self-Strengthening: The Case of Feng-huang-shan, 1864–1873*, „Modern Asian Studies” 10, 1976, nr 2, s. 195–223; R.J. Smith, *Reflections on the Comparative Study of Modernization in China and Japan: Military Aspects*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 16, 1976, s. 12–24; R.J. Smith, *The Reform of Military Education in Late Ch'ing China, 1842–1895*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 18, 1978, s. 15–40; R.J. Smith, *The Employment of Foreign Military Talent: Chinese Tradition and Late Ch'ing Practice*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 15, 1975, s. 113–138; S. Spector, *Li Hung-chang and the Huai Army a Study in 19th-century Chinese Regionalism*, Seattle 1965.

14 Najbardziej miazdzącą krytykę sformułowała amerykańska sinolożka Mary Claibough Wright. Przyglądając się okresowi panowania cesarza Tongzhi (dosł. Wspólne Rządy, 同治, 1862–1874) i ekstrapolując wyciągane zeń wnioski na okres późniejszy, przekonywała, że „stare Chiny potwierdziły swoją niezdolność do nawet minimalnej adaptacji, umożliwiającej im przetrwanie”. Cyt. za: M.C. Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism: The Tung-Chih Restoration, 1862–1874*, Stanford 1957, s. 21. Zob. także jej ocenę odnośnie do reform wojskowych w tym okresie (zaprezentowane tam przykłady trudności, napotykanych przez reżim Qingów w warstwie informacyjnej nadal należy uznać za wartościowe): *ibidem*, s. 196–221. Owa

Przyjęcie dramatycznych wydarzeń z przełomów lat 1894/95 oraz 1911/12 za punkt wyjścia dla wszelkich dalszych rozważań w obszarze wojskowości późnolingowskiej niesie jednak istotne ograniczenia. Będąc narracją prowadzoną w sposób teleologiczny, posiada ona potencjał do deformowania historycznej przeszłości. I choć bilans konfliktów Cesarstwa Qingów z zamorskimi potęgami nie pozostawia zbyt wiele przestrzeni na polemikę, nadal nie mówi on nam wszystkiego o skali wysiłku obronnego tego kraju na przestrzeni całego XIX wieku. Aż do wybuchu nieszczęsnej wojny z Japonią latem 1894 roku, największego zagrożenia natury militarnej Pekin upatrywał nie w cudzoziemcach, a w wewnętrznych wystąpieniach¹⁵. Dotychczasowe ekspedycje zachodnich mocarstw, choć niewątpliwie uciążliwe, nie stanowiły realnej konkurencji politycznej dla Qingów. Nie można tego powiedzieć o licznych antyrządowych zrywach, które na początku drugiej połowy XIX wieku zdołały wyłączyć rozległe obszary spod mandżurskiego panowania. Niemniej reżim qingowski, wykazując imponującą zdolność do prowadzenia długotrwałych

opinia została później — wraz z ukazaniem się studiów rzucających nowe światło na omawiane tutaj zagadnienie — częściowo zrewidowana. Zob. M.C. Wright, *Introduction: the Rising Tide of Change*, [w:] *China in Revolution: the First Phase, 1900–1913*, red. M.C. Wright, New Haven 1969, s. 1–3. Autor jedynej w języku polskim poważnej monografii, traktującej o wojskowości Cesarstwa Qingów w XIX wieku, podsumował je (aczkolwiek niezupełnie zasadnie) jako „częściowe, niekonsekwentne i jakże często nieskuteczne”. Cyt. za: K. Gawlikowski, *Chiny wobec Europy: reformy wojskowe XIX wieku*, Wrocław 1979, s. 8.

15 Co równocześnie nie oznaczało zupełnego braku zainteresowania kwestią bezpieczeństwa długiej rubieży morskiej. O ile jeszcze w połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku trwała ożywiona debata odnośnie priorytetowych kierunków w obronności Cesarstwa (wygrana wówczas przez zwolenników odbicia Xinjiangu z rąk muzułmańskich powstańców), kolejne lata przyniosły ze sobą zauważalny wzrost uwagi Pekinu w kwestii zabezpieczenia wybrzeży, czego najbardziej namacalnymi przejawami były decyzje o budowie bazy marynarki wojennej w Lüshun (znanego później pod nazwą Port Arthur) oraz zamówieniach na nowe okręty wojenne. Zob. I.C.Y. Hsü [Xu Zhongyue 徐中約], *The Great Policy Debate in China, 1874: Maritime Defense vs. Frontier Defense*, „Harvard Journal of Asiatic Studies” 25, 1954, nr 1, s. 212–228 (w szczególności: s. 213–215, 220–223); Liu Kwang-ching [Liu Guangjing], *Li Hung-chang in Chibibi: The Emergence of a Policy, 1870–1875*, [w:] *Li Hung-chang and China's Early Modernization*, red. Liu Kwang-ching [Liu Guangjing], Chu Samuel [Zhu Changling 朱昌陵], London-New York 1994, s. 64–66, 68–69; D. Pong [Pang Baiteng 龐百騰], *Shen Pao-chen and the Great Policy Debate of 1874–1875*, [w:] *Qingji ziqiang yundong yantaohui lunwenji* 清季自強運動研討會論文集 [Zebrane referaty z konferencji poświęconej ruchowi samoumacniania w szybkim okresie dynastii Qing], red. Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中央研究院近代史研究所, t. 1, Taipei 1988, s. 191–225; Wang Jiajian 王家儉, *Lüshun jian gang shimo (1880–1890)* 旅順建港始末 (1880–1890) [Kompletna historia budowy portu w Lüshun (1880–1890)], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 5, 1976, nr 1, s. 223–262 (w szczególności: 224–229).

działań wojennych¹⁶ oraz twórczej adaptacji dotychczas istniejących instytucji, ze wszystkich tych konfrontacji, w tym z największej — kilkunastoletniej wojny domowej z tajpingami (1851–1864)¹⁷ — ostatecznie wyszedł zwycięsko. I chociaż cesarskim oficjelom — zauważa Richard Horowitz — „ostatecznie nie udało się wytworzyć siły zbrojnej, zdolnej do dania odporu zagranicznej agresji, dokonali oni przekształceń w organizacji wojskowej oraz szkoleniu, radykalnie podnieśli autorytatywność (*coercive capacity*) reżimu Qingów i odmienili relację wojska z państwem oraz społeczeństwem”¹⁸. Jeśli zatem spojrzymy na przemiany w dziewiętnastowiecznej wojskowości Cesarstwa Qingów z szerszej perspektywy, mając na uwadze wyzwania, jakim musiało stawić czoła na przestrzeni całego stulecia, wówczas kumulatywne rozmiary mobilizacji w tym obszarze dadzą zaobserwować się dalece wyraźniej.

W postcesarskich Chinach — od lat dwudziestych ubiegłego wieku zdominowanych kolejno przez dwa ugrupowania polityczne (Zhongguo Guomindang, 中國國民黨 oraz komunistów), traktujące antyrządową rewoltę roku *xinbai* za nieodłączną część swoich mitów założycielskich — przez długi czas nie panował klimat, który sprzyjałby kreśleniu uczciwych interpretacji ostatnich kilku dekad obecności Qingów cesarskim tronie¹⁹. Publikacje pisane z pozycji guomindangowskich poświęcały nieproporcjonalnie dużo miejsca działaniom podziemnego ruchu

16 O jej wymiarze informuje: E. Kaske, *Total war. Military supply and civilian resources during China's era of rebellions*, [w:] *Chinese and Indian Warfare – From the Classical Age to 1870*, red. R. Kaushik, P. Lorge, London 2014, s. 257–288 (w szczególności: s. 259–263).

17 Dość w tym miejscu przypomnieć, że był to największy tego rodzaju konflikt w dziejach ludzkości. Liczba ofiar, częściowo równoległej czasowo, amerykańskiej wojny secesyjnej (około miliona osób) jest mniejsza o cały rząd wielkości od tej, którą przyniosły ze sobą długotrwałe zmagania Qingów z tajpingami (ponad 20 milionów; najbardziej konserwatywne szacunki chińskie wskazują na „tylko” 10 milionów, najwyższe zaś windują ją do aż 73 milionów). Zob. P.K. Crossley, *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History*, Chichester 2010, s. 116–117; E. Kaske, *Total war. Military supply and civilian resources during China's era of rebellions...*, s. 260.

18 Cyt. za: R.B. Horowitz, *Beyond the Marble Boat: The Transformation of the Chinese Military, 1850–1911*, [w:] *A Military History of China*, red. D.A. Graff, R. Higham, Lexington 2012, s. 154. Zob. także zasadniczo zbieżne obserwacje tajwańskiego badacza Wang Jiajian. Przyglądając się wysiłkom Cesarstwa Qingów na rzecz powołania nowoczesnej marynarki wojennej pod koniec XIX wieku, przypominał on, że całokształtu odnośnych wysiłków, podejmowanych przez Li Hongzhang (李鴻章, 1823–1901) — jednego z czołowych oficjeli Cesarstwa oraz wieloletniego orędownika reform — nie powinno się oceniać z perspektywy nieosiągalnego ideału, a raczej przy uwzględnieniu całego kontekstu ówczesnej sytuacji wewnętrznej Chin. Cyt. za: Wang Chia-chien [Wang Jiajian], *Li Hung-chang and the Peiyang Navy*, [w:] *Li Hung-chang and China's Early Modernization...*, s. 259.

19 Nie wykluczało to sporadycznych głosów uznania pod adresem grona zdolnych oficjeli qingowskich. Wynikały one z zainteresowania niektórych historyków zaczerpniętą z Zachodu metanarracją modernizacji, którą następnie próbowali osadzać na gruncie historycz-

republikańskiego (nasz obecny stan wiedzy skłania do przesunięcia tegoż zagadnienia raczej w kierunku peryferii późnych dziejów dynastii mandżurskiej) i jednocześnie w tendencyjny sposób trywializowały refleksję w pozostałych obszarach — aby docelowo wykazać nieuchronność wybuchu rewolucji republikańskiej²⁰. Także i marksistowscy historycy chińscy, zaabsorbawszy główne założenia „heroicznej” historiografii Guomindangu, chętnie uwypuklali niepowodzenia i zaniechania reżimu mandżurskiego. Ich przyczyn upatrywali w czynnikach strukturalnych, przede wszystkim w „półfeudalnym i półkolonialnym” (*ban fengjian ban zhimin*, 半封建半殖民) charakterze stosunków politycznych oraz społecznych, jakie w ich optyce charakteryzowały schyłkowy okres panowania dynastii Qing i cały okres republikański (1840–1949). Rezultatem takiego stanu rzeczy była — prowadzona drogą tak zwanych „nierównoprawnych traktatów” (*bupingdeng tiaoyue*, 不平等條約)²¹ — penetracja kraju przez kapitalistyczne zamorskie potęgi oraz nieskuteczność recept, przepisów wóczas Chinom przez ich elity polityczne. Kolejne ogniwa tego procesu — to jest bunt burżuazji chińskiej przeciwko autokratycznemu porządkowi politycznemu (poprzez który rozumiana jest rewolucja republikańska)²² oraz dalsza intensyfikacja penetracji Państwa Środka przez mocarstwa — są w teleologiczny sposób odczytywane jako nieuchronnie prowadzące do narodzin i późniejszego zwycięstwa partii komunistów chińskich²³.

nich dziejów Chin. Szerzej o ich twórczości pisze: Li Huaiyin 李怀印, *Reinventing Modern China: Imagination and Authenticity in Chinese Historical Writing*, Honolulu 2013, s. 33–73.

20 O cechach szczególnych piśmiennictwa historycznego Guomindangu odnośnie do przemian politycznych z przełomu XIX i XX stulecia zob. Hsieh Winston [Xie Wensun 謝文孫], *Chinese Historiography on the Revolution of 1911: a Critical Survey and a Selected Bibliography*, Stanford 1975, s. 5–8, 25–40; P.G. Zarrow P, *China in a War and Revolution, 1895–1949*, London 2005, s. 30–35.

21 Zasadnym jest w tym miejscu odnotować, że termin „nierównoprawny traktat” pojawił się nie wcześniej niż w okresie republikańskim i dopiero w latach dwudziestych XX wieku stopniowo zadomowił się w politycznym słownictwie Guomindangu oraz Komunistycznej Partii Chin. Zob. Wang Dong 王栋, *The Discourse of Unequal Treaties in Modern China*, „Pacific Affairs” 76, 2003, nr 3, s. 403–413.

22 Wobec niewielkiego wpływu, jaki przedstawiciele tej warstwy społecznej (wówczas nadal bardzo nielicznej) zdolali wywrzeć na przebiegu wydarzeń rewolucyjnych przełomu lat 1911–1912, jest to nader karkołomny konstrukt myślowy. Ich rola — jak źródłowo argumentuje Marie Claire Bergère — była w najlepszym wypadku pomocnicza, względem działań elit prowincjonalnych (*shenshi*, 紳士) oraz wojska. Zob. M.C. Bergère, *The Role of the Bourgeoisie*, [w:] *China in Revolution: The First Phase, 1900–1913...*, s. 230–231, 294–295.

23 W obszarze historycznego imaginarium Komunistycznej Partii Chin zob. J. Pawłowski, *Przesłość w ideologii Komunistycznej Partii Chin. Wpływ tradycyjnej filozofii chińskiej na ideologię partii*, Warszawa 2013.

Starszej daty badacze zachodni, nawet jeśli wyprowadzali swoje konkluzje z innych przesłanek, na poziomie ogólnym, nadal przemawiali podobnym głosem, przekonując o systemowej niezdolności reżimu mandzurskiego do fundamentalnej przebudowy swoich instytucji²⁴. Owo spojrzenie bardzo wyraźnie wybrzmiewa z prac Johna Kinga Fairbanka, w którego percepcji cywilizacja chińska, w swych długich dziejach przed wybuchem wojen opiumowych (1839–1842, 1856–1860), cechowała się ograniczoną dynamiką zmian, zachodzących jedynie „w obrębie tradycji”²⁵. Owa teza, choć zdaje się w zgrabny sposób wyjaśniać przyczyny postępującego kryzysu Cesarstwa Qingów (w tym jego kolizji z zamorskimi potęgami) w XIX wieku²⁶, równolegle niebezpiecznie zawęża nasze spektrum wglądu w jego historyczną przeszłość²⁷. Opiera się bowiem na

24 Przykładowo: M. Bastid, M. Bergère, J. Chesnaux, *China from the Opium Wars to the 1911 Revolution*, przeł. A. Destenay, New York 1976; J.E. Sheridan, *China in Disintegration: the Republican Era in Chinese History*, London-New York 1975. W polskiej literaturze zob. W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1974. Zarówno w pierwszym, jak i drugim wydaniu (1992) zastosowanie znalazł ten sam aparat analityczny, który (przywołując obserwację jednego z recenzentów przekładu na język angielski) „stanowi osobliwe połączenie marksizmu i najgorszych cech tradycyjnej historiografii chińskiej. Zasadniczo jest to czarno-biała opowieść o dobrych i złych, gdzie buntujący się chłopci należą do pierwszej grupy, do drugiej zaś niemal wszyscy pozostali”. Cyt. za: J. Holmgren, Rodziński W., *The Walled Kingdom: A History of China from 2000 BC to the Present*, London 1984 (rec.), „The Australian Journal of Chinese Affairs” 1985, nr 13, s. 143. Jest rzeczą znaną, że przywołany tu James Sheridan przychylnie ocenił rozdziały traktujące o XIX i XX stuleciu: „Rodziński’s arguments are generally sensible and defensible”. Cyt. za: J.E. Sheridan, Rodziński W., *The Walled Kingdom: A History of China from 2000 BC to the Present*, New York 1984 (rec.), „The China Quarterly” 1986, nr 106, s. 363.

25 Cyt. za: J.K. Fairbank, E. Reischauer, *East Asia. The Great Transformation*, Boston 1960, s. 5.

26 O żywotności tej tezy w zachodnim piśmiennictwie naukowym świadczy choćby jej obecność w tekście otwierającym dziesiąty tom (poświęcony schyłkowemu okresowi panowania dynastii Qing) autorytatywnej serii *The Cambridge History of China*. Zob. J.K. Fairbank, *Introduction: the old order*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 10, *Late Ch’ing 1800–1911, Part 1*, red. J.K. Fairbank, Cambridge 1978, s. 6–8. Późniejsze pokolenia zachodnich sinologów zaczęły odnosić się do tego rodzaju narracji z większą rezerwą (po części mającą swoje źródło w politycznych oraz społecznych reperkusjach przegranej Stanów Zjednoczonych w Wietnamie), upatrując w nich formę zakamuflowanej apologii dziewiętnastowiecznego imperializmu zachodnich mocarstw, jako „zbawczego planu” dla Chin. Cyt. za: J.B. Farquhar, J. Hevia, *Culture and Postwar American Historiography on China*, „Positions: East Asia Cultures Critique” 1, 1993, nr 2, s. 494.

27 Philip Kuhn stosunkowo wcześniej odnotował, że skala przemian, do których doszło podczas długiego panowania dynastii Qing była dalece za duża, aby stało się możliwe nazwanie dla nich odpowiednich paraleli we wcześniejszych dziejach Państwa Środka. Do kluczowych zaliczył trzykrotny wzrost ludności w przeciągu nieco ponad stu lat i wynikające z niego przeludnienie agrarne, a także na skokowy wzrost cen dóbr w tym okresie — przy czym lista wskazanych przez Kuhna wyzwań strukturalnych nie jest wyczerpująca. Na podstawie tych obserwacji wyprowadził ostrożną, acz niezwykle interesującą, hipotezę, wedle której „Zachód [w XIX wieku — M.N.] zderzył się nie z podupadającą dynastią [a zatem zjawiskiem mającym

założeniu — wynikającemu z przyznania prymatu czynnikom kulturowym, kosztem poznawania i rozumienia procesów dziejowych — o istnieniu określonych barier, wyraźnie delimitujących domenę, w której zawierają się tak zwane Chiny tradycyjne (w wyraźnej opozycji do tych postrewolucyjnych). Ponadto traktuje ona europejskie doświadczenia za

charakter cykliczny — M.N.], a z podpadającą cywilizacją, która prędzej czy później musiała sama z siebie wytworzyć nowe formy organizacji społecznej i politycznej”. Rola Zachodu nie jest tu rozumiana jako jedyny motor zmian jakościowych w Cesarstwie Qingów na przestrzeni XIX i XX wieku, ale raczej jako siła, która nadała im ostatecznie taki a nie inny kierunek oraz kształt. Cyt. za: P. Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China, Militarization and Social Structure, 1796–1864*, Cambridge 1970, s. 6. Alternatywą dla państwa narodowego (w które dwudziestowieczne Chiny ostatecznie się przeistoczyły) mogły być choćby — jak przekonuje William Rowe — porządki zaprowadzone w powstańczym państwie tajpingów. Zob. W.T. Rowe, *China's Last Empire: The Great Qing*, London 2009, s. 254. Należy też w tym miejscu odnotować tendencję części historyków do umiejscawiania korzeni znanych nam obecnie Chin znacznie głębiej niż w — znacznie bliższych zachodniej (i poniekąd także komunistycznej) perspektywie — czasach wojen opiumowych lub poselstwa lorda Macartneya (w 1793 roku). Niemniej, trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że owe narracje za punkt oparcia nadal zdają się przyjmować zachodnią definicję państwa nowoczesnego. Jonathan Spence oraz Richard Smith osadzają je w czasach dynastii Ming (1368–1644). Jeszcze dalej przesuwają tę cezurę Ge Zhaoguang (葛兆光), który pierwocin „chińskiego państwa narodowego” (*Zhongguo minzu guojia*, 中国民族国家; z racji swojej — oddając tutaj mu głos — „natury przestrzennej oraz podmiotowości niekoniecznie mającego związek z zachodnią tak zwaną »nowoczesnością«”) doszukuje się jeszcze w okresie panowania dynastii Song (960–1279). Podobnych refleksji w obszarze początków chińskiej nowoczesności można doszukać się już w piśmiennictwie sinologów japońskich z tak zwanej szkoły Kioto (przede wszystkim u Naitō Konana 内藤湖南, 1866–1934), wskazujących na szereg doniosłych zmian, do których doszło w Chinach na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia naszej ery (niespotykany wcześniej poziom urynkowienia w życiu ekonomicznym; państwowy system egzaminów urzędniczych stał się głównym medium doboru elit politycznych, prowadząc tym samym do uwiadu znaczenia dotychczasowej dziedzicznej arystokracji). W takim ujęciu akcentowana jest również rosnąca skłonność songowskich literatów do pojmowania *Zhongguo* (中國; w czasach przedcesarskich używanego na określenie Centralnych Królestw, zamiast jednego Państwa Środka), jako bytu wykraczającego poza ograniczone ramy czasowe reżimów ustanawianych przez kolejne dynastie i równocześnie posiadającego wyraźniej zdefiniowane granice (w opozycji do alternatywnej koncepcji prezentującej raczej stopień ucywilizowania danych ziem, w zależności od tego, jak daleko znajdowały się one od cesarskiej domeny). Nowsze studium Nicolasa Tacketta uczula wciąż, że tego rodzaju rozważania absorbowaly jedynie wąską grupę przedstawicieli elit, przez co nie można ich zestawić w jednym rzędzie z dziewiętnastowiecznymi i dwudziestowiecznymi nacjonalizmami, obejmującymi swym oddziaływaniem dalece szersze spektrum społeczne. Zob. R.J. Smith, *The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture*, Lanham 2015; J.D. Spence, *The Search for Modern China*, New York-London 2013; Ge Zhaoguang 葛兆光, *Zhai zi Zhongguo: chongjian youguan „Zhongguo” de lishi lunshu* 宅兹中国: 重建有关「中国」的历史论述 [Tu w Chinach mój dom: rekonstrukcja dotyczących „Chin” narracji historycznych], Beijing 2011 (cytowany tekst pochodzi z s. 25–26; szersze omówienie w rozdz. 1); N. Tackett, *The Origins of the Chinese Nation. Song China and the Forging of an East Asian Order*, Cambridge 2017, s. 4–6, 143–149, 152–154, 160–161, 167–168, 172–173, 176–179, 185–186, 193–194; H.D. Zurndorfer, *China and “Modernity”: The Uses of the Study of Chinese History in the Past and the Present*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, 40, 1997, nr 4, ss. 461–485 (w szczególności: 464–465, 470–471).

jedyny możliwy punkt odniesienia dla przemian zachodzących w pozostałych rejonach świata. Owo zachodniocentryczne spojrzenie, nieuwzględniające należycie wewnętrznych determinantów dynamiki dziejów Chin, w istocie odziera je — uczuła Paul Cohen — „z ich autonomii i, w konsekwencji, czyni z nich intelektualną własność Zachodu”²⁸.

Jednocześnie należałoby zgodzić się z argumentacją, przemawiającą na rzecz istnienia pewnych, względnie trwałych i niepoddających się zasadniczym przekształceniom, zjawisk na długiej panoramie dziejów cywilizacji chińskiej²⁹. W dziewiętnastym stuleciu nie brakowało wszak oficjeli, którzy nadal wierzyli w skuteczność rodzimych metod w walce z zagrożeniami natury militarnej i jednocześnie z daleko posuniętą rezerwą odnosili się do kwestii introdukcji zachodniej wiedzy do systemu egzaminów urzędniczych (w czym doszukiwano się naruszenia tradycji, uświęconej długotrwałą praktyką). Źródła niepowodzeń w konfrontacjach zbrojnych z zachodnimi potęgami i tłumieniu wewnętrznych wystąpień upatrywano głównie w odejściu od wypróbowanych wcześniej rozwiązań. Stąd w memoriałach, słanych wówczas do tronu, tak często pojawiały się postulaty większej sumienności oraz uczciwości w szeregach biurokracji, usprawnienia systemu poboru podatków czy w końcu polepszenia standardów szkolenia wojska. Ujmując to innymi słowami oraz w bardziej obrazowy sposób: z ich perspektywy bardziej zasadnym wydawało się zreperowanie ewidentnie psującego się mechanizmu, opierając się na wypróbowanych doświadczeniach minionych pokoleń, i tym samym przywrócenie go do dawnej świetności niż zmodyfikowanie go w inwazyjny sposób, poprzez dodanie nowych elementów, tym samym ryzykując jego kompletne zniszczenie. Wykroczenie poza dotychczasowe ramy myślenia wymagało nie tylko wielkiej wyobraźni, ale też nie lada odwagi.

Wciąż rażącym uproszczeniem — gdyż dokonującym się kosztem naszego rozumienia złożoności historycznych doświadczeń Cesarstwa Qingów na przestrzeni XIX wieku — byłoby redukovanie całokształtu

28 Cyt. za: P.A. Cohen, *Discovering History in China: American Historical Writing on the Recent Chinese Past*, New York 1984, s. 151. Zob. także zbieżne refleksje Davida Ponga w odniesieniu do wewnętrznej genezy wyzwań, którym w XIX wieku musiał stawić czoła reżim mandżurski. Zob. D. Pong [Pang Baiteng], *Shen Pao-chen and China's Modernization in the Nineteenth Century*, Cambridge 1994, s. 12. Mocna krytyka konwencjonalnych tropów w opisywaniu ostatnich kilku stuleci cywilizacji chińskiej także w: J.A. Millward, *We need a new approach to teaching modern Chinese history: we have lazily repeated false narratives for too long*, <https://jimmillward.medium.com/we-need-a-new-approach-to-teaching-modern-chinese-history-we-have-lazily-repeated-false-d24983bd7ef2> (dostęp: 10.05.2025).

29 Przekonująco wskazuje na nie R.J. Smith, *The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture...*, s. 5–9.

postaw oficjeli oraz przedstawicieli elit intelektualnych wyłącznie do bezkompromisowego trwania przy tradycji. W końcu każde kolejne pokolenie — trafnie przypomina Paul Cohen — wnosi coś nowego³⁰. Oznacza to, że ludzie funkcjonujący w danej przestrzeni, nie tracąc z pola widzenia tego, co znane i oswojone, w tym samym czasie stopniowo przesuwają (przy czym niekoniecznie dzieje się to w sposób jednostajny, ani też samoświadomy) zarówno widzialny horyzont tego, co jest do pomyślenia oraz zaakceptowania, jak i środek ciężkości tego, co aktualnie stanowi najwyższą wartość. Żyjący u progu istnienia Republiki Chińskiej erudyta starej daty, hołdujący podobnym predylekcjom co jego przodkowie sto czy dwieście lat przed nim, wciąż nie miałby większych problemów ze znalezieniem dla siebie wygodnej niszy w otaczającej go rzeczywistości. Choć niewątpliwie pewne jej elementy, które to w minionych dekadach niepostrzeżenie się do niej wkradły, mogły wzbudzać w nim nieskrywane zdziwienie lub wręcz opór³¹. Jednocześnie w tej samej przestrzeni poruszały się osoby, które choć od dzieciństwa były zanurzone w świecie tych samych wartości, sięgały wzrokiem znacznie dalej niż on i dostrzegały w przybyłych zza oceanu nowościach nie tylko coś normalnego, ale i wręcz pożądanego. Wszak doniosłe przeobrażenia w Cesarstwie Qingów przełomu XIX i XX wieku, których świadkami oraz współtwórcami byli także żołnierze Nowej Armii, nie dokonały się poprzez bezpowrotne opuszczenie „starego świata” (jakkolwiek próbowalibyśmy go zdefiniować), a następnie wkroczenie w nowy — bez żadnego bagażu dotychczasowych doświadczeń oraz ukształtowanych wcześniej wyobrażeń.

Celem niniejszej pracy jest oświetlenie procesu narodzin oraz rozwoju Nowej Armii, na przestrzeni lat 1901–1911. Aby sprostać temu zadaniu, konieczne jest osadzenie badanego zagadnienia w kontekście sytuacji panującej wówczas w Cesarstwie Qingów. Eksploracja tego obszaru umożliwi lepsze poznanie środowiska, w jakim funkcjonowała wspomniana tu siła zbrojna. W dalszej kolejności zaś stworzy warunki, w których możliwe będzie udzielenie odpowiedzi na dwa kluczowe pytania: w jaki sposób wyzwania, którym u progu XX wieku reżim mandżurski musiał stawić czoła, przełożyły się na ostateczny kształt reform wojskowych, a także, co nowego wniosła Nowa Armia swym istnieniem w dziedzinę obronności kraju.

Zakres czasowy niniejszej pracy zawiera się pomiędzy 29 stycznia 1901 roku, a początkiem października 1911 roku. Cezurę otwierającą

30 P.A. Cohen, *China Unbound: Evolving Perspectives on the Chinese Past*, Ann Arbor 2014, s. 25.

31 *Ibidem*.

stanowi ogłoszenie edyktu cesarskiego, inicjującego późniejsze projekty reform doby Nowej Administracji (równocześnie uznałem za wskazane nakreślenie jego bezpośredniej genezy pod postacią omówienia kluczowych wydarzeń w roku poprzednim). Na przestrzeni następnych dziesięciu lat rząd qingowski zdobył się na ogromny wysiłek podźwignięcia kraju po katastrofie, jaką była przegrana konfrontacja militarna — latem 1900 roku — z koalicją zachodnich mocarstw i Japonii (ta ostatnia wówczas przebojem wkraczała na arenę międzynarodową). W wielu aspektach treść innowacji, wdrażanych wtedy pod patronatem Cixi (慈禧, 1835–1908)³², sięgała znacznie dalej niż te, za którymi zaledwie kilka lat wcześniej orędownoło grono młodych literatów, skupionych wokół cesarza Guangxu — z Kang Youwei (康有為, 1858–1927) i Liang Qichao (梁啟超, 1873–1929) na czele³³. Jednym z najbardziej zauważalnych przejawów radykalnych przemian w tym okresie było niewątpliwie powołanie do życia Nowej Armii. Drugą z ram czasowych umiejscowiłem tuż przed wybuchem rewolucji republikańskiej, gwałtownie kończącej epokę Nowej Administracji. Ważkie wydarzenia przełomu lat 1911–1912 oraz znaczący udział w nich jednostek Nowej Armii, choć niejednokrotnie sygnalizowane na kartach tej pracy, nie należą jednak w sposób ścisły do historii reform wojskowych, podjętych przez dynastię Qing w ostatnich latach jej panowania. Także przez wzgląd na swoje miejsce na panoramie dziejów dwudziestowiecznych Chin, rewolucja *xinbai* zdecydowanie wymagałyby osobnego omówienia. Tutaj zaś nieuchronnie spychałaby w cień wszystkie pozostałe zagadnienia.

Treść zasadnicza zawiera się w pięciu rozdziałach, podzielonych następnie na podrozdziały. W pierwszej kolejności nakreślony został stan obronności Cesarstwa Qingów w latach bezpośrednio poprzedzających dekadę Nowej Administracji. Szczególne uwzględnienie znalazły tutaj jednostki

32 Cixi oficjalnie nosiła tytuł cesarzowej wdowy (*huang taihou*, 皇太后) i „wysłuchując spraw rządowych zza zasłony” (*chuilian ting zheng*, 垂簾聽政) *de facto* władała wówczas całym krajem. Zasadnym jest w tym miejscu wskazać, że na kartach memoriałów pałacowych (*zouzhe*, 奏摺) oraz innych dokumentów Cixi dzieliła pierwszeństwo względem cesarza Guangxu (光緒, dosł. Światliste Przedsięwzięcie), od września 1898 roku przebywającego w areszcie domowym. Także jej tytułaturę zwyczajowo umieszczano w nowej kolumnie (obowiązywał wtedy zapis pionowy) oraz nieco wyżej względem wszystkich pozostałych treści (nawet oddawanych w podobny sposób zwrotów honoryfikacyjnych, które przysługiwały monarsze), aby nikt i nic nie mogło „wywyżżyć się” ponad jej osobę.

33 Równocześnie wizerunek Cixi jako niezmordowanej reformatorki, odmalowany przez emigracyjną pisarkę chińską Jung Chang [Zhang Rong 張戎], mówi zdecydowanie więcej o jej własnych sympatiach, niż o historycznej cesarzowej wdowie, której postać nadal nie doczekała się rzetelnej biografii. Zob. Jung Chang [Zhang Rong 張戎], *Cesarzowa wdowa Cixi. Konkubina która stworzyła współczesne Chiny*, przeł. A. Gralak, Kraków 2015.

wojskowe, formowane w następstwie porażki w wojnie z Japonią. Rozdział drugi poświęcony jest instytucjonalnym fundamentom, na których wznosiła się Nowa Armia oraz kluczowym czynnikiem wpływającym na możliwości realizacji założeń planu wystawienia trzydziestu sześciu dywizji w ramach tejże siły zbrojnej, sformułowanego w pod koniec sierpnia 1907 roku. Osobne omówienie znalazła tutaj kwestia budowy krajowego systemu edukacji wojskowej, będącego niezwykle ważnym (choć naturalnie niejedynym) filarem, na którym wspierała się obronność kraju.

W następnych trzech rozdziałach przedstawiono proces powstawania jednostek Nowej Armii w wybranych prowincjach Cesarstwa Qingów. Ponieważ to na barkach administracji terenowej w przeważającej mierze spoczęło zadanie implementacji odnośnych reform wojskowych, przyjęcie perspektywy lokalnej umożliwi nam bardziej miarodajny wgląd w złożoność tego przedsięwzięcia³⁴. Owo ujęcie uznałem za zasadne z jeszcze jednego powodu. Wbrew konwencjonalnym wyobrażeniom, kolejne reżimy cesarskie, z racji swej rozpiętości terytorialnej, wewnętrznego zróżnicowania etnograficznego, a także stosunkowo płytko zakorzonego aparatu biurokratycznego (jego struktury aż do XX wieku nie sięgały głębiej niż do poziomu powiatu; *xian*, 縣), charakteryzowały się dosyć wysokim stopniem decentralizacji władzy państwowej. Stąd znaczna część zadań oraz odpowiedzialności musiała być delegowana na szczebel lokalny, w tym na przedstawicieli lokalnych elit³⁵. W czasach wystąpień antyrządowych cesarski aparat urzędniczy przyzwalał także (aczkolwiek niechętnie) na organizację miejscowych formacji samoobrony (*tuanlian*, 團練), *de facto* pozbawiając się monopolu na stosowanie legalnej zorganizowanej przemocy. Także poszczególne prowincje niejednokrotnie

34 Dywizje Armii Północnego Oceanu, powołane przy wydatnym wsparciu Pekinu oraz pozostałych prowincji, a następnie prędko wciągnięte pod jego bezpośrednią jurysdykcję (z tego też powodu dotąd cieszące się większym zainteresowaniem badaczy), stanowią w tym względzie zdecydowanie mniej reprezentatywny obiekt badań.

35 Taki stan rzeczy nie zmienił się w sposób fundamentalny aż do dnia dzisiejszego — pomimo bezprecedensowej ekspansji liczebnej aparatu urzędniczego w porewolucyjnych Chinach oraz zaadoptowania nowych technologii, które to umożliwiły władzom centralnym spenetrowanie społeczności lokalnych w sposób przedtem nieosiągalny. Czynnikiem, które w przeszłości wydatnie pomagały wewnątrznie spajać dawne reżimy na ziemiach chińskich, było pismo oraz ideologiczna homogenizacja elit, czemu w późniejszych wiekach sprzyjał system państwowych egzaminów urzędniczych (*keju*, 科舉). Zob. P.K. Crossley, *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History...*, s. 16, 28–29, 270; D. Mierzejewski, *Między wertykalnym podporządkowaniem a horyzontalną rywalizacją: chińskie prowincje w Inicjatywie Pasa i Szlaku*, [w:] *Chiny i Azja Wschodnia. Dziedzictwo w obliczu przemian. Profesor Krzysztof Gawlikowski in memoriam*, red. K. Golik, M. Tomczak, Warszawa 2021, 37–57 (w szczególności kontekst historyczny: s. 39–44); M.B. Rankin, *Elite Activism and Political Transformation in China: Zhejiang Province, 1865–1911*, Stanford 1986, s. 13–14.

przejawiały w przeszłości potencjał państwowotwórczy. Satysfakcjonujący podział omawianych w tym miejscu treści naturalnie nie jest zadaniem łatwym. I choć decyzja o przyjęciu granic administracyjnych za jedno z kluczowych kryteriów jest dość oczywista, to wydzielenie wewnętrznie koherentnych obszarów, złożonych z kilku (nie zawsze dających się łatwo zaszereżować) prowincji, siłą rzeczy ma już bardziej arbitralny charakter.

Prezentowane w pracy ustalenia są wynikiem analizy poddanych kwerendzie chińskich i zagranicznych dokumentów rządowych. Literatura wspomnieniowa oraz prasa pełnią w tym względzie rolę subsydiarną. Jedynie w odniesieniu do niektórych zagadnień szczegółowych (wobec deficytu materiałów innej proveniencji) sięgałem po memuary w szerszym zakresie. W obręb przebadanych przeze mnie archiwaliów wchodzi zbiory Państwowego Muzeum Pałacowego w Taipei (*Guoli Gugong Bowuyuan*, 國立故宮博物院; dalej: GGB), londyńskiego The National Archives oraz zasoby Asian and African Studies (dalej: AAS), przechowywane w The British Library (dalej: TBL). Ponadto wykorzystałem zdigitalizowane dokumenty amerykańskiej The National Archives and Records Administration (dalej: NARA).

Kwerenda źródłowa zasobów Państwowego Muzeum Pałacowego objęła zespoły Memoriałów i Dokumentów z Archiwum Biura Tajemnic Wojskowych (*Junjichu Dang Zhejian*, 軍機處檔摺件; dalej: JDZ) oraz Memoriałów z Archiwum Pałacowego (*Gong Zhong Dang Zouzhe*, 宮中檔奏摺; dalej: GZDZ). Są to bogate — gdyż łącznie liczące niemal 350 tysięcy rękopisów — zbiory raportów, słanych przez przedstawicieli cesarskiej biurokracji do czołowego gremium decyzyjnego w kraju, jakim od XVIII wieku było wspomniane wyżej Biuro Tajemnic Wojskowych (*Junjichu*). Lektura tych dokumentów dostarcza unikalnego wglądu w poszczególne aspekty funkcjonowania Nowej Armii oraz qingowskiej maszyny biurokratycznej. Daje też pewne wyobrażenie o trudnościach, na jakie prowincjonalne administracje napotykały, próbując sprostać wytycznym, płynącym wartkim potokiem z Pekinu. W ramach uzupełnienia wyzyskana została zawartość zespołu Szkiców Biograficznych (*Zhuan Gao*, 傳稿; dalej: ZG). W jego obręb wchodzi rozmaite dokumenty, które redaktorzy kronik dynastii Qing wykorzystali podczas sporządzania biogramów wybitnych oficjeli (w tym wojskowych)³⁶.

W przypadku zasobów przechowywanych w londyńskich The National Archives największą użyteczność dla badań nad interesującymi mnie

³⁶ Zbiory te dostępne są także w wersji cyfrowej. Zob. *Qingdai dang'an sousuo xitong* 清代檔案搜索系統 [System wyszukiwania archiwaliów okresu dynastii Qing], <https://qingarchives.npm.edu.tw/> (dostęp: 14.03.2025).

tutaj zagadnieniami miały dokumenty z zespołu Foreign Office (FO), gromadzącego korespondencję brytyjskich przedstawicielstw dyplomatycznych na terenie Cesarstwa Qingów z Londynem, to jest poselstwa w Pekinie (FO 17 i FO 371)³⁷ oraz konsulatów działających w miastach otwartych na handel z zagranicą (FO 228). Obok raportów, traktujących o sytuacji wewnętrznej Cesarstwa Qingów, została spożytkowana bardzo obszerna korespondencja prowadzona przez brytyjskich attaché wojskowych w tym kraju z poselstwem w Pekinie. Tylko okazyjnie wykorzystany został zbiór archiwaliów, dotyczących Chin, które wchodziły w obręb Confidential Print (FO 405) — głównie dlatego, że jego zawartość stanowią wydrukowane kopie wybranych dokumentów z wymienionych wyżej zbiorów. Ważny wyjątek stanowi seria corocznych memorandów poświęconych sytuacji panującej w Cesarstwie Qingów (*China, Annual Report*), w których dosyć obszerne omówienie znajdują zagadnienia dotyczące obronności tego kraju. Z zespołu War Office (WO) uwzględniony został zbiór memorandów i raportów wojskowych (WO 33) obejmujący publikacje dostępne tylko w wewnętrznym obiegu, omawiające stan obronności Cesarstwa Qingów. Ze zbiorów The British Library największą wartość dla niniejszej pracy przedstawiają analizy na temat potencjału militarnego poszczególnych prowincji Cesarstwa, sporządzone przez oficerów służących w British Indian Army.

Kwerenda przeprowadzona na dostępnych w formie cyfrowej archiwaliach amerykańskich objęła zespoły General Records of the Department of State (Records Group 59; dalej: GRDS) oraz Records of the War Department General and Special Staffs (Records Group 165; dalej: WDGSS). Tutaj przydatność dla badanej tematyki przejawia korespondencja amerykańskiego poselstwa w Cesarstwie Qingów z Waszyngtonem — zawierająca się zmikrofilmowanych seriach: *Despatches from U.S. Ministers to China* (dalej: DMCh), *Numerical and Minor Files* (dalej: NMF), *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of China, 1910–1929* (dalej: RDSRIACH)³⁸ — oraz raporty amerykańskich attaché wojskowych w Chinach z lat 1903–1919 (seria: *Correspondence of the War College Division and Related General Staff Offices, 1903–1919*; dalej: CWR). Za uzupełnienie posłużył wybór opublikowanych

³⁷ Zespół FO 17 grupuje dokumenty z lat 1815–1905, zaś FO 371 pełni analogiczną funkcję dla okresu 1906–1966.

³⁸ Zmikrofilmowane kolekcje, obejmujące podjęty w pracy zakres czasowy, są dostępne na stronie The National Archives and Records Administration, <https://www.archives.gov/> (dostęp: 14.03.2025). Kwerendą objęta została także spuścizna archiwalna po działalności konsulatów amerykańskich w portach traktatowych, lecz jej wyniki nie przyniosły zadowalających rezultatów. Stąd są one cytowane w niniejszej pracy jedynie incydentalnie.

amerykańskich dokumentów dyplomatycznych, znany jako *Papers Respecting Foreign Relations of United States*. Na potrzeby niniejszej pracy analizie poddane zostały tomy dotyczące lat 1901–1911³⁹.

Opublikowane materiały źródłowe w języku chińskim, wykorzystane w niniejszej pracy, można podzielić na trzy zasadnicze grupy: zbiory dokumentów rządowych, literaturę memuarystyczną oraz prasę⁴⁰. Kwerendę źródłową prowadziłem w trakcie, łącznie trzyletniego, okresu studiów w Chinach (2015–2016, 2017–2019), na Nanjing Normal University (*Nanjing Shifan Daxue*, 南京師範大學). W toku badań prowadzonych nad wojskowością Cesarstwa Qingów w okresie Nowej Administracji poddałem analizie możliwie szeroki zakres pozycji źródłowych, które miałyby istotną użyteczność dla poruszanej tutaj tematyki. Spośród nich szczególną wartość prezentuje bogate opracowanie źródłowe, pt.: *Qingmo xinjun bianlian yange*, 清末新军编练沿革 [Historia formowania Nowej Armii w końcowym okresie dynastii Qing]⁴¹. Aż do dnia dzisiejszego jest to też jedna z niewielu tego rodzaju publikacji, ściśle poświęconych obronności qingowskiej na początku XX wieku. Główną przyczyną tego stanu rzeczy była długotrwała relegacja badań nad dziewiętnastowieczną i dwudziestowieczną wojskowością Państwa Środka do pełnienia roli podrzędnej względem jego nowożytnych dziejów politycznych⁴². Stąd

39 Należy jednak mieć na uwadze, że standardy edytorstwa dokumentów pozostawiają miejscami sporo do życzenia. Przykładowo treść niektórych zamieszczonych telegramów (nawet związanych objętościowo) z niezrozumiałych względów została sparafrazowana, co w skrajnych sytuacjach potrafi wypaczyć pierwotne brzmienie wiadomości. Niekiedy pojawiają się nawet błędy rzeczowe (sic!). Także przypadki pominięcia niektórych fragmentów lub uwspółcześnienia pisowni chińskich nazw własnych nie zawsze są czytelnikowi należycie komunikowane. Można te uchybienia wychwycić dopiero w toku lektury porównawczej tekstu pomieszczonego w owej pozycji z jego wersją oryginalną. Równocześnie skorzystałem z wybranych tomów japońskich dokumentów dyplomatycznych, obejmujących tematycznie ruch tak zwanych bokserów oraz rewolucję republikańską. Zob. *Nihon gaikō bunsho* 日本外交文書 [Japońskie dokumenty dyplomatyczne] (dalej: NGB), t. 33, *Hokushin jihen* 北清事變 [Incident na północy Cesarstwa Qingów], red. Gaimushō 外務省, Tōkyō 1956; NGB, t. 44, *Shinkoku jihen* (*shingai kakumei*) 清國事變 (辛亥革命) [Incident w Cesarstwie Qingów (rewolucja *xinbai*)], red. Gaimushō 外務省, Tōkyō 1962.

40 W nawigowaniu pomiędzy poszczególnymi wytworami klasycznej historiografii chińskiej i ich cechami szczególnymi niezwykle pomocne okazało się obszerne (i nadal rozwijane) kompendium brytyjskiego sinologa Endymiona Portera Wilkinsona, w latach 1994–2001 pełniącego obowiązki ambasadora Unii Europejskiej w ChRL. Zob. E.P. Wilkinson, *Chinese History: A New Manual*, wyd. 2, Cambridge, Mass. 2013.

41 *Qingmo xinjun bianlian yange* 清末新军编练沿革 [Historia formowania Nowej Armii w końcowym okresie dynastii Qing], red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中国社会科学院近代史研究所 (dalej: QXBY), Beijing 1978.

42 W kontynentalnym piśmiennictwie chińskim ramy czasowe epoki nowożytnej (celem wprzęgnięcia jej w marksistowski model interpretacji dziejów) przypadają na tak zwane „stulecie

przez długie dekady chińskie badania nad Nową Armią oraz edytorstwo jednoznacznych źródeł historycznych były prowadzone niejako przy okazji analogicznych działań na rzecz upamiętniania rewolucji *xinbai*. Ich autonomizacja jako osobnego obszaru dociekań naukowych rozpoczęła się dopiero po śmierci Mao Zedonga (毛澤東, 1893–1976), wraz z nastaniem czasów „reform i otwarcia” (*gaige kaifang*, 改革開放), towarzyszących „dengowskiej odwilży”.

Obok powyższej publikacji niezwykle ważne dla formułowanych w pracy ustaleń okazały się, publikowane od ponad stu lat, zbiory memoriałów i raportów — sporządzanych przez przedstawicieli cesarskiej biurokracji — oraz edyktów cesarskich. Punktem wyjścia w tej materii są półoficjalne, gdyż ogłaszane drukiem w okresie republikańskim przez gromadzonego lojalistów, kroniki dynastii Qing: *Qingshigao*, 清史稿 [Wstępna wersja historii Qingów] oraz końcowe partie *Da Qing lichao shilu*, 大清歷朝實錄 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej (dynastii) Qing]⁴³. Pierwsza z nich, pełniąca rolę substytutu dla oficjalnej historii dynastii (*zhengshi*, 正史), została skompilowana na przestrzeni drugiej i trzeciej dekady XX wieku przez zespół historyków oraz archiwistów, pracujących pod kierunkiem dawnego qingowskiego oficjela — chorągwanego⁴⁴ Zhao Erxuna (趙爾巽, 1844–1927)⁴⁵. Obok przeglądu ważnych wydarzeń politycznych (*benji*, 本紀; dosł. fundamentalne annały),

upokorzeń kraju” (*bainian guochi*, 百年國恥), zawierające się pomiędzy wybuchem pierwszej wojny opiumowej (datowanym w historiografii partyjnej na 1840 rok) a proklamowaniem Chińskiej Republiki Ludowej (1 października 1949 roku).

⁴³ *Qingshigao* 清史稿 [Wstępna wersja historii Qingów], red. Zhao Erxun 趙爾巽, Beijing 1928; *Da Qing lichao shilu* 大清歷朝實錄 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej (dynastii) Qing], t. 52–59, red. Chen Baochen 陳寶琛, Shixu 世續, *Dezong jing huangdi shilu* 德宗景皇帝實錄 [Autentyczny zapis ery cesarza Guangxu] (dalej: DQLS DJHS), Beijing 1987; *Da Qing lichao shilu*..., t. 60, *Xuantong zhengji* 宣統政紀 [Annały administracji cesarza Xuantonga] (dalej: DQLS XZ), Beijing 1987 (pierwsze wydanie ukazało się w 1927 roku).

⁴⁴ Termin ten (*qiren*, 旗人) odnosi się do osób wchodzących w obręb Ośmiu Chorągwi (*Ba Qi*, 八旗), to jest systemu administracyjno-wojskowego, powołanego na przełomie XVI i XVII wieku przez Dżurdzenów (późniejszych Mandżurów). Stanowił on jeden z kluczowych filarów obronności Cesarstwa Qingów.

⁴⁵ Prace kompilatorskie rozpoczęto jeszcze w 1914 roku wraz z powołaniem przez Yuan Shikaia — wówczas prezydenta Republiki Chińskiej — Instytutu Historii Qingów (*Qingshiguan*, 清史館). Jednak z racji obecności w kronice kontrowersyjnych politycznie treści, przedstawiających w negatywnym świetle republikańską opozycję polityczną przełomu XIX i XX wieku, ogłoszenie jej drukiem pod koniec lat dwudziestych ubiegłego stulecia spotkało się ze sprzeciwem władz guomindangowskich. Stąd przez długie dekady jedynym wydaniem (w dodatku niekompletnym), szerzej dostępnym dla zachodnich badaczy, było to, które ukazało się w 1937 roku w uzależnionym od Japonii Mandżukuo (tak zwane wydanie mukdeńskie). Zob. Hsieh Winston [Xie Wensun], *Chinese Historiography on the Revolution of 1911: a Critical Survey and a Selected Bibliography*..., s. 26, 33, 107.

analizie zostały poddane traktaty monograficzne (*zhi*, 志)⁴⁶ oraz sekcja zawierająca biogramy wybitnych postaci (*liezhuan*, 列傳; dosł. uszeregowane żywoty). W przypadku drugiej z obu wskazanych wyżej pozycji wykorzystałem, z tej monumentalnych rozmiarów serii, woluminy odnoszące się do interesujących mnie tutaj ram czasowych, to jest kroniki panowania cesarza Guangxu, liczącej łącznie 597 rozdziałów (dosł. zwojów: *juan*, 卷) oraz jej uzupełnienia, obejmującego trzyletnie rządy Xuantonga (宣統, dosł. Ogłoszona Ciągłość)⁴⁷. Zgodnie z dawną chińską manierą historiograficzną, tego rodzaju publikacja, pisana w stylu *shilu* (實錄, dosł. autentyczny zapis), jest w zasadzie uszeregowanym chronologicznie⁴⁸ zbiorem memoriałów i edyktów, a także skrupulatnie prowadzonym zapisem czynności rytualnych cesarzy⁴⁹.

⁴⁶ Obronność w czasach panowania dynastii Qing została ujęta w „traktacie o wojsku” (*bingzhi*, 兵志).

⁴⁷ Cesarz szerzej znany pod swym imieniem prywatnym jako Puyi (溥儀, 1906–1967). Zasadnym jest w tym miejscu zaznaczyć, iż popularna w polskim piśmiennictwie pisownia „cesarz Puyi” jest nieprawidłowa (w krajach sinosfery monarchowie po wstąpieniu na tron nie używali publicznie swych imion prywatnych). W błąd może też wprowadzać zapis rozdzielny („Pu Yi”). Sugeruje bowiem jakoby „Pu” było nazwiskiem ostatniego cesarza z dynastii Qing (abstrahując od faktu, że dawniej Mandżurowie nie używali nazwisk w przestrzeni publicznej), podczas gdy w rzeczywistości był to znak obecny w imionach wszystkich przedstawicieli klanu cesarskiego, należących do tego samego co Puyi pokolenia. Główny zainteresowany do końca swych dni použíwał się nazwiskiem rodowym Aixin Gioro (*Aixin Jueluo*, 愛新覺羅). Z kolei wielu jego krewnych zmieniło je, po upadku dynastii Qing, na chińsko brzmiące Jin (金), aczkolwiek — w swym znaczeniu — nadal luźno nawiązujące do mandżurskiego pierwowzoru.

⁴⁸ Datacja w tej kronice (oraz pozostałych chińskich przekazach źródłowych z epoki) jest prowadzona zgodnie z kolejnymi latami er cesarskich i księżycowo-słonecznym kalendarzem chińskim (*nongli*, 農曆). Powyższa metoda datowania została oddana na kartach pracy w następujący sposób: najpierw era panowania jednego z dwóch ostatnich cesarzy dynastii Qing (Guangxu – GX; Xuantong – XT; sporadyczne przypadki datowania epoki rządów japońskiego cesarza Meiji zostały analogicznie oddane jako: MJ), po której następuje właściwa data, według stosowanego w tym regionie świata szyku (to jest rok–miesiąc–dzień). Obok, dla komfortu czytelnika, zamieściłem (w nawiasie zwykłym) korespondującą datę w kalendarzu gregoriańskim. Przykładowo, 10 października 1911 roku zostałby zapisany jako: XT 3/8/19 (to jest trzeci rok ery panowania Xuantonga, dziewiętnasty dzień ósmego miesiąca). Miesiąc przestępny (*run yue*, 閏月) jest poprzedzany literą „R”.

⁴⁹ Obok wymienionych wyżej publikacji źródłowych skorzystałem z kompendium edyktów cesarskich, wystosowanych w czasach panowania Guangxu i Xuantonga oraz opublikowanej w okresie republikańskim kompilacji memoriałów i edyktów, zatytułowaną: *Qingchao xu wenxian tongkao* 清朝續文獻通考 [Wszechstronne Rozpatrzenie Uzupełniających Dokumentów Dynastii Qing]. Zamieszczone w niej dokumenty są pogrupowane tematycznie. Na potrzeby niniejszej pracy przebadana została sekcja dotycząca wojskowości (*bingkao*, 兵考). Zob. *Guangxu Xuantong liangchao shangyu dang* 光緒宣統兩朝上諭檔 [Archiwum edyktów cesarskich z okresu panowania Guangxu i Xuantonga], t. 1–37, red. Di Yi Lishi Dang'an Guan 第一歷史檔案, Guilin 1996; *Qingchao xu wenxian tongkao* 清朝續文獻通考 [Wszechstronne rozpatrzenie uzupełniających

Prasa rządowa, wydawana w ostatnich latach panowania dynastii Qing, także stanowi obszerny rezerwuar dokumentów i aktów prawnych dotyczących zagadnień wojskowych. Korzystałem w tym względzie z wydawanego w Pekinie „Yuzhe Huicun”, 諭摺彙存 [Repozytorium Edyktów i Memoriałów]. W odniesieniu do lat 1907–1911 zaś, kwerendą objęte zostały: „Zhengzhi Guanbao”, 政治官報 [Polityczna Gazeta Rządowa] oraz „Neige Guanbao”, 內閣官報 [Gazeta Rządowa Gabinetu]. Cennym uzupełnieniem tych tytułów jest kilkudziesięciotomowy zbiór prowincjonalnych oraz tematycznych gazet rządowych — głównie z racji zamieszczonych w nich raportów, nieobecnych na łamach tytułów o zasięgu ogólnokrajowym. Jedynym (aczkolwiek w pełni zrozumiałym) mankamentem tej publikacji jest brak niektórych wydań, które niestety nie zachowały się do naszych czasów⁵⁰. Swoją przydatność potwierdził ponadto, wydawany od lutego 1904 roku przez szanghajskie Wydawnictwo Handlowe (*Shangwu Yinsubuguan*, 商務印書館) „Dongfang Zazhi”, 東方雜誌 [Magazyn Wschodu]. Na jego łamach obszernie publikowano przedruki urzędniczych memoriałów oraz aktów prawnych. Na potrzeby pracy wykorzystane zostały głównie sekcje tematyczne, dotyczące spraw wojskowych oraz edukacji. W późniejszych numerach uwzględnione zostało również, początkowo nieobecne, kalendarium ważnych wydarzeń w kraju (*Zhongguo da shi ji*, 中國大事記).

Obok powyższych publikacji źródłowych ogłoszono drukiem także obszerne zbiory memoriałów i raportów, pozostawionych przez czołowych przedstawicieli cesarskiej biurokracji. Zawarte w nich dokumenty znakomicie spisują się w roli uzupełnienia wskazanych wcześniej pozycji (szczególnie wtedy, gdy na kartach kroniki jest dostępne tylko streszczenie danego memoriału)⁵¹. Pewną użyteczność dla omawianej tutaj

dokumentów z okresu dynastii Qing], red. Liu Jinzao 劉錦藻, Taipei 1959 (reprint pierwszego wydania z 1936 roku).

⁵⁰ *Qingmo guanbao huibian* 清末官报汇编 [Kolekcja gazet rządowych z końcowego okresu dynastii Qing], t. 1–78, red. Jiang Yasha 姜亚沙, Beijing 2006. Wszystkie tomy tej publikacji posiadają wspólną paginację.

⁵¹ Zob. *Yuan Shikai quanji* 袁世凱全集 [Dzieła zebrane Yuan Shikaida], t. 1–36, red. Luo Baoshan 駱寶善, Liu Lusheng 劉路生 (dalej: YSQ), Zhengzhou 2013; *Zhang Wenxiang gong quanji* 張文襄公全集 [Dzieła zebrane czcigodnego Zhang Wenxianga (Zhidonga)], red. Wang Shunan 王樹柵, Taipei 1971 (reprint pierwodruku z 1928 roku). Poręczniejsze wydanie (gdyż opatrzone interpunkcją, na ogół nieobecną w przedrepublikańskich publikacjach): *Zhang Zhidong quanji* 張之洞全集 [Dzieła zebrane Zhang Zhidonga], t. 1–12, red. Zhao Dexin 趙德馨, Feng Tianyu 馮天瑜, Wu Jianjie 吳劍傑 (dalej: ZZQ), Wuhan 2008. Odnośnie do spuścizny pozostałych oficjeli zob. *Liu Kunyi yiji* 劉坤一遺集 [Dzieła pozostawione przez Liu Kunyi], t. 1–6, red. Zhongguo Kexue Yuan Lishi Yanjiusuo Di San Suo 中國科學院歷史研究所第三所 (dalej: LKY), Beijing 1959; *Xiliang yigao*. *Zougao* 錫良遺稿奏稿 [Manuskrypty pozostawione

tematyki prezentuje także kilkutomowy raport Xu Shichanga (徐世昌, 1855–1939), pierwszego gubernatora generalnego zreorganizowanych w 1907 roku prowincji mandżurskich, traktujący o strukturze administracyjnej prowincji znajdujących się pod jego jurysdykcją (nakreślając także stan Nowej Armii w tej części Cesarstwa)⁵². Bardzo przydatne okazały się ponadto, bo szeroko uwzględniające zagadnienia wojskowe, kolekcje materiałów źródłowych, poświęconych rewolucji *xinbai* oraz okresowi fragmentacji politycznej w dziejach wczesnorepublikańskich Chin, szerzej znanemu pod nazwą „epoki warlordów” (*junfa shidai*, 軍閥時代). Choć dobór zawartych w nich materiałów jest dosyć tendencyjny, wciąż stanowią one bardzo bogate repozytorium tajnych raportów, memoriałów, telegramów oraz memuarów. Skorzystałem w tym względzie z ośmiotomowej pozycji pt. *Xinbai geming*, 辛亥革命 [Rewolucja *xinbai*], wybranych woluminów wydawanej od lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku serii *Jindai shi ziliao*, 近代史資料 [Materiały z dziejów nowożytnych]⁵³ oraz

przez Xilianga. Manuskrypty memoriałów], red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Lishi Yanjiusuo Di San Suo 中國科學院歷史研究所第三所, Beijing 1959; *Yong'an shangshu zouyi* 庸庵尚書奏議 [Memoriały ministra Yong'ana (Chen Kuilonga)], red. Yu Biyun 俞陛雲, b.m. 1911; *Duan Zhongmin gong zougao* 端忠敏公奏稿 [Manuskrypty memoriałów czcigodnego Duan Zhongmina (Duanfanga)], red. Wu Qingchi 吳慶坻 [?], b.m. 1918; *Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji* 秋浦周尚書 (玉山) 全集 [Dzieła zebrane ministra Zhou (Yushana) z Qiupu], red. Zhou Fu 周馥, wyd. 2, Taipei 1967; *Zhou zhongcheng fu Jiang zougao* 周中丞撫江奏稿 [Manuskrypty memoriałów gubernatora Zhou z rządów nad Heilongjiangiem], red. Zhou Shumo 周樹模, wstęp: Zhang Jianxun 張建勳, b.m. 1911 [?]. Tożsamość redaktora zbioru memoriałów Duanfanga nadal nie została ustalona ponad wszelką wątpliwość. Niekiedy to miano jest przypisywane nawet jemu samemu, co zważywszy na tragiczną śmierć w listopadzie 1911 roku (zginął z rąk zrewoltowanych żołnierzy Nowej Armii), nie jest możliwe. Najstarsze wydanie zaś pochodzi z 1918 roku (rok *wuwu*, 戊午年). Prawdopodobnie mógł nim być, pochodzący z Zhejiangu (*notabene* prowincji, z której w XVI w. wyemigrowali do południowej Mandżurii hanowscy przodkowie Duanfanga) literat i były urzędnik Wu Qingchi (吳慶坻, 1848–1924) — figurujący jako autor biogramu Duanfanga zamieszczonego we wstępie do publikacji. Poza tym Wu skompilował, razem z innym lojalistą qingowskim Jinliangiem (金梁, 1878–1962), zbiór szkiców biograficznych cesarskich oficjeli, którzy zginęli podczas rewolucji *xinbai*. Zob. Wu Qingchi 吳慶坻, Jinliang 金梁, *Xinbai xunnan ji* 辛亥殉難記 [Zapiski o męczennikach roku *xinbai*], b.m. 1935.

52 *Dong san sheng zheng lue* 東三省政略 [Zarys administracji w trzech wschodnich prowincjach], red. Xu Shichang 徐世昌, b.m. 1911 [?].

53 *Xinbai geming* 辛亥革命 [Rewolucja *xinbai*], t. 1–8, red. Zhongguo Shixuehui 中國史學會 (dalej: XG), Shanghai 1957; *Jindai shi ziliao* 近代史資料 [Materiały z dziejów nowożytnych], t. 1–146, red. Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 社會科學院近代史研究所 (dalej: JSZ), Beijing 1954–2022. Niektóre przekazy, zamieszczone w obu powyższych pozycjach, zostały przetłumaczone na język rosyjski. Zob. *Синьхайская революция 1911–1913 гг. Сборник документов и материалов*, red. С.Л. Тихвинский, Moskwa 1968. W roli uzupełnienia znakomicie sprawdzają się opracowania źródłowe, poświęcone rewolucji *xinbai* na terenie poszczególnych prowincji Cesarstwa. Zob. *Xinbai geming Jiangsu diqu shiliao* 辛亥革命江苏地区史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji *xinbai* na terenie Jiangsu], red. Yangzhou Shifan Xueyuan Lishi Xi 扬州师范学院历史系 (dalej: XGJDS), Nanjing 1961; *Hunan xinbai geming*

zbiorów dokumentów dotyczących warlordów, związanych z Armią Północnego Oceanu (*Beiyang junfa*, 北洋軍閥). W przypadku tych ostatnich pewien odsetek z zamieszczonych źródeł (traktujących o początkach ich karier w końcowym okresie panowania dynastii Qing oraz o cesarskich korzeniach republikańskich jednostek wojsk lądowych) był użyteczny także i dla przyjętych w pracy ram czasowych⁵⁴.

Chińska literatura wspomnieniowa jest przebogata. Pierwsze tego rodzaju publikacje, obejmujące ostatnie lata panowania Qingów, były ogłaszane drukiem jeszcze w okresie republikańskim⁵⁵. W późniejszych czasach główny impuls w materii ich wydawania wyszedł od premiera

shiliao 湖南辛亥革命史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji *xinhai* w Hunanie], red. Guo Hanmin 郭汉民, Yang Pengcheng 杨鹏程, t. 1–2, Changsha 2011; *Xinhai geming Zhejiang shiliao xuanji* 辛亥革命浙江史料选辑 [Wybór dokumentów historycznych o rewolucji *xinhai* w Zhejiangu], red. Zhejiang Sheng Xinhai Geming Shi Yanjiuhui 浙江省辛亥革命史研究会, Zhejiang Sheng Tushuguan 浙江省图书馆, Hangzhou 1981; *Xinhai geming Zhejiang shiliao xuji* 辛亥革命浙江史料续辑 [Uzupełniający tom dokumentów historycznych o rewolucji *xinhai* w Zhejiangu], red. Zhejiang Shehui Kexue Yuan Lishi Yanjiusuo 浙江社会科学院历史研究所 (dalej: XGZSX), Hangzhou 1987; *Yunnan Guizhou xinhai geming ziliao* 云南贵州辛亥革命资料 [Materiały o rewolucji *xinhai* w Yunnanie i Guizhou], red. Zhongguo Kexueyuan Lishi Yanjiusuo Di San Suo 中国科学院历史研究所第三所 (dalej: YGXGZ), Beijing 1959; *Yunnan xinhai geming ziliao* 云南辛亥革命资料 [Materiały o rewolucji *xinhai* w Yunnanie], red. Xie Benshu 谢本书, Deng Wanjun 邓万钧, Jing Dexin 荆德新, Li Xiaoyou 李孝友, Lin Quan 林荃, Song Wenxi 宋文熙, Sun Daixing 孙代兴 (dalej: YXGZ), Kunming 1981. W roli uzupełnienia wykorzystana została kolekcja dokumentów ze zbiorów Drugiego Archiwum Historycznego Chin (*Zhongguo Di'er Lishi Dang'an Guan*, 中國第二歷史檔案館). Zob. *Zhonghua Minguo shi dang'an ziliao huibian* 中华民国史档案资料汇编 [Kolekcja materiałów archiwalnych o dziejach Republiki Chińskiej], pod red. Zhongguo Di Er Lishi Dang'an Guan 中国第二历史档案馆 (dalej: ZMSDZH), t. 1, *Xinhai geming* 辛亥革命 [rewolucja *xinhai*], Nanjing 1979.

54 *Lujun tongji jianming baogaoshu* 陸軍統計簡明報告書 [Zwięzły raport statystyczny o Siłach Lądowych], t. 1–18, red. Lujunbu 陸軍部, Beijing 1916; *Beiyang junfa* 北洋軍閥 [Warlordzi Północnego Oceanu], t. 1–5, red. Lai Xinxia 來新夏, Shanghai 1988–1993; *Beiyang junfa shiliao xuanji* 北洋軍閥史料选辑 [Wybór dokumentów historycznych o warlordach Północnego Oceanu], t. 1–2, red. Du Chunhe 杜春和, Lin Binsheng 林斌生, Qiu Quanzheng 丘权政, Beijing 1981; *Sichuan junfa shiliao* 四川軍閥史料 [Dokumenty historyczne o warlordach Sichuanu], t. 1–5, red. Sichuan Wenshi Ziliao Yanjiuguan 四川文史资料研究馆, Chengdu 1981–1988.

55 Naturalnie niewyczerpująca lista obejmuje: Chen Kuilong 陳夔龍, *Mengjiaoting zaji* 夢蕉亭雜記 [Rozmaite zapiski z pawilonu Mengjiao], Taipei 1972 (reprint wydania z 1925 roku); Ding Shiyuan 丁士源, *Meileng zhangjing biji* 梅楞章京筆記 [Notatki oficjela wojskowego], Dairen 1942; Feng Yuxiang 馮玉祥, *Wo de shenghuo* 我的生活 [Moje życie], Guilin [?] 1944; Li Lianfang 李廉芳, *Xinhai Wuchang shouyi ji* 辛亥武昌首義記 [Opis pierwszego powstania w Wuchangu w roku *xinhai*], Wuchang 1947; Li Liejun 李烈鈞, *Li Liejun jiangjun zizhuan* 李烈鈞將軍自傳 [Autobiografia generała Li Liejuna], Taipei 1971 (pierwsze wydanie w 1944 roku); Sun Zhongyin 孫種因, *Fu Dian lu* 復滇錄 [Zapis o odzyskaniu Yunnanu], Shanghai 1924; Xu Shaozhen 徐紹楨, *Xueshoutang riji* 學壽堂日記 [Dziennik z Komnaty Studiowania Długowieczności], Shanghai 1926; Zhang Nanxian 張難先, *Hubei geming zhi zhi lu* 湖北革命知之錄 [Zapis tego, co wiem o rewolucji w Hubei], Shanghai 1945; Zhou Zhongyue 周钟岳, *Yunnan Guangfu jiyao* 云南光复纪要 [Przegląd ważnych faktów o restauracji władzy nad Yunnanem],

ChRL Zhou Enlaia (周恩來, 1898–1976), który nalegał, aby osoby mogące podzielić się swoimi doświadczeniami z okresu między końcowymi latami XIX wieku a rokiem 1949, uczyniły to w formie memuarów. Wkrótce prace nad ich publikowaniem rozpoczął specjalny panel ekspercki (Komitet Badań nad Materiałami Literacko-Historycznymi; *Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui*, 文史資料研究委員會), powołany przy Chińskiej Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej (*Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi*, 中國人民政治協商會議). Jako że wcale liczne grono żołnierzy, służących dawniej w szeregach Nowej Armii, a także byłych urzędników, mających z nią bezpośredni kontakt, dożyło czasów Chin Ludowych i nie podążyło za władzami guomindangowskimi na Tajwan, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ukazało się kilka serii, wydanych celem upamiętnienia rewolucji republikańskiej. Kwerendą objęte zostały następujące pozycje: *Xinbai geming huiyilu*, 辛亥革命回憶錄 [Zapisy wspomnień z rewolucji *xinbai*], *Xinbai shouyi huiyilu*, 辛亥首義回憶錄 [Zapisy wspomnień z pierwszego powstania (w Wuchangu) w roku *xinbai*] oraz *Wenshi ziliao xuanji*, 文史資料選輯 [Wybór materiałów literacko-historycznych]⁵⁶. Niebawem poszczególne prowincje, miasta oraz inne jednostki

Kunming 2011 (po raz pierwszy ukazało się w 1913 roku); Zi Xuzi 子虛子, *Xiang shi ji* 湘事記 [Opis wypadków w Hunanie], Beijing 1914.

56 *Xinbai geming huiyilu* 辛亥革命回憶錄 [Zapisy wspomnień z rewolucji *xinbai*], t. 1–8, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Quanguo Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 全國人民政治協商會議全國委員會文史資料研究委員會 (dalej: XGH), Beijing 1961–1982; *Xinbai shouyi huiyilu* 辛亥首義回憶錄 [Zapisy wspomnień z pierwszego powstania (w Wuchangu) w roku *xinbai*], t. 1–4, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hubei Sheng Weiyuanhui 中國人民政治協商會議湖北省委員會 (dalej: XSH), Wuhan 1957; *Wenshi ziliao xuanji* 文史資料選輯 [Wybór materiałów literacko-historycznych], t. 1–153, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Quanguo Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中國人民政治協商會議全國委員會文史資料研究委員會 (dalej: WZX), Beijing 1960–2009. Ostatnie dwa tomy z pierwszej wskazanej tu serii ukazały się drukiem dopiero na początku lat osiemdziesiątych. Ich publikację przez długi czas uniemożliwiała — niesprzyjająca prowadzeniu rzetelnej działalności naukowej — zawierucha polityczna, towarzysząca Rewolucji Kulturalnej (1966–1976). Wspomnienia Puyi, choć roztaczają wokół siebie aurę unikalnego i przez to potencjalnie użytecznego świadectwa z epoki, w rzeczywistości nie posiadają żadnej wartości dla przyjętej w tej pracy tematyki oraz ram czasowych. Dzieje się tak nie tylko za sprawą bardzo młodego wieku autora podczas omawianych tu wydarzeń (w momencie wybuchu rewolucji republikańskiej był niespełna sześciolatkiem). Jest to także źródło nader problematyczne, bowiem zawarte w nim treści zostały poddane licznym „korektom” przez sztab partyjnych historyków oraz dygnitarzy (co po części wynikało z prozaicznego faktu, iż Puyi słabo władał piórem). Dwuczęściowe wydanie polskie, oparte na przekładzie angielskim (sic!), cierpi ponadto z powodu dosyć swobodnego podejścia tłumaczkii do terminów specjalistycznych (przykładowo, „chorągwiany” został tu oddany jako „chorąży”). Obecnie większą przydatność w badaniach prezentuje pierwszy zapis doświadczeń

administracyjne również zaczęły wydawać lokalne zbiory literatury wspomnieniowej, jednakże częstotliwość ich ukazywania się oraz prezentowany poziom merytoryczny bywają niekiedy bardzo nierówne. Ważnym uzupełnieniem tej grupy materiałów źródłowych są pozycje opublikowane po 1949 roku na Tajwanie⁵⁷ oraz relacje spisane przez zagranicznych podróżników i wojskowych⁵⁸.

Kwerenda źródłowa objęła także krajowe oraz zagraniczne czasopiśma specjalistyczne, publikujące na swoich łamach analizy z obszaru

mandzurskiego ekscesarza, zawierający także wypowiedzi Puyi, które nie pojawiły się w późniejszych wydaniach. Ogłoszony drukiem w 1960 roku jedynie dla wąskiego grona recenzentów, jest on szerzej znany jako „tom w szarej okładce” (*hui pi ben*, 灰皮本). W nowym stuleciu, a zatem w dalece bardziej sprzyjającej rzeczywistości politycznej, doczekał się on długo wyczekiwanego wznowienia. Aczkolwiek i w tym przypadku nie obyło się bez inwazyjnych (w dodatku nie komunikowanych czytelnikowi w należyty sposób) poprawek faktograficznych oraz stylistycznych, w ostatecznym rozrachunku nadal wypaczających pierwotne brzmienie tekstu. Zob. [Aixin Gioro] Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, t. 1–2, przeł. J. Mach, Łódź 1988; [Aixin Gioro] Puyi 溥仪, *Wode qian ban sheng (hui pi ben)* 我的前半生 (灰皮本) [Pierwsza połowa mojego życia (tom w szarej okładce)], Beijing 2011.

57 Yan Xishan 閻錫山, *Yan Xishan zaonian huiyilu* 閻錫山早年回憶錄 [Zapis wspomnień Yan Xishana z lat młodości], Taipei 1968; Wu Tiecheng 吳鐵城, *Wu Tiecheng huiyilu* 吳鐵城回憶錄 [Zapis wspomnień Wu Tiechenga], Taipei 1971; Jiang Zuobin 蔣作賓, *Jiang Zuobin huiyilu* 蔣作賓回憶錄 [Zapis wspomnień Jiang Zuobina], Taipei 1967; *Bai Chongxi xiansheng fangwen jilu* 白崇禧先生訪問紀錄 [Zapis wywiadów z Bai Chongxi], t. 1–2, red. Jia Tingshi 賈廷詩, Taipei 1984; *Zhou Yongneng xiansheng fangwen jilu* 周雍能先生訪問記錄 [Zapis wywiadów z panem Zhou Yongnengiem], red. Guo Tingyi 郭廷以, Shen Yunlong 沈雲龍, Taipei 1984; Huang Xuchu 黃旭初, Cai Dengshan 蔡登山, *Huang Xuchu huiyilu: cong xinbai geming dao kangzhan* 黃旭初回憶錄: 從辛亥革命到抗戰 [Zapis wspomnień Huang Xuchu: od rewolucji *xinbai* do wojny oporu], Taipei 2015.

58 H.R. Davies, *Yun-Nan: The Link Between India and the Yangtze*, Cambridge 1909; E. Dingle, *Across China on Foot*, New York 1911; F. Farjanel, *Through the Chinese Revolution. My Experiences in the South and North, the Revolution of Social Life, Interviews with Party Leaders, an Unconstitutional Loan — the Coup D'État*, przeł. M. Vivian, London 1915; E. Kendall, *A Wayfarer in China. Impressions from a Trip Across West China and Mongolia*, Boston 1913; F.A. MacKenzie, *The Unveiled East*, New York 1907; C.G.E. Mannerheim, *Across Asia: From West to East in 1906–1908*, przeł. K. Hildén, E. Birse, Oosterhout-New York 1969. Przystępność ostatniej pozycji dla szerszego grona odbiorców ogranicza niestety brak należytego opracowania naukowego. W rezultacie mniej rozeznaný czytelnik często może być bezradny w konfrontacji z pojawiającymi się w tekście terminami chińskojęzycznymi (oddanymi tutaj zgodnie z rosyjską metodą transkrypcji sinogramów). Na podstawie zapisków, sporządzonych podczas misji wywiadowczej w Cesarstwie Qingów, Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867–1951; wówczas pułkownik armii carskiej) przygotował także osobny raport, wydany w ramach wielotomowej serii: *Сборникъ географическихъ, топографическихъ и статистическихъ материаловъ по Азии*. Zob. К.Г.Э. Меннергейм, *Предварительный отчетъ о поездкѣ, предпринятой по Высочайшему повелѣнію черезъ Китайскій Туркестанъ и сѣверныя провинціи Китая въ г. Пекинъ, въ 1906–7 и 8 гг, полковника барона Меннергейма* (dalej: *Предварительный отчетъ*), Sankt Petersburg 1909.

obronności⁵⁹ oraz najpoczytniejsze tytuły o charakterze informacyjnym⁶⁰. W przypadku ostatniej wskazanej tu grupy uwzględniłem tylko dwie pozycje, które wydawano poza granicami Cesarstwa Qingów: londyński „The Times” oraz nowojorski „The New York Times”. Owa decyzja wynikała z dwóch powodów. Ogrom pokrewnych materiałów, znacząco wydłużający czas badań i w swej masie zasadniczo niepodważający wyprowadzanych tu konkluzji, skłonił mnie do bardziej selektywnego doboru pozycji prasowych. Ponadto oba tytuły, z racji posiadania w Cesarstwie Qingów reporterów względnie dobrze obeznanych z jego sytuacją wewnętrzną, prezentowały wyższy poziom publikowanych treści od tych, które z różnych powodów nie mogły sobie pozwolić na ten luksus⁶¹. Nadspodziewanie dużą przydatność dla omawianej tutaj tematyki ma za to, wydawany przez brytyjską China Inland Mission, miesięcznik „The China’s Millions”. Zamieszczane na w nim artykuły dostarczyły unikalnej perspektywy na szereg zagadnień, dotyczących przemian, zachodzących w tym kraju u progu XX wieku⁶².

Nieocenione okazały się także pozycje o charakterze informacyjnym, dostarczające licznych i często trudno dostępnych gdzie indziej danych faktograficznych. W toku prowadzonych badań niejednokrotnie sięgałem po almanachy, repozytoria oraz słowniki biograficzne, sporządzone

59 Do przeanalizowanych pozycji należą: „Nanyang Bingshi Zazhi” 南洋兵事雜誌 [Magazyn Wojskowy Południowego Oceanu], „Journal of the Military Service Institution of the United States”, „Journal of the United States Infantry Association”, „Journal of Royal United Service Institution” oraz wydawany w Manili i cieszący się względami amerykańskiego Departamentu Wojny „The Far Eastern Review. Engineering — Finance — Commerce”.

60 Selektowna lista obejmuje: „Guofengbao” 國風報 [Obyczaje Państw], „Shengjing Shibao” 盛京時報 [Bieżąca Gazeta Mukdeńska], „North-China Herald and Supreme Court and Consular Gazette” oraz wydawany przez Yu Yourena (于右任, 1879–1964) prorpúblicański dziennik „Minlibao” 民立報 [Niezależność Ludu].

61 Aczkolwiek piszący z Pekinu dla „The Times” George Ernest Morrison (1862–1920) nie władał dobrze językiem chińskim.

62 Należy jeszcze w tym miejscu odnotować japońskojęzyczny „Shina Chōsa Hōkokusho” 支那調査報告書 [Raport z Badań nad Chinami], wydawany od lipca 1910 roku przez, dobrze zorientowane w sytuacji wewnętrznej Cesarstwa Qingów i równocześnie konsekwentnie apolityczne, Stowarzyszenie Wspólnej Kultury Azji Wschodniej (Tōa Dōbunkai, 東亞同文会). Udało mi się dotrzeć jedynie do późniejszych numerów, wydawanych od stycznia 1912 roku pod nowym tytułem jako „Chiny” (Shina, 支那). O aktywności stowarzyszenia w ostatnich latach panowania dynastii Qing oraz okresie wczesnorepublikańskim (ze szczególnym uwzględnieniem powołanych przez nie ośrodków edukacyjnych) w: D.R. Reynolds, *Training Young Hands: Tōa Dōbun Shoin and Its Precursors, 1886–1945*, [w:] *The Japanese Informal Empire in China, 1895–1937*, red. P. Duus, R.H. Myers, M.R. Peattie, Princeton 1989, s. 224–252.

przez brytyjskich⁶³, japońskich⁶⁴ oraz rosyjskich⁶⁵ „speców od Chin”. W przypadku kłopotów z lokalizacją niektórych miejscowości chińskich, korzystałem ze znakomitego atlasu Cesarstwa Qingów, przygotowanego przez misjonarzy z China Inland Mission⁶⁶.

Dzięki rosnącemu z każdym rokiem dostępowi do źródeł historycznych proveniencji chińskiej, stopniowo zanika — trapiący badaczy jeszcze kilka dekad temu — problem braku literatury przedmiotu. Jednakże do dnia dzisiejszego ukazały się jedynie trzy angielskojęzyczne publikacje szerzej poruszające problematykę reform wojskowych w końcowym okresie panowania dynastii Qing — przy czym dwie pierwsze zdażyły

63 Zob. W.F. Mayers, *The Chinese Government. A Manual of Chinese Titles, Categorically Arranged and Explained, with an Appendix*, Shanghai 1897; *The Chinese Empire. A General and Missionary Survey*, red. M. Broomhall, London 1907; C.D. Bruce, *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H.I.M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China*, Shanghai 1910; *The China Year Book 1912*, red. H. Woodhead, Shanghai 1912. Wraz z upływem czasu, znaczącej deprecjacji uległa przydatność, publikowanego w Szanghaju (w łącznie sześciu odsłonach, między 1918 a 1950 rokiem), słownika biograficznego *Who's Who in China*. Wynika to głównie z licznych błędów faktograficznych, obecnych w biogramach, a także z nader często nikłej wiedzy autorów o przebiegu karier chińskich wojskowych przed 1912 rokiem. Zob. *Who's Who in China*, red. „The China Weekly Review”, Shanghai 1918–1950.

64 Zob. *Gendai Shina jinmeikan* 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Seimukyoku 外務省政務局, wyd. 1, Tōkyō 1912; *Gendai Shina jinmeikan* 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, wyd. 2, Tōkyō 1924; *Gendai Shina jinmeikan* 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, wyd. 3, Tōkyō 1928; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan* 現代中華民國滿洲帝國人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnej Republiki Chińskiej i Cesarstwa Mandżurii], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, Tōkyō 1937; *Saishin Shina kanshinroku* 最新支那官紳錄 [Najnowszy rejestr urzędników i przedstawicieli elit w Chinach], red. Shina Kenkyūkai 支那研究會, Beijing 1918; *Saishin Shina yōjin den* 最新支那人傳 [Najnowsze biografie ważnych osób w Chinach], red. Tōa Mondai Chōsakai 東亞問題調査會, Ōsaka 1941; *Shina nenkan* 支那年鑑 [Rocznik chiński], red. Tōa Dōbunkai Chōsa Hensanbu 東亞同文會調査編纂部, Tōkyō 1912; *Tōsanshō kanshinroku* 東三省官紳錄 [Rejestr urzędników i przedstawicieli elit trzech prowincji wschodnich], red. 田邊種治郎 Tanabe Tanejirō, Dairen 1924.

65 Zob. H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China*, przeł.: A.T. Bielczenko, E.E. Moran, Fuzhou 1911. Odpowiadający za tłumaczenie angielskie Andriej Tierientjewicz Bielczenko (1873–1958), w latach 1910–1911 kierował pracami rosyjskiego konsulatu w Fuzhou. Pierwotne wydanie rosyjskie: И.С. Бруннерт, В.В. Гегельстромъ, *Современная политическая организация Китая*, Beijing 1910. Zob. także: *Вооруженныя силы Китая*, red. Л.М. Болховитинов, Санкт Петербург 1910.

66 E. Stanford, *Atlas of the Chinese Empire*, London 1908. W ramach jego uzupełnienia korzystałem z oddzielnego opracowania Cesarskiej Agencji Cel Morskich: *Index to the Postal Working Map. First Issue: April 1903*, red. Statistical Department of the Directorate General of Customs, Shanghai 1904. Z nowszych publikacji uwzględniony został — wydany w setną rocznicę wybuchu rewolucji republikańskiej — atlas historyczny, obejmujący lata 1895–1913. Zob. Wang Xingke 王兴科, *Xinhai geming lishi ditu* 辛亥革命历史地图 [Rewolucja xinhai w mapach historycznych], Beijing 2011.

już ulec częściowej dezaktualizacji. W szczególności dotyczy to studium Ralpa Powella, wydanego zaledwie kilka lat po zwycięstwie komunistów w chińskiej wojnie domowej⁶⁷. Ten amerykański wojskowy, który pod koniec lat czterdziestych pełnił funkcję doradcy przy siłach zbrojnych Guomindangu, posiadał ograniczony dostęp do źródeł chińskojęzycznych. Dla przeważającej części poruszanych w tej pozycji zagadnień zaś najzwyczajniej brakowało odnośnych opracowań (bądź bazowały *par excellence* na źródłach zachodnich). Praca Edmunda Funga⁶⁸, choć oparta na solidniejszych fundamentach źródłowych, omawia militarne aspekty rewolucji republikańskiej w sposób dosyć lapidarny, co budzi niedosyt, zważywszy na — wiele obiecujący — tytuł tejże publikacji. Ponadto autor nie zawsze był w stanie w pełni wyzyskać badane przez siebie źródła. Na uwagę zasługuje za to, stosunkowo niedawno opublikowane, studium Nicholasa Schillingera, który przyjął omawiane tu reformy wojskowe za punkt wyjścia do zgłębienia problemu „epistemologicznej rekonceptualizacji zarówno fizycznego ciała, jak i męskości”, jakie dokonały się w Cesarstwie Qingów na przełomie XIX i XX wieku, pod wpływem wzorców z Japonii i Niemiec. Jej rezultatem było — jak z powodzeniem przekonuje autor — przynajmniej częściowe zakwestionowanie dotychczas hołubionego w tym kraju wizerunku mężczyzny. Owa praca, choć niewątpliwie wartościowa, siłą rzeczy dotyka tylko wąskiego aspektu wojskowości reżimu mandżurskiego w końcowym okresie jego istnienia⁶⁹.

Dorobek piśmiennictwa chińskiego jest zauważalnie bogatszy. Nie licząc klasycznych prac Luo Erganga (羅爾綱, 1901–1997), poświęconych dziewiętnastowiecznej wojskowości qingowskiej oraz dziejom ruchu tajpingów⁷⁰, istotnym punktem odniesienia nadal pozostają —

67 R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912...* Później owa tematyka została poruszona także w pracy Edwarda Dreyera, traktującej zbiorczo o dziejach polityczno-wojskowych Chin w latach 1901–1949. Autor poświęcił niewiele miejsca końcowemu okresowi panowania dynastii Qing, na dodatek czyniąc to w sposób wybitnie odtwórczy względem ustaleń poczynionych przez Ralpa Powella (jest to niemalże jedyna pozycja, z której korzystał, opisując to zagadnienie). Zob. E.L. Dreyer, *China at War 1901–1949*, London 1995, s. 17–32. Tylko nieco lepszą podbudowę bibliograficzną posiadają odpowiednie podrozdziały w syntezach Bruce’a Ellemana i Philipa Jowetta. Zob. B.A. Elleman, *Modern Chinese Warfare 1795–1989*, London, 2001, s. 138–141; P.S. Jowett, *China’s Wars: Rousing the Dragon 1894–1949*, Oxford 2013, s. 61–67.

68 E.S.K. Fung [Feng Zhaoji 馮兆基], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911*, Vancouver 1980.

69 Schillinger N., *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers*, Lanham 2016 (cytowany fragment pochodzi z s. 3).

70 Luo Ergang 羅爾綱, *Qingji bing wei jiang you de qiyuan* 清季兵為將有的起源 [Narodziny wojsk prywatnych w schyłkowym okresie dynastii Qing], „Zhongguo Shehui Jingji Shi Jikan” 中國社會經濟史集刊 [Zebrane Zeszyty z Dziejów Społecznych i Ekonomicznych]

opublikowane ponad dziewięćdziesiąt lat temu — studia Wen Gongzhi (文公直) oraz Shen Jiana (沈鑒)⁷¹. Nowsze pozycje, pióra Shi Duqiao (施渡桥) oraz Zhang Huatenga (張華騰), choć niezaprzeczalnie ważne, omawiają głównie przemiany instytucjonalne na szczeblu centralnym, bez należytego uwzględnienia dynamiki reform w poszczególnych prowincjach Cesarstwa⁷². Luki w rodzimych badaniach chińscy badacze z kontynentu próbowali od końca lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia pójść za radą załatać przetłumaczeniem obu wspomnianych wyżej pozycji autorstwa Powella i Funga⁷³. W badaniach tajwańskich najwyższy poziom bezsprzecznie prezentują prace Liu Fenghana (劉鳳翰), *notabene* byłego wojskowego⁷⁴, poświęcone siłom wojskowym, powołanym w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku na terenie północnych prowincji Cesarstwa⁷⁵.

Chin] 5, 1937, nr 2, s. 235–250; Luo Ergang, *Xiang jun xin zhi* 湘軍新志 [Nowy traktat o Armii Hunanu], Changsha 1938; Luo Ergang, *Luyingbing zhi* 綠營兵志 [Traktat o Wojsku Zielonej Flagi], Beijing 1984; Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi* 晚清兵志 [Traktat o wojsku późnego okresu dynastii Qing], t. 1–6, Beijing 1984. Z nowszych pozycji omawiających militarne aspekty wojny domowej Qingów z tajpingami należy wskazać obszerną monografię pióra Cui Zhiqinga, związanego z Uniwersytetem Nankińskim: Cui Zhiqing 崔之清, *Taiping Tianguo zhanzheng quanshi* 太平天國戰爭全史 [Kompletne dzieje wojny Niebiańskiego Państwa Najwyższego Pokoju], t. 1–4, Nanjing 2002.

⁷¹ Wen Gongzhi 文公直, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi* 最近三十年中國軍事史 [Wojskowa historia Chin na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat], t. 1–2, Taipei 1962 (wznowienie pierwodruku z 1930 roku); Shen Jian 沈鑒, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei* 辛亥革命前夕我國之陸軍及其軍費 [Siły lądowe naszego kraju przed wybuchem rewolucji xinbai oraz ich wydatki wojskowe], „Shehui Kexue” 社會科學 [Nauki Społeczne] 2, 1937, s. 343–408.

⁷² Shi Duqiao 施渡桥, *Wan Qing junshi biange yanjiu* 晚清軍事變革研究 [Studia nad przemianami wojskowymi w późnym okresie dynastii Qing], Beijing 2003; Zhang Huateng 張華騰, *Qingmo xinjun* 清末新軍 [Nowa Armia w końcowym okresie dynastii Qing], Beijing 2019. Ograniczoną użyteczność dla poruszanej tu tematyki przejawiają studia Jiang Kefu z obszaru wojskowości chińskiej w okresie republikańskim. Pierwsze rozdziały tylko skrótowo traktują o narodzinach i rozwoju qingowskiej Nowej Armii. Zob. Jiang Kefu 姜克夫, *Minguo junshi shilüe* 民國軍事史略 [Zarys historii wojskowej okresu republikańskiego], t. 1–2, Beijing 1987; Jiang Kefu, *Minguo junshi shi* 民國軍事史 [Wojskowa historia Republiki Chińskiej], t. 1–2, Chongqing 2009.

⁷³ Baowei'er La'erfu 鲍威尔·拉尔夫 [R.L. Powell], *Zhongguo junshi lilian de xingqi: 1895–1912 nian* 中国军事力量的兴起: 1895–1912年 [Narodziny chińskiej siły zbrojnej: lata 1895–1912], przeł. Chen Zexian 陈泽宪, Chen Xiafei 陈霞飞, Beijing 1979; Feng Zhaoji 冯兆基 [Fung E.S.K.], *Junshi jindaibua yu Zhongguo geming* 军事近代化与中国革命 [Modernizacja wojskowa a rewolucja chińska], przeł. Guo Taifeng 郭太风, Shanghai 1994.

⁷⁴ W trakcie ostatniego etapu chińskiej wojny domowej (1945–1950) służył w szeregach sił guomindangowskich, w stopniu kapitana.

⁷⁵ Liu Fenghan 劉鳳翰, *Xinjian lujun* 新建陸軍 [Nowo Utworzona Armia], Taipei 1967; Liu Fenghan, *Wuwei jun* 武衛軍 [Armia Gwardyjska], Taipei 1978. Pewną wartość informacyjną (głównie za sprawą pomieszczonych fragmentów materiałów źródłowych) posiada dwutomowe omówienie powstań, wszczynanych przez Sun Yat-sena (Sun Yixian, 孫逸仙, potomnym znany

Zdecydowanie lepsza sytuacja panuje w odniesieniu do publikacji zbiorczo poruszających problematykę reform, podejmowanych w ostatnich dekadach panowania dynastii Qing. Od przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w anglosaskich⁷⁶ oraz tajwańskich⁷⁷ kręgach badawczych zdołał się zarysować wyraźny trend do prowadzenia regionalnych studiów nad przemianami w Cesarstwie Qingów na przełomie XIX i XX wieku. Zagadnienia militarne, za wyjątkiem dwóch cennych pozycji, traktujących

przede wszystkim pod imieniem Zhongshan 中山) na przełomie XIX i XX wieku oraz walk toczonych przez siły lojalne wobec Guomindangu. Pracami redakcyjnymi kierował adoptowany syn Czang Kaj-szeka (Jiang Jieshi, 蔣介石, 1887–1975) — Jiang Weiguo (蔣緯國, 1916–1997). Niestety, jej poważnym mankamentem pozostaje duża tendencyjność w warstwie interpretacyjnej. Zob. *Guomin geming zhanshi* 國民革命戰史 [Wojskowa historia narodowej rewolucji], t. 1–2, red. Jiang Weiguo 蔣緯國, Taipei 1981. Zdecydowanie większą przydatność prezentuje kilkunastomowy przegląd konfliktów zbrojnych na przestrzeni długich dziejów cywilizacji chińskiej. Ramy czasowe tej publikacji — skompilowanej z polecenia Czang Kaj-szeka, acz wydanej dopiero po jego śmierci — zawierają się pomiędzy okresem przedcesarskim a wojną domową Qingów z tajpingami. Zob. *Zhongguo lidai zhanzheng shi* 中國歷代戰爭史 [Historia wojen w Chinach na przestrzeni kolejnych epok], t. 1–18, red. Sanjun Daxue 三軍大學, Taipei 1983. Wydanie kontynentalne ukazało się w 2013 roku (nakładem *Zhongxin Chubanshe*, 中信出版社).

76 Zob. S.A.M. Ashead, *Province and Politics in Late Imperial China: Viceregal Government in Szechwan, 1898–1911*, London 1984; L. Charlton, *Prologue to the Chinese Revolution: The Transformation of Ideas and Institutions in Hunan Province, 1891–1907*, Cambridge, Mass. 1976; J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei*, Berkeley 1976; M.B. Rankin, *Early Chinese Revolutionaries: Radical Intellectuals in Shanghai and Chekiang, 1902–1911*, Cambridge, Mass. 1971; E.J.M. Rhoads, *China's Republican Revolution: The Case of Kwangtung, 1895–1913*, Cambridge, Mass. 1975. Studium Meribeth Cameron, w momencie wydania niewątpliwie mające charakter pionierski, obecnie pełni niemal wyłącznie rolę zabytku historyograficznego (brak w niej odniesień do źródeł oraz literatury w języku chińskim). Zob. M.E. Cameron, *The Reform Movement in China, 1898–1912*, London 1931.

77 Zob. Li Guoqi 李國祁, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Min, Zhe, Tai diqu, 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 閩浙台地區, 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: obszar Fujianu, Zhejiangu i Tajwanu, 1860–1916], Taipei 1985; Su Yunfeng 蘇雲峰, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Hubei sheng, 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 湖北, 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: prowincja Hubei, 1860–1916], Taipei 1982; Wang Shuhuai 王樹槐, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Jiangsu sheng (1860–1916)* 中國現代化的區域研究: 江蘇省 (1860–1916) [Regionalne badania nad modernizacją Chin: prowincja Jiangsu (1860–1916)], Taipei 1984; Xie Guoxing 謝國興, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu, Anhui sheng (1860–1937)* 中國現代化的區域研究, 安徽省 (1860–1937) [Regionalne badania nad modernizacją Chin, prowincja Anhui (1860–1937)], Taipei 1991; Zhang Pengyuan 張鵬園, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Hunan sheng 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 湖南省 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: prowincja Hunan 1860–1916], Taipei 1983; Zhang Yufa 張玉法, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Shandong sheng, 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 山東省, 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: prowincja Shandong, 1860–1916], Taipei 1982; Zhu Hongyuan 朱宏源, *Cong bianluan dao junsheng: Guangxi de chuqi xiandaihua (1860–1937)* 從變亂到軍省: 廣西的初期現代化 (1860–1937) [Od zawieruchy do zmilitaryzowanej prowincji: początkowy okres modernizacji Guangxi (1860–1937)], Taipei 1995.

kolejno o prowincji Yunnan oraz gubernatorstwie generalnym Huguang (Hubei i Hunan)⁷⁸, były generalnie spychane na boczny tor.

Obiektami osobnych studiów stali się także architekci Nowej Armii w strukturach cesarskiej biurokracji. Spośród nich naturalnie największą uwagę badaczy przykuwa postać Yuan Shikaia — głównie przez wzgląd na wpływ, jaki wywarł na bieg najnowszych dziejów politycznych Państwa Środka. Z tego też powodu starszej daty biografowie nader często byli skłonni zrzucać na jego barki niemal całą odpowiedzialność (acz niezupełnie zasłużoną) za późniejszą niestabilność Republiki Chińskiej⁷⁹. Wartościowych monografi doczekali się także inni wybitni przedstawiciele reżimu qingowskiego⁸⁰ oraz najważniejsi politycy i wojskowi chiń-

78 E.A. McCord, *Power of the Gun: The Emergence of the Modern Chinese Warlordism*, Berkeley 1993; D. Sutton, *Provincial Militarism and Chinese Republic, The Yunnan Army, 1905–1925*, Ann Arbor 1980.

79 Zob. J. Ch'en [Chen Zhirang 陳志讓], *Yuan Shib-k'ai, 1859–1916. Brutus Assumes the Purple*, London 1961. Krytyczny wobec Yuana ton został jedynie nieznacznie złagodzony w drugim wydaniu: J. Ch'en [Chen Zhirang], *Yuan Shikai*, Stanford 1972. Zob. także tłumaczenie chińskie (opatrzone sugestywnym podtytułem): Chen Zhirang 陈志让 [Ch'en J.], *Luanshi jian-xiong Yuan Shikai 乱世奸雄袁世凯* [Yuan Shikai — arcyintrygant w burzliwych czasach], przeł. Fu Zhiming 傅志明, Xian Yuhao 鲜于浩, Changsha 1988. Ewidentnie negatywna ocena Yuana zob. także: Li Zongyi 李宗一, *Yuan Shikai zhuan 袁世凯传* [Biografia Yuan Shikaia], Beijing 1980; Li Zongyi, *Yuan Shikai 袁世凯*, [w:] *Minguo renwu zhuan 民国人物传* [Biografie osobistości Republiki (Chińskiej)] (dalej: MRZ), t. 1, red. Li Xin 李新, Sun Sibai 孙思白, Beijing 1978, s. 145–155. Od końca lat sześćdziesiątych XX wieku zaczęły pojawiać się prace jeśli nie wprost przychylne, to z pewnością kreślące uczciwszy (gdyż wolny od dotychczasowych uprzedzeń i solidniejszy osadzony w źródłach) wizerunek Yuana. Zob. Lin Mingde 林明德, *Yuan Shikai yu Chaoxian 袁世凯與朝鮮* [Yuan Shikai a Korea], Taipei 1970; E. Young, *Presidency of Yuan Shib-k'ai: Liberalism and Dictatorship in Early Republican China*, Ann Arbor 1977; S.R. McKinnon, *Power and Politics in Late Imperial China: Yuan Shikai in Beijing and Tianjin, 1901–1908*, Berkeley 1980; Hou Yijie 侯宜杰, *Yuan Shikai yisheng 袁世凯一生* [Życie Yuan Shikaia], Zhengzhou 1984; Hou Yijie, *Yuan Shikai quanzhuan 袁世凯全传* [Pełna biografia Yuan Shikaia], Beijing 2003; Zhang Huateng 张华腾, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911 北洋集团崛起研究, 1895–1911* [Badania nad powstaniem grupy Północnego Oceanu, 1895–1911], Beijing 2009; Ma Ping'an 马平安, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan 清末变局中的袁世凯集团* [Grupa Yuan Shikaia podczas burzliwych wydarzeń końcowego okresu dynastii Qing], Fuzhou 2016; Xu Chen 徐忱, *Yuan Shikai quan zhuan 袁世凯全传* [Pełna biografia Yuan Shikaia], Beijing 2017. Najnowsza obecnie pozycja, pióra Patricka Fulianga Shana, podtrzymuje ten trend. Jednak, pomimo uwzględnienia obszernej spuścizny piśmienniczej Yuana, w wielu miejscach przypomina ona bardziej przegląd poświęconej mu chińskiej literatury naukowej niż biografię *sensu stricto*. Zob. P.F. Shan [Shan Fuliang 单富良], *Yuan Shikai: a Reappraisal*, Vancouver 2018. W kwestii zmieniającej się percepcji Yuan Shikaia w zachodnim piśmiennictwie naukowym zob. także: J. Polit, *Pożegnanie z lotrem? Yuan Shikai w świetle nowych badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2020, nr 147, s. 505–527.

80 Zob. W. Ayers, *Chang Chih-tung and Educational Reform in China*, Cambridge, Mass. 1971; D.H. Bays, *China Enters the Twentieth Century: Chang Chih-tung and the Issues of a New Age, 1895–1909*, Ann Arbor 1978; S.V. Des Forges, *Hsi-liang and the Chinese National Revolution*, New Haven 1973; Feng Tianyu 冯天瑜, He Xiaoming 何晓明, *Zhang Zhidong pingzhuan 张之*

scy okresu republikańskiego, którzy w czasach swej młodości przewinęli się przez szeregi Nowej Armii bądź którąś ze szkół wojskowych zorganizowanych według zachodnich wzorców⁸¹. W ograniczonym zakresie użyteczne okazały się ponadto biografie czołowych działaczy republikańskiego skrzydła antyqingowskiej opozycji politycznej⁸².

Konflikty zbrojne, w które na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat swojego istnienia uwikłało się Cesarstwo Qingów, od dawna stanowią obiekt żywego zainteresowania badaczy chińskich oraz zagranicznych. Swoich opracowań doczekała się pierwsza z dwóch wielkich konfrontacji

洞评传 [Krytyczna biografia Zhang Zhidonga], Nanjing 1991; Li Renkai 黎仁凯, Liu Zhiqiang 刘志强, Zhang Junheng 张均衡, *Zhang Zhidong mufu* 张之洞幕府 [Prywatny sekretariat Zhang Zhidonga], Beijing 2005; Li Xizhu 李细珠, *Zhang Zhidong yu Qingmo xinzheng yanjiu* 张之洞与清末新政研究 [Studia nad Zhang Zhidongiem i Nową Administracją w końcowym okresie dynastii Qing], Shanghai 2003; Wang Zhiguo 汪志国, *Zhou Fu yu wan Qing shehui* 周馥与晚清社会 [Zhou Fu a społeczeństwo późnej dynastii Qing], Hefei 2004; Wu Jianjie 吴剑杰, *Zhang Zhidong nianpu changbian* 张之洞年谱长编 [Wstępna wersja biografii chronologicznej Zhang Zhidonga], Shanghai 2009; Zhang Ely [Zhang Jun 張珺], *Spider Manchu: Duanfang as Networker and Spindocor of the Late Qing New Policies, 1901–1911*, <http://escholarship.org/uc/item/3vq813c4> (dostęp: 14.03.2025); Zhang Hailin 张海林, *Duanfang yu Qingmo xinzheng* 端方与清末新政 [Duanfang a Nowa Administracja w końcowym okresie dynastii Qing], Nanjing 2007.

81 Zob. D.G. Gillin, *Warlord: Yen Hsi-Shan in Shansi Province, 1911–1949*, Princeton 1967; J.E. Sheridan, *Chinese Warlord: The Career of Feng Yü-hsiang*, Stanford 1966; P.M. Worthing, *General He Yingqin: the Rise and Fall of Nationalist China*, Cambridge 2016; O.Y.K. Wu [Wu Yingrui 吳應銳], *Militarism in Modern China: The Career of Wu Pei-fu, 1916–39*, Dawson 1978. Zbiór szkiców biograficznych czołowych warlordów pióra Davida Bonavii, choć niewątpliwie przystępny w lekturze, już w momencie ukazania się drukiem zauważalnie odstawał od aktualnego stanu badań. Zob. D. Bonavia, *China's Warlords*, Oxford-New York 1995. Na przestrzeni minionych niemalże stu lat postać Czang Kaj-szeka, którego styczność mundurem wojskowym rozpoczęła się w ostatnich latach panowania Qingów, doczekała się licznych biografii oraz studiów (w zależności od czasu oraz miejsca wydania, niekiedy noszących znamiona panegiryków bądź paszkwili). Spośród nowszych publikacji zagranicznych na uwagę zasługują: Furuya Keiji 古屋奎二, *Chiang Kai-shek, His Life and Times*, przeł. Chang Chun-ming [Zhang Junming 張俊明], New York 1981; Jiang Zhongzheng xiansheng nianpu changbian 蔣中正先生年譜長編 [Wstępna wersja biografii chronologicznej pana Jiang Zhongzhenga (Czang Kaj-szeka)], t. 1–12, red. Lü Fangshang 呂芳上, Taipei 2015; A.V. Pantsov, *Victorious in Defeat: The Life and Times of Chiang Kai-shek, China, 1887–1975*, London-New Haven 2023; J. Taylor, *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China*, Cambridge, Mass. 2009; Yan Ruping 嚴如平, Zheng Zemin 鄭則民, *Jiang Jieshi zhuan* 蔣介石傳 [Biografia Czang Kaj-szeka], t. 1–2, Beijing 2013. Z kolei „brązowniczą” biografię Zhu De (朱德, 1886–1976), napisaną przez Agnes Smedley (i wydaną pośmiertnie w łącznie ośmiu językach), należy czytać z dużą dozą ostrożności. Zob. A. Smedley, *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh*, New York 1956.

82 H.Z. Schiffrin, *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*, Berkeley 1968; M.C. Bergère, *Sun Yat-sen*, przeł. J. Lloyd, Stanford 2000; Hsüeh Chün-tu [Xue Jundu 薛君度], *Huang Hsing and the Chinese Revolution*, Stanford 1961. Autor ostatniej przywołanej tu pracy był spowinowacony z badaną przez siebie postacią (poprzez małżeństwo z Huang Dehua 黃德華, córką Huang Xinga 黃興, 1874–1916), co nie pozostało bez wpływu na ogólny wydźwięk narracji i formułowanych w jej toku osądów.

między Państwem Środka a Japonią (1894–1895)⁸³. Nie gorzej prezentuje się nasz obecny stan wiedzy na temat ruchu tak zwanych bokserów oraz inwazji koalicji mocarstw latem 1900 roku. Do najbardziej pouczających i dobrze osadzonych w materiale źródłowym należą prace Josepha Eshericka, Paula A. Cohena oraz Xiang Lanxina (相藍欣)⁸⁴. Pewnych kłopotów przysparza za to ocena dorobku (w wielu aspektach wiodącej) historiografii anglosaskiej, w odniesieniu do rewolucji republikańskiej (1911–1912). Choć do dziś ukazały się liczne prace, które poświęcają jej sporo miejsca, ona sama (nie licząc publikacji spisywanych „na gorąco” przez zagranicznych obserwatorów i w przytłaczającej większości pozbawionych jakiegokolwiek podbudowy źródłowej⁸⁵) niestety nie doczekała się dotąd osobnego i całościowego omówienia. Pod tym względem tylko nieco lepiej wygląda sytuacja w Chinach, gdzie, od nastania pomaoistowskiej odwilży, ukazało się kilka obszernych monografi⁸⁶. Te, będąc pisane z pozycji marksistowskich, poświęcają niewspółmiernie dużo miejsca (w porównaniu do pozostałych treści) perspektywie chińskich dysydentów politycznych. Także przekazy źródłowe proveniencji „rewolucyjnej”

83 W języku chińskim bezsprzecznie prym wiedzie, bogato udokumentowane i uwzględniające literaturę w językach obu stron konfliktu, studium Qi Qizhanga. Wydana niemal ćwierć wieku później praca Zong Zeya, choć także bazująca na licznych źródłach chińskich oraz japońskich, została napisana raczej z myślą o szerszym gronie adresatów. Zob. Qi Qizhang 戚其章, *Jiawu zhanzheng shi* 甲午战争史 [Historia wojny (roku) *jiawu*], Shanghai 2014 (pierwsze wydanie ukazało się w 1990 roku); Zong Zeya 宗泽亚, *Qing Ri zhanzheng 1894–1895* 清日战争 1894–1895 [Wojna Qingów z Japonią 1894–1895], Beijing 2014. Zob. także pozycje skupiające się na wybranych zagadnieniach zmagani qingowsko-japońskich: S. Lone, *Japan's First Modern War: Army and Society in the Conflict with China, 1894–95*, Basingstoke 1994; S.M.C. Paine, *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy*, New York 2006.

84 P.A. Cohen, *History in Three Keys: The Boxers as Event, Experience, and Myth*, New York 1997; J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising*, Berkeley 1999; Xiang Lanxin 相藍欣, *The Origins of the Boxer War. A Multinational Study*, London-New York 2003. O chińskiej perspektywie na rosyjską agresję w Mandżurii informuje: Sha E qin Hua shi 沙俄侵华史 [Historia agresji carskiej Rosji w Chinach], t. 4, cz. 2, red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中国社会科学院近代史研究所, wyd. 2, Beijing 2007 (pierwsze wydanie z 1978 roku ukazało się jeszcze w atmosferze zimnowojennego antagonizmu radziecko-chińskiego).

85 Rzadkim wyjątkiem od tej reguły jest (przywołana wcześniej) kronika rewolucji pióra Percy'ego Kenta, który był w stanie wyzyskać liczne dokumenty, udostępnione mu przez brytyjskich przedstawicieli dyplomatycznych w Cesarstwie Qingów.

86 Naturalnie nie uwzględniam w tym miejscu morza literatury popularnej (publikacyjne wzmożenie towarzyszy każdej okrągłej rocznicy rewolucji *xinhai*, jedynie za częściowym i na swój sposób zrozumiiałym wyjątkiem dla okresu rewolucji kulturalnej), prezentującej na ogół „heroiczną” wizję omawianych wydarzeń, dla których podbudowę źródłową nierzadko stanowią przekazy o charakterze anegdotycznym.

są w nich zauważalnie chętniej wykorzystywane od analogicznej spuścizny archiwalnej rządu qingowskiego czy zamorskich potęg⁸⁷.

W materii dziejów Państwa Środka na przełomie XIX i XX wieku dorobek polskiego piśmiennictwa naukowego — choć ostatnimi czasy zauważalnie rosnący — nadal prezentuje się bardzo skromnie, co znajduje odzwierciedlenie w niemal zupełnym braku odnośnych opracowań dla zdecydowanej większości zagadnień poruszanych w tej pracy⁸⁸. Bariera językowa i geograficzna (a także inne ograniczenia, na które musiano zważać jeszcze do końca lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia) przez długi czas skutecznie zniechęcała historyków do eksplorowania tego obszaru dociekań naukowych. Stąd też do dziś ważny punkt odniesienia nadal stanowi studium Krzysztofa Gawlikowskiego, przekrojowo naświetlające problematykę wojskowości qingowskiej w XIX wieku⁸⁹. Częściowa dezaktualizacja zaprezentowanych przez autora wniosków wynikała raczej z ograniczonej dostępności materiałów źródłowych oraz literatury naukowej po wschodniej stronie „żelaznej kurtyny” niż z jego nierzetelności w prowadzeniu badań. Jest to też pozycja — nie umniejszając jej wartości poznawczej — dosyć kłopotliwa w lekturze, gdyż pozbawiona przypisów bibliograficznych, co znacząco utrudnia weryfikację konkretnych informacji.

87 W szczególności dotyczy to: Zhang Kaiyuan 章开沅, Lin Zengping 林增平, *Xinbai geming shi* 辛亥革命史 [Historia rewolucji *xinbai*], t. 1–3, Beijing 1980. Zob. także: Feng Tianyu 冯天瑜, He Juefei 贺觉非, *Xinbai Wuchang shouyi shi* 辛亥武昌首义史 [Historia pierwszego powstania w Wuchangu w roku *xinbai*], Wuchang 2006; Jin Chongji 金冲及, Hu Shengwu 胡绳武, *Xinbai geming shigao* 辛亥革命史稿 [Wstępna wersja historii rewolucji *xinbai*], t. 1–4, Shanghai 1985. Spośród pozycji wydanych w Chinach Ludowych przed rewolucją kulturalną wartość informacyjną nadal utrzymuje zbiór artykułów z konferencji naukowej, towarzyszącej obchodom pięćdziesiątej rocznicy rewolucji *xinbai*. Zob. *Xinbai geming wushi zhounian jinian lunwenji* 辛亥革命五十周年纪念论文集 [Zbiór referatów z obchodów pięćdziesiątej rocznicy rewolucji *xinbai*], t. 1–2, red. Hubei Sheng Zhexue Shehui Kexue Xuehui Lianhehui 湖北省哲学社会科学学会联合会, Hankou 1962. Selektowny przegląd zachodniego oraz rosyjskiego piśmiennictwa naukowego w: J. Polit, *Spór o chińską rewolucję xinbai (1911–1912) w zachodniej historiografii*, „Kwartalnik Historyczny” 129, 2022, nr 1, s. 81–116. Kilka zagadnień cząstkowych, dotyczących rewolucji *xinbai*, zostało również pomieszczonych w czternastym tomie polskiego czasopisma naukowego „Azja – Pacyfik”.

88 Tej ogromnej luki naturalnie nie są w stanie wypełnić nieliczne syntezy dziejów Chin (w tym tłumaczenia z języków obcych), które w materii prezentowanych ustaleń niekiedy mocno odstają od obecnego stanu badań. Zob. J.K. Fairbank, *Historia Chin: nowe spojrzenie*, przeł. T. Lechowiska, Z. Słupski, Gdańsk 1996; *Nowożytna Historia Chin*, red. R. Sławiński, Kraków 2005.

89 K. Gawlikowski, *Chiny wobec Europy: reformy wojskowe XIX wieku...* Z nowszych pozycji zob. B. Zemanek, *Tai pingowie w Poznaniu*, Kraków 2025 (w szczególności podrozdziały dotyczące dziejów wojny domowej Qingów z tajpingami: s. 159–162, 167–187; przy czym piszący te słowa nie podziela wszystkich zawartych w nich konkluzji). Zob. także studium walk na morzu, podczas wojny Qingów z Japonią (1894–1895): P. Olender, *Wojna japońsko-chińska na morzu*, Warszawa 1997.

Przybierające na sile zainteresowanie obecną rolą Chińskiej Repuliki Ludowej na arenie międzynarodowej oraz szerszy niż przedtem dostęp do przekazów źródłowych, zaczęły — od co najmniej trzech ostatnich dekad — przyciągać wzrok badaczy w kierunku dziejów jej politycznych antecedencji. W tym obszarze należy wskazać publikację Wojciecha Rojka, poświęconą rywalizacji mocarstw o wpływy na terenie Cesarstwa Qingów, studium Jana Pajora, traktujące o polityce Waszyngtonu wobec Chin na przestrzeni lat 1911–1918 (uwzględniające również ostatnie lata panowania dynastii mandżurskiej) oraz liczne monografie pióra krakowskiego historyka Jakuba Polita⁹⁰. Choć wspólnym mankamentem tych prac jest brak podbudowy źródłowej w językach badanych krajów Azji Wschodniej, to jest on rekompensowany walorami informacyjnymi oraz warsztatowymi. Ponadto w niewielkiej mierze przyczyniły się one do spopularyzowania nad Wisłą tematyki chińskich dziejów najnowszych. Polska literatura doczekała się ponadto kilku szkiców biograficznych (różnej próby) doktora Sun Yat-sena⁹¹.

Obecne w tekście terminy chińskojęzyczne zostały zlatynizowane zgodnie z zasadami obowiązującej w ChRL transkrypcji *hanyu pinyin*. Gdy pojawiają się w tekście po raz pierwszy, opatrzone są ponadto zapisem

90 W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, Kraków 1990; J. Pajor, *Chiny w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1911–1918*, Łódź 2019; J. Polit, *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*, Kraków 1999; J. Polit, *Pod wiatr: Czang Kaj-szek, 1887–1975*, Kraków 2008; J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945*, Kraków 2015; J. Polit, *Polityka zagraniczna Republiki Chińskiej, 1911–1949*, Kraków 2023.

91 Lektura niewielkiej objętościowo biografii dr. Suna, autorstwa Bogdana Góralczyka, niestety budzi zawód. Praca została napisana na podstawie nader skromnej bibliografii. Pewne zdziwienie budzi też brak chińskojęzycznych pozycji źródłowych, zwłaszcza w świetle — składnia imponujących — kompetencji językowych autora. W zamian czytelnikowi rekomendowany jest do obejrzenia rażąco tendencyjny film fabularny w reżyserii Jackie'go Chana (Cheng Long, 成龍), od lat blisko związanego ze światem polityki chińskiej, pt. *Rewolucja Xinhai* (*Xinhai Geming*, 辛亥革命). Należy w tym miejscu przypomnieć (niekoniecznie oczywisty) fakt, że jest to przede wszystkim wytwór swoich czasów — w tym przypadku spojrzenie na ostatnie miesiące rządów dynastii Qing z perspektywy rządzącej Chinami partii komunistycznej — a nie wierny zapis faktów historycznych. Ponadto, wbrew obecnej już na pierwszych stronach deklaracji, autorowi często zdarza się powielać konwencjonalne, acz niewytrzymujące konfrontacji z obecnym stanem badań, klisze z dziejów przedkomunistycznych Chin. W rezultacie mniej rozezanego odbiorcę owa książka (choć to do niego jest zaadresowana) będzie często wprowadzać w błąd. Zob. B. Góralczyk, *Sun Yat-sen. Misjonarz rewolucji*, Warszawa 2013. W zasadniczo podobnym (gdyż nazbyt przychylnym) tonie jest utrzymany szkic biograficzny Suna pomieszczony w polskim tłumaczeniu jego *Trzech Zasad Ludu* (*San Min Zhuyi*, 三民主義). Jest to na szczęście jedyny i nieprzeważający mankament tej wciąż bardzo wartościowej pozycji. Zob. Sun Yat-sen, *Trzy Zasady Ludu*, przeł. A. Łobacz, red. A. Łobacz, K. Gawlikowski, Warszawa 2014, s. 13–23. Obecnie bodajże najlepiej wyważony (pomimo swojej zwięzłości) wizerunek Suna w języku polskim został nakreślony w: J. Polit, *Smutny kontynent. Epizody i sylwetki z dziejów Azji Wschodniej w XX wieku*, Kraków 2021, s. 321–349.

w znakach tradycyjnych⁹². W przypadku języka japońskiego zastosowanie znalazły zasady zmodyfikowanej transkrypcji Hepburna. Towarzyszące *kanji* zostały zapisane w wariantcie obowiązującym w momencie publikacji danej pozycji (w pozostałych sytuacjach podana została pisownia współczesna). Wskazane wyżej reguły nie dotyczą nazw własnych, które w osobnej formie zdążyły zadomowić się w języku polskim (na przykład Pekin, Szanghaj, Jangcy). Szyk personaliów chińskich oraz japońskich jest zgodny z zasadami obowiązującymi w tych krajach (najpierw nazwisko, potem imię). Wyjątek w tej materii poczyniłem dla autorów zagranicznych o pochodzeniu chińskim, gdzie stosuję się do przyjętej na Zachodzie normy. Wszelkie tłumaczenia, które pojawiają się w niniejszej pracy są mojego autorstwa. Sugerując się wskazówkami, zawartymi w użytecznym repozytorium pod redakcją Johna K. Fairbanka, przekładałem pierwotne teksty poprzez pryzmat „kontekstu lub chińskiej sytuacji, do których [...] się odno[szą], które reprezentują bądź z których wyrastają, włączając w to instytucje oraz okoliczności”⁹³. Wobec wysokiego poziomu kontekstowości w języku chińskim oznacza to, że najtrafniejsze tłumaczenie często jest możliwe dopiero po uważnej lekturze innych, acz powiązanych w ciągu przyczynowo-skutkowym, dokumentów. Jedynie te terminy, które nie posiadają w języku polskim żadnego akceptowalnego odpowiednika, zostały przeze mnie pozostawione w ich oryginalnym brzmieniu (w formie zlatynizowanej) i opatrzone stosownym przypisem wyjaśniającym⁹⁴.

Oddając to studium w ręce Czytelnika, pragnę nadmienić, że w znacznej mierze ma ono charakter przyczynkowy. Z tego powodu część poruszonych w nim zagadnień zostało jedynie zasygnalizowanych, co naturalnie może budzić pewien niedosyt. Także bazę źródłową, zarysowaną wcześniej w jej zasadniczych zrębach, dałoby się rozbudować o kolejne pozycje oraz zbiory. Wszakże spuścizna archiwalna niemal każdego (?) z państw, posiadających na początku XX wieku istotne wpływy polityczne i ekonomiczne na terenie Cesarstwa Qingów, mieści mniej lub bardziej

92 Za częściowym wyjątkiem pozycji bibliograficznych wydawanych w ChRL. W odniesieniu do tych, które ukazały się na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego stulecia — a zatem w okresie stopniowego upraszczania pisma chińskiego — postanowiłem zachować (celem ułatwienia czytelnikowi zadania nawigowania po cytowanych pozycjach) obowiązującą wówczas formę graficzną sinogramów (przykładowo: *jue* 覺, zamiast tradycyjnego 覺 i wprowadzonego dopiero później 觉).

93 Cyt. za: *Ch'ing Documents: An Introductory Syllabus*, t. 1, red. J.K. Fairbank, Cambridge, Mass. 1965, s. 18.

94 W niektórych, szczególnie kłopotliwych do przetłumaczenia, przypadkach, posiłkowałem się znakomitym kompendium Charlesa Huckera. Zob. C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Taipei 1985.

obszerną dokumentację dotyczącą jego ówczesnej sytuacji wewnętrznej, stanu obronności oraz prowadzonej na tym polu współpracy z zagranicą⁹⁵. Na przeszkodzie stanął nieubłagalny czynnik czasu, który niepomrotnie wydłużyłby prowadzone w tym obszarze badania. Jest to też, co przyznaję z pełną pokorą, największy mankament tejże książki. Nie powinien jednak — jak przypuszczam — w sposób zasadniczy podważyć wyprowadzanych w niej konkluzji. Moim celem jest wszak przybliżenie czytelnikowi Nowej Armii *par excellence* z perspektywy jej qingowskich twórców. Głos zagranicznych obserwatorów, choć ważny i stanowiący częściowe remedium na niedostatki przekazów proveniencji chińskiej, nie powinien jednocześnie zdominować narracji. Ponadto zachodnim ekspertom, pomimo wieloletniego pobytu w tym kraju, zdarzało się niekiedy dalece nie doceniać skali przemian, niesionych przez Nową Administrację. Inni zaś, nie władając mową Hanów i niemal nigdy nie wyglądając poza opłotki cudzoziemskich *settlementów*, od swego zarania wznoszonych na podobieństwo zachodnich metropolii, dzierżyli ten tytuł zupełnie niezasłużenie⁹⁶.

95 Ograniczyłem się w tym względzie do identyfikacji istotniejszych archiwów. Poniższe wskazówki, oczywiście niewyczerpujące, mogą (na co liczy piszący te słowa) posłużyć wszystkim zainteresowanym za punkt wyjścia do dalszych badań, prowadzonych z perspektywy zagranicznej. W przypadku Francji są to zasoby Archives diplomatiques w La Courneuve oraz Service historique de la Défense w Vincennes. Niektóre z zebranych analiz o stanie Nowej Armii ukazywały się ponadto na łamach «Revue Militaire des Armées Étrangères» oraz «Revue des Troupes Coloniales». W odniesieniu do zbiorów proveniencji niemieckiej, obok oczywistych kierunków kwerendy źródłowej (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, a także oddziały Bundesarchiv w Berlinie oraz Fryburgu Bryzgowijskim), istotne dokumenty odnośnie do chińsko-niemieckiej współpracy wojskowej mogą kryć się w Archiwum Historycznym Kruppa (Historisches Archiv Krupp). Wspomniana tu firma nie tylko przez wiele lat eksportowała swoje wyroby do Chin. Wojskowe rzemiosło w jej siedzibie w Essen doskonalił także Duan Qirui (段祺瑞, 1865–1936) — wieloletni protegowany Yuan Shikaia, należący do grona czołowych oficerów Nowej Armii, a następnie najważniejszych decydentów politycznych okresu wczesnej Republiki Chińskiej (nadal nieposiadający swojej biografii w języku europejskim). Liczne materiały japońskojęzyczne, dostępne w formie cyfrowej, zostały pomieszczone w Centrum Dokumentów Historycznych Azji (*Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センター, znane pod swoją angielską nazwą jako: Japan Center for Asian Historical Records). Wobec znaczącego wpływu, jaki Japonia wywarła na bieg schyłkowych dziejów Cesarstwa Qingów, jej perspektywa, w wielu aspektach odmienna od zachodniej, zdecydowanie zasługuje na osobne, szersze oświetlenie. Tym bardziej, że dostępne studium Douglasa Reynoldsa zagadnienia wojskowe niestety prezentuje w sposób nazbyt zwięzły, zob. *Kokuritsu Kōbunshokan* 国立公文書館 [Archiwum Państwowe], *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センター [Centrum Dokumentów Historycznych Azji] <https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/default> (dostęp: 20.03.2025); D. Reynolds, *China, 1898–1912: The Xinzhen Revolution and Japan*, Cambridge, Mass. 1993, s. 151–160.

96 Osobno pisałem o tym problemie w: M. Nowikiewicz, „Niemile przebudzenie” — Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911), „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 77, 2022, nr 3, s. 7–34; Na ich często wątpliwe kwalifikacje do objaśniania Chin uczulał także współczesny im Lin Yutang 林語堂, *My Country and My People*, London 1936, s. 7–11.

Niniejsza praca jest zmodyfikowaną wersją rozprawy doktorskiej, obronionej w grudniu 2020 roku w Instytucie Historycznym Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Na każdym z etapów jej powstawania autor mógł liczyć na nieustrudzoną pomoc szeregu osób oraz instytucji, bez czego nie mogłaby ona powstać.

W pierwszej kolejności wyrazy podzięków składam swojemu wieloletniemu Mistrzowi, prof. dr. hab. Grzegorzowi Straucholdowi, pod którego kierunkiem przygotowałem rozprawę doktorską i który, już od pierwszych lat mojej nauki w murach Uniwersytetu Wrocławskiego, cierpliwie — zawsze z budującą do dalszych wysiłków życzliwością — pomagał mi doskonalić rzemiosło historyczne. Swoją wdzięczność pragnę wyrazić także Recenzentom: prof. dr. hab. Jakubowi Politowi oraz dr. hab. Piotrowi Olenderowi. Konstruktywne uwagi oraz sugestie — cenne okrucy ich wieloletniego doświadczenia — którymi się ze mną podzielili, pomogły w usunięciu szeregu irytujących błędów, a także w uczynieniu owej pracy nieco bardziej przystępną dla szerszego grona adresatów. Za udzielane mi konsultacje dziękuję prof. Zhang Xiaofengowi (張小峰) i prof. Wang Jie (王潔), chętnie objaśniającym mi subtelne niuanse klasycznego języka chińskiego. Niektóre nazbyt daleko idące uproszczenia oraz nieścisłości nadal raziłyby oko, gdyby nie uwagi serdecznego kolegi dr. Marcina Damka, podnoszone w toku licznych rozmów o Chinach dawnych i współczesnych.

Niezbędne wyjazdy badawcze do Wielkiej Brytanii oraz Chińskiej Republiki Ludowej nie doszłyby do skutku bez udzielonego autorowi szczerego wsparcia finansowego. Podziękowania kieruję w stronę członków komisji konkursów wewnętrznych Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego na finansowanie badań naukowych oraz Guojia Hanban (國家漢辦), która dwukrotnie przyznała mi środki na wyjazd do Chin. Autor chciałby także podziękować — niezmiennie pomocnym — pracownikom instytucji, w których prowadziłem badania na przestrzeni minionej dekady: londyńskich The National Archives i The British Library oraz chińskiej Nanjing Shifan Daxue Tushuguan (南京師範大學圖書館). Osobne wyrazy wdzięczności należą się pracownikom tajwańskiego Państwowego Muzeum Pałacowego i amerykańskiej The National Archives and Records Administration za trud włożony w udostępnianie przechowywanych archiwaliów, wcześniej — z racji ogromnej bariery geograficznej — raczej nieosiągalnych.

Last but not least. Bezinteresowne wsparcie i życzliwe słowo Najbliższych, na które młody (niekiedy targany wątpliwościami) badacz mógł zawsze liczyć, przywracały mu wiarę we własne siły. Bez ich oddanego zaangażowania i ogromnych pokładów wyrozumiałości (znanych najlepiej tylko Im samym), owocem wieloletniego zainteresowania autora dziejami Państwa Środka zapewne nadal pozostawałby jedynie luźny zbiór refleksji w jego głowie.

Piszący te słowa jest świadom, że same tylko słowa podziękowania, wobec ogromu wyświadczonego mu wsparcia, brzmiałyby tu błaho i zdawkowo. W myśl chińskiego przysłowia *da en bu yan xie* (大恩不言謝⁹⁷) żywi on głęboką nadzieję, że owa książka, składana w ręce jego dobrodziejów (acz oczywiście niewyłącznie), choćby w niewielkim zakresie spłaci ogromny dług wdzięczności zaciągnięty na przestrzeni minionych lat.

⁹⁷ Można je luźno przełożyć na język polski w następujący sposób: „Nie dziękuj swym wielkim dobroczyńcom [bowiem same tylko wyrazy wdzięczności nie zrównoważą udzielonej przez nich pomocy]”.

Rozdział 1. Antecedencje⁹⁸

Wojna Qingów z Japonią

Pierwszego sierpnia 1894 roku japoński cesarz Meiji (明治) wystosował reskrypt, w którym obwieścił swym poddanym stan wojny z Cesarstwem Qingów i wezwał do walki w obronie zagrożonej przez nie niepodległości Korei⁹⁹. W odpowiedzi jeszcze tego samego dnia w pekińskim Zakazanym Mieście został ogłoszony edykt, nakazujący Li Hongzhangowi — podówczas gubernatorowi generalnemu¹⁰⁰ prowincji Zhili, którego na wyżyny aparatu biurokratycznego wyniosły ponadprzeciętne umiejętności administracyjne oraz dawne sukcesy w walkach z tajpingami¹⁰¹ — natychmiastowe skierowanie wojsk do walki, z zadaniem „ocalenia ludu

⁹⁸ Ten oraz następny rozdział stanowią rozwinięcie zagadnień poruszonych w: M. Nowikiewicz, *Przemiany w wojskowości chińskiej na przełomie XIX i XX wieku — zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 75, 2020, nr 3, s. 87–121.

⁹⁹ Jako że Korea pozostawała w trybutarnej zależności od Cesarstwa Qingów (*Da Qing fanshu*, 大清藩屬), japońska dyplomacja już od pierwszej połowy lat siedemdziesiątych XIX w. konsekwentnie dążyła do podważenia tego stanu rzeczy, deklaratywnie uznając ją za państwo niepodległe. Zob. P. Duus, *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea*, Berkeley-London 1995, s. 48–51; S.M. Jager, *The Other Great Game. The Opening of Korea and the Birth of Modern East Asia*, Cambridge Mass.-London 2023, s. 30–34, 47–52; Zong Zeya, *Qing Rizhanzheng 1894–1895...*, s. 10.

¹⁰⁰ Gubernatorzy generalni (*zongdu*, 總督) byli czołowymi przedstawicielami administracji terenowej Cesarstwa Qingów. Pod ich jurysdykcją znajdowały się tereny obejmujące zazwyczaj dwie do trzech prowincji, zawiadywanych przez gubernatorów (*xunfu*, 巡撫). W schyłkowym okresie panowania dynastii Qing jedynie Zhili oraz Sichuan, z racji swego znaczenia politycznego oraz ekonomicznego, stanowiły osobne gubernatorstwa generalne.

¹⁰¹ Do dnia dzisiejszego postać Li Hongzhang, nie licząc pracy zbiorowej pod redakcją Liu Kwang-chinga oraz Samuela Chu (wskazanej we wstępie), nadal nie doczekała się biografii naukowej w języku europejskim (pomimo zdecydowanie lepszego dostępu do archiwaliów oraz ogłoszenia drukiem dwóch wielkich edycji pozostawionych przez niego pism).

Korei od niedoli” (*jiu Han min yu tutan*, 救韓民於塗炭) zgotowanej mu przez japońskich agresorów¹⁰². Obie proklamacje, przerzucające na drugą stronę cały ciężar odpowiedzialności za zaistniały konflikt, oznaczały dla sędziwego qingowskiego oficjela ostateczne fiasko jego dotychczasowej polityki nieantagonizowania zamorskiego sąsiada. O ile jeszcze w latach siedemdziesiątych Li pielęgnował wizję zbudowania z nim wspólnego frontu, wymierzonego w zachodnie mocarstwa¹⁰³, o tyle w późniejszych latach, z rosnącym niepokojem obserwował pogłębiającą się dysproporcję między swoim krajem a pilnie adaptującą zachodnie rozwiązania Japonią¹⁰⁴.

Walna konfrontacja między tymi dwoma wschodnioazjatyckimi państwami — wyrosła na tle niedawnej wspólnej pacyfikacji ludowego ruchu *Donghak* (東學), wobec którego reżim w Hanseongu (漢城, obecnie Seul) okazał się bezradny — miała nie tylko definitywnie rozstrzygnąć kwestię zwierzchnictwa nad Koreą¹⁰⁵, ale również poddać kompleksowemu testowi całokształt dotychczasowych działań, przedsięwziętych przez nie na polu obronności. Gdy nad Azją Wschodnią zawisło widmo wojny, dosyć niewielu zagranicznych obserwatorów wróżyło wyspiarskiemu cesarstwu rychłe, a także okupione niewielkimi stratami zwycięstwo.

102 Cyt. za: *Shangyu* 上諭 [Edykt cesarski], *Guangxu ershi nian qi yue chu yi ri* 光緒二十年七月初一日 [GX 20/7/1 (1.08.1894)], [w:] *Qing Guangxu chao Zhong Ri jiaoshe shiliao* 清光緒朝中日交涉史料 [Dokumenty historyczne o negocjacjach chińsko-japońskich podczas panowania (cesarza) Guangxu z dynastii Qing], red. Beiping Gugong Bowuyuan 北平故宮博物院 (dalej: QGCZRJS), Beiping 1932, *juan* 16, s. 2b.

103 Kim Key-Hiuk [Gim Gihyeong 金基赫], *Li's Policy Towards Japan and Korea*, [w:] *Li Hung-chang and China's Early Modernization...*, s. 152–153.

104 Xie Shicheng 谢世诚, *Li Hongzhang pingzhuan* 李鴻章評傳 [Krytyczna biografia Li Hongzhang], Nanjing 2006, s. 417–418.

105 Tokio, negując qingowską definicję miejsca Korei na arenie międzynarodowej, równocześnie dążyło do roztoczenia na nią pewnej formy kurateli politycznej. Itō Hirobumi (伊藤博文, 1841–1909), ówczesny szef cesarskiego gabinetu i jednocześnie jeden z architektów późniejszego mocarstwowego statusu Japonii, podczas czerwcowych negocjacji „ostatniej szansy” celowo uzależnił kwestię wycofania wojsk japońskich z Półwyspu od akceptacji Pekinu dla planu wspólnego reformowania koreańskich instytucji politycznych (trafnie przewidział odpowiedź odmowną). Z kolei Cesarstwo Qingów, nadal akcentując swoją trybutarną zwierzchność nad Koreą, z obawą patrzyło na rosnące japońskie wpływy w tym kraju. Stąd obstawało przy stanowisku, że to niewielkie królestwo, w sferze polityki wewnętrznej, powinno być wolne od zewnętrznych nacisków. Zob. Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 28–29; Zong Zeya, *Qing Ri zhanzheng...*, s. 11. Niemniej w badaniach można spotkać się z poglądem, iż w latach poprzedzających wybuch wojny Cesarstwo Qingów, zerwawszy z dotychczasowym podejściem względem swego trybutariusza, *de facto* prowadziło na Półwyspie politykę imperialną. Zob. Lin Ming-te [Lin Mingde], *Li Hung-chang's Suzerain Policy toward Korea, 1882–1894*, [w:] *Li Hung-chang and China's Early Modernization...*, 177; Kim Key-Hiuk [Gim Gihyeong], *Li's Policy Towards Japan and Korea...*, s. 159. Bardziej zniuansowane spojrzenie, wskazujące na brak „sprecyzowanej długofalowej strategii wobec Korei, za wyjątkiem podtrzymywania więzów trybutarnych” w: P.F. Shan [Shan Fuliang], *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 41–47 (cytowany fragment pochodzi ze s. 41).

Zachodni eksperci wojskowi, obserwujący raptem kilka lat wcześniej wielkie manewry armii japońskiej, wprawdzie odnotowali z uznaniem, że ta w krótkim przeciągu czasu zdołała zbudować relatywnie nowoczesne siły zbrojne¹⁰⁶. Niemniej wciąż podkreślano, że ówczesny potencjał militarny Japonii miał charakter wyłącznie defensywny. Ona sama zaś, także przez wzgląd na niestabilną sytuację wewnętrzną, jeszcze przez długi czas nie powinna być traktowana za zdolną do przeprowadzenia udanej inwazji na kontynencie¹⁰⁷. Na korzyść Cesarstwa Qingów zdawały się przemawiać ponadto jego, rozbudowywane od przeszło dwóch dekad, fortyfikacje nadbrzeżne (na czele z twierdzą w Lüshun, 旅順) oraz przewaga liczebna na morzu i lądzie¹⁰⁸. Z kolei kluczowy kompleks zbrojeniowy

106 H. Abbott, *The Recent Japanese Manœuvres*, "Journal of the Military Service Institution of the United States" 11, 1890, s. 748–750. Jeśli weźmiemy pod uwagę skalę wyzwań stojących przed Japonią u progu lat siedemdziesiątych XIX wieku, jej sukces na tym polu był tym bardziej spektakularny. Dopiero krzepnący reżim Meiji zmagął się wtedy z bojkotem obowiązkowego poboru, niską dyscypliną w szeregach wojska oraz licznymi wystąpieniami grup kontestujących inwazyjny charakter reform. Największe z nich, to jest wojna na południowym zachodzie (*seinan sensō*, 西南戦争; 29.01.1877–24.09.1877), znane w literaturze zachodniej pod nazwą rebelii Saigō Takamoriego (西郷隆盛, 1828–1877), zdołało przejściowo wyrwać spod kontroli Tokio znaczną część wyspy Kiusiu. Jej pokłosiem był późniejszy (23.08–24.08.1878), krwawo stłumiony, bunt artylerzystów z Gwardii Pałacowej, domagających należytej gratyfikacji za ofiarną służbę podczas zeszłorocznych walk i sprzeciwiających się obniżeniu stawek żołdu. Zob. E.J. Drea, *Cesarska Armia Japonii 1853–1945*, przeł. T. Tesznar, Kraków 2012, s. 43–56; D.C. Jaundrill, *Samurai to Soldier: Remaking Military Service in Nineteenth-Century Japan*, Ithaca-London 2016, s. 105–107, 121–130, 135–142; Tobe Ryōichi 戸部良一, *Riben lujun shi* 日本陆军史 [Dzieje Sił Lądowych Japonii], przeł. Wei Heping 韦和平, Sun Weizhen 孙维珍, Beijing 2016, s. 48–54, 107–108. O rozmiarach społecznego oporu wobec przemian w ówczesnej Japonii informują: E. Pałasz-Eutkowska, *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii*, Warszawa 2012, s. 177–182; S. Vlastos, *Opposition movements in early Meiji, 1868–1885*, [w:] *The Cambridge History of Japan*, red. M.B. Jansen, t. 5, *The Nineteenth Century*, Cambridge 2008, s. 367–402.

107 P. Lehautcourt, *The Army and Navy of Japan*, "Journal of Royal United Service Institution" 37, 1893, nr 1, s. 63–65. Na temat konfliktu między parlamentarzystami obradującymi w Zgromadzeniu Narodowym (*Kokkai*, 国会) a czołowymi oligarchami, skupionymi w pozakonstytucyjnej radzie *genrō* (元老) zob. S.M.C. Paine, *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy...*, s. 87–89.

108 Zob. względnie przychylne oceny odnośnie do najwartościowszych sił w prowincji Zhili, sporządzone w latach osiemdziesiątych XIX wieku przez brytyjskich wojskowych: TBL Asian and African Studies (dalej: AAS) India Office Records (dalej: IOR) L/PS/20/D28/2, M.S. Bell, *China, Being a Military Report on the North-eastern Portions of the Provinces of Chih-li and Shan-tung, Nanking and Its Approaches, Canton and Its Approaches, Together with an Account of the Chinese Civil, Naval, and Military Administrations, and a Narrative of the Wars Between Great Britain and China*, Simla 1884, t. 2, s. 6–7; TBL AAS IOR L/PS/20/287, F.E. Younghusband, *Notes on the Chinese Army and the Shanghai Arsenal*, Simla 1887, s. 1–2, 5. Zob. także: R.J. Smith, *The military challenge: the north-west and the coast...*, s. 268–269. Aczkolwiek autorzy bardziej krytycznych analiz, bliższych czasowo momentowi wybuchu wojny, przytomnie wskazywali, że przewaga Cesarstwa Qingów nad Japonią ograniczała się niemal wyłącznie do płaszczyzny liczb bezwzględnych. Zob. *The I. G. in Peking: Letters of Robert Hart, Chinese Maritime Customs*

w kraju, ulokowany w Szanghaju, należał do największych oraz najnowocześniejszych tego rodzaju obiektów w regionie¹⁰⁹. Także rzucone do walki w Korei oddziały Armii Anhui (*Huai jun*, 淮軍)¹¹⁰, pod względem posiadanego uzbrojenia nie ustępowały znacząco swoim japońskim przeciwnikom. W stosunkowo nowoczesne karabiny oraz działa, sprowadzane zarówno z zagranicy, jak i produkowane w kraju¹¹¹, była wyposażona przeważająca większość żołnierzy służących w tej formacji¹¹². Stąd jesz-

1868–1907, red. R. Hart, J.K. Fairbank, t. 2, Cambridge, Mass. 1975, s. 976, 979; TNA FO, 17/1212, *Director of Military Intelligence* [Edward Chapman] do *Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 16.07.1894, Enclosure No. 1, Relative strength of Chinese and Japanese armies, s. 1–6; T.G. Otte, *China Question. Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905*, Oxford 2007, s. 36; “The Times”, 6.08.1894, s. 6.

109 Mowa tu o wzniesionym w 1865 roku Głównym Biurze Produkcji Maszyn w Jiangnanie (*Jiangnan jiqi zhizao zongju*, 江南機器製造總局), w literaturze zachodniej znanym jako Kiangnan (bądź Shanghai) Arsenal. Zob. T.L. Kennedy, *The Coming of the War at the Kiangnan Arsenal, 1885–1895*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 7, 1978, nr 1, s. 659–660, 674–675; *Zhongguo jindai bingqi gongye* 中国近代兵器工业 [Nowożytny chiński przemysł zbrojeniowy], red. Lai Jinlie 来金烈, Yao Jinshan 姚金山, Beijing 1998, s. 137–138.

110 Wspomniana tutaj siła zbrojna została powołana do życia jeszcze na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku. Jej twórca Zeng Guofan (曾國藩, 1811–1872) — pochodzący z Hunanu oficer i jeden z kluczowych organizatorów wysiłku wojennego Cesarstwa podczas długoletnich zmagañ z tajpingami — mierzył się wówczas z rosnącymi trudnościami w odtwarzaniu szeregów powołanej uprzednio Armii Hunanu (*Xiang jun*, 湘軍). Obie formacje zaczerpnęły swoje nazwy od prowincji, na terenie których prowadzono werbunek. Po zwycięstwie w wojnie domowej i zdławieniu pozostałych powstań na terenie kraju część żołnierzy została zdemobilizowana. Pozostałych władze qingowskie skierowały do prowincji północnych oraz wschodnich. Aż do dnia dzisiejszego jedyną angielskojęzyczną monografią Armii Anhui pozostaje, wartościowe informacyjnie, acz częściowo zdezaktualizowane w warstwie interpretacyjnej, studium Stanleya Spector. W literaturze chińskiej stan badań paradoksalnie nie prezentuje się znacząco lepiej. Od momentu pojawienia się klasycznej pozycji pióra Luo Erganga w piśmiennictwie kontynentalnym ukazała się tylko jedna praca, pretendująca do całościowego oświetlenia dziejów tejszej formacji. Na Tajwanie analogiczną rolę pełni odnośne opracowanie autorstwa Wang Ermina (王爾敏, 1927–2024), które doczekało się osobnego wydania w Chinach Ludowych. Zob. S. Spector, *Li Hung-chang and the Huai Army. A Study in 19th-century Chinese Regionalism...*; Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 1, *Huai jun zhi* 淮軍志 [Traktat o Armii Anhui] (maszynopis ukończony jeszcze w 1941 roku, został ogłoszony drukiem dopiero 32 lata później, w Hongkongu — w znacznej mierze z racji klimatu politycznego w maoistowskich Chinach, bardziej sprzyjającego badaniu ruchów kontestujących reżim mandzurski); Fan Baichuan 樊百川, *Huai jun shi* 淮軍史 [Dzieje Armii Anhui], Chengdu 1994; Wang Ermin 王爾敏, *Huai jun zhi* 淮軍志 [Traktat o Armii Anhui], Taipei 1967.

111 W momencie wybuchu wojny z Japonią na terenie Cesarstwa Qingów funkcjonowało łącznie 15 zakładów przemysłu zbrojeniowego (o różnych zdolnościach produkcyjnych). Zob. Wang Ermin, *Qingji bingongye de xingqi* 清季兵工業的興起 [Narodziny przemysłu wojkowego w schyłkowym okresie dynastii Qing], Taipei 1963, s. 114, 120, 125–126.

112 A. Fung, *Testing the Self-Strengthening: The Chinese Army in the Sino-Japanese War of 1894–1895*, “Modern Asian Studies” 30, 1996, nr 4, s. 1016–1017; Zong Zeya, *Qing Ri zhan-zheng...*, s. 21, 27; NARA GRDS DMCh, Roll 96, No. 1912, *Denby do Greshama*, 5.08.1894, Enclosure No. 1, From the North China Daily News, Shanghai, July 24, 1894.

cze do połowy lat osiemdziesiątych XIX wieku kumulatywne rozmiary qingowskich inwestycji w obronność (w tym program morski), oddziaływały powściągająco na japońskich decydentów politycznych, skłaniając ich do poszukiwania pokojowych rozstrzygnięć kryzysów w relacjach obustronnych¹¹³. Jednak długoterminowo popchnęły one reżim Meiji

113 Po raz pierwszy widmo wojny między obydwoma krajami zawisło już na przestrzeni lata i jesieni 1874 roku, w następstwie japońskiej ekspedycji karnej na Tajwanie — wówczas zaniedbanej południowo-wschodniej rubieży Cesarstwa. Qingowscy oficjele, pomimo początkowych trudności w koordynowaniu działań, zdolali zmobilizować pokaźne siły, uzyskując tym samym wyraźną przewagę nad nieproszonymi interwentami. I choć Pekin posiadał wszelkie środki, aby wyprzeć ich siłą, kryzys ostatecznie został zażegnany pokojowo. Strona japońska, świadoma awanturniczego charakteru tej wyprawy (swoją drogą wydatnie drenującej państwowe finanse), przyjęła owo koncyliacyjne podejście z wyraźną ulgą. Zob. Chen Zaizheng 陳在正, *Mudan she shijian suo yinqi zhi Zhong Ri jiaoshe jiqi shanbou* 牡丹社事件所引起之中日交涉及其善後 [Chińsko-japońskie negocjacje w wyniku incydentu plemienia Mudan oraz działania podjęte w ich następstwie], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 22, 1993, nr 2, s. 31–46; D. Pong, *To War or not to War: Decisions for War in Late Imperial China. 1870s–1900*, [w:] *Debating War in Chinese History*, red. P. Lorge, Leiden 2013, s. 192–206 (w szczególności: s. 202–204). Oświecenie perspektywy japońskiej w: Kim Key-Hiuk [Gim Gihyeong], *The Last Phase of the East Asian World Order, 1860–1882*, Berkeley-London 1980, s. 190–199. Do kolejnej próby sił (aczkolwiek nie spowodowanej przez Tokio ani przez Pekin) doszło dziesięć lat później. Tym razem w samym sercu stolicy Korei, gdzie reformatorska frakcja na lokalnej scenie politycznej podjęła próbę przeprowadzenia zamachu stanu (04–06.12.1884), osłanianego przez stacjonujących w tym mieście żołnierzy japońskich (w wyniku samodzielnej inicjatywy posła Takezoe Shinichirō, 竹添進一郎; 1842–1917). Ze strzelaniny, jaka wywiązała się w murach królewskiego Pałacu Gyeongbok (景福宮) zwycięsko wyszły wojska qingowskie, osobiście poprowadzone do walki przez Yuan Shikaia (podówczas służącego na Półwyspie Koreańskim). Autor klasycznej narracji na temat tych wydarzeń (zamachu stanu w roku *jiasben*; *jiasben zhengbian*, kor. *gapsin jeongbyeon*, 甲申政變) określił je mianem „pierwszej nieformalnej konfrontacji zbrojnej pomiędzy Chinami a Japonią”. Cyt. za: Lin Mingde, *Yuan Shikai yu Chaoxian...*, s. 70 (szersze omówienie: s. 52–78). Nowsze spojrzenie w: P.F. Shan [Shan Fuliang], *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 36–40. Podpisana w wyniku późniejszych negocjacji Li Hongzhang z Itō Hirobumim konwencja z Tianjinu (18.04.1885), wymuszała na obu krajach ewakuację ich wojsk z Korei i jednocześnie zobowiązywała strony do wzajemnego informowania się o zamiarze ponownego ich wysłania na Półwysep (właśnie ta klauzula została wykorzystana w 1894 roku). Jedynym wyraźnym sukcesem Japonii stało się osiągnięcie przez nią *de facto* równorzędnej z Cesarstwem Qingów pozycji, jako superarbitra w sprawach koreańskich. Wszak japoński negocjator przybył do Tianjinu z jeszcze większymi żądaniem: wycofania z Korei wojsk qingowskich (bez analogicznych działań strony japońskiej), ukarania Yuana za jego postawę podczas tych wydarzeń (sic!) oraz wypłaty rent dla rodzin cywili zabitych podczas walk. Zob. *Beiyang tongshang dachen Li Hongzhang zou yu Ri shi huan yue shijian zhe* 北洋通商大臣李鴻章奏與日使換約事竣摺 [Memoriał cesarskiego komisarza ds. handlu w (prowincjach) Północnego Oceanu Li Hongzhang o zakończeniu renegotjacji umowy z japońskim emisariuszem], *Guangxu shiyi nian san yue chu wu ri* 光緒十一年三月初五日 [GX 11/3/5 (19.04.1885)], [w:] QGCZRJS, *juan* 8, s. 7a–9a (w szczególności: s. 7b). Tekst umowy w języku chińskim: *Fujian san: Li Hongzhang yu Ri shi Yiteng yiding zhi yuekuan san tiaos* 附件三: 李鴻章與日使伊藤議定之約款三條 [Załącznik 3: Trzy klauzule wynegocjowane przez Li Hongzhang i japońskiego emisariusza Itō] b.d. (18.04.1885), [w:] *Ibidem*, s. 14b–15a. Zob. także: S. Lone, *Japan's First Modern War: Army and Society in the Conflict with China*,

do zwiększenia dotychczasowych nakładów na wojsko. Poczucie wyraźnej przewagi militarnej nad kontynentalnym sąsiadem (po części będące wynikiem intensywnej pracy na kierunku wywiadowczym) pojawiło się na początku kolejnej dekady¹¹⁴.

Przebieg walk prowadzonych między końcem lipca 1894 roku oraz a lutym następnego roku bezlitośnie zweryfikował zdolność reżimu qingowskiego do prowadzenia działań zbrojnych. „Wojna zastała nas wstrząsająco nieprzygotowanymi” — odnotował w pierwszych dniach września sir Robert Hart (1835–1911), Brytyjczyk na qingowskiej służbie, od ponad trzech dekad zawiadujący pracami Cesarskiej Agencji Ceł Morskich — „z kolei flota, fortyfikacje, działa oraz żołnierze, którymi Li [Hongzhang] tak się szczycił, bez wyjątku wypadły poniżej żywionych wobec nich słusznych oczekiwań”¹¹⁵. Trudno było oczekiwać innego rezultatu, skoro rozporządzający nimi kraj nadal był wewnętrznie słabo skomunikowany¹¹⁶ i niewydolny finansowo. W dodatku dysponował on jedynie drobnymi enklawami uprzemysłowienia. System nowoczesnej edukacji wojskowej zaś, choć wydawał już pierwsze namacalne owoce¹¹⁷, nadal znajdował się w stadium embrionalnym.

1894–95..., s. 15–16; Lin Ming-te [Lin Mingde], *Li Hung-chang's Suzerain Policy toward Korea, 1882–1894...*, s. 181–182.

114 P. Duus, *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea...*, s. 61–64; Shi Duqiao, *Wan Qing junshi biange yanjiu...*, s. 167–168.

115 Cyt. za: *The I. G. in Peking: Letters of Robert Hart, Chinese Maritime Customs 1868–1907...*, t. 2, s. 985.

116 Do sierpnia 1894 roku w kontynentalnej części Cesarstwa zdołano położyć jedynie 281,5 kilometrów torów kolejowych. Przy czym taki stan rzeczy nie wynikał, jak sugerowałyby starsze narracje, z alergicznej wręcz niechęci oficjeli qingowskich do technicznych innowacji, co raczej z ich troski, aby krajowa infrastruktura kolejowa była możliwie niezależna od zagranicznych wpływów. Także najbardziej zadeklarowani przeciwnicy budowy kolei żelaznych opierali swoją argumentację na przekonaniu, iż cudzoziemcy mogliby wykorzystać je do dalszego ograniczania suwerenności Cesarstwa. Zob. Cao Yin 曹寅, *The Yunnan–Burma railway, 1860s–1940s: Imagining, planning and rejecting a railway that was never built*, „Journal of Southeast Asian Studies” 54, 2023, nr 2, s. 306–307; M. Nowikiewicz, „Niemile przebudzenie” — *Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911)*..., s. 8–10.

117 W wojnie zdążyli wciąć udział niektórzy posiadacze dyplomu ukończenia przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie (*Beiyang wubei xuetang*, 北洋武備學堂) — najstarszej qingowskiej kuźni kadr oficerskich w zachodnim tego słowa rozumieniu, powołanej w 1885 roku z inicjatywy Li Hongzhang i przy wydatnej pomocy niemieckich doradców. Zob. Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi* 軍事教育志 [Traktat o edukacji wojskowej], s. 3–4, 6; Qi Qizhang, *Jiaowu zhanzheng shi...*, s. 69; Shi Quansheng 史全生, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi* 中国近代军事教育史 [Historia chińskiej nowożytnej edukacji wojskowej], Nanjing 1996, s. 57–61;

Jeszcze przed formalną deklaracją stanu wojny, japońskie siły na Półwyspie zdołały uzyskać wyraźną przewagę nad kontynentalnymi adwersarzami¹¹⁸. Dwudziestego trzeciego lipca w ich ręce wpadł pałac królewski w Hanseongu, opanowany przy znikomych stratach własnych. Sześć dni później, pod Seonghwan (成歡, około 80 kilometrów na południe od stolicy), zdołały one przełamać linie obronne głównego zgrupowania wojsk qingowskich w tej części Korei, dowodzone przez *tidu* (提督)¹¹⁹ prowincji Zhili Ye Zhichao (葉志超, 1838–1901). Pobite siły, unikając odcięcia, wprawdzie zdołały wycofać się na północ, acz za cenę oddania przeciwnikowi kontroli nad całym południem kraju¹²⁰. Po początkowych niepowodzeniach głównym punktem oporu stał się Pjongjang, od wieków będący ważnym ośrodkiem politycznym na półwyspie. W międzyczasie z prowincji Zhili oraz południowej Mandżurii zaczęły przybywać posiłki, które podniosły liczebność sił broniących tego miasta do około 13 tysięcy. Pomimo trwających prawie dwa miesiące przygotowań do obrony, jej zasadniczo

118 Na początku czerwca Tokio skierowało do Korei zgrupowanie (jedna brygada mieszana) w sile 8 tysięcy żołnierzy. Dla porównania wojska qingowskie jeszcze pod koniec lipca były ponad dwukrotnie mniej liczne (3880 żołnierzy). Także podczas większości ważniejszych starć tej wojny Cesarska Armia Japonii przystępowała do walki, dysponując przewagą liczebną. Zob. A. Fung, *Testing the Self-Strengthening: The Chinese Army in the Sino-Japanese War of 1894–1895...*, s. 1026–1027; Zong Zeya, *Qing Ri zhanzheng 1894–1895...*, s. 31–33. Słabość wojsk qingowskich na Półwyspie wynikała z wyraźnej niechęci Li Hongzhang do eskalacji kryzysu. Zmianę w jego dotychczasowej polityce przyniosły dopiero: zakomunikowana 14 lipca 1894 roku przez posła japońskiego w Pekinie Komurę Jutarō (小村寿太郎, 1855–1911), tak zwana „druga nota o zerwaniu stosunków” (*di er ci juejiao shu*, 第二次絕交書), zawarty dwa dni później brytyjsko-japoński traktat handlowy (w praktyce grzebiący nadzieje Pekinu na mediację Londynu) oraz rosnące poparcie dla rozwiązań siłowych wśród innych przedstawicieli establishmentu politycznego Cesarstwa. Zob. Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 31–35; Xie Shicheng, *Li Hongzhang pingzhuan...*, s. 502, 504–506, 508–515. Wprawdzie Li był świadom, iż zachodnie mocarstwa w swej polityce dalekowschodniej w pierwszej kolejności kierowały się wyrachowaniem, jednak w latach poprzedzających wybuch wojny sposób uprawiania przez niego polityki zagranicznej (a także podejście do sfery obronności) był — jak zauważa Shi Duqiao — w coraz większym stopniu zachowawczy, niekiedy wręcz podszyty defetyzmem. Zob. Shi Duqiao, *Wan Qing junshi biange jianjiu...*, s. 163–165.

119 Tytuł urzędnika terenowej administracji wojskowej (ranga urzędnicza: 1B, *cong yi pin*, 從一品), nadawany dowódcom wszystkich sił na terenie danej prowincji, lub innych kluczowych rejonów Cesarstwa (za wyjątkiem garnizonów ludności chorągwiowej oraz oddziałów bezpośrednio podporządkowanych gubernatorom, zwanych *fubiao*, 撫標). W odniesieniu do Chin właściwych pierwotnie pod jego kontrolą znajdowały się prowincjonalne oddziały Zielonej Flagi (*Luying*, 綠營), od czasów podboju mandżurskiego stanowiące jeden z filarów obronności Cesarstwa. Na przestrzeni ostatnich dekad panowania Qingów zawiadywali także częściowo zreformowanymi wojskami. Zob. C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China...*, s. 498; W.F. Mayers, *The Chinese Government. A Manual of Chinese Titles, Categorically Arranged and Explained, with an Appendix...*, s. 64.

120 Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 70–72

pasywny charakter umożliwił siłom japońskim dużą swobodę manewru. Piętnastego września wojska qingowskie, wykrwawione po niemal całonocnych walkach i zagrożone całkowitym okrążeniem, ponownie ustąpiły i zaczęły uchodzić na linię granicznej rzeki Yalu¹²¹.

Na przełomie października i listopada działania wojenne przeniosły się na terytorium Cesarstwa. W szeregi wojsk qingowskich, przedtem niekiedy potrafiących bić się z dużym poświęceniem (acz w ostatecznym rozrachunku nadal bardzo nieefektywnie)¹²², w coraz większym stopniu zaczęła wkradać się demoralizacja¹²³. Twierdza w Lüshun padła po zaledwie kilkugodzinnych walkach (21 listopada 1894 roku). W opanowanym mieście zwycięscy dokonali masakry zamieszkującej je ludności cywilnej. Jednak doniesienia o niej, przesączaające się do zachodniej prasy, zasadniczo nie przerwały dotychczasowego pasma japońskich zwycięstw na równoległym froncie medialnym¹²⁴. W międzyczasie Qingowie utracili panowanie na morzu. Wpierw zespół okrętów pod komendą Ding Ruchanga (丁汝昌, 1836–1895) — weterana walk z tajpingami, w latach osiemdziesiątych przydzielonego przez Li Hongzhang do powstającej wówczas floty Północnego Oceanu (*Beiyang haijun*, 北洋海軍)¹²⁵ — został pokonany w pobliżu ujścia rzeki Yalu (17 września 1894 roku). Ocalałe jednostki, które wycofały się do bazy morskiej w Weihaiwei (prowincja Shandong), zostały w pierwszych dniach lutego następnego roku zatopione bądź przejęte przez wroga¹²⁶. Tym samym do końca zimy 1894/95

¹²¹ Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 84–85, 89–90, 95–112.

¹²² Już podczas potyczki w rejonie Anseong (安城), bezpośrednio poprzedzającej walki o Seonghwan, qingowscy żołnierze stawili nieprzyjacielowi nadspodziewanie duży opór. Także sama wielkość strat poniesionych podczas obrony Pjongjangu, według źródeł japońskich szacowana na ponad 1600 zabitych (wśród nich znalazł się dowódca jednego ze zgrupowań qingowskich Zuo Baogui 左寶貴, 1837–1894) oraz rannych, daje pewne wyobrażenie o poziomie zmotywowania walczących. Zob. Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 67–70, 111; “Vladimir” [Volpicelli Z.], *The China-Japan War Compiled from Japanese, Chinese and Foreign Sources*, London 1896, s. 107–109; Sun Kefu 孙克复, *Zuo Baogui 左宝贵*, [w:] *Jiawu Zhong Ri zhanzheng renwu 甲午中日战争人物* [Osobistości wojny chińsko-japońskiej (w roku) *jiawu*], red. Sun Kefu 孙克复, Guan Jie 关捷, Ha’erbin 1984, s. 4–7.

¹²³ Zob. obserwacje brytyjskiego konsula w Tianjinie (Henry Barnes Bristow, 1848–1926) z ostatnich tygodni 1894 roku. TNA FO 17/1232, No. 7, O’Connor do Kimberley’a, 8.01.1895, Enclosure No. 1, No. 95. *Bristow do O’Connora 29.12.1894*, s. 2–6. Zasadniczo zbieżne konkluzje amerykańskiego posła w Pekinie (Charles Denby, 1830–1904) w: NARA GRDS DMCh, Roll 97, No. 2027. *Denby do Greshama, 16.11.1894*.

¹²⁴ S.M.C. Paine, *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy...*, s. 209–216, 221–222.

¹²⁵ Qi Qizhang, *Ding Ruchang 丁汝昌*, [w:] *Jiawu Zhong Ri zhanzheng renwu...*, s. 141–142.

¹²⁶ P. Olender, *Wojna japońsko-chińska na morzu...*, s. 101–131, 174–191 (w szczególności s. 128–130, 190–191).

roku siłom japońskim udało się niemal całkowicie złamać opór przeciwnika. Wówczas jedynym, co było w stanie hamować ich pochód na sam Pekin, były stopniowo wydłużające się linie zaopatrzeniowe oraz stan infrastruktury komunikacyjnej w północnej części Chin właściwych¹²⁷. Dumnemu państwu, którego mieszkańcy do tej pory pogardliwie nazywali swych wyspiarskich sąsiadów mianem „karłów” (*wo*, 倭), pozostało już tylko prosić o pokój.

Na mocy traktatu podpisanego 17 kwietnia 1895 roku w japońskim Shimonoseki¹²⁸ Cesarstwo Qingów nie tylko musiało uznać formalną niepodległość Korei (która w kolejnych latach zaczęła coraz mocniej grafitować ku swym niedawnym „wyzwolicielem”), ale też scedować na rzecz zwycięzców Tajwan — niespełna dziesięć lat wcześniej obrócony w osobną prowincję — wraz z pobliskim archipelagiem Pescadorów. Jednak spośród wszystkich artykułów traktatu pokojowego najdotkliwszy i często niedoceniany cios wymierzyła Qingom ogromna kontrybucja pieniężna, opiewająca na kwotę 200 milionów taeli (niebawem powiększona o kolejnych 30 milionów)¹²⁹. Przygniatająca dla qingowskich finansów była nie tyle łączna wysokość reparacji, co sposób rozłożenia spłaty

¹²⁷ O głównych arteriach komunikacyjnych w północno-wschodniej części prowincji Zhili w: TBL AAS IOR/L/PS/20/D28/1, M.S. Bell, *China, Being a Military Report...*, t. 1, Simla 1884, s. 59–103.

¹²⁸ Tekst w: *Doc. No. 1895/3: Japan and China. Treaty of peace (with separate articles and Convention to prolong Armistice) — April 17, 1895*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, red. J.A. MacMurray, New York 1921, s. 18–25.

¹²⁹ Zapisy traktatu z Shimonoseki wymuszały na Cesarstwie Qingów zrzeczenie się (obok wyżej wymienionych ziem) także praw do Półwyspu Liaotńskiego, wraz z twierdzą w Lüshun. Skala zmian terytorialnych na Dalekim Wschodzie wywołała zaniepokojenie w niektórych stolicach europejskich. Zawiązany przez Rosję, Francję oraz Niemcy tak zwany *Dreibund*, zaczął niebawem wywierać naciski na Japonię, by ta dokonała retrocesji tego terytorium. Koalicja trzech mocarstw, wprawdzie koniunkturalna, stwarzała polityczne zagrożenie dla Tokio z jeszcze jednego, acz mniej oczywistego powodu. Istniało ryzyko (na które prędko zwrócił uwagę Itō), że Pekin mógłby w takich okolicznościach odrzucić dopiero co podpisany traktat pokojowy. Wszak wśród czołowych oficerów qingowskich oraz przedstawicieli elit nie brakowało zwolenników walki aż do samego końca. Ostatecznie reżim Meiji, nie będąc w stanie utrzymać spornego półwyspu, zwrócił go Cesarstwu Qingów, choć za cenę dodatkowej kontrybucji. Zob. J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, s. 50–52; W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914...*, s. 19–21; Qi Qizhang, *Jiawu zhanzheng shi...*, s. 426–442 (w szczególności: s. 432, 434, 440–441). Późniejsza umowa o handlu i nawigacji (której wynegocjowanie zakładały zapisy pokoju z Shimonoseki) przyniosła Japonii „klauzulę o najbardziej uprzywilejowanym kraju” (*zui hui guo tiaokuan*, 最惠國條款), rozciągającą na jej mieszkańców wszystkie przywileje, jakie na przestrzeni minionego nieco ponad półwiecza wynegocjowały od Pekinu mocarstwa zachodnie. Zob. *Doc. No. 1896/4, Japan and China, Treaty of Commerce and Navigation — July 21, 1896*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 68–73.

kolejnych rat. Zobowiązywał bowiem Peking, w przeciągu roku od podpisania traktatu pokojowego, do wypłacenia pierwszych 100 milionów taeli, w dwóch równych sześciomiesięcznych transzach. Kwota ta dalece przewyższała wielkość rocznych dochodów całego Cesarstwa, w latach bezpośrednio poprzedzających wojnę wynoszących nieco ponad 89 684 480 taeli¹³⁰. Pozyskanie tych środków drogą samego tylko zwiększenia obciążeń podatkowych nie wchodziło w grę, wobec czego pokonany kraj musiał zwrócić się z prośbą o pomoc do zachodnich banków¹³¹. Konieczność spłaty reparacji wojennych na rzecz Japonii, w połączeniu z późniejszą niesławą „kontrybucją bokserską” (narzuconą we wrześniu 1901 roku) oraz szeregiem mniejszych zobowiązań¹³², była pod każdym względem rujnująca dla Cesarstwa Qingów, przedtem mogącego pochwalić się relatywnie niskim poziomem zadłużenia zagranicznego. Do końca 1911 roku, a zatem do momentu gdy rewolucja republikańska objęła swym zasięgiem większość terytorium kraju, łączna wysokość zobowiązań finansowych wobec mocarstw sięgnęła niebotycznej sumy 900 milionów taeli. W ostatnich latach panowania Qingów co najmniej ¼ rocznych przychodów była przeznaczana na poczet obsługi zadłużenia kraju wobec mocarstw¹³³. Spirala zadłużenia, zapoczątkowana przegraną wojną z Japonią, wydatnie zaciążyła na zdolności Cesarstwa do finansowania późniejszych programów reform, z modernizacją sił lądowych oraz odbudową marynarki wojennej na czele.

Oslabiony niedawną wojną kraj nie posiadał zasobów, aby przeciwstawić się rosnącym naciskom dyplomatycznym mocarstw. Jako pierwsza udanego wyłomu dokonała Rosja. Udzieliwszy Qingom pożyczki na poczet spłaty pierwszych rat japońskiej kontrybucji, a także zaoferowawszy

130 Dane za okres między siedemnastym a dwudziestym rokiem panowania Guangxu (1891–1894) zostały zaczerpnięte za: *Qingshi gao*..., *juan* 125, *Shihuo zhi* 食貨志 [Traktat o żywności i towarach] 6, s. 20b–21a. Nieznacznie różniące się szacunki brytyjskie odnośnie do wielkości przychodów budżetowych za 1897 rok (niecałe 89 milionów) w: *British Parliamentary Papers, Miscellaneous Series*, No. 415, *China: Report on the Revenue and Expenditure of the Chinese Empire*, London 1897, s. 41–42.

131 T.G. Otte, *China Question. Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905*..., s. 74–75; H. van de Ven, *Breaking with the Past. The Maritime Customs and the Global Origins of Modernity in China*..., s. 138–142.

132 Jeszcze podczas wojny z Japonią Peking zaciągnął łącznie cztery pożyczki zagraniczne, celem pokrycia bieżących wydatków wojskowych (na łączną kwotę ponad 40,5 milionów taeli). Zob. *The China Year Book, 1912*, red. H.T.M. Bell, H.G.W. Woodhead, London 1912, s. 298.

133 Dane za: P.G. Zarrow, *China in a War and Revolution, 1895–1949*..., s. 7. Trwająca wówczas wojna domowa tylko pogorszyła położenie finansowe reżimu qingowskiego, przyczyniając się do jego technicznej niewypłacalności. Zob. TNA FO, 405/425, *China, Annual Report*, 1911, s. 42–45.

im tajne przymierze, zdołała na początku września 1896 roku uzyskać koncesję na budowę linii kolejowej, biegnącej przez terytorium mandżurskich prowincji Heilongjiang oraz Jilin. Powstałe na przestrzeni kilku kolejnych lat połączenie — w warstwie deklaratywnej mające usprawnić przerzut sojusznicznych wojsk carskich, na wypadek zaistnienia *casus foederis* — w praktyce stało się kamieniem węgielnym carskiego *imperium in imperio* na terenie Mandżurii. Poczyniony w ten sposób precedens — Pekin do tej pory z powodzeniem trzymał zagraniczne podmioty z dala od bezpośrednich inwestycji w rodzime górnictwo oraz infrastrukturę kolejową — dał początek nowemu etapowi penetracji ekonomicznej Cesarstwa przez zamorskie potęgi, noszącemu nazwę „wyścigu po koncesje”¹³⁴.

Przemiany w obronności na terenie Północnych Chin

Zagłada wojsk, których głównym zadaniem była obrona Pekinu oraz prowincji Zhili, zmusiła dynastię mandżurską do podjęcia działań na rzecz możliwie szybkiego odtworzenia militarnej podpory jej rządów w Chinach. Już na początku listopada 1894 roku rząd centralny powołał do życia ciało doradcze pod nazwą Biura Nadzoru nad Sprawami Wojskowymi (*Duban junwuchu*, 督辦軍務處). W zakres jego kompetencji wchodziło całościowe zawiadywanie aktualnym wysiłkiem wojennym, w tym procesem powoływania nowych sił do walki z Japończykami¹³⁵. Pod koniec października głos w toczącej się wtedy debacie na temat dalszych działań obronnych zabrał Sheng Xuanhuai (盛宣懷, 1844–1916) — jeden z najwybitniejszych promotorów industrializacji kraju¹³⁶, pod-

¹³⁴ Przy czym brak niezbitych dowodów na to, jakoby opór Li Hongzhang'a wobec rosyjskich żądań miała zmiekczyć sowita łapówka. Zob. M. Nowikiewicz, „*Niemile przebudzenie*” — *Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911)*..., s. 11–12; J. Polit, *Polityka zagraniczna Republiki Chińskiej, 1911–1949*..., s. 53–54; W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*..., s. 22–23.

¹³⁵ Liu Fenghan, *Wan Qing xinjun bianlian ji zhibui jigou de zuzhi yu bianqian* 晚清新軍編練及指揮機構組織與變遷 [Formowanie Nowej Armii oraz powstanie i przemiany w kierowniczych instytucjach schyłkowego okresu dynastii Qing], „*Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan*” 9, 1980, nr 1, s. 205–206; Liu Fenghan, *Wuwei jun*..., s. 38.

¹³⁶ Od końca 1911 roku przyszło mu żyć z przypiętą łatką głównego sprawcy kolejowego kryzysu politycznego, który pośrednio doprowadził do wybuchu rewolucji republikańskiej. Zob. P.H.B. Kent, *The Passing of the Manchus*..., s. 110–111, 114–116; *Qingshi gao*..., juan 471, *liezhuan* 258, s. 2b–3a. Zob. także klasyczną monografię działalności publicznej Shenga w schyłkowym

ówczas *daotai* (道臺)¹³⁷ ds. cel morskich w Tianjinie. Będąc przeświadczonym, że niedawne klęski poniesione z rąk Japończyków pod Pjongiangiem i Jiuliancheng (九連城, 24 października 1894 roku) stanowiły niezaprzeczalny dowód na autentyczną wyższość zachodnich metod wojowania nad chińskimi (*xifa yong bing shi sheng zhongfa*, 西法用兵實勝中法)¹³⁸, wystosował memoriał, w którym zawarł swoje spostrzeżenia i sugestie w kwestii aktualnego położenia militarnego Cesarstwa.

W celu zatrzymania pochodu sił japońskich na Pekin Sheng doradzał prędkie sformowanie dwóch „dywizji” (*da jun*, 大軍) piechoty oraz po jednym „pułku” kawalerii i artylerii (*xiao jun*, 小軍)¹³⁹. Jednocześnie postulował zatrudnienie ponad 500 niemieckich oficerów, których zadaniem byłoby wdrażanie w szeregach wszystkich tych praktyk, poprzez które rozumiał pojęcie „zachodnich metod”, to jest: dbanie o przepisowe stany etatowe w pododdziałach, wypłacanie żołdu w pełnej wysokości, standaryzację uzbrojenia oraz formy rozkazów (w dokumencie: *haoling bu qi*, 號令不歧). Do zadań niemieckich oficerów należałoby także, wspólne wraz z Chińczykami, dowodzenie nad poszczególnymi pododdziałami. Sheng nader optymistycznie zakładał, że gdyby zaproponowany plan otrzymał cesarską sankcję, tak zorganizowana siła bojowa po sześciu miesiącach szkolenia mogłaby wyruszyć na front¹⁴⁰.

Mniej więcej w tym samym czasie z podobną propozycją wystąpił niemiecki przedsiębiorca i wojskowy na służbie qingowskiej — Konstantin

okresie panowania dynastii Qing: A. Feuerwerker, *China's Early Industrialization*. Sheng Hsuan-huai (1844–1916), Cambridge Mass. 1958.

137 Zbiorczy termin służący na określenie urzędników zawiadujących jednostkami administracyjnymi wyższego rzędu (*dao*, 道), na które była podzielona każda z prowincji Cesarstwa. Od połowy XIX wieku ten tytuł nosili także funkcjonariusze cesarskiej biurokracji, nadzorujący pobór cel w portach traktatowych (z racji wykonywanych obowiązków, równolegle odpowiedzialni za komunikację z mieszkańcami cudzoziemskich *settlementów*). Zob. C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China...*, s. 489; tablica 5.

138 Cyt. za: *Jin haiguan dao lai dian* 津海關道來電 [Telegram od *daotai* ds. cel morskich w Tianjinie], *Guangxu ershi nian shi yue chu yi ri* 光緒二十年十月初一日 [GX 20/10/1 (29.10.1894)], [w:] QGCZRJS, t. 12, *juan* 23, s. 4a. Na uwagę zasługuje — tyleż osobliwa, jak i bezzasadna — przesłanka, która doprowadziła go do takiej właśnie konkluzji (uprzednio zaraportowana mu przez Ye Zhichao). Jak argumentował w innej części memoriału, dotychczasowe zwycięstwa wojsk japońskich miały być rezultatem obecności w ich szeregach grupy rosyjskich oraz francuskich doradców (w dokumencie czytamy: *wo bing toumu you eren faren zai nei*, 倭兵頭目有俄人法人在內). Zob. *Ibidem*.

139 Przyjąłem takie tłumaczenia powyższych terminów, ponieważ Sheng Xuanhuai wyraźnie odwoływał się tu do swojej (nadal bardzo pobieżnej) wiedzy na temat kajzerowskiej *Deutsches Heer*.

140 *Ibidem*, s. 4b.

von Hanneken (*Hannagen*, 漢納根; 1855–1925)¹⁴¹. Zapytany przez oficjeli z Zongli Yamen¹⁴² o możliwości polepszenia aktualnej sytuacji na froncie, zalecał przede wszystkim unikanie otwartych starć z Japończykami. Siły operujące na obszarze południowo-wschodniej Mandżurii, po otrzymaniu dostatecznego wsparcia, powinny raczej skupić się na nękanii mniejszych zgrupowań nieprzyjaciela i — tak dalece, jak to możliwe — opóźniać jego pochód w kierunku stolicy. Ponadto doradzał prędkie wystawienie nowej armii liczącej aż 100 tysięcy żołnierzy, wyszkolonych na zachodnią modłę i zwerbowanych z północnych prowincji Cesarstwa (Zhili, Shandong, Shanxi, Henan). Szacunki niemieckiego doradcy odnośnie do czasu potrzebnego na rekrutację i wyszkolenie żołnierzy były nieco ostrożniejsze, niż zakładał to Sheng Xuanhuai. Uważał bowiem, że cały proces powinien w najlepszym wypadku zabrać aż osiem miesięcy¹⁴³. Komendę nad tak powstałą siłą zbrojną zaproponował powierzyć zagranicznemu dowódcy — wówczas jeszcze niesprecyzowanemu. Jednocześnie do każdego z pododdziałów zalecił przydzielić po jednym doradcy „zza oceanu”. Ich obecność miała sprowadzać się do prowadzenia nadzoru nad szkoleniem żołnierzy¹⁴⁴.

Można w tym miejscu dosyć bezpiecznie założyć, że oba plany pospiesznego wystawienia nowych wojsk stały w ostrej sprzeczności z rzeczywistą sytuacją na froncie mandżurskim oraz aktualnym położeniem

141 Gdyby nie to, że w rodzinnym kraju został wydalony z wojska (za dotkliwe pobicie sympatyka socjalizmu), von Hanneken prawdopodobnie nigdy nie wyruszyłby na Daleki Wschód, gdzie następnie zasilił sztab zagranicznych ekspertów Li Hongzhang. Zob. Liu Yue 劉悅, Zhang Chang 張暢, *Li Hongzhang de yang guwen: Decuilin yu Hannagen* 李鴻章的洋顧問: 德瑾琳與漢納根 [Zamorscy doradcy Li Hongzhang: Detring i von Hanneken], Xinbei 2022, s. 33–35.

142 Urząd (pełna nazwa: Biuro Rządowe ds. Prowadzenia Relacji z Wszystkimi Państwami, *Zongli Geguo Shiwu Yamen*, 總理各國事務衙門) powołany w 1861 roku. Na jego powstanie nalegały zachodnie stolicy, chcące w ten sposób wymusić na Cesarstwie Qingów oficjalne przyjęcie oraz respektowanie litery dotychczas podpisanych traktatów międzynarodowych. Przez kilka kolejnych dekad Zongli Yamen stanowił formalny kanał komunikacji dyplomatycznej reżimu mandżurskiego z przedstawicielami dyplomatycznymi mocarstw. W lipcu 1901 roku został zreorganizowany (ponownie, w wyniku zewnętrznych nacisków) w Ministerstwo Spraw Zagranicznych (*Waiwubu*, 外務部).

143 *Fujian yi: Zongli geguo shiwu yamen yu Hannagen wenda jielüe* 附件一: 總理各國事務衙門與漢納根問答節略 [Załącznik 1: Streszczenie rozmowy von Hannekena z Biurem Rządowym ds. Prowadzenia Relacji z Wszystkimi Krajami], *Guangxu ershi nian shi yue chu san ri* 光緒二十年十月初三日 [GX 20/10/1 (29.10.1894)], [w:] QGCZRJS, t. 12, *juan* 23, s. 2b–3b.

144 *Fujian yi: Hannagen tiaochen jielüe* 附件一: 漢納根條陳節略 [Załącznik 1: Streszczenie memorandum von Hannekena], *Guangxu ershi nian shi yue chu san ri* 光緒二十年十月初三日 [GX 20/10/3 (31.10.1894)], [w:] QGCZRJS, t. 12, *juan* 23, s. 10b–11b. Zob. także wzmiankę w papierach sir Roberta Harta (aczkolwiek jego osobistą frustracją z powodu niepomyślnego przebiegu wojny i chwiejności pekińskich decydentów): *The I. G. in Peking: Letters of Robert Hart, Chinese Maritime Customs 1868–1907...*, t. 2, s. 994.

dyplomatycznym Cesarstwa. Nie sposób bowiem nie zauważyć, że nawet gdyby Berlin hipotetycznie przystał na tak śmiałą propozycję Pekinu¹⁴⁵, całe to przedsięwzięcie było niemożliwe do zrealizowania w ciągu zaledwie kilku miesięcy (aczkolwiek żywiono tu pewne nadzieje, że pora zimowa spowolni tempo postępów nieprzyjaciela). Tym bardziej, że po wkroczeniu Japończyków do Mandżurii wszystkie poważniejsze siły qingowskie w tym rejonie znajdowały się już w stanie częściowego rozkładu — fakt, który *notabene* nie umknął uwadze samego Sheng Xuanhua¹⁴⁶. Również wspomniana wyżej propozycja zaprowadzenia systemu kolegialnego dowództwa nad poszczególnymi pododdziałami nie miała większych szans na powodzenie. Dotychczasowe doświadczenia władz qingowskich w kontaktach z zachodnimi doradcami nie stanowiły w tym względzie budzącego prognozyku na przyszłość. Na przeszkodzie stała nie tylko trudna do przezwyciężenia bariera językowa oraz kulturowa, ale i panujące po obu stronach zgoła odmienne wyobrażenia na temat etosu oficerskiego oraz społecznej roli wojskowego. Obiekcje części urzędników wzbudzały także trudności w sprawowaniu efektywnej kontroli nad zagranicznymi doradcami, których poziom kompetencji niekiedy bywał odwrotnie proporcjonalny do wysokości pobieranego przez nich szczodrego wynagrodzenia. W końcu źródłem konfliktów pozostawały wcale częste próby ingerencji tych ostatnich w sprawy wewnętrzne Cesarstwa¹⁴⁷. Nie powinno zatem dziwić, że w późniejszych latach właśnie z tych powodów ograniczano zakres uprawnień cudzoziemców wyłącznie do funkcji doradczych i dydaktycznych.

Reżim qingowski, który w obliczu pogarszającej się z dnia na dzień sytuacji militarnej nie mógł sobie pozwolić nawet na chwilę zwłoki, prędko

¹⁴⁵ Więcej światła na kwestię, czy ten europejski kraj w ogóle rozważał możliwość udzielenia pomocy Cesarstwu Qingów (czy raczej mowa tu o prywatnej inicjatywie von Hannekena, nie skonsultowanej choćby z kajzerowskim poselstwem w Pekinie) mogłaby dostarczyć dopiero jego odnośna spuścizna archiwalna. Aczkolwiek obecnie wiadomo, że zaledwie kilkanaście lat później, podczas rewolucji republikańskiej, niemieckie firmy działające na Dalekim Wschodzie czynnie wspierały wysiłek wojenny rządu qingowskiego. Zob. R. Felber, *German Diplomatic Sources on the 1911 Revolution*, [w:] *China's Republican Revolution*, red. Etō Shinkichi 衛藤藩吉, H.Z. Schiffrin, Tōkyō 1994, s. 101.

¹⁴⁶ *Jin baiguan dao lai dian, Guangxu ershi nian shi yue chuyi ri...*, [w:] QGCZRJS, t. 12, juan 23, s. 4a.

¹⁴⁷ T.L. Kennedy, *The Establishment of Modern Military Industry in China, 1860–1868*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 4, 1974, nr 2, s. 823; D. Pong, *Shen Pao-chen and China's Modernization in the Nineteenth Century...*, s. 182–190; R.J. Smith, *The Employment of Foreign Military Talent: Chinese Tradition and Late Ch'ing Practice...*, s. 124–132 (w szczególności: 126–129); R.J. Smith, *Foreign Training and China's Self-Strengthening: The Case of Feng-huang-shan, 1864–1873...*, s. 203, 211.

zaakceptował plan przedstawiony mu przez niemieckiego wojskowego. Jednocześnie polecił Hu Yufenowi (胡燏棻, 1840–1906), terenowemu urzędnikowi z kręgu *guanxi* (關係)¹⁴⁸ Li Hongzhang¹⁴⁹, aby ten wraz z von Hannekenem nadzorował całe przedsięwzięcie¹⁵⁰. Decyzja Pekinu o przydzieleniu Hu jako chińskiego partnera dla von Hannekena należała do wybitnie nietrafionych. Między nimi prędko doszło do tarć, zogniskowanych wokół kwestii zakresu władzy każdego z nich. Dyspozycje, wydawane przez zamorskiego eksperta w materii szkolenia i dysponowania środkami pieniężnymi, Hu Yufen odbierał jako próby zawłaszczenia całkowitej kontroli nad powoli powstającą formacją. W swojej korespondencji z Pekinem przestrzegał, aby nie powierzać jego współpracownikowi tak dużej kontroli nad wojskiem. Na poparcie swej tezy przywołał niebezpieczne precedensy z długich dziejów Państwa Środka, mające w jego mniemaniu uzasadnić konieczność zachowania szczególnej ostrożności wobec cudzoziemców¹⁵¹.

148 W kulturze chińskiej termin określający sieć nieformalnych relacji międzyludzkich, wynikających z faktu istnienia czynników, mogących zbliżyć do siebie dwie osoby (na przykład: pochodzenie z tych samych stron, wspólny przełożony lub profesja, odziedziczone koneksje rodzinne). Owe powiązania stanowią swego rodzaju „smarowidło”, ułatwiające nawiązywanie relacji pomiędzy dwoma osobami o różnym statusie społecznym, co długoterminowo przekłada się na uczynienie interakcji pomiędzy nimi bardziej przewidywalnymi. W kontekście polityki chińskiej przełomu XIX i XX wieku można zdefiniować *guanxi* jako „relacje, w obrębie których oczekuje się relatywnie wysokich poziomów zaufania”, wyrastającego z obopólnego poczucia zobowiązania do lojalności oraz świadczenia pomocy. Jednocześnie osoby spoza czyjejś sieci *guanxi* mogą zostać zaklasyfikowane jako potencjalnie zagrażające. Zob.: A.J. Nathan, *Peking Politics 1918–1923. Factionalism and Failure of Constitutionalism*, Berkeley 1976, s. 48–49 (cytat zaczerpnięty ze s. 48).

149 Lai Xinxia 来新夏, *Beiyang junfa shi* 北洋军阀史 [Historia warlordów Północnego Oceanu], t. 1, Shanghai 2011, s. 94–95; *Qingshi gao...*, *juan* 442, *liezhuan* 229, s. 5a–5b.

150 *Junjichu dianji Hu Yufen yuzhi* 軍機處電寄胡燏棻諭旨 [Cesarski edykt przesłany telegraficznie Hu Yufenowi przez Biuro Tajemnic Wojskowych], *Guangxu ershi nian shi yue shiba ri* 光緒二十年十月十八日 [GX 20/10/18 (15.11.1894)], [w:] QGCZRJS, t. 12, *juan* 24, s. 6b. Zob. także: DQLS DJHS, t. 56, *juan* 352, s. 10b–11a; *Ibidem*, *juan* 354, s. 28b–29a.

151 *Guangxi anchashi Hu Yufen zou tongchou yangyuan Hannagen chengqing zhaomu yangjiang lian bing tianchuan gou xie ge jie zhe* 廣西按察使胡燏棻奏統籌洋員漢納根呈請招募洋將練兵添船購械各節摺 [Memoriał komisarza prowincjonalnego sądownictwa w Guangxi Hu Yufena o całościowym rozplanowaniu wniosku zagranicznego eksperta von Hannekena o zwerbowanie zagranicznego dowódcy, wyszkolenie żołnierzy, zwiększenie liczby okrętów i zakup uzbrojenia], *Guangxu ershi nian shi yue ershijiu ri* 光緒二十年十月二十九日 [GX 20/10/29 (26.11.1894)], [w:] QGCZRJS, t. 13, *juan* 25, s. 4b–5a. Znamienne, że Hu, celnie wypunktowawszy odnośne przypadki z czasów zmagani między Qingami a tajpingowskim Niebiańskim Państwem Najwyższego Pokoju (*Taiping Tianguo*, 太平天国), wciąż uznał za stosowne, aby wyciągnąć z odmętów historii — zapewne lepiej przemawiającą do wyobraźni co poniektórych decydentów — rebelię An Lushana (安祿山, 703–757), która na początku drugiej połowy VIII wieku wstrząsnęła cesarstwem dynastii Tang (618–907).

W ostatecznym rozrachunku von Hanneken został odsunięty od projektu¹⁵², a większość założeń jego planu zrewidowana. Główną przyczyną tego stanu rzeczy były autentyczne obawy niektórych decydentów politycznych o nadzbyt duży wpływ Niemca w sferze obronności oraz ogromne koszty utrzymania stutysięcznej armii, szacowane na około 30 milionów taeli rocznie¹⁵³. Nawet wdrożenie skromniejszego wariantu, przewidującego wystawienie w pierwszym rzucie 30 tysięcy żołnierzy szkolonych przez 800 zagranicznych instruktorów, dalece przerastało ówczesne możliwości finansowe kraju (wstępne tylko koszty wyniosłyby 10 milionów taeli)¹⁵⁴. Przez następnych kilka miesięcy Hu Yufen samodzielnie nadzorował proces szkolenia nowej siły zbrojnej, która otrzymała nazwę Armii Uspokojenia (*Dingwu jun*, 定武軍). Nowo powstała jednostka początkowo miała liczyć tylko 5 tysięcy żołnierzy. Jako miejsce jej dyslokacji wybrano koszary w Machang (馬場), około 70 kilometrów na południe od Tianjinu. Niebawem wszystkich żołnierzy przeniesiono do większego kompleksu nieopodal wsi Xiaozhan (小站), w bliskim sąsiedztwie wspomnianej tu północnochińskiej metropolii. Werbunek prowadzono na terenie prowincji Shandong, Henan oraz Zhili¹⁵⁵.

152 Zob. *Xinjian lujun binglüe lucun* 新建陸軍兵略錄存 [Zachowany zapis planowania wojkowego w Nowo Utworzonej Armii], *juan yi* 卷一 [rozdział 1], *Duban junwuchu Wang dachen yuanzou* 督辦軍務處王大臣原奏 [(Memoriał) pierwotnie złożony przez komisarza w Biurze Nadzoru nad Sprawami Wojskowymi Wang (Wenshao)], *Guangxu ershiyi nian shi yue ershi'er ri* 光緒二十一年十月二十二日 [GX 21/10/22 (08.12.1895)], [w:] YSQ, t. 4 s. 85. Na początku 1895 roku Zhang Zhidong (張之洞, 1837–1909; o którym będzie jeszcze mowa) bezskutecznie próbował ściągnąć go do Nankinu. Zob. *Qing diao De jiang Hannagen lai Nanyang jiaolian lujun zhi Zongshu* 請調德將漢納根來南洋教練陸軍致總署 [(Telegraficzny memoriał) do Biura Rządowego ds. Prowadzenia Relacji z Wszystkimi Państwami z prośbą o skierowanie niemieckiego dowódcy von Hannekena do (prowincji) Południowego Oceanu, celem szkolenia sił lądowych], *Guangxu ershiyi nian zheng yue ershi'er ri* 光緒二十一年正月二十二日 [GX 21/1/22 (16.02.1895)], *wei ke* 未刻 [godz. 13:00], [w:] ZZQ, t. 4, s. 423a–423b (tamże odmowna odpowiedź Pekinu).

153 Na takie przesłanki powoływał się Ronglu (榮祿, 1835–1903), wpływowy arystokrata mandzurski z klanu Gūwalgiya (chiń. *Gua'erjia*, 瓜爾佳), należący do bliskiego otoczenia cesarzowej wdowy Cixi. Zob. *Ronglu zhi Lu Chuanlin biantiao* 榮祿致鹿傳霖便條 [Nieformalna notka Ronglu do Lu Chuanlina], b.d. (1894 rok), [w:] *Zhong Ri zhanzheng* 中日戰爭 [Wojna chińsko-japońska], t. 4, red. Zhongguo Shixuehui 中國史學會, Shanghai 1956, s. 576. Zob. także: Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 141.

154 *Guangxi anchashi Hu Yufen zou tongchou yangyuan Hannagen chengqing zhaomu yangjiang lianbing tianchuan gouxie ge jie zhe*, *Guangxu ershi nian shi yue ershijiu ri*, [w:] QGCZRJS, *juan* 25, s. 4a–4b.

155 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, t. 1, s. 95. Przedtem były to koszary jednego ze zgrupowań Armii Huai, rozbitego podczas niedawnej wojny z Japonią. Zob. Zhang Lianfen 張聯芬, *Beiyang jun de jianli* 北洋軍的建立 [Powołanie Armii Północnego Oceanu], [w:] WZX, t. 3, Beijing 1960, s. 117–118; Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911...*, s. 51.

Podpisanie traktatu pokojowego z Japonią nie zagroziło dalszemu istnieniu Armii Uspokojenia. Do końca 1895 roku w jej szeregach służyło 4750 żołnierzy, zgrupowanych w dziesięciu *ying* (營)¹⁵⁶. Pod koniec listopada Hu Yufen został oddelegowany do pełnienia nadzoru nad budową linii kolejowej relacji Tianjin–Fengtai¹⁵⁷ (*Jin Lu tielu*, 津蘆鐵路)¹⁵⁸. Na wniosek Biura Nadzoru nad Sprawami Wojskowymi zadanie dalszego szkolenia Armii Uspokojenia zostało powierzone Yuan Shikaiowi¹⁵⁹, który odąd zaczął być nierozzerwalnie kojarzony z reformami wojskowymi, podejmowanymi w kolejnych latach przez dynastię Qing¹⁶⁰. Jednym z pierwszych zadań, jakie rząd centralny zlecił temu młodemu i ambitnemu urzędnikowi z Henanu, było zwiększenie liczebności jednostki do 7 tysięcy żołnierzy. Ona sama została jednocześnie przemianowana na Nowo Utworzoną

¹⁵⁶ W dawnym wojsku chińskim nazwa podstawowej jednostki bojowej, administracyjnej oraz gospodarczej. Od 1904 roku, wraz z przyjęciem nowej nomenklatury dla Nowej Armii, tego sinogramu używano na określenie batalionu lub dywizjonu (wraz z odpowiednim prefiksem, oznaczającym dany rodzaj broni). Zob. TNA WO 33/454, *Handbook of the Military Forces of China*, red. General Staff, London 1908, s. 130, 145; *Вооруженные силы Китая...*, s. 21–22.

¹⁵⁷ Obecnie południowo-zachodnia dzielnica Pekinu, na terenie której niespełna 42 lata później (7.07.1937) padły pierwsze strzały inicjujące drugą wojnę chińsko-japońską.

¹⁵⁸ DQLS DJHS, t. 56, *juan* 378, s. 10b–11a.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 14b–15a. Nominację Yuan uzyskał w znacznej mierze dzięki pozytywnemu wrażeniu, jakie przedtem zdołał wywrzeć na czołowych decydentach politycznych Cesarstwa. O jego umiejętnościach pochlebnie wypowiadał się chorągwiany Ronglu, wówczas minister wojska (*Bingbu shangshu*, 兵部尚書), któremu zawtórowali dwaj członkowie Biura Tajemnic Wojskowych: Li Hongzao (李鴻藻, 1820–1897) oraz Weng Tonghe (翁同龢, 1830–1904). Zob. Hou Yijie, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 42; Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 142–143. Spośród czołowych oficjeli administracji terenowej poręczyli za niego: Liu Kunyi oraz Zhang Zhidong. Zob. Liu Fenghan, *Wan Qing xinjun bianlian ji zhibui jigou de zuzhi yu bianqian...*, s. 214; Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911...*, s. 49–50.

¹⁶⁰ Przy czym jest zasadnym w tym miejscu zaznaczyć, że Yuan aż do końca panowania dynastii Qing nie nosił żadnego tytułu urzędnika administracji wojskowej (ani tym bardziej stopnia generała, jak sugerowałyby niektóre prace oraz źródła proveniencji zachodniej). Przywdziewany przez niego w późniejszych latach mundur paradny, wynikał z funkcji zwierzchnika wojsk prowincjonalnych (za wykluczeniem garnizonów ludności chorągwianej), którą to pełnił jako gubernator generalny Zhili (1901–1907). Zob. „The Far Eastern Review. Engineering — Finance — Commerce”, 6, 1909, nr 5, s. 176, 178–179. W momencie otrzymania zadania sprawowania nadzoru nad szkoleniem Armii Uspokojenia Yuan *de jure* zawiadywał okręgiem Wenchu (*Wenchu dao*, 溫處道), w południowej części prowincji Zhejiang. Z racji pełnionych równoległe obowiązków, nigdy nie objął tego urzędu. Niemniej w korespondencji rządowej nadal był tytułowany właśnie w taki sposób. Przypadki, gdy Yuan oraz inni reformatorsko zorientowani gubernatorzy dawali się sfotografować się w mundurach wojskowych nie były — jak zauważa Nicolas Schillinger — li tylko przejawami imitowania praktyk obecnych w ówczesnych Niemczech oraz Japonii. Yuan był ponadto świadomy znaczenia fotografii (oraz szeroko pojętej sfery wizualnej) w procesie kształtowania pożądanych postaw społecznych (w tym przypadku bardziej przychylniej recepcji wojska). Zob. *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers...*, s. 154–155.

Armię (*Xinjian lujun*, 新建陸軍)¹⁶¹. Formalnie pozostawała pod kontrolą Biura Nadzoru nad Sprawami Wojskowymi, natomiast decydujący głos w sprawach jej finansów należał do oficjeli zasiadających w Ministerstwie Przychodów (*Hubu*, 戶部; dosł. Ministerstwo Gospodarstw Domowych)¹⁶². W przeciągu kilku następnych lat Yuan zdołał wykorzystać tę niewielkich rozmiarów siłę zbrojną do poszerzenia własnej sieci *guanxi*. Liczni oficerowie Nowo Utworzonej Armii, niekiedy wywodzący z nizin społecznych, otrzymali dzięki niemu możliwość zrobienia błyskotliwych karier w strukturach cesarskiej biurokracji oraz siłach zbrojnych¹⁶³. Z kolei Yuan mógł liczyć na wsparcie ze strony sztabu ekspertów w dziedzinie obronności, wypromowanych (w niektórych przypadkach także wykształconych) pod jego skrzydłami. Bez ich pomocy Yuan Shikai, którego bezpośrednia styczność z wojskiem trwała stosunkowo krótko i jako taki nie miał większego pojęcia o arkanach zachodniego rzemiosła wojskowego¹⁶⁴, nie byłby w stanie z powodzeniem wdrażać ambitnych programów reform.

Z czasem zaczęły pojawiać się pierwsze realne rezultaty nowych porządków, zaprowadzanych w szeregach Nowo Utworzonej Armii. Yuan

161 Zob. *Xinjian lujun binglüe lucun, juan yi, Duban junwuchu Wang dachen yuanzou, Guangxu ershiyi nian shiyi yue ershi'er ri...*, [w:] YSQ, t. 4 s. 85–86.

162 Zhang Hong 張紅, *Yuan Shikai and the Significance of his Troop Training at Xiaozhan, Tianjin, 1895–1899*, “The Chinese Historical Review” 26, 2019, nr 1, s. 46. W listopadzie 1906 roku Ministerstwo Przychodów, na fali reform instytucjonalnych okresu Nowej Administracji, zostało zreorganizowane w dwa osobne resorty: administracji cywilnej (*Minzhengbu*, 民政部) oraz finansów (*Duzhibu*, 度支部). Zob. edykt z 6 listopada 1906 roku (GX 32/9/20): *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 32, s. 196a.

163 Jeszcze przed nastaniem dekady Nowej Administracji zauważalny, acz trudny do precyzyjnego określenia (głównie z powodu dalece niekompletnych źródeł), odsetek wojskowych z bliskiego otoczenia Yuana miał za sobą pewną formę nowoczesnej edukacji wojskowej. Aż 56 z nich ukończyło przygotowawczą szkołę wojskową w Tianjinie. Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 103–125 (w szczególności: s. 109); Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan...*, s. 29–32; R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912...*, s. 80–81. O angażowaniu przez Yuana absolwentów przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie informują także: Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 143–145; Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911...*, s. 72–81.

164 Yuan, korzystając z odziedziczonych *guanxi*, otrzymał w 1881 roku dobrze płatną posadę w organach administracyjnych jednej z jednostek Armii Anhui, znajdującej się pod komendą Wu Changqinga (吳長慶, 1829–1884) — wojskowego z otoczenia Li Hongzhang, prywatnie zaprzyjaźnionego z jego przybranym ojcem Yuan Baoqingiem (袁保慶, 1825–1873). Rok później Yuan Shikai podążył za Wu do sąsiedniej Korei, z zadaniem spacyfikowania buntu miejscowego wojska (*renwu jun luan*, kor. *imo gullan*, 壬午軍亂). W początkowym okresie służby na terenie tego trybutarnego królestwa otrzymał także nadzór nad szkoleniem eksperymentalnego oddziału, wyposażonego w zachodnią broń. Zob. Lin Mingde, *Yuan Shikai yu Chaoxian...*, s. 30–31; Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan...*, s. 11–12; P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 29–30, 34–36; Spector S., *Li Hung-chang and the Huai Army a Study in 19th-century Chinese Regionalism...*, s. 310; Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 14–19, 23, 27–28, 31–37.

Shikai zadbał nie tylko o nabór odpowiednich rekrutów do służby w wojsku, ale i zwiększył transparentność systemu wypłaty żołdu. Ten od-tąd wypłacano żołnierzom pod ścisłym nadzorem specjalnych urzędników¹⁶⁵. Jednocześnie Yuan przykładął bardzo dużą wagę do kwestii dyscypliny w szeregach powierzonej mu jednostki¹⁶⁶. W jednym z dokumentów, stanowiącym zbiór pouczeń dla żołnierzy, Yuan napominał, że jedną z głównych powinności żołnierzy jest „chronienie ludu” (*wei liangmin*, 衛良民). Jak dalej wyjaśniał, wszystko, co żołnierz posiadał (to jest jedzenie, odzież oraz żołd), jest owocem ciężkiej pracy chłopów. Stąd oczywiste powinno być, że „żołnierze wytężają się, aby chronić lud” (*bing chuli yi wei min*, 兵出力以衛民)¹⁶⁷. Z kolei w przypadku pojawienia się nieporozumień z cywilami, zamiast wdawać się w prywatne spory, żołnierze powinni raczej dochodzić sprawiedliwości u lokalnych władz¹⁶⁸.

Jednak w większym stopniu niż czyniła to sumienność urzędników w wypłacaniu żołdu bądź umoralniające kazania Yuan Shikaia, za dużą karność w szeregach najprawdopodobniej odpowiadały drakońskie metody stosowane do jej wyegzekwowania. W tym celu Yuan korzystał z właściwego dla antycznej szkoły legistów (*fajia*, 法家¹⁶⁹) systemu nagród oraz kar¹⁷⁰. Na łączną liczbę dwudziestu głównych paragrafów dotyczących przewidywanych sankcji za złamanie dyscypliny, aż w osiemnastu przypadkach groziła kara śmierci (przez ścięcie głowy). Pośród nich dwa stanowiły o surowym zakazie jakiegokolwiek formy nękania ludności cywilnej. Dekapitacja groziła nie tylko samym żołnierzom, którzy dopuściliby się takich występków (paragraf 11; *saorao jumin qiangliue caiwu jianyin funü*

¹⁶⁵ R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912...*, s. 78; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 114.

¹⁶⁶ Tym, co szczególnie uwrażliwiło Yuan Shikaia na tę kwestię, były jego osobiste doświadczenia z przebiegu niedawnej wojny z Japonią. Służąc na tyłach frontu, na własne oczy obserwował skutki stopniowego rozkładu wojsk qingowskich i mógł tylko bezradnie przyglądać się spustoszeniom poczynionym przez zdemoralizowanych żołnierzy. Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujiun...*, s. 37; P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 52–53.

¹⁶⁷ Cyt. za: *Xunlian caofa xiangxi tushuo* 訓練操法詳細圖說 [Szczegółowo ilustrowane szkolenie oraz musztra], *di yi ce* 第一冊 [tom pierwszy], *Xun bing yao yan* 訓兵要言 [Ważne słowa pouczenia dla żołnierzy], [w:] YSQ, t. 4, s. 343. Nieco dalej Yuan dodawał, że napastowanie cywili jest właściwie tym samym, co gnębienie własnej rodziny. Zob. *ibidem*.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 343–344.

¹⁶⁹ Przy czym piszący te słowa zdaje sobie sprawę z wysoce umownego charakteru tego określenia.

¹⁷⁰ Jeszcze w okresie służby na terenie Korei predylekcja Yuana do surowego karania za przejawy naruszenia dyscypliny przyniosła mu niechlubny przydomek „kata”. Zob. P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 35. Na temat surowych metod egzekwowania dyscypliny wśród podkomendnych Yuana zob. także: F.A. MacKenzie, *The Unveiled East...*, s. 216–217; Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 28.

zhe, zhan, 騷擾居民搶掠財物姦淫婦女者斬). Podobny los czekał także oficerów, którzy świadomie przymykałiby oko na tego rodzaju ekscesy swoich podkomendnych (paragraf 18; *guan bian youyi zong bing rao min zhe, bing zhan*, 官弁有意縱兵擾民者並斬). Nagany oraz kary cielesne (przekłucie uszu i wetknięcie w nie strzał, *cha er jian*, 插耳箭) były natomiast praktykowane w przypadku drobniejszych wykroczeń¹⁷¹. Choć w późniejszych latach zabroniono stosowania tych ostatnich w szeregach zreformowanych wojsk Cesarstwa, to w rzeczywistości ten zakaz bywał ignorowany przez oficerów¹⁷². Pewne wyobrażenie o metodach stosowanych przez Yuana daje anegdota, którą po latach podzieliła się jedna z jego córek. Rzecz miała wydarzyć się około 1907 roku, gdy jego kariera sięgnęła zenitu, a on sam był wówczas członkiem, stanowiącego czołowy organ decyzyjny w kraju, Biura Tajemnic Wojskowych. Podczas jednej z niezobowiązujących rozmów Zhang Zhindong, także zasiadający w tym szacownym gremium i mogący poszczycić się znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie reform wojskowych, zapytał Yuan Shikaia o sekret jego sukcesów w tej materii. W odpowiedzi miał usłyszeć, że:

Zagadnienie szkolenia żołnierzy tylko wydaje się bardzo złożone. W rzeczywistości jest bardzo proste. Najważniejsze to wpoić [im] bezwzględne posłuszeństwo wobec rozkazów [wyróżnienie w tekście — M.N.]. My w jednej ręce trzymamy awanse i nagrody pieniężne, w drugiej dzierzymy miecz. Słuchający rozkazów otrzymają to pierwsze, nieposłuszni zaś zakosztują miecza¹⁷³.

¹⁷¹ Cyt. za: *Xinjian lujun binglüe lucun...*, *juan san* 卷三 [rozdział 3], *jin ling* 禁令 [zakazy i nakazy], [w:] YSQ, t. 4, s. 154.

¹⁷² W okresie Nowej Administracji władze niektórych prowincji, w odpowiedzi na zmiany w qingowskim prawodawstwie, odstępowały od stosowania kar cielesnych na rzecz osadzania w areszcie. Aczkolwiek w wielu zakątkach Cesarstwa bambusowy kij nadal był preferowanym środkiem egzekwowania dyscypliny wykonawczej. Zob. Li Jianhou 李健侯, *Wuchang shouyi qianhou huiyi ba ze* 武昌首义前后回忆八则 [Osiem wspomnień z okresu około pierwszego powstania w Wuchangu], [w:] XGH, t. 2, s. 88; Ge Jing'en 葛敬恩, *Xinhai geming zai Zhejiang* 辛亥革命在浙江 [Rewolucja *xinhai* w Zhejiangu], [w:] XGH, t. 4, s. 95; TNA FO, 371/33/13480, No. 82, *Satow do Greya*, 24.02.1906, Enclosure No. 2, Report on Canton Military Matters, s. 7; *Ibidem*, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 3, Report No. 35 (c), Troops at An-ch'ing-fu or Huai-ling Hsien Capital of An-hui, s. 2–3; *Ibidem*, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 6, Report No. 36, The 7th Division and Other Troops at Ch'ing-chiang-p'u, Kiangsu on the Grand Canal, s. 2; *Ibidem*, 371/415/1040, No. 548, *Jordan do Greya*, 25.11.1907, Enclosure No. 5, Chinese Changes Report, 15th November 1907, s. 10; TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 73; TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 78.

¹⁷³ Cyt. za: Yuan Jingxue 袁静雪, *Wo de fuqin Yuan Shikai* 我的父亲袁世凯 [Mój ojciec Yuan Shikai], [w:] WZX, t. 74, Beijing 1981, s. 128–129.

Nawet jeśli ostrożnie założymy, że powyższa rozmowa wydarzyła się wyłącznie w głowie opowiadającej o niej Yuan Jingxue (袁静雪), faktem wciąż pozostaje, że wieści o drakońskich karach zarządzanych przez Yuan Shikaia prędko dotarły do Pekinu. Po zaledwie kilku miesiącach od objęcia posady w Xiaozhan został on postawiony w stan oskarżenia przez cesarskiego cenzora (*yushi*, 御史) Hu Jinggui (胡景桂, 1846–1905), który zarzucił mu jakoby ten przetrzymywał środki na wojsko i zasądzał bezpodstawne wyroki śmierci na podkomendnych¹⁷⁴. W odpowiedzi Pekin polecił zbadać jego sprawę chorągwanemu Ronglu, wówczas jednemu z najważniejszych decydentów politycznych w kraju. Gdy ów mandżurski arystokrata przybył do kompleksu koszarowego w Xiaozhan, Yuan Shikai natychmiast zarządził pokaz musztry. Widok nienagannie prezentujących się żołnierzy wywarł na nim tak dobre wrażenie, że po powrocie do stolicy nie tylko oczyścił on Yuana ze wszystkich zarzutów, ale wręcz pochwalił jego bezkrytyczne oddanie służbie. Dodał przy tym, że w całym Cesarstwie niewielu urzędników było równie utalentowanych jak on¹⁷⁵.

Dotychczasowe wysiłki Xiangchenga¹⁷⁶ zostały docenione przez rząd centralny. W lipcu 1897 roku został on wyniesiony do godności komisarza prowincjonalnego sądownictwa (*anchashi*, 按察使) prowincji Zhili. Jednocześnie polecono mu kontynuowanie doczasowych obowiązków w związku ze szkoleniem powierzonej uprzednio jednostki¹⁷⁷. Słów uznania dla Yuan Shikaia nie kryli także zachodni obserwatorzy. Jeden z nich uznał nawet, że żołnierze szkoleni pod jego okiem, jako jedyni w całym kraju, przystawali do zachodnich standardów¹⁷⁸. W październiku 1898

174 Qingowski oficjel Chen Kuilong (陳夔龍, 1857–1948) zanotował w tomie swych wspomnień, że inicjatywa miała wyjść od samego Li Hongzao, zaniepokojonego docierającymi do niego doniesieniami o panujących w Xiaozhan porządkach. Ponieważ pierwotnie poparł nominację Yuana, nie mógł otwarcie przeciw niemu wystąpić (przy okazji nie narażając na szwank swojej własnej reputacji). Stąd wysłużył się Hu, z którym to, przez wzgląd na pochodzenie z tych samych stron, łączyły go więzy *guanxi*. Trudno jednak jednoznacznie ocenić wiarygodność tej relacji. Chen, spisując ją po latach, nadal żywił osobistą urazę do Yuana (w związku z jego rolą w ogłoszeniu edyktu abdykacyjnego dynastii Qing z 12 lutego 1912 roku), której czytelny wyraz dał w swojej relacji z tych wydarzeń. Zob. Chen Kuilong, *Mengjiaoting zaji...*, *juan* 2, 2a–3a.

175 Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 146.

176 Xiangcheng (項城) był jednym z pseudonimów, pod którym był powszechnie znany Yuan Shikai. Nawiązywał on do jego rodzinnych stron w prowincji Henan.

177 DQLS DJHS, t. 57, *juan* 406, s. 26b–27a. Jeśli nie jest wskazane żadne inne źródło, informacje o nominacjach na poszczególne stanowiska w strukturach administracji cywilnej (centralnej oraz prowincjonalnej) zostały podane za: Wei Xiumei 魏秀梅, *Qingji zhi guan biao* 清季職官表 [Wykaz urzędników schyłkowego okresu panowania Qingów], Taipei 2002.

178 C. Beresford, *The Break-up of China; With an Account of its Present Commerce, Currency, Waterways, Armies, Railways, Politics, and Future Prospects*, London 1899, s. 273. Zob. także: F.A. MacKenzie, *The Unveiled East...*, s. 215. W zasadniczo przychylnym tonie pisał po latach

roku, mocą edyktu cesarzowej wdowy Cixi, zostali oni włączeni w obręb Armii Gwardyjskiej (*Wuwei jun*, 武衛軍), przeznaczonej do obrony północnych Chin. Okoliczności towarzyszące temu obwieszczeniu nie były przypadkowe. „Wyścig po koncesje” właśnie nabierał rozpędu. Zajęcie przez Niemców położonego w Shandongu Qingdao (na przełomie lat 1897/8), w następstwie lokalnego pogromu na pochodzących z tego państwa misjonarzach, w krótkim przeciągu czasu popchnęło inne mocarstwa do wystosowania wobec Pekinu podobnych w treści żądań. Podczas gdy Rosjanie usadowili się w południowej części Półwyspu Liaotuińskiego (wraz z Lüshun, wydartym uprzednio Japonii), Brytyjczycy z powodzeniem wysunęli swoje roszczenia do położonej na przeciwległym wybrzeżu bazy morskiej w Weihaiwei¹⁷⁹. Wprawdzie odnośne umowy mówiły o czasowej dzierżawie tych terenów, w praktyce były one traktowane jako przedłużenie imperiów kolonialnych europejskich potęg. Pomimo wybitnie ograniczonego pola manewru, Cesarstwo Qingów nie zamierzało jednak bezczynnie przyglądać się „krajaniu” jego terytorium przez cudzoziemców. Owa postawa znalazła swoje odbicie w treści memoriału Ministerstwa Wojska, wystosowanego jeszcze w czerwcu 1898 roku: „W obecnej sytuacji szkolenie wojska jest nadrzędną sprawą państwową, szkolenie według zachodnich prawideł zaś, jest szczególnie istotne w toku ćwiczenia żołnierzy” (*Jinri shishi, lian bing wei di yi dazheng, lian yangcao you wei di yi yao zhe*, 今日時勢練兵為第一大政練洋操尤為操兵第一要著¹⁸⁰).

I choć cesarskie obwieszczenie o powołaniu Armii Gwardyjskiej podporządkowywało jednemu zwierzchnictwu (to jest Mandżurowi Ronglu¹⁸¹) wszystkie najbitniejsze zgrupowania, jakie wtedy istniały w północnej części Chin właściwych¹⁸², nadal była to bardzo niejednorodna siła zbrojna — zarówno pod względem wyszkolenia i uzbrojenia, jak również poziomu zdyscyplinowania. Spośród jej wszystkich części składowych

także Feng Yuxiang (馮玉祥, 1882–1948) — późniejszy republikański „polityk w mundurze”, który swoją wieloletnią styczność z wojskiem rozpoczął od posttajpingowskiej Armii Anhui. W 1902 roku, skuszony lepszymi warunkami służby, zaciągnął się do sił pod komendą Yuana. Zob. Feng Yuxiang, *Wo de shenghuo...*, s. 71–72.

179 J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising...*, s. 91–93, 123–130; D. Schimmelpenninck van der Oye, *The Immediate Origins of the War*, [w:] *The Russo-Japanese War in Global Perspective*, t. 1, red. D. Wolff, S.G. Marks, B.W. Menning, D. Schimmelpenninck van der Oye, J.W. Steinberg, Yokote Shinji 横手慎二, Boston-Leiden 2005, s. 31–33.

180 DQLS DJHS, t. 57, *juan* 419, s. 1b–2b, cyt. za: Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 57.

181 Biuro Nadzoru nad Sprawami Wojskowymi, straciwszy rację bytu, zostało rozwiązane jeszcze pod koniec czerwca tego roku. Zob. Liu Fenghan, *Wan Qing xinjun bianlian ji zhibui jigou de zuzhi yu bianqian...*, s. 208.

182 Sprzyjał temu fakt, iż Ronglu zdołał nawiązać *guanxi* z czołowymi personami Armii Gwardyjskiej. Zob. Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 40–41.

prym bezsprzecznie wiodła Nowo Utworzona Armia, która odąd funkcjonowała jako Prawe Skrzydło Armii Gwardyjskiej (*Wuwei youjun*, 武衛右軍)¹⁸³. Sukcesy, które Yuan odnosił w szkoleniu powierzonych mu sił, zbiegły się z kolejnymi awansami w cesarskim aparacie biurokratycznym. W grudniu 1899 roku, ciesząc się przychylnością cesarskiej wdowy Cixi¹⁸⁴, został wyznaczony na nowego gubernatora Shandongu¹⁸⁵.

183 Awangardę Armii Gwardyjskiej (*Wuwei qianjun*, 武衛前軍) tworzyły siły pod komendą Nie Shichenga (聶士成, 1836–1900), którego długa kariera w wojsku sięgała jeszcze okresu wielkich powstań na początku drugiej połowy XIX wieku. Za swoją ofiarną służbę został on odznaczony zaszczytnym tytułem bohatera (chiń. *batulu*, 巴圖魯, mandż. *baturu*), dawniej zarezerwowanym wyłącznie dla zasłużonych na polu bitwy chorągwanich, od drugiej połowy XIX wieku zaś nadawanym także i Hanom. Sprawujący komendę nad Lewym Skrzydłem (*Wuwei zuojun*, 武衛左軍) Song Qing (宋慶, 1820–1902), również mógł wykazać się długim stażem służby wojskowej (aczkolwiek podczas niedawnej wojny z Japonią został pobity pod Jiuliancheng, na pograniczu koreańsko-mandżurskim). Z kolei Ariergardą Armii Gwardyjskiej (*Wuwei houjun*, 武衛後軍) dowodził muzułmański wojskowy Dong Fuxiang (董福祥, 1840–1908). Jego podkomendni przez długie lata stacjonowali na terenie Xinjiangu (po jego brutalnej pacyfikacji w latach siedemdziesiątych). W końcowych latach XIX wieku zostali ściągnięci w bliskie okolice Pekinu oraz Tianjinu. Najważniejsze zgrupowanie, to jest Centrum Armii Gwardyjskiej (*Wuwei zhongjun*, 武衛中軍), znalazło się pod bezpośrednią kontrolą Ronglu. Zob. *Guangxu chao donghua lu* 光緒朝東華錄 [Zapis panowania Guangxu ze Wschodniej Kwicistej (Bramy)], red. Zhu Shoupeng 朱壽朋, Beijing 1984 (pierwsze wydanie ukazało się w 1909 roku), s. 4222, 4265–4267; *Qingshi gao...*, *juan* 455, *liezhuan* 242, s. 1a–2a; *ibidem*, *juan* 461, *liezhuan* 248, s. 1a–2a; *ibidem*, *juan* 467, *liezhuan* 254, s. 2a–2b; K. Gawlikowski, *Chiny wobec Europy. Reformy wojskowe w XIX wieku...*, s. 192–195; W.F. Meyers, *The Chinese Government. A Manual of Chinese Titles, Categorically Arranged and Explained, with an Appendix...*, s. 73–74. Zob. także edykt cesarski z 7 grudnia 1898 roku (GX 24/10/24), wzywający do zwiększenia mocy produkcyjnych w sektorze zbrojeniowym oraz rozpoczęcia prac nad sporządzaniem map wojskowych kraju: *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 24, s. 546a–546b. Tłumaczenie na język angielski w: NARA GRDS DMCh, roll 106, No. 112, *Conger do Haya*, 12.12.1898 (podana w depeszy data odnosi się do dnia publikacji edyktu w „Gazecie Stoletczej”).

184 Jeśli weźmiemy pod uwagę jego wcześniejsze kontakty z Liang Qichao oraz Kang Youweiem, wcale nie było to tak oczywiste. Wprawdzie Yuan Shikai ostatecznie przystał do przeciwnego im obozu konserwatystów, niemniej sam fakt posiadanych przez niego *guanxi* stanowił w oczach Cixi okoliczność obciążającą. Wbrew konwencjonalnym narracjom, wspomniany tutaj przewrót pałacowy z września 1898 roku nie oznaczał radykalnego zejścia kraju ze ścieżki przyjmowania zagranicznych innowacji technicznych oraz instytucjonalnych. Był to raczej rezultat, właściwej chińskiej kulturze politycznej (poniekąd także współczesnej), walki frakcji politycznych na szczytach władzy. Zawirowania polityczne w Pekinie nie przełożyły się negatywnie na stan obronności Cesarstwa Qingów, co z uznaniem odnotowywali zagraniczni obserwatorzy. Podsumowując w 1901 roku całokształt przemian w tej materii na przestrzeni lat 1895–1900, kpt. Henry Leonard (U.S. Marine Corps, 1876–1945) z wyraznym podziwem określił je mianem qingowskiego „renesansu wojskowego”. Cyt. za: H. Leonard, *Visit of the Allies to China*, „Journal of the Military Service Institution of the United States” 29, 1901, nr 2, s. 55. Nowe spojrzenie na tak zwanych „100 dni reform” cesarza Guangxu w 1898 roku prezentuje: Luke Kwong [Kuang Zhaojiang 鄺兆江], *A Mosaic of the Hundred Days: Personality, Politics, and Ideas of 1898*, Cambridge, Mass. 1984. O roli Yuan Shikaia w tych wydarzeniach zob. P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 72–88.

185 DQLS DJHS, t. 57, *juan* 454, s. 4b; *Ibidem*, *juan* 459, s. 19b.

Powierzone mu zadanie na pierwszy rzut oka mogłoby sprawiać wrażenie bardzo niewdzięcznego. Prowincja, nad którą właśnie obejmował rządy, na przestrzeni kilku minionych lat była cyklicznie nawiedzana przez klęski żywiołowe, z kolei jego poprzednik został odwołany w wyniku nacisków dyplomatycznych mocarstw¹⁸⁶. Jednocześnie w siłę rosło lokalne radykalne ugrupowanie religijne tak zwanych bokserów, które pod przykrywką legalnych oddziałów milicji (*tuanlian*) atakowało miejscowych chrześcijan (obwinianych przez nich za wszystkie nieszczęścia kraju). Niemniej nominacja gubernatorska wciąż była dowodem wielkiego zaufania ze strony władz centralnych. Wszak Yuan, przedtem najprawdopodobniej nie zdawszy żadnego egzaminu państwowego¹⁸⁷, trafił do elitarnego — bo liczącego zaledwie kilkaset osób — grona czołowych urzędników w całym Cesarstwie. Świeżo upieczony gubernator, obejmując to stanowisko, zabrał ze sobą Prawe Skrzydło Armii Gwardyjskiej, które w następnych latach sukcesywnie rozbudowywał. Według danych zebranych przez tajwańskiego badacza Liu Fenghana, bezpośrednio po 1900 roku służyło w niej — wraz z personelem organów administracyjnych — 519 oficerów i 8409 szeregowych, a także kolejnych 2541 niekombatantów¹⁸⁸. Struktura organizacyjna Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (zob. tabela 1), od momentu objęcia nad nią nadzoru przez Yuan Shikaia, nie uległa zasadniczym zmianom¹⁸⁹.

186 Chorągwiący Yuxian (毓賢, 1842–1901), którego Yuan zastąpił w stołecznym Jinanie, był już od dłuższego czasu skonfliktowany z usadowionymi w Shandongu Niemcami, których nąpór próbował zastopować. Ponadto ewidentnie nie radził sobie z rosnącym zagrożeniem ze strony tak zwanych bokserów. Zob. J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising...*, s. 193, 266–268; J.E. Schrecker, *Imperialism and Chinese Nationalism. Germany in Shantung*, Cambridge, Mass. 1971, s. 93–94, 98–101.

187 Dla Yuan Shikaia, który w młodości kilkakrotnie nie sprostął wyśrubowanym wymaganiom, stawianym przez cesarski system egzaminów, biletem wstępu do szeregów biurokracji państwowej było zapewne wykupienie tytułu *jiansheng* (監生), stanowiącego ekwiwalent najniższego stopnia egzaminacyjnego. Zob. Hou Yijie, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 7–8; P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 25, 27.

188 Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 81.

189 Stan z 1896 roku prezentuje: Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911...*, s. 55–56.

Tabela 1. Struktura organizacyjna Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (1900 rok)

Zwierzchnik (<i>zongtong</i> , 總統)	Yuan Shikai (袁世凱)
lewe skrzydło (<i>zuoyi</i> , 左翼)	Jiang Guiti (姜桂題)*
1. <i>ying</i> piechoty (<i>budui di yi ying</i> , 步隊第一營)	jw.**
2. <i>ying</i> piechoty (<i>budui di er ying</i> , 步隊第二營)	Duan Zhigui (段芝貴) (B)***
<i>ying</i> artylerii (<i>paodui ying</i> , 礮隊營)****	Duan Qirui (段祺瑞) (B)
prawe skrzydło (<i>youyi</i> , 右翼)	Wu Changchun (吳長純)
1. <i>ying</i> piechoty (<i>budui di yi ying</i> , 步隊第一營)	jw.
2. <i>ying</i> piechoty (<i>budui di er ying</i> , 步隊第二營)	Yang Rongtai (楊榮泰) (B)
3. <i>ying</i> piechoty (<i>budui di san ying</i> , 步隊第三營)	Xu Bangjie (徐邦傑) (B)
<i>ying</i> kawalerii (<i>madui ying</i> , 馬隊營)	Ren Yongqing (任永清) (B)
<i>ying</i> saperów (<i>gongcheng ying</i> , 工程營)	Wang Shizhen (王士珍) (B)
oddział taborów (<i>zizhong dui</i> , 輜重隊)	Zhang Xun (張勳)

* Dowódca każdego ze skrzydeł piechoty jednocześnie pełnił analogiczne obowiązki w pierwszym *ying*, wchodzącym w skład tej jednostki.

** W pierwszych batalionach obu skrzydeł ponadto ustanowiono po jednym dowódcy pomocniczym (*bangtong*, 幫統). W lewym skrzydle funkcję tę sprawował Lu Jianzhang (陸建章, 1862–1918), w prawym zaś Cao Kun (曹錕, 1862–1938) – obaj ukończyli przygotowawczą szkołę wojskową w Tianjinie (*Beiyang wubei xuetang*).

*** Litera (B) zostali oznaczeni absolwenci przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie.

**** W skład *ying* artylerii wchodziły trzy pododdziały: dwa artylerii szybkostrzelnnej (*kuaipao dui*, 快礮隊) oraz jeden artylerii górskiej (*guoshanpao dui*, 過山礮隊), łącznie 60 dział.

Źródło: Jiang Kefu, *Minguo junshi shi...*, t. 1, s. 3–4; Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 76–81; Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 105–109; Zhang Guogan 张国淦, *Beiyang junfa de qiyuan*, 北洋军阀的起源 [Narodziny warlordów Północnego Oceanu], [w:] *Beiyang junfa shiliao xuanji...*, t. 1, s. 17.

Zhang Zhidong i reformy w dolinie Jangcy

Do zauważalnych zmian w obszarze obronności Cesarstwa doszło także na terenie prowincji Jiangsu oraz Hubei, położonych odpowiednio w dolnym oraz środkowym odcinku doliny Jangcy. Są one nierozdzielnie powiązane z osobą Zhang Zhidonga — jednego z najbardziej rozpoznawalnych oraz zasłużonych oficjeli doby Nowej Administracji. Wszak niewielu przedstawicieli cesarskiej biurokracji mogło wykazać się porównywalną aktywnością w przeszczepianiu na rodzimy grunt przybyłych z zewnątrz rozwiązań technicznych oraz instytucjonalnych. Początki jego kariery w roli gubernatora, wraz z objęciem steru nad prowincją Shanxi¹⁹⁰, się-

¹⁹⁰ Wspomniany tu awans Zhanga należał do nietypowych. Nie posiadał on bowiem żadnego stażu w terenowych strukturach władzy, w roli komisarza prowincjonalnej administracji (*chengxuan buzhengshi*, 承宣佈政使) bądź sądownictwa (*anchashi*). Czynnikiem, który umożliwił tę nominację była przychylność cesarzowej wdowy Cixi oraz Li Hongzao — wpływowego oficjela, zasiadającego wówczas w Biurze Tajemnic Wojskowych i jednocześnie zadeklarowanego rywala niespokrewnionego z nim Li Hongzhang. Ponadto sporo ważyły

gają jeszcze początków lat osiemdziesiątych XIX wieku¹⁹¹. Kilkuletni pobyt w Taiyuanie, z którego zawiadywał regionalną administracją, upłynął mu na walce z korupcją wśród podwładnych, prowadzeniu krucjaty przeciwko konsumpcji opium oraz mozolnym uzdrawianiu finansów prowincji. Niebawem zaczął także eksperymentować z reformami w duchu zachodnim. Jednakże już w 1884 roku — tuż po powołaniu Departamentu Spraw Zamorskich (*Yangwuju*, 洋務局), w zamyśle mającego koordynować ich późniejsze wdrażanie — otrzymał przeniesienie na południe kraju, gdzie przez następnych pięć lat sprawował pieczę nad gubernatorstwem generalnym Liangguang, (zawierającym w swych granicach terytorium prowincji Guangdong oraz Guangxi)¹⁹².

Przybycie Zhanga do Guangzhou zbiegło się w czasie z narastającym kryzysem w relacjach Cesarstwa Qingów z Francją, który niebawem przerodził się w otwarty konflikt zbrojny. Jednym z pierwszych wyzwań na nowym stanowisku stał się nadzór nad zaopatrywaniem wojsk walczących w północnym Tonkinie (na terenie sąsiedniego Wietnamu). Zadanie, z którego — jeśli wierzyć doniesieniom zagranicznych obserwatorów — nowy gubernator generalny dobrze się wywiązał. Niebawem, wraz z dotarciem wieści o zagładzie eskadry morskiej w Fuzhou (23 sierpnia 1884 roku), do długiej listy jego obowiązków doszło wzmocnienie obronności prowincji, odtąd dalece bardziej narażonej na ataki z morza¹⁹³. Podjęte w tym zakresie działania zaowocowały projektami, które Zhang ze zmiennym powodzeniem realizował aż do końca swoich rządów na dalekim południu kraju (sierpień 1889 roku). Pierwszy z nich zakładał wystawienie siły zbrojnej, wyszkolonej przez zagranicznych instruktorów oraz wyposażonej w nowoczesne uzbrojenie. Drugi zaś miał na celu powołanie niezbędnej infrastruktury wojskowej. Wkrótce Guangzhou zaczęła bronić, niewielka liczebnie, Zwyciężająca Armia Guangdongu (*Guang sheng jun*, 廣勝軍), sformowana dzięki wydatnemu wsparciu

posiadane przezeń umiejętności organizacyjne. Zob. Li Xizhu, *Zhang Zhidong yu Qingmo xinzheng yanjiu...*, s. 41–43.

191 Zaznaczyć tutaj trzeba, że jego głos w sprawach polityki zagranicznej, kategorycznie nieprzychylny rozwiązaniom koncyliacyjnym (proponowanym przez wspomnianego wyżej Li Hongzhang), był słyszany w Pekinie jeszcze w ostatnich latach poprzedniej dekady. Zob. W. Ayers, *Chang Chih-tung and Educational Reform in China...*, s. 65–70.

192 O przebiegu służby Zhanga w roli gubernatora Shanxi w: Chen Cungong 陳存恭, *Zhang Zhidong zai Shanxi, 1882–1884* 張之洞在山西, 1882–1884 [Zhang Zhidong w Shanxi, 1882–1884], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 17, 1988, nr 2, s. 1–33; Feng Tianyu, He Xiaoming, *Zhang Zhidong pingzhuan...*, s. 56–67.

193 D.H. Bays, *The Nature of Provincial Political Authority in Late Ch'ing Times: Chang Chih-tung in Canton, 1884–1889*, „Modern Asian Studies” 4, 1970, s. 333.

niemieckich doradców sprowadzonych do stolicy prowincji¹⁹⁴. Równolegle zostały rozbudowane miejscowe zakłady zbrojeniowe, wzniesione jeszcze w 1873 roku dzięki staraniom ówczesnego gubernatora generalnego Liangguang, chorągwanego Ruilina (瑞麟, 1809–1874)¹⁹⁵. Najbardziej znaczącą inicjatywą Zhanga było jednak założenie na wyspie Changzhou (w bliskim sąsiedztwie stołecznego Guangzhou) Kantońskiej Akademii Morskiej oraz Wojsk Lądowych (*Guangdong Shui Lu Shi Xuexiao*, 廣東水陸師學校). W przeciwieństwie do sektora zbrojeniowego, rozwijanego jeszcze od lat sześćdziesiątych XIX wieku (aczkolwiek w sposób niejednostajny i nieskoordynowany), szkoła w Guangzhou była wtedy jedynym na terenie całego kraju — nie licząc akademii w Tianjinie — ośrodkiem kształcenia kadr wojsk lądowych, godnym tego miana¹⁹⁶.

Na początku listopada 1894 roku — po kilkuletnich rządach w Wuchangu — Zhang zawitał do gubernatorskiego yamenu (衙門)¹⁹⁷ w Nankinie, we wschodniej części kraju. Jego przenosinom na nową placówkę ponownie towarzyszyła wojenna zawierucha. W obliczu stale pogarszającej się sytuacji militarnej Cesarstwa, od sierpnia toczącego nierówną walkę ze swym wyspiarskim sąsiadem, Pekin oddelegował Liu Kunyi (劉坤一,

¹⁹⁴ Jednostka częściowo powstała w oparciu o jeden *ying* Armii Anhui, stacjonujący wtedy w Guandongu (złącznie pięciu, jakie zostały skierowane do tej prowincji). Zob. A. Chang, *Reappraising Zhang Zhidong: Forgotten Continuities During China's Self-Strengthening, 1884–1901*, "Journal of Chinese Military History" 6, 2017, nr 2, s. 162–165; Wang Ermin, *Huai jun zhi...*, s. 360, 370.

¹⁹⁵ Pod koniec 1888 roku Zhang zaczął także podejmować kroki na rzecz wybudowania w Guandongu nowej fabryki broni. W tym celu przez rok pozostawał w kontakcie z qingowskim posłem w Berlinie, którego zadaniem było pozyskanie niemieckiego wsparcia kadrowego oraz materiałowego. Finalizację tych planów przerwała jednak jego przeprowadzka do służby w Wuchangu (gubernatorstwo generalne Huguang). Zob. D.H. Bays, *The Nature of Provincial Political Authority in Late Ch'ing Times: Chang Chih-tung in Canton, 1884–1889...*, s. 335; Wang Ermin, *Qingji bing gongye de xingqi...*, s. 111–112; *Zhongguo jindai bingqi gongye...*, s. 158.

¹⁹⁶ Pod rządami jego następcy Li Hanzhanga (李瀚章, 1821–1899), *notabene* starszego brata Li Hongzhanga, edukacja wojskowa w Guangzhou zauważalnie podupadła. W kwietniu 1893 roku z jego polecenia został zlikwidowany kurs dla oficerów sił lądowych. Jednocześnie nie przedłużono kontraktów zagranicznym instruktorom. W 1912 roku, już po abdykacji dynastii Qing, szkoła została przemianowana na Kantońską Akademię Marynarki Wojennej (*Guangdong Haijun Xuexiao*, 廣東海軍學校). W 1921 roku, z powodu braku wystarczających środków, musiała wstrzymać swoje funkcjonowanie. Trzy lata później, z polecenia Sun Yat-sena, jej zabudowania zostały zajęte przez guomindangowską Akademię Wojskową Huangpu (*Huangpu Junxiao*, 黃埔軍校). Zob. Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi*, s. 7–9; Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 38–39, 212; Wang Jianhua, *Banshi xiongtu: wan Qing junshi jiaoyu xiandaihua de lishi jincheng* 半世雄圖: 晚清軍事教育现代化的历史进程 [Półwiecze ambitnych planów: historyczny proces modernizacji edukacji wojskowej w późnym okresie dynastii Qing], Nanjing 2004, s. 37–38.

¹⁹⁷ W przedrepublikańskich Chinach zwyczajowa nazwa oficjalnej siedziby funkcjonariusza aparatu biurokratycznego. W jego obręb wchodziły pomieszczenia urzędowe oraz mieszkalne.

1830–1902) — podówczas gubernatora generalnego Liangjiang¹⁹⁸, który dzięki dawnym sukcesom w walkach z tajpingami wdrapał się na wyżyny aparatu biurokratycznego¹⁹⁹ — do kierowania działaniami wojennymi na froncie w południowej Mandżurii. Z polecenia Pekinu opróżnione przez Liu stanowisko zostało czasowo obsadzone przez Zhang Zhidonga. Jeszcze przed swoim przybyciem do Nankinu nowy zwierzchnik terenowej administracji skoncentrował swoje działania na przygotowywaniu prowincji do odparcia ewentualnego ataku wojsk japońskich oraz próbach pozyskania zagranicznych pożyczek na cele wojenne. Dał się także poznać jako zadeklarowany zwolennik podtrzymywania oporu wobec agresora²⁰⁰. Stąd surowe warunki pokoju, jakie Japończycy ostatecznie podyktowali Cesarstwu Qingów, przyjął ze sporym zaniepokojeniem, snując przy tym ponure (acz zasadne) prognozy na temat reperkusji niesionych przez kolejne zapisy traktatu z Shimonoseki²⁰¹.

Przyczyn porażki niedawnym konflikcie Zhang upatrywał przede wszystkim w długotrwałym nagromadzeniu patologii w strukturach qingowskiego wojska. Jeśli w przyszłości kraj miał zamiar oprzeć się kolejnej agresji z zewnątrz, konieczne było — jak przekonywał — „pilne naśladowanie zachodnich metod [oraz] prędkie wyszkolenie silnego zgrupowania” (*renzhen fangzhaobao xifa ji lian jinglü*, 認真仿照西法急練勁旅)²⁰². Plany Zhanga zakładały wystawienie siły zbrojnej, której docelo-

198 W jego skład wchodziły prowincje Jiangsu, Anhui oraz Jiangxi.

199 Z tego powodu jego ścieżka kariery w administracji terenowej miała mniej domyślny charakter. Liu posiadał jedynie tytuł *xiucai* (秀才, dosł. wybitny talent). Zob. *Qingshigao...*, *juan* 413, *liezhuan* 200, s. 6b; A.W. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing period (1644–1912)*, t. 1, Washington 1943, s. 523–524.

200 Zob. treść słanych przez niego w ostatnich miesiącach wojny memoriałów oraz telegramów: Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 395–401, 403, 411–415, 418–421, 423.

201 W jego memoriale z czerwca 1895 roku pojawia się nawet predykcja (uprzednio jakoby zasłyszana od strony japońskiej i pewnym sensie profetyczna), że wynik dopiero co zakończonej wojny miał na celu utwierdzić na najbliższe pół wieku przewagę Kraju Wschodzącego Słońca nad jego kontynentalnym sąsiadem (w słowach własnych Zhanga: *ci ci heyue yi zai shi Zhongguo wushi nian nei bu neng zizhen duan bu neng zai tu baofu*, 此次和約意在使中國五十年內不能自振斷不能再圖報復). Cyt. za: *Yuqing xiu bei chu cai zhe* 籲請修備儲才摺 [Apel na rzecz kształtowania, przygotowywania oraz gromadzenia talentów], *Guangxu ershiyi nian wu yue ershiqi ri* 光緒二十一年五月二十七日 [GX 21/5/27 (19.06.1895)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 256b.

202 Cyt. za: *Xuanmu xinjun chuanglian yangcao zhe* 選募新軍創練洋操摺 [Zaciąg do Nowej Armii i rozpoczęcie prowadzenia ćwiczeń według zachodnich prawideł], *Guangxu ershiyi nian shiyi yue shi'er ri* 光緒二十一年十一月十二日 [GX 21/11/12 (27.12.1895)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 298a. Zhang bardzo prędko zwrócił uwagę na systemowe podejście Japonii do sfery obronności, które to zapewniło jej zwycięstwo w niedawnym konflikcie (w dokumencie nadal pojawia się pejoratywny termin *wo*, 倭 na określenie tego kraju). Zob. *Yuqing xiu bei chu cai zhe*, *Guangxu ershiyi nian wu yue ershiqi ri*, [w:] ZZQ, t. 3, s. 256b.

wa liczebność miała sięgać 10 tysięcy żołnierzy. Instruktaż oraz czołowe funkcje dowódcze oddał w ręce niemieckich doradców²⁰³. W tym sensie decyzja gubernatora, aby nadać im dosyć szerokie uprawnienia (acz nie absolutne, na co przez pewien czas liczyła strona niemiecka), zasadniczo nie odbiegała od podejścia prezentowanego przez władze qingowskie na przestrzeni kilku poprzednich dekad. Dopiero późniejsze, często negatywne, doświadczenia z prowadzonej na tym polu współpracy walnie przyczyniły się do przyjęcia przez Zhanga bardziej zachowawczej postawy. Chińskich oficerów — w tym przypadku wyłącznie najzdolniejszych absolwentów akademii wojskowych w Tianjinie oraz Guangzhou — aż do momentu nabycia przez nich odpowiednich umiejętności oraz doświadczenia trzymano z dala od dowodzenia większymi pododdziałami²⁰⁴. Zasadniczym założeniem, przyświecającym planom Zhanga, była chęć oparcia nowej jednostki na świeżych fundamentach, nieskażonych bólączkami trapiącymi dotychczas istniejące wojska cesarskie. W październiku 1895 roku do Nankinu zawitali ostatni z łącznie trzydziestopięcioosobowej grupy oficerów i podoficerów, pozyskanych za pośrednictwem poselstwa qingowskiego w Berlinie. Pośród nich funkcję nieoficjalnego lidera pełnił najstarszy stopniem: mjr Albin Friedrich Wilhelm Freiherr von Reitzenstein (*Laichunshitai*, 來春石泰, 1852–1927)²⁰⁵.

Pod koniec grudnia tego roku Zhang Zhidong zaraportował władzom centralnym o zamiarze powołania, w najbliższej przyszłości, sił — noszących

²⁰³ *Xuanmu xinjun chuanguan yangcao zhe*, *Guangxu ershiyi nian shiyi yue shi'er ri...*, [w:] ZZQ, t. 3, s. 299a.

²⁰⁴ *Ibidem*. Zob. także: NARA GRDS DMCh, Roll 102, No. 2545, *Denby do Olneya*, 10.06.1896, Enclosure No. 1, Clipping from “North China Daily News”, June 2, 1896.

²⁰⁵ Oznaczało to pięciokrotny wzrost w relacji do liczby zagranicznych doradców zatrudnionych przez Zhanga podczas jego rządów w Guangzhou. Zob. Bai Sha 白莎 [E. Kaske], *Wan Qing zai Hua de Deguo junshi jiaoguan gaikuang* 晚清在华的德国军事教官概况 [Ogólna charakterystyka niemieckich instruktorów wojskowych w Chinach, w późnym okresie dynastii Qing], „Beida Shixue” 北大史学 [Nauki Historyczne Uniwersytetu Pekńskiego], 2008, nr 13, s. 321–322, 336, 343–346. Obok niemieckich doradców nieocenione usługi oddał Zhangowi także Shen Dunhe (沈敦和, 1866–1920) — absolwent Uniwersytetu w Cambridge oraz wykładowca języków obcych w nankińskiej akademii morskiej (*Jiangnan Shuishi Xuetaang*, 江南水師學堂), odpowiedzialny za tłumaczenie zagranicznych publikacji z zakresu wojskowości. Jest też zasadnym w tym miejscu odnotować, iż na przestrzeni lat 1895–1911 w całym kraju ukazało się ponad 250 przykładów obcojęzycznych pozycji poruszających tę tematykę. Oznaczało to znaczący wzrost, w porównaniu do poprzednich dekad (w latach 1867–1894 ogłoszono drukiem tylko 64 pozycje). Zob. N. Schillinger, *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers...*, s. 53–54; Shi Duqiao 施渡桥, *Xifang bingshu de yijie yu wan Qing junshi xiandaihua* 西方兵书的译介与晚清军事现代化 [Tłumaczenia i introdukcja zachodnich traktatów wojskowych a modernizacja armii w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi” 军事历史 [Dzieje Wojskowe], 1996, nr 3, s. 46, 47.

nazwę Armii Samoumacniania (*Ziqiang jun*, 自強軍) — zgrupowanych w 8 *yíng* piechoty, 4 *yíng* artylerii i kawalerii oraz 1 *yíng* saperów (łącznie 2860 kombatantów). Po upływie sześciu miesięcy i wraz z uzyskaniem postępów w szkoleniu, gubernator generalny zamierzał rozbudować jednostkę o kolejnych 2500 żołnierzy. Cyklicznie powtarzając powyższą metodę działania, zamierzał ostatecznie rozwinąć ją do poziomu pierwotnie zakładanej liczebności. W szeregi przyjmowano wyłącznie młodych chłopskich synów mieszczących się w przedziale wiekowym od szesnastu do dwudziestu lat. Zaciąg prowadzono na terenie prowincji Jiangsu oraz sąsiadującej z nią Anhui. Zhang Zhidong polecił przy tym, aby komisje rekrutacyjne kategorycznie odrzucały tak zwanych „miejskich cwaniaków” (*chengshi youhua*, 城市油滑) — w nadziei na łatwy zarobek chętnie przywdziewających wojskowy mundur, a następnie równie prędko go porzucających. Istotną zmianą jakościową, jaką niosła ze sobą Armia Samoumacniania, była dalece większa niż przedtem transparentność w wypłacie żołdu. Dotąd zwyczajowo przekazywano oficerom zryczałtowaną kwotę do rozdzielenia pomiędzy ich podkomendnych. Tego rodzaju praktyka stwarzała jednak nader dogodne warunki do rozmaitych nadużyć (przede wszystkim nieraportowania brakujących etatów)²⁰⁶. Odtąd żołnierze otrzymywali swoje miesięczne wynagrodzenie wyłącznie z rąk specjalnie oddelegowanych do tego zadania urzędników, którym na dodatek towarzyszyli niemieccy instruktorzy. Także obowiązek zapewnienia wyżywienia oraz umundurowania, wcześniej chętnie spychany na barki wojskowych, został tutaj przeniesiony na władze prowincji. Roczne koszty wegetatywne, uwzględniające szczodre honoraria dla niemieckich doradców (te drugie opiewały na kwotę przeszło 110 tysięcy taeli), Zhang szacował na ponad 440 tysięcy taeli²⁰⁷.

206 Zob. R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power...*, s. 17; J. Lamprey, *The Economy of the Chinese Army*, „The Journal of the Royal United Service Institution” 11, 1867, nr 46, s. 414.; NARA GRDS DMCh, Roll 81, No. 400, *Denby do Bayarda*, 4.07.1887; TBL AAS IOR/L/PS/20/D28/1, M.S. Bell, *China, Being a Military Report...*, t. 2, s. 2. Także zmilitaryzowany stan chorągwianych nie był wolny od tego rodzaju praktyk. Ponure perspektywy ekonomiczne popychały najbardziej spauperyzowane rodziny do zatajania zgonów aktywnie służących wojowników. W przeciwnym razie dopięcie domowego budżetu okazałoby się niemożliwe. Zob. P.K. Crossley, *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World*, Princeton 1990, s. 78–79.

207 *Xuanmu xinjun chuanglian yangcao zhe*, *Guangxu ershiyi nian shiyi yue shi'er ri...*, [w:] ZZQ, t. 3, s. 298b–299b. Łączna wysokość rocznego uposażenia wszystkich niemieckich instruktorów za: *Zunzhi chouban dagai qingxing* 遵旨籌辦大概情形 [Ogólny zarys przygotowań, poczynionych zgodnie z edyktem], *Guangxu ershi'er nian er yue chu si ri* 光緒二十二年二月初四日 [GX 22/2/4 (17.03.1896)], [w:] LKY, t. 2, *juan* 25, s. 908.

Jakkolwiek Pekin z aprobatą spoglądał na sam projekt powołania nowoczesnej siły zbrojnej, to postulowana przez gubernatora generalnego wielkość nakładów finansowych na poczet jej utrzymania, wzbudziła już poważne zastrzeżenia. Zhang ponadto został zobowiązany do przekazania jurysdykcji nad powstającą jednostką w ręce Liu Kunyi, szykującego się wówczas (to jest na początku 1896 roku) do powrotu na stanowisko zwierzchnika administracji Liangjiang²⁰⁸. Zhang Zhidong wciąż jednak zamierzał bronić zasadności kwot dotychczas wydatkowanych na Armię Samoumacniania. Tłumaczył to szczególnym położeniem prowincji Jiangsu na mapie Cesarstwa — wszak stanowiła wrota doliny Jangcy, prowadzącej prosto do serca kraju. Pewne ustępstwa był skłonny uczynić jedynie w kwestii docelowej liczebności jednostki. Konieczność solidarnego, wraz z pozostałymi prowincjami, dokładania się do spłaty zagranicznych zobowiązań (będących następstwem porażki w niedawnej wojnie), oznaczała coroczny odpływ 600 tysięcy taeli. W związku z tym za realne rozwiązanie uznał wystawienie przeszło dwukrotnie mniejszych sił (łącznie 20 *ying*), które w jego opinii stanowiłyby absolutne minimum potrzeb wojskowych całego gubernatorstwa generalnego Liangjiang. Ich dalszą rozbudowę — windującą koszty wegetatywne do poziomu 700 tysięcy taeli *per annum* — Zhang planował sfinansować poprzez przekierowanie środków, uwolnionych w wyniku redukcji części pozostałych wojsk na terenie wszystkich trzech zawiadywanych przezeń prowincji (w sumie około 200 tysięcy taeli) oraz podwyższenia stawek podatków, nakładanych na niektóre dobra konsumpcyjne²⁰⁹.

Przed swym powrotem do Wuchangu, na początku marca 1896 roku, Zhang Zhidong zdążył jeszcze powołać do życia lokalną akademię wojsk lądowych (*Jiangnan Lushi Xuetang*, 江南陸師學堂). Sens tego rodzaju inicjatywy oraz płynące z niej perspektywiczne korzyści wyłożył w memoriale, który przedłożył ledwie miesiąc wcześniej. Podkreślał w nim „pierwszorzędne znaczenie umiejętności dowódców” (*jiang cai wei xian*, 將才為先) w procesie reorganizacji wojska. Na potwierdzenie tych słów przywołał przykład kajzerowskich Niemiec, które — jak przekonywał — obok egzekwowania obowiązku powszechnej służby wojskowej (w dokumencie: *quanguo shang xia wu yi bu bing*, 全國上下無一不兵) wykazywały wielką dbałość w zakresie należytego przygotowania wszystkich

208 *Guangxu chao Donghua lu...*, s. 3713.

209 *Tongchou yang cao xinjun de xiang zhe* 統籌洋操新軍的餉摺 [Całościowe rozplanowanie środków dla Nowej Armii, szkolonej według zachodnich zasad], *Guangxu ershi'er nian zheng yue chu er ri* 光緒二十二年正月初二日 [GX 22/1/2 (14.02.1896)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 353a–354a.

oficerów do pełnionych obowiązków (*wu yi bu you xuetang chushen*, 無一不由學堂出身). Dzięki temu wspomniany kraj mógł poszczycić się posiadaniem przodującej — w jego przekonaniu — armii Okcydentu (*jia yu Tai Xi*, 甲於泰西)²¹⁰. Istniejące wówczas w Cesarstwie Qingów największe ośrodki kształcenia kadr, mieszczące się w Tianjinie oraz Guangzhou, nie byłyby w stanie zaspokoić, rosnących wraz z upływem czasu, potrzeb kadrowych Armii Samoumacniania oraz pozostałych, równolegle formowanych jednostek. Dalsza rozbudowa istniejącej już infrastruktury stanowiła zatem konieczność.

Przystępując do zakładania kolejnej szkoły kształcącej przyszłych oficerów, Zhang obficie czerpał z doświadczeń, które wyniósł z rządów nad regionem Liangguang, wobec czego rola wykładowców ponownie (jak miało to przedtem miejsce w Guangzhou) przypadła grupie niemieckich doradców²¹¹. Trzyletni program obejmował, obok przedmiotów wojskowych, naukę matematyki, geografii, rysunku oraz intensywny kurs języka niemieckiego. Zgodnie z nakreślonymi regulacjami, szkoła przyjmowała w swe mury wyłącznie osoby mogące wykazać się „biegłością w piśmie” (*wenli tongshun*, 文理通順) oraz odpowiednimi przymiotami charakteru. Istotna rola, jaką Zhang Zhidong przypisywał drugiemu ze wskazanych tu kryteriów, wynikała zarówno z pełnionej przed laty funkcji nadzorcy prowincjonalnej edukacji (*tidu xuezheng*, 提督學政²¹²), jak też jego wyobrażeń o istocie procesu kształcenia, nierozzerwalnie wiążącego się z pielęgnowaniem cnót moralnych²¹³. W szerszym rozumieniu zaś wyrastała z tradycyjnego przekonania Chińczyków o potencjalnej szkodliwości walorów intelektu, których nie powściągałyby więzy nakładane przez akceptowane w kulturze konfucjańskiej normy postępowania²¹⁴. Przydział do służby otrzymywali zatem jedynie ci absolwenci, którzy, obok znakomitych wyników w nauce, „ze swej natury byli lojalni oraz uczciwi” (*bingxing zhong zheng zhe*, 秉性忠正者)²¹⁵. Innymi słowy: Zhang

210 Cyt. za: *Chuangshe lujun xuetang ji tielu xuetang zhe* 創設陸軍學堂及鐵路學堂摺 [Ustanowienie akademii wojskowej oraz kolejowej], *Guangxu ershiyi nian shi'er yue shijiu ri* 光緒二十一年十二月十九日 [GX 21/12/19 (2.02.1896)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 324b.

211 Posadę głównego wykładowcy w szkole objął kpt. Robert Löbbecke (*Luobokai*, 駱博凱; 1852–1910), od 1897 roku mający do pomocy por. Ernsta Töpffera (*Taibofu*, 泰伯福) oraz por. Benno von Tettenborna (*Tetunbe'en*, 特屯和恩). Zob. Bai Sha [E. Kaske], *Wan Qing zai Hua de Deguo junshi jiaoguan gaikuang...*, s. 344, 346–347.

212 Zob. C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China...*, s. 252.

213 W. Ayers W., *Chang Chih-tung and Educational Reform in China...*, s. 37, 43, 48.

214 R.J. Smith, *The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture...*, s. 21, 122, 204–205.

215 *Chuangshe lujun xuetang ji tielu xuetang zhe*, *Guangxu ershiyi nian shi'er yue shijiu ri*, [w:] ZZQ, t. 3, s. 324b–325a (cytowany tekst pochodzi ze s. 325a).

Zhidong oczekiwał od adeptów nankińskiej akademii wojskowej, że ci, zgłębiwszy tajniki zachodniej wiedzy służącej celom praktycznym (*xi xue wei yong*, 西學為用), nadal pozostaną zanurzeni w świecie wartości chińskich, stanowiących fundament (*zhong xue wei ti*, 中學為體)²¹⁶.

Liu Kunyi, objąwszy po kilkunastomiesięcznej nieobecności ster rządów nad gubernatorstwem generalnym Liangjiang, nie przekreślił w sposób zasadniczy polityki swojego poprzednika w sferze obronności, ale też nie kontynuował jej w równie forsowny sposób. W jednym z pierwszych memoriałów, jaki wysłał do Pekinu po przejęciu gubernatorskich insygniów władzy, wyraźnie wskazał, że „aktualnie [spośród] pilnych spraw, żadna nie jest ważniejsza od szkolenia wojska” (*dangjin jiwu, moruo lianbing*, 當今急務莫若練兵)²¹⁷. Nowy gubernator generalny spostrzegł jednak, że plan Zhang Zhidonga w związku z formowaną od kilku miesięcy Armią Samoumacniania opierał się na nazbyt optymistycznych założeniach. Okazało się bowiem, że panujące w jej szeregach rygory, w połączeniu z określoną w regulacjach długością służby (wynoszącą aż dziesięć lat), skutecznie zniechęcały potencjalnych rekrutów. Niewiele też zmieniały stosunkowo hojne, jak na krajowe warunki, stawki uposażenia dla szeregowych²¹⁸ (8 taeli miesięcznie). Wobec tego nadal nie udało się uzyskać przepisowej obsady we wszystkich pododdziałach²¹⁹. Kłopoty z nowo powstałą jednostką nie ograniczały się wyłącznie do kwestii finansowych. Jeszcze w czerwcu 1896 roku Liu musiał zarządzić jej przenosiny do Wusongu (吳淞) — deklaratywnie „w nadziei na pokojową koegzystencję wojska i ludu” (*yiqi jun min xiang'an*, 以期軍民相安). Jednak przyczyną dyslokacji jednostki do tej bliskiej okolicy Szanghaju w rzeczywistości było pobicie jednego z niemieckich instruktorów przez hunañskich żołnierzy z nankińskiego

²¹⁶ Choć przypisywana Zhangowi formuła *zhong xue wei ti, xi xue wei yong*, na co zwrócił uwagę William Ayers, nigdzie nie została przez niego przytoczona w dokładnie takim brzmieniu, to jej ogólne założenia nadal dają się zaobserwować w pozostawionej przezeń spuściznie piśmiennej. Zob. W. Ayers, *Chang Chih-tung and Educational Reform in China...*, s. 151.

²¹⁷ Cyt. za: *Zunzhi chouban dagai qingxing, Guangxu ershi'er nian er yue chu si ri...*, [w:] LKY, t. 2, *juan* 25, s. 907.

²¹⁸ Zhang w tym miejscu wyraźnie przecenił potencjał bodźca ekonomicznego w roli remedium na trudy, jakie wiązały się ze służbą w zreformowanym wojsku. Zob. *Xuanmu xinjun chuanguan yangcao zhe, Guangxu ershiyi nian shiyi yue shi'er ri...*, [w:], ZZQ, t. 3, s. 298b–299a.

²¹⁹ Na zbyt długi okres służby osobno zwracali uwagę niemieccy doradcy wojskowi szkolący Armię Samoumacniania. Zob. *Zunzhi chouban dagai qingxing, Guangxu ershi'er nian er yue chu si ri...*, [w:] LKY, t. 2, *juan* 25, s. 907–908. Odnośnie do wysokości wynagrodzenia żołnierzy zob. *Jiangnan fangjun gai lian yangcao zhe* 江南防軍改練洋操摺 [Zmiana metod zachodniego szkolenia w wojskach garnizonowych Jiangnanu], *Guangxu ershiyi nian ba yue ershi ri* 光緒二十四年八月二十日 [GX 24/8/20 (5.10.1898)], [w:] LKY, t. 3, *juan* 29, s. 1059.

garnizonu, którzy nie odbierali zachodniego przeszkolenia²²⁰. Ostra reakcja strony niemieckiej, wsparta pojawieniem się dwóch kanonierek w nankińskim porcie rzecznym, zmusiła gubernatora Liu (obok wypłaty sowitego odszkodowania) do odseparowania jednostki od pozostałych sił w mieście. Szkolący ją zagraniczni instruktorzy uzyskali zaś w ten sposób łatwiejszy dostęp do rezydujących w szanghajskiej metropolii władz konsularnych²²¹.

Aż do końca swojej obecności w prowincji Jiangsu Armia Samoumacniania nie osiągnęła pierwotnie zakładanej liczebności. Po części taki stan rzeczy wynikał z działań oszczędnościowych Liu Kunyi. W połowie 1898 roku oddział saperów nadal nie został sformowany, z kolei dwa wybra-kowane *ying* kawalerii uległy scaleniu w jeden²²². W tym samym roku gubernator zarządził redukcję miesięcznych wynagrodzeń (w jego mniemaniu zbyt sowitych i przez to mogących prowadzić do animozji ze strony pozostałych żołnierzy), zrównując ich stawki z tymi, które obowiązywały w szeregach Nowo Utworzonej Armii Yuan Shikaia (4,5 taela dla szeregowych)²²³. Także początkowo liczne grono niemieckich wojskowych, skurczyło się do raptem kilku oficerów wykładających w nankińskiej akademii wojskowej. Pozostali nie uzyskali przedłużenia kontraktów²²⁴.

220 Liu z wyraźnym zakłopotaniem informował swych przełożonych o tym incydencie, czyniąc to zresztą w zawołowany sposób. W dalszych partiach memoriału powoływał się na rzekomo odmienne warunki, panujące w Nankinie (w porównaniu do pozostałych portów traktatowych), które to wprowadzały „sporo niedogodności do wszystkich codziennych czynności [zatrudnionych — M.N.] cudzoziemców (*yangren yiqie qiju, poduo bu bian*, 洋人一切起居頗多不便)”. Oba cytaty za: *Ziqiang jun yizhu Wusong jiaolian pian* 自強軍移駐吳淞教練片 [Dyslokacja Armii Samoumacniania do Wusongu, celem przeszkolenia], *Guangxu ershi'er nian liu yue ershiba ri* 光緒二十二年六月二十八日 [GX 22/6/28 (7.03.1896)], [w:] LKY, t. 2, *juan* 25, s. 935.

221 F. Gadoffre, *Chinese Troops and Their Instructors*, przeł. J. Rockwell, „Journal of the United States Infantry Association” 1, 1904, nr 1, s. 112–113. Pierwotny tekst artykułu w języku francuskim dostępny w: F. Gadoffre, *Vallée du Yang-Tsé. Les Troupes chinoises et leurs instructeurs*, «Revue des Troupes Coloniales» 2, 1903, nr 1, s. 1–43. Aczkolwiek doniesienia prasowe nie wyrażają tego *expressis verbis*, z ich lektury można wysnuć wniosek, że do całego zajścia waleńie przyczyniło się obcesowe potraktowanie Hunańczyków, zajmujących plac szkoleniowy, przez niemieckiego instruktora (kaprała Karla Gustava Krausego). Zob. „The North China Herald and Supreme Court & Consular Gazette” 56, 05.06.1896, nr 1505, s. 883; *ibidem*, 19.06.1896, nr 1507, s. 956.

222 *Jiangnan fang jun gai lian yangcao zhe*, *Guangxu ershi'er nian ba yue ershi ri...*, [w:] LKY, t. 3, *juan* 29, s. 1059.

223 *Ibidem*. Zob. wykaz płac w szeregach Nowo Utworzonej Armii: *Xinjian lu jun binglue lucun...*, *juan yi*, [w:] YSQ, t. 4, s. 77–84. Zob. także: TNA FO, 17/1334, No. 97, *MacDonald do Marquess of Salisbury* [Robert Gascoyne-Cecil], 24.05.1898, Enclosure No. 2, Notes on the Organization of a Battalion in the Hsin Chien Lu-chün Army Corps commanded by General Yüan Shih-kai, s. 3.

224 Kilku oficerów jeszcze w 1897 roku przeniosło się do Wuchangu, gdzie zasilili kadrę dydaktyczną miejscowej przygotowawczej szkoły wojskowej (*wubei xuetang*, 武備學堂). Po

Tutaj zachowane przekazy proveniencji chińskiej oraz zachodniej zgodnie wskazują, że na decyzję Liu w istotny sposób wpłynęły także niemiłe doświadczenia towarzyszące ich bytności w prowincji Jiangsu. Te zaś znajdowały swoje źródło w prowokacyjnym i generalnie nieprzystającym do lokalnych norm zachowaniu owych doradców²²⁵. Zwolnione przez nich wakaty w pododdziałach zostały przejęte przez Chińczyków²²⁶. Pomimo swych niewielkich rozmiarów Armia Samoumacniania zbierała na ogół pozytywne recenzje od zagranicznych obserwatorów. Słów swojego uznania nie poskąpił jej także wpływowy literat oraz promotor zachodniej myśli Liang Qichao, upatrujący w niej — mile widzianą — nową jakość w stosunku do zdemoralizowanych i pozbawionych większej wartości bojowej zastępów, jakie dotąd składały się na wojsko Cesarstwa Qingów²²⁷.

Późną jesienią 1895 roku krótki okres rządów Zhang Zhidonga w regionie Liangjiang (listopad 1894 — marzec 1896 roku) powoli dobiegał końca. Przed wyruszeniem do Hubei, udało mu się sformować osobny oddział uzbrojony i szkolony według zachodnich wzorców. Formalnie

wygaśnięciu umowy władze qingowskie odznaczyły najbardziej zasłużonych instruktorów Orderami Dwóch Smoków 2. oraz 3. klasy (*Shuang long baoxing*, 雙龍寶星; znane są personalia jedynie dwóch spośród łącznie ośmiu udekorowanych nimi oficerów: wspomniany wcześniej mjr von Reitzenstein oraz ppor. Carl Dziobek; *Qibaikai*, 齊百凱). Pozostali otrzymali srebrne medale pamiątkowe. Zob. *Ziqiang jun jiaolian youcheng qing gei yangyuan baoxing zhe* 自強軍教練有成請給洋員寶星摺 [Prośba o przyznanie odznaczeń zagranicznym ekspertom za sukcesy w szkoleniu Armii Samoumacniania], *Guangxu ershi nian san yue shi'er ri* 光緒二十四年三月十二日 [GX 24/3/12 (2.04.1898)], [w:] LKY, t. 3, s. 1015–1016.

225 Napomknęli o tym francuscy (kpt. François Gadoffre, 1868–1916) i brytyjscy (kpt. Francis Tweddell, 28th Punjab Infantry, 1863–1939) obserwatorzy wojskowi, a także sam Liu. Więcej światła na tę kwestię mogłaby rzucić odnośna korespondencja strony niemieckiej. Zob. F. Gadoffre, *Chinese Troops and Their Instructors...*, s. 112; TBL AAS IOR/L/PS/20/159, F. Tweddell, *Military Report on the Province of Kiang-su, China*, Calcutta 1902, s. 97; *Ziqiang jun chuli yuanbian ze you bao jiang zhe* 自強軍出力員弁擇尤保獎摺 [Przedstawienie do nagrody wyróżniających się, spośród zasłużonych, oficerów Armii Samoumacniania], *Guangxu sanshi nian qi yue shi'ri* 光緒二十四年七月十四日 [GX 24/7/14 (30.08.1898)], [w:] LKY, t. 3, *juan* 28, s. 1043–1044.

226 *Ziqiang jun jiaolian youcheng qing gei yangyuan baoxing zhe*, *Guangxu ershi nian san yue shi'er ri...*, [w:] LKY, t. 3, *juan* 28, s. 1016.

227 Zob. C. Beresford, *The Break-up of China...*, s. 277; "The North China Herald and Supreme Court & Consular Gazette" 66, 25.09.1901, nr 1781, s. 607–608; *ibidem*, 23.10.1901, nr 1785, s. 775; TNA FO, 17/1547, *Report on the Land Forces of the North-East China*, b.m. 1902, s. 39, 41; *ibidem*, 17/1549, No. 134 I.C., [Garrett O'Moore] *Creagh do The Right Honourable the Secretary of State for India* [George Hamilton], 18.03.1902, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for week ending 15th March, 1902, s. 6; Liang Qichao 梁啟超, *Ji Ziqiang jun* 記自強軍 [Opisując Armię Samoumacniania], [w:] *Yinbing shi heji* — *Wenji* 飲冰室合集文集 [Dzieła zebrane z Pijalni Lodu — Zebrane eseje], t. 2, Shanghai 1936, s. 32–33. Tekst Lianga pierwotnie ukazał się w 1897 roku na łamach prezentujących reformatorski profil „Spraw Bieżących”. Zob. „Shiwubao” 時務報 [Sprawy Bieżące] 1897, nr 29, s. 4a–4b.

funkcjonował on jako jednostka straży osobistej gubernatora generalnego (*hujun*, 護軍). Kadr dostarczyli żołnierze służący pierwotnie w Nankinie. Niezbędne środki na poczet ich późniejszego utrzymania pozyskano drogą rozwiązania części sił stacjonujących dotąd w Wuchangu²²⁸. Kilka miesięcy później jednostka rozrosła się z jednego do dwóch *yíng*: awangardy oraz ariergardy. Na czele pierwszego z nich stanął Zhang Biao (張彪, 1860–1927) — pochodzący z prowincji Shanxi wojskowy, który już od lat osiemdziesiątych XIX wieku znajdował się w bliskim otoczeniu Zhang Zhidonga. Wtedy też rozpoczęła się jego kilkunastoletnia, błyskotliwa kariera wojskowa, którą w gwałtowny sposób przerwał bunt jego własnych żołnierzy, zapoczątkowujący rewolucję republikańską²²⁹. Równolegle został utworzony niewielki liczebnie pododdział saperów. Z polecenia gubernatora tymczasową pieczę nad nim także sprawował Zhang Biao. Z kolei za kwestie dotyczące szkolenia odpowiadał por. Friedrich Graf von Bernstorff (*Beilunsi duo'erfu*, 貝倫司多爾夫) — przysłany do Wuchangu w ramach umowy, zawartej przez Zhanga z poselstwem niemieckim w Pekinie²³⁰. Gubernator generalny przydzielił mu do pomocy grupę chińskich absolwentów szkół wojskowych w Tianjinie oraz Nankinie. Implementacja zachodnich rozwiązań nieuchronnie pociągnęła za sobą szereg nowych wydatków. Konieczne okazało się choćby zwiększenie etatu dla oficerów, zatrudnienie wykwalifikowanych rzemieślników, a także standaryzacja mundurów. Wobec kosztów utrzymania jednostki, wynoszących miesięcznie 6423 taele (nie licząc osobnych honorariów dla instruktorów), w te ostatnie żołnierze musieli tymczasowo zaopatrywać się na własny koszt²³¹.

228 *Hujun qian ying diao E jiaolian pian* 護軍前營調鄂教練片 [Przeniesienie *yíng* awangardy straży gubernatorskiej do Hubei celem przeszkolenia], *Guangxu ershiyi nian shi'er yue ershi'er ri* 光緒二十一年十二月二十二日 [GX 21/12/22 (5.02.1896)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 331b–332a.

229 Zob. Li Renkai, Liu Zhiqiang, Zhang Junheng, *Zhang Zhidong mufu...*, s. 343–347; Zhou Zhenliang 周貞亮, *Qing shou jianwei jiangjun Hubei tidu lujun fudutong lujun di ba zhen tongzhibiguan qimuqin batulu Yuci Zhang gong muzhiming* 清授建威將軍湖北提督陸軍副都統陸軍第八鎮統制官奇穆欽巴圖魯倫次張公墓志銘 [Epitafilem czcigodnego Zhang (Biao) z Yuci, uhonorowanego przez Qingów tytułem dowódcy ustanawiającego potęgę, *tidu* prowincji Hubei, generała dywizji sił lądowych, głównodowodzącego 8. Dywizji Sił Lądowych, bohatera], [w:] *Xinhai renwu bei zhuan ji* 辛亥人物碑傳集 [Zebrane biografie epitafilejne osobistości (rewolucji) *xinhai*], red. Bian Xiaoxuan 卞孝萱, Tang Wenquan 唐文權, Nanjing 2011, s. 527–528.

230 Do Hubei przybył w lipcu 1896. Natomiast nie ma konsensusu odnośnie do daty wygaśnięcia jego kontraktu z władzami qingowskimi. Istniejące badania wskazują na przedział między 1899 a 1900 rokiem. Zob. Bai Sha [E. Kaske], *Wan Qing zai Hua de Deguo junshi jiaoguan gaikuang...*, s. 346; Su Yunfeng, *Zhongguo xiandaihua de quyuan yanjiu: Hubei sheng, 1860–1916...*, s. 260.

231 *Sheli hujun ying gongcheng dui lianxi yangcao bing cai ying di xiang zhe* 設立護軍工程隊練習洋操並裁營抵餉摺 [Sformowanie *yíng* straży gubernatorskiej oraz oddziału saperów,

Latem 1898 roku rozpoczęła się rozbudowa pododdziału saperów, do rozmiarów *yíng*. Do szeregów byli przyjmowani wyłącznie młodzi oraz piśmienni rekruci²³². Zachodnie rozwiązania stopniowo rozszerzano na niektóre oddziały sił prowincjonalnych Hubei. Zhang Zhidong polecił w tym względzie, aby dwa *yíng* (*wúkai yíng*, 武愷營 oraz *wufang yíng*, 武防營), po odsianiu z szeregów najgorszych elementów otrzymały jednakowe wykształcenie oraz stawki wynagrodzenia jak oddziały jego straży. Konieczne środki na poczet samego tylko zwiększenia stawek żołdu, wynoszące w ujęciu rocznym ponad 66 tysięcy taeli, gubernator generalny Huguang zamierzał pozyskać drogą rozwiązania tych oddziałów, które w jego percepcji stanowiły jedynie zbędne obciążenie dla budżetu prowincji. Domyślnie uniformizacji miały ulec wszystkie siły wojskowe, które wówczas stacjonowały w Wuchangu. W tym celu Zhang zarządził opracowanie w formie książkowej ujednoliconego „kursu szkolenia” (*caolian kecheng*, 操練課程), a następnie rozdystrybuowanie go pośród żołnierzy²³³.

Na początku 1900 roku Zhang Zhidong, realizując płynące z Pekinu wytyczne, dokonał przeglądu generalnego stołecznego garnizonu oraz wybranych jednostek, stacjonujących poza Wuchangiem. W pierwszej kolejności sprawdzona została znajomość musztry oraz umiejętności strzeleckie żołnierzy. Natomiast ostatniego dnia całość zaangażowanych sił przeprowadziła ćwiczenia w terenie. Wówczas każdy pododdział podzielono na dwa zgrupowania, które pod komendą ich niemieckiego instruktora, kolejno przeprowadzały symulowany atak oraz jego odparcie. Rezultaty owej inspekcji wprowiły Zhanga, osobiście obserwującego jej przebieg, w umiarkowanie optymistyczny nastrój. Żołnierze prawidłowo wykonywali rozkazy swojego „dowódcy”. Także praca saperów nie budziła żadnych zastrzeżeń. Jednak w trakcie strzelania prawie co piąty żołnierz straży gubernatorskiej nie był w stanie trafić w tarczę, choć owa

przechodzących zachodnie szkolenie oraz redukcja wojska, celem uwolnienia środków na żołd], *Guangxu ershi'er nian wu yue shiliu ri* 光緒二十二年五月十六日 [GX 22/5/16 (26.06.1896)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 380b–381b. W memoriale najprawdopodobniej została podana wartość uśredniona, bowiem, w zależności od długości miesiąca, stawki wynagrodzeń dla szeregowych i podoficerów minimalnie się różniły. Rozróżniano tutaj pomiędzy długim (*da jian*, 大建, 30 dni) oraz krótkim (*xiao jian*, 小建, 29 dni) miesiącem.

232 *Chi Zhang Biao tianmu gongcheng ying yong renzhen xunxian* 飭張彪添募工程營勇認真訓練 [Polecenie dla Zhang Biao, aby dodatkowo zrekrutował żołnierzy do oddziału saperów i sumiennie (ich) szkolił], *Guangxu ershi nian qi yue ershiwu ri* 光緒二十四年七月二十五日 [GX 24/7/25 (10.09.1898)], [w:] ZZQ, t. 6, s. 155a.

233 *Cai ying teng xiang jinglian yangcao pian* 裁營騰餉精練洋操片 [Redukcja oddziałów celem zwolnienia środków pieniężnych oraz pilne prowadzenie zachodniego szkolenia], *Guangxu ershi nian jiu yue chu shi ri* 光緒二十四年九月初十日 [GX 24/9/10 (24.10.1898)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 509b–510a.

jednostka nadal górowała w tym aspekcie nad wszystkimi pozostałymi. Najgorzej wypadły siły spoza Wuchangu, gdzie odsetek trafień wyniósł jedynie nieco ponad 30%²³⁴.

Całokształt dotychczasowych poczynąń Zhang Zhidonga w materii wojskowej prędko doczekał się słów uznania od zagranicznych wojskowych. Jeszcze w 1898 roku wiceadm. Charles Beresford (1846–1919, Royal Navy), który wówczas miał okazję odwiedzić stolicę prowincji Hubei, z uznaniem pisał o stosunkowo wysokim, jak na ówczesne qingowskie standardy, poziomie wyszkolenia żołnierzy służących w Wuchangu²³⁵. W zasadniczo podobnym tonie formułował swoje spostrzeżenia kpt. François Gadoffre z francuskich wojsk kolonialnych w Tonkinie, który w maju 1902 roku — a zatem już w początkach dekady Nowej Administracji — dokonał inspekcji jednostki. W jej trakcie dał o sobie znać imponujący poziom przygotowania żołnierzy w obszarze zaprawy fizycznej, w przekonaniu autora analizy mający nawet przewyższać analogiczne standardy w armii III Republiki. Na słowa pochwały zasłużyła także dobra dyscyplina w pododdziałach, sprawność z jaką wykonywały one musztrę, a także jednakowe uzbrojenie, znajdujące się na ich wyposażeniu — nadal niecodzienny widok, w zestawieniu z sytuacją panującą w przeważającej części kraju²³⁶.

Owe niezaprzeczalne walory znacząco niwelował niezadowolający poziom kompetencji, jakie prezentowała kadra oficerska. Zważywszy jednak na wciąż niewielki wpływ czasu, od momentu powstania pierwszych zrębów edukacji wojskowej w Cesarstwie Qingów, był on zrozumiały. Wszak wykształcenie zastępów kompetentnych oficerów, w przeciwieństwie do procesu szkolenia żołnierzy, jest wyzwaniem dalece bardziej czasochłonnym — fakt, z którego Pekin dobrze wtedy zdawał sobie sprawę²³⁷. Słabość owego „kręgosłupa” garnizonu Wuchangu dała o sobie

234 *Jiaoyue jin sheng ge ying bing caoyan fangying xing jundui zhe* 校閱近省各營並操演防營行軍隊摺 [Inspekcja wspólnych ćwiczeń okolicznych i stołecznych jednostek oraz wymarsz oddziałów spośród wojsk garnizonowych], *Guangxu ershiwu nian shi'er yue ershibi ri* [GX 25/12/24 (24.01.1900)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 546a–546b.

235 C. Beresford, *The Break-up of China...*, s. 276.

236 F. Gadoffre, *Chinese Troops and Their Instructors (Concluded)*, przeł. J. Rockwell, „Journal of the United States Infantry Association” 1, 1904, nr 2, s. 120–123. Zob. także (zasadniczo zbieżne) doniesienia brytyjskiego wywiadu wojskowego w Cesarstwie Qingów z końca 1904 roku: TNA FO, 17/1657, *Director of Military Operations* [James Grierson] do *Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 6.12.1904, Enclosure No. 2, Intelligence Diary for period ending 3rd November, 1904, s. 4–5.

237 Zob. treść edyktu cesarskiego z 11 września 1901 roku (GX 27/7/29): *Guangxu Xu-antong liang chao shangyu dang...*, t. 27, s. 172b–173a.

znać podczas lokalnych manewrów, które odbyły się 12 maja 1902 roku. Rekapitułując ich przebieg, kpt. Gadoffre skłonił do przekonania, że wzięli w nich udział „bardzo dobrzy żołnierze, dowodzeni przez miernych oficerów”²³⁸. Z tego powodu — przekonywał dalej — owe siły, poprzez sam tylko fakt swojego istnienia, nadal nie mogły być spostrzegane w kategoriach realnego zagrożenia dla dotychczasowego stanu posiadania mocarstw na terenie Cesarstwa Qingów. Niemniej wciąż prezentowały sobą znaczący postęp jakościowy w stosunku do pozostałych sił (naturalnie poza wojskami, formowanymi w północnych Chinach oraz prowincji Jiangsu), z którymi zagraniczni eksperci mieli do tej pory styczność²³⁹.

Nowo Utworzona Armia oraz Armia Samoumacniania, będąc najwartościowszymi jednostkami wojskowymi w całym Cesarstwie, zostały w czerwcu 1898 roku wspólnie wskazane pozostałym administracjom terenowym za wzór do pilnego naśladowania²⁴⁰. Jednak na pierwsze wyraźne przejawy przemian w reszcie kraju należało poczekać do okresu Nowej Administracji.

238 Cyt. za: F. Gadoffre, *Chinese Troops and Their Instructors (Concluded)*..., s. 121.

239 *Ibidem*. Zdecydowanie mniej przychylną recenzję wystawił owym siłom ppłk art. Igata Tokuzō (鑄方德藏, 1864–1933) z Cesarskiej Armii Japonii, od 11 marca 1902 roku pełniący funkcję doradcy wojskowego przy gubernatorskim yamenie Zhang Zhidonga. Według jego obserwacji nowoczesne siły w Wuchangu, liczące latem tego roku nie więcej niż 6 tysięcy żołnierzy, z powodu braku środków transportu, były w praktyce niezdolne do wykonywania bardziej wymagających zadań poza stolicą prowincji. Zob. TNA FO, 17/1554, No. 573 I.C., [Garrett O'Moore] *Creagh do The Right Honourable the Secretary of State for India* [George Hamilton], 8.08.1902, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for week ending 2nd August, 1902, s. 7; Peng Hechao 彭賀超, *Qingmo xinzheng yishi difang dufu bianlian xinjun yanjiu* 清末新政伊始地方督撫編練新軍研究 [Studia nad szkoleniem Nowej Armii przez lokalnych gubernatorów u progu Nowej Administracji, w końcowym okresie dynastii Qing], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindaishi Yanjiusuo Jikan” 2016, nr 91, s. 62.

240 DQLS DJHS, t. 57, *juan* 419, s. 1b–2b.

Rozdział 2. Przemiany instytucjonalne i organizacyjne doby Nowej Administracji

Kryzys roku *gengzi* oraz jego następstwa (1900–1901)

U progu ostatniego roku dziewiętnastego stulecia nad Cesarstwem Qingów zaczęły zbierać się czarne chmury. Aktywność ostentacyjnie zapewniających o swojej lojalności wobec dynastii Milicji Zjednoczonych w Powinności (*Yihetuan*²⁴¹) rozszerzyła się wówczas na rozległe przestrzenie północnej części Chin właściwych. Nieodłącznie towarzyszyły temu kolejne doniesienia o antychrześcijańskich incydentach w ich wykonaniu. Jednak z powodu panującego na szczytach władzy braku konsensusu, rząd centralny przez długi czas nie potrafił zdobyć się na zajęcie jednoznacznego stanowiska wobec tego ruchu. Mętłą i w rezultacie pobłażliwą wobec tak zwanych bokserów frazeologię, w którą został ubrany cesarski edykt z 11 stycznia 1900 roku, zaledwie dwa tygodnie później zastąpiło nowe obwieszczenie — tym razem surowo zakazujące ich działalności. W międzyczasie bezkompromisowa kampania przeciwko „boksującym bandytom” (*quan fei*, 拳匪), którą w Shandongu prowadził wrogi im gubernator Yuan Shikai, prędko ściągnęła na jego głowę głosy krytyki. Zwolennicy pokojowej pacyfikacji (*zhu fu pai*, 主撫派) zarzucali mu, iż swymi represyjnymi metodami przyczynia się jedynie do dalszego wzrostu napięć²⁴². Na swój sposób powściągająco oddziaływały także informacje

241 Tłumaczenie terminu przyjęte za: J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising...*, s. 154–155.

242 Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 169–173; Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan...*, s. 172–173; Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 330–333. Na temat stosunku Yuana do milicji „bokserów” zob. także: P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 89, 91–92.

o istnieniu w innych częściach kraju podobnych ugrupowań, wzywających do „wspierania Qingów i wyćpienia cudzoziemców” (*fu Qing mie yang*, 扶清滅洋). Z tego właśnie powodu niektórzy przedstawiciele cesarskiego aparatu biurokratycznego (jak wspomniany wcześniej chorągwiarny Yuxian), już wcześniej zaalarmowani ekspansywną polityką mocarstw, byli skłonni brać „bokserów” w obronę i jednocześnie przymykać oko na ich podejrzane praktyki religijne²⁴³.

W kwietniu 1900 roku zastępy *Yibetuan* pojawiły się już na terenie powiatów położonych w bliskim sąsiedztwie stolicy Cesarstwa. Ich szeregi chętnie zasilali mieszkańcy wiejskiego interioru, coraz bardziej sfrustrowani dotkliwą suszą, która po kilku latach cyklicznie powracających powodzi nawiedziła północne prowincje. „[G]dy modlitwy o deszcz pozostawały bez odpowiedzi, ludzie zaczęli pytać o powód. Bokserzy mieli na to gotową odpowiedź: chrześcijanie obrazili bogów”²⁴⁴. Przełom w dotychczasowej działalności ruchu — dotąd biorącego na cel swoich ataków niemal wyłącznie chińskich konwertytów oraz ich mienie — nastąpił 22 maja, wraz z udaną zasadzką jednego ze zgrupowań milicji na wysłany przeciwko niemu oddział rządowego wojska. Wynik tego starcia, wydatnie ośmielając „bokserów”, równocześnie podzielał petryfikując na miejscowych urzędników oraz notabli. Na przestrzeni kolejnych tygodni sytuacja zaczęła dramatycznie wymykać się spod kontroli. Spóźnione próby siłowej pacyfikacji, podjęte przez wojska znajdujące pod komendą Nie Shichenga, przyniosły odwrotny rezultat pod postacią dalszej eskalacji przemocy. W tym samym czasie mocarstwa, nie mając praktycznie żadnego rozeznania w kwestii prawdziwych intencji reżimu qingowskiego, zaczęły podejmować działania na własną rękę. Wzmocnienie ochrony pekińskiej dzielnicy poselstw, wprowadzie autoryzowane przez Zongli Yamen, umocniło pozycję sympatyków „bokserów” w centralnych strukturach aparatu biurokratycznego, którzy 3 czerwca przevorsowali odwołanie wystosowanego zaledwie kilka dni wcześniej polecenia ich eksterminacji (*jiao*, 剿)²⁴⁵.

²⁴³ J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising...*, s. 272–280

²⁴⁴ *Ibidem*, s. 281–282, 298–300 (cytowany fragment pochodzi z: s. 282).

²⁴⁵ *Ibidem*, s. 286–288; P.A. Cohen, *History in Three Keys: The Boxers as Event, Experience, and Myth...*, s. 46–48. Zob. także: *Tenshin zaikin Tei ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* 天津在勤鄭領事ヨリ青木外務大臣宛 [Konsul Tei (Eishō), rezydujący w Tianjinie, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 5-gatsu 25-nichi* 明治33年5月25日 [MJ 33/5/25 (25.05.1900)], [w:] NGB, t. 33, *Hokushin jihen, Jōkan* 上巻 [Część pierwsza], s. 4–5. Wspomniany w depeszy Tei Eishō (chiń. Zheng Yongchang, 鄭永昌; 1855–1931) był dalekim potomkiem chińskich imigrantów, którzy w XVII wieku osiedlili się w Japonii. W latach 1897–1901 przebywał na placówce dyplomatycznej w Tianjinie.

Tydzień później brytyjski poseł w Pekinie sir Claude Maxwell Macdonald (1852–1915) — zawodowy wojskowy, podobnie jak większość jego kolegów z dzielnicy dyplomatycznej, niemający większego pojęcia o kraju, do którego został przysłany²⁴⁶ — uznał sytuację panującą w mieście za krytyczną i poprosił o pilne wyekspediowanie do niego korpusu ekspedycyjnego. Jego decyzja, tym razem nieprzedyskutowana ze stroną qingowską, dała stronnikom „bokserów” kolejny mocny argument do ręki. Trzynastego czerwca z Tianjinu — ważnego portu traktatowego, położonego blisko wybrzeża Zatoki Bohai — wyruszyło dwutysięczne zgrupowanie pod dowództwem adm. Edwarda Hobarta Seymoura (1840–1929), weterana drugiej wojny opiumowej oraz walk z tajpingami. Jednak jego postępy wydatnie spowalniała uszkodzona infrastruktura kolejowa oraz sukcesywne ataki *Yihetuan*, do których niebawem dołączyli muzułmańscy podkomendni Dong Fuxianga. Ostatecznie ekspedycja ratunkowa nie doszła do skutku i — poniosłszy 18 czerwca ciężkie straty osobowe pod Langfang (廊坊) — musiała wycofać się z powrotem do Tianjinu, którego cudzoziemska społeczność także zaczęła bić na alarm. Ulice chińskich dzielnic tego miasta, podobnie jak miało to miejsce w nieodległym Pekinie, zostały właściwie opanowane przez zaścępy „bokserów”, tłumnie przybyłych z okolicznych terenów. Cesarscy urzędnicy, wywlekani z yamenów i poddawani szykanom, mogli jedynie biernie przyglądać się rozsiewanemu przez nich chaosowi²⁴⁷.

²⁴⁶ I. Nish, *Sir Claude and Lady Ethel Macdonald*, [w:] *Britain & Japan. Biographical Portraits*, red. I. Nish, t. 1, Folkestone 1994, s. 133–134; Xiang Lanxin, *The Origins of the Boxer War. A Multinational Study...*, s. 134–138 (w szczególności: s. 135).

²⁴⁷ J.W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising...*, s. 288–289; P.A. Cohen, *History in Three Keys: The Boxers as Event, Experience, and Myth...*, s. 48–49. Zob. także depesze japońskich przedstawicieli dyplomatycznych, informujące o pogarszającej się sytuacji w obu miastach oraz na okolicznych terenach: *Tenshin zaikin Tei ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* 天津在勤鄭領事ヨリ青木外務大臣宛 [Konsul Tei (Eishō), rezydujący w Tianjinie, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 13-nichi* 明治33年6月13日 [MJ 33/6/13 (13.06.1900)], [w:] NGB, t. 33, *Hokushin jiben, Jōkan*, s. 21; *Tenshin zaikin Tei ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* [Konsul Tei (Eishō), rezydujący w Tianjinie, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu jūyokka* 明治33年6月14日 [MJ 33/6/14 (14.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 21; *Tenshin zaikin Tei ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* [Konsul Tei (Eishō), rezydujący w Tianjinie, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 16-nichi* 明治33年6月16日 [MJ 33/6/16 (16.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 28–30; *Shinkoku chūsatsu Nishi kōshi yori Aoki gaimu daijin ate* 清国駐劄西公使ヨリ青木外務大臣宛 [Poseł Nishi (Tokujirō), rezydujący w Cesarstwie Qingów, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 17-nichi* 明治33年6月17日 [MJ 33/6/17 (17.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 32–34; *Shinkoku chūsatsu Nishi kōshi yori Aoki gaimu daijin ate* [Poseł Nishi (Tokujirō), rezydujący w Cesarstwie Qingów, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 18-nichi* 明治33年6月18日 [MJ 33/6/18 (18.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 35–36.

Z perspektywy mocarstw załamanie się lokalnego porządku publicznego oraz *de facto* paraliż decyzyjny w qingowskim establiśmencie politycznym wymusiły konieczność utworzenia bezpiecznego korytarza ewakuacyjnego dla zagranicznych rezydentów obu metropolii. Na przeszkodzie stanęły nadmorskie umocnienia w Dagu (大沽), których załoga, z powodu przerwanych linii telegraficznych, utraciła łączność ze stolicą. Wezwanie do poddania fortyfikacji, umyślnie przedstawione z dużym opóźnieniem, dawało dowódcy ich garnizonu jedyne kilkugodzinne okno czasowe na podjęcie decyzji. Mimo to, rankiem 17 czerwca zostały one opanowane przez zamorskich interwentów²⁴⁸. Pierwsze wieści o wydarzeniach na wybrzeżu dotarły do Pekinu z dwudniowym opóźnieniem. W zaistniałych okolicznościach cesarzowa wdowa Cixi — przeświadczona, że kraj znajduje się w stanie niewypowiedzianej wojny z koalicją mocarstw — wezwwała przedstawicieli korpusu dyplomatycznego do opuszczenia stolicy w przeciągu najbliższej doby. Ci jednak — mając w pamięci niedawną śmierć sekretarza przy japońskim poselstwie (Sugiyama Aki-ra 杉山彬, 1862–1900), zabitego przez sympatyzujących z zastępami *Yihetuan* żołnierzy Dong Fuxianga — postanowili pozostać w dzielnicy poselskiej, która to już następnego dnia znalazła się w stanie oblężenia.

Dwudziestego pierwszego czerwca do Zakazanego Miasta dotarł raport gubernatora generalnego Zhili, chorągwanego Yulu (裕祿, 1844–1900), dotyczący walk w Dagu. Pod jego wpływem Cixi jeszcze tego samego dnia wystosowała szereg edyktów, których treść w ostatecznym rozrachunku usadowiła Cesarstwo na bezpośrednim torze kolizyjnym z mocarstwami. W najobszerniejszym z nich napiętnowała trwającą od kilku dekad ekspansywną politykę zamorskich przybyszów i obarczyła ich odpowiedzialnością za zaistniały kryzys. „Stają się oni — głosił edykt — coraz bardziej zuchwali, upokarzają nasz kraj, okupują nasze ziemie, poniewierają nasz lud i wydzierają [nam] nasze bogactwa” (*bi nai yi si xiao zhang, qiling wo guojia, qinzhān wo tudi, rou lan wo minren, lesuo wo caiwu*, 彼乃益肆梟張欺凌我國家侵佔我土地蹂躪我民人勒索我財物)²⁴⁹. Dalece istotniejsze od tego katalogu zarzutów było jednak uznanie „bokserskich” milicji za legalną siłę zbrojną²⁵⁰. Cesarska sankcja, udzielona

248 Xiang Lanxin, *The Origins of the Boxer War. A Multinational Study...*, s. 286–289.

249 *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 26, s. 141a–141b (cytowany fragment pochodzi z: s. 141a).

250 D. Pong, *To War or not to War: Decisions for War in Late Imperial China. 1870s–1900...*, s. 226–228, 230–231. Edykt w praktyce uznający nowy status zgrupowań „boksersów” (określenie „boksujący bandyci”, *quan fei* zostało tu zastąpione przez *Yihetuan*) w: *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 26, s. 140a.

ruchowi *Yibetuan* oraz utrata komunikacji z dzielnicą poselstw (istniały poważne obawy o los jej obrońców), tylko utwierdziła mocarstwa co do zasadności rozwiązania siłowego. Wojska rządowe, wspierane przez milicję „bokserów”, nie miały jednak większych szans w starciu z koalicyjną armią ośmiu mocarstw (*ba guo lian jun*, 八國聯軍). Piętnastego sierpnia 1900 roku Pekin wpadł w ręce interwentów. Tuż przed upadkiem obrony stolicy cesarzowa wdowa Cixi salwowała się ucieczką na zachód — w pierw do Taiyuanu, a następnie do położonego w odległej prowincji Shaanxi Xi'anu, w którym 26 października osiadła wraz z dworem²⁵¹. Równolegle do walk w prowincji Zhili, na Mandżurię spadała agresja sąsiedniej Rosji, sukcesywnie poszerzającej swoje wpływy w tym regionie. I choć początkowo zdawała się ona dystansować wobec wydarzeń na północy Cesarstwa, także w tym przypadku decyzja o interwencji zbrojnej w znacznej mierze zapadła w odpowiedzi na wymykającą się spod wszelkiej kontroli aktywność miejscowych „bokserów”²⁵². Pochód wojsk carskich w kierunku południowym zakończył się dopiero na początku października, wraz z zajęciem przez nie Mukdenu (*Shengjing*, 盛京) — miasta o szczególnym znaczeniu dla dynastii (było wszak pierwszą stolicą Cesarstwa Qingów)²⁵³.

Spośród wszystkich jednostek wchodzących w skład Armii Gwardyjskiej nie ucierpiało tylko jej prawe skrzydło, które równocześnie jako jedyne nie wzięło udziału w walkach z mocarstwami. Jeszcze wiosną tego roku Yuan wykorzystał zagrożenie niemiecką ekspansją w Shandon-gu oraz niegasnącą aktywnością „bokserskich” ugrupowań do dalszej rozbudowy zreformowanego wojska. W tym celu zreorganizował oraz przebroił część prowincjonalnych sił (32 *ying*)²⁵⁴. Inicjatywa Yuana

251 Chang Jung [Zhang Rong], *Cesarzowa wdowa Cixi. Konkubina, która stworzyła współczesne Chiny...*, s. 372, 380.

252 Podczas gdy konserwatywne światopoglądowo tytuły prasowe solidaryzowały się z reżimem qingowskim, upatrując w nim kolejną ofiarę zachodnich potęg kolonialnych (ignorując przy okazji niewygodny fakt, że najwięcej ziem wydarła Cesarstwu właśnie Rosja), zawiadujący finansami imperium Romanowów Siergiej Juliewicz Witte (1849–1915) uznał angażowanie się w dalekowschodnie eskapady — poniekąd profetycznie — za zbyt ryzykowne dla stabilności caratu i równocześnie niepotrzebnie antagonizujące dalekowschodniego sąsiada. Zob. D. Schim-melpenninck van der Oye, *Russia's Ambivalent Response to the Boxers*, [w:] «Cahiers du Monde Russe» 42, 2000, nr 1, s. 66–76 (w szczególności: 67–70, 71, 75–76); J. Polit, *Polityka zagraniczna Republiki Chińskiej, 1911–1949...*, s. 35–36.

253 *Sha E qin Hua shi...*, t. 4, cz. 2, s. 141–151, 160–184.

254 *Chou xiang lian bing zhuoni banfa zhe* 籌餉練兵酌擬辦法摺 [Memoriał o metodach rozważonych w kwestii szkolenia żołnierzy i przygotowania żołdu], *Guangxu ershiliu nian san yue chu qi ri* 光緒二十六年三月初七日 [GX 26/3/7 (6.04.1900)], [w:] *Yangshouyuan zouyi jiyao* 養壽園奏議輯要 [Przegląd memoriałów z Ogrodu Pielęgnowania Długowieczności], red. Shen Zuxian 沈祖憲, Xiangcheng [?] 1937, *juan* 3, s. 3a–6a. Yangshouyuan

prędko spotkała się z aprobatą Pekinu, a nowo powstała jednostka została przemianowana na Awangardę Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (*Wuwei youjun xianfengdui*, 武衛右軍先鋒隊), o łącznej sile 20 *ying*²⁵⁵. Zaprowadzone w niej metody szkolenia nie różniły się od tych, które obowiązywały w szeregach pozostałych nowoczesnych sił dotychczas sformowanych pod okiem gubernatora²⁵⁶. Niemniej Yuan Shikai przytomnie uznał perspektywę zbrojnej konfrontacji z mocarstwami za nierokującą żadnych nadziei na powodzenie. Dlatego też nie podporządkował się rozkazom płynącym z Pekinu, wzywającym go do wsparcia wojsk qingowskich, które walczyły w sąsiedniej Zhili. Tłumacząc swoją postawę położonym w stolicy koniecznością obrony Półwyspu Szantuńskiego, w rzeczywistości chciał oddalić od zawiadywanej przez siebie prowincji widmo wojny. W momencie gdy koalicyjna armia parlała na Pekin, Yuan przystąpił do nieformalnego porozumienia, jakie gubernatorzy południowych i wschodnich prowincji zawarli z rezydującymi w Szanghaju przedstawicielami dyplomatycznymi mocarstw (*dongnan hubao*, 東南互保)²⁵⁷. Objęte nim terenowe administracje, poprzez przyjęcie postawy wyczekującej oraz ścisłą ochronę cudzoziemców, zdołały uchronić resztę kraju przed zbrojną agresją mocarstw²⁵⁸.

(養壽園) odnosi się do nazwy ogrodu w wiejskiej posiadłości Yuana, położonej w Huan-shangcun (洹上村; obecnie w granicach administracyjnych Anyangu, w prowincji Henan).

²⁵⁵ *Guibing Dong sheng ge ying zhuoni yingzhi xiangzhang zhe* 歸並東省各營酌擬營制餉章摺 [Wcielenie poszczególnych oddziałów w prowincji Shandong i nakreślenie struktury organizacyjnej oraz regulacji dotyczących żołdu], *Guangxu ershiliu nian si yue shisi ri* 光緒二十六年四月十四日 [GX 26/4/14 (12.05.1900)], [w:] *Yangshouyuan zouyi jiyao...*, juan 4, s. 4a.

²⁵⁶ Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 328.

²⁵⁷ P.F. Shan, *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 100–101; Xu Chen, *Yuan Shikai quan-zhuan...*, s. 189–193; I.C.Y. Hsü [Xu Zhongyue 徐中約], *Late Ch'ing foreign relations*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 11, *Late Ch'ing, 1800–1912, Part 2...*, s. 123–124. Już 22 czerwca Zhang Zhidong rozesłał do qingowskich poselstw w Londynie, Waszyngtonie oraz Tokio pilny telegram, w którym stwierdzał, iż skoro gubernatorzy nadal nie otrzymali z Pekinu żadnego edyktu o deklaracji wojny, wciąż istnieje przestrzeń na pokojowe zażegnanie kryzysu (*Jin ge sheng du fu bing wei feng you kai zhan yuzhi, ke jian chaoting bing wu shi he zhi yi*, 今各省督撫並未奉有開戰諭旨可見朝廷並無失和之意). Jednocześnie zapewnił stolicę mocarstw, iż zamierza chronić cudzoziemców oraz ich mienie na terenach, które znajdowały się pod jego jurysdykcją. Do inicjatywy Zhanga prędko dołączyli gubernatorzy niemalże wszystkich prowincji we wschodniej oraz centralnej części Chin właściwych (za wyjątkiem podległego Liu Kunyi gubernatora Jiangsu, który to jednocześnie odrzucał możliwość wybuchu wojny jako takiej). Cyt. za: Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 624–625.

²⁵⁸ Gubernatorzy, nie mogąc otwarcie sprzeciwić się zapisom edyktów z 21 czerwca, nadal robili co w ich mocy, aby sabotować wysiłek militarny Cesarstwa. Liu Kunyi, już przedtem naciskający na prędkie stłumienie ruchu *Yihetuan*, zobowiązał się do wyłaniania na północ jedynie niewielkiego zgrupowania drugorzędnych wojsk prowincjonalnych (Armia Samoumacniania pozostała w Jiangsu). Równocześnie wybrakowane pododdziały kazał wpierw uzupełnić do

Zagłada przeważającej części Armii Gwardyjskiej niewątpliwie umocniła pozycję Yuan Shikaia na ówczesnej scenie politycznej Cesarstwa. Najbardziej namacalnym wyrazem tego stanu rzeczy było powierzenie mu przez cesarzową wdowę Cixi misji kierowania administracją prowincji Zhili. Siódmego listopada 1901 roku został w tej sprawie ogłoszony stosowny edykt cesarski²⁵⁹. Co najmniej od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia — gdy Li Hongzhang objął gubernatorski fotel w Tianjinie — urządził ten, z racji przybierających z każdym rokiem na intensywności

kompletnych stanów osobowych (co, wzięwszy pod uwagę kontekst ówczesnej sytuacji, *de facto* odsuwało w czasie moment ich wyekspediowania w rejon walk). Gubernator generalny jednocześnie nie omieszczał wskazać palcem na znajdującą się pod kontrolą Yuan Shikaia Awangardę Armii Prawego Skrzydła, swoją drogą opłacaną środkami czerpanymi z gubernatorstwa generalnego Liangjiang. Zob. *Zun zhi pai bing bei shang zhe* 遵旨派兵北上摺 [Wysłanie wojska na północ, zgodnie z edyktem], *Guangxu ershibiliu ri wu yue sanshi ri* 光緒二十六年五月三十日 [GX 26/5/30 (26.06.1900)], [w:], LKY, t. 3, s. 1218–1219. Wrogo do „bokserów” odnosił się także stojący na czele gubernatorstwa generalnego Huguang Zhang Zhidong, który (podobnie jak Liu) optował za siłową pacyfikacją ruchu. Perspektywę konfrontacji z koalicją mocarstw uważał bowiem za absurdalną (w jego telegramie do Ronglu z 16 czerwca czytamy: *Cong gu wu yi guo yu ge qiang guo kai xin zhi li. Kuang Zhongguo bingli shen ruo*, 從古無一國與各強國開釁之理況中國兵力甚弱). Również i on, nie chcąc ogalać prowincji z najwartościowszych wojsk, razem z gubernatorem Hunanu zobowiązał się do wysłania na północ relatywnie niewielkich sił (z kolei część zreformowanych wojsk przeznaczył do ochrony cudzoziemskich koncesji na terenie portu rzecznego w Hankou). Zob. Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 618, 620–623, 624–625, 629 (cytowana wypowiedź pochodzi z: s. 621). Na temat stosunku obu gubernatorów generalnych do „bokserów” (oraz pokrewnych im ugrupowań) i ich polityki podczas kryzysu zob. *Shinkoku chūsatsu Nishi kōshi yori Aoki gaimu daijin ate* 清国駐劄西公使ヨリ青木外務大臣宛 [Posel Nishi (Tokujirō), rezydujący w Cesarstwie Qingów, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 4-gatsu 26-nichi* 明治33年4月26日 [MJ 33/4/26 (26.04.1900)], [w:] NGB, t. 33, *Hokushin jiben, Jōkan*, s. 3; *Shanbai zaikin Odagiri sōryōji dairi yori Aoki gaimu daijin ate* 上海在勤小田切総領事代理ヨリ青木外務大臣宛 [Odagiri (Masunosuke), p. o. konsula generalnego w Szanghaju, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 15-nichi* 明治33年6月15日 [MJ 33/6/15 (15.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 109–110; *Kankō zaikin Segawa ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* 漢口在勤瀬川領事ヨリ青木外務大臣宛 [Konsul Segawa (Asanoshin), rezydujący w Hankou, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 18-nichi* 明治33年6月18日 [MJ 33/6/18 (18.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 113–114; *Kankō zaikin Segawa ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* [Konsul Segawa (Asanoshin), rezydujący w Hankou, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu 19-nichi* 明治33年6月19日 [MJ 33/6/19 (19.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 115; *Shanbai zaikin Odagiri sōryōji dairi yori Aoki gaimu daijin ate* [Odagiri (Masunosuke), p. o. konsula generalnego w Szanghaju, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu hatsuka* 明治33年6月20日 [MJ 33/6/20 (20.06.1900)], [w:] *ibidem*, s. 117–118; TNA FO 17/1424, No. 22, *Warren do Marquess of Salisbury* [Robert Gascoyne-Cecil], 18.06.1900; *ibidem*, No. 26, *Warren do Marquess of Salisbury* [Robert Gascoyne-Cecil], 23.06.1900; *ibidem*, No. 35, *Warren do Marquess of Salisbury* [Robert Gascoyne-Cecil], 7.07.1900; *ibidem*, No. 76, *Warren do Marquess of Salisbury* [Robert Gascoyne-Cecil], 26.07.1900. O względnej bierności gubernatorów wobec wydarzeń w Zhili informuje także: Chan Lau Kit-ching [Chen Liu Jizhen 陳劉潔貞], *Li Hung-chang and the Boxer Uprising*, „Monumenta Serica” 32, 1976, nr 1, s. 64.

259 *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 27, s. 203a.

kontaktów ze światem zewnętrznym, należał do najważniejszych w całym kraju. Starszej daty badacze tłumaczyli awans Yuana, opierając się na założeniu, iż był on wówczas dysponentem jedynej siły zbrojnej w regionie, godnej tego miana²⁶⁰. Ponieważ losy pozostałych czołowych dowódców Armii Gwardyjskiej potoczyły się zdecydowanie gorzej, opinia ta na pierwszy rzut oka wydaje się zasadna. Nie Shicheng (wprawdzie osobiście wrogi „bokserom”) zginął na początku lipca 1900 roku, podczas jednego ze starć z siłami koalicjantów. Mandżur Ronglu, z racji swojej pozycji w qingowskim establishmencie politycznym i rozkazu zablokowania pekińskiej dzielnicy poselskiej, trafił na „czarną listę” mocarstw. Song Qing miał ponad osiemdziesiąt lat i był już wówczas schorowanym człowiekiem, z kolei siły pod jego komendą zostały rozbite podczas niedawnych walk. Muzułmański dowódca Dong Fuxiang zaś, którego żołnierze już od dłuższego czasu byli w oczach cudzoziemców okryci złą sławą (choć japoński poseł w Tianjinie potrafił już docenić ich wysoki poziom zmotywowania do walki)²⁶¹, wycofał się na zachód Cesarstwa.

Należy jednak mieć na uwadze, że wybór Yuana na wspomniane tu stanowisko w terenowym aparacie biurokratycznym — co zdążył udowodnić źródłowo Stephen MacKinnon — nie był wówczas tak oczywisty i stanowił jednocześnie wypadkową szeregu niezależnych czynników. Jeszcze pod koniec 1900 roku obecność jego sił w Zhili nadal była komparatywnie niewielka. Ponadto Ma Yukun (馬玉昆, 1837–1908), po śmierci Nie Shichenga nowy *tidu* prowincji Zhili, zdołał pozbierać pozostałości po rozbitej w niedawnych walkach Armii Gwardyjskiej (siły Song Qinga, Ronglu oraz Nie Shichenga) i powołać na ich bazie siłę, której liczebność sięgnęła około 10 tysięcy żołnierzy²⁶². Ponadto w prowincji Shaanxi nadal

260 Li Zongyi, *Yuan Shikai zhuan...*, s. 88–89, 92; R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power...*, s. 126, 138.

261 W 1898 roku wadm. Charles Beresford pisał (być może z pewną dozą uprzedzenia), że żołnierze pod komendą Dong Fuxianga jawili mu się jako najbardziej niechłujni i niedyscyplinowani spośród wszystkich, których widział w północnych Chinach. Ponadto przypadki napaści na cudzoziemców w ich wykonaniu jeszcze przed 1900 rokiem stawały się zaczynem incydentów dyplomatycznych. Zob. C. Beresford, *The Break-up of China...*, s. 274. Zob. także: NARA GRDS DMCh, Roll 105, No. 95, *Conger do Haya*, 17.11.1898; *Qingshiqiao...*, *juan* 442, *liezhuan* 229, s. 6b; *Tenshin zaikin Tei ryōji yori Aoki gaimu daijin ate* 天津在勤鄭領事ヨリ青木外務大臣宛 [Konsul Tei (Eishō), rezydujący w Tianjinie, do ministra spraw zagranicznych Aoki (Shūzō)], *Meiji 33-nen 6-gatsu muika* 明治33年6月6日 [MJ 33/6/6 (06.06.1900)], [w:] NGB, t. 33, *Hokushin jihen, Jōkan*, s. 17–18.

262 Odtworzone w ten sposób Lewe Skrzydło Armii Gwardyjskiej pozostało pod komendą Ma aż do jego śmierci w 1908 roku. Kontrolę nad jednostką — od 1906 roku rozlokowaną w Tongzhou (通州), nieopodal Pekinu — przejął potem Jiang Guiti (姜桂題, 1844–1922), należący do kręgu *guanxi* Yuan Shikaida. Zob. *Qingshiqiao...*, *juan* 461, *liezhuan* 248, s. 3b; „Zhengzhi

przebywała muzułmańska armia Dong Fuxianga, której część osłaniała ucieczkę cesarzowej wdowy Cixi do Xi'anu. Na decyzję o powołaniu Yuan Shikaia na stanowisko naczelnika administracji prowincji Zhili w znacznej mierze wpłynął fakt, że — rozporządzając nowoczesnie wyposażonymi i relatywnie zdyscyplinowanymi siłami, które nie ucierpiały w trakcie niedawnego kryzysu — był on jednocześnie akceptowalny dla przedstawicieli pekińskiego korpusu dyplomatycznego²⁶³. Jako taki był użyteczny dla dynastii, przez pewien czas wręcz zdanej na łaskę mocarstw²⁶⁴.

Siódmego września 1901 roku, po trwających niemal rok negocjacjach, Cesarstwo Qingów podpisało tak zwany „protokół końcowy w sprawie zażegnania niepokoju z 1900 roku” (potocznie zwany „protokołem bokserkim”). Osobliwa frazeologia tego traktatu wynikała z prozaicznego faktu, iż formalnie żadna ze stron niedawnego konfliktu nie ogłosiła stanu

Guanbao” 1908, nr 346, *Guangxu sanshisi nian jiu yue shiba ri* 光緒三十四年九月十八日 [GX 34/9/18 (13.10.1908)], s. 17; Zhong Birong 钟碧容, *Jiang Guiti* 姜桂题, [w:] MRZ, t. 9, red. Yan Ruping 严如平, Zong Zhiwen 宗志文, Beijing 1997, s. 233–234; TNA FO, 371/415/1040, No. 548, *Jordan do Greya*, 25.11.1907, Enclosure No. 5, Chinese Changes Report, 15th November 1907, s. 13; TNA FO, 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya*, 22.12.1909, Enclosure 1., The Chinese Army, changes during 1909, s. 46–47. Zob. także: tabela 1 (rozdział 1).

263 Zachodni dyplomaci w Cesarstwie z zadowoleniem spoglądali na zdecydowane działania Yuana przeciwko operującym w Shandongu milicjom „bokserów”. Z wyrazami uznania pisano o nim także na łamach reprezentującego brytyjski punkt widzenia „North China Herald”, Zob. NARA GRDS Despatches from U.S. Consuls in Chefoo, 1863–1906, Roll 6, No. 269, *Fowler do Hilla*, 11.04.1900, Enclosure No. 2, No. 610, *Conger do Fowlera*, 19.03.1900; *ibidem*, No. 300, *Fowler do Haya*, 7.08.1900, Enclosure No. 1, English text of a telegram sent to the Governor of Shantung, Chefoo, July 10th, 1900; NARA GRDS DMCh, roll. 116, No. 817, *Conger do Haya*, 15.11.1901, s. 4; „North China Herald and Supreme Court and Consular Gazette” 66, 13.02.1901, nr 7, s. 313; *ibidem*, 17.04.1901, nr 16, s. 736. Yuan mógł ponadto — przypomina Zhang Huateng — pochwalić się doświadczeniem w materii dyplomacji, sięgającym jeszcze czasów jego rezydentury w Korei. Zob. Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu*, 1895–1911..., s. 111. Zapewne pomogła mu również osobista rekomendacja leżącego na łożu śmierci Li Hongzhang, który w swym ostatnim memoriale do tronu przedstawił go jako najlepszego kandydata na następnego zwierzchnika administracji Zhili. Zob. J. Ch'en [Chen Zhirang], *Yuan Shikai*..., s. 53; Xu Chen, *Yuan Shikai quanzhuan*..., s. 197–198. Nie bez znaczenia pozostaje też fakt, że w okresie między lipcem 1900 roku a końcem 1901 roku doszło do znaczącego przetasowania na najwyższych szczeblach cesarskiej biurokracji. Aż 20 czołowych oficjeli (to jest posiadaczy pierwszej rangi urzędniczej; zob. tablica 5) zamieszanych w burzliwe wydarzenia z 1900 roku zostało trwale wydalonych ze służby. Kolejnych 26 zginęło w różnych okolicznościach (śmierć w walkach, egzekucja zarządzona przez rząd lub samobójstwo). Zob. E. Zhang [Zhang Jun], *Spider Manchu: Duanfang as Networker and Spindocter of the Late Qing New Policies, 1901–1911*..., s. 31–32.

264 S. MacKinnon, *Power and Politics in Late Imperial China: Yuan Shikai in Beijing and Tianjin 1901–1908*..., s. 26–29. W kontynentalnych badaniach chińskich nadal można spotkać się z poglądem, iż reżim mandżurski przez wzgląd na siły znajdujące się pod komendą Yuana był właściwie na niego skazany. Zob. Hou Yijie, *Yuan Shikai quanzhuan*..., s. 82; Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan*..., s. 173,

wojny²⁶⁵. Warunki, jakie w nich postawili zwycięzcy, były znacznie cięższe od tych, które zaledwie kilka lat wcześniej Itō Hirobumi podyktował Li Hongzhangowi w japońskim Shimonoseki. Oprócz obowiązku wypłacenia interwentom reparacji, opiewających na zawrotną kwotę 450 milionów taeli (rozłożonych na trzydzieści dziewięć lat, co wraz z odsetkami windowało ją do poziomu 982 238 150 taeli), pokonany kraj zobowiązywał się do wyburzenia fortyfikacji w Dagu oraz pozostałych umocnień stojących na drodze pomiędzy Zatoką Bohai a Pekinem. Jednocześnie wydzielone punkty tego obszaru zostały oddane pod okupację wojskową mocarstw. Na wypadek ewentualnego wybuchu kolejnego kryzysu w północnych Chinach stacjonujące tam siły miały za zadanie zapewnić możliwie prędką i nieskrępowaną ewakuację swoich rezydentów z Pekinu²⁶⁶. Reżim qingowski został ponadto zmuszony do ogłoszenia osobnego edyktu (jego tekst został dołączony do zapisów traktatu), mocą którego na władze terenowe został nałożony zakaz importu broni i amunicji, a także wszelkich maszyn oraz narzędzi służących do ich produkcji — w praktyce niemożliwy do sprawnego wyegzekwowania i stąd niekiedy łamany²⁶⁷.

265 Trudno jednoznacznie za taki akt uznać wspomniany wcześniej edykt cesarzowej wdowy Cixi z 21 czerwca 1900 roku. Pełny tekst traktatu w: *Doc. No. 1901/3: Austria-Hungary, Belgium, France, Germany, Great Britain, Italy, Japan, Netherlands, Russia, Spain, United States & China — Final Protocol for the Settlement of the Disturbances of 1900, — September 7, 1901*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 278–284. Na temat konsekwencji niedookreślonego statusu konfliktu Cesarstwa z koalicją mocarstw zob. U.M. Zachmann, *China and Japan in the Late Meiji Period. China Policy and the Japanese Discourse on National Identity, 1852–1904*, New York 2009, s. 132–133.

266 Jeszcze dziesięć lat później, w pierwszych tygodniach rewolucji republikańskiej, w północnych Chinach stacjonowało 5428 żołnierzy z łącznie dziewięciu państw, spośród których ponad połowa pochodziła z Wielkiej Brytanii oraz jej posiadłości kolonialnych i dominiów (pod koniec 1903 roku łączna liczba zagranicznych sił w północnych Chinach wynosiła jeszcze 9178 żołnierzy). Zob. TNA FO, 17/1653, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 23.03.1904, Enclosure No. 1, *Intelligence Diary for the period ending 24th November 1903*, s. 303; *ibidem*, 371/1088/50203, No. 463, *Jordan do Greya*, 28.11.1911, Enclosure No. 1, *Statement showing Strength and Distribution of Foreign Troops in North China, corrected to November 1, 1911*, s. 1.

267 *Annex No. 11. Imperial Edict of the 25th of August, 1901 (Translation)*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 292–293. Ponieważ wcielenie tego zakazu w życie okazało się nader kłopotliwe (brakowało skutecznych narzędzi, umożliwiających kontrolę nad podmiotami handlującymi z Cesarstwem), przedstawiciele dyplomatyczni mocarstw postanowili przerzucić ciężar tej odpowiedzialności na Cesarstwo Qingów. Zob. NARA GRDS DMCh, Roll 115, No. 151, *Rockhill do Hay'a 8.08.1901*; *ibidem*, No. 157, *Rockhill do Hay'a*, 28.08.1901, Enclosure No. 1, *Chinese Plenipotentiaries to Mr. Cologan*, 26.08.1901. O przypadkach późniejszego łamania tych obostrzeń, zob. NARA GRDS Despatches from US Consuls in Canton, 1790–1906, Roll 16, No. 36, *McWade do Congera*, 21.05.1903, Enclosure No. 1, *Cary do McWade'a*, 21.05.1903; NARA GRDS DMCh, Roll

Narodziny Nowej Armii

Zapisy „protokołu bokserkiego” mocno ugodziły w — i tak już ograniczoną przez zapisy wcześniejszych traktatów — suwerenność Cesarstwa. Był to jednocześnie kolejny impuls, który popchnął reżim qingowski do przebudowy systemu obronności²⁶⁸. Wówczas jedynie siły Yuan Shikaia (rozlokowane w Shandongu i Zhili) oraz niewielkie liczebnie jednostki, niezależnie sformowane na terenie Jiangsu i Hubei, przedstawiały jakąkolwiek wartość bojową. Pierwszy zwiastun dalekosiężnych zmian instytucjonalnych pojawił się już na początku 1901 roku, gdy cesarzowa wdowa Cixi nadal przeprowadzała „inspekcję zachodnich prowincji” (*xixun*, 西巡) — jak w zawołany sposób nazywano jej przymusowy pobyt w Xi’anie. Ogłoszony 29 stycznia edykt cesarski wzywał czołowych oficerów do zbadania rodzimych oraz zachodnich metod zawiadywania państwem, a następnie przedstawienia własnych rekomendacji odnośnie do naprawy jego wówczas mocno nadwątlonych fundamentów²⁶⁹. Aczkolwiek dokument oficjalnie został ogłoszony przez cesarza Guangxu, również przebywającego w Xi’anie, nie ulega najmniejszym wątpliwościom, że na jego treść przemożny wpływ miała Cixi, sprawująca w jego imieniu „rządy instruujące” (*xunzheng*, 訓政). Chcąc zapewne uciąć ewentualną dyskusję na temat zasadności przewrotu pałacowego z września 1898 roku i towarzyszących mu represji politycznych, nie omieszczała nawiązać w jego treści do czołowych person okresu tak zwanych „stu dni reform”. Przemawiając przez osobę nadal przebywającego w areszcie domowym monarchy, przekonywała, iż reformy (dosłownie: nowe metody), głoszone wtedy przez Kang Youwei oraz pozostałych skupionych wokół niego intelektualistów, były w swej istocie destrukcyjne (w edykcje czytamy: *Kang ni zhi tan xinfa, nai luanfa ye, fei bianfa ye*, 康逆之談新法乃亂法也 非變法也). Ponadto, zdając sobie sprawę z tego, iż ów kantoński literat nadal cieszy się sporym prestiżem pośród przedstawicieli chińskiej diaspory na kontynencie azjatyckim, okrzyknęła go oszustem, zwodzącym

116, No. 859, *Conger do Hay’a*, 24.12.1901; NARA GRDS DMCh, Roll 122, No. 1287, *Conger do Haya*, 7.05.1903, Enclosure No. 1, Report by Captain Brewster, Military Attaché, s. 2.

268 O kluczowej roli międzynarodowych reperkusji — w następstwie działalności ruchu *Yibetuan* — dla reformatorskiego wzmożenia towarzyszącego ostatniej dekadzie rządów dynastii Qing osobno pisze również chiński badacz Hou Yijie 侯宜傑 (acz wyprowadza swe wnioski z pozycji marksistowskich). Zob. Hou Yijie 侯宜傑, *Shenquan: Yibetuan de zhen mianmu* 神拳·義和團的真面目 [Uduchowione pięści: prawdziwe oblicze Milicji Zjednoczonych w Powinności], Taipei 2010, s. 346–349.

269 *Guangxu Xuantonq liang chao shangyu dang...*, t. 26, s. 460b–462a.

swych rodaków wizją bogactwa oraz zaszczytów. Posunęła się przy tym do deklaracji, że jego działania „przyniosły więcej szkody niż bokserzy” (*Kang ni zhi huo, dai geng shen yu hongquan*, 康逆之禍殆更甚於紅拳) (sic!). Kończąc swoją tyradę, wymierzoną w emigracyjnego dysydenta, zapewniła wreszcie swych poddanych, że osobiście nigdy nie była przeciwna innowacjom (*huang taihou he chang bu xu gengxin*, 皇太后何嘗不許更新)²⁷⁰.

Niezależnie od politycznych podtekstów, narzucających w nowej rzeczywistości dopuszczalne ramy dyskursu, styczniowy edykt spotkał się z pozytywnym odbiorem reformatorsko zorientowanych urzędników. W lipcu 1901 roku z własnymi rekomendacjami wystąpili: gubernator generalny Liangjiang Liu Kunyi oraz zawiadujący administracją Huguang Zhang Zhidong. Obaj, powołując się na mądrości i precedensy zawarte w dziełach antycznych klasyków, wskazali na konieczność dalekosiężnych zmian instytucjonalnych. Swoje propozycje zawarli w czterech punktach. W pierwszej kolejności postulowali konieczność stworzenia na terenie całego kraju sieci nowoczesnych szkół cywilnych oraz wojskowych. Następnie w centrum ich uwagi znalazł się system tradycyjnych egzaminów wojskowych. Te, jak argumentowali, już dawno przestały być miarodajnym narzędziem do ewaluacji kompetencji w tej dziedzinie, wobec czego powinny zostać zniesione. W dalszej kolejności zalecali gruntowną przebudowę analogicznego systemu egzaminów cywilnych. Na koniec obaj urzędnicy zaproponowali, by władze centralne i prowincjonalne zaczęły posyłać zdolnych uczniów na studia zagraniczne²⁷¹.

²⁷⁰ Wszystkie cytaty za: *ibidem*, s. 461a. Jung Chang nazbyt przychylnie oceniła motywy Cixi stojące za ogłoszeniem reformatorskiego edyktu, pośród których doszukała się przejawów jej autentycznej skruchy. Jednocześnie nie wspomniała ani słowem o równoległych atakach cesarzowej wdowy, wymierzonych w osobę Kang Youweia (którego to pisarka na kartach przywołanej tu pozycji obsadziła w roli jednego z czołowych „antybohaterów”). Zob. Chang Jung [Zhang Rong], *Cesarzowa wdowa Cixi. Konkubina, która stworzyła współczesne Chiny...*, s. 399. W mniej dosadny sposób (aczkolwiek bardziej przekonujący) pisze o tym Hou Yijie, zdaniem którego Cixi po katastrofie roku *gengzi* zdała sobie sprawę z powagi ówczesnej sytuacji. Choć trzeba zgodzić z jego argumentacją o obecności w interesującym nas tutaj edyktie wyrazów autokrytyki („[...] na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat nagromadzone złe praktyki wzajemnie się utrwały; wskutek stagnacji i pudrowania [rzeczywistości] doszło do tego wielkiego konfliktu”; *jin shu shi nian ji xi xiang reng, yin xun fen shi, yi zhi cheng ci da xin*, 近數十年積習相仍因循粉飾以致成此大變), wciąż została ona wyrażona w sposób zawoalowany. Także w późniejszych przywołanych przez niego edyktach, wprawdzie wskazujących na konieczność dalekosiężnych reform, ciężar odpowiedzialności politycznej za ówczesną sytuację kraju został zrzucony na barki bliżej nieokreślonych „wrogów publicznych” (*maozai*, 蠹賊). Zob. *Youguan Yibetuan shangyu* 有關義和團上諭 [Edykt dotyczący Milicji Zjednoczonych w Powinności], cyt. za: Hou Yijie, *Shenquan: Yibetuan de zhen mianmu...*, s. 352.

²⁷¹ *Biantong zhengzhi rencai wei xian zhun zhi chou yi zhe* 變通政治人才為先遵旨籌議摺 [Memoriał o pierwszorzędnej roli utalentowanych jednostek w toku dostosowywania ad-

Jeszcze na kilka dni przed podpisaniem wrześniowego traktatu ze zwycięską koalicją mocarstw cesarzowa wdowa zaaprobowała memoriał przedłożony jej przez Zhanga oraz Liu. W rezultacie, na przestrzeni kolejnych kilkunastu dni, ogłoszone zostały trzy edykty cesarskie. Postanowienia pierwszego z nich (z 29 sierpnia; GX 27/7/16) nakazywały zniesienie tradycyjnych egzaminów wojskowych (*wuju*, 武舉) i tym samym zerwanie z tą wielowiekową praktyką²⁷². W drugim, ogłoszonym 11 września (GX 27/7/29), władze centralne uznawały wartość nowoczesnej edukacji i równocześnie poleciły miejscowym władzom, aby te podjęły działania na rzecz powołania przygotowawczych szkół wojskowych (*wubei xuetang*) na terenie administrowanych przez nich prowincji²⁷³. Następnego dnia ukazało się kolejne rozporządzenie, wzywające gubernatorów oraz dowódców garnizonów ludności chorągwianej (*zhufang*, 駐防) do przeprowadzenia reorganizacji znajdujących się pod ich jurysdykcją wojsk. Zgodnie z jej założeniami wszystkich żołnierzy, stacjonujących na terenie danej prowincji, należało przydzielić do jednej z trzech nowych formacji. Najbardziej wartościowi spośród nich mieli otrzymać przeniesienie do służby w szeregach miejscowych Armii Regularnych (*Changbei jun*, 常備軍). Natomiast z pozostałych Pekin polecił utworzyć oddziały Armii Rezerwowej (*Xubei jun*, 續備軍) oraz Porządkowej (*Xunjing jun*, 巡警軍)²⁷⁴.

Spośród powyższych edyktów jedynie pierwszy nie niósł ze sobą istotnych zmian jakościowych, bowiem w momencie jego ogłoszenia na terenie całego kraju funkcjonowało już osiem szkół wojskowych, prezentujących różny poziom kształcenia²⁷⁵. W przeważającej większości zostały

ministracji do nowych warunków, przygotowany i zaproponowany zgodnie z edyktem], *Guangxu ershiqi nian wu yue ershiqi ri* 光緒二十七年五月二十七日 [GX 27/5/27 (12.07.1901)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 7b–14a. Angielskie tłumaczenie fragmentów tego dokumentu w: *China's Response to the West: A Documentary Survey, 1839–1923*, red. J.K. Fairbank, Teng Ssu-yü [Deng Siyu 鄧嗣禹], Cambridge, Mass. 1982, s. 197–198.

²⁷² *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 27, s. 142b. Tego samego dnia ukazał się osobny edykt, zapowiadający zmiany w systemie cywilnych egzaminów urzędniczych (*keju*). Odtąd, obok klasycznych dzieł, zaczęto sprawdzać także znajomość „wiedzy zachodniej”. Również tak zwany „esej ośmioczęściowy” (*baguwen*, 八股文) — sztywny w swej formie, choć w pierwotnym założeniu mający pomóc w ustandaryzowaniu formuły egzaminów — przestał być dopuszczalną formą pisemnej rozprawki (*bu zhun yong baguwen chengshi*, 不准用八股文程式). Zob. *Ibidem*, s. 141b–142b (cytowany fragment pochodzi z: s. 142a).

²⁷³ *Ibidem*, s. 172a–172b.

²⁷⁴ *Ibidem*, s. 172b–173a.

²⁷⁵ Przy czym do 1900 roku powstało ich łącznie dwanaście. Trudna sytuacja finansowa niektórych prowincji oraz niedawna agresja mocarstw walczyły przyczyniły się do zamknięcia w latach 1900–1902 czterech z nich (Tianjin, Jilin, Taiyuan oraz Xi'an). Najboleśniejsza w skutkach okazała się utrata najstarszej i równocześnie największej kuźni talentów wojskowych Cesarstwa, ulokowanej w Tianjinie. W lipcu 1900 roku jej zabudowania zostały zniszczone, w następstwie

one powołane w odpowiedzi na wcześniejszy edykt cesarski z 6 grudnia 1896 roku (GX 22/11/2)²⁷⁶. Stąd jego treść należałoby rozumieć raczej jako potwierdzenie dotychczas obranej ścieżki reform, a także swego rodzaju monit dla tych administracji terenowych, które jeszcze nie poczyniły w tej materii żadnych postępów. Zdecydowanie większe znaczenie miało zerwanie z systemem egzaminów wojskowych, swymi korzeniami sięgającym jeszcze ostatnich lat VI wieku — gdy reżim dynastii Sui, po niemal czterech stuleciach rozbitcia dzielnicowego, zjednoczył ziemie chińskie. U progu dwudziestego wieku ich formuła sprowadzała się wyłącznie do sprawdzania tężyzny fizycznej, umiejętności strzelania z łuku oraz cytowania wyimków z klasycznych dzieł chińskich, poświęconych zagadnieniom wojskowym. Jako taki nie posiadał wówczas już żadnej racji bytu²⁷⁷. Od tej pory możliwość zrobienia kariery w wojsku domyślnie była otwarta wyłącznie dla osób z wykształceniem kierunkowym, uzyskanym w krajowych bądź zagranicznych szkołach. W odniesieniu do ostatniego z rozporządzeń, dotyczącego reorganizacji prowincjonalnych sił lądowych, postronny obserwator mógłby odnieść wrażenie, że sprowadzała się ona w zasadzie tylko do kosmetycznych zmian w nomenklaturze wojskowej. I choć prawdą będzie, że w wielu częściach Cesarstwa powyższa reforma została wdrożona w sposób bardzo powierzchowny (o czym będzie mowa w kolejnych rozdziałach), jej głównym celem była przynajmniej częściowa unifikacja patchworkowej zbieraniny rozlicznych formacji, odznaczających się niekiedy jaskrawo różnym poziomem wyszkolenia, uzbrojeniem oraz stanami etatowymi. Oddziały przypisane do pierwszej z trzech kategorii, na przestrzeni kilku następnych lat, stały się załączkami prowincjonalnych sił Nowej Armii.

Administracje terenowe na miarę swoich możliwości próbowały sprostać wymaganiom stawianym przez władze centralne. Jednak w skali całego kraju rezultaty ich działań potrafiły niekiedy bardzo się różnić. Na taki stan rzeczy złożył się szereg czynników natury finansowej, personalnej czy nawet geograficznej. Choć po 1900 roku wśród czołowych oficjeli Cesarstwa panował względny konsensus w kwestii zasadności reform, kwestią sporną nadal pozostawał zakres oraz tempo, z jakim należało

udanego szturmu miasta przez wojska koalicyjne. Do restytucji szkoły doszło trzy lata później, już pod patronatem Yuan Shikaia. Zob. Wang Jianhua, *Banshi xiongtu: wan Qing junshi jiaoyu xiandaihua de lishi jincheng...*, s. 105; Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 61; Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi*, s. 14–15.

²⁷⁶ *Guangxu Xuantonq liang chao shangyu dang...*, t. 22, s. 286b–287a.

²⁷⁷ Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 5; A.M. O'Brien, *Military Academies in China, 1885–1915*, [w:] *Perspectives on a Changing China: Essays in Honour of Professor C. Martin Wilbur on the Occasion of His Retirement*, red. J. Fogel, W. Rowe, Folkestone 1979, s. 157.

je realizować. Wiele w tym względzie zależało nie tylko od osobistych umiejętności każdego z gubernatorów, ale też od sieci posiadanych przezeń *guanxi* oraz sytuacji na nowym stanowisku, zastanej po poprzednikach. Przenosiny oficjeli do służby w innych prowincjach często pociągały za sobą odpływ cennych ekspertów, wiernie podążających za swymi patronami²⁷⁸. Owo poczucie braku stałości potęgował zdecentralizowany charakter qingowskich finansów. Pekin aż do końca panowania dynastii Qing nie posiadał pełnego rozeznania o kondycji ekonomicznej prowincji. Ponadto sektor obronności rzadko mógł liczyć na trwałe źródła środków pieniężnych²⁷⁹. Ponieważ projekty reform doby Nowej Administracji nieodłącznie wiązały się z dramatycznym wzrostem wydatków publicznych, nie każdy oficjel, niezależnie od posiadanych poglądów, był skłonny forsować tę agendę bez jednoczesnego zaniedbywania pozostałych zobowiązań. Spośród tych ostatnich kluczowym kryterium, z którego rozliczał ich Pekin była zdolność do utrzymania porządku socjopolitycznego. W obrazowy i nader udany sposób opisała ten problem Elya Zhang, której wnioski warto tutaj przytoczyć w całej ich rozciągłości:

Gdyby Chiny były wielkim domem, a na każdym z gubernatorów ciążyła odpowiedzialność za utrzymanie stałej temperatury w powierzonym mu pomieszczeniu [to jest prowincji — M.N.], wtedy moglibyśmy rzec, że głównym narzędziem w jego rękach byłaby machina biurokratyczna, która działała niczym klimatyzator. W jego [to jest gubernatora — M.N.] pokoju mógł znajdować się włączony piecyk, wybite okno, albo dziury w dachu; jednocześnie czynniki zewnętrzne, jak wiatr, deszcz, czy nawet gradobicie, mogły od czasu do czasu hulać po izbie i zakłócać równowagę. Zatem utrzymanie stałej temperatury wymagało ogromnych nakładów środków i energii. Najbardziej pasywni gubernatorzy mogli ograniczyć się do pozostawienia uruchomionego klimatyzatora przez cały dzień, który to wysysał wszystkie dostępne środki. Ten, który zdobył się na większą inwencję, mógł oddać się lataniu dziur. Gubernator z rzadka mógł zarządzić projekty generalnej przebudowy bez narażenia na szwank, w ten czy inny sposób, swej podstawowej powinności, jaką było kontrolowanie temperatury. Uzyskanie optymalnego balansu nie było niemożliwe, jednakże wymagało wyjątkowych umiejętności²⁸⁰.

²⁷⁸ Wobec rosnącej od co najmniej połowy XIX wieku skali oraz zakresu wyzwań, stojących przed gubernatorami — począwszy od zawiadywania lokalną ekonomią i obronnością, poprzez sprawne zarządzanie kryzysowe i utrzymywanie poprawnych relacji z cudzoziemcami, a na wypatrywaniu na horyzoncie potencjalnych zagrożeń dla porządku publicznego kończąc — posiadanie nieformalnych sztabów specjalistów w różnych dziedzinach (zwanych też prywatnymi sekretariatami: *mufu*, 幕府) było dla nich wręcz koniecznością. Zwięzłe omówienie ich miejsca w biurokratycznej tradycji przedrepublikańskich Chin w: J. Porter, *Tseng Kuo-fan's Private Bureaucracy*, Berkeley 1972, s. 18–29.

²⁷⁹ E. Swift, *The Chinese Army — Its Development and Present Strength*, [w:] *China and the Far East*, red. G.H. Blakeslee, New York 1910, s. 179, 181.

²⁸⁰ Cyt. za: Zhang Elya, *Spider Manch: Duanfang as Networker and Spindocter of the Late Qing New Policies, 1901–1911...*, s. 62–63.

Brak jednolitych wytycznych dotyczących poszczególnych aspektów funkcjonowania wojsk lądowych i towarzyszącej im infrastruktury nie wróżył dobrze, rozpoczętemu w następstwie katastrofy roku *gengzi* (zob. tablica 1), programowi gruntownej przebudowy obronności Cesarstwa. Istniało realne ryzyko, że podzieli on smutny los poprzednich tego rodzaju inicjatyw, których do tej pory podejmowały się władze qingowskie. Wprawdzie naczelnym organem administracyjnym pozostawało Ministerstwo Wojska (*Bingbu*, 兵部), w praktyce to władze prowincjonalne nadawały rzeczywisty kierunek przemianom w obszarze wojskowości²⁸¹. Dotychczasowe ponaglenia stolicy Cesarstwa, aby terenowe administracje zreorganizowały swoje wojska na wzór tych, które formowano w Zhili i Hubei, przyniosły dalece niezadowalające rezultaty (*li shi ji jiu, shang shao cheng*, 歷時既久尚少成). Wobec tego skupienie większej władzy w rękach jednego gremium decyzyjnego wydawało najbardziej zasadnym rozwiązaniem. W rezultacie 4 grudnia 1903 roku, mocą stosunkowo zwyciężego w treści edyktu (wziąwszy pod uwagę jego znaczenie), zostało powołane Biuro Szkolenia Wojska (*Lianbingchu*, 練兵處)²⁸². Na jego czele stanął książę Qing Yikuang (慶親王奕劻, 1838–1917) — mandzurski arystokrata z panującego klanu Aixin Gioro (prawnuk cesarza Qianlonga, 乾隆; 1711–1799) i wieloletni kierownik Zongli Yamen. Jego obecność na tym stanowisku nie wynikała z posiadanej przezeń wiedzy czy doświadczenia w materii wojskowej, gdyż znacznie lepiej odnajdywał się w świecie rywalizacji pomiędzy frakcjami politycznymi²⁸³. Nominacja przede wszystkim była wyrazem dążności dynastii do objęcia ścisłej kontroli nad nowo powstałą instytucją, która w dziedzinie reform armii przejęła część kompetencji Ministerstwa Wojska²⁸⁴. Prawdziwym *spiritus movens* tego ciała prędko stał się Yuan Shikai, pełniący funkcję wicekierownika tego gremium. Do

²⁸¹ Liu Fenghan, *Wan Qing xinjun bianlian ji zhibui jigou de zuzhi yu bianqian...*, s. 215; F.A. McKenzie, *The Unveiled East...*, s. 225; *Вооруженные силы Китая...*, s. 18.

²⁸² *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 29, s. 324a (także cytowany fragment).

²⁸³ A. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period...*, t. 2, s. 964–965; *Qingshiqiao...*, juan 221, *liezhuan* 8, s. 5a–5b.

²⁸⁴ Objęcie przez Yikuanga „naczelnego kierownictwa nad sprawami szkolenia wojska” (*zongli lian bing shiwu*, 總理練兵事務), jak zauważył Edward Rhoads, stało w sprzeczności z długotrwałą tradycją dynastii Qing, nakazującą książętom krwi (*qinwang*, 親王) trzymać się z dala od spraw politycznych. Precedens ustanowiony w 1861 roku przez cesarzową wdowę Cixi, z czasem przekształcił się w trwałą praktykę, na niwie dyplomacji dodatkowo umocnioną traktatowymi zobowiązaniami Cesarstwa Qingów wobec mocarstw. Choć formalnie Yikuang nie kierował resortem wojska, pełniona przez niego funkcja w znacznej mierze dawała mu faktyczną kontrolę nad obronnością państwa. Zob. Rhoads E.J., *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928...*, s. 79.

pomocy został mu przydzielony Tieliang (鐵良, 1863–1938) — ambitny Mandżur z garnizonu w Jingzhou (荊州, prowincja Hubei), uprzednio wypromowany przez Ronglu oraz samego Yikuanga²⁸⁵.

Na przestrzeni następnych niespełna trzech lat — nim Biuro Szkolenia Wojska zostało, wraz dotychczasowym resortem obrony oraz Agencją Cesarskich Stajni (*Taipusi*, 太僕寺), wchłonięte przez powołane 6 listopada 1906 roku Ministerstwo Sił Lądowych (*Lujunbu*, 陸軍部)²⁸⁶ — sztab ekspertów z otoczenia Yuan Shikaia nakreślił szereg aktów prawnych, mających na celu dalszą unifikację formowanych we wszystkich zakątkach Cesarstwa oddziałów Armii Regularnej. Objęła ona takie aspekty funkcjonowania wojska, takie jak: edukacja, struktury organizacyjne, wyposażenie żołnierzy, kwestie dyscyplinarne czy w końcu używana nomenklatura²⁸⁷. Równocześnie Biuro Szkolenia Wojska nie musiało wykonać od podstaw całego ogromu związanej z tym pracy. W tym względzie obficie czerpało ono z zapisów istniejących już aktów, powstałych na potrzeby Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej. Dotyczyło to w szczególności zasad dotyczących rekrutacji oraz warunków służby w wojsku. Dwunastopunktowy zbiór przepisów, z polecenia Yuana sporządzony jeszcze na początku 1902²⁸⁸ roku, stał się w tym względzie punktem odniesienia dla późniejszych regulacji o zasięgu ogólnokrajowym²⁸⁹. Zgodnie z nimi każdy rekrut powinien mieścić się w przedziale wiekowym od

²⁸⁵ „Woqiu Zhongzi” 《沃丘仲子》 [Fei Xingjian 費行簡], *Dangdai mingren xiao zhuan* 當代名人小傳 [Szkice biograficzne prominentnych osób czasów współczesnych], Shanghai 1919, t. 2, s. 130–131. Jego kariera w qingowskim aparacie biurokratycznym wydaje się tym bardziej spektakularna, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, iż pochodził on z relatywnie ubogiej rodziny chorągwianych. Sam Tieliang — wedle relacji zdanej przez podwładnego ze struktur jego *mufu* (Yun Baohui, 惲寶惠, 1885–1979) — przyznawał później, że jego rodzice, aby dopiąć domowy budżet, musieli niekiedy uciekać się do wyprzedawania co bardziej wartościowych przedmiotów. Zob. Yun Baohui 惲寶惠, *Tieliang yu Yinchang* 鐵良與蔭昌 [Tieliang i Yinchang], [w:] WZX, t. 134, Beijing 1999, s. 156–157.

²⁸⁶ Tekę pierwszego ministra sił lądowych otrzymał wspomniany wyżej Tieliang. Zob. odnośne edykty (GX 32/9/20, GX 32/9/21): *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 32, s. 196a, 198b. Zob. także: tablica 8.

²⁸⁷ Treść kluczowych dokumentów została pomieszczona w: *Da Qing Guangxu xin fa ling* 大清光緒新法令 [Nowe prawa i rozporządzenia cesarza Guangxu z Wielkiej Dynastii Qing], red. Shangwu Yishuguan Bianyisuo 商務印書館編譯所, Shanghai 1909, *juan* 14, *junzheng* 軍政 [Administracja wojskowa]. Zob. także: *Xunlian xin jun zhangzhi ji jiaoyue banfa* 訓練新軍章制暨校閱辦法 [Regulamin szkolenia Nowej Armii i metody przeprowadzania inspekcji wojska], b.d. (12.1903?), [w:] YSQ, t. 11, s. 500–514; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army*, b.m. 1908 [?], s. 20–98.

²⁸⁸ *Niding Beiyang mu lian xin jun zhangcheng zhe* 擬定北洋募練新軍章程摺 [Opracowanie regulaminu werbunku i szkolenia w Nowej Armii (prowincji) Północnego Oceanu], *Guangxu ershiba nian zheng yue shisan ri* [GX 28/1/13 (20.02.1902)], [w:] YSQ, t. 10, s. 111–113.

²⁸⁹ *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan* 14, *junzheng...*, s. 58a–59a.

dwudziestu do dwudziestu pięciu lat. Wymagana była także dobra kondycja fizyczna. Od każdego kandydata do służby oczekiwano bowiem, że będzie w stanie podnieść ciężar o masie 50 kilogramów. Osób o słabej budowie ciała, mierzących mniej niż 157 cm wzrostu²⁹⁰, niedowidzących, bądź u których wykryto fizyczne defekty — nie przyjmowano do armii. Nie było to jednak wyłączone kryterium, pod kątem którego oceniano potencjalnych rekrutów. Biuro Szkolenia Wojska równie duży nacisk kładło na odpowiednie cechy charakteru oraz inne pożądane przymioty. Chciano pozyskać przede wszystkim przedstawicieli szanowanych warstw społecznych. Preferowani byli chłopscy synowie z dobrych rodzin (*liangjia zidi*, 良家子弟), mieszkających w danych stronach co najmniej od trzech pokoleń. Zgodnie z przepisami obowiązywał zaciąg regionalny, co zawężało obszar rekrutacji do terytorium prowincji, na terenie której stacjonowała dana jednostka zreformowanego wojska. Odrzucano natomiast palaczy opium oraz osoby o buntowniczej naturze bądź takie, które w przeszłości popadły w konflikt z prawem (*xishi yangyan, su bu anfen, fan you shi'an zhe, bu shou*, 吸食洋煙素不安分犯有事案者不收)²⁹¹.

W teorii zaciąg do szeregów Nowej Armii był dobrowolny, jednak w przypadku braku wystarczającej liczby rekrutów odwoływano się do poboru selektywnego. W związku z tym lokalne władze były zobowiązane do przeprowadzenia w poszczególnych wsiach spisu osób spełniających wymagane w regulaminie kryteria. Gdy na terenie danego powiatu zaciąg do wojska nie przynosił zadowalających rezultatów, figurujące w lokalnych rejestrach osoby musiały stawić się w punktach poboru celem przejścia przez proces dalszej selekcji²⁹². Jako że władze terenowe nadal nie dysponowały wystarczająco rozbudowanymi i efektywnymi środkami przymusu administracyjnego, powyższe zadanie tymczasowo złożono w ręce wiejskiej starszyny. W praktyce generowało to szereg kłopotów. Pewne wyobrażenie o ich charakterze daje treść raportu z dochodzenia przeprowadzonego w 1905 roku na terenie powiatu Cangzhou (滄州, prowincja Zhili):

Ostatnim razem kontyngent poborowych był stosunkowo duży, a czas na wywiązanie się z zadania dobiegał końca, wobec czego sołtysi [*cundong*, 村董] nie mieli czasu na staranną selekcję, więc wybierali przypadkowo. Z kolei naczelnik powiatu [*mu*, 牧] Zhu nie przydzielił

290 Nieco bardziej liberalne zasady odnośnie do przepisowego wzrostu stosowano w południowych prowincjach Cesarstwa, gdzie zezwalano, aby do służby przyjmowani byli rekruci mierzący 152 cm. Zob. *Ibidem*, s. 58b.

291 Cyt. za: *Ibidem*, s. 58b. W latach poprzedzających wybuch rewolucji republikańskiej żołnierze uzależnieni od opium stanowili rzadkie zjawisko w szeregach Nowej Armii. Zob. TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 73.

292 *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, s. 58b.

norm kontyngentów, zatem wsie nie miały jasnych wytycznych. Jedna po drugiej przysyłały [ich] więcej niż było potrzeba. Jeśli trafili się tacy, którzy nie spełniali wymogów, należało dostarczyć uzupełnienia. Wydatki podróże były zbyt wysokie, jak na możliwości sołtysów, zatem ci nie mieli wyjścia jak przerzucić je na ludność wiejską. We wsiach, które nie były w stanie dostarczyć nikogo zbierano pieniądze, aby nająć [chętnych]. Gdy cena za osobę robiła się wysoka, niektórzy bezwstydni sołtysi próbowali zagarnąć część [pieniędzy] dla siebie [*cong zhong tun fei*, 從中吞肥]²⁹³.

Trudności wynikające z dalece nieefektywnego systemu prowadzenia zaciągu do zreformowanego wojska zostały także odnotowane w *Kronice 4. Dywizji* (*Di si zhen zhen zhi*, 第四鎮鎮志), spisanej w 1911 roku. Jej anonimowy autor utyskiwał nad tym, że w pierwszych latach istnienia jednostki proces rekrutacji przebiegał nad wyraz opornie (*fengqi wei kai*, 風氣未開):

Chłopi oglądali się na innych i nie garnęli do służby w armii. Nawet zamożniejsze rodziny przerzucały [ten obowiązek — M.N.] na innych [...]. Stąd pojawił się proceder najmowania [do służby w armii — M.N.] osób fałszywie podających się za tutejsze. Po tym jak docierały one do jednostki, zdarzało się, że dezertowały²⁹⁴.

Zjawisko to nie miało charakteru odosobnionego, skoro w ogólnokrajowych regulacjach dotyczących zaciągu do armii pojawił się nawet specjalny zapis, zgodnie z którym zabraniano posyłać do punktów selekcji poborowych „włóczęgów oraz dezertów” (*yumin kuiyong*, 遊民潰勇)²⁹⁵. Dopiero wraz z uformowaniem się w niektórych zakątkach Cesarstwa odpowiedniego zaplecza administracyjnego, proces pozyskiwania nowych rekrutów zaczął funkcjonować relatywnie sprawnie²⁹⁶.

²⁹³ Cyt. za: *Cangzhou zun chi chaban bingshu ji fangcha zeifei bing bing pi* 滄州遵飭查辦兵書及訪查賊匪稟並批 [Raport wraz z adnotacją o przeprowadzeniu, zgodnie z poleceniem, śledztwa w sprawie ksiąg wojskowych oraz rozpoznania bandytyzmu w Cangzhou], b.d. (1905), [w:] *Beiyang gongdu leizuan* 北洋公牘類纂 [Tematyczny zbiór dokumentów z (prowincji) Północnego Oceanu], t. 4, red. Gan Houci 甘厚慈, wyd. 2, Taipei 1966, s. 40a (reprint pierwszego wydania z 1907 roku).

²⁹⁴ Cyt. za: *Di si zhen zhen zhi* 第四鎮鎮志 [Kronika 4. Dywizji], [w:] QXBY, s. 115.

²⁹⁵ Cyt. za: *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, s. 58b. Szczególnie problematyczna okazała się, wspomniana wyżej, skłonność społeczności lokalnych do opłacania najemników przybyłych z dalekich stron. W przypadku ich dezercji — jak odnotował na początku 1906 roku brytyjski attaché wojskowy mjr George Pereira (Grenadier Regiment of Foot Guards, 1863–1923) — lokalne władze były zupełnie bezradne, bowiem nie posiadały odpowiednich instrumentów administracyjnych, aby móc ich ująć i pociągnąć do odpowiedzialności karnej. Zob. *Di si zhen zhen zhi...*, s. 115; TNA FO, 371/31/8484, No. 28. *Satow do Greya*, 17.01.1906, Enclosure No. 1, *Pereira do Satowa*, 14.01.1906, s. 3.

²⁹⁶ Najprędzej te przemiany dały o sobie znać na terenie zawiadywanej przez Yuan Shikaia prowincji Zhili. Zob. TNA FO, 371/214/40876, No. 504, *Jordan do Greya*, 29.10.1907, Enclosure No. 1, Pao-ting-fu Camps (Lu chün), s. 10–12.

Niechęć poddanych mandżurskich cesarzy do służby w zreformowanej armii nie była li tylko pokłosiem tradycyjnych kulturowych uprzedzeń wobec profesji wojskowego. Przyjęcie szerszej perspektywy, uwzględniającej historyczne doświadczenia innych krajów na przestrzeni XIX wieku, skłania raczej do konkluzji, iż reżim qingowski — mozolnie wznoszący fundamenty zbiurokratyzowanego państwa, na podobieństwo tych, jakie wykształciły się w minionych wiekach na Zachodzie²⁹⁷ — nie był w swym położeniu odosobniony²⁹⁸. W okresie Nowej Administracji społeczności lokalne, coraz intensywniej penetrowane przez struktury qingowskiej maszyny biurokratycznej, często traktowały służbę wojskową w kategoriach uciążliwej powinności, zakłócającej ich dotychczasowy rytm funkcjonowania. Istotnie, spośród wszystkich programów reform, których dynastia Qing podjęła się w ostatnich latach swego panowania, powołanie Nowej Armii miało charakter bodajże najbardziej inwazyjny. Nie tylko przyczyniło się ono do znacznego wzrostu obciążeń podatkowych. Prowadzenie poboru do wojska ponadto odrywało jednostkę od lokalnej wspólnoty i wtłaczało ją w nowy świat, rządzący się niezrozumiałymi dla niej prawami oraz praktykami.

²⁹⁷ Przychylam się w tym miejscu do argumentacji Josepha Eshericka, uczulającego na fakt, iż pisanie w tym kontekście o „modernizacji” może być nader problematyczne. Sami mieszkańcy Cesarstwa pisali wówczas o reformach w kategoriach selektywnego przyjmowania zachodnich bądź zamorskich rozwiązań (*yangwu*, 洋務). Zob. J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 108–109.

²⁹⁸ Z podobnymi wyzwaniami mierzono się choćby w dziewiętnastowiecznej Francji czy Wielkiej Brytanii. Niewiele też pomogło istnienie w dawnej Japonii uprzywilejowanej warstwy wojowników. W pierwszych latach epoki Meiji stanowiło ono raczej przeszkodę, niżli pomoc w tworzeniu armii narodowej, odtąd pozyskującej rekrutów z całego przekroju społecznego kraju. Kłopotliwa okazała się także postawa japońskich chłopów (stanowiących przeważającą część populacji kraju), którym zajęło sporo czasu zanim zaczęli identyfikować się z rządem centralnym oraz jego tężącym aparatem administracyjnym. W tym kontekście wydaje się zrozumiałym, że wspólnoty wiejskie chwytaly się wszelkich sposobów, aby nie oddawać swych synów urzędnikom z komisji rekrutacyjnych (przez długie lata popularnością cieszyły się poradniki wskazujące luki w krajowym prawodawstwie). Jak zauważył Colin Jaundrill, w formatywnym okresie istnienia Cesarskiej Armii Japonii obawy przed *nową polityką państwa, zmieszane ze strachem przed cudzoziemcami oraz ludowymi wierzeniami w zjawiska paranormalne* [...] sprawiły, że [...] *stało się ono straszidłem* [w tekście: bogeyman] *w oczach swoich poddanych*. Zob. S. Woolf, *Napoleon's Integration of Europe*, London-New York 1991, s. 156–161 (w szczególności: 156, 160–161); E. Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Stanford 1976, s. 292–298; C. Barnett, *Britain and Her Army*, London 1970, s. 313; E. Spiers, *The Late Victorian Army 1868–1902*, Manchester 1992, s. 121–133 (w szczególności: s. 132–133); S. Lone, *Japan's First Modern War: Army and Society in the Conflict with China, 1894–95...*, s. 17–19; D. C. Jaundrill, *Samurai to Soldier: Remaking Military Service in Nineteenth-Century Japan...*, s. 124–130 (cytowany fragment pochodzi ze s. 127).

Służba czynna w szeregach zreformowanego wojska trwała trzy lata. Po jej zakończeniu żołnierzy przenoszono do rezerwy pierwszego stopnia (*xubei jun*), która wiązała się ze stałym uposażeniem w wysokości jednego taela oraz obowiązkiem stawiania się na okresowe przeszkolenia. Każdorazowo przypadało ono na dziesiąty miesiąc w tradycyjnym kalendarzu chińskim. Po upływie kolejnych trzech lat, następowało przekierowanie do rezerwy drugiego stopnia (*houbei jun*, 後備軍). W tym przypadku świadczenia pieniężne wypłacano w połowicznym wymiarze, natomiast ćwiczenia odbywały się tylko co drugi rok²⁹⁹. Chociaż w teorii pierwsze przeszkolone rezerwy powinny zacząć pojawiać się już w 1906 roku³⁰⁰, tempo ich gromadzenia było nader powolne. Według danych rządowych pod koniec 1910 roku we wszystkich prefekturach prowincji Zhili, na terenie której rezultaty dotychczasowych wysiłków w materii obronności przyniosły największy plon, mieszkało tylko 12 700 rezerwistów³⁰¹. Powyższy stan rzeczy wynikał z kilku powodów. Część żołnierzy po ukończeniu okresu służby czynnej była kierowana przez miejscowe władze do zreformowanych sił policji bądź obrony terytorialnej (*xunfangdui*, 巡防隊)³⁰². Zdarzały się także przypadki samowolnych przenosin

299 *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, s. 56a, 56b–57a. Wyjątek przewidywano dla rezerwistów mieszkających w odległości co najmniej 1000 *li* (里, około 619 km) od miejsca rozlokowania jednostki. Wówczas dopuszczano możliwość zwolnienia z obowiązku stawiania się na okresowych ćwiczeniach, co jednak wiązało się z ustaniem dalszych wypłat świadczeń pieniężnych. W praktyce oznaczało to również trwałą utratę rezerwisty przez armię. Zob. TNA WO 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 9.

300 *Вооруженные силы Китая...*, s. 64.

301 TNA FO, 371/1088/11130, No. 100, *Jordan do Greya, 3.03.1911*, Enclosure No. 1, Report No. 3/1911, s. 2; *Bianlian lujun huncheng xie zhe* 編練陸軍混成協摺 [Sformowanie brygady mieszanej Sił Lądowych], *Xuantong er nian shi yue ershijiu ri* 宣統二年十月二十九日 [XT 2/10/29 (30.11.1910)], [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, juan 15, s. 10a–10b. Dla porównania jeszcze pod koniec 1908 roku prowincja dysponowała rezerwami, szacowanymi na 13 200 osób. Zob. TNA FO, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya, 17.11.1908*, Chinese Changes Report, 6th November 1908, s. 6–7.

302 TNA FO, 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya, 22.12.1909*, Enclosure 1., The Chinese Army, changes during 1909, s. 41. W 1905 roku Biuro Szkolenia Wojska wystosowało memoriał, w którym poleciło, aby prowincje wystawiły własne oddziały obrony terytorialnej (dosł. patrolowo-obronne). Regulacje odnośnie do ich struktury organizacyjnej zostały nakreślone jednak dopiero dwa lata później. Do ich zadań należała ochrona infrastruktury komunikacyjnej oraz utrzymywanie porządku publicznego w rozległym interiorze kraju. Z kolei na czas wojny miały pełnić służbę na tyłach frontu, a także (w przypadku braku przeszkolonych rezerwistów) stanowić źródło uzupełnień dla jednostek Nowej Armii. Qingowski resort sił lądowych upatrywał w niej jedynie formację tymczasową, którą to ostatecznie — to jest wraz z powołaniem we wszystkich prowincjach nowoczesnego wojska oraz policji — zamierzano rozwiązać. Zob. *Qingchao xu wenxian tongkao...*, juan 222, *bing kao 21, xunfang dui* 巡防隊 [Oddziały obrony terytorialnej], s. 1a, 3a–3b; G.H. Brissaud-Desmaillet, *Situation of the Chinese Army on March*

rezerwistów do innych prowincji, gdzie następnie zaciągali się oni do lokalnych jednostek zreformowanego wojska. Innym z kolei miejscowe władze wydłużały czas służby czynnej do czterech lat bądź umożliwiały ponowny zaciąg³⁰³. W przypadku prowincji Zhili pula dostępnych rezerw została dodatkowo uszczuplona w związku z koniecznością odtworzenia brygady mieszanej na terenie Anhui (o czym będzie jeszcze mowa; zob. rozdział 4) oraz powołaniem — na początku 1911 roku — nowej brygady mieszanej, rozlokowanej w Langfang³⁰⁴. Powodem sformowania tej drugiej był odpływ znacznych sił do świeżo zreorganizowanych prowincji mandżurskich celem wzmocnienia ich obronności. Szeregi nowo powstałej jednostki po części składały się z powołanych ponownie pod broń rezerwistów, mieszkających na terenie Zhili. Pewne środki zaradcze podjęto tylko w przypadku dywizji Gwardii Pałacowej (*Jinweijun*, 禁衛軍), której formowanie rozpoczęło się pod koniec grudnia 1908 roku³⁰⁵. Tutaj proces tworzenia rezerw Pekin zamierzał przyspieszyć poprzez skrócenie okresu służby czynnej z trzech do dwóch lat³⁰⁶. Ponadto zaciąg był prowadzony na terenie całego kraju. Realizację tego planu przerwał wybuch rewolucji republikańskiej w październiku 1911 roku.

Długofalowe następstwa aktywności ruchu *Yihetuan* — w szczególności zaś przeciągająca się okupacja Mandżurii przez wojska carskie³⁰⁷ — przykuwające baczność pozostałych mocarstw posiadających żywotne interesy w tej części globu, zmobilizowały reżim qingowski do wzmocnienia dotychczasowych wysiłków w obszarze obronności. Pod koniec 1903

1st 1910, "Journal of Royal United Service Institution" 53, 1910, nr 3, s. 1189; H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China...*, s. 309–311.

303 Zob. *Lujun huncheng xie tonglingguan Yang Shande zhi lujunbu baogao* 陆军混成协统领官扬善德致陆军部报告 [Raport dowódcy brygady mieszanej Yang Shande do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong'er nian qi yue chu qi ri* 宣统二年七月初七日 [XT 2/7/7 (11.08.1910)], [w:] QXBY, s. 226; TNA FO, 371/26/3279, No. 422, *Satow do Lansdowne'a*, 8.12.1905, Enclosure No. 1, Some notes on a visit to the 3rd Division at Pao-ting-fu, October 17th 1905, s. 8; TNA FO, 371/214/40876, No. 504, *Jordan do Greya*, 29.10.1907, Enclosure No. 1, Pao-ting-fu Camps (Lu chün), s. 1.

304 *Chen Kuilong zhi Lujunbu dian* 陈夔龙致陆军部电 [Telegram Chen Kuilonga do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong san nian zheng yue ershi'er ri* 宣统三年正月二十二日 [XT 3/1/22 (20.02.1911)], [w:] QXBY, s. 147.

305 DQLS XZ, t. 60, *juan* 4, s. 3a.

306 TNA FO 371/875/43190, No. 408, *Müller do Greya*, 11.11.1910, Enclosure No. 1, Imperial Guards (Report No. 10/1910), s. 1.

307 Zapisy umowy z kwietnia 1902 roku — niedotrzymanej przez Petersburg — przewidywały stopniową ewakuację terenów Mandżurii, rozłożoną na trzy sześciomiesięczne etapy. Zob. *Doc. No. 1902/3: Russia & China. Convention in regard to Manchuria — April 8, 1902*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 326–329 (w szczególności: s. 327).

roku, gdy w Pekinie ukonstytuowało się Biuro Szkolenia Wojska, kryzys w relacjach rosyjsko-japońskich zaczął przybierać na sile. Coraz bardziej wówczas prawdopodobna perspektywa walnej konfrontacji pomiędzy obydwojoma państwami, której wynik najprawdopodobniej miał rozstrzygnąć się na rozległych przestrzeniach północno-wschodniej rubieży Cesarstwa, stanowiła egzystencjalne zagrożenie dla rządzących nim Qingów. Nie tylko bezpardonowo naruszałaby ona integralność terytorialną kraju, ale też stwarzałaby ryzyko uwikłania go w niechcianą wojnę — w najgorszym wypadku groziła utratą rodowej ojczyzny dynastii mandżurskiej. Pekin nie ograniczył się do zachowania neutralności wobec konfliktu (co uczynił 12 lutego, niespełna cztery dni po jego wybuchu)³⁰⁸. Jeszcze w styczniu 1904 roku Yuan Shikai, pisząc w odpowiedzi na wezwanie Biura Tajmnic Wojskowych do wzmocnienia obrony przez prowincje, przedstawił plan zwiększenia liczebności wojsk broniących Zhili do poziomu co najmniej 60 tysięcy żołnierzy. Jego propozycja spotkała się z aprobatą cesarszowej wdowy Cixi, która równocześnie poleciła resortowi przychodów niezwłoczne przygotowanie niezbędnych środków³⁰⁹. W momencie japońskiego ataku na rosyjską bazę morską w Port Arthur (8/9 lutego 1904 roku), stolicy Cesarstwa oraz jej okolic broniły lokalne siły Armii Regularnej w sile trzech

308 Na jej możliwie prędkie ogłoszenie naciskał Yuan Shikai, obawiający się wciągnięcia kraju w wojnę. Niemniej w jego percepcji wciąż istniało ryzyko, że Rosja — w przeciwieństwie do Japonii oraz pozostałych mocarstw — mogłaby nie uszanować tej deklaracji. Zob. *Mi chen juwai ying dan zeren pian* 密陳局外應擔責任片 [Memoriał sekretnie referujący odpowiedzialność, jaką należałoby przyjąć w związku z neutralnością], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue chu san ri* 光緒二十九年十二月初三日 [GX 29/12/3 (19.01.1904)], [w:] YSQ, t. 11, s. 574; *Zhi Junjichu Waiwubu dian* 致軍機處外務部電 [Telegram do Biura Tajmnic Wojskowych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue ershiliu ri* 光緒二十九年十二月二十六日 [GX 29/12/26 (11.02.1904)], [w:] *ibidem*, s. 662; *Zhi chushi Eguo dachen Hu Weide dian* 致出使俄國胡惟德電 [Telegram do posła w Rosji Hu Weide], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue ershiliu ri* [GX 29/12/26 (11.02.1904)], [w:] *ibidem*, s. 664. Zob. także: Hirakawa Sachiko 平川幸子, *Portsmouth Denied: the Chinese Attempt to Attend*, [w:] *The Russo-Japanese War in Global Perspective...*, t. 2, s. 533–535. Wprawdzie te obawy ostatecznie się nie zmateriały, koncentracja najwartościowszych wojsk qingowskich przy granicy z Mandżurią (prowadzona już od pierwszych dni wojny) prędko została oprotestowana przez Petersburg. Zob. *Mr. Conger to Mr. Hay*, 4.03.1904, [w:] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, China 1904*, Washington 1905, s. 128; *Mr. Conger to Mr. Hay*, 30.03.1904, [w:] *ibidem*, s. 132; *Mr. Hay to Mr. Conger*, 29.04.1904, [w:] *ibidem*. Dodać tu należy, że neutralność Pekinu miała wyraźnie projaapoński charakter. Podczas wojny grupa kilkunastu qingowskich oficerów, we współpracy z Cesarską Armią Japonii, prowadziła działalność wywiadowczą na terenie Mandżurii. Zob. O.Y.K. Wou [Wu Yingrui], *Militarism in Modern China: The Career of Wu P'ei-fu, 1916–39...*, s. 16–17.

309 *Mi chen shishi tongchou buzhi zhe* 密陳時勢統籌佈置摺 [Memoriał sekretnie referujący bieżącą sytuację i całociowe rozplanowanie rozmieszczenia (wojsk)], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue chu san ri* 光緒二十九年十二月初三日 [GX 29/12/3 (19.01.1904)], [w:], YSQ, t. 11, s. 573–574. Odnośnie do odpowiedzi na memoriał Yuana zob. cynobrowy komentarz (*zhupi*, 朱批), którym został on opatrzony.

niepełnych dywizji (*zhen*, 鎮)³¹⁰. Na przestrzeni kolejnych kilkunastu miesięcy Pekin zwiększył ich liczbę do sześciu³¹¹. Powstała w ten sposób siła zbrojna, pod nazwą Armii Północnego Oceanu (*Beiyang jun*), stała się militarną podporą reżimu qingowskiego (zob. tabela 2). Jej szeregi zapelnili żołnierze istniejących dotąd wojsk powołanych według zachodnich wzorców oraz rekruci pozyskani w ramach lokalnego zaciągu. Powstałe wówczas dywizje otrzymały strukturę organizacyjną, opartą w znacznej mierze na wzorcach zaczerpniętych z sąsiedniej Japonii (zob. tablica 3).

Tabela 2. Dywizje Północnego Oceanu (1904–1905)

Nazwa jednostki	Uwagi
Armia Regularna Chorągwi Stolecznych (<i>Jingqi changbei jun</i> , 京旗常備軍)	Jednostka wystawiona z wybrańców pochodzących z garnizonów ludności chorągwianej w prowincji Zhili. Jej formowanie rozpoczęło się na przełomie lat 1902/03. Od 1905 roku funkcjonowała jako 1. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di yi zhen</i> , 陸軍第一鎮).
1. Dywizja Sił Lądowych Północnego Oceanu (<i>Beiyang lujun di yi zhen</i> , 北洋陸軍第一鎮)	Wcześniej sja dywizja lewego skrzydła Armii Regularnej Zhili (<i>Zhili changbei jun zuo zhen</i> , 直隸常備軍左鎮), której formowanie rozpoczęło się na przełomie stycznia i lutego 1902 roku. Od 1905 roku 2. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di yi zhen</i> , 陸軍第二鎮).
2. Dywizja Sił Lądowych Północnego Oceanu (<i>Beiyang lujun di er zhen</i> , 北洋陸軍第二鎮)	Początkowo dywizja prawego skrzydła Armii Regularnej Zhili (<i>Zhili changbei jun you zhen</i> , 直隸常備軍右鎮), formowana od jesieni 1902 roku. Od 1905 roku 4. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di si zhen</i> , 陸軍第四鎮).

310 *Chuanglian changbei jun yi cheng ying shu zhe* 創練常備軍已成營數摺 [Memoriał w sprawie rozpoczęcia szkolenia Armii Regularnej i liczby wystawionych oddziałów], *Guangxu ershijiu nian wu yue shiqi ri* 光緒二十九年五月十七日 [GX 29/5/17 (12.06.1903)], [w:] YSQ, t. 11, s. 209–210; *Choubo changbei jun junxiang qingxing pian* 籌撥常備軍軍餉情形片 [Stan alokacji środków pieniężnych dla Armii Regularnej], *Guangxu ershijiu nian wu yue ershiqi ri* 光緒二十九年五月二十七日 [GX 29/5/27 (21.06.1903)], [w:] *ibidem*, s. 269; *Zhi Junjichu Lianbingchu qing dai zou dian* 致軍機處練兵處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału do Biura Tajemnic Wojskowych oraz Biura Szkolenia Wojska], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue ershiqi ri* 光緒二十九年十二月二十七日 [GX 29/12/27 (12.02.1904)], [w:] *ibidem*, s. 666–667.

311 *Lianbingchu wei tian bing chou xiang zi fu Beiyang dachen wen* 練兵處為添兵籌餉咨復北洋大臣文 [Odpowiedź Biura Szkolenia Wojska, (skierowana do) cesarskiego komisarza (prowincji) Północnego Oceanu, w sprawie zwiększenia wojska i pozyskania funduszy na żołd], *Guangxu sanshi nian zheng yue* 光緒三十年正月 [GX 30/1 (02–03.1904)], [w:] YSQ, t. 12, s. 44; *Tian lian changbei jun pian* 添練常備軍片 [Rozbudowa Armii Regularnej], *Guangxu sanshi nian er yue chu ba ri* 光緒三十年二月初八日 [GX 30/2/8 (24.03.1904)], [w:] *ibidem*, s. 56–57; *Changbei jun ge zhen yi zhang deng xian ming zhe* 常備軍各鎮翼長等銜名摺 [Stopnie i personalia dowódców skrzydeł oraz pozostałych (pododdziałów) we wszystkich dywizjach Armii Regularnej], *Guangxu sanshi nian liu yue chu qi ri* 光緒三十年六月初七日 [GX 30/6/7 (19/07/1904)], [w:] *ibidem*, s. 299–302; *Lianbingchu xin bian lujun liu zhen xiang xiang diaocha* 練兵處新編陸軍六鎮餉項調查 [Inspekcja środków finansowych sześciu nowo sformowanych dywizji Sił Lądowych, (przeprowadzona przez) Biuro Szkolenia Wojska], *Guangxu sanshiyi nian qi yue ershiwu ri* 光緒三十一年七月二十五日 [GX 31/7/25 (25.08.1905)], *ibidem*, t. 14, 64–65; *Choubo Beiyang lujun xiang xiang zhe* 籌撥北洋陸軍軍餉項摺 [Memoriał w sprawie przydzielenia środków finansowych Siłom Lądowym Północnego Oceanu], *Guangxu sanshiyi nian shi'er yue shiliu ri* 光緒三十一年十二月十六日 [GX 31/12/16 (10.01.1906)], [w:] *ibidem*, s. 429.

Nazwa jednostki	Uwagi
3. Dywizja Sił Lądowych Północnego Oceanu (<i>Beiyang lujun di san zhen</i> , 北洋陸軍第三鎮)	Sformowana w latach 1904/05, w następstwie wybuchu wojny japońsko-rosyjskiej. Późniejsza 3. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di san zhen</i> , 陸軍第三鎮). Latem 1907 roku w całości przerzucona na teren Mandżurii.
4. Dywizja Sił Lądowych Północnego Oceanu (<i>Beiyang lujun di si zhen</i> , 北洋陸軍第四鎮)	Powstała na bazie Armii Samoumacniania (<i>Ziqiang jun</i>) oraz Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (<i>Wuwei youjun</i>). Jej formowanie rozpoczęło się dopiero w 1904 roku. Od następnego funkcjonowała jako 6. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di liu zhen</i> , 陸軍第六鎮).
5. Dywizja Sił Lądowych Północnego Oceanu (<i>Beiyang lujun di wu zhen</i> , 北洋陸軍第五鎮)	Powstała na bazie Awangardy Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (<i>Wuwei youjun xianfengdui</i>) oraz miejscowych oddziałów Armii Regularnej. Od 1905 roku 5. Dywizja Sił Lądowych (<i>Lujun di wu zhen</i> , 陸軍第五鎮). Stacjonowała w Shandongu.

Źródło: J. Ch'en [Chen Zhirang 陳志讓], *A Footnote on the Chinese Army in 1911–12*, „T'oung Pao” 48, 1960, s. 426–433; Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 74; Zhang Huateng, *Qingmo xinjun...*, s. 56–62; *Lianbingchu yifu Beiyang lujun ge zhen xie bianhao zhe* 練兵處奏覆北洋陸軍各鎮協編號摺 [Memoriał złożony przez Biuro Szkolenia Wojska z przedeliberowaną odpowiedzią w sprawie numeracji wszystkich dywizji i brygad Sił Lądowych Północnego Oceanu], *Guangxu sanshiyi nian wu yue shisan ri* 光緒三十一年五月十三日 [GX 31/5/13 (15.06.1905)], [w:] YSQ, t. 13, s. 518.

Siły Nowej Armii, formowane w północnej części Chin właściwych oraz w dolinie Jangcy, stały się jednym z najbardziej wyrazistych przejawów doniosłych zmian zachodzących wówczas w Cesarstwie Qingów. Kraj, który jeszcze kilka lat wcześniej ugiął się pod naporem mocarstw, teraz zdobywał się na rosnącą asertywność w relacjach z nimi. Los licznych koncesji górniczych oraz kolejowych, pozyskanych przez zagranicznych inwestorów w chwilach największej słabości reżimu mandżurskiego, stał się wówczas pod znakiem zapytania. Prowincjonalne elity, przy niekiedy wydatnym wsparciu władz, zaczęły lobbować na rzecz ich anulowania bądź przynajmniej wykupienia z rąk cudzoziemców³¹². Bezprecedensowy rozkwit prasy sprzyjał kształtowaniu się poczucia ponadlokalnej wspólnoty interesów. Także sam reżim zaczął podejmować pierwsze kroki w kierunku przebudowy swoich instytucji politycznych, mającej docelowo uczynić z niego monarchię konstytucyjną³¹³.

³¹² Zob. klasyczne pozycje traktujące o ruchu na rzecz przywrócenia praw do koncesji górniczych oraz kolejowych w ostatnich latach panowania dynastii Qing (*shoubui kuang lu quan yundong*, 收回礦路權運動): Lee En-han [Li Enhan 李恩涵], *China's Response to Foreign Investment in Her Mining Industry (1902–1911)*, „The Journal of Asian Studies” 28, 1968, nr 1, s. 55–76; Lee En-han [Li Enhan], *China's Quest for Railway Autonomy, 1904–1911: A Study of the Chinese Railway-rights Recovery Movement*, Singapore 1977; Mi Rucheng 宓汝成, *Diguo zhuoyi yu Zhongguo tielu 1847–1949* 帝国主义与中国铁路 1847–1949 [Imperializm a chińskie koleje 1847–1949], Beijing 2007, rozdz. 3–4. Z dużą dozą frustracji pisał o nim sir John Newell Jordan (1852–1925), w latach 1906–1920 główny lokator brytyjskiego poselstwa w Pekinie. Zob. M. Nowikiewicz, „Niemile przebudzenie” — *Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911)*..., s. 24.

³¹³ Rhoads E. J., *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928*..., s. 96–98. O wydatnym wpływie Japonii na treść reform w duchu konstytucyjnym informuje: D. Reynolds, *China, 1898–1912: The Xinzhen Revolution*

Mniej więcej w tym samym czasie zagranicznym wojskowym, powracającym z pól bitewnych południowej Mandżurii, ukazała się armia niepodobna do zastępów, z którymi w minionych dekadach walczyły zamorskie potęgi. Pod koniec października 1905 roku w okolicach Hejian (河間; na terenie prowincji Zhili) odbyły się pierwsze wielkie manewry Nowej Armii. W ćwiczenia została zaangażowana większość wojsk Północnego Oceanu³¹⁴. Stanowiły one nie tylko dobrą sposobność do ewaluacji dotychczasowych wysiłków na niwie obronności. W ten sposób Pekin wysłał także wyraźny sygnał polityczny obliczony na wywarcie pozytywnego wrażenia na obserwatorach śledzących ich przebieg (pośrednio zaś na skłonienie mocarstw do redukcji personelu wojskowego okupującego tereny między Pekinem a Tianjinem). Odnosne analizy, sporządzone przez attaché wojskowych — wprawdzie nie stroniące od krytyki słabych stron Nowej Armii — nie negowały *in toto* ewidentnego skoku jakościowego, jakiego dokonała ta siła zbrojna w zestawieniu ze swoimi nawet niedawnymi poprzedniczkami. Obserwujący przebieg ćwiczeń ppłk Hamilton St Clair Bower (1858–1940) — dowódca sił przeznaczonych do ochrony poselstwa brytyjskiego w Pekinie — uznał samą zdolność do ich przeprowadzenia (w wyrażnie mniejszym stopniu zorganizowania: odpowiedzialni za ten aspekt japońscy doradcy zostali skrzętnie ukryci przez ich qingowskich mocodawców) za wyraźny postępek Cesarstwa w materii wojskowej. Podsumowując ich przebieg, nie omieszkał zaznaczyć, że jeszcze w czasach Li Hongzhang absolwenci nowoczesnych szkół wojskowych przeważnie

szukali zatrudnienia jako urzędnicy kolejowi [...], [podczas gdy] oficerowie dowodzący jednostkami, w większości przypadków starcy, odznaczali się ignorancją i przekupnością; profesję wojskową zaś miano w niewielkim poważaniu. Obecnie oficerowie są młodzi, bystrzy i dobrze wyedukowani, [natomiast] ich status społeczny rośnie z dnia na dzień³¹⁵.

and Japan..., s. 186–191. Bardziej ortodoksyjne omówienie (w warstwie interpretacyjnej właściwie dezawuuujące poczynania władz qingowskich na tym polu jako pozorowane) w: Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinbai geming shigao...*, t. 2, *Zhongguo Tongmenghui* 中国同盟会 [Chińska Liga Związkowa], s. 298–305.

314 Wzięły w nich udział: 3. i 4. Dywizja, a także zgrupowania wystawione przez pozostałe cztery dywizje Północnego Oceanu — łącznie 45 tysięcy żołnierzy, wraz z towarzyszącym personelem. Zob. Peng Hechao 彭贺超, *Xin jun huicao: Zhongguo jindaibua junyan xingtai yanjiu* 新军会操.中国近代化军演早期形态研究 [Manewry Nowej Armii: studium wczesnych form ćwiczeń wojskowych w toku modernizacji Chin], Beijing 2018, s. 126–128.

315 TNA FO, 371/26/3005, No. 408, *Satow do Lansdowne'a* [Henry Petty-Fitzmaurice], 27.11.1905, Enclosure No. 1, *Bower do Satow'a*, 24.11.1905 (cytowany fragment pochodzi z s. 30–31). Zob. także: TNA FO, 371/26/37940, No. 58, *Napier do Nicholsona*, 6.11.1906; *ibidem*, 371/32/10220, No. 40, *Satow do Greya*, 3.02.1906, Enclosure No. 1, Chinese Army: Fighting Value of, s. 1; *ibidem*, 371/41/40351, No. 420, *Jordan do Greya*, 15.10.1906, Enclosure No. 10, The Lu Chün (A rough estimate of its strength), s. 3, 5; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5,

Równolegle do zmagania japońsko-rosyjskich na polach Mandżurii, qingowskie Biuro Szkolenia Wojska zaczęło rozszerzać dotychczasowe przepisy w materii wojskowej na resztę Cesarstwa³¹⁶. Dwunastego września 1904 roku owo gremium, wspólnie z resortem wojska, wystosowało memoriał, w którym poleciło prowincjonalnym administracjom zastosowanie się do regulacji dotyczących struktury organizacyjnej dywizji Nowej Armii³¹⁷. W praktyce przyniosły one ze sobą dalsze zmiany w obrębie

H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 283–298 (w szczególności: s. 285–286, 294–297); *The Semi-official Letters of British Envoy Sir Ernest Satow from Japan and China (1895–1906)*, red. I. Ruxton, Morrisville 2007, s. 551–552. Przychylne komentarze na temat możliwości Nowej Armii — zarówno w odniesieniu do wspomnianych wyżej manewrów, jak i tych przeprowadzonych jesienią następnego roku (choć niekiedy podszyte strachem piszących przed tak zwanym „żółtym zagrożeniem”) — studziły obserwacje japońskich „ekspertów od Chin” (*Shinatsū*, 支那通). Ci z kolei — mając sporo okazji do przyjrzenia się jej z bliska — bardziej przytomnie wskazywali na wciąż formatywne stadium reform wojskowych w tym kraju (*notabene* pogląd ten podzielał sam Yuan Shikai, mający świadomość ogromu niewykonanej jeszcze na tym polu pracy). Zob. NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/1, No. 401, *Rockhill do Roota*, 21.09.1906. Bodajże najmniej przychylny (i proporcjonalnie uczciwy) werdykt wydał *post factum* Feng Yuxiang. Jego wspomnienia — często tendencyjnie przedstawiające przemiany towarzyszące dekadzie Nowej Administracji w możliwie złym świetle — sugerują jakoby jesienne manewry w Hejian w istocie stanowiły nieprzerwane pasmo kardynalnych błędów oraz niedopatrzeń: zarówno w trakcie ćwiczeń, jak też podczas kończącego je bankietu dla starszych stopniem oficerów (jak wówczas odnotował, tym ostatnim przyszło zasiadać do stołów zastawionych zachodnimi sztuczkami, którymi ci na ogół nie potrafili się posługiwać). Zob. Feng Yuxiang, *Wo de shenghuo...*, s. 88–92.

316 Pierwsza zapowiedź unifikacji wszystkich wojsk szkolonych według zachodnich wzorców pojawiła się co najmniej pod koniec 1903 roku (*Ge sheng xunlian xin jun, jianglai tong bian ming hao, jun zhi bua yi*, 各省訓練新軍將來統編名號軍制畫一). Cyt. za: *Xunlian xin jun zhangzhi ji jiaoyue banfa...*, [w:] YSQ, t. 11, s. 500.

317 *Lianbingchu Bingbu hui zou* 练兵处兵部会奏 [(Memoriał) wspólnie złożony przez Biuro Szkolenia Wojska oraz Ministerstwo Wojska], *Guangxu sanshi nian ba yue chu san ri* 光緒三十年八月初三日 [GX 30/8/3 (12.09.1904)], [w:] QXBY, s. 55–56. Równocześnie Biuro Szkolenia Wojska zezwalało na elastyczne zmiany w strukturze organizacyjnej dywizji, wynikające z warunków panujących w danej prowincji. Na obszarach nizinnych dopuszczano zwiększenie dywizyjnego komponentu kawalerii do poziomu dwupułkowej brygady (choć ostatecznie żadna z terenowych administracji Cesarstwa nie uciekła się do takiego rozwiązania) oraz zalecano zakup wozów o większej pojemności. W zależności od lokalnych warunków geograficznych, tabory mogły alternatywnie polegać na transporcie jucznym bądź wodnym. Nieznaczne różnice regionalne zaznaczały się także w odniesieniu do organizacji dywizyjnego pułku artylerii. Domyślnie w jego skład wchodziły dwa dywizjony artylerii polowej oraz jeden artylerii górskiej. Wyjątek czyniono dla dywizji formowanych w prowincjach, na terenie których dominował krajobraz górzasty. Tutaj ten stosunek miał być odwrotny. Niemniej wciąż pojawiały się odstępstwa, bo — w przykładowo w Yunnanie oraz Hubei wszystkie trzy dywizjony 19. pułku artylerii zostały wyposażone w działą górskie (tablica 3 prezentuje standardową strukturę organizacyjną). Zob. *Xunlian xin jun zhangzhi ji jiaoyue banfa...*, [w:] YSQ, t. 11, s. 506; *Lufunbu zhi Xiliang dian* 陆军部致锡良电 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do Xilianga], *Guangxu sanshi nian qi yue shiba ri* 光緒三十四年七月十八日 [GX 34/7/18 (14.08.1908)], [w:] QXBY, s. 270; TBL AAS IOR L/MIL/17/20/8, *Military Report on the Province of Yün-nan*, red. General Staff, India, Simla 1913, s. 37.

miejscowych sił Armii Regularnej. Równocześnie Biuro określiło docelową wielkość Nowej Armii na 36 dywizji, liczących łącznie nieco ponad 450 tysięcy żołnierzy w służbie czynnej³¹⁸. Bardziej precyzyjne wytyczne w tym obszarze zostały nakreślone dopiero 29 sierpnia 1907 roku (już przez Ministerstwo Sił Lądowych). Zgodnie z ich założeniami każdej prowincji oraz regionowi Cesarstwa został przypisany oddzielny kontyngent wojska do wystawienia w przeciągu kilku następnych lat³¹⁹. Zarówno liczba dywizji, jak i wyznaczony na ich sformowanie czas były uwarunkowane znaczeniem każdej jednostki administracyjnej dla obronności całego kraju. W mniejszym stopniu zostały uwzględnione ich możliwości finansowe. Zgodnie z predykcjami resortu sił lądowych realizacja całego przedsięwzięcia powinna zająć do pięciu lat i zakończyć się w 1912 roku (zob. tablica 4). Z kolei proces gromadzenia przeszkolonych rezerw, zgodnie z pierwotnymi założeniami (nader optymistycznymi i z tego powodu istniejącymi raczej w teorii), miał potrwać jeszcze przez kolejne osiem lat³²⁰.

Za implementację wytycznych nakreślonych przez pekińskich decydentów odpowiadały prowincjonalne Biura Nadzoru nad Szkoleniem (*Dulian Gongsuo*, 督練公所). Swymi korzeniami sięgały one Departamentu Administracji Wojskowej (*Junzhengsi*, 軍政司), powołanego pod koniec czerwca 1902 roku w stolicy Zhili. Jego pomysłodawca Yuan Shikai — sugerując się zachodnimi rozwiązaniami — chciał w ten sposób powołać naczelny organ, który sprawnie zawiadywałby wszystkimi zreformowanymi pod jego okiem wojskami. Pod koniec 1903 roku pekińskie Biuro Szkolenia Wojska zarządziło, aby pozostałe prowincje Cesarstwa podążyły za przykładem Zhili i powołały analogiczne struktury administracyjne. Formalnie na jego czele — w roli nadzorców (*duban*, 督辦) — stali gubernatorzy bądź dowódcy garnizonów ludności chorągwianej, z racji zakresu przysługujących im uprawnień sprawujący zwierzchnictwo nad lokalnymi siłami wojskowymi. Jednak w praktyce ich codziennymi pracami kierowali podporządkowani im doradcy (*canyiguan*, 參議官). Krajowe przepisy zakładały powołanie *Dulian Gongsuo* w momencie, gdy siły Nowej Armii na terenie danej prowincji zostały rozbudowane co najmniej do poziomu brygady³²¹. Wspomniane tu ciało administracyjne

318 *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, s. 1b.

319 „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshisan nian shi yue ershiwu ri* 光緒三十三年十月二十五日 [GX 33/10/25 (30.11.1907)], *junsbi* 軍事 [Sprawy wojskowe], s. 92–96.

320 *Вооруженные силы Китая...*, s. 63–64.

321 W nomenklaturze qingowskiej zamiennie używano nazwy: *Dulianchu* (督練處). Istniejący w Zhili Departament Administracji Wojskowej został formalnie przemianowany na Biuro Nadzoru nad Szkoleniem dopiero w październiku 1904 roku. Zob. *Chuangshe Junzhengsi niding*

dzieliło się na trzy departamenty: gotowości wojskowej (*bingbeichu*, 兵備處), planowania (*canmouchu*, 參謀處) oraz edukacji i szkolenia (*jiaolianchu*, 教練處). Pierwszy — i jednocześnie odgrywający najważniejszą rolę — odpowiadał za pobór i zwalnianie do rezerwy, kwestie gospodarcze oraz dyscyplinarne, a także opiekę medyczną. Do zadań drugiego należało zbieranie i opracowywanie danych statystycznych, kartograficznych oraz wywiadowczych. Ponadto nadzorował proces mobilizacji oraz transportu miejscowego wojska. Ostatni departament sprawował pieczę nad miejscową infrastrukturą edukacyjną (w tym egzekwowanie regulacji szkolnych, a także kompilowanie i tłumaczenie materiałów dydaktycznych) oraz czuwał nad standardami szkolenia w jednostkach Nowej Armii³²².

Jakkolwiek obiecująco prezentował się całokształt dotychczasowych wysiłków władz centralnych oraz terenowych, zarówno założenia stojące za alokacją kontyngentów przewidzianych dla poszczególnych regionów Cesarstwa, jak też towarzyszące im obwarowania czasowe należy uznać za przejaw przesadnego optymizmu pekińskich decydentów. Do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej żadnej z prowincjonalnych administracji nie udało się wystawić pełnego kontyngentu Nowej Armii, który został przewidziany w planie z końca sierpnia 1907 roku. W pewnym sensie dotyczyło to także regionu stołecznego (*jingji*, 京畿) oraz prowincji Zhili, których powinny bronić kolejno: cztery oraz dwie dywizje. Wprawdzie formalnie cel ten udało się osiągnąć już w momencie ogłoszenia planu, jednak w rzeczywistości został on zrealizowany poprzez podporządkowanie, w listopadzie poprzedniego roku, nadal stacjonującej w Shandon-gu 5. Dywizji pod bezpośrednie rozkazy Ministerstwa Sił Lądowych³²³.

shiban zhangcheng zhe 創設軍政司擬定試辦章程摺 [Memoriał o powołaniu Departamentu Administracji Wojskowej i nakreśleniu pilotażowych regulacji], *Guangxu ershiba nian wu yue shiliu ri* 光緒二十八年五月十六日 [GX 28/5/16 (21.06.1902)], [w:] YSQ, t. 10, s. 296–297; *Xunlian xin jun zhangzhi ji jiaoyue banfa...*, [w:] YSQ, t. 11, s. 506; *Zhili Junzhengsi gai wei Dulianchu pian* 直隸軍政司改為督練處片 [Przemianowanie Departamentu Administracji Wojskowej na Biuro Nadzoru nad Szkoleniem], *Guangxu sanshi nian jiu yue shiqi ri* 光緒三十年九月十七日 [GX 30/9/17 (25.10.1904)], [w:] YSQ, t. 12, s. 527.

322 *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, s. 57b; H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China...*, s. 303–306; *Вооруженные силы Китая...*, s. 18–20; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 75–76.

323 Ponadto resort roztoczył bezpośrednią kontrolę nad 1., 3. oraz 6. Dywizją. Zob. *Lujun ge zhen qing fenbie tong xia du lian pian* 陸軍各鎮請分別統轄督練片 [Wniosek o oddzielne podporządkowanie wszystkich dywizji Sił Lądowych jednej jurysdykcji nadzorującej szkolenie], *Guangxu sanshi'er nian shi yue chu san ri* 光緒三十二年十月初三日 [GX 32/10/3 (18.11.1906)], [w:] YSQ, t. 15, s. 437. W kwestii odpowiedzi Pekinu na memoriał Yuan Shikaia, zob. cynobrowy komentarz (*zhupi*), zamieszczony pod dokumentem.

Na przełomie wiosny i lata 1907 roku 3. Dywizja — na wniosek Xu Shichanga (徐世昌, 1855–1939)— została tymczasowo przerzucona na teren świeżo zreorganizowanych prowincji mandżurskich, celem wzmocnienia ich obronności oraz zneutralizowania zagrożenia ze strony lokalnych bandytów (tak zwanych hunhuzów; *honghuzi*, 紅胡子)³²⁴. Obok niej w tym samym kierunku Pekin wysłał dwie brygady mieszane (*huncheng xie*, 混成協), sformowane z pododdziałów dywizji Północnego Oceanu (za wyjątkiem 1.)³²⁵. Do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej powstałe w ten sposób ubytki nie zostały w pełni uzupełnione. Także dwie dywizje (2. i 4.), broniące prowincji Zhili, we wrześniu 1910 roku zostały podporządkowane bezpośrednio Ministerstwu Sił Lądowych³²⁶. Na początku października 1911 roku granic Cesarstwa broniło łącznie szesnaście dywizji³²⁷, piętnaście brygad mieszanych o różnej liczebności oraz pięć mniejszych jednostek (zob. tablica 6)³²⁸.

324 Jeszcze w 1905 roku zgrupowanie w sile brygady mieszanej, wydzielone szeregow z 3. Dywizji, zostało skierowane do Jinzhou (錦州, w południowej części prowincji Fengtian), z zadaniem zwalczania bandytyzmu w regionie. 3. Dywizja stacjonowała na północnym-wschodzie Cesarstwa aż do października 1911 roku. Część jej sił wzięła następnie udział w walkach przeciwko siłom republikańskim na pograniczu prowincji Zhili i Shanxi. Zob. *Dong san sheng zheng lüe...*, *juan 4*, *junshi* 軍事 [Sprawy wojskowe], s. 11a; *Lujun tongji jianming baogaoshu...*, *juan 2*, s. 7a, 9b.

325 *Dong san sheng zheng lüe...*, *juan 4*, *junshi*, s. 18a, 20a, 26a; *Lujun tongji jianming baogaoshu...*, *juan 2*, s. 10a, 14a, 17a; *Zhuo you Lujun er si liang zhen choubo yi xie yi zhu Dong sheng zhe* 酌由陸軍二四兩鎮抽撥一協移駐東省摺 [Rozważenie wydzielenia jednej brygady z 2. i 4. Dywizji Sił Lądowych, celem przerzucenia jej do prowincji mandżurskich], *Guangxu sanshisan nian si yue shijiu ri* 光緒三十三年四月十九日 [GX 33/4/19 (30.05.1907)], [w:] YSQ, t. 16, s. 172–173; *Lujun di liu zhen tongzhiguan Duan Qirui cheng* 陸軍第六鎮統制官段祺瑞呈 [Raport dowódcy 6. Dywizji Sił Lądowych Duan Qirui], *Xuantong er nian shiyi yue ershi ri* 宣統二年十一月二十日 [XT 2/11/20 (21.12.1910)], [w:] QXBY, s. 129.

326 Obie dywizje wprawdzie nadal stacjonowały na terenie Zhili, niemniej gubernator nie odpowiadał już za proces ich szkolenia. Ponadto zamiar przemieszczenia tych wojsk każdorazowo musiał konsultować z resortem sił lądowych. Zob. *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 36, s. 323b–324a; *Jiaodai Lujun er si liang zhen bing li chen difang qingxing zhe* 交代二四兩鎮並歷陳地方情形摺 [Przekazanie 2. i 4. Dywizji oraz zreferowanie sytuacji w rejonie], *Xuantong er nian ba yue ershiliu ri* 宣統二年八月二十六日 [XT 2/8/26 (19.09.1910)], [w:] *Yong'an shangshu zongyi...*, *juan 14*, s. 49a–50a. Zmianom tym towarzyszyła redukcja struktur miejscowego *Dulian Gongsuo* do jednego departamentu (zapewne gotowości wojskowej). Zob. TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 71.

327 W tym Gwardia Pałacowa (*Jinweijun*), która we wrześniu 1911 roku otrzymała swój dywizyjny sztandar. Zob. *Qingshigao...*, *juan 25*, *benji* 25, s. 19a.

328 Wcześniejsze badania, oparte o fragmentaryczne dane, prezentują dalece mniej precyzyjny stan Nowej Armii w momencie wybuchu rewolucji *xinhai*. Ralph Powell oszacował, że do października 1911 r. Cesarstwo Qingów łącznie powołało tylko czternaście dywizji (na ogół posiadających jedynie ⅓ przepisowych stanów osobowych) oraz dwadzieścia brygad o liczebności wahającej się pomiędzy 2 a 6 tysiącami żołnierzy. Zob. R.L. Powell, *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912...*, s. 288. Nieco później Jerome Ch'en określił liczbę wszystkich jednostek

W ostatnich latach panowania dynastii Qing nader optymistyczne nadzieje pekińskich decydentów zaczęły w coraz większym stopniu rozmiąć się z ponurymi realiami finansowymi Cesarstwa. „Chińczycy — odnotował jeszcze w listopadzie 1908 roku mjr George Pereira — mają tendencję do opracowywania znakomitych planów, które następnie odkładają z roku na rok, bardzo często z powodu braku funduszy”³²⁹. Terenowe administracje, na których barki złożono zasadniczą część ciężaru powołania Nowej Armii, z każdym upływającym rokiem napotykały na coraz większe trudności w terminowym wywiązaniu się z oczekiwań Pekinu.

Szczególnie wymowny przykład stanowiła w tym względzie uboga oraz słabo zaludniona prowincja Gansu, położona w północno-zachodniej części kraju. Region ten jeszcze w okresie Nowej Administracji nie mógł otrząsnąć się ze zniszczeń, będących następstwem powstania ludności muzułmańskiej z lat sześćdziesiątych XIX wieku — brutalnie spacyfikowanego przez siły rządowe pod komendą Zuo Zongtanga (左宗棠, 1812–1885)³³⁰ — oraz późniejszej lokalnej wojny domowej, do której doszło w połowie lat dziewięćdziesiątych³³¹. Niemniej Ministerstwo Sił

Nowej Armii na szesnaście dywizji i dziesięć brygad (oraz jeden niepełny pułk piechoty, sformowany przez prowincję Guizhou). Zob. J. Ch'en [Chen Zhirang], *A Footnote on the Chinese Army in 1911–12...*, s. 426–438 (w szczególności: s. 436–438). Z kolei Edmund Fung [Feng Zhaoji] doszukał się czternastu dywizji (jeśli natomiast uwzględnimy Gwardię Pałacową, wówczas ich łączna liczba powinna wzrosnąć do piętnastu) oraz osiemnastu brygad mieszanych. Ponadto ów australijski badacz chińskiego pochodzenia z niewiadomych powodów postanowił osobno uwzględnić pięć brygad mieszanych ze składu wcześniej wyszczególnionych dywizji. Niektóre jednostki z kolei zostały przez niego błędnie zaklasyfikowane jako dywizje (siły Nowej Armii w okręgu Jiangbei oraz prowincji Heilongjiang), inne zaś zupełnie pominięte. Także personalia dowodzących nimi oficerów nie zawsze odpowiadają stanowi faktycznemu. Zob. E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911...*, s. 20–21, 263–264.

329 Cyt. za: TNA FO, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Chinese Changes Report, 6th November 1908, s. 15. Zaledwie kilka lat wcześniej zasadniczo zbieżny pogląd wyraził ppłk Hamilton Bower, w którego percepcji niewydolność qingowskiego systemu finansów stanowiła główną przeszkodę na drodze do wcielenia w życie programu reorganizacji wojsk lądowych Cesarstwa. Zob. TNA FO, 371/26/3005, No. 408, *Satow do Lansdowne'a*, 27.11.1905, Enclosure No. 1, Col. Bower do Satowa, 24.11.1905, s. 32.

330 Urodził się w średniozamożnej rodzinie hunañskich literatów. W 1832 roku zdobył tytuł egzaminacyjny *juren* (舉人; dosł. wyniesiony człowiek). W okresie wielkich powstań antyrządowych, przypadających na pierwsze dekady drugiej połowy XIX wieku, dał się poznać jako jeden z najzdolniejszych organizatorów wysiłku militarnego Cesarstwa. Na początku lat sześćdziesiątych otrzymał nominację na gubernatora Zhejiangu. W późniejszych latach sprawował pieczę nad gubernatorstwami generalnymi Min-Zhe (prowincje Fujian i Zhejiang), Shaan-Gan (Shaanxi i Gansu) oraz Liangjiang. Zob. A. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period...*, t. 762–767; *Qingshigao...*, juan 411, *liezhuan* 199, s. 1a–8b.

331 W. Cieciora, *Muzułmanie chińscy: historia, religia, tożsamość*, Warszawa 2014, s. 74, 76–77, 97–100; R.J. Smith, *The military challenge: the north-west and the coast...*, s. 214–221, 227–228, 229–235; *The Chinese Empire. A General and Missionary Survey...*, s. 193, 195.

Lądowych założyło, iż przez wzgląd na położenie geograficzne prowincji — stanowiła jednak zachodnią bramę Chin właściwych oraz pomost do sąsiedniego Xinjangu (poprzez Korytarz Hexi; *Hexi Zoulang*, 河西走廊³³²) — powinny bronić jej dwie dywizje. Do momentu wybuchu rewolucji *xinhai* władze Gansu, w materii finansowej wydatnie uzależnieni od wsparcia udzielanego im przez inne administracje terenowe, z wielkim trudem zdołali powołać tylko jedną brygadę mieszaną. Wojska te jednak niewiele różniły się od tych, które jeszcze pod koniec poprzedniego stulecia pilnowały porządku w prowincji³³³. W odpowiedzi na naciski Pekinu, by władze Gansu wzmogły wysiłki na rzecz reorganizacji lokalnych sił i wystawienia regulaminowego kontyngentu Nowej Armii, gubernator generalny Shaan–Gan chorągwiany Changgeng (長庚, 1843–1914) mógł jedynie bezradnie rozłożyć ręce, pisząc, że wydatki natury wojskowej oraz pozostałe projekty reform są dalece ponad możliwości finansowe tej prowincji. Swoją sprawę kończył ponuro brzmiącą obserwacją, że choćby nawet chciał wyasygnować środki kosztem innych zobowiązań, „boleje na myśl, że nie ma już z czego odkrajać” (*ku yu wu rou ke wan*, 苦於無肉可剜)³³⁴.

Także bardziej zamożne obszary Cesarstwa nie były w stanie sprostać wyśrubowanym wymaganiom Pekinu. Dobrze to ilustruje sytuacja położonego w dolinie Jangcy Sichuanu, który od wieków cieszył się opinią jednego z najdostatniejszych zakątków Chin właściwych (*tian fu zhi guo*, 天府之國)³³⁵, wobec czego na jego władze został nałożony obowiązek sformowania aż trzech dywizji. Pomimo kurczenia się niektórych źródeł przychodów budżetowych oraz systematycznego drenażu miejscowych wojsk³³⁶, rząd centralny pozostał głuchy na apel władz prowincji

332 Dosłownie: Korytarz na zachód od Rzeki (Żółtej).

333 GGBJDZ XT, No. 178760, *Zou bao Gan sheng tian lian xin jun gaibian xunfang dui zun zhang chouban qingxing* 奏報甘省添練新軍改編巡防遵章籌辦情形 [Stan przygotowań, poczynionych zgodnie z regulaminem, w rozbudowie Nowej Armii i reorganizowaniu wojsk obrony terytorialnej w prowincji Gansu], *Xuantong yuan nian san yue ershi ri* 宣統元年三月二十日 [XT 1/3/20 (9.05.1909)]; *Changgeng ren Shaan Gan zongdu hou zhi Lujunbu dian* 長庚任陝甘總督後致陸軍部電 [Telegram Changgenga do Ministerstwa Sił Lądowych po objęciu funkcji gubernatora generalnego Shaan–Gan], b.d. (1909?), [w:] QXBY, s. 190.

334 Cyt. za: *Shaan Gan zongdu Changgeng zhi lujunbu dian* 陝甘總督長庚致陸軍部電 [Telegram gubernatora generalnego Shaan–Gan Changgenga do Ministerstwa Sił Lądowych], b.d. (1909–1911) w: QXBY, s. 191.

335 Pobieźnie o kondycji finansowej Sichuanu pod koniec XIX wieku zob. S.A.M. Ashead, *Province and Politics in Late Imperial China: Viceregal Government in Szechwan, 1898–1911...*, s. 25.

336 W 1903 roku przenosinom gubernatora generalnego Cen Chunxuana (岑春煊, 1861–1933) do Guangdongu towarzyszył odpływ 1100 żołnierzy. Cztery lata później do Yunnanu został skierowany niepełny batalion piechoty (o czym jeszcze będzie mowa; zob. rozdział 5).

o zmniejszenie wyznaczonego kontyngentu Nowej Armii, wystosowany latem 1910 roku³³⁷. Jego asertywne stanowisko wynikało z obaw, aby udzielona Sichuanowi zgoda nie stała się dogodnym precedensem dla pozostałych administracji terenowych do uchylania się od wskazanych im wytycznych. W związku z tym resort sił lądowych polecił gubernatorowi generalnemu Sichuanu Zhao Erxunowi (późniejszemu redaktorowi nieoficjalnej kroniki dynastii Qing) kontynuowanie dotychczasowych wysiłków, zgodnie z planem ogłoszonym pod koniec sierpnia 1907 roku³³⁸. Na początku 1911 roku w Sichuanie stacjonowała jedynie niekompletna 33. brygada mieszana. Na przestrzeni następnego półrocza z wielkim wysiłkiem udało się wystawić drugą (34.) brygadę piechoty, wraz z pozostałymi pododdziałami i tym samym powołać Tymczasowo Sformowaną 17. Dywizję Sił Lądowych (*zanbian lujun di shiqi zhen*, 暫編陸軍第十七鎮). Kadr do brakujących pododdziałów dostarczyli żołnierze ze stacjonujących w prowincji starszych formacji wojskowych oraz sił obrony terytorialnej. Ówczesny gubernator generalny Sichuanu Wang Renwen (王人文, 1867–1939) w raporcie do Pekinu odnotował jednak, że ich wartość bojowa (w przeciwieństwie do żołnierzy z dotychczasowej 33. brygady

Kolejne trzy (acz niepełne), wraz z dywizjonem artylerii, zostały wyekspediowane do Tybetu — w ramach kampanii mającej umocnić qingowskie panowanie w regionie. Zob. S.A.M. Ashead, *Province and Politics in Late Imperial China: Viceregal Government in Szechwan, 1898–1911...*, s. 44; M.C. Goldstein, *A History of Modern Tibet*, t. 1, 1913–1951: *The Demise of the Lamaist State*, Berkeley-London 1989, s. 46–58 (w szczególności: s. 51–52); TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 7–13, 74–75; *Вооруженные силы Китая...*, s. 54–55.

337 GGBJDZXT, No. 190779, *Zou wei Chuan sheng caizheng zhichu qing yuan an jian lian Lujun yi zhen you* 奏為川省財政支絀請援案減練陸軍一鎮由 [(Memoriał) złożony w sprawie trudnej sytuacji finansowej prowincji Sichuan z wnioskiem o pomoc poprzez zmniejszenie (kontyngentu) do wyszkolenia o jedną dywizję Sił Lądowych], *Xuantong er nian liu yue ershiba ri* 宣統二年六月二十八日 [XT 2/6/28 (3.08.1910)].

338 *Lujunbu zhi Zhao Erxun dian* 陆军部致赵尔巽电 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do Zhao Erxuna], *Xuantong er nian ba yue chu er ri* 宣統二年八月初二日 [XT 2/8/2 (5.09.1910)], [w:] QXBY, s. 264; TNA FO 371/875/44492, No. 425, Müller do Greya, 23 XI 1910, Enclosure No. 1, Report by Lieut. Commander Mullock R.N. on the Chengtu Arsenal, &c., s. 7. Pod koniec 1910 roku w poniekąd podobnej sytuacji znalazł się mongolski chorągwiarny Baofen (寶琴, 1855–1919), który wówczas zawiadywał administracją Henanu. Powołując się na rosnące kłopoty finansowe jego prowincji, skierował do Pekinu prośbę o wydłużenie czasu przewidzianego na sformowanie jednej dywizji Nowej Armii. W odpowiedzi otrzymał z Ministerstwa Sił Lądowych telegram, w którym to otrzymał nakaz ścisłego trzymania się uprzednio wyznaczonego terminu. Resort polecił mu jednocześnie, aby rozważył wcielenie w szeregi henafskiej 29. brygady mieszanej wszystkich żołnierzy z lokalnych oddziałów obrony terytorialnej (*xunfangdui*), aktualnie niezaangażowanych w operacje antybandyckie. Zob. *Baofen zou* 宝琴奏 [(Memoriał) złożony przez Baofena], *Xuantong er nian shi yue ershiba ri* 宣統二年十月二十八日 [XT 2/10/28 (29.11.1910)], [w:] QXBY, s. 156; *Lujunbu zhi Henan xunfu dian* 陆军部致河南巡抚电 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do gubernatora Henanu], *Xuantong er nian shi'er yue* 宣統二年十二月 [XT 2/12 (01.1911)], [w:] *ibidem*.

mieszanej, którzy wywarli bardzo dobre wrażenie na brytyjskich obserwatorach wojskowych) pozostawiała wiele do życzenia³³⁹.

Na przestrzeni dekady Nowej Administracji terenowi decydenci musieli godzić potrzeby Nowej Armii z innymi projektami reform. W lutym 1909 roku władze centralne zaczęły wskrzeszać marynarkę wojenną, od zakończenia niedawnej wojny z Japonią pozostającą w stanie uwiędu. Do momentu wybuchu rewolucji *xinbai* w zagranicznych stoczniach złożono zamówienia na szereg jednostek nawodnych o łącznej wyporności 11 080 ton³⁴⁰. Równolegle w kraju prowadzono energiczną kampanię przeciwko opium. I choć spośród wszystkich projektów reform, jakich w okresie Nowej Administracji podjął się reżim qingowski przyniosła ona najbardziej spektakularne rezultaty, równocześnie podcięła istotne źródło dochodów dla prowincjonalnych administracji. Według szacunków poczynionych przez zagranicznych ekspertów wyegzekwowanie całkowitej likwidacji handlu opium mogło oznaczać dla cesarskiego resortu finansów trwałą utratę około 20 milionów taeli *per annum*³⁴¹. Ograniczone zasoby, którymi dysponowały prowincjonalne administracje, stały się jedną z kluczowych przyczyn, dla których Nowa Armia — pomimo nierzadko pochlebnych recenzji, wystawianych jej przez zachodnich obserwatorów — w ostatecznym rozrachunku stała się niejednorodną siłą zbrojną „wielu prędkości”. W takiej właśnie kondycji jesienią 1911 roku zastał ją wybuch rewolucji republikańskiej.

339 TBL AAS Mss Eur, F157/324/(c), State of Ssu-Chuan Army. Jan: 1911, [w:] C.C. Manifold, C.G.W. Hunter, *Military Report on the Province of Ssu-Chuan, China*, Simla 1903, s. 1–2, 4 (maszynopis dołączony do wskazanego tutaj raportu, opatrzonej odrębną paginacją); Zhao Erxun 赵尔巽奏 [(Memoriał) złożony przez Zhao Erxuna], *Xuantong san nian er yue chu si ri* 宣统三年二月初四日 [XT 3/2/4 (4.03.1911)], [w:] QXBY, s. 264–265; Liu Shiqu 刘石渠, *Qingmo Minchu Chuan jun yange* 清末民初川军沿革 [Rozwój armii Sichuanu w końcowym okresie dynastii Qing i we wczesnej Republice], [w:] *Sichuan junfa shiliao*..., t. 1, Chengdu 1981, s. 17–18; *Sichuan sheng zhi: junshi zhi* 四川省志·军事志 [Kronika prowincji Sichuan: kronika wojskowa], red. Sichuan Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 四川省地方志编纂委员会, Chengdu 1999, s. 22–23.

340 *The China Year Book, 1912*..., s. 262–263.

341 Dla porównania miesięczne tylko wydatki wojskowe na poczet jednej dywizji wynosiły 183 643 taeli. Zob. TNA FO, 371/220/13976, No. 1, *Forgan do Greya, 29.04.1907*; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army*..., s. 96. Aczkolwiek trzeba w tym miejscu odnotować, iż równolegle dynamicznie rosły rozmiary wymiany handlowej z zagranicą. Ponadto pojawiły się nowe źródła przychodów. W 1911 roku projekt budżetu państwowego na następny rok przewidywał wydatki na poziomie 260 745 003 taeli, z których 77 915 890 (niecałych 30%) miało być przeznaczonych na obronność. Niemniej długa lista kosztochłonnych reform, również wymagających uwagi, obejmowała takie obszary jak: rozwój edukacji w duchu zachodnim, zorganizowane według zagranicznych wzorców sądownictwo oraz siły policji, samodzielna rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej oraz przemysłu. Zob. E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911*..., s. 60.

Rozwój edukacji wojskowej

Zagraniczni wojskowi przyglądający się z bliska Nowej Armii, choć z uznaniem wypowiadali się o całokształcie dotychczasowych wysiłków władz cesarskich w obszarze obronności, nadal zgodnie wskazywali na inne słabe ogniwo, w praktyce ograniczające jej zdolność do prowadzenia działań bojowych w sposób efektywny — to jest na niski poziom kompetencji, prezentowanych przez oficerów³⁴². Jak zauważył Allen Fung, to właśnie w dotkliwym deficycie kompetentnych oficerów, zdolnych skutecznie prowadzić żołnierzy do boju, należy upatrywać jednego z głównych powodów porażek wojsk cesarskich, walczących w latach 1894–1895 na polach Korei oraz południowej Mandżurii³⁴³.

Qingowscy oficjele prędko wyciągnęli wnioski z porażki w niedawnej wojnie. W rezultacie przełom XIX i XX wieku stał się okresem bezprecedensowego rozwoju edukacji wojskowej na terenie Cesarstwa³⁴⁴. Niemniej powstałe wówczas szkoły, choć wzorowały się na rozwiązaniach panujących w przodujących akademiach na terenie kraju (Tianjin, Nankin oraz Wuchang), wciąż odznaczały się bardzo nierównym poziomem kształcenia. Taki stan rzeczy w znacznej mierze stanowił pochodną zdecentralizowanego charakteru cesarskiego aparatu biurokratycznego. Wiele w tym względzie zależało od dostępnych na miejscu zasobów finansowych oraz kadrowych, a także osobistych poglądów gubernatorów na sferę obronności. W rezultacie poszczególne ośrodki kształcenia kadr, w których zajęcia — obok rodzimych wykładowców — niekiedy prowadzili także zagraniczni doradcy, oferowały kursy cechujące się różnym zakresem oraz jakością przekazywanej wiedzy, a także długością trwania czasu nauki³⁴⁵.

³⁴² Do takiego właśnie wniosku doszedł pod koniec 1905 roku wspomniany wcześniej ppłk Hamilton Bower. Zob. TNA FO, 371/26/3005, No. 408, *Satow do Lansdowne'a* [Henry Petty-Fitzmaurice], 27.11.1905, Enclosure No. 1, *Bower do Satow'a*, 24.11.1905, s. 31. Zob. także inne głosy krytyki podnoszone pod adresem qingowskich oficerów: TNA FO 371/32/10220, No. 40, *Satow do Greya*, 3.02.1906, Enclosure No. 1, *Chinese Army: Fighting Value of*, s. 2, 3; *ibidem*, 371/41/40351, No. 420, *Jordan do Greya*, 15.10.1906, Enclosure No. 10, *The Lu Chün (A rough estimate of its strength)*, s. 4; *ibidem*, 371/41/43516, No. 462, *Jordan do Greya*, 8.11.1906, Enclosure No. 1, *Report on Chinese Manoeuvres*, 1906, s. 1, 19–20.

³⁴³ A. Fung, *Testing the Self-Strengthening: The Chinese Army in the Sino-Japanese War of 1894–1895...*, s. 1016–1017.

³⁴⁴ Na przestrzeni lat 1896–1904 w całym kraju powołano do życia łącznie 22 szkoły oferujące edukację wojskową. Zob. Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 74.

³⁴⁵ Zob. zwięzły przegląd szkół powołanych w tym okresie: Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi*, s. 12–24.

Władze qingowskie, świadome tego problemu, jeszcze w pierwszej połowie dekady Nowej Administracji zaczęły dążyć do zunifikowania istniejącej wówczas w rozproszeniu infrastruktury edukacyjnej. Dwunastego września 1904 roku Biuro Szkolenia Wojska nakreśliło plan utworzenia w całym kraju systemu jednolitej, czterostopniowej edukacji wojskowej. Zakładał on powołanie w stolicy Cesarstwa oraz we wszystkich prowincjach i garnizonach ludności chorągwaniej (*zhufang*) szkół wojskowych pierwszego stopnia (*lujun xiao xuetang*, 陸軍小學堂), oferujących trzyletni okres kształcenia o profilu ogólnym, wzbogacony o elementarne zagadnienia z zakresu wojskowości. Dla ich wychowanków została następnie przewidziana możliwość kontynuowania nauki w murach jednej ze szkół wojskowych drugiego stopnia (*lujun zhong xuetang*, 陸軍中學堂). Tutaj po dwuletnim kursie, w większym stopniu uwzględniającym przedmioty wojskowe, następował czteromiesięczny staż w jednostkach wojska. Domyślną ścieżkę edukacji wojskowej miała wieńczyć szkoła oficerska (*bingguan xuetang*, 兵官學堂), której ukończenie wiązałoby się ze stosowną promocją. Z kolei najzdolniejsi aspiranci do służby szeregach Nowej Armii mogli jeszcze odbyć dodatkowe studia w przyszłej akademii sztabu (*canmou daxuetang*, 參謀大學堂), utworzonej dopiero w 1916 roku. Łączny czas trwania nauki, domyślnie trwający siedem lat i cztery miesiące, mógł zatem zostać przedłużony o kolejne dwa lata. Pod koniec lutego następnego roku Biuro Szkolenia Wojska wspólnie z resortem obrony nakreśliły zbiór przepisów dla szkolnictwa na najniższym szczeblu. Projekt otrzymał cesarską sankcję, po czym z władze centralne oraz terenowe zaczęły wcielać je w życie³⁴⁶.

Jeszcze przed upływem dekady Nowej Administracji we wszystkich prowincjach Cesarstwa zdążyła wykształcić się sieć lokalnych szkół pierwszego stopnia. Odnośnie wytyczne tego planu udało się ponadto zrealizować także w garnizonach ludności chorągwaniej, ulokowanych w Chaha'er (察哈爾, we wschodniej części Mongolii Wewnętrznej) oraz Jingzhou (荊州, w prowincji Hubei). Najpóźniej powstała szkołę, zorganizowaną w 1908 roku na terenie Tybetu, ufundowało bezpośrednio Ministerstwo Sił Lądowych. W większości przypadków lokalne władze dokonały reorganizacji istniejącej już infrastruktury, pod postacią

³⁴⁶ *Da Qing Guangxu xin fa ling, juan 14, junzheng...*, 1a–1b; *Lianbingchu Bingbu bui zou chouni lujun xiao xuetang zhangcheng guize zhe* 練兵處兵部會奏擬陸軍小學堂章程規則摺 [Wspólny memoriał Biura Szkolenia Wojska i Ministerstwa Wojska w sprawie opracowania przepisów regulaminu dla szkół wojskowych pierwszego stopnia], *Guangxu sanshiyi nian zheng yue ershi ri* [GX 31/1/24 (27.02.1905)], [w:] YSQ, t. 13, s. 226–250; TNA FO, 371/435/45131, No. 506, *Jordan do Greya*, 8.11.1908, Enclosure No. 1, Military Schools in China, s. 1–2.

przygotowawczych szkół wojskowych (*wubei xuetang*)³⁴⁷. Jedyne różnice w zakresie nauczanych treści przejawiały się w obszarze języków obcych. Tutaj decydującym czynnikiem była dostępność odpowiednich kadr dydaktycznych. Treść przepisów wskazuje ponadto na dużą troskę pekińskich decydentów, aby w przyszłości korpus oficerski Nowej Armii — w dużym kontraście do „niepiśmiennych urzędników wojskowych [z sił] Zielonej Flagi” (*Luying mu bu shi ding zhi wu guan*, 綠營目不識丁之武官³⁴⁸) — składał się z przedstawicieli elit społecznych. Zgodnie z nimi do nauki przyjmowano wyłącznie te osoby, które już przedtem zdążyły odebrać pewną formę edukacji (w tym także wojskową). Równocześnie oczekiwano od aplikantów — bez wyjątku wywodzących się z szanowanych rodzin (*liangjia zidi*) — szczerego zapału do nauki (*xu chengxin xiang xue*, 須誠心嚮學). Odrzucano natomiast osoby o kryminalnej przeszłości bądź zmagające się z uzależnieniami. Obok powyższych kryteriów przewidziane zostały także obwarowania wiekowe, w których winni zmieścić się przyszli słuchacze tego rodzaju szkół. Domyślnie zawierały się one między piętnastym a osiemnastym rokiem życia. Wyjątek stanowili absolwenci istniejących przedtem przygotowawczych szkół wojskowych, dla których górny próg został podniesiony do dwudziestego roku życia. Miejsce urodzenia aplikanta nie było w tym względzie brane pod uwagę³⁴⁹.

Więcej trudności przysporzyło za to powołanie szkół wojskowych drugiego stopnia³⁵⁰. Zgodnie z przepisami, w całym kraju powinny po-

347 Zhang Huateng, *Qingmo xinjun...*, s. 392–393.

348 Cyt. za: *Lujun sucheng xuetang biye madui fu junxiao Tao Zhizhi zhi Yinchang xin* 陆军速成学堂毕业马队副军校陶制治致廕昌信 [List absolwenta armijnej szkoły przyspieszonej, porucznika kawalerii Tao Zhizhi do Yinchanga], *Xuantong er nian* 宣统二年 [XT 2 (1910–1911)], [w:] QXBY, s. 216.

349 *Lianbingchu Bingbu hui zou chouni lujun xiao xuetang zhangcheng guize zhe*, *Guangxu sanshiyi nian zheng yue ershi ri...*, [w:] YSQ, t. 13, s. 229 (tamże cytowany fragment); NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 255–256. Niekiedy dochodziło do nadużyć ze strony aplikantów, którzy chcąc dostać się w mury szkół wojskowych, podawali zawyżony wiek. Zob. *Bai Chongxi xiansheng fangwen jilu...*, t. 1, s. 6.

350 TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 88; *ibidem*, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Chinese Changes Report, 6th November 1908, s. 9, 14. Tymczasowo owe funkcje spełniała, założona jeszcze w 1903 roku w Baodingu, armijna szkoła przyspieszona (*Beiyang lujun sucheng xuetang*, 北洋陸軍速成學堂). Oferowała ona kurs uprawniający do objęcia posad w jednostkach Nowej Armii, a także stanowiła potencjalną przepustkę do dalszej nauki za granicą. Zob. *Yuan Shikai zou* 袁世凱奏 [(Memoriał) złożony przez Yuan Shikaila], *Guangxu sanshisn nian er yue ershi ri* [GX 33/2/20 (2.04.1907)], [w:] QXBY, s. 307; Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi...*, s. 15, 47–48. Częściowo za taki stan rzeczy odpowiadał wciąż znaczny niedobór odpowiednich kadr dydaktycznych. W tym celu w prowincji Zhili została powołana armijna szkoła pedagogiczna (*Lujun shifan xuetang*, 陸軍師範學堂). Zob. TNA FO, 371/214/40876, No. 504, *Jordan do Greya*, 29.10.1907, Enclosure

wstać łącznie cztery tego rodzaju ośrodki kształcenia, ulokowane kolejno w: Baodingu, Wuchangu, Nankinie oraz Xi'anie. W pierwszych trzech miastach już wcześniej istniała relatywnie dobrze rozwinięta infrastruktura szkolna³⁵¹. Wkrótce plan ulokowania szkoły w stolicy Zhili został porzucony na rzecz Pekinu, do którego władze centralne zaczęły stopniowo przenosić wszystkie kluczowe placówki edukacyjne³⁵². Jednocześnie cały kraj został podzielony na okręgi odpowiadające liczbie szkół drugiego stopnia. Pekin przyjmował aplikantów pochodzących z regionu stołecznego (*jingji*, 京畿) oraz prowincji Zhili, Shandong, Shanxi, Henan, Anhui, terenów Mandżurii, a także z Mongolii Wewnętrznej. Wuchang odpowiadał za prowincje Hubei, Hunan, Guizhou, Yunnan, Guangxi oraz garnizon ludności chorągwaniej w Jingzhou. Szkole w Nankinie zostały przypisane prowincje Jiangsu, Jiangxi, Zhejiang, Fujian, Guangdong oraz garnizony chorągwanich w Fuzhou i Guangzhou. Z kolei prowincje w zachodniej i północno-zachodniej części kraju (Shaanxi, Sichuan, Gansu i Xinjiang) miały kierować uczniów do dalszej nauki w Xi'anie³⁵³. Problemy finansowe prowincji Shaanxi oraz jej wyraźne zapóźnienie w materii edukacyjnej opóźniły otwarcie szkoły w jej stolicy do jesieni 1910 roku³⁵⁴. Do momentu utworzenia w Cesarstwie Qingów akademii oficerskiej, jej funkcję tymczasowo pełniła szkoła, powołana w 1906 roku w Baodingu (*Beiyang junguan xuetang*, 北洋軍官學堂)³⁵⁵.

Szczególne miejsce w qingowskim systemie edukacji wojskowej zajmowała Armijna Szkoła dla Arystokracji (*Lujun Guizhou Xuetang*, 陸軍貴胄學堂), powołana mocą edyktu cesarskiego z 20 października 1905 roku³⁵⁶. Podobnie jak metropolitarna szkoła wojskowa pierwsze-

No. 1, Pao-ting-fu Camps (Lu chün), s. 2–3; *ibidem*, 371/435/45131, No. 506, *Jordan do Greya*, 8.11.1908, Enclosure No. 1, Military Schools in China, s. 4–5.

351 W pierwszej połowie dekady Nowej Administracji na prowadzenie wybił się kompleks szkolny w Baodingu. Zob. Zhang Huateng, *Qingmo xinjun...*, s. 385.

352 TNA FO, 371/435/45131, No. 506, *Jordan do Greya*, 8.11.1908, Enclosure No. 1, Military Schools in China, s. 1–2. Latem 1909 roku w podpekińskim Qinghe (清河) swoje prace rozpoczęła pierwsza szkoła drugiego stopnia. Zob. Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi...*, s. 88.

353 *Da Qing Guangxu xin fa ling*, juan 14, *junzheng...*, s. 2a.

354 G.H. Brissaud-Desmillet, *Situation of the Chinese Army on March 1st 1910*, "Journal of Royal United Service Institution" 53, 1910, nr 3, s. 1184; TNA FO, 371/435/45131, No. 506, *Jordan do Greya*, 8.11.1908, Enclosure No. 1, Military Schools in China, s. 2; *ibidem*, 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya*, 22.12.1909, Enclosure 1., The Chinese Army, changes during 1909, s. 2.

355 Zhang Huateng, *Qingmo xinjun...*, s. 392–393.

356 Odnosny edykt (GX 31/9/22) w: *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 31, s. 160b–161a. Angielskie tłumaczenie w: NARA GRDS DMCh, Roll 129, No. 128, *Rockhill do Roota*, 24.10.1905, Enclosure No. 1. Imperial Edict of October 20th, 1905, Establishing a Mili-

go stopnia, znajdowała się ona pod bezpośrednią jurysdykcją Ministerstwa Sił Lądowych. Nadzór nad jej funkcjonowaniem sprawował książę Qing Yikuang, jednak z racji jego podeszłego wieku oraz braku stosownych kompetencji, rzeczywistym animatorem szkoły był Feng Guozhang (馮國璋, 1859–1919) — absolwent dawnej przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie i równocześnie jeden z czołowych ekspertów z kręgu *guanxi* Yuan Shikaia³⁵⁷. Jego obecność w szkole była dosyć krótka, bowiem już w 1907 roku otrzymał on przeniesienie do służby w Sztacie Generalnym (*Junzichu*, 軍諮處³⁵⁸). Niespełna trzy lata później, na początku 1910 roku Yikuanga zastąpił Zairun (載潤, 1878–1963), kolejny arystokrata z klanu cesarskiego (*zongshi*, 宗室)³⁵⁹. Każdego roku szkoła mogła przyjąć do 120 słuchaczy, należących grona ścisłych elit kraju³⁶⁰. Wśród jej słuchaczy znalazły się także osoby z najbliższego otoczenia cesarza Guangxu, w tym Zaifeng (載灃, 1883–1951) — ojciec Puyi, od listopada 1908 roku sprawujący w jego imieniu rządu regencyjne (aczkolwiek nie ukończył pełnego kursu)³⁶¹. Szkoła funkcjonowała niemal do końca

tary School for the Sons of the Nobility. Aczkolwiek pierwszy rocznik rozpoczął naukę dopiero w następnym roku.

357 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 391; Li Zongyi 李宗一, *Feng Guozhang 冯国璋*, [w:] MRZ, t. 2, red. Li Xin 李新, Sun Sibai 孙思白, Beijing 1980, s. 170–172.

358 W lipcu 1909 roku Sztab Generalny został wyjęty spod jurysdykcji Ministerstwa Sił Lądowych i podporządkowany bezpośrednio monarsze. Ósmego maja 1911 roku, wraz z powołaniem gabinetu Yikuanga (pierwszego w dziejach Cesarstwa), doszło do nieznacznych zmian w nomenklaturze, odzwierciedlających jego nowy status (*Junzifu*, 軍諮府). Zob. *Shina nenkan...*, s. 80; Zob. także edykty z 15 lipca 1909 roku i 8 maja 1911 roku (XT 1/5/28 oraz XT 3/4/10): *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 35, s. 251a–251b; *ibidem*, t. 37, s. 91a.

359 DQLS XZ, t. 60, *juan* 28, s. 2b. Zob. także: *ibidem*, *juan* 42, s. 17a; H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China...*, s. 319; aneks 5.

360 „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshiyi nian shi'er yue ershiwu ri* 光緒三十一年十二月二十五日 [GX 31/12/25 (19.01.1906)], *jiaoyu* 教育 [Edukacja], s. 322–324; Zhang Shaocheng 张绍程, *Qingmo de Lujun Guizhou Xuetao* 清末的陆军贵胄学堂 [Armijna Szkoła dla Arystokracji w końcowym okresie panowania Qingów], [w:] *Wenshi ziliao cunghao xuanbian: junshi jigou* 文史资料存稿选编:军事机构 [Wybór zachowanych manuskryptów materiałów literacko-historycznych: instytucje wojskowe], t. 2, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Quanguo Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议全国委员会文史资料研究委员会, Beijing 2002, s. 211–213.

361 Ów młodszy brat cesarza Guangxu w 1901 roku został wysłany z misją ekspedycyjną do Niemiec, w celu złożenia oficjalnych przeprosin rządowi pruskiemu za śmierć pracownika poselstwa niemieckiego w Pekinie — Clemensa von Kettelera (1853–1900) — zabitego przez „bokserów”. Po zakończeniu formalnej części wizyty, cesarz Wilhelm II i jego brat (książę Henryk) ugościli Zaifenga zgodnie z przysługującym mu arystokratycznym statusem. Obok wspólnego odbierania defilad wojskowych Zaifeng wizytował także niemieckie stocznie oraz zakłady zbrojeniowe. W latach sprawowania regencji (1908–1911) niektóre z decyzji Zaifenga (obwołanie się naczelnym zwierzchnikiem sił zbrojnych, sformowanie Gwardii Pałacowej odpowiedzialnej tylko przed monarchą) mogły mieć swe źródło w doświadczeniach wyniesionych z podróży do

panowania dynastii Qing. Dopiero wybuch rewolucji *xinbai* oraz postępujący paraliż administracji rządowej na północy kraju walnie przyczynił się do wstrzymania jej działalności, która po ukonstytuowaniu się reżimu republikańskiego nie została już wznowiona.

Edukacyjną mapę Cesarstwa uzupełniały powoływane od końcowych lat dziewiętnastego stulecia szkoły garnizonowe (*suiying xuetang*, 隨營學堂). W kwietniu 1896 roku, na wniosek Yuan Shikaia, pierwszy taki ośrodek został powołany przy Nowo Utworzonej Armii³⁶². W późniejszym okresie zakładano je także przy jednostkach Nowej Armii³⁶³. Wprawdzie otworzyły one niektórym zdolnym żołnierzom drogę do awansu w szeregach wojska, jednak ich poziom nauczania na ogół sprowadzał się do przekazywania jedynie rudymentów rzemiosła wojskowego oraz języków obcych. Dopiero wraz z dalszym rozwojem systemu rodzimego szkolnictwa, a także coraz większym nasyceniem struktur Nowej Armii absolwentami przybywającymi z Japoni oraz krajów zachodnich, szkoły garnizonowe zaczęto stopniowo wygaszać³⁶⁴. W 1904 roku Biuro Szkolenia wojska zaadresowało ten problem w sposób bardziej systemowy, polecając założenie w każdej prowincji Cesarstwa armijnych szkół wykładów z wojskowości (*lujun jiangwutang*, 陸軍講武堂). Uczący się w ich murach oficerowie Nowej Armii oraz innych formacji wojskowych, którzy mieli za sobą jedynie przelotną edukację wojskową (bądź nie odebrali żadnej), uzyskali w ten sposób szansę na podniesienie swoich kwalifikacji³⁶⁵. Do końca panowania dynastii Qing najprężniej działającym tego rodzaju ośrodkiem edukacyjnym stała się yunnańska szkoła wykładów z wojskowości (*Yunnan lujun jiangwutang*, 雲南陸軍講武堂), licznie obsadzona przez chińskich posiadaczy dyplomów zagranicznych uczelni wojskowych. Relatywnie wysoki poziom nauczania miał jednak swoją cenę, bowiem

Niemiec. Zob. Wang Renze 汪仁澤, *Zaifeng* 載沅, [w:] MRZ, t. 10, red. Lou Xiang 娄献阁, Zhu Xinquan 朱信泉, Beijing 2000, s. 497–498; TNA FO 405/425, China, Annual Report, 1908, s. 3; *ibidem*, China, Annual Report, 1909, s. 2. E.J. Rhoads, *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928...*, s. 73; N. Schillinger, *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers...*, s. 166.

362 *Xinjian lujun binglue lucun...*, *juan yi*, *Qing she xuetang yuan bing* 請設學堂原稟 [Pierwotny raport w sprawie prośby o powołanie szkoły], [w:] YSQ, t. 4, s. 86–87; *Xinjian lujun binglue lucun...*, *juan yi*, *Xinjian lujun xing ying xuetang shiban tiaogui* 新建陸軍行營兵官學堂試辦條規 [Pilotażowe przepisy dla polowej szkoły oficerskiej przy Nowo Utworzonej Armii], [w:] *ibidem*, s. 87–88.

363 *Di si zhen zhen zhi...*, [w:] QXBY, s. 116.

364 *Ibidem*, s. 119.

365 *Da Qing Guangxu xin fa ling*, *juan 14*, *junzheng...*, s. 3a–3b.

w okresie poprzedzającym wojnę domową przełomu lat 1911–1912 stała się ona centrum radykalnej agitacji politycznej (zob. rozdział 5).

Procesowi budowy qingowskiego systemu edukacji wojskowej nieodłącznie towarzyszyła aktywność władz centralnych oraz terenowych w obszarze programów stypendialnych dla najzdolniejszych uczniów. Zdecydowana większość z nich wybrała się w interesującym nas tutaj okresie na studia do Japonii. Rola jaką ta ostatnia odegrała procesie wszechstronnych przemian doby Nowej Administracji — niebezzasadnie nazwanych przez Douglasa Reynoldsa mianem „cichych rewolucji”³⁶⁶ — jest trudna do przecenienia. Ten dosyć niewielki wyspiarski kraj, który jeszcze kilka wcześniej pobił dumne Cesarstwo na lądzie i morzu, po czym narzucił mu upokarzające warunki pokoju, na przełomie XIX i XX wieku stał się dla swego kontynentalnego sąsiada — desperacko próbującego przetrwać w coraz mniej sprzyjającej niszyc — punktem odniesienia oraz wzorem do naśladowania. Owa wyraźna przewaga Japonii nad krajami zachodnimi wynikała z kilku przesłanek. Na pierwszy plan wysuwa się kwestia jej geograficznej bliskości, co w praktyce przekładało się na znaczącą redukcję wydatków związanych z posyłaniem osób na zagraniczne studia, a także (przynajmniej w teorii) większą skuteczność qingowskich przedstawicieli dyplomatycznych w monitorowaniu postępów studentów oraz ich aktywności pozaszkolnej. Równocześnie koszty życia w tym kraju — w swej strukturze ekonomicznej wciąż rolniczym (pomimo wyraźnie widocznych ośrodków przemysłowych), a przez to relatywnie ubogim — były też porównawczo niższe niż w wielkich metropoliach krajów zachodnich. Ponadto, z perspektywy chińskojęzycznych mieszkańców Cesarstwa pismo oraz mowa Japończyków wciąż były łatwiejsze do opanowania, niż którykolwiek z języków europejskich. Kraj Wschodzącego Słońca wydawał się także kulturowo bliższy od państw Zachodu. Zarówno w japońskich, jak i w chińskich szkołach hołdowano konfucjańskim wartościom dotyczącym charakteru relacji międzyludzkich oraz organizacji społecznej — z nabożnym wręcz szacunkiem dla przełożonych i nauczycieli na czele. W końcu nie

366 Cyt. za: D. Reynolds, *China, 1898–1912: The Xinhong Revolution and Japan...*, s. 2. Dość w tym miejscu przypomnieć wcześniejsze głosy wskazujące, iż doniosłość przeobrażeń w Cesarstwie Qingów na początku XX wieku dalece wykracza poza ciasne ramy burzliwych wydarzeń rewolucji republikańskiej lat 1911/12. Zob. M.C. Wright, *Introduction: the Rising Tide of Change...*, s. 1–19, 32–44 (w szczególności: s. 3). W literaturze polskiej pogląd ten został niedawno wyrażony w: J. Polit, *Polityka zagraniczna Republiki Chińskiej, 1911–1949...*, s. 61–65, 70–71, 77–81.

bez znaczenia pozostawał fakt, że Japonia pokonawszy na polach Mandżurii Rosję³⁶⁷, jawiła się jako naturalny model do naśladowania³⁶⁸.

Pierwsza grupa studentów z Cesarstwa Qingów, została wysłana do Japonii jeszcze w czerwcu 1898 roku. Wówczas bramy tokijskiej *Seijō Gakkō* (成城学校) przekroczyło czterech stypendystów, wysłanych przez władze Zhejiangu. Wskazana tu szkoła pełniła funkcję ośrodka kształcenia wojskowego, przygotowującego do dalszej nauki w murach Akademii Oficerskiej Sił Lądowych (*Rikugun Shikan Gakkō*, 陸軍士官学校). Do 1903 roku, gdy władze japońskie zaczęły ją wygaszać przewinęło się przez nią 175 qingowskich stypendystów. Od tej pory analogiczną funkcję ich pierwszego przystanku podczas nauki w Kraju Wschodzącego Słońca zaczęła odgrywać *Shinbu Gakkō* (振武学校). Jeszcze przed nastaniem dekad Nowej Administracji w ślad za Zhejiangiem wnet podążyły pozostałe administracje prowincjonalne³⁶⁹, stąd też w późniejszych latach kierunek wschodni każdorocznie obierało spore grono studentów z Cesarstwa Qingów (acz za zrozumiałym wyjątkiem dla lat 1904–1905, w związku z trwającą wówczas wojną japońsko-rosyjską). W szczytowym okresie, przypadającym na lata 1907–1908, pod okiem wykładowców z *Rikugun*

367 Aczkolwiek już brytyjscy decydenci wojskowi, dopuszczający możliwość wybuchu wojny koalicyjnej w Europie, znacznie baczniej przyglądali się zdolności japońskiego społeczeństwa do ponoszenia tytanicznego wysiłku mobilizacyjnego (skądinąd imponującej), niżli kunsztowi taktycznemu czy umiejętnościom organizacyjnym przedstawicieli japońskiej kadry oficerskiej. Zob. P. Porter, *Military Orientalism? British Observers of the Japanese Way of War, 1904–1910*, "War and Society" 26, 2007, nr 1, s. 1–25.

368 Zob. E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911...*, s. 70; O ile zasadniczo należy zgodzić się z argumentacją Anity O'Brien, iż w pierwszej dekadzie XX wieku Japończycy zastąpili Niemców w roli czołowych doradców, uczących Chińczyków rzemiosła wojskowego, tak już zdecydowanie mniej przekonujące jest założenie (w dodatku niepodparte źródłowo), iż okupacja zatoki Qingdao (przełom lat 1897/8) walnie przyczyniła się do uwiązdu niemieckich wpływów na terenie Cesarstwa. I choć okoliczności pozyskania przez Niemcy koncesji w Shandongu niewątpliwie przełożyły się na ochłodzenie ich relacji z Pekinem, rzeczywistych przyczyn należałoby szukać gdzie indziej (wspomniane wcześniej negatywne doświadczenia gubernatorów ze współpracy z niemieckimi ekspertami; zob. także rozdział 3). Trzeba też przypomnieć, że w okresie Nowej Administracji Cesarstwo nadal korzystało z usług kaiserowskich specjalistów (nie tylko w domenie obronności). Ponadto w zakresie produkcji uzbrojenia Niemcy pozostały istotnym partnerem handlowym Cesarstwa (pomimo dynamicznie rosnących wpływów japońskich). Zob. A.M. O'Brien, *Military Academies in China, 1885–1915...*, s. 160. Odnośnie do rozmiarów zakupów niemieckiego uzbrojenia zob. TBL AAS IOR/L/PS/20/185, *Military Report on the Manufacture and Importation of Arms and Munitions of War, in the Chinese Empire*, Tianjin [?] 1904, Table "C". Arms and Ammunition Imported into China, between September 15th, 1903, and October 31st 1904; tablica 7.

369 Zob. D. Reynolds, *China, 1898–1912: The Xinzhen Revolution and Japan...*, s. 45–47, 152–153.

Shikan Gakkō uczyło się aż 199 stypendystów. Do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej dyplomem ukończenia tej akademii mogło wylegitymować się 647 poddanych cesarzy mandżurskich³⁷⁰. Równolegle Tokio wysyłało w przeciwnym kierunku rodzimych ekspertów, którzy obsadzali katedry w qingowskich szkołach wojskowych, sukcesywnie wypierając (aczkolwiek nigdy całkowicie) wciąż wyraźne wpływy niemieckie³⁷¹.

Absolwenci *Rikugun Shikan Gakkō*, jak trafnie spostrzegł Peter Worthing, powracali z Japonii jako posiadacze (przynajmniej w teorii) najlepszego wykształcenia wojskowego, jakie było wówczas w względnie osiągalne dla mieszkańców Cesarstwa³⁷². W takich kategoriach byli spostrzegani również przez swoich qingowskich przełożonych, którzy z kolei chętnie powierzali im odpowiedzialne funkcje w strukturach Nowej Armii. Bardzo dobrze ilustruje to przebieg kariery dwóch absolwentów szóstej klasy: Yan Xishana (閻錫山, 1883–1960) — zapatrzonemu w spektakularny sukces sąsiedniej Japonii, w okresie republikańskim zaś wieloletniego gubernatora wojskowego Shanxi³⁷³ — oraz Huang Guolian-ga (黃國樑, 1885–1958). Po powrocie do rodzinnej prowincji w 1909 roku, obaj prędko otrzymali posady wykładowców w szkole wojskowej pierwszego stopnia, ulokowanej w stolicy Shanxi (Taiyuan). Nieco później, wraz z reorganizacją lokalnych wojsk w 43. brygadę mieszaną Sił Lądowych (*Lujun di sishisan hunchengxie*, 陸軍第四十三混成協), Yan został przeniesiony na stanowisko oficera szkoleniowego (*jiaolianguan*, 教練官³⁷⁴) w 86. pułku piechoty. Z kolei na początku 1911 roku objął

370 *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku* 附錄 [Addenda], s. 392–403 (w szczególności: 397–401).

371 NARAGRDSNMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 209–210, 256, 270; TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 9; *ibidem*, 371/223/7665, No. 28, *Jordan do Greya*, 19.01.1907, Enclosure No. 1, Memorandum, s. 1; *ibidem*, 371/435/45131, No. 506, *Jordan do Greya*, 8.11.1908, Enclosure No. 1, Military Schools in China, s. 1; TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 87.

372 P. Worthing, *General He Yingqin: The Rise and Fall of Nationalist China...*, s. 34.

373 Długość nieprzerwanych rządów Yan Xishana nad prowincją Shanxi (10.1911–03.1949), wzięwszy pod uwagę tempo zmian politycznych po wybuchu rewolucji *xinbai* (niekiedy wręcz kalejdoskopowe), stanowi ewenement na panoramie całego okresu republikańskiego w dziejach Chin. Autor jedynej angielskojęzycznej monografii kariery politycznej Yana, poświęca zaskakująco mało miejsca okresowi jego służby w qingowskiej Nowej Armii, w dodatku nieprecyzyjnie przypisując mu dowództwo nad 2. brygadą Nowej Armii w Shanxi (sic!). Zob. D.G. Gillin, *Warlord: Yen Hsi-Shan in Shansi Province, 1911–1949*, s. 13–14; tablica 6.

374 Tymczasowa funkcja przewidziana dla drugiego najważniejszego oficera w pułku (po dowódcy), noszącego stopień podpułkownika. Do jego zadań należał nadzór nad szkoleniem wojsk według zagranicznych standardów. Zob. H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China...*, s. 295.

nad nim dowództwo. Z kolei Huang w tym samym czasie otrzymał komendę nad 85. pułkiem piechoty³⁷⁵.

Nie mniej błyskotliwa kariera czekała Wu Luzhena (吳祿貞, 1880–1911), absolwenta pierwszej klasy stypendystów. Wprawdzie początkowo Zhang Zhidong — stojący wówczas na czele gubernatorstwa generalnego Huguang — miał wobec niego podejrzenia o afiliację z emigracyjnymi dysydentami politycznymi, którzy to zaledwie rok wcześniej, w momencie inwazji koalicyjnej armii mocarstw na północne Chiny (latem 1900 roku), próbowali wznicić powstanie przeciwko rządowi cesarzowej wdowy Cixi (zob. rozdział 3)³⁷⁶. Gubernator generalny ostatecznie dał wiarę

375 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 179; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 221–222; Yan Xishan, *Yan Xishan zaonian huiyilu...*, s. 15. Jeśli wierzyć chińskim przekazom wytworzonym po 1949 roku, w przypadku Yan Xishana, obok znakomitych wyników w nauce, równie pomocne mogły okazać się jego dobre relacje z ówczesnym dowódcą 43. brygady mieszanej, równolegle zawiadującym codziennymi pracami prowincjonalnego *Dulian Gongsuo* (Yao Hongfa, 姚鴻法, 1882–1947). Tym bardziej, że ojciec owego wojskowego (Yao Xiguang, 姚錫光, 1857–1921) — przed nastaniem dekady Nowej Administracji wypromowany przez Zhang Zhidonga — pełnił w tym czasie funkcję wiceministra sił lądowych. Zob. *Yan Xishan tongzhi Shanxi shishi* 閻錫山統治山西史實 [Fakty historyczne o rządach Yan Xishana w Shanxi], red. Shanxi Sheng Zhengxie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 山西省政协文史资料研究委员会, Taiyuan 1981, s. 4, 10; *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 497; Zhang Ruisheng 張瑞生, *Yan Xishan zaonian lishi* 閻錫山的早年历史 [Historia wczesnych lat Yan Xishana], w: WZX, t. 94, Beijing 1984, s. 100.

376 Podejrzenia Zhang Zhidonga były w pełni uzasadnione, bowiem Wu Luzhen, będąc już wówczas członkiem kierowanej przez Sun Yat-sena Ligi Odrodzenia Chin (*Xingzhonghui*, 興中會), utrzymywał jednocześnie tajne kontakty z Liang Qichao, od września 1898 roku znajdującym się na „czarnej liście” władz qingowskich. Zob. E. Young, *The Reformer as a Conspirator: Liang Qichao and the 1911 Revolution*, [w:] *Approaches to Modern Chinese History*, red. A. Feuerwerker, Berkeley 1967, s. 245. Także długoletni mentor Lianga — Kang Youwei — dla swojej dalece reformistycznej reinterpretacji konfucjanizmu, w oczach Zhanga jawił się jako niebezpieczny obrazoburca, który chciał uczynić z tej szkoły filozoficznej inspirowany chrześcijańskimi wzorcami „pseudo-Kościół”. Szerzej na temat konfliktu Zhanga z Kangiem w: W. Ayers, *Chang Chib-tung and Educational Reform in China...*, rozdz. 6. Równocześnie istnieją przesłanki, aby nie rozpatrywać aktywności Wu Luzhena w tym okresie jako *stricto* antyrządowej. Jak odnotował izraelski historyk Harold Zvi Schiffrin (jeden z pierwszych, którzy krytycznie spojrzeli na postać Sun Yat-sena oraz jego działalność polityczną), w okresie gdy Wu wstąpił do Ligi Odrodzenia Chin, Sun Yat-sen już od pewnego czasu zabiegał o wsparcie ze strony elit chińskich. Chcąc wyjednać sobie ich przychyłność, poniechał wówczas nieustępliwych ataków pod adresem Qingów oraz samej instytucji monarchii. Zamiast tego wołał raczej odwoływać się do ich poczucia troski o losy kraju. Niewykluczone, że Wu, odebrawszy w młodości solidną edukację w wydaniu klasycznym, niekoniecznie wstąpił do ugrupowania jako republikański neofita, lecz raczej jako chiński patriota. Zob. Schiffrin H. Z. *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution...*, s. 37, 65. Zasadność takiej interpretacji umacnia także dalsza aktywność Wu po 1900 roku. Otwierająca się przed nim perspektywa kariery w strukturach zreformowanego wojska zdawała się wtedy przeważać nad zaangażowaniem w działalność polityczną. Zob. E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911...*, s. 120.

zapewnieniom Wu i przydzielił do go miejscowej szkoły wojskowej w roli wykładowcy. W 1904 roku, dzięki rekomendacji Mandżura Liangbi (良弼, 1877–1912), wybitnie uzdolnionego absolwenta *Rikugun Shikan Gakkō* (druga klasa stypendystów), został przeniesiony do departamentu edukacji w Biurze Szkolenia Wojska. Trzy lata później otrzymał zaproszenie od Xu Shichanga, pierwszego gubernatora generalnego zreorganizowanych prowincji mandżurskich i od lat bliskiego współpracownika Yuan Shikaia (w pewnym sensie zawdzięczał mu swój egzaminacyjny sukces³⁷⁷), który przyjął go do swojego prywatnego sekretariatu (*mufu*). Obok posesady w lokalnym *Dulian Gongsuo* prowincji Fengtian, Wu otrzymał misję zbadania regionu Jiandao (間島, kor. Gando), położonego w południowo-wschodniej części prowincji Jilin i zamieszanego przez liczną diasporę koreańską. Sporządzony wtedy obszerny raport, został niebawem wykorzystany przez stronę qingowską podczas trudnych negocjacji z Japonią (z racji roztoczonego nad Koreą protektoratu, dyplomatycznie ją reprezentującą³⁷⁸), które ostatecznie zakończyły się pozostawieniem spornego terytorium przy Cesarstwie³⁷⁹. Dzięki roztaczanej wokół siebie aurze eksperta w dziedzinie wojskowości oraz nawiązanym podczas dotychczasowej kariery *guanxi*, pod koniec 1910 roku Wu Luzhen, w wieku zaledwie trzydziestu lat, objął komendę nad stacjonującą w Pekinie 6. Dywizją Sił Lądowych. Nim nie zginął w zamachu, 7 listopada 1911 roku (w do końca niewyjaśnionych okolicznościach³⁸⁰), Wu, wraz grupą kilku innych generałów Nowej Armii (*notabene* wszyscy byli absolwentami *Rikugun Shikan Gakkō*), był osobą, od której przez kilka dni zależał los pogrążonego w ogniu rewolucji republikańskiej Cesarstwa³⁸¹.

377 Hou Yijie, *Yuan Shikai quanzhuan...*, s. 7; P.F. Shan [Shan Fuliang], *Yuan Shikai: a Reappraisal...*, s. 28–29.

378 O utracie przez Koreę w pierwszej dekadzie XX wieku ostatnich oznak podmiotowości na arenie międzynarodowej informuje P. Duus, *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea...*, s. 205–211.

379 Tekst traktatu qingowsko-japońskiego w kwestii delimitacji granicy między Cesarstwem a Koreą w: *Doc. No. 1909/10: Japan and China. Agreement relating to the Chientao region — September 4, 1909*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 796–797.

380 Wspomnienia księcia Zaitao (載濤, 1887–1970), wbrew wiele obiecującemu tytułowi, stanowią jedynie zbiór najczęściej przywoływanych *post factum* teorii (wskazujących na możliwe sprawstwo dworu qingowskiego, Yuan Shikaia bądź dowódcy 12. brygady piechoty Zhou Fulina 周符麟). Zob. Zaitao 載濤, *Wu Luzhen bei ci zhenxiang* 吳祿貞被刺真相 [Prawda o zamachu na Wu Luzhena], [w:] XGH, t. 8, Beijing 1981, s. 246–249.

381 Li Zongyi 李宗一, *Wu Luzhen* 吳祿貞, [w:] MRZ, t. 1, s. 79–85, Zob. także: Zhao Runsheng 趙潤生, Ma Liangkuan 馬亮寬, *Xinbai Luanzhou bingjian yu Luanzhou qi yi* 辛亥滦州兵諫与滦州起义 [Żołnierska remonstrancja i powstanie w Luanzhou w roku *xinbai*], Tianjin 2003, s. 47–64.

Wskazane tu przypadki nie stanowiły zjawiska odosobnionego. Jesienią 1911 roku w niektórych dywizjach Nowej Armii oraz strukturach prowincjonalnych *Dulian Gongsuo* niemal wszystkie czołowe posady były obsadzone przez absolwentów tokijskiej akademii oficerskiej (zob. tablica 6). Zawrotnemu tempu karier, jakie w krótkim przeciągu czasu potrafili zrobić niektórzy wychowankowie tej szkoły z osłupieniem przyglądali się zagraniczni wojskowi. „W każdym innym kraju — pisał w 1907 roku mjr George Pereira — ludzie mający za sobą taką edukację, co oni jeszcze przez długie lata byłiby niezauważonymi przez nikogo młodszymi stopniem oficerami [*subalterns*]”³⁸². Z jednej strony trudno nie zgodzić się z tą opinią. Wszak wielu z tych młodych, niekiedy być może nazbyt pewnych siebie oficerów, nie miało wystarczającego doświadczenia, które mogłoby ich dobrze przygotować do pełnienia powierzonych im funkcji. Niemniej gubernatorzy, potrzebujący rodzimych specjalistów i ze względów bezpieczeństwa nieskorzy do przyznawania cudzoziemcom zbyt dużego zakresu uprawnień, wciąż uważali przybywających z Japonii absolwentów za najlepszych kandydatów do pokierowania reformą wojska w administrowanych przez nich prowincjach.

W porównaniu do Japonii, kraje europejskie oraz Stany Zjednoczone przyciągnęły daleko mniejszą liczbę studentów z Cesarstwa Qingów. Nie oznaczało to jednak całkowitego zaniechania polityki wysyłania zdolnych uczniów do tych krajów. W 1903 roku Zhang Zhidong, podówczas przelotnie zawiadujący gubernatorstwem generalnym Liangjiang, wysłał ośmiu studentów do brytyjskiej akademii morskiej w Greenwich oraz kilku kolejnych do niemieckich szkół wojskowych³⁸³. Podobny zapal prezentował mandżurski chorągwiany Duanfang (端方, 1861–1911), będący jednym z najbardziej aktywnych na niwie reform gubernatorów doby Nowej Administracji, równocześnie kultywującym znakomite relacje z cudzoziemcami (prywatnie namiętny kolekcjoner chińskich antyków z brązu). Na początku 1904 roku, stojąc wtedy na czele maszyny biurokratycznej gubernatorstwa generalnego Huguang, wybrał dziesięciu

³⁸² Cyt. za: TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 11.

³⁸³ W innej partii memoriału z przekonaniem pisał, że: „spośród marynarek wojennych brytyjska jest najślawetniejsza” (*shui shi yi Yingguo wei zui zhu*, 水師以英國為最著), tak też „z wojsk lądowych [te] niemieckie są najlepsze” (*lujun yi Deguo wei zui you*, 陸師以德國為最優). Zob. *Xuan pai shui lu shi xuetang xuesheng chu yang siye* 選派水陸師學堂學生出洋肄業 [Wykspediowanie do nauki za granicą uczniów z akademii morskiej oraz sił lądowych], *Guangxu ershijiu nian er yue shisan ri* 光緒二十九年二月十三日 [GX 29/2/13 (11.03.1903)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 142b–143a (cytowane fragmenty pochodzą ze s. 143a).

najlepszych absolwentów z lokalnych szkół wojskowych i wysłał ich do Niemiec, aby mogli tam kontynuować swoją edukację³⁸⁴.

Wysyłanie studentów do Europy nigdy nie przyjęło formy tak zorganizowanego systemu współpracy edukacyjnej, jak w przypadku Japonii. Na Stary Kontynent byli wysyłani *par excellence* w wyniku doraźnie zawieranych umów. W marcu 1907 roku, w ramach porozumienia francusko-qingowskiego, zawartego przy pośrednictwie attaché wojskowego kpt. Georges'a Henri Brissauda-Desmailleta (5e Régiment d'infanterie, 1869–1948), wysłano do Francji piętnastu studentów wyselekcjonowanych ze szkół wojskowych w północnych Chinach³⁸⁵. Każdy z nich, obok opłaconych kosztów zakwaterowania, miał także przyznane stypendium na pokrycie pozostałych wydatków, w wysokości 2800 franków rocznie. Po pierwszym roku nauki, kładącej nacisk na wiedzę ogólną z zakresu wojskowości oraz podniesienie poziomu kompetencji językowych, stypendyści — w zależności od uzyskanych wyników — byli kierowani na kursy poszczególnych specjalizacji³⁸⁶. Do grupy, która wówczas odbyła

384 *Xu xuan xuesheng xuexi shiye zhe* 續選學生學習實業摺 [Memoriał w sprawie dalszej selekcji uczniów do nauki w obszarze przemysłu], *Guangxu sanshi nian er yue* 光緒三十年二月 [GX 30/2 (03–04.1904)] [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, juan 3, s. 59a; TNA FO, 17/1654, *Director of Military Operations* [James Grierson] do *Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 28.03.1904, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for the period ending 2nd February, 1904, s. 350.

385 Grupę tę stanowili studenci z Cesarstwa Qingów uczący się w szkołach wojskowych w Baodingu i mający za sobą jedynie dwa lata (zamiast przepisowych trzech) nauki języka francuskiego. Zob. NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 259. Wcześniej (to jest w lipcu 1905 roku) wysłano do Francji mniejszą grupę złożoną jedynie z trzech stypendystów. Spośród nich tylko jeden (Tang Baochao, 唐寶潮, 1887–1958), który prezentował wystarczający poziom umiejętności językowych oraz wiedzy z zakresu wojskowości, został przyjęty w mury akademii wojskowej Saint Cyr. Po jej ukończeniu Tang uczył się jeszcze przez rok w Szkole Aplikacyjnej Oficerów Kawalerii w Saumur. Do kraju powrócił w kwietniu 1909 roku. Jednak niebawem znów wyruszył do Europy, jako tłumacz w składzie misji księcia Zaitao, prowadzącej inspekcję systemów obronności państw zachodnich oraz Japonii. W 1919 roku ponownie zawitał do Francji, tym razem jako członek chińskiej delegacji na paryską konferencję pokojową. Zob. Ba Sidi 巴斯蒂 [M. Bastid-Bruguière], *Chuguo liuxue dui Zhongguo jindai shijieguan xingcheng de yingxiang* — *Qingmo Zhongguo liu Fa xuesheng* 出国留学队中国近代世界观形成的影响——清末中国留法学生 [Wpływ nauki za granicą na kształtowanie się nowożytnego chińskiego światopoglądu — chińscy studenci uczący się we Francji w końcowym okresie panowania dynastii Qing], [w:] *Jindai Zhongguo yu shijie* — *Di er jie jindai Zhongguo yu shijie xueshu taolunhui lunwenji* 近代中国与世界——第二届近代中国与世界学术讨论会论文集 [Nowożytne Chiny a świat — zbiór studiów z drugiej edycji konferencji pt. Nowożytne Chiny a świat], t. 2, red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中国社会科学院近代史研究所, Beijing 2005, s. 270; TNA FO, 371/864/12232, No. 73, *Jordan* do *Greya*, 10.03.1910, Enclosure No. 1, Prince Tsai T'ao's Suite, s. 2; Xu Tian 許田, *Dui De Ao can zhan* 對德奧參戰 [Przystąpienie do wojny przeciwko Niemcom i Austro(-Węgrom)], [w:] JSZ, t. 2, Beijing 1954, s. 85.

386 Na kurs szkolenia oficerów piechoty kierowano do St. Cyr, szkolenie oficerów kawalerii prowadzono w szkole w Fontainebleau, z kolei oficerów jednostek saperów wysyłano do

kurs w szkole wojskowej w Saumur należał, blisko spokrewniony z cesarzem Guangxu oraz Zaifengiem, księżę Zaitao. W okresie republikańskim był on cenionym w całym kraju specjalistą w dziedzinie hippiki. W 1949 roku komuniści, którzy po przejęciu władzy Chinach zaskakująco dobrze traktowali niezaangażowanych w politykę członków klanu cesarskiego, powierzyli Zaitao posadę w strukturach Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (*Zhongguo Renmin Jiefang Jun*, 中國人民解放軍). Pełnił w niej funkcję doradcy przy doborze koni dla wojska³⁸⁷.

Kierujący wówczas resortem sił lądowych Tieliang z zadowoleniem spoglądał na dotychczasowe efekty współpracy francusko-chińskiej, stąd też w maju 1908 roku podjął decyzję o wysłaniu do Francji kolejnej grupy studentów. Spośród trzydziestu kandydatów, wyselekcjonowanych przez Ministerstwo Sił Lądowych ze szkół wojskowych w Baodingu, Wuchangu oraz Nankinie, ponownie wybrano grupę piętnastu stypendystów. W lipcu 1909 roku, zaraz po dotarciu do Paryża, chińscy studenci rozpoczęli naukę w Prytanée Militaire de La Flèche, gdzie następnie doskonalili swój poziom francuskiego. Po upływie roku jedenastu z nich osiągnęło zadowalający poziom kompetencji językowych i zostało skierowanych do szkół w Fontainebleau oraz Saint Cyr³⁸⁸. Do momentu wybuchu rewolucji *xinhai* władze qingowskie wysłały do Francji jedynie dwie większe grupy stypendystów. W 1909 roku qingowskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych poinformowało francuskie poselstwo w Pekinie, iż z powodu braku słuchaczy w szkołach wojskowych, którzy w zadowalającym stopniu władaliby mową Moliera, kontynuacja programu współpracy edukacyjnej została czasowo zawieszona. W rzeczywistości, powodem takiej decyzji były rosnące problemy natury finansowej, które uniemożliwiały dalsze fundowanie kosztownych programów stypendialnych. Równocześnie rząd qingowski, z tej samej przyczyny przestał wysyłać studentów do niemieckich i austro-węgierskich szkół wojskowych³⁸⁹. Także japońska

Ecole de Saumur. Por. Ba Sidi [M. Bastid-Bruguère], *Chuguo liuxue dui Zhongguo jindai shijieguan xingcheng de yingxiang – Qingmo Zhongguo liu Fa xuesheng...*, s. 260. W tym samym roku w Niemczech uczyło się łącznie 45 chińskich studentów (we wszystkich szkołach). TNA FO, 371/415/1040, No. 548, *Jordan do Greya*, 25.01.1907, Enclosure No. 5, Report on Changes in the Chinese Army, Appendix V.

387 Rhoads E. J., *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928*, s. 274; *Modai huangshu Zaitao chenfu lu* 末代皇叔載濤沉浮錄 [Zapis zmiennych kolei życia Zaitao, wuja ostatniego cesarza], red. Zheng Huaiyi 郑怀义, Zhang Jianshe 张建设, Beijing 1989, s. 33–36, 105–106. Zob. także: aneks 5.

388 Ba Sidi [M. Bastid-Bruguère], *Chuguo liuxue dui Zhongguo jindai shijieguan xingcheng de yingxiang – Qingmo Zhongguo liu Fa xuesheng...*, s. 273–274.

389 *Ibidem*, s. 274.

Rikugun Shikan Gakkō w latach 1908–1911 przyjęła łącznie tylko stu dziewiętnastu studentów z Cesarstwa Qingów³⁹⁰.

Stany Zjednoczone, w porównaniu do pozostałych państw Zachodu, wypadały na tym polu bardzo blado. Jest to szczególnie uderzające, gdy weźmiemy pod uwagę fakt, że amerykańskie uczelnie wyższe z roku na rok przyciągały coraz większą liczbę Chińczyków, a niektórzy członkowie zorganizowanej jeszcze w latach siedemdziesiątych XIX wieku rządowej misji edukacyjnej do USA, w ostatnich latach panowania Qingów pełnili służbę na znaczących stanowiskach w strukturach administracji prowincjonalnej oraz centralnej³⁹¹. Do końca 1911 roku mury West Pointu opuściło tylko dwóch Chińczyków: Wen Yingxing (溫應星, 1887–1968) oraz Chen Tingjia (陳廷甲, 1875–1945)³⁹². W kolejnych latach liczba stypendystów powoli rosła i do momentu wybuchu drugiej wojny z Japonią (w lipcu 1937 roku) dyplomem ukończenia amerykańskich akademii wojskowych mogło pochwalić się łącznie pięćdziesięciu czterech mieszkańców Państwa Środka³⁹³.

Wykształcenie się w pierwszej dekadzie XX wieku ogólnokrajowego systemu qingowskiej edukacji wojskowej — w niektórych prowincjach powstającego praktycznie od zera — niewątpliwie przyczyniło się do przynajmniej częściowego poniesienia kwalifikacji kadry oficerskiej Nowej Armii. Ta jednak do końca panowania dynastii mandżurskiej stanowiła amalgamat wojskowych o bardzo nierównym poziomie wiedzy i umiejętności. Miało to swoje odbicie we wciąż niepochlebnych raportach

³⁹⁰ *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku*, s. 401–402.

³⁹¹ Do najbardziej rozpoznawalnych i wpływowych należeli: Tang Shaoyi (唐紹儀, 1862–1938) — długoletni członek prywatnego sekretariatu Yuan Shikaia oraz gubernator prowincji Jilin, Liang Dunyan (梁敦彥, 1858–1924) — minister spraw zagranicznych w pierwszym gabinecie cesarskim, sformowanym w maju 1911 roku oraz Zhan Tianyou (詹天佑, 1861–1919) — uważany za ojca chińskich kolei żelaznych. Tematyka misji edukacyjnej do USA została szerzej omówiona w: E.J. Rhoads, *Stepping Forth into the World: The Chinese Educational Mission to the United States, 1872–81*, Hong Kong 2011.

³⁹² W 1909 roku obaj odebrali dyplomy ukończenia szkoły. Zapewne z powodu problemów generowanych przez bariery językowe uplasowali się na odległych lokatach swojej klasy. W grupie 104 słuchaczy Wen był 84., natomiast Chen jako tak zwany nieśmiertelny (*immortal*) — ostatni. Zob. „The New York Times”, 24.12.1911, s. 6; „Jiaoyu Zazhi” 教育雜誌 [Magazyn Edukacyjny] 8, 1909, nr 7, s. 59–60; *Tōsanshō Kanshinroku...*, s. 470. Obaj wspomniani tu Chińczycy ukończyli uprzednio Virginia Military Institute. W 1906 roku szkołę tę ukończył również Wen Qijun (溫其潛), specjalizujący się w inżynierii wojskowej. Zob. *Meizhou liuxuesheng baogao* 美洲留學生報告 [Raport chińskich uczniów na studiach w Ameryce], red. Meizhou Zhongguo Liuxueshenghui, 美洲中國留學生會 b.m.d., s. 5, 7.

³⁹³ J.W. Sacca, *Like Strangers in a Foreign Land: Chinese Officers Prepared at American Military Colleges, 1904–1937*, „The Journal of Military History Society for Military History” 70, 2006, nr 3, s. 706.

zagranicznych obserwatorów wizytujących jednostki Nowej Armii oraz instytucje edukacji wojskowej. W brytyjskim raporcie omawiającym całokształt przemian w Cesarstwie Qingów na przestrzeni 1908 roku, w odniesieniu do przedstawicieli korpusu oficerskiego natrafimy krytyczne uwagi o poziomie ich przygotowania do pełnionych obowiązków. Pomimo pewnych postępów w materii edukacji jawili oni się jako „wciąż bardzo zacofani i daleko za innymi krajami”. W niektórych jednostkach Nowej Armii oraz w szeregach administracji nadal znajdowały się osoby, które w tej materii nie posiadały żadnego doświadczenia oraz wykształcenia kierunkowego³⁹⁴.

Powyższy stan rzeczy był odnotowywany także przez samych Chińczyków. Do Ministerstwa Sił Lądowych napływały skargi na niekompetentnych cywilnych urzędników, którzy obsadzając prowincjonalne Biura Nadzoru nad Szkoleniem i zazdrośnie broniąc się przed przybywającymi ze szkół wojskowych młodymi oficerami, traktowali te посады tylko jako wygodne synekury³⁹⁵. O oficerach z 21. Dywizji (prowincja Zhejiang) z dużą dozą krytycyzmu wypowiadał się Cai Chengxun (蔡成勛, 1873–1946), przybyły do prowincji w połowie lipca 1911 roku celem objęcia dowództwa nad jej 41. brygadą piechoty³⁹⁶. W obszernym raporcie do resortu sił lądowych skarżył się, że oficerowie poruszają się niedbale, a wydawane przez nich rozkazy są niezgodne z obowiązującym regulaminem. W dalszej części grzmiał, iż poświęcają zbyt mało czasu na naukę, choć liczne deszczowe dni, które uniemożliwiały prowadzenie wspólnych ćwiczeń z podkomendnymi, mogłyby posłużyć za znakomitą okazję do podniesienia kompetencji teoretycznych³⁹⁷. Cai, gdyby miał taką możliwość, prawdopodobnie ze zwieszoną głową zgodziłby się ze słowami podsumowującymi brytyjski raport o stanie Nowej Armii za 1908 rok, mianowicie, że „minie jeszcze bardzo długi czas — dziesięć lat co najmniej, [choć] prawdopodobnie dłuższy — zanim chińscy oficerowie będą naprawdę kompetentni”³⁹⁸.

³⁹⁴ Cyt. za: TNA FO 405/425, China, Annual Report, 1908, s. 35 (tamże cytowany fragment).

³⁹⁵ *Lujun sucheng xuetang biye madui fu junxiao Tao Zhizhi zhi Yinchang xin, Xuantong er nian...*, [w:] QXBY, s. 216.

³⁹⁶ Bezpośrednio przed przybyciem do Zhejiangu Cai kierował pracami *Dulian Gongsuo* okręgu stołecznego. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 12a.

³⁹⁷ Cyt. za: *Di sishiyi xie tonglingguan Cai Chengxun zhi Yinchang han* 第四十一协统领官蔡成勋致蔭昌函 [List dowódcy 41. brygady mieszanej Cai Chengxuna do Yinchanga], *Xuantong san nian, qi yue* 宣统三年七月 [XT 3/7 (08–09.1911)], [w:] QXBY, s. 228–230.

³⁹⁸ Cyt. za: TNA FO 405/171, China, Annual Report, 1908, s. 35.

W podobnej manierze pisał amerykański attaché wojskowy, kpt. Henry Leonard (US Marine Corps, 1876–1945). Jego krytyka padła na „nieadekwatny i niesystematyczny” charakter qingowskiego systemu szkolenia oficerów, którym z kolei — wedle jego obserwacji — miało wydawać się, że sztuka wojowania może być w pełni opanowana w zaledwie kilka miesięcy. Wielu kadetów otrzymywało awanse oficerskie pomimo bardzo wyraźnych braków w wiedzy i umiejętnościach, a dwudziestoparoletni pułkownicy w szeregach Nowej Armii nie stanowili odosobnionego zjawiska³⁹⁹. Opinia ta, jakkolwiek obnażająca liczne słabe strony qingowskiego korpusu oficerskiego, nie była w pełni sprawiedliwa. Słowa, które Leonard pisał zapewne w 1908 roku, prezentowały stan Nowej Armii z lat 1905–1907. Te — wprawdzie bardzo powoli, aczkolwiek konsekwentnie — ulegały stopniowej dezaktualizacji. Kanadyjski reporter Frederick Arthur MacKenzie (1869–1931), który na przełomie lat 1906/07 zwizytował koszary dywizji Północnego Oceanu, z „nieskrywanym zdumieniem” przeglądał zawartość zeszytów ćwiczeń prowadzonych przez służących w nich podoficerów. Po tym, co w nich zdążył zauważyć, konkludował, że: „schludnie narysowane szkice fortyfikacji polowych, diagramy oraz zaawansowane obliczenia matematyczne były wystarczającym dowodem na to, że umysły żołnierzy Yuan Shikaia otrzymywały tak samo dużo uwagi, co ich ciała”⁴⁰⁰. W 1909 roku brytyjscy obserwatorzy odnotowali już, że Chińczycy w materii edukacji wojskowej dokonują „stałych postępów”⁴⁰¹. Natomiast w marcu następnego roku francuski attaché wojskowy, mjr Georges Henri Brissaud-Desmaillet pisał już z uznaniem o qingowskich reformach w obrębie szkolnictwa wojskowego, które były „wdrażane z godną uwagi precyzją oraz gruntownością”⁴⁰².

Do 1912 roku istniejący od niespełna dekady nowy system państwowej edukacji wojskowej zaczął przynosić pierwsze owoce. Wówczas szeregi jednostek Nowej Armii zasilili absolwenci pierwszej klasy szkół wojskowych drugiego stopnia. Wielu z nich wciąż opanowało jedynie podstawy rzemiosła wojskowego i z punktu widzenia ich zagranicznych kolegów nadal brakowało im wystarczających kwalifikacji. Jednak władze

³⁹⁹ NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, USMC, *The Chinese Army...*, s. 168.

⁴⁰⁰ Cyt. za: F.A. MacKenzie, *The Unveiled East...*, s. 222.

⁴⁰¹ TNA FO 405/425, China, Annual Report, 1909, s. 46.

⁴⁰² Cyt. za: C. Brissaud-Desmaillet, *Situation of the Chinese Army on March 1st 1910...*, s. 1184. Podobną opinię o stanie chińskiej edukacji wojskowej wyrażali także i niemieccy obserwatorzy. Zob. NN, *The Education of the Chinese Corps of Officers*, przeł. G.V. Strong, „Journal of the Military Service Institution of the United States” 47, 1910, nr 5, s. 295–297.

qingowskie nie mogły sobie pozwolić na przesadną wybredność w materii doboru rodzimych ekspertów. Wobec pogarszającej się stopniowo sytuacji międzynarodowej oraz finansowej Cesarstwa Nowa Armia powstawała niejako „z marszu”. Jako taka wciąż dziedziczyła po swych poprzedniczkach — powstałych na przestrzeni ostatnich kilku dekad — niektóre ich strukturalne słabości. Jakkolwiek pełna niedoskonałości, dawała wielu swoim oficerom i podoficerom szansę na podniesienie kwalifikacji, której to wcześniej nie mogli uzyskać nigdzie indziej. Nowe perspektywy otwierały się także przed szeregowymi. Zgodnie z przepisami, każdego dnia, obok czterech godzin ćwiczeń fizycznych, musieli uczęszczać także do zakładanych przy jednostkach szkół. Te oferowały im nie tylko możliwość zgłębienia prawideł zachodniej sztuki wojennej. Mieli także sposobność przynajmniej częściowego opanowania niełatwej sztuki czytania i pisania znaków pisma chińskiego⁴⁰³.

U progu okresu republikańskiego w Chinach narodziła się nowa grupa społeczna pod postacią korpusu zawodowych oficerów Nowej Armii. Wielu z nich pochodziło z rodzin od pokoleń hołdujących tradycjom nabożnego szacunku dla słowa pisanego oraz służby publicznej, a także mogło się poszczycić posiadaniem tytułów egzaminacyjnych. Kontynuując swoją naukę w szkołach zorientowanych na przekazywanie wiedzy w zachodnim wydaniu, byli produktami epoki doniosłych przemian społecznych oraz połączenia dziedzictwa konfucjańskiej tradycji z technicznymi oraz intelektualnymi nowinkami przybyłymi — w znacznej mierze za pośrednictwem Japonii — z państw zachodnich.

⁴⁰³ E. Swift, *The Chinese Army — Its Development and Present Strength...*, s. 182; TNA FO, 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lü Chun, 8th and 11th Divisions, s. 6.

Rozdział 3. Nowa Armia gubernatorstwa generalnego Huguang

Prowincja Hubei

W okresie Nowej Administracji prowincja Hubei, położona w środkowym odcinku doliny Jangcy, należała do najważniejszych wielkich jednostek administracyjnych Cesarstwa Qingów. Spora w tym zasługa portu traktatowego w Hankou⁴⁰⁴ stosunkowo wcześniej, bo już w 1860 roku, otwartego na handel z zagranicą. W przeddzień wybuchu rewolucji republikańskiej mieszcząca się tam komora celna, z racji nieustannie rosnącego wolumenu obrotów handlowych, należała jednocześnie do najważniejszych w całym kraju⁴⁰⁵. Ponadto, na dalekich obrzeżach chińskiej części tego miasta znajdowała się stacja końcowa magistrali kolejowej, prowadzącej w kierunku północnym aż do samego Pekinu. Owa koncesja, pozyskana w czerwcu 1898 roku przez belgijskich inwestorów, została na przełomie lat 1908–1909 odzyskana przez rząd cesarski⁴⁰⁶. Jednocześnie

⁴⁰⁴ Wówczas chińscy mieszkańcy tego miasta zamiennie używali jego dawniejszej nazwy — Xiakou (夏口). Stąd właśnie walki w rejonie konurbacji Wuhanu, toczone na przestrzeni października i listopada 1911 roku (przywołane we wstępie pracy), noszą w historiografii chińskiej nazwę: *Yang Xia zhi zhan* 陽夏之戰 [walki o Hanyang i Xiakou].

⁴⁰⁵ TBL AAS IOR/L/PS/20/D28/1, M.S. Bell, *China: Being a Military Report...*, t. 1, s. 346. Zgodnie z danymi Cesarskiej Agencji Cel Morskich, w latach 1902–1910 wartość wymiany handlowej, prowadzonej w tym porcie traktatowym, uległa niemal podwojeniu (z 73,8 do 134,4 miliona taeli celnych). Natomiast w zestawieniu z 1892 rokiem (36,9 miliona) ów wzrost był przeszło trzyipółkrotny. Zob. *Decennial reports, 1902–1911...*, t. 1, s. 340.

⁴⁰⁶ Teksty obu jednostronnych umów: *Doc. No. 1898/13, Belgium (La Societe d'Etudes des Chemins de Fer en Chine) and China. Loan contract, and operating contract, for the Peking-Hankow Railway — June 26, 1898. Loan Contract*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 135–145; *Doc. No. 1908/13, Prospectus of the*

do momentu abdykacji dynastii mandżurskiej była to jedyna tego rodzaju arteria komunikacyjna nieprzerwanie łącząca stolicę z prowincjami południowymi⁴⁰⁷. Rolę ważnego punktu komunikacyjnego odgrywał także, położony blisko granicy z sąsiednim Sichuanem, nadrzeczny port w Yichang (宜昌) — najdalej wysunięty w kierunku zachodnim, znaczący ośrodek miejski u wybrzeży Jangcy, do którego mogły zawinąć większe jednostki. Innymi słowy: z perspektywy Pekinu owa prowincja, u progu XX wieku licząca sobie około 35 milionów mieszkańców⁴⁰⁸, stanowiła klucz do kontroli dalekiego południa Cesarstwa⁴⁰⁹.

W momencie ogłoszenia reformatorskiego edyktu z 29 stycznia 1901 roku machiną biurokratyczną gubernatorstwa generalnego Huguang nadal zawiadywał Zhang Zhidong. Funkcję tę sprawował niemalże nieprzerwanie aż do września 1907 roku, kiedy to (wspólnie z Yuan Shikaie) został wyniesiony do godności członka Biura Tajemnic Wojskowych. Przez następne nieco ponad dwa lata po przeprowadzce Zhanga do Pekinu głównymi lokatorami gubernatorskiego yamenu w Wuchangu byli dwaj zadeklarowani lojaliści qingowscy, kolejno: *hanjun* (漢軍)⁴¹⁰ Zhao Erxun

Seven Per Cent Peking-Hankow Railway redemption loan for \$10,000,000. — October 8, 1908., [w:] *ibidem*, s. 752–757.

407 Względnie równolegle biegnąca linia Tianjin–Pukou (obecnie część Nankinu), stanowiąca dzieło brytyjsko-niemieckiej kooperacji (niekoniecznie harmonijnej, co z pewnym powodzeniem wyzykiwał Pekin), dopiero w pod koniec 1912 roku została w pełni oddana do ruchu pasażerskiego. Zob. E. Köll, *Railroads and the Transformation of China*, Cambridge, Mass. 2019, s. 21; „The Far Eastern Review. Engineering — Finance — Commerce” 9, 1912, nr 5, s. 227. O meandrach międzynarodowej gry politycznej wokół tej linii kolejowej informuje: Novotný L., *Great Britain, Germany, and the Selected Railway Problems in China, 1907–1908*, „Prague Papers on the History of International Relations” 2014, nr 2, s. 85–111.

408 Pobieżne (i zasadniczo zgodne) szacunki odnośnie do populacji prowincji w: *The Chinese Empire. A General and Missionary Survey...*, s. 114; C.D. Bruce, *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H. I. M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China...*, s. 51.

409 Zob. „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshisan nian shi yue ershiwu ri, junshi*, s. 94.

410 Określenie hanowskiego komponentu etnicznego Ośmiu Chorągwi, a także osób do niego przynależących. Swoją genezę sięgał oddziałów, które w latach dwudziestych i trzydziestych XVII wieku powoływał Hong Taiji (洪太極, 1592–1643), późniejszy pierwszy cesarz z dynastii Qing. W ich skład wchodzili zarówno dezertrzy z armii cesarstwa Mingów, jak i mieszkańcy opanowanego w poprzedniej dekadzie Półwyspu Liatouńskiego (w tym Hanowie z pogranicza północnych Chin, którzy ulegli akulturacji do dżurdzeńskiego stylu życia). Proces ich formowania zasadniczo zakończył się w 1642 roku, wraz z powołaniem ośmiu chorągwi hanowskich (*hanjun baqi*, 漢軍八旗). Przez większą część okresu panowania dynastii mandżurskiej (1636–1912) *hanjun* stanowili najliczniejszą grupę w obrębie ludności pochodzenia chorągwanego (*qi ji*, 旗籍). Zob. P.K. Crossley, *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World...*, s. 13–14, 232; M.C. Elliott, *The Manchu Way. The Eight Banners and Ethnic Identity in the Late Imperial China*, Stanford Cal. 2001, s. 59, 74–78, 333–342.

oraz Chen Kuilong⁴¹¹. Po oddelegowaniu tego drugiego do objęcia pieczy nad prowincją Zhili (23 listopada 1909 roku) na czele regionalnej administracji stanął chorągwiany Ruicheng (瑞澂, 1863–1915)⁴¹² — przedstawiciel bocznej linii mongolskiego klanu Börjigin (*Bo'erjijite*, 博爾濟吉特), w oczach zachodnich przedstawicieli dyplomatycznych oraz doradców cieszący się opinią zdolnego i uczciwego urzędnika⁴¹³. Sprawował rządy nad gubernatorstwem generalnym, dopóki nie zmiotł go ze sceny politycznej wybuch rewolucji republikańskiej⁴¹⁴.

Nowy klimat polityczny w Cesarstwie — towarzyszący nastaniu epoki Nowej Administracji — sprzyjał dalszej ekspansji nowoczesnych sił w Wuchangu, formowanych pod baczным okiem Zhanga. Pod koniec 1902 roku zostały one przekształcone w prowincjonalną Armię Regularną (*changbei jun*). W ten sposób gubernator generalny zamierzał wypełnić treść edyktu cesarskiego z 12 września poprzedniego roku, traktującego o konieczności zuniiformizowania wszystkich wojsk prowincjonalnych⁴¹⁵. W skład każdego z dwóch skrzydeł (*yi*, 翼) wspomnianej tu siły zbrojnej wchodziły po dwie chorągwie (*qi*, 旗) piechoty, jedna chorągiew

⁴¹¹ Po abdykacji dynastii Qing Chen Kuilong usunął się z życia politycznego i jako jeden z niewielu czołowych oficjeli qingowskich konsekwentnie odmawiał swego uznania dla republikańskich Chin. Zob. Gao Zhenxiao 高振霄, *Qing shou guanglu daifu taizi shaoshi gu Zhili zongdu Beiyang dachen Chen gong muzhiming* 清授光禄大夫太子少师故直隶总督北洋大臣陈公墓志铭 [Epitafium czcigodnego Chen (Kuilonga), uhonorowanego przez Qingów tytułem wielkiego mistrza wspaniałej szczęśliwości, młodszego preceptora następcy tronu, dawnego gubernatora generalnego Zhili, cesarskiego komisarza (ds. handlu w prowincjach) Północnego Oceanu], [w:] *Xinhai renwu bei zhuan ji...*, s. 588–590. Także jego wspomnienia z długiego okresu służby w cesarskim aparacie biurokratycznym (przywołane we wstępie książki), spisane w czasach politycznej niestabilności kraju, uderzają miejscami w nostalgiczny ton.

⁴¹² Między listopadem 1909 roku a czerwcem następnego roku tymczasowo obowiązki gubernatora generalnego (*zan hu*, 暫護) Huguang sprawował ówczesny kierownik administracji sąsiedniego Hunanu — Yang Wending (楊文鼎, 1853–1911).

⁴¹³ Zob. NARA GRDS RDSRIACH, Roll 7, 893.00/422, No. 46, *Calboun do Knox*, 5.07.1910; *ibidem*, 893.00/441, No. 89, *Calboun do Knox*, 13.09.1910; TNAFO, 371/1094/42758, No. 397, *Jordan do Greya*, 16.10.1911; P.H.B. Kent, *The Passing of the Manchus...*, s. 72.

⁴¹⁴ Gdy wieści o opanowaniu trójmiejskiej konurbacji Wuhanu przez zrewoltowanych żołnierzy Nowej Armii dotarły do stolicy Cesarstwa, Ruicheng został w niesławie zdjęty ze stanowiska (12 października 1912 roku). Dwa dni później Pekin przywrócił do służby urzędniczej Yuan Shikaia (od początku 1909 roku przebywającego na narzuconej mu przez regenta Zaifenga „emeryturze politycznej”), jednocześnie powierzając mu niewdzięczne zadanie zdławienia rebelii w Hubei. Zob. odnośne edykty z 12 i 14 października 1911 roku (XT 3/8/21 oraz XT 3/8/23): *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 37, s. 243b–244a, 245b.

⁴¹⁵ *Chouban lian bing shiyi zhuyi yingzhi xiangzhang zhe* 籌辦練兵事宜酌議營制餉章摺 [Organizacja kwestii dotyczących szkolenia wojska oraz rozważenie struktury organizacyjnej i regulacji odnośnie do żołdu], *Guangxu ershiba nian shi yue chu yi ri* 光緒二十八年十月初一日 [GX 28/10/1 (31.10.1902)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 96a.

artylerii (24 działa górskie, w trzech *ying*), a także po jednym *ying* kawalerii, saperów oraz taborów. W październiku 1902 roku statutowa liczebność każdego z obu skrzydeł Armii Regularnej wynosiła 3516 oficerów, podoficerów, szeregowych oraz niekombatantów (*yuan bian bingfu*, 員弁兵夫). W znacznej mierze owa ekspansja dokonała się drogą wchłonięcia oddziałów, które już od dłuższego czasu odbierały szkolenie w wydaniu zachodnim. Rdzeniem lewego skrzydła byli żołnierze z dawnej straży gubernatorskiej (*hujun*), z kolei kadr do prawego dostarczył głównie *wu-fang ying* oraz *wukai ying* (wspomniane w rozdziale 1). Ubytki w szeregach Zhang uzupełnił drogą reorganizacji części pozostałych sił prowincjonalnych. Środki wegetatywne, wydatkowane na poczet tych sił, każdego miesiąca pochłaniały z prowincjonalnego skarbcza 30 621 taeli⁴¹⁶.

Podczas swojej obecności w Wuchangu Zhang Zhidong starał się na bieżąco przyswajać te rozwiązania, które już z powodzeniem funkcjonowały w prowincji Zhili. W tym celu pozostawał w stałym kontakcie z zawiadującym nią Yuan Shikaikiem. W słanych do niego telegramach regularnie dopytywał o sugestie oraz wskazówki w takich obszarach jak: tempo i zakres likwidacji wojsk Zielonej Flagi, rozbudowa lokalnych organów administracji wojskowej czy treść obowiązujących w północnych Chinach regulaminów⁴¹⁷. Ich implementację niezmiennie utrudniał deficyt pieniędzy oraz rodzimych ekspertów, który zmuszał go do działań kompromisowych (na przykład tymczasowej amalgamacji niektórych funkcji). Istotne zmiany zaszyły także strukturze poszczególnych pododdziałów, co poskutkowało dalszym zwiększeniem etatu przewidzianego dla podoficerów oraz niekombatantów, aczkolwiek, wraz w rosnącą obecnością w Hubei doradców z sąsiedniego wyspiarskiego cesarstwa,

⁴¹⁶ W przypadku zabezpieczenia wystarczających źródeł finansowania, Zhang zamierzał powiększyć każde skrzydło o dodatkową chorągiew piechoty, zaplecze medyczne oraz orkiestrę wojskową. Jednak przez długi czas owe plany nie uległy materializacji. Zob. *ibidem*, s. 95b–96b, 99b.

⁴¹⁷ Zob. *Zhi Baoding Yuan zhitai* 致保定袁制台 [(Telegram) do gubernatora generalnego Yuan (Shikaia) w Baodingu], *Guangxu ershiba nian er yue shiba ri* 光緒二十八年二月十八日 [GX 28/2/18 (27.03.1902)], [w:] ZZQ, t. 10, s. 362a; *Zhi jing Yuan zhitai* 致京袁制台 [(Telegram) do gubernatora generalnego Yuan (Shikaia) w stolicy], *Guangxu ershiba nian san yue chu liu ri* 光緒二十八年三月初六日 [GX 28/3/6 (13.04.1902)] [w:] ZZQ, t. 10, s. 368b; *Zhi jing Yuan zhitai*, *Guangxu ershiba nian san yue chu jiu ri* 光緒二十八年三月初九日 [GX 28/3/9 (16.04.1902)], [w:] ZZQ, t. 10, s. 368b–369b; *Zhi jing Yuan gongbao* 致京袁宮保 [(Telegram) do opiekuna następcy tronu Yuan (Shikaia) w stolicy], *Guangxu ershijiu nian san yue ershiyi ri* 光緒二十九年三月二十一日 [GX 29/3/21 (18.04.1903)] [w:] ZZQ, t. 11, s. 81b; *Zhi Tianjin Yuan gongbao* 致天津袁宮保 [(Telegram) do opiekuna następcy tronu Yuan (Shikaia) w Tianjinie], *Guangxu ershijiu nian shiyi yue shiwu ri* 光緒二十九年十一月十五日 [GX 29/11/15 (2.01.1904)], [w:] ZZQ, t. 11, s. 115b–116a; *Zhi Tianjin Yuan gongbao*, *Guangxu sanshi'er nian er yue chu si ri* 光緒三十二年二月初四日 [GX 32/2/4 (26.02.1906)], [w:] ZZQ, t. 11, s. 271b.

dynamicznie wypierających wpływy niemieckie⁴¹⁸, gubernator generalny chwilowo rozważał nawet możliwość przyjęcia struktury organizacji dywizji japońskich wojsk lądowych (jap. *rikugun shidan*, 陸軍師団) za docelowy wzór do naśladowania⁴¹⁹.

W kwestii rekrutacji do szeregów Armii Regularnej Zhang Zhidong kładł duży nacisk na wymóg piśmienności. Upatrując w tej umiejętności jedno ze źródeł militarnej wyższości zamorskich potęg nad Cesarstwem Qingów, polecił, aby w przyszłości każdy rekrut — przynajmniej częściowo — mógł się nią wykazać. Jak słusznie przekonywał, żołnierze nie mieliby wówczas problemów ze zrozumieniem pisemnych rozkazów czy prawidłowym odczytywaniem informacji na mapach wojskowych. W rezultacie pod koniec 1902 roku Zhang mógł się poszczycić tym, że aż połowa szeregowych w Armii Regularnej Hubei była jakimś stopniu piśmienna. Z kolei w korpusie oficerskim i podoficerskim nie było ani jednego analfabety — wyraźna większość zaś odebrała pewną formę nowoczesnej edukacji wojskowej⁴²⁰. Ponadto w kompleksie koszarowym na terenie Wuchangu oddano do dyspozycji żołnierzy pomieszczenia,

⁴¹⁸ Na przestrzeni lat 1899–1910 w prowincji Hubei znalazło zatrudnienie łącznie 43 japońskich doradców wojskowych. Dla porównania, do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej odpowiednie umowy zawarto jedynie z sześcioma niemieckimi oficerami. Spośród nich zdecydowanie najbardziej rozpoznawalną osobą był późniejszy szef niemieckiego sztabu generalnego Erich von Falkenhayn (*Falegenhan*, 法勒根漢, 1861–1922). Tajwański badacz Su Yunfeng błędnie odnotował, jakoby jego kontrakt w Wuchangu miał trwać od października 1896 aż do stycznia 1905 roku (to jest GX 30/12) W rzeczywistości wykladał w lokalnej szkole wojskowej jedynie do końca 1897 roku, po czym otrzymał od swoich niemieckich przełożonych skierowanie do służby na terenie, świeżo wówczas pozyskanej, koncesji w Qingdao. Jego relacje z Zhang Zhidongiem nie układały się w sposób harmonijny. Gubernator generalny w swojej korespondencji z Pekinem skarżył się na jego dążność do roztaczania większej kontroli nad szkolonymi siłami, niż przewidywałby zakres uprawnień przysługujący doradcy wojskowemu. W rezultacie jego odwołanie z Wuchangu Zhang powitał z wyraźnym zadowoleniem. Zob. Su Yunfeng, *Zhongguo xiandaihua de quyuan yanjiu: Hubei sheng, 1860–1916...*, s. 248–250, 260; Bai Sha [E. Kaske], *Wan Qing zai Hua de Deguo junshi jiaoguan gaikuang...*, s. 346; *Ying jiang lai E lian bing wu shi yi xianzhi wu tiao fang you ke shang zhi Zongshu* 英將來鄂練兵務示以限制五條方有可商致總署 [(Telegraficzny memorial) do Biura Rządowego ds. Prowadzenia Relacji z Wszystkimi Państwami o konieczności przedstawienia brytyjskiemu dowódcy, mającemu przybyć do Hubei i szkolić żołnierzy, wiążących go pięciopunktowych ram, jako podstawy dla negocjacji], *Guangxu ershibi nian jiu yue shiwu ri* 光緒二十四年九月十五日 [GX 24/9/15 (29.10.1898)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 473a–473b.

⁴¹⁹ *Chouban lian bing shiyi zhuoyi yingzhi xiangzhang zhe*, *Guangxu ershiba nian shi yue chu yi ri...*, [w:] ZZQ, t. 4, s. 96a, 96b. Odnośnie obowiązującej wówczas pokojowej organizacji dywizji wojsk lądowych Cesarzowskiej Armii Japonii, zob. Zong Zeya, *Qing Ri zhanzheng 1894–1895...*, s. 493.

⁴²⁰ *Chouban lian bing shiyi zhuoyi yingzhi xiangzhang zhe*, *Guangxu ershiba nian shi yue chu yi ri*, w ZZQ, t. 4, s. 97a, 97b. Zob. także: Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 610–611.

w których prowadzono naukę czytania oraz pisania sinogramów, a także przekazywano rudymenty wiedzy z obszaru edukacji ogólnokształcącej oraz wojskowej. Dzięki temu już w 1907 roku lokalne władze wojskowe mogły z dumą pochwalić się tym, że w szeregach obu jednostek niemal każdy żołnierz był piśmienny⁴²¹.

Rosnąca skala wyzwań, wynikających *par excellence* z dynamicznie rosnącej wymiany handlowej oraz zagranicznych inwestycji na terenie Hubei, skłaniała Zhang Zhidonga do dalszych wysiłków w rozbudowywaniu Armii Regularnej. Konieczne okazało się pozyskanie narzędzi, umożliwiających sprawne utrzymywanie porządku publicznego, tym bardziej, że na długiej liście potencjalnych zagrożeń wewnętrznych — obejmujące między innymi: tajne stowarzyszenia (*huidang*, 會黨), mniejszości etniczne, przemysłników czy „ludzi luźnych” (*wuye youmin*, 無業遊民) — wkrótce pojawili się antyrządowi konspiratorzy, w przeważającej mierze rekrutujący spośród studentów uczących się w sąsiedniej Japonii⁴²².

⁴²¹ TNA FO 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lü Chun, 8th and 11th Divisions, s. 7. Choć z racji sporych nakładów czasu, potrzebnych do opanowania literackiego chińskiego, najprawdopodobniej chodziło tu o podstawowe umiejętności w tej materii. Trzeba w tym miejscu przypomnieć, że znajomość pisma w dawnych (i także obecnych) Chinach należy rozpatrywać w kategoriach spektrum, gdzie w jednym ekstremum znajdziemy „w pełni piśmiennych członków elity, a na drugim krańcu tych, którzy znali tylko kilkaset znaków”. Według szacunków Evelyn Rawski, w drugiej połowie XIX wieku pula wszystkich mieszkańców Cesarstwa Qingów, którzy w różnym stopniu opanowali tę sztukę, mogła obejmować nawet 30% do 45% mężczyzn i 2% do 10% kobiet. Cyt. za: E. Rawski, *Education and Popular Literacy in Ch'ing China*, Ann Arbor 1979, s. 145. Na temat wysokiego odsetku wykształconych żołnierzy w szeregach Nowej Armii prowincji Hubei zob. także: Chen Xulu 陈旭麓, Lao Shaohua 劳绍华, *Qingmo xinjun yu xinbai geming* 清末新军与辛亥革命 [Nowa Armia końcowego okresu dynastii Qing a rewolucja *xinbai*], [w:] *Xinbai geming wushi zhounian jinian lunwenji...*, t. 1, s. 158–159; Jiang Fangzhen 蒋方震, *Zhongguo wushi nian lai junshi bianqian shi* 中国五十年来军事变迁史 [Historia przemian w wojskowości chińskiej na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat], [w:] *Beiyang junfa...*, t. 1, s. 1051; Zhang Jixu 張繼煦, *Zhang Wenxiang gongzhi Eji* 張文襄公治鄂記 [Opis rządów czcigodnego Zhang Wenxianga (Zhidonga) w Hubei], Wuchang 1947, s. 25a. Z nowszych pozycji, zob. E. McCord, *Power of the Gun: The Emergence of the Modern Chinese Warlordism...*, s. 50–51. O dużej trosce Zhanga w kwestii podnoszenia poziomu edukacji w prowincji Hubei przelotnie wspomniał po latach także jeden ze stypendystów wysłanych przez niego do nauki w japońskich akademiach wojskowych. Zob. Jiang Zuobin, *Jiang Zuobin huiyilu...*, s. 4. Z pozostałych memuarów zob. Li Shucheng 李书城, *Xinbai geming qianhou Huang Keqiang xiansheng de geming huodong* 辛亥革命前后黄克强的革命活动 [Aktywność rewolucyjna Huang Keqiang (Xinga) w okresie około rewolucji *xinbai*], [w:] XGH, t. 1, s. 180, 185–186; Zhou Kezhi 周克之, *Xinbai geming shiqi Hubei xuesheng jun shimo ji* 辛亥革命时期湖北学生军始末记 [Kompletna relacja o armii uczniowskiej (prowincji) Hubei okresu rewolucji *xinbai*], [w:] XGH, t. 2, s. 55.

⁴²² W tym względzie niezaprzeczalnie ważną rolę odegrały wypadki z lata 1900 roku, naświetlone przez niemal wszystkich badaczy zajmujących się karierą polityczną Zhanga. Gdy północne i północno-wschodnie tereny Cesarstwa dotknęła agresja koalicyjnej armii mocarstw, hunanśki literat Tang Caichang (唐才常, 1867–1900), mający za sobą przelotną edukację w to-

W tym względzie Zhang szacował, że optymalnym rozwiązaniem byłaby obecność zreformowanego wojska w sile od 30 do 40 tysięcy żołnierzy⁴²³. Latem 1904 roku każde z obu skrzydeł Armii Regularnej nominalnie rozrosło się do rozmiarów dywizji (*zhen*)⁴²⁴. W październiku tego roku prowincja Hubei przyjęła nowe regulacje, ogłoszone przez pekińskie Biuro Szkolenia Wojska (*Lianbingchu*). Jednak, z racji poważnych ograniczeń pieniężnych oraz kadrowych, realne zmiany sprowadzały się początkowo niemal wyłącznie do korekt w strukturze poszczególnych pododdziałów obu dywizji oraz obowiązującej nomenklaturze. Dopiero wraz ze znalezieniem nowych (często niestałych) źródeł finansowania możliwe było — wyjaśniał Zhang — dokonanie niezbędnych zakupów wozów taborowych oraz zwierząt pociągowych, a także ukompletowanie etatu niekomatantów. W międzyczasie koniecznością stała się, jako tymczasowy środek zaradczy, praktykowana już od pewnego czasu amalgamacja części funkcji administracyjnych, redukcja miesięcznych stawek wynagrodzenia (głównie w organach kwatermistrzowskich), a także odłożenie w czasie

kijskiej *Seijō Gakkō*, zaczął snuć plany wzniesienia zbrojnej rewolty w Wuchangu. W tym celu zaczął — pod okiem Zhanga — formować siłę zbrojną pod postacią Armii Samostanowienia (*Zili jun*, 自立軍), a także nawiązał kontakty z lokalnymi tajnymi stowarzyszeniami. Co więcej, poprzez swoją sieć *guanxi*, był on powiązany z — wrogiem Cixi — środowiskiem radykalnych intelektualistów doby „stu dni reform” (11 czerwca – 22 września 1898 roku). Początkowo Zhang Zhidong, nie mając pewności co do politycznych następstw trwającego właśnie konfliktu z zamorskimi potęgami, zdawał się tolerować działalność Tanga (alternatywną interpretację zaproponował Daniel Bays, który założył iż gubernator generalny nie mógł na dłuższą metę akceptować ugrupowania, mającego czytelne powiązania z tajnymi stowarzyszeniami). Jednak, wraz ze stopniowym klarowaniem się sytuacji w kraju (groźba rozbioru Cesarstwa i usunięcia cesarskiej wdowy zaczęła się odsuwać) dalsze istnienie Armii Samostanowienia w oczach gubernatora generalnego zaczęło być co najmniej problematyczne. W wyniku szybkiej akcji policyjnej, zawczasu uzgodnionej z brytyjskimi władzami konsularnymi w Hankou, zamieszani w spisek konspiratorzy zostali aresztowani, a sam Tang stracony. Zob. W. Ayers, *Chang Chih-tung and Educational Reform in China...*, s. 192; D.H. Bays, *China Enters the Twentieth Century: Chang Chih-tung and the Issues of a New Age, 1895–1909...*, s. 79–96; L. Charlton, *Prologue to the Chinese Revolution: The Transformation of Ideas and Institutions in Hunan Province, 1891–1907...*, s. 83–109; J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 28–33; Feng Tianyu, He Xiaoming, *Zhang Zhidong pingzhuan...*, s. 186–192.

423 *Zunzhao xin zhang gaibian yingzhi xiangzhang bing she dulian san chu zhe* 遵照新章改編營製餉章並設督練三處摺 [Reorganizacja, zgodnie z nowym regulaminem, struktury oddziałów i regulacji odnośnie do żołdu oraz powołanie trzech departamentów nadzoru nad szkoleniem], *Guangxu sanshiyi nian shiyi yue shiyi ri* 光緒三十一年十一月十一日 [GX 31/11/11 (7.12.1905)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 241b. Zaledwie kilka lat wcześniej Zhang bardziej optymistycznie oszacował te potrzeby na 10 do 20 tysięcy żołnierzy (w memoriale: *bi yi you jingbing yi liang wan ren zhenshe jiyong*, 必宜有精兵一兩萬人鎮懾濟用). Cyt. za: *Chouban lian bing shiyi zhuoyi yingzhi xiangzhang zhe*, *Guangxu ershiba nian shi yue chu yi ri...*, [w:] ZZQ, t. 4, s. 96b.

424 *Ni bian Hubei changbei jun zhi zhe* 擬編湖北常備軍制摺 [Zamiar opracowania systemu Armii Regularnej (prowincji) Hubei], *Guangxu sanshi nian qi yue shiba ri* 光緒三十年七月十八日 [GX 30/7/18 (28.08.1904)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 190a.

niektórych zakupów dla wojska. Skalę tych trudności najlepiej obrazuje lista doraźnych cięć kadrowych. Objęła ona stanowiska przewidziane dla oficerów sztabowych na szczeblu dywizji oraz brygady (*xie*, 協), a także lekarzy wojskowych oraz służb weterynaryjnych (nadal brakowało osób posiadających odpowiednie wykształcenie). Z kolei dowódca drugiej dywizji (wciąż niekompletnej), do swoich obowiązków służbowych, musiał czasowo dodać sprawowanie komendy nad podległymi mu brygadami — naturalnie przy niezmiennionej wysokości miesięcznego uposażenia⁴²⁵. Posiadanie wystarczającej liczby bagnietów oraz szabel, dostępnych *ad hoc* do tłumienia lokalnych wystąpień, na razie przeważało nad bardziej systemowym podejściem do tworzenia nowoczesnego wojska.

Zawiadywana przez Zhang Zhidonga prowincja Hubei, pomimo wielu napotykanych po drodze trudności, w materii wojskowej nadal pozostawiała w tyle wszystkie pozostałe administracje w dolinie Jangcy. Znalazło to swoje odbicie w treści raportu wiceszefa resortu wojska (*Bingbu*) Tielianga z audytu, jaki na przełomie lat 1904/05 przeprowadził w tej części kraju. Podczas przeglądu generalnego obu dywizji (połowa grudnia 1904 roku) przysłani przez Pekin inspektorzy⁴²⁶ z zadowoleniem odpowiadali, że służący w nich żołnierze zostali pieczołowicie wyposażeni we wszelkie elementy wyposażenia osobistego (w raporcie czytamy: *ying you jin you*, 應有盡有). Prowadzona w Wuchangu „musztra łączyła w sobie najlepsze rozwiązania niemieckie oraz japońskie” (*caofa jian cai De Ri suo chang*, 操法兼採德日所長)⁴²⁷. Wykonywane ćwiczenia, poza częściowym wyjątkiem umiejętności w zakresie prowadzenia natarcia oraz obrony, były wykonywane prawidłowo. Nawet inne zauważalne mankamenty, jak wciąż wybrakowane wyposażenie dywizyjnych taborów czy kłopoty artylerzystów z prawidłowym celowaniem, nie odwiodły Tielianga od konkluzji, że siły Armii Regularnej w Wuchangu „wiodą prym pośród wszystkich wojsk [rozlokowanych] wzdłuż Jangcy” (*yan jiang ge yingwu zhi guan*, 沿江各營伍之冠)⁴²⁸.

⁴²⁵ *Zunzhao xin zhang gaibian yingzhi xiangzhang bing she dulian san chu zhe*, *Guangxu sanshiyi nian shiye yue shiye ri...* [w:] ZZQ, t. 4, s. 242a–242b.

⁴²⁶ Informacje, zawarte w odnośnym memoriale Tielianga, są oparte *par excellence* na obserwacjach, jakie poczynił jego niemiecki doradca Anton Cornelius Heckman (będący przedstawicielem zakładów zbrojeniowych Kruppa w Cesarstwie Qingów). Zob. NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 99; TNA FO, 17/1657, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 14.10.1904, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for period ending 30th August, 1904, s. 1; Bai Sha [E. Kaske], *Wan Qing zai Hua de Deguo junsbi jiaoguan gaikuang...*, s. 341.

⁴²⁷ Oba cytaty za: *Guangxu chao donghua lu...*, s. 5300.

⁴²⁸ Cyt. za: *ibidem*, s. 5301. Werdykt ten został powtórzony w edykcje cesarskim z 23 lutego 1905 roku (GX 31/1/20). Zob. *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 31, s. 8a–8b.

Pod koniec 1905 roku 1. Dywizja Armii Regularnej Hubei, której formowanie władze prowincji potraktowały priorytetowo, posiadała niemal kompletny etat osobowy (12 071 oficerów, podoficerów oraz szeregowych), aczkolwiek jednostka była daleka stanu od pełnej funkcjonalności. Nadal brakowało jej 1150 koni i mułów (na przepisowych 2214) oraz 124 wozów taborowych (tu etat dla istniejących wówczas sił przewidywał 136). W tym samym czasie liczebność 2. Dywizji sięgnęła 5188 żołnierzy i niekombatantów⁴²⁹ (organizacja obu jednostek została zamieszczona w zestawieniu poniżej). Roczne koszty wegetatywne owych sił rozrosły się wówczas do zawrotnej — w porównaniu ze środkami przeznaczanymi na ten cel zaledwie kilka lat wcześniej — kwoty, wynoszącej 1 314 751 taeli⁴³⁰.

Tabela 3. Armia Regularna w Wuchangu (grudzień 1905 roku)

Jednostka	Dowódca
1. Dywizja Armii Regularnej Hubei (湖北常備軍第一鎮)	Zhang Biao (張彪)
sztab dywizji (鎮參謀)	Lan Tianwei (藍天蔚) (R)*
1. pułk piechoty (步隊第一標)	Xie Shuquan (謝樹泉)
— 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Mi Wenliang (米文良)
— 2. batalion piechoty (步隊第二營)	Dai Junnan (戴均南)
— 3. batalion piechoty (步隊第三營)	Shan Qipeng (單啟鵬) (R)
2. pułk piechoty (步隊第二標)	Tiezhong (鐵忠**) (R)
— 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Gao Xiangchen (鄧翔宸)
— 2. batalion piechoty (步隊第二營)	Ren Guangyao (任光耀)
— 3. batalion piechoty (步隊第三營)	Sun Guo'an (孫國安)
3. pułk piechoty (步隊第三標)	Li Xianglin (李襄鄰)
— 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Yang Zhengkun (楊正坤) (R)
— 2. batalion piechoty (步隊第二營)	Chen Zhonglin (陳鍾麟)
— 3. batalion piechoty (步隊第三營)	Zhang Yonghan (張永漢)
4. pułk piechoty (步隊第四標)	Yu Dahong (余大鴻)

Jego angielskie tłumaczenie w: NARA GRDS DMCh, Roll 127, No. 1819, *Coolidge do Haya*, 25.02.1905, Enclosure No. 1, Imperial Edict regarding the Report of T'ieh-liang on the Condition of the Military Forces in Central China. Translated from Peking Gazette of February 23, 1905.

⁴²⁹ Dla porównania, jeszcze w połowie grudnia 1904 roku całość sił Armii Regularnej w Wuchangu liczyła 11 489 żołnierzy oraz 2188 koni i mułów. Każda z dywizji wciąż posiadała tylko po jednej brygadzie piechoty. Zob. *Guangxu chao donghua lu...*, s. 5300. W skład pułku artylerii wchodziły wyłącznie działa górskie (stąd inny etat). Według danych rosyjskich, do 1910 roku dwa dywizyjony artylerii zostały przebrożone w działa polowe. Zob. *Вооруженные силы Китая...*, s. 51.

⁴³⁰ *Zunzhao xin zhang gaibian yingzhi xiangzhang bing she dulan san chu zhe*, [w:] ZZQ, t. 4, s. 242b–243a.

Jednostka	Dowódca
– 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Zhang Changsheng (張長勝) (R)
– 2. batalion piechoty (步隊第二營)	Huang Luanming (黃鸞鳴)
– 3. batalion piechoty (步隊第三營)	Li Rukui (李汝魁)
1. pułk kawalerii (馬隊第一標)	Gong Guangming (龔光明) (R)
– 1. dywizjon kawalerii (馬隊第一營)	Yu Hualong (喻化龍)
– 2. dywizjon kawalerii (馬隊第二營)	Ma Decai (馬德才)
– 3. dywizjon kawalerii (馬隊第三營)	Xiao Kaigui (蕭開桂) (R)
1. pułk artylerii (炮隊第一標)	Du Changrong (杜長榮)
– 1. dywizjon artylerii (炮隊第一營)	Zhuo Zhanbiao (卓占標)
– 2. dywizjon artylerii (炮隊第二營)	Ao Zhengbang (敖正邦) (R)
– 3. dywizjon artylerii (炮隊第三營)	Wang Yujia (王遇甲) (R)
1. batalion saperów (工程隊第一營)	Li Keguo (李克果)
1. batalion taborów (輜重隊第一營)	Qi Baotang (齊寶棠)
2. Dywizja Armii Regularnej Hubei (湖北常備軍第二鎮)	Li Yuanhong (黎元洪)
sztab dywizji (鎮參謀)	Wu Maojie (吳茂節) (R)
5. pułk piechoty (步隊第五標)	Liu Wenyu (劉溫玉)
– 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Dai Shoushan (戴壽山)
– 2. batalion piechoty (步隊第二營)	Xiao Xiansheng (蕭先勝) (R)
– 3. batalion piechoty (步隊第三營)	Cao Jin (曹進)
6. pułk piechoty (步隊第六標)	Zeng Guangda (曾廣大)
– 1. batalion piechoty (步隊第一營)	Li Jinbiao (李錦標)
– 1. batalion piechoty (步隊第二營)	Chen Rongzhong (陳榮鐘)
– 1. batalion piechoty (步隊第三營)	Fan Yuying (樊毓英)
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	Wang Xiangfa (王祥發)
dywizjon artylerii (炮隊一營)	Zhang Zhenji (張正基)
batalion saperów (工程隊一營)	Sun Shoukang (孫綏康)
kompania taborów (輜重隊第一隊)	Guo Bin (郭斌)

*Literą (R) są oznaczeni oficerowie, którzy ukończyli naukę w tokijskiej Akademii Oficerskiej Sił Lądowych (*Rikugun Shikan Gakkō*).

**Tiezong początkowo nosił imię Tieliang (鐵良). Figuruje pod nim w wykazie absolwentów *Rikugun Shikan Gakkō*, sporządzonym przez japońskie Towarzystwo Badań nad Chinami (*Shina Kenkyūkai*, 支那研究会). Zmienił je, aby nie mylono go z innym Mandżurem zasiadającym wówczas w strukturach Biura Szkolenia Wojska (a następnie w Ministerstwie Wojska).

Źródło: *Zunzhao xin zhang gaibian yingzhi xiangzhang bing she dulan san chu zhe, Guangxu sanshiyi nian shiye yue shiye ri...* [w:] ZZQ, t. 4, s. 244a–244b.; *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku*, s. 392–404.

Komendę nad 1. Dywizją otrzymał (wspomniany wcześniej) Zhang Biao. Zachodni obserwatorzy wypowiadali się o nim z dużym uznaniem. Brytyjski attaché wojskowy mjr George Pereira, na ogół skąpiący pochwałą qingowskim wojskowym, uznał go za „jednego z najbardziej oświeconych

generałów w Chinach⁴³¹. Zasadniczo podobny werdykt wybrzmiewa z raportu jego amerykańskiego odpowiednika kpt. Henry'ego Leonarda, który wróżył mu „odegranie doniosłej roli w chińskich sprawach wojskowych, jeśli zastałaby go wojna lub powstanie”⁴³². Owe opinie są tym bardziej uderzające, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że Zhang Biao, nie licząc (łącznie kilkumiesięcznego) okresu inspekcji japońskiego systemu obronności⁴³³, nie posiadał żadnego stosownego wykształcenia w wydaniu zachodnim. Przede wszystkim dał się poznać jako dowódca obdarzony umiejętnościami organizacyjnymi i sprawnie egzekwujący dyscyplinę w szeregach. Ponadto

⁴³¹ Cyt. za: TNA FO, 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lü Chun, 8th and 11th Divisions, s. 1.

⁴³² Cyt. za: NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 206. Patrząc z perspektywy czasu, można skonstatować, że owa opinia, na swój (niezamierzenie) przewrotny sposób, miała profetyczny wręcz wydźwięk. Niespełna kilka lat później Zhang Biao zapisał się w annałach historii za sprawą swoich poczynań podczas powstania w Wuchangu (10–11 października 1911 roku). Zaskoczony rewolucyjnym zrywem w szeregach swojej jednostki, pokierował on twardą — acz na dłuższą metę beznadziejną — obroną siedziby gubernatora generalnego przed naporem republikańskich insurgentów. Zob. Feng Tianyu, He Juefei, *Xinhai wuchang shouyi shi...*, s. 191–196; Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinhai geming shigao...*, t. 3, 1911 nian de da qiyi, 1911 年的大起义 [Wielkie powstanie w 1911 roku], s. 139–141. Zob. także pogląd (zasadniczo podobny) następcy Henry'ego Leonarda na stanowisku amerykańskiego attaché wojskowego w Cesarstwie Qingów, kpt. Jamesa Haynesa Reevesa (3rd Cavalry Regiment, 1870–1963), o kompetencjach Zhang Biao: NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283–9, No. 736, *Reeves do War Department*, 20.04.1911, Subject: Summary of Military News from March 1st to April 20th 1911, s. 5. Z kolei piszący w okresie republikańskim historyk Wen Gongzhi był już dla Zhang Biao dalece mniej przychylny, wytykając mu — kontrastujące z treścią raportów zachodnich wojskowych — nader ciasne horyzonty intelektualne. Niewykluczone, że tak niekorzystna ocena była pokłosiem „czarnej legendy” obrońcy reżimu mandżurskiego, ciągnącej się za nim co najmniej od 1911 roku. Doniesienia publikowane wówczas na łamach prorewolucyjnej „Niezależności Ludu” kierowały pod jego adresem ciężkie oskarżenia o defraudację znacznych środków na poczet zakupu wyposażenia osobistego dla podkomendnych. Specyfika zachowanych źródeł uniemożliwia jednak ich jednoznaczną weryfikację. Tym bardziej, że mowa tu o wyrażnie zaangażowanym politycznie tytule prasowym, prowadzonym przez Yu Yourena — wówczas jednego z czołowych piewców antyqingowskiej krucjaty politycznej Sun Yat-sena. „Niezależność Ludu” była też jedną z pierwszych gazet chińskich, które bezpośrednio po 10 października 1911 roku otwarcie opowiedziały się po stronie obozu republikańskiego. Niezbitym faktem pozostaje wciąż, że do momentu wybuchu rewolucji *xinhai* Zhang Biao zdołał zgromadzić spory majątek (w tym latyfundium w sąsiednim Hunanie, skonfiskowane mu jesienią 1911 roku przez lokalne władze rewolucyjne). Zob. Wen Gongzhi, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi...*, t. 2, s. 281; J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 149, 241; E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911...*, s. 143–144. Rys historyczny czasopisma w: Wang Fumin 王俯民, *Minlibao* 民立報 [Niezależność Ludu], [w:] *Xinhai geming shiqi qikan jieshao* 辛亥革命时期期刊介绍 [Wprowadzenie do czasopism okresu rewolucji *xinhai*], red. Ding Shouhe 丁守和, Beijing 1982, t. 5, s. 120–149.

⁴³³ Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 615.

nie bez znaczenia pozostawały posiadane przez niego *guanxi* oraz osobisty stosunek do panującego reżimu politycznego⁴³⁴.

Z kolei dowództwo nad 2. Dywizją Zhang Zhidong powierzył Li Yuanhongowi (黎元洪, 1864–1928). Ten absolwent akademii morskiej w Tianjinie (*Tianjin shuishi xuetaang*, 天津水師學堂⁴³⁵) i były oficer marynarki wojennej (stąd właśnie całkiem dobrze władający językiem angielskim) swoją służbę pod skrzydłami Zhang Zhidonga rozpoczął w 1895 roku. Szczęśliwie przetrwawszy zawieruchę wojny roku *jiawu*⁴³⁶, przybył do Nankinu, gdzie zawiadywał budową umocnień wokół miasta i przez pewien czas służył w szeregach lokalnie sformowanej Armii Samoumacniania (omówionej w rozdziale 1). Niebawem podążył za swoim patronem do Wuchangu i na jego polecenie w późniejszych latach kilkakrotnie odwiedzał Japonię z zadaniem zbadania systemu obronności tego kraju. Zaufanie, jakim Li cieszył się u gubernatora generalnego Huguang (prędko wywarł na nim znakomite wrażenie), zaowocowało kolejnymi awansami w wojskowym establishmencie prowincji. Jednak jego kariera, mocno kontrastując z przypadkiem Zhang Biao, nie skończyła się jesienią roku

⁴³⁴ TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 2. Zob. nader przychylną ocenę Zhang Zhidonga na temat kompetencji Zhang Biao, sformułowaną jeszcze przed nastaniem dekady Nowej Administracji: *Cai ying teng xiang gai lian yangcao* 裁營騰餉改練洋操片 [Redukcja oddziałów celem uwolnienia środków pieniężnych i zmiana metod zachodniego szkolenia (w odtworzonym oddziale)], *Guangxu ershiwu nian liu yue* 光緒二十五年六月 [GX 25/6 (06–07.1899)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 530a. Władze centralne doceniały również jego wieloletnie doświadczenie i kładziony przezeń „nacisk na zachodnie metody szkolenia wojska” (*jiangqiu xifa caolian*, 講求西法操練). Zhang zasłużył się ponadto jako dowódca lojalny wobec dynastii. W uznaniu jego energicznych działań w zwalczaniu bandytyzmu rząd mandzurski przyznał mu honorowy tytuł *bobatera* (*batulu*). Zob. DQLS DJHS, t. 58, *juan* 486, s. 7a–7b; *ibidem*, t. 59, *juan* 547, s. 4a (tamże cytowany fragment). Na temat dalszej kariery przed wybuchem rewolucji republikańskiej (nominacja na stanowisko *tidu* prowincji Hubei, przy jednoczesnym zachowaniu komendy nad 8. Dywizją) zob. „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 617, *Xuantong yuan nian liu yue chu yi ri* 宣統元年六月初一日 [XT 1/6/1 (17.07.1909)], s. 18; 1910, nr 957, *Xuantong er nian wu yue ershisān ri* 宣統二年五月二十三日 [XT 2/5/23 (29.06.1910)], s. 17–18.

⁴³⁵ Akademia powołana w 1881 roku z inicjatywy ówczesnego gubernatora generalnego prowincji Zhili Li Hongzhang. Rząd centralny upatrywał w niej źródło kadr oficerskich dla równoległe formowanej Floty Północnego Oceanu (*Beiyang Haijun*). Przez niespełna 20 lat swojego funkcjonowania wydała łącznie 210 absolwentów. Latem 1900 roku, po zdobyciu Tianjinu przez wojska koalicji mocarstw (14 lipca), zabudowania akademii zostały zniszczone i do końca panowania dynastii Qing nie doszło do jej restytucji. Zob. Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 33–38.

⁴³⁶ Po przegranej dla Cesarstwa Qingów bitwie morskiej w pobliżu ujścia rzeki Yalu mały krążownik Guangjia (廣甲), na pokładzie którego wówczas służył, osiadł na mieliźnie. Nie chcąc znaleźć się w japońskiej niewoli, Li wpław przedostał się do pobliskiego Lüshun (Port Arthur). Zob. „Minjian Bu Laoren” 《民間不老人》[Xue Minjian 薛民見], *Li Yuanhong nianpu ziliao* 黎元洪年譜資料 [Materiały do biografii chronologicznej Li Yuanhonga], Shanghai 1961, s. 11a–11b; P. Olender, *Wojna japońsko-chińska na morzu...*, s. 128, 129, 249.

xinhai. Wprost przeciwnie: burzliwe wydarzenia przełomu lat 1911/12, nieoczekiwanie wyniosły go na szerokie wody polityki chińskiej. Wówczas wuhanścy powstańcy złożyli w jego ręce godność rewolucyjnego gubernatora wojskowego (*dudu*, 都督) prowincji Hubei, którą ten — w pierw upewniwszy się co do poparcia ze strony prowincjonalnych notabli — po kilku dniach przyjął. W późniejszych niespokojnych latach wczesnej Republiki Chińskiej Li należał do ścisłego grona czołowych decydentów politycznych w kraju⁴³⁷.

W następnym roku zreformowane wojska prowincji Hubei zostały formalnie włączone w obręb Nowej Armii. Wiązało się to z kolejnymi zmianami w nomenklaturze. W rezultacie 1. Dywizja uzyskała nową numerację i przez pewien czas funkcjonowała jako „tymczasowo sformowana 8. Dywizja Sił Lądowych” (*zanbian lujun di ba zhen*, 暫編陸軍第八鎮)⁴³⁸. Z kolei wciąż znaczne braki osobowe oraz sprzętowe w jednostce pod komendą Li Yuanhonga, stały się powodem do jej przemianowania na

⁴³⁷ Pobieżnie o karierze wojskowej Li Yuanhonga przed wybuchem rewolucji *xinhai* w: Sheng Yunlong 沈雲龍, *Li Yuanhong pingzhuan* 黎元洪評傳 [Krytyczna biografia Li Yuanhonga], Taipei 1963, s. 6–9. Niestety poważnym mankamentem tej pracy, wbrew temu, co sugerowałby tytuł, jest nader zdawkowe potraktowanie przedrewolucyjnych losów Li. Jednocześnie punkt ciężkości narracji w odnośnym rozdziale został przeniesiony na (poczynione w ortodoksyjny sposób) omówienie dziejów ruchu rewolucyjnego w prowincji Hubei. Zdecydowanie większą wartość informacyjną prezentuje (pomimo upływu czasu oraz miejsca wydania), przywołana wyżej, biografia chronologiczna (*nianpu*, 年譜) pióra Xue Minjiana. Z nowszych publikacji szerzej ten okres w jego życiu oświetlają: Xiao Zhizhi 蕭致之, Xiao Li 蕭莉, *Li Yuanhong xin zhuan* 黎元洪新傳 [Nowa biografia Li Yuanhonga], Wuhan 2014, s. 8–44; Xu Chen 徐忱, Xu Che 徐彻, *Li Yuanhong quanzhuan* 黎元洪全傳 [Kompletna biografia Li Yuanhonga], Beijing 2013, s. 1–36. Zachodni czytelnik, wobec braku monografii w językach europejskich, niestety nadal musi polegać na zwięzłych biogramach Li, bądź rozproszonych faktach, pomieszczonych w innych publikacjach. Zob. TNA FO, 371/1094/44539, No. 411, *Jordan do Greya*, 26.10.1911, Enclosure No. 2, Report 15/1911. Subject: Rising in Hupei, s. 3; *Biographical Dictionary of Republican China*, t. 2, red. H.L. Boorman, London-New York 1968, s. 343–344. Zob także: Zhang Binglin 章炳麟, *Dazongtong Li gong bei* 大总统黎公碑 [Stela czcigodnego prezydenta Li (Yuanhonga)], [w:] *Xinhai renwu bei zhuan ji...*, red. Bian Xiaoxuan, Tang Wenquan, s. 28–32.

⁴³⁸ W latem 1908 roku Pekin wysłał do Wuchangu ówczesnego wiceministra sił lądowych (*Lujunbu you shilang*, 陸軍部右侍郎) Wang Yingkai (王英楷, 1861–1908), z zadaniem dokonania przeglądu generalnego jednostki. Aczkolwiek istniejące przedtem ubytki nadal nie zostały w pełni uzupełnione, dywizja ostatecznie została uznana za „sformowaną” (*cheng zhen*, 成鎮) i od tej pory nosiła nazwę 8. Dywizji Sił Lądowych (*lujun di ba zhen*, 陸軍第八鎮). Zob. GGB JDZ GX, No. 165817, *Zou wei Jiangsu Hubei lujun bianlian cheng zhen qing pai yuan kaoyan you* 奏為江蘇湖北陸軍編練成鎮請派員考驗由 [(Memorial) złożony w sprawie sformowania dywizji w Hubei i Jiangsu oraz prośby, aby wysłano inspektorów, celem dokonania przeglądu], *Guangxu sanshisi nian qi yue shiyi ri* 光緒三十四年七月十一日 [GX 34/7/11 (7.08.1908)]; Zwięzłe streszczenie memoriału w: DQLS DJHS, t. 59, *juan* 594, s. 12b. Konkluzje Wang z przebiegu inspekcji w (tamże cytowany fragment): GGB JDZ GX, No. 167599, *Zouchen kaoyan lujun shi jun ji jingguo qingxing* 奏陳考驗陸軍事竣及經過情形 [(Memorial) raportujący ukończenie przeglądu Sił Lądowych i jego przebieg], *Guangxu sanshisi nian shi yue chu si ri* 光緒三十四年十月初四日 [GX 34/10/4 (28.10.1908)].

21. brygadę mieszaną (*di ershiyi huncheng xie*, 第二十一混成協)⁴³⁹. Liczebność zreformowanych sił w Wuchangu uległa później niewielkiemu skurczeniu. Pracujący po okiem Zhao Erxuna qingowscy lojaliści, mając w okresie wczesnorepublikańskim szeroki dostęp do spuścizny archiwalnej upadłej dynastii, ustalili ich łączną liczebność w 33. roku panowania Guangxu (zob. tablica 1) na 16 204 oficerów, podoficerów oraz szeregowych⁴⁴⁰. Niemniej garnizon Nowej Armii w Wuchangu nadal należał do największych w całym kraju. Ponadto wchodzące w jego skład siły były uważane za jedne z najlepiej wyposażonych i wyszkolonych w całym Cesarstwie. Brytyjczy wojskowi, regularnie wizytujący jednostki zreformowanego wojska, zgodnie odnotowywali fakt nieustannych postępów, które prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem (powołane w 1905 roku⁴⁴¹), było w stanie osiągnąć w obszarze wyszkolenia żołnierzy oraz przygotowania oficerów do należytego wywiązywania się z powierzonych im zadań⁴⁴². Były one widoczne nie tylko podczas obserwacji codziennych ćwiczeń, ale i podczas wielkich manewrów. Podczas tych, które przeprowadzono w listopadzie 1908 roku w Taihu (太湖, prowincja Anhui; zob. aneks 6), jednostki Nowej Armii z Hubei wypadły najlepiej

⁴³⁹ *Lianbingchu yifu Zhang Zhidong zou* 练兵处议复张之洞奏 [Odpowiedź Biura Szkolenia Wojska, po uprzednich deliberacjach, na memoriał złożony przez Zhang Zhidonga], *Guangxu sanshi'er nian si yue chu liu ri* 光緒三十二年四月初六日 [GX 32/4/6 (28.04.1906)], [w:] QXBY, s. 207.

⁴⁴⁰ Z czego w 8. Dywizji służyło 10 502 szeregowych i podoficerów oraz 802 oficerów, natomiast w 21. brygadzie mieszanej: 4612 szeregowych i podoficerów oraz 288 oficerów. Zob. *Qingshigao...*, *juan* 132, *bing zhi* 3, s. 11a.

⁴⁴¹ Codziennymi pracami departamentu gotowości wojskowej (*bingbeichu*) zawiadywali: Gao Lingwei (高凌霨, 1870–1940) i Liu Bangji (劉邦驥 1868–1930). W departamencie planowania (*canmouchu*) analogiczne funkcje pełnili: Qi Yaoshan (齊耀珊, 1865–1946) i chorągwiany Baoying (寶瑛, 1874–?). Z kolei pracami departamentu edukacji i szkolenia (*jiaolianchu*) kierowali: Feng Qijun (馮啟鈞) i Wu Yuanze (吳元澤, 1874–1945). Zob. *Zunzhao xin zhang gaibian yingzhi xiangzhang bing she dulian san chu zhe*, [w:] ZZQ, t. 4, s. 244b–245a. Liu Bangji, Baoying oraz Wu Yuanze byli zawodowymi wojskowymi (wszyscy ukończyli tokijską akademię oficerską). Pozostali trzej to cywilni urzędnicy jednocześnie zasiadający w strukturach prowincjonalnego *Dulian Gongsuo*. Spośród tego grona Feng Qijun niebawem dał się poznać jako osoba wybitnie nieprzygotowana do powierzonych mu obowiązków i wiosną 1910 roku, w atmosferze skandalu, został zdjęty z wszystkich pełnionych funkcji, wraz z „dożywotnim zakazem zatrudnienia w roli urzędnika” (*yong bu xuyong*, 永不叙用). Zob. *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 410, 514; *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku*, s. 392, 393; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 191, *Guangxu sanshi'er nian si yue shiyi ri* 光緒三十四年四月十一日 [GX 34/4/11 (10.05.1908)], s. 17. Na temat zwolnienia Feng Qijuna: „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 917, *Xuantong er nian si yue shi'er ri* 宣統二年四月十二日 [XT 2/4/12 (20.05.1910)], s. 10–11 (tamże cytowany fragment).

⁴⁴² Zob. TNA FO, 371/635/11950, No. 106, *Jordan do Greya*, 9.03.1909, Enclosure No. 1, Notes on the 8th Division of the Lü Chun at Wu Chang, s. 2–3, 5; TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 2.

pośród wszystkich zaangażowanych sił⁴⁴³. Wyższy poziom wyszkolenia prezentowały wówczas jedynie wojska Północnego Oceanu, stacjonujące na północy Cesarstwa⁴⁴⁴. W oczach zagranicznych „speców od Chin” nowoczesne wojsko w Hubei jawiło się jako punkt odniesienia i wzór do naśladowania dla wszystkich pozostałych administracji prowincjonalnych na południu kraju⁴⁴⁵.

Nową Armię prowincji Hubei w pewnym sensie wyróżniała (zwłaszcza na tle pozostałych prowincji w centralnej i południowej części kraju) zauważalna reprezentacja żołnierzy pochodzenia chorągwanego (*qi ji*). Ich obecność w szeregach tych sił była rezultatem zarządzenia Duanfanga, który pod nieobecność Zhang Zhidonga (7 października 1902 – 30 marca 1904 roku) tymczasowo kierował administracją regionu Huguang. Na początku 1904 roku wystosował polecenie, aby garnizon (*zhufang*) w Jingzhou — położony w zachodniej części prowincji — zaczął posyłać do Wuchangu chorągwanym wybrańców celem odbycia służby w zreformowanym wojsku. Pierwsza grupa miała docelowo liczyć 1000 osób⁴⁴⁶.

⁴⁴³ W manewrach wzięły pododdziały z następujących jednostek Nowej Armii: 8. i 9. Dywizji (Nankin), 13. (Qingjiangpu), 21. oraz 23. (Suzhou) brygady mieszanej. Zob. Peng Hechao, *Xin jun huicao: Zhongguo jindaibua junyan xingtai yanjiu...*, s. 163–165. W rejon manewrów został wysłany także jeden batalion piechoty ze składu 31. brygady mieszanej w Anqingu, aczkolwiek nie wziął bezpośredniego udziału w ćwiczeniach. Zob. GGB JDZ XT, No. 185756, *Zicheng Junjichu wei gong lu Guangxu sanshi nian Wan sheng pao ma ying bingbian yili suqing qingxing yi zhe you* 資呈軍機處為恭錄光緒三十四年皖省歐馬營兵變一律肅清情形一摺由 [(Memoriał) przedłożony Biuru Tajemnic Wojskowych celem uniżonego zrelacjonowania okoliczności całkowitego stłumienia buntu oddziałów artylerii i kawalerii z prowincji Anhui w 34. roku ery panowania Guangxu], *Xuantong yuan nian san yue chu ba ri* 宣統元年三月初八日 [XT 1/3/8 (27.04.1909)].

⁴⁴⁴ Oficerowie brytyjscy, którzy obserwowali wspomniane tutaj manewry, zgodnie przyznawali, że 8. Dywizja, pod względem wyszkolenia żołnierzy i kompetencji oficerów nieznacznie ustępowała tylko 4. Dywizji. Zob. TNA FO, 371/629/2950, No. 555, *Jordan do Greya*, 10.12.1908, Enclosure No. 1, Chinese Manœuvres, 1908, s. 2, 13; TNA FO, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Chinese Changes Report, 6th November 1908, s. 1.

⁴⁴⁵ NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283-5, No. 685, *Reeves do War Department*, 16.01.1911, Subject: Summary of Military News for December, 1910, s. 10; TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 2, The Lü Chun and Other Troops of Kuei-chou Province, s. 6; TNA FO, 371/1344/36921, No. 351, *Jordan do Greya*, 19.08.1912, Enclosure No. 1, Colonel Pereira's Report on His Journey from Lanchow to Chengtu, s. 6.

⁴⁴⁶ GGB JDZ GX, No. 160157, *Zou wei Jingzhou zhufang gai lian xinjun linpai guanbian ru sheng xuetaang xuexi* 奏為荊州駐防改練新軍遴派官弁入省學堂學習 [(Memoriał) złożony w sprawie zmian w szkoleniu Nowej Armii przez garnizon chorągwanym w Jingzhou oraz wyselekcjonowania oficerów i podoficerów do nauki w stołecznej szkole]. Wiele wskazuje na to, że pierwotny pomysł wyszedł od ówczesnego dowódcy tego garnizonu, *hanjuna* Coohabu (chiń. Chuohabu, 綽哈布; 1852?–1908), który już rok wcześniej wystosował osobny memoriał, aby ze znajdujących się pod jego pieczę chorągwanym wystawić jednostkę na podobieństwo sił

Jednakże raport Tielianga z grudniowego audytu wzmiankuje obecność jedynie nieco ponad 800 żołnierzy i dwudziestu kilku oficerów w pododdziałach obu dywizji Armii Regularnej⁴⁴⁷. Niewykluczone, że za taki stan rzeczy mogły odpowiadać początkowe trudności ze znalezieniem odpowiednich kandydatów. W późniejszych latach chorągwiani stanowili szacunkowo około jedną dziesiątą całości sił Nowej Armii w Hubei⁴⁴⁸. Największy ich odsetek występował w 1. batalionie 30. pułku piechoty (gdzie sięgał około 80% całego stanu osobowego) oraz — zważywszy na ich generalnie niezmaconą lojalność wobec dynastii — w organach żandarmerii wojskowej⁴⁴⁹.

Do końca panowania dynastii Qing garnizon w Jingzhou powołał także własną armijną szkołę wojskową pierwszego stopnia (*lujun xiao xuetang*) i wystawił siły, które z grubsza przystawały do standardów panujących w Nowej Armii. Składały się na nie oddziały regularne (to jest *changbei jun*, w sile 5 *ying*) oraz niewielka — gdyż licząca nieco ponad 500 chorągwianych — acz dobrze wyszkolona i wyekwipowana Wzbudzająca Respekt Nowa Armia (*zhen wei xinjun*, 振威新軍)⁴⁵⁰. W trakcie rewolucji republikańskiej bronione przez tych żołnierzy Jingzhou stawiało zaskakująco długi opór oblegającym je wojskom republikańskim. Pozbawieni jakichkolwiek szans na przybycie odsieczy chorągwiani skapitulowali dopiero po trwającej ponad trzy tygodnie walce (19 listopada – 12 grudnia 1911 roku)⁴⁵¹.

stacjonujących w Wuchangu (o docelowej liczebności ponad 2700 żołnierzy). Zob. *Qingchao xu wenxian tongkao*..., *juan* 219, *bīng kao* 18, s. 6b; *Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Chuohabu 綽哈布, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncac-gi/sncacFtp?ACTION=TQ&sncacFtpqf,SN=001524,2nd,search_simple (dostęp: 10.06.2025).

⁴⁴⁷ *Guangxu chao donghua lu*..., s. 5301.

⁴⁴⁸ TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China*..., s. 21.

⁴⁴⁹ Spośród wszystkich znanych dowódców kompani tego pułku personalia przynajmniej trzech sugerują ich mandzurskie pochodzenie (byli to: Chongguang 重光, Dexuan 德煊 oraz Depei 德培). Zob. Cao Yabo 曹亞伯, *Wuchang geming zhenzhi* 武昌革命真史 [Prawdziwa historia rewolucji w Wuchangu], t. 2, Shanghai 1930, s. 29. Zob. także: Lu Zuzhen 魯祖珍, *Di sanshi biao xinbai shouyi shilüe* 第三十标辛亥首义事略 [Szkic o 30. pułku w pierwszym powstaniu (w roku) *xinbai*], [w:] XSH, t. 2, s. 92; Xiong Bingkun 熊秉坤, *Xinbai shouyi gongcheng ying fanan gaishu* 辛亥首义工程营发难概述 [Ogólne omówienie rewolty wznieconej przez batalion saperów podczas pierwszego powstania (w roku) *xinbai*], [w:] XSH, t. 1, s. 25–26.

⁴⁵⁰ Shen Jian, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei*..., s. 373; TNA FO, 371/214/25183, No. 289, *Jordan do Greya*, 13.06.1907, Enclosure No. 1, Troops in Hu-pei Province, s. 7–8.

⁴⁵¹ Li Yi 李一, *Jingyi Shihe guangfu ji* 荆宜施鶴光復記 [Zapiski o restauracji władzy nad (okręgami) Jingyi i Shihe], [w:] XG, t. 5, s. 253–258.

Większość żołnierzy z garnizonu Wuchangu zakwaterowano w dużym kompleksie koszarowym⁴⁵², do złudzenia przypominającym te, które wówczas widywano w sąsiedniej Japonii. Wszystkie bloki zostały wzniesione z szarej cegły. Na każdym z jego dwóch pięter znajdowało się miejsce dla jednej kompanii. Drużyna piechoty zajmowała dwie sale, z których każda mogła pomieścić siedem osób⁴⁵³. Wszystkie pomieszczenia były przestronne i skrupulatnie utrzymywane w czystości. Brytyjski attaché wojskowy mjr George Pereira w swym podziwieniu uznał ten kompleks koszarowy za najlepszy w całym kraju⁴⁵⁴. Wtórował mu kpt. Henry Leonard, który badając w latach 1905–1907 stan obronności poszczególnych prowincji Cesarstwa, był przyzwyczajony do oglądania daleko mniej okazałych zabudowań (w Wuchangu każdy żołnierz miał do dyspozycji własne łóżko wyposażone w moskitierę⁴⁵⁵). W swym raporcie z inspekcji Nowej Armii w Wuchangu z nieskrywanym zdumieniem zanotował, że wszystko co tam zastał jawiło mu się wręcz jako „niechińskie”⁴⁵⁶.

⁴⁵² Znajdował się w zachodniej części miasta. Stacjonowały w nim następujące pododdziały: 29., 30., 31. i 41. pułk piechoty oraz 8. batalion saperów. Pozostali żołnierze zostali pokwaterowani w starych koszarach, ulokowanych poza murami miejskimi. Zob. Wang Xingke, *Xinbai geming lisbi ditu...*, s. 105.

⁴⁵³ TNA WO 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 103.

⁴⁵⁴ TNA FO 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lü Chun, 8th and 11th Divisions, s. 6.

⁴⁵⁵ Zauważalnie mniej komfortowe warunki panowały w garnizonach północnych prowincji Cesarstwa. Na zazwyczaj mniejszej przestrzeni kwaterowano całą drużynę. Przy czym wszyscy wspólnie spali na, zajmujących znaczną część powierzchni pomieszczenia, tak zwanych kangach (炕) — długich ławach, ogrzewanych od spodu przy pomocy gorącego powietrza. W skrajnych przypadkach (6. Dywizja, 29. brygada mieszana) za kwatery żołnierzy służyły parterowe baraki, wznoszone w starym stylu. Zob.: NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 172, 191, 196. Zob. także: TNA FO, 371/26/3279, No. 422, *Satow do Lansdowne'a*, 08.12.1905, Enclosure No. 1, Some Notes on a Visit to the 3rd Division at Pao-ting-fu, October 17th 1905, s. 1–2; *ibidem*, 371/31/8484, No. 28. *Satow do Greya*, 17.01.1906, Enclosure No. 1, *Pereira do Satowa*, 14.01.1906, s. 4; *ibidem*, 371/39/32280, No. 332, *Carnegie do Greya*, 06.08.1906, Enclosure No. 1, The Sixth Division of the Lu Chün, s. 2, 4; *ibidem*, 371/41/40351, No. 420. *Jordan do Greya*, 15.10.1906, Enclosure No. 3, The 29th Brigade of the Lu Chün at K'ai-Feng Fu, s. 2; TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 101–102.

⁴⁵⁶ Cyt. za: NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 216; Zob. także: TNA FO, 17/1657, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 6.12.1904, Enclosure No. 2, Intelligence Diary for period ending 3rd November, 1904, s. 3–4. Słowa podziwu dla rozmachu, z jakim wzniesiono ten kompleks koszarowy, znajdziemy również w tomie wspomnień Chen Kuilonga oraz raporcie wspomnianego już wcześniej Wang Yingkai z przeprowadzonego przezeń przeglądu generalnego 8. Dywizji. Zob. Chen Kuilong, *Mengjiaoting zaji...*, *juan 2*, s. 49b; GGB JDZ GX, No. 167599, *Zouchen kaoyan lujun shi jun ji jingguo qingxing*, *Guangxu sanshibi nian shi yue chu si ri...*

Zapotrzebowanie prowincjonalnych sił Nowej Armii w broń zaspokajała Hubeiska Fabryka Karabinów i Dział (*Hubei qiang pao chang*, 湖北槍炮廠)⁴⁵⁷, ulokowana na północ od murów miejskich Hanyangu⁴⁵⁸. Miasto to — położone u zbiegu rzeki Han z Jangcy — stanowiło, obok Wuchangu i Hankou, część trójmiejskiej konurbacji Wuhanu. Po przybyciu do prowincji Hubei w sierpniu 1889 roku Zhang Zhidong zamierzał rozwijać swoje, prowadzone pierwotnie w Guangdong, projekty z obszaru obronności⁴⁵⁹. W kwietniu następnego roku udało mu się uzyskać cesarską sankcję, upoważniającą go do założenia miejscowych zakładów zbrojeniowych. Jednak prace budowlane, rozpoczęte dopiero w maju 1892 roku, posuwały się bardzo powoli. Zhang Zhidong, mając do dyspozycji ograniczone zasoby finansowe i snując plany rozbudowy krajowej infrastruktury kolejowej, postanowił wówczas dać pierwszeństwo powstającej równolegle hucie stali. Pociągnęło to za sobą uszczuplenie o 1,5 miliona taeli środków, pierwotnie zabezpieczonych na poczet zakładów zbrojeniowych. Na domiar złego, w czerwcu 1894 roku na terenie fabryki wybuchł pożar, który strawił część jej drewnianej zabudowy — niefortunny rezultat polityki oszczędnościowej Zhanga⁴⁶⁰. Sprowadzona zza granicy maszynaria umożliwiła wkrótce uruchomienie rodzimej produkcji niemieckiego karabinu Gewehr 88 (w nomenklaturze chińskiej: *Hanyang baba shi*, 漢陽八八式). W sąsiednich oddziałach obiektu powstawały szybkostrzelne działa Krupp-Gruson oraz amunicja wykorzystywana przez te rodzaje broni⁴⁶¹. Można tu powiedzieć o pewnym

⁴⁵⁷ Od 1904 roku funkcjonowała pod zmienioną nazwą jako Hubeiska Fabryka Broni (*Hubei binggongchang*, 湖北兵工廠), aczkolwiek w późniejszych latach qingowscy oficjele wymienianie używali obu tych nazw.

⁴⁵⁸ NARA WDGS CWR, Roll 103, 6790-42, *Notes on the Chinese Revolution, 1911-12*, by Captain James H. Reeves, 3rd Cavalry, Map No. 2, Vicinity of Wuchang.

⁴⁵⁹ D.H. Bays, *China Enters the Twentieth Century: Chang Chih-tung and the Issues of a New Age, 1895-1909...*, s. 8-9. W tym kontekście mocno ważyły doświadczenia, które wyniósł z rządów w tym zakątku Cesarstwa. Formując tam eksperymentalną jednostkę (Zwyciężająca Armia Guangdongu), Zhang w praktyce był skazany na prowadzenie kosztownych i obarczonych dużym ryzykiem zakupów broni zza granicy. Zob. A. Chang, *Reappraising Zhang Zhidong: Forgotten Continuities During China's Self-Strengthening, 1884-1901...*, s. 168-169; Wang Ermin, *Qingji binggongye de xingqi...*, s. 93-95.

⁴⁶⁰ Władze prowincji wyciągnęły z tego zdarzenia odpowiednie wnioski i odbudowane zakłady miały już zabudowę ceglana, zapewniającą równocześnie przestrzeń pod zwiększenie mocy produkcyjnych w przyszłości. Zob. TBL AAS IOR/L/PS/20/185, *Military Report on the Manufacture and Importation of Arms and Munitions of War, in the Chinese Empire...*, s. 37.

⁴⁶¹ T.L. Kennedy, *Mausers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895-1911*, [w:] *Perspectives on a Changing China: Essays in Honour of Professor C. Martin Wilbur on the Occasion of His Retirement...*, s. 113-114; *Zhongguo jindai bingqi gongye...*, s. 161; Wang Ermin, *Qingji binggongye de xingqi...*, s. 95-98.

sukcesie władz qingowskich, bowiem w ostatniej dekadzie XIX wieku grono państw będących w posiadaniu technologii produkcji prochu bezdymnego było wciąż dosyć wąskie⁴⁶². Dla porównania, sąsiednia Japonia, która w sierpniu 1894 roku wypowiedziała wojnę Cesarstwu Qingów, nie posiadała wtedy takich zdolności. Oczywiście, nadal trzeba mieć na uwadze, że techniczne parametry posiadanych karabinów nie przełożyły się w żaden istotny sposób na wynik owej konfrontacji zbrojnej. Decydującym czynnikiem była bowiem dalece efektywniejsza integracja i wykorzystanie przez Japonię jej raczej skromnych zasobów.

Pierwsze partie karabinów, pomimo forsownej odbudowy po zniszczeniach spowodowanych przez pożar, pojawiły dopiero pod koniec 1895 roku, zatem początkowa produkcja miała charakter symboliczny i sprowadzała się do zaledwie kilku sztuk, które każdego dnia opuszczały fabrykę. Potrzeba było czasu, zanim zatrudnieni w niej chińscy robotnicy zdolali nabrać niezbędnego doświadczenia. W późniejszych latach wydajność zauważalnie wzrosła i — w zależności od okresu — przeważnie zawierała się w przedziale pomiędzy 30 a 50 karabinami w ujęciu dziennym⁴⁶³. W rezultacie, do połowy 1908 roku złożono łącznie ponad 110 tysięcy karabinów i karabinków. Do końca następnego roku zaś kumulatywna wielkość produkcji w tym obszarze sięgnęła prawie 122 tysięcy sztuk obu typów broni⁴⁶⁴. Tym samym w ostatnich latach panowania dynastii Qing

⁴⁶² Niemalże w tym samym czasie szanghajskie zakłady zbrojeniowe próbowały (aczkolwiek bezskutecznie) uruchomić produkcję karabinu Mannlichera z magazynkiem pudełkowym. Zob. T.L. Kennedy, *The Coming of the War at the Kiangnan Arsenal, 1885–1895...*, s. 674.

⁴⁶³ Szczyt swoich możliwości produkcyjnych zakłady osiągnęły w 1904 roku, co wynikało z konieczności sprostania wzmożonym zamówieniom na nowoczesne uzbrojenie, składanym przez inne prowincje. Nie bez znaczenia pozostawała także krytyczna sytuacja na mandzurskiej rubież Cesarstwa, która wówczas stała się areną zmagania pomiędzy Japonią a Rosją. Zob. *Qiang pao juchang qingxing pian* 槍礮局廠情形片 [Sytuacja fabryki karabinów i dział], *Guangxu sanshi nian zheng yue* 光緒三十年正月 [GX 30/1 (luty–marzec 1904)], [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, juan 3, s. 52b–53b; *Qing liu gaojuan yu kuan tian zhi junxie zhe* 請留膏捐餘款添製軍械摺 [Prośba, by nadwyżki z podatku od opium zostały zachowane na poczet zwiększenia produkcji uzbrojenia], *Guangxu sanshi nian ba yue shiqi ri* 光緒三十年八月十七日 [GX 30/8/17 (26.09.1904)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 206b; TNA FO, 17/1654, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 28.03.1904, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for period ending 2nd February, 1904, s. 6; TNA FO, 17/1655, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Henry Percy], 7.06.1904, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for period ending 26th April, 1904, s. 3; TNA FO, 17/1657, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 8.12.1904, Enclosure No. 2, Intelligence Diary for period ending 3rd November, 1904, s. 2.

⁴⁶⁴ *Binggong gangyao liang chang qing bo kuan jieji zhe* 兵工鋼藥兩廠請撥款接濟摺 [Prośba o wyasygnowanie środków, celem wsparcia finansowego fabryki uzbrojenia i zakładów prochowo-stalowych], *Guangxu sanshi nian liu yue ershi si ri* 光緒三十四年六月二十四日 [GX

zakłady zbrojeniowe w Hanyangu stały się najwydajniejszym tego rodzaju obiektem na terenie całego Cesarstwa⁴⁶⁵. Zachodni obserwatorzy, którzy odwiedzali ową fabrykę uzbrojenia, z uznaniem pisali o jakości wykonania karabinów oraz sprawności, z jaką je składano⁴⁶⁶. Opinie te dobrze korespondowały z wynikami, przeprowadzonych w 1900 roku testów porównawczych. Okazało się wówczas, że broń niemieckiej produkcji jedynie w marginalnym stopniu górowała nad jej chińskim odpowiednikiem⁴⁶⁷.

Na tym jednak kończyły się powody władz qingowskich do zadowolenia, bowiem zakłady w Hanyangu przez długie lata zmagaly się z szeregiem nierozwiązanych problemów natury strukturalnej. Zawodziły przykładowo standardy kontroli jakości, co skutkowało niekiedy sporych rozmiarów marnotrawstwem wykorzystywanych materiałów. Te

34/6/24 (22.07.1908)], [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, juan 9, s. 18a; T.L. Kennedy, *Mausers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895–1911...*, s. 115, 126.

⁴⁶⁵ TBL AAS IOR/L/PS/20/185, *Military Report on the Manufacture and Importation of Arms and Munitions of War, in the Chinese Empire...*, Table „A.”: Normal Annual Output from Arsenals, Powder Factories, etc; TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 72. Przejęły one wówczas palmę pierwszeństwa od Głównego Biura Produkcji Maszyn w Jiangnanie. Na przeniesienie środka ciężkości produkcji zbrojeniowej do obiektów położonych w głębi kraju w znacznej mierze wpłynęła wybitnie niekorzystna lokalizacja szanghajskich zakładów, które na wypadek konfliktu zbrojnego mogły zostać łatwo porażone przez wrogą artylerię okrętową bądź zajęte w wyniku desantu z morza. Problem nie miał charakteru li tylko teoretycznego. Już podczas wojny roku *jiawu* japońska dyplomacja otwarcie rozważała możliwość wycofania się z poczynionego wcześniej zobowiązania do respektowania neutralnego statusu Szanghaju — obok zakładów zbrojeniowych mieszczącego w swoich granicach także dwie dzielnice cudzoziemskie. Zob. T.G. Otte, *China Question. Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905...*, s. 37–38; TNA FO, 17/1196, No. 69, *Hannen do O'Conora*, 23.08.1894. W okresie Nowej Administracji Zhang Zhidong snuł plany przeniesienia zakładów do Wuhu (w prowincji Anhui). Jednak jego rządy w Nankinie (10.1902–03.1904) miały charakter przelotny, co ostatecznie nie przełożyło się na żadne konkretne działania. Zob. NARA GRDS, Despatches from U.S. Consuls in Nanking, China, 1902–1906 (dalej: DCN), Roll 1, No. 14, *Martin do Hilla*, 09.01.1903. O postępującym uwiądzie Głównego Biura Produkcji Maszyn w Jiangnanie w końcowym okresie panowania dynastii Qing w: T.L. Kennedy, *Kiangnan Arsenal in the Era of Reform 1895–1911*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 3, 1972, nr 1, s. 269–346.

⁴⁶⁶ Zob. (tamże zgodne szacunki odnośnie do przeciętnej wielkości produkcji zbrojeniowej): NARA GRDS DMCh, Roll 122, No. 1287, *Conger do Haya*, 7.05.1903, Enclosure No. 1, Report by Captain Brewster, Military Attaché, s. 1; TNA FO, 371/39/32202, No. 326, *Carnegie do Greya*, 4.08.1906, Enclosure No. 1, Memorandum by Mr. A.G. Major on Visit by Lieutenant E.G.W. Davidson, Commanding H.M.S. „Bramble”, and A.G. Major of H.M. Consulate General at Hankow to the Hanyang Arsenal on July 14, 1906, s. 1, 3; F. Gadoffre, *Chinese Troops and Their Instructors (Concluded)*..., s. 125.

⁴⁶⁷ T.L. Kennedy, *Mausers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895–1911...*, s. 125. Mniej entuzjastyczne analizy równolegle wskazywały na dużą zależność Chińczyków od zagranicznych doradców, nadzorujących proces produkcji broni oraz amunicji. Zob. TNA FO, 17/1523, No. 149, *Satow do Lansdowne'a*, 2.06.1902, Enclosure No. 1, Report by Colonel Browne on the Defences and Military Establishments of the Yang-tsze district, s. 1; *ibidem*, Enclosure No. 2, List of Notes, s. 6–7.

z kolei — w szczególności stal oraz roztwory kwasów — nadal sprowadzano zza granicy (głównie z Niemiec, Wielkiej Brytanii oraz Japonii), generując tym samym dodatkowe koszty⁴⁶⁸ oraz wyzwania w materii bezpieczeństwa. Brakowało w końcu solidnego i stabilnego zaplecza finansowego. Obok środków czerpanych z akcyzy solnej, zakupów broni i amunicji przez władze poszczególnych prowincji czy nawet pożyczek, istotnym źródłem funduszy były przychody z obrotu opium. Do 1906 roku udział tych ostatnich (z dwoma tylko wyjątkami dla lat 1898 i 1902) odpowiadał za co najmniej $\frac{1}{4}$ rocznego budżetu fabryki⁴⁶⁹. Stopniowe wysychanie tego źródła pieniędzy, drogą centralizacji poboru zunifikowanego podatku od rodzimie produkowanego opium (*tugao tongjuan*, 土膏統捐⁴⁷⁰) i stopniowego redukowania jego importu oraz rodzimej produkcji⁴⁷¹, stanowi czynnik, który w bodajże największym stopniu zaważył na skurczeniu się produkcji zbrojeniowej w Hanyangu w późniejszych latach⁴⁷².

⁴⁶⁸ Na ów problem Zhang Zhidong uczulał władze centralne jeszcze przed nastaniem okresu Nowej Administracji. Sytuację aprowizacyjną dodatkowo pogorszył kilkuletni zakaz importu broni i amunicji oraz środków służących do ich produkcji, nałożony przez mocarstwa w ramach tak zwanego protokołu końcowego (narzuconego Cesarstwu latem 1901 roku). Zob. *Michen qiang pao chang qingxing pian* 密陳槍炮廠情形片 [Memoriał sekretnie referujący sytuację Fabryki Karabinów i Dział], *Guangxu ershibiliu nian shi yue shiba ri* 光緒二十六年十月十八日 [GX 26/10/18 (9.12.1900)], [w:] ZZQ, t. 3, s. 576b–577a.

⁴⁶⁹ T.L. Kennedy, *Mauvers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895–1911...*, s. 121, 133–134; Wang Ermin, *Qingji bingongye de xingqi...*, s. 93–95.

⁴⁷⁰ Do początku XX wieku w Cesarstwie nie obowiązywała jedna stawka akcyzy opiumowej. Każda z prowincji posiadała w tym względzie własne regulacje, co długoterminowo prowadziło do nadużyć ze strony osób parających się handlem tym narkotykiem. Na przełomie lat 1903/04 administracje Hubei i Hunanu, poszukując środków na pokrycie rosnących zobowiązań finansowych (programy reform, obsługa zadłużenia zagranicznego), postanowiły uszczelnić system poboru podatku od opium i ustanowiły wspólną stawkę nakładanych na nie opłat. Do porozumienia niebawem przystąpili gubernatorzy Anhui oraz Jiangxi. Skala generowanych w ten sposób przychodów (ponad 1,3 miliona taeli za sam tylko 1904 rok) prędko przykuła uwagę Pekinu, dążącego odtąd do przejęcia kontroli nad nowym źródłem wpływów budżetowych. W ostatecznym rozrachunku gubernatorzy musieli wypracować niełatwy kompromis z rządem centralnym, w ramach którego dzielili się z Pekinem przychodami, jakie czerpali z tego tytułu. Sam system zaś, od 1906 roku już pod nową nazwą (*tongshui*, 統稅; dosł. zunifikowany podatek), zaczął być rozszerzany na cały kraj. Zob. Liu Zenghe 刘增合, *Yapian shuishou yu Qingmo xinzheng* 鴉片稅收與清末新政 [Przychody z podatków opiumowych a Nowa Administracja w końcowym okresie dynastii Qing], Beijing 2005, s. 43–44, 46–52, 57–60, 67–74, 81–84.

⁴⁷¹ Umowa, wynegocjowana a przełomie 1907 i 1908 roku przez Pekin i Londyn, zakładała stopniową redukcję eksportu opium do Cesarstwa Qingów (10% w skali rocznej). Równoległe reżim qingowski zobowiązywał się do proporcjonalnego ograniczania wewnętrznej produkcji oraz handlu tym narkotykiem. Zob. *Ten Year Agreement for Suppression of Exports of Opium from India, January 24, 1908*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 865–866.

⁴⁷² Drastyczny spadek w przychodach zakłady odnotowały już w 1907 roku (805 201 taeli, w stosunku do 1 531 617 taeli w roku poprzednim). Względne odbicie nastąpiło dopiero

W lipcu 1908 roku Chen Kuilong wystosował rozpaczliwy memoriał, w którym przedstawił rujnujące skutki wynikłych zmian. Jeszcze jego poprzednik w gubernatorskim yamenie Zhang Zhidong został zmuszony do całkowitego wstrzymania produkcji dział, z kolei liczba składanych każdego dnia karabinów uległa zauważalnemu zmniejszeniu. Nawet zaprowadzenie radykalnego reżimu oszczędnościowego nie pozwalało na dopięcie budżetu. Chen, chcąc wyjednać wsparcie finansowe, przekonywał, że nie można skąpić wysiłków na rzecz ratowania od zapaści największego w całym Cesarstwie dostawcy uzbrojenia dla Nowej Armii. Zaradny oficjalnie nie omieszkiał tu napomknąć o przypadkach, gdy inne prowincje, znajdując się w potrzebie, z powodzeniem wyprosiły od Pekinu zapomogę⁴⁷³. Choć rząd centralny nie uchylił się pomocy, to jej wymiar — 200 tysięcy taeli z przychodów czerpanych przez komory celne w Hankou i Yichangu oraz drugie tyle z poboru zunifikowanego podatku opiumowego, wypłacane w czterech kwartalnych transzach — nadal nie pozwalało na przywrócenie wcześniejszych mocy produkcyjnych⁴⁷⁴.

W następnym roku rząd centralny kontynuował działania pomocowe. Tym razem nie obyło się bez protestów Ke Fengshi (柯逢時, 1845–1912), zdolnego finansisty zawiadującego poborem *tongshui* i tym samym

dwa lata później. Zob. Wang Ermin, *Qingji binggongye de xingqi...*, *Hanyang qiang pao chang niansui ru biao* 漢陽槍礮廠年歲入表 [Tabela rocznych przychodów fabryki karabinów i dział w Hanyangu] (tablica bez podanej paginacji, bezpośrednio za s. 98).

⁴⁷³ *Binggong gangyao liang chang qing bo kuan jieji zhe*, *Guangxu sanshisi nian liu yue ershisi ri*... [w:] *Yong'an shangshu zonyi...*, *juan* 9, s. 18b–20a.

⁴⁷⁴ W kwestii reakcji Pekinu zob. cynobrowy komentarz (*zhupi*, nieobecny w publikacji drukowanej), którym został opatrzony cytowany wcześniej memoriał Chen Kuilonga oraz „odpowiedź po uprzednich deliberacjach” (*yifu*, 議覆), udzieloną wspólnie przez resorty finansów i sił lądowych: GGB JDZ GX, No. 165701, *Zou wei Hubei binggong gangyao liang chang jingfei duanchu qing chi bu bogei jingfei you* 奏為湖北省兵工鋼藥兩廠經費短絀請飭部撥給經費由 [(Memoriał) złożony w sprawie skromnych funduszy na poczet fabryki uzbrojenia i zakładów prochowo-stalowych oraz prośby o nakazanie resortowi wyasygnowania środków], *Guangxu sanshisi nian liu yue ershisi ri* 光緒三十四年六月二十四日 [GX 34/6/24 (22.07.1908)]; GGB JDZ GX, No. 166099, *Zou wei zunzhi yi fu Hubei binggong gangyao liang chang jingfei duanchu qing bo de kuan chouni buzhu banfa* 奏為遵旨議覆湖北兵工鋼藥兩廠經費短絀請撥的款籌擬補助辦法 [(Memoriał) złożony z zgodzie z edyktem, przekazujący przedeliberowaną uprzednio odpowiedź na temat zamierzonej metody subsydiowania środkami, o które poproszono dla fabryki uzbrojenia i zakładów prochowo-stalowych w Hubei, mających skromne fundusze], *Guangxu sanshisi nian qi yue ershiyi ri* 光緒三十四年七月二十一日 [GX 34/7/21 (17.08.1908)]. Na temat otrzymanej pomocy: „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 366, *Guangxu sanshisi nian shi yue chu ba ri* 光緒三十四年十月初八日 [GX 34/10/8 (1.11.1908)] s. 13; 1909, nr 594, *Xuantong yuan nian wu yue chu qi ri* 宣統元年五月初七日 [XT 1/5/7 (25.06.1909)], s. 15; T.L. Kennedy, *Mauers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895–1911...*, s. 119; *Zhongguo jindai bingqi gongye...*, s. 161.

pełniącego rolę mediatora pomiędzy stolicą a prowincjami⁴⁷⁵, który swoje stanowisko argumentował generalnym spadkiem czerpanych z tego tytułu dochodów oraz brakiem wolnych środków, przy pomocy których mógłby poratować zakłady zbrojeniowe. Resort finansów postawił jednak na swoim i w grudniu 1909 roku nakazał wypłacenie kolejnej rocznej zapomogi, udzielanej w czterech osobnych ratach (naturalnie kosztem innych równoległych zobowiązań). Jednocześnie poinformował Chen Kuilonga, że prowadzone wówczas prace nad reorganizacją finansów prowincji (*caizheng qingli*, 財政清理) w przyszłości powinny uczynić ją samowystarczalną w zakresie finansowania produkcji zbrojeniowej⁴⁷⁶. Rządowi wprawdzie udało się ocalić Hubeiską Fabrykę Uzbrojenia od zapaści, aczkolwiek nie na długo. Niespełna dwa lata później (12 października 1911 roku) ten sztandarowy projekt Zhang Zhidonga z okresu jego rządów w Wuchangu wpadł w ręce republikańskich powstańców. Pokażne zapasy broni oraz amunicji, przechowywane wówczas w arsenałach, zostały prędko wyzyskane przez dynamicznie rozrastającą się armię rewolucyjnego rządu i obrócone przeciwko dynastii mandżurskiej.

Ciągnące się latami kłopoty ze znalezieniem pieniędzy na poczet produkcji zbrojeniowej w Hanyangu nie były jedynym przejawem kurczących się możliwości Hubei w zakresie systemowego wdrażania reform wojskowych. Są one jeszcze wyraźniej widoczne w kontekście perspektyw dalszej rozbudowy lokalnych sił Nowej Armii. Przez wzgląd na swoje szczególne położenie na mapie Cesarstwa, Hubei została zobowiązana do wystawienia dwóch dywizji (zob. tablica 4). Jednak ogłoszone przez Ministerstwo Sił Lądowych wytyczne nigdy nie doczekały się materializacji. Stąd na przełomie września i października 1911 roku w Wuchangu oraz szeregu innych miejscowości nadal stacjonowały pododdziały z 8. Dywizji i 21. brygady

⁴⁷⁵ Przed objęciem tej funkcji Ke piął się po kolejnych szczeblach administracji terenowej (kolejno jako: komisarz prowincjonalnego sądownictwa oraz administracji, a następnie jako gubernator). Zob. Zhang Kaiyuan, *Xinbai geming cidian...*, s. 287.

⁴⁷⁶ GGB JDZ XT, No. 184273, *Duzhibu wei Hubei binggong gangyao chang jia bo tushui kuanxiang wuzhuo lingxing zhibo de kuan shi zhi junjichu zhi zicheng* 度支部為湖北兵工鋼藥廠加撥土稅款項無著另行指撥的款事致軍機處之咨呈 [Notyfikacja Ministerstwa Finansów do Biura Tajemnic Wojskowych w sprawie osobnego przydzielenia środków dla hubejskiej fabryki uzbrojenia i zakładów prochowo-stalowych, (jako że) zwiększona alokacja funduszy, z tytułu podatku na krajowe opium, jest niewystarczająca], *Xuantong yuan nian shiyi yue chu wu ri* 宣統元年十一月初五日 [XT 1/11/5 (17.12.1909)]; „Zhengzhi Guanbao”, 1909, nr 733, *Xuantong yuan nian jiu yue ershiba ri* 宣統元年九月二十八日 [XT 1/9/28 (10.11.1909)], s. 7–8; nr 773, *Xuantong yuan nian shiyi yue chu ba ri* 宣統元年十一月初八日 [XT 1/11/8 (20.12.1909)], s. 6–7; Zgodnie z wyliczeniami Thomasa Kennedy’ego, do końca 1909 roku zakłady łącznie otrzymały z tego źródła 261 tysięcy taeli. T.L. Kennedy, *Mauers and the Opium Trade: The Hupeh Arsenal, 1895–1911...*, s. 121.

mieszanej (zob. tablica 6). Jeszcze w sierpniu 1907 roku Zhang Zhidong, powołując się na treść krajowych regulacji, zezwalających w szczególnych sytuacjach na wprowadzanie elastycznych korekt w strukturze formowanych jednostek Nowej Armii, przedstawił własną listę zmian w odniesieniu do garnizonu stolicy prowincji. Te sprowadzały się do tymczasowego zmniejszenia etatu koni w szeregu pododdziałów. We wszystkich dywizjonach kawalerii oraz artylerii ich statutowa liczebność została zredukowana o jedną trzecią. Jeszcze większe cięcia objęły dywizyjne tabory, gdzie doraźna obsada etatowa przewidywała jedynie połowę domyślnej liczby zwierząt pociągowych, wozów oraz szeregowych (oszczędzono za to oficerów i podoficerów). Zhang tłumaczył swoje działania ukształtowaniem terenu w prowincji Hubei, niesprzyjającym wykorzystaniu koni oraz transportu kołowego na większą skalę, aczkolwiek głównym (choć przywołanym dopiero w drugiej kolejności) powodem tych drastycznych posunięć, w rezultacie częściowo obezwładniających prowincjonalną Nową Armie, były ponure realia ekonomiczne prowincji⁴⁷⁷.

Zhang wprawdzie zapewniał swych zwierzchników w Pekinie, że wraz z pozyskaniem nowych funduszy powstałe wyrwy w poszczególnych pododdziałach zostaną prędko załatwane⁴⁷⁸, jednak tych zasadniczo niezbędnych środków nie udało się znaleźć ani jemu, ani też żadnemu z jego następców w gubernatorskim yamenie⁴⁷⁹. Sytuacja zaczęła przypominać staczanie się po równi pochyłej⁴⁸⁰. Jesienią 1909 roku Chen Kuilong

⁴⁷⁷ *Gaizheng E sheng yingzhi xiangzhang zhe* 改正鄂省營製餉章摺 [Korekty do struktury oddziałów oraz regulacji odnośnie do żołdu w prowincji Hubei], *Guangxu sanshisan nian qi yue ershiba ri* 光緒三十三年七月二十八日 [GX 33/7/28 (5.09.1907)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 330a.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, s. 330b. Propozycja Zhang Zhidonga została zaakceptowana przez Ministerstwo Sił Lądowych i otrzymała cesarską sankcję. Zob. *Lujunbu yi fu Zhang Zhidong zou* 陸軍部議復張之洞奏 [Odpowiedź Ministerstwa Sił Lądowych, po uprzednich deliberacjach, na memoriał Zhang Zhidonga], *Guangxu sanshisan nian shiyi yue chu liu ri* 光緒三十三年十一月初六日 [GX 33/11/6 (10.12.1907)], [w:] QXBY, s. 209.

⁴⁷⁹ Jedynie latem 1908 roku Chen Kuilong był w stanie uzupełnić wszystkie braki etatowe w 8. batalionie taborów. Pododdział został ukompletowany z myślą o zapewnieniu 8. Dywizji należytego zaplecza podczas jesiennych manewrów wojskowych w Taihu. Zob. *Huguang zongdu jian guan Hubei xunfu shi Chen Kuilong zou* 湖廣總督兼管湖北巡撫事陳夔龍奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora generalnego Huguang, równolegle pełniącego obowiązki gubernatora Hubei, Chen Kuilonga], *Guangxu sanshisi nian ba yue* 光緒三十四年八月 [GX 34/8 (sierpień–wrzesień 1908)], [w:] QXBY, s. 209; *Qing chao xu wenxian tongkao...*, juan 220, bing kao 19, lujun, s. 9a.

⁴⁸⁰ W opinii Edwarda McCorda ekspansja liczebna Nowej Armii w Hubei wyhamowała dopiero w okresie po opuszczeniu prowincji przez Zhang Zhidonga, jednakże treść korespondencji tego gubernatora z Pekinem zdaje się wskazywać na to, że szczyt możliwości w zakresie finansowania wojska (objawiający się koniecznością redukcji etatu w istniejących już pododdziałach) zasadniczo został osiągnięty jeszcze za jego rządów w Wuchangu. Zob. E. McCord, *Power of the Gun: The Emergence of the Modern Chinese Warlordism...*, s. 41.

wystąpił do Pekinu z kolejnym apelem o wsparcie. Tym razem zabiegał, aby resort finansów czasowo wziął na swoje barki zadanie znalezienia środków na poczet wypłat wynagrodzeń dla żołnierzy z 21. brygady mieszanej, wynoszących w skali roku nieco ponad 427 600 taeli. Swoją prośbę tłumaczył znaczącym stopnieniem przychodów ze źródeł, które Hubei dotąd przeznaczała na ten cel, to jest podatków na krajowe opium oraz zysków z bicia miedzianej monety zdawkowej⁴⁸¹. Także i tym razem siłę swojej argumentacji podbudowywał powołaniem się na przypadek dotowania części kosztów wegetatywnych dwóch dywizji Północnego Oceanu (2. i 4.) z funduszy na szczelbu centralnym⁴⁸². Tutaj jednak spotkał się ze stanowczą odmową Ministerstwa Finansów, które z kolei wytknęło mu — niedawno przecież zakomunikowany — zamiar wyemitowania obligacji rządowych oraz podjęcia odsetek od depozytów, które jego administracja ulokowała w bankach (*guankuan shengxi*, 官款生息)⁴⁸³. Jako że owe działania zostały podjęte celem sfinansowania rozmaitych wydatków — konkludowało ministerstwo — Chen, zamiast oglądać się na stolicę, powinien raczej szukać pieniędzy w granicach administrowanej przez siebie prowincji⁴⁸⁴.

Nieco ponad pół roku później (to jest w czerwcu 1910 roku) pieczę nad gubernatorstwem generalnym Huguang objął mongolski chorągwianny Ruicheng. Nowy zwierzchnik terenowej administracji wykazywał się ponadprzeciętnymi umiejętnościami organizacyjnymi oraz twardą postawą w negocjacjach z przedstawicielami dyplomatycznymi mocarstw. Równolegle dał się poznać jako zadeklarowany orędownik zaprowadzenia w Cesarstwie rządów konstytucyjnych⁴⁸⁵. Jednak nawet on nie był

⁴⁸¹ Należy w tym miejscu dodać, że w następnym roku tempo kurczenia się dochodów czerpanych z tytułu opium zauważalnie przyspieszyło, dodatkowo powiększając rozmiary kłopotów finansowych prowincji Hubei. Zob. Liu Zenghe, *Yapian shuisbou yu Qingmo xinzheng...*, s. 277.

⁴⁸² *Lujun huncheng xie xiangyin qin gui bu choubo zhe* 陸軍混成協餉銀請歸部籌撥摺 [Prośba, aby ministerstwo (finansów) wyasygnowało środki na poczet utrzymania brygady mieszanej Sił Lądowych], *Xuantong yuan nian ba yue ershiqi ri* 宣統元年八月二十七日 [XT 1/8/27 (10.10.1909)], [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, *juan* 12, s. 32a.

⁴⁸³ Zob. treść wspomnianego tu memoriału: *Caizheng zhichu ni ban gongzhai piao yi zi mibu zhe* 財政支絀擬辦公債票以資彌補摺 [Memoriał o trudnościach finansowych oraz zamiarze wyemitowania obligacji rządowych, celem uzupełnienia niedoborów], *Xuantong yuan nian ba yue shiyi ri* 宣統元年八月十一日 [XT 1/8/11 (18.09.1909)], [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, *juan* 12, s. 20a–21b.

⁴⁸⁴ „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 725, *Xuantong yuan nian jiu yue ershi ri* 宣統元年九月二十日 [XT 1/9/20 (2.11.1909)], s. 4–6; 1909, nr 726, *Xuantong yuan nian jiu yue ershiyi ri* 宣統元年九月二十一日 [XT 1/9/21 (3.11.1909)], s. 8–9.

⁴⁸⁵ J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 160; *Qingshigao...*, *juan* 471, *liezhuan* 258, s. 3a–3b; Zhang Kaiyuan, *Xinbai geming cidian...*, s. 410.

w stanie sprostać piętrzącym się problemom ekonomicznym zarządzanej przez siebie prowincji i znaleźć dobre źródła finansowania dla bieżących potrzeb zreformowanego wojska⁴⁸⁶. I choć przyspieszono, prowadzoną jeszcze od 1897 roku, demobilizację sił Zielonej Flagi, znaczna część zwolnionych w ten sposób sum została w pierwszej kolejności spożytkowana na odprawy (*enxiang*, 恩餉) oraz formowanie nowoczesnych sił policyjnych⁴⁸⁷. W czerwcu 1911 roku Ruicheng poinformował Pekin o poważnych trudnościach z opłacaniem żołnierzy. Tym samym kwestia rozbudowy 21. brygady mieszanej musiała zejść na dalszy plan, choć w teorii prowincja powinna już kilka miesięcy temu zakończyć formowanie drugiej dywizji Nowej Armii. W zaistniałej sytuacji gubernatorowi pozostało jedynie pójść za przykładem innych — acz znajdujących się w podobnej sytuacji — prowincji i poprosić o wydłużenie czasu na wystawienie wymaganego kontyngentu⁴⁸⁸.

Palący brak funduszy na poczet Nowej Armii nie był zresztą jedynym powodem do zmartwień władz Hubei. W trakcie rządów Ruichenga coraz bardziej dawały się we znaki problemy z dyscypliną wśród służących w niej żołnierzy. O przypadkach sadyzmu, jakim niekiedy wykazywali się oficerowie wobec swoich podkomendnych, skrupulatnie informowała szanghajska „Niezależność Ludu”. Przykładowo w październiku 1910 roku na jej łamach pojawiły się doniesienia o przypadku zakatowania na śmierć pewnego żołnierza, który został przyłapany na uprawianiu hazardu w koszarach. W innym wydaniu została obszernie zrelacjonowana

⁴⁸⁶ Choć i tak mogło ono liczyć na więcej środków niż każdy inny projekt reform w duchu zachodnim, pochłaniając za rządów Chen Kuilonga i Ruichenga (wraz z towarzyszącą mu infrastrukturą) 50% do 60% wszystkich dochodów prowincji. Zob. J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 113.

⁴⁸⁷ Pierwotnie realizację planu zamierzano zakończyć w 1912 roku, jednak Ruichengowi udało się rozwiązać wszystkie oddziały jeszcze latem poprzedniego roku, tuż przed wybuchem powstania w Wuchangu. Zob. Luo Ergang, *Luyingbing zhi...*, s. 104–105, 113; Shen Jian, *Xinhai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei...*, s. 373. W kwestii stopniowej redukcji liczebnej tej formacji podczas rządów Ruichenga w Hubei zob. także: NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283-2, No. 670, *Reeves to War Department*, 31.10.1910, Subject: Summary of Military Events for October 1910, s. 4; „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 990, *Xuantong er nian liu yue ershilu ri* [XT 2/6/26 (1.08.1910)], s. 11–12; 1911, nr 1354, *Xuantong san nian liu yue shisan ri* [XT 3/6/13 (8.07.1911)], s. 4–5.

⁴⁸⁸ *Huguang zongdu jian guan Hubei xunfu shi Ruicheng zou* 湖广总督兼管湖北巡抚事瑞澂奏 [(Memorial) złożony przez Ruichenga, gubernatora generalnego Huguang, równolegle pełniącego obowiązki gubernatora Hubei], *Xuantong san nian wu yue chu shi ri* 宣统三年五月初十日 [XT 3/5/10 (6.06.1911)], [w:] QXBY, s. 209. Na temat trudności ze znalezieniem środków na poczet bieżących kosztów utrzymania 21. brygady mieszanej zob. także: DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 23a–23b; „Minlibao” 1911, nr 258, *xinhai nian liu yue chu qi ri* 辛亥年六月初七日 (02.07.1911), s. 4.

historia szeregowca, który otrzymał karę tysiąca⁴⁸⁹ (sic!) uderzeń bambusowym kijem za wzięcie bez pozwolenia jednodniowego urlopu. Mieściąc później tenże żołnierz, w akcie zemsty, zastrzelił swego oprawcę⁴⁹⁰.

Wiosną i latem 1911 roku w szeregach garnizonu Wuchangu panowała napięta atmosfera. Prowincje położone w dolinie Jangcy zmagaly się wtedy ze skutkami katastrofalnych powodzi, które od zeszłego roku nawiedzały region. Ceny ryżu gwałtownie wzrastały, uderzając w położenie materialne żołnierzy. Dowódca 21. brygady mieszanej, od lat niedoinwestowanej, próbował nawet dokonać awaryjnego zakupu ryżu dla swoich podkomendnych. Na przeszkodzie stanęło jednak embargo, jakie na jego sprzedaż wprowadziła we wrześniu prowincja Hunan⁴⁹¹. W tym samym miesiącu z sąsiedniego Sichuanu zaczęły napływać alarmujące doniesienia. Sprzeciw lokalnych elit wobec rządowego planu nacjonalizacji magistrali kolejowych, ogłoszonego w maju tego roku, zaczął wówczas przybierać formę zbrojnego oporu. W rezultacie władze prowincji przędźko utraciły realną kontrolę nad szeregiem powiatów, położonych na południe od stołecznego Chengdu. Rząd cesarski, ufny w swą zdolność do siłowego przywrócenia porządku w prowincji, nakazał wyekspediować do niej część sił z garnizonu Nowej Armii w Wuhanie — z zadaniem spacyfikowania powołanych przez demonstrantów milicji (*Baolu Tongzhibui*, 保路同志會)⁴⁹².

Widmo niepokoїв zawisło także nad samą prowincją Hubei. Jej władze, będąc pod wrażeniem przeprowadzonej przez bojowców Sun Yat-sena śmiałej próby rewolucyjnego przewrotu w Guangzhou (27 kwietnia 1911 roku)⁴⁹³, zaczęły poważnie obawiać się powtórzenia tych wydarzeń —

⁴⁸⁹ Choć niewykluczone, że mogła to być, charakterystyczna dla języka chińskiego, figura retoryczna oznaczająca dużą liczbę.

⁴⁹⁰ E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and Its Role in the Revolution of 1911...*, s. 141. Wprawdzie nie ma podstaw do odrzucenia prawdziwości tego rodzaju doniesień *in toto* (w oczach starszej daty oficerów sądownictwo wojskowe w zachodnim wydaniu wciąż stanowiło *novum*, niekoniecznie mile widziane). Jednakże równolegle nie można w pełni wykluczyć możliwości, że piszący dla „Niezależności Ludu” reporterzy, niezmordowanie eksponując kolejne przejawy patologii w strukturach cesarskiej biurokracji, mogli niekiedy przypisywać nielubianym przez siebie cywilnym oficielom oraz wojskowym więcej przewin, niż ci rzeczywiście mieli na sumieniu.

⁴⁹¹ J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 163.

⁴⁹² DQLS XZ, t. 60, *juan* 59, s. 14a–15b, 18a–19b. W skład tych sił weszły: 31. pułk piechoty oraz 1. batalion z 32. pułku piechoty (drugi został skierowany do obsadzenia portu rzecznego w Yichangu). Zob. tablica 6.

⁴⁹³ Choć początkowo władze prowincji Guangdong (świadome istnienia wyrotowej konspiracji na południu Cesarstwa) ubierały słane do Pekinu raporty w alarmistyczną frazeologię,

tym razem w stolicy Hubei. W rezultacie na terenie konurbacji — donosił brytyjski konsul w Hankou Herbert Goffe — „zostały powiększone stráže, a gości zajazdów poddaje się kontrolom, jednocześnie są czynione wszelkie działania, aby powstrzymać wojsko przed zainfekowaniem rewolucyjnymi ideami”⁴⁹⁴. Już od dłuższego czasu oficjele byli świadomi istnienia wywrotowej konspiracji w szeregach prowincjonalnej Nowej Armii. Sytuację dodatkowo pogarszało postępujące rozprężenie dyscypliny w niektórych pododdziałach (przybierające na sile dezercje, jednostkowe incydenty z użyciem broni palnej, a nawet niewielki w skali bunt w 8. pułku artylerii, będący skutkiem zatargu grupy służących w nim żołnierzy z przełożonym)⁴⁹⁵. Na początku października 1911 roku Ruicheng, postradawszy resztki zaufania do żołnierzy z prowincjonalnej Nowej Armii i przeczuwając możliwość antyrządowego zrywu w ich wykonaniu (do którego, wedle docierających do niego informacji, miałoby dojść na dzień przed obchodami festiwalu środka jesieni, to jest 5 października), postanowił wstrzymać im przepustki i pozamykać w koszarach⁴⁹⁶. Jednocześnie do obrony kluczowych obiektów w Wuchangu ściągnięto część prowincjonalnych oddziałów obrony terytorialnej (*xunfangdui*), uważanych za bardziej lojalne⁴⁹⁷. Wojsko, któremu pierwotnie powierzono zadanie trwania na straży porządku publicznego, stało się wówczas jego największym zagrożeniem.

siły powstańcze były nieliczne i w przeciągu dwóch dni sytuacja w mieście została całkowicie opanowana. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 52, s. 6a–7b; Klasyczne narracje (to jest uwzględniające *par excellence* perspektywę rewolucjonistów) o przebiegu kwietniowego powstania w Guangzhou: Hsüeh Chün-tu [Xue Jundu], *Huang Hsing and the Chinese Revolution...*, s. 87–93; E.J. Rhoads, *China's Republican Revolution: the Case of Kwangtung, 1895–1913...*, s. 198–203; Zhang Kaiyuan, Lin Zengping, *Xinhai geming shi...*, t. 2, s. 300–303. Wciąż brakuje opracowania uwzględniającego w szerszym zakresie spuściznę archiwalną reżimu qingowskiego oraz mocarstw posiadających interesy na terenie Cesarstwa.

⁴⁹⁴ Cyt. za: TNA FO, 371/1090/38888, No. 363, *Jordan do Greya, 15.09.1911*, Enclosure No. 1, Summary of Intelligence Reports for Quarter Ended 30th June 1911, s. 6.

⁴⁹⁵ J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 174–175; Feng Tianyu, He Juefei, *Xinhai Wuchang shouyi shi...*, s. 147; Li Baizhen 李白貞, *Gongjinhui cong chengli dao Wuchang qi yi qianxi de buodong* 共进会从成立到武昌起义前夕的活动 [Aktowność Zrzeszenia Wspólnego Postępu od momentu założenia do wigilii powstania w Wuchangu], [w:] XGH, t. 1, s. 520–521; Xiong Bingkun, *Xinhai shouyi gongcheng ying fanan gaishu...*, s. 25.

⁴⁹⁶ Li Lianfang, *Xinhai Wuchang shouyi ji...*, s. 75a. Ponadto władze prowincjonalne zdecydowały się na rozproszenie części pododdziałów obu jednostek Nowej Armii po terytorium całej prowincji (w kilku przypadkach nawet poza granice Hubei). Zob. tablica 6.

⁴⁹⁷ Zhang Nanxian, *Hubei geming zhi zhi lu...*, s. 249.

Prowincja Hunan

W sąsiadującym z Hubei od południa Hunanie, całokształt reform wojskowych okresu Nowej Administracji prezentował się dalece mniej okazale. Na pierwszy rzut oka ten fakt może być nieoczywisty. Wszak w połowie poprzedniego stulecia stołeczne Changsha było jednym z niewielu miast, które dały skuteczny odpór siłom tajpingowskim w trakcie ich zwycięskiego pochodu przez południowe i centralne Chiny⁴⁹⁸. Z kolei powołana przez Zeng Guofana Armia Hunanu (*Xiang jun*) przez lata prowadziła równorzędną walkę z wojskami powstańczego Niebiańskiego Państwa. W końcu to głównie ten region Cesarstwa tradycyjnie dostarczał wojsku liczne zastępy bitnych żołnierzy. Jeszcze w przeddzień wybuchu rewolucji *xinhai* specyficzną dla tych stron mowę można było usłyszeć w koszarach na terenie niemal całego południa kraju⁴⁹⁹. Jednak w ostatniej dekadzie panowania dynastii Qing administracja Hunanu nie była w stanie sprostać nawet stosunkowo niewyśrubowanym wymaganiom Pekinu w materii obronności (jedna dywizja). Stąd wczesną jesienią 1911 roku w jej granicach stacjonowała jedynie, z trudem uzbierana, 25. brygada mieszana Sił Lądowych (*lujun di ershiwu huncheng xie*, 陸軍第二十五混成協).

W przeciwieństwie do swojego północnego sąsiada owa prowincja — położona w dolinie rzeki Xiang (*Xiang Jiang*, 湘江) i u swych północno-wschodnich rubieży sięgająca obszaru wielkich jezior łączących tę arterię wodną z Jangcy — przez długie dekady XIX wieku roztaczała wokół siebie aurę niedostępnej dla cudzoziemców twierdzy. Przez wzgląd na powszechną wręcz niechęć jej mieszkańców do zamorskich przybyszów właściwie aż do początku następnego stulecia prawie żaden chrześcijański misjonarz (nie licząc drobnej enklawy w Hengzhou) nie zagrzał tu miejsca na dłużej⁵⁰⁰. Wrota dla cudzoziemskiej penetracji Hunanu zostały ostatecznie wyważone w okresie tak zwanego „wyścigu po koncesje”, owocując otwarciem na handel z zagranicą portów w Yuezhou

⁴⁹⁸ *Zhongguo lidai zhanzheng shi...*, t. 18, s. 9–10, 88–89.

⁴⁹⁹ Zob. TBL AASIOR/L/PS/20/179/1, A.W.S. Wingate, *A Short Report on the Province of Hu-Nan*, Calcutta 1900, s. 89–90; TNA FO, 371/34/16963, No. 296, *Carnegie do Greya*, 9.07.1906, Enclosure No. 1, Some Notes on Hunan (Report 12), s. 1; *ibidem*, 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 2, Military Affairs of An-hui Province (Report No. 68), s. 1; *ibidem*, 371/1088/11138, No. 107, *Jordan do Greya*, 9.03.1911, Enclosure No. 1, Provincial Troops of Yünnan, s. 2.

⁵⁰⁰ L. Charlton, *Prologue to the Chinese Revolution: The Transformation of Ideas and Institutions in Hunan Province, 1891–1907...*, s. 16–39; Zhang Pengyuan, *Zhongguo xiandaihua de quyuan yanjiu: Hunan sheng 1860–1916...*, s. 105–108.

(岳州, w 1898 roku)⁵⁰¹ oraz Changsha (w 1903 roku)⁵⁰². Niebawem w rozległym interiorze z wolna zaczęły wyrastać słupy telegraficzne. Z kolei coraz częstszym widokiem na rzece Xiang oraz wielkich jeziorach stały się parowce, transportujące główne towary eksportowe prowincji: płody rolne oraz kopaliny⁵⁰³.

Byłoby jednak rażącym niedopatrzaniem redukować historyczne doświadczenia Hunanu na przełomie XIX i XX wieku wyłącznie do przemian wynikających z aktywności zamorskich potęg. Wszak funkcjonujące na terenie tej prowincji platformy wymiany myśli, takie jak „Gazeta Hunańska” (*Xiangbao*, 湘報), Południowe Towarzystwo Naukowe (*Nanxuehui*, 南學會) czy Szkoła Spraw Bieżących (*Shiwu Xuetaang*, 時務學堂), znajdowały się w ścisłej czołówce przejawów fermentu intelektualnego, jaki od 1895 roku (w swym głębokim podglebiu zaś sięgającego długie dekady wstecz) przetaczał się przez największe ośrodki miejskie Cesarstwa Qingów. Ostatnia z wymienionych tu inicjatyw stała się miejscem integracji starannej chińskiej edukacji klasycznej z wiedzą zachodnią, a także ożywionych dyskusji w kwestii reform — niekiedy w tonie wykraczającym poza akceptowalne wtedy ramy polityczne⁵⁰⁴. To właśnie w jej murach przez pewien czas, pod opieką Liang Qichao, uczył się Cai E (蔡鐸, 1882–1916), bodajże najbardziej rozpoznawalny i wpływowy Hunańczyk w kontekście wojskowości i polityki chińskiej na początku XX wieku⁵⁰⁵.

501 Obecny Yueyang (岳陽). W piśmiennictwie zachodnim niekiedy nadal pojawia się alternatywny zapis Yochow, stosowany w kolejnych wydaniach Atlasu Pocztowego Chin. Zob. *Index to the Postal Working Map. First Issue: April 1903...*, s. 8.

502 Obróty handlowe portu rzeczno-jeziernego w Changsha prędko przyćmiły te, które notowało położone bardziej na północ Yuezhou. Zob. J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 37–40; R. Nield, *China's Foreign Places. The Foreign Presence in China in the Treaty Port Era, 1840–1943*, Hong Kong 2015, s. 49–50, 286–287.

503 TNA FO, 371/34/16963, No. 296, *Carnegie do Greya*, 9.07.1906, Enclosure No. 1, Some Notes on Hunan (Report 12), s. 18. Odnośnie do wzrostu obrotów handlowych obu portów traktatowych i rosnącej obecności mocarstw na terenie prowincji wartość informacyjną nadal zachowuje: Yang Shiji 楊世驥, *Xinbai geming qianhou Hunan shishi* 辛亥革命前後湖南史事 [Wydarzenia historyczne w Hunanie w okresie około rewolucji *xinbai*], Changsha 1958, s. 11–13, 15–20.

504 Chang Hao [Zhang Hao 張灝], *Intellectual change and reform movement, 1890–8*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 11, *Late Ch'ing, 1800–1912, Part 2*, red. J.K. Fairbank, D. Twitchett, s. 300–317.

505 *The Biographical Dictionary of Republican China*, t. 3, red. H.L. Boorman, London-New York 1968, s. 287; Qian Jibo 钱基博, *Cai E zhuan* 蔡鐸传 [Biografia Cai E], [w:] *Xinbai renwu bei zhuan ji...*, s. 203; Zhang Zhenhe 张振鹤, *Cai E* 蔡鐸, [w:] MRZ, t. 1, s. 93. W annałach historii zapisał się przede wszystkim przez udział w zainicjowaniu (w grudniu 1915 roku) zbrojnego zrywu przeciwko monarchicznym planom ówczesnego prezydenta Republiki Chińskiej Yuan Shikaia.

Choć u progu XX wieku funkcjonujące w Hunanie szkoły i stowarzyszenia edukacyjne nadawały ton debacie w obszarze życia społecznego oraz politycznego kraju, to nie można powiedzieć tego samego o sferze wojskowości. W momencie ukazania się edyktu z września 1901 roku, nakazującego powołanie wojsk regularnych (*changbei jun*), prowincja nadal nie posiadała ani własnej kuźni kadr oficerskich, ani też ekspertów, w których ręce można było złożyć niełatwe zadanie wdrażania w życie treści cesarskich rozporządzeń. Także podjęte jeszcze w poprzednim stuleciu próby zorganizowania lokalnej produkcji zbrojeniowej, z powodu nader wątych zasobów pieniężnych i braku konsekwentnej polityki, nie przyniosły wyraźnie namacalnych rezultatów⁵⁰⁶. Pierwsze trwałe przejawy zmian w materii wojskowej dają się zaobserwować dopiero w 1903 roku. Wówczas w Changsha została otwarta niewielka, gdyż każdorocznie przyjmująca jedynie stu słuchaczy, przygotowawcza szkoła wojskowa (*wu-bei xuetang*)⁵⁰⁷. Funkcję głównego wykładowcy w jej murach objął młody

506 Inwestycja, podjęta jeszcze w 1875 roku przez ówczesnego gubernatora Hunanu Wang Wenshao (王文韶, 1832–1908), z tego właśnie powodu wkrótce uległa kompletnemu uwiądowi i z czasem zatraciła jakiekolwiek umocowanie w źródłach. Nieco ponad dwie dekady później Chen Baozhen (陳寶箴, 1831–1900), sprawujący wówczas rządy nad tą prowincją, próbował reaktywować pomysł zorganizowania lokalnego przemysłu zbrojeniowego. Również i w tym przypadku przesądzający okazał się brak należytego wsparcia finansowego. W okresie Nowej Administracji na terenie Hunanu ostatecznie nie powstał żaden obiekt, pełniący rolę choćby warsztatu naprawy nowoczesnych konstrukcji broni. Projekt Duanfanga na rzecz powołania lokalnej fabryki uzbrojenia, nakreślony na początku 1904 roku, nigdy nie doczekał się materializacji. Zob. TBL AASIOR/L/PS/20/185, *Military Report on the Manufacture and Importation of Arms and Munitions of War in the Chinese Empire...*, s. 43; TNA FO, 17/1655, *Director of Military Operations* [James Grierson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 7.04.1904, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for period ending 16th February, 1904, s. 7; TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 105; *Tong ban gaojuan chong qiang dan chang jingfei zhe* 統辦膏捐充槍彈廠經費摺 [Memorial o wspólnym (z prowincją Hubei) zawiadywaniu poborem podatku opiumowego dla pokrycia wydatków fabryki karabinów i amunicji], *Guangxu ershijiu nian shi'er yue* 光緒二十九年十二月 [GX 29/12 (I-II 1904)], [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, *juan* 3, s. 51a–52b; Wang Ermin, *Qingji binggongye de xingqi...*, s. 114–115. W 1900 roku gubernator Yu Liansan (俞廉三, 1841–1912) nosił się z zamiarem skierowania grupy zdolnych studentów do nauki w sąsiedniej Hubei, aby w ten sposób zbudować odpowiednie zaplecze kadrowe. Spotkał się jednak z odmową Zhang Zhidonga, który równocześnie polecił posłać ich bezpośrednio do Japonii (co sam wówczas czynił). W dostępnych mi materiałach nie natrafiłem na żadną wzmiankę o tym, czy Yu ostatecznie usłuchał jego rady. Zob. Wu Jianjie, *Zhang Zhidong nianpu changbian...*, s. 613.

507 Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi*, s. 20. Trzeba mieć tutaj na uwadze, że sam pomysł jej powołania (w miejsce lokalnej akademii konfucjańskiej) pojawił się jeszcze w 1897 roku, jednak niesprzyjająca sytuacja polityczna w kraju — będąca pokłosiem pekińskiego przewrotu cesarzowej wdowy Cixi, z września 1898 roku (jej pomysłodawca Chen Baozhen na swoje nieszczęście sympatyzował z czołowymi osobistościami tak zwanych „100 dni reform”) — wymusiła jej przedwczesne zamknięcie. Proces powolnej restytucji rozpoczął się

Hunańczyk Zhang Yujun (章通駿, 1877–?), należący do wąskiego grona pierwszej grupy stypendystów uczących się w japońskiej *Rikugun Shikan Gakko*⁵⁰⁸. Ponadto w styczniu tego roku gubernator Hunanu Yu Liansan poinformował Pekin o wyselekcjonowaniu najwartościowszych elementów z rozsianych po prowincji wojsk i obróceniu ich w wojska regularne (*changbei jun*). W odpowiedzi Biuro Tajemnic Wojskowych poleciło chorągwanemu Zhao Erxunowi, podówczas oddelegowanemu do zastąpienia Yu, kontynuowanie podjętych przez jego poprzednika działań i sumienne szkolenie tychże sił⁵⁰⁹.

Choć opuszczający Hunan oficjalnie zapewniał swych zwierzchników w Pekinie, że żołnierze odbywają ćwiczenia z strzelania i zachodniej musztry, jego następca — najpewniej z powodu braku odpowiedniego zaplecza — nie poczynił w tym obszarze żadnych istotnych postępów. Wobec tego stacjonujący w stołecznym Changsha garnizon Armii Regularnej (w sile 2506 oficerów i żołnierzy⁵¹⁰) nie zrobił dobrego wrażenia na Tieliangu i towarzyszących mu ekspertach, którzy w grudniu 1904 roku zbadali stan obronności prowincji. Pokaz musztry, podobnie jak miało to miejsce w Wuchangu, łączącej w sobie elementy niemieckie oraz japońskie, wypadł tutaj przygnębiająco słabo. Raport z inspekcji bez ogródek informuje, że

w 1901 roku, na fali edyktów inicjujących epokę Nowej Administracji. Zob. Zhang Pengyuan, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Hunan sheng 1860–1916...*, s. 210.

508 We wrześniu tego roku szkoła w Changsha uruchomiła osobny kurs dla przyszłych podoficerów. Kadra dydaktyczna w opinii amerykańskiego attaché wojskowego kpt. Henry’ego Leonarda, wyrażonej kilka lat później, dobrze wywiązywała się ze swoich obowiązków. Zob. NARA GRDS NMF, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 151–152; Wang Jianhua, *Banshi xiongtu: wan Qing junshi jiaoyu xiandaihua de lishi jincheng...*, s. 306; *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku*, s. 392. Ponadto w 1902 roku gubernator Yu Liansan, drogą konsultacji z ówczesnym kierownikiem administracji regionu Liangjiang Liu Kunyi, sprowadził do Hunanu dwóch innych posiadaczy dyplomu tokijskiej akademii oficerskiej: Shan Qipenga (單啟鵬) oraz Tao Chengxiao (陶澄孝). Ich pobyt w Changsha, w roli wykładowców w miejscowej przygotowawczej szkole wojskowej, był jednak dość przelotny. Nie później niż w 1905 roku Shan Qipeng został ściągnięty przez Zhang Zhidonga do Wuchangu, gdzie objął komendę nad jednym z batalionów piechoty Armii Regularnej. Z kolei Tao Chengxiao przed wybuchem rewolucji republikańskiej dowodził 36. pułkiem piechoty w Zhenjiangu (prowincja Jiangsu). Zob. Zhang Pengyuan, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Hunan sheng 1860–1916...*, s. 211; tabela 3 oraz tablica 6.

509 GGB JDZ GX, No. 154521, *Zou wei Hunan lian bing zhuoyi deng you* 奏為湖南練兵酌議等由 [(Memorial) w sprawie rozważonych rekomendacji, dotyczących szkolenia wojska w Hunanie], *Guangxu ershiba nian shi'er yue shisan ri* [GX 28/12/13 (11.01.1903)]. Tamże cytnobrowy komentarz (*zhupi*).

510 Podana tu wartość nie uwzględnia dwóch oddziałów prowincjonalnej Armii Regularnej (o niesprecyzowanej liczebności). Pierwszy stacjonował poza murami miejskimi Changsha, w bliskim sąsiedztwie lewego brzegu rzeki Xiang. Drugi zaś został wyekspediowany do prowincji Guangxi, na południu kraju (z zadaniem tłumienia lokalnych wystąpień). Zob. *Guangxu chao donghua lu...*, s. 5300.

„wszystkie [ćwiczenia] wykonano nieprawidłowo” (*yiqie jun wei ru shi*, 一切均未如式). Na uzbrojenie żołnierzy — często bosych bądź noszących jedynie plecione z trawy sandały — składała się patchworkowa zbieranina dostępnych w prowincji konstrukcji. Obok dziewięciostrzałowych (M1871/84) oraz jednostrzałowych (M1871) modeli niemieckich Mauserów, na wyposażeniu części pododdziałów nadal znajdowały się karabiny ładowane odprzodowo (sic!). Pasy z ładownicami zaś, „na starą modłę były ukośnie przewieszone przez ramię” (*xie gua xiong bei, reng shi jiu du* 斜掛胸背仍是舊度). Pewne uznanie w oczach towarzyszących Tieliangowi inspektorów zdobyły jedynie walory usposobienia jednego z dowódców, przejawiające się „brakiem złych nawyków” (*haowu xiqi*, 毫無習氣) oraz generalnie dobra kondycja fizyczna jego podkomendnych⁵¹¹.

Zaczyn późniejszej 25. brygady mieszanej pojawił się dopiero w następnym roku. Wówczas w posiadaniu gubernatorskich insygniów władzy znajdował się chorągwiany Duanfang. Sugerując się treścią rządowych regulacji, umożliwiających rozłożenie procesu formowania dywizji Nowej Armii na kilka odrębnych etapów⁵¹², a także przenosząc na hunanśki grunt swoje doświadczenia z wcześniejszych rządów w Jiangsu, gubernator postanowił wpięć wystawić tylko jedną brygadę piechoty. Pozostałe pododdziały zaś, wraz z pojawieniem się nowych funduszy oraz wykwalifikowanych oficerów, zamierzał powołać w dalszej kolejności. Dowództwo nad pierwszym pułkiem, powstałym w wyniku amalgamacji najlepszych elementów z istniejących sił miejscowej Armii Regularnej, objął *hanjun* Śucingga (chiń. Shuqing’a 舒清阿, 1877–1919)⁵¹³. Ten chorągwiany z garnizonu w Jingzhou oraz wychowanek tokijskiej Akademii Oficerskiej Sił Lądowych, prędko stał się jednym z czołowych ekspertów wojskowych z kręgu *guanxi* Duanfanga⁵¹⁴, aczkolwiek

⁵¹¹ Wszystkie cytaty za: *ibidem*, s. 5299, 5300. Do połowy następnego roku stan rzeczy w hunanśkiej Nowej Armii nie uległ istotnym zmianom. Zob. TNA FO, 17/1672, No. 257, *Satow do Lansdowne’a*, 20.07.1905, Enclosure No. 1, Changsha Intelligence Report for June Quarter 1905, s. 4–5.

⁵¹² *Xunlian xin jun zhangzhi ji jiaoyue banfa...*, [w:] YSQ, t. 11, s. 506.

⁵¹³ *Gai lian xinjun chouban qingxing zhe* 改練新軍籌辦情形摺 [Stan przygotowań poczynionych w reorganizowaniu Nowej Armii], *Guangxu sanshiyi nian wu yue* 光緒三十一年五月 [GX 31/5 (06.1905)], [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, *juan* 5, s. 21b; „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi’er nian zheng yue ershiwu ri* 光緒三十二年正月二十五日 [GX32/1/25 (18.02.1906)], *junshi*, s. 22.

⁵¹⁴ TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 1. W 1906 roku Śucingga, razem z Duanfangiem, wszedł w skład misji dyplomatycznej wysłanej do Japonii i państw zachodnich, celem zbadania istniejących tam instytucji politycznych. Zob. Dai Hongci 戴鴻慈, *Chushi jiu guo riji* 出使九國日記 [Dziennik z misji dyplomatycznej do dziewięciu krajów], Beijing 1906,

niewykluczone, że instytucjonalna przynależność do Ośmiu Chorągwi na swój sposób także okazała się pomocna w pięciu się po kolejnych szczeblach kariery. Gdy pod koniec 1906 roku jego patron przeniósł się do gubernatorskiego yamenu w Nankinie, Šucingga podążył za nim i pomagał mu w implementacji reform wojskowych na terenie prowincji Jiangsu. W późniejszych latach, dzięki rekomendacji Duanfanga, znalazł zatrudnienie w centralnych strukturach establishmentu wojskowego Cesarstwa. Z kolei jesienią 1911 roku, gdy kraj pogrążył się w zawierusze wojny domowej, Šucingga pokierował pracami sztabu rządowej 1. Armii Feng Guozhang, która w październiku i listopadzie tego roku czasowo przywróciła qingowskie panowanie nad Hankou oraz Hanyangiem⁵¹⁵.

Drugi pułk powstał na bazie zaciągu świeżego rekruta. Jego formowanie zabrało więcej czasu i zakończyło się dopiero w 1906 roku, już po opuszczeniu Hunanu przez Duanfanga⁵¹⁶. Przed wyjazdem Duanfang powierzył komendę nad tą jednostką w ręce Chen Qicai (陳其采, 1880–1954), który także mógł wylegitymować się dyplomem ukończenia *Rikugun Shikan Gakkō*. Jego styczność z wojskiem, choć nie trwała długo,

juan 1, s. 5; *Twentieth Century Impressions of Hongkong, Shanghai and Other Treaty Ports in China: Their History, People, Commerce, Industries and Resources*, red. A. Wright, H.A. Cartwright, London 1908, s. 781.

515 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 398; Xu Sen, Chen Bingzhi, *Di jiu zhen Moling qi yi he Jiang Zhe lian jun guangfu Nanjing qin li ji* 第九鎮秣陵起义和江浙联军光復南京亲历記 [Zapiski o osobistych doświadczeniach z insurekcji 9. Dywizji w Moling i odzyskaniu kontroli nad Nankinem przez połączone siły z Jiangsu i Zhejiangu], [w:] XGH, t. 4, s. 234; „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 595, *Xuantong yuan nian wu yue chu ba ri* 宣統元年五月初八日 [XT 1/5/8 (25.06.1909)], s. 7–8; „Zhengfu Gongbao” 政府公報 [Biuletyn Rządowy] 1919, nr 1307, s. 25. Krótko przed wybuchem rewolucji republikańskiej Ministerstwo Sił Lądowych skierowało go do służby w Biurze Nadzoru nad Szkoleniem prowincji Zhili. Zob. edykt cesarski z 23 czerwca 1911 roku (XT 3/5/27): *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 37, s. 143a. Zob. także: *Gong bao dulian gongsuo kaiban riqi zhe* 恭報督練公所開辦日期摺 [Memorial uniżenie raportujący datę powołania Biura Nadzoru nad Szkoleniem], *Xuantong san nian qi yue ershijiu ri* 宣統三年七月二十九日 [XT 3/7/29 (21.09.1911)], [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, juan 16, s. 33a–33b.

516 GGB JDZ XT, No. 178138, *Zou wei Xiang sheng lujun bian zu huncheng yi xie you* 奏為湘省陸軍編定混成一協由 [(Memorial) złożony w sprawie wystawienia jednej brygady mieszanej Nowej Armii w prowincji Hunan], *Xuantong yuan nian san yue chu yi ri* 宣統元年三月初一日 [XT 1/3/1 (20.04.1909)]. W sierpniu 1905 roku Duanfang otrzymał przeniesienie na stanowisko zwierzchnika gubernatorstwa generalnego Min-Zhe (prowincje Zhejiang i Fujian). Zanim jednak zdołał przybyć do stołecznego Fuzhou, wziął udział w (wspomnianej wcześniej) misji rządowej do Japonii i szeregu państw zachodnich. We wrześniu 1906 roku, już po powrocie do kraju, został oddelegowany przez Pekin do kierowania sprawami gubernatorstwa generalnego Liangjiang. W Hunanie Duanfanga zastąpił Pang Hongshu (龐鴻書, 1848–1915), mający za sobą długi (aczkolwiek nie obfitujący w spektakularne osiągnięcia) staż urzędniczy w roli cenzora (*yushi*, 御史) oraz urzędnika terenowego. Sprawował tę funkcję do września 1906 roku. Zob. *Renwu zhuanji ziliao...*, [hasło:] Pang Hongshu 龐鴻書, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncacgi/sncacftp?ACTION=TQ&sncacftpqf,SN=008542,2nd,search_simple (dostęp: 31.03.2025).

przez wzgląd na posiadane wykształcenie także obfitowała szeregiem istotnych funkcji. Przed wybuchem rewolucji republikańskiej Chen — *nota bene* młodszy brat działającego w Szanghaju republikańskiego radykała Chen Qimeia (陳其美, 1878–1916)⁵¹⁷ — kierował pracami Oddziału III Sztabu Generalnego (*Junzifu di san ting*, 軍諮府第三廳), odpowiadającego za kwestie transportu oraz łączności. Jesienią 1911 roku, gdy republikańska rewolta zaczęła rozlewać się po kraju, przystąpił on do obozu republikańskiego i wziął udział w walkach na terenie prowincji Jiangsu. Po przegranej Sun Yat-sena i jego stronników w tak zwanej drugiej rewolucji (*er ci geming*, 二次革命), latem 1913 roku, Chen definitywnie rozstał się z mundurem i resztę życia poświęcił karierze biznesowej oraz politycznej⁵¹⁸. Z polecenia Duanfanga na czele brygady stanął Yao Guangshun (姚廣順, 1864–?), który jeszcze w ostatnich latach poprzedniego stulecia pomagał Zhang Zhidongowi organizować nowoczesne wojsko w Hubei⁵¹⁹. Gubernator w swojej polityce nominacyjnej zadbał także, aby przynajmniej część spośród pozostałych oficerów brygady także posiadała wykształcenie wojskowe w zachodnim wydaniu⁵²⁰.

Jednostka powoli się rozrastała i do maja 1906 roku powiększyła się o dywizjon artylerii górskiej i połowę orkiestry wojskowej⁵²¹. Niemniej

⁵¹⁷ Był także wujem Chen Guofu (陳果夫, 1892–1951) oraz Chen Lifu (陳立夫, 1900–2001): dwóch prominentnych polityków guomindangowskich okresu republikańskiego.

⁵¹⁸ W 1949 roku Chen wraz z władzami Republiki Chińskiej przeniósł się na Tajwan, gdzie wkrótce objął funkcję prezesa Banku Chin. Zob. *Saishin Shina kanshinroku...*, s. 393; *Saishin Shina yōjin den...*, s. 138; Zhang Kaiyuan, *Xinbai geming cidian...*, s. 245.

⁵¹⁹ Zob. *Qingmo guanbao huibian...*, t. 37, s. 18329 (wspólna paginacja dla wszystkich tomów tej pozycji); *Zha wei Yao Guangshun dang bujun gongcheng ying yingguan* 札委姚廣順當工程營營官 [Notyfikacja o wyznaczeniu Yao Guangshuna na dowódcę *ying* saperów straży gubernatorskiej], *Guangxu ershi nian ba yue shijiu ri* [GX 24/8/19 (4.10.1898)], [w:] ZZQ, t. 6, s. 168a; *Zha wei Zhang dao Sixun deng qianwang Riben yuecao* 札委張道斯銜等前往日本閱操 [Notyfikacja o wyznaczeniu *daotai* Zhang Sixuna i innych do wyjazdu do Japonii, celem obejrzenia manewrów], *Guangxu ershi nian jiu yue shisi ri* 光緒二十四年九月十四日 [GX 24/9/14 (28.10.1898)], [w:] ZZQ, t. 6, s. 174a; *Zha wei Yao Guangshun ling mu bujun zhong ying Liu Wenyu guandai gongcheng ying* 札委姚廣順另募護軍中營劉溫玉管帶工程營 [Notyfikacja o wyznaczeniu Yao Guangshuna do dodatkowego zwerbowania do centralnego *ying* straży gubernatorskiej oraz wyzaczeniu Liu Wenyu do objęcia dowództwa nad *ying* saperów], *Guangxu ershiwu nian wu yue ershi ri* 光緒二十五年五月二十日 [GX 25/5/20 (27.06.1899)], [w:] ZZQ, t. 6, s. 244a–244b.

⁵²⁰ Spośród dowódców wszystkich sześciu batalionów piechoty pięć ukończyło szkoły wojskowe w Wuchangu, jeden zaś akademię oficerską w Tokio. Zob. *Gai lian xinjun chouban qingxing zhe*, *Guangxu sanshiyi nian wu yue*, [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, *juan* 5, s. 21b; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 106, *Guangxu sanshiyi nian zheng yue shisi ri* 光緒三十四年正月十四日 [GX 34/1/14 (15.02.1908)], s. 8.

⁵²¹ *Hunan quansheng caizheng shuomingshu* 湖南全省財政說明書 [Objaśnienie finansów całej prowincji Hunan], red. Jingji Xuehui 經濟學會, Beijing 1914, *sui chu bu* 歲出部 [Sekcja

skala wydatków, z którymi wiązało się powołanie Nowej Armii w Hunanie, zmusiła Duanfanga i jego następców do poszukiwania oszczędności wszędzie tam, gdzie to było możliwe. Tego rodzaju działania sprowadziły się do tymczasowych cięć w batalionowym etacie przewidzianym dla lekarzy wojskowych, stajennych, wozów taborowych oraz mułów. Ponadto statutowe wynagrodzenie dla wojskowych, do szczebla oficerów dowodzących plutonami, przez pierwsze dwanaście miesięcy służby było wypłacane w niepełnym wymiarze⁵²². Biuro Szkolenia Wojska, zapoznawszy się z propozycjami Duanfanga, wyraziło zgodę na redukcję we wszystkich obszarach, w tym na mniejszą liczbę środków transportu kołowego i zwierząt pociągowych do dyspozycji poszczególnych pododdziałów, argumentując zasadność postulowanych zmian niekorzystnym ukształtowaniem terenu w hunanśkim interiorze. Oprotestowany został jedynie zmniejszony etat lekarzy wojskowych, których obecność w zreformowanym wojsku Pekin uznał za konieczność⁵²³.

Równolegle do liczebnej ekspansji jednostki prowadzono powolną budowę kompleksu koszarowego, ulokowanego za wschodnim odcinkiem murów miejskich Changsha. Do momentu jej ukończenia żołnierzy pokwaterowano na każdej dostępnej przestrzeni w stolicy prowincji oraz wzdłuż okalających ją fortyfikacji. Zabudowania zostały wzniesione na podobieństwo tych, które znajdowały się w Wuchangu. Pieniądzy starczyło jednak tylko na wybudowanie nowego lokum dla piechoty, podczas gdy artylerzyści jeszcze przez kilka następnych lat (wedle znanych mi źródeł, co najmniej do połowy 1911 roku) nie posiadali własnych koszar⁵²⁴. Możliwości finansowania reform skutecznie były podcinane przez rozmaite zobowiązania prowincji. Obok konieczności dotowania wojsk na północy kraju (w ramach specjalnej składki: *lian bing fei*, 練兵費) i dokładania się do spłaty zadłużenia zagranicznego kraju (wielkie pożyczki

rocznych rozchodów], *junzheng fei* 軍政費 [wydatki na administrację wojskową], s. 85; TNA FO, 371/214/36186, No. 444, *Jordan do Greya*, 17.09.1907, Enclosure No. 2, Lu Chün Statistics (Worked out Sep. 2nd 1907) by G. Pereira, Grenadier Guards. W zestawieniu mjr. George'a Pereiry dane dotyczące Hunanu prezentują stan z momentu jego wizyty w Changsha (23.06.1906).

⁵²² *Gai lian xinjun chouban qingxing zhe*, *Guangxu sanshiyi nian wu yue*, [w:] *Duan Zhong-min gong zougao...*, *juan* 5, s. 22a, 24b–26b (w szczególności: 26a–26b).

⁵²³ *Lianbingchu pifu Duanfang zou* 練兵處批復端方奏 [Pisemna odpowiedź Biura Szkolenia Wojska na memoriał złożony przez Duanfanga], *Guangxu sanshiyi nian qi yue* 光緒三十一年七月 [GX 31/7 (08.1905)], [w:] QXBY, s. 213.

⁵²⁴ TNA FO, 371/34/16963, No. 296, *Carnegie do Greya*, 9.07.1906, Enclosure No. 1, Some Notes on Hunan (Report 12), s. 2, 3–5; TNA FO, 371/38/27011, No. 1, *Admiralty do Foreign Office*, 2.06.1906, Enclosure No. 5, *Lieutenant Davidson do Vice-Admiral Sir A. Moore*, 20.05.1906, s. 7; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 224–225.

i kontrybucje wojenne), Hunan równolegle musiał łożyć środki na poczet wsparcia pieniężnego (*xiexiang*, 協餉) dla słabiej rozwiniętych prowincji (Guangxi, Gansu oraz Xinjiang)⁵²⁵.

Jesienią 1906 roku na czele administracji Hunanu stanął — przynależący do grupy etnicznej Zhuang (壯)⁵²⁶ — Cen Chunming (岑春蓂, 1868–1944), młodszy brat bardziej rozpoznawalnego oficjela qingowskiego Cen Chunxuana (岑春煊, 1861–1933)⁵²⁷ i jednocześnie przez wiele lat współpracownik Zhang Zhidonga. Niestety jego rządy cechowała niemożność znalezienia wspólnego języka z prowincjonalnymi elitami, zgodnie krytykującymi zbyt dużą — w ich uznaniu — uległość gubernatora w jego relacjach z mocarstwami⁵²⁸. Służbę Cena na tym stanowisku gwałtownie przerwał wybuch rozruchów ryżowych, które między 12 a 16 kwietnia 1910 roku przetoczyły się ulicami Changsha. Kompletnie utraciwszy kontrolę nad sytuacją — jego gubernatorski yamen został niemal kompletnie zniszczony przez rozwścieczonych demonstrantów — został on w niesławie zwolniony⁵²⁹. Zanim jednak nizin społeczne Changsha wyładowały swoją frustrację z powodu lawinowo

525 Wskazana wyżej lista opłat nie jest wyczerpująca. Powinności Hunanu, podobnie jak pozostałych prowincji Cesarstwa, obejmowały również takie pozycje jak datki na rzecz domu panującego i centralnych organów rządowych oraz składki „pielęgnowania uczciwości” (*yanglian*, 養廉), docelowo mające zwiększyć wysokość uposażeń urzędników i tym samym odwozić ich od praktyk korupcyjnych. Pełna lista wydatków, pożytkowanych poza granicami prowincji w: *Hunan quansheng caizheng shuomingshu...*, *sui chu bu...*, s. 1–23.

526 Aż do lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia w Chinach używano innego sinogramu (僮), wyrażającego dawniej pogardliwy stosunek Hanów do tejże grupy etnicznej (zakres znaczeniowy alternatywnego czytania znaku: sługa, niedojrzały, nierozumny).

527 Początki jego kariery urzędniczej sięgają końca lat osiemdziesiątych XIX wieku. Po 1900 roku Cen zaczął prędko awansować w strukturach cesarskiej biurokracji. W latach 1906–1907 wdał się w polityczną konfrontację z Yuan Shikaikiem oraz Yikuangiem, na skutek czego utracił przychylność Cixi i został odwołany z pełnionych urzędów. We wrześniu 1911 roku Pekin przywrócił go do służby i powierzył zadanie, wspólnej z Zhao Erfengiem (趙爾豐, 1845–1911), pacyfikacji buntów w prowincji Sichuan. Cen jednak nie przyjął tej nominacji. Podczas „drugiej rewolucji” (1913 rok) przystąpił do sił, które wypowiedziały posłuszeństwo Yuan Shikaiewi. Po przegranej rewolucjonistów udał się na przymusową emigrację. W 1916 roku powrócił do kraju i przyłączył się do ogólnokrajowej rebelii wobec monarchicznych planów Yuana. Ostatnie lata życia spędził w Szanghaju, z dala od spraw politycznych. W badaniach zachodnich Cen niestety nadal nie posiada swojego biografa, co może dziwić — zważywszy na jego rolę w kształtowaniu sytuacji politycznej w Chinach późnocesarskich i wczesnorepublikańskich. Zob. *Biographical Dictionary of Republican China*, t. 3, red. H.L. Boorman, New York-London 1970, s. 305–308; Wen Shaohua 闻少华, *Cen Chunxuan* 岑春煊, [w:] MRZ, t. 2, red. Li Xin, Sun Sibai, Beijing 1980, s. 188–193.

528 J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 128–129; Yang Shiji, *Xinbai geming qianhou Hunan shishi...*, s. 134–136.

529 Szerzej o genezie i przebiegu tych wydarzeń: J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 123–142; A.L. Rosenbaum, *Gentry Power and the Changsha Rice Riot of 1910*, „The Journal of Asian Studies” 34, 1975, nr 3, s. 689–715.

pogarszających się perspektyw ekonomicznych oraz elitarnego charakteru niezmiennie kosztownych reform, Cen kontynuował wysiłki swoich poprzedników w obszarze rozbudowy prowincjonalnej Nowej Armii. W 1908 roku rozpoczął formowanie kolejnych pododdziałów. Do stycznia następnego roku powstał niepełny batalion saperów (dwie kompanie, w planach była kolejna) oraz „modelowa kompania” (*mofan dui*, 模範隊) taborów. Z kolei kawaleria, z racji panujących w Hunanie warunków, otrzymała najniższy priorytet. W rezultacie aż do wybuchu rewolucji republikańskiej w Hunanie udało się wystawić tylko jeden „modelowy szwadron”. Tymczasowo dowództwo nad tymi pododdziałami otrzymał Zhu Wanlin (朱萬林) posiadający dyplom ukończenia przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie (*Beiyang wubei xuetang*)⁵³⁰.

Zagraniczni obserwatorzy, którzy mieli okazję odwiedzić Changsha, mimo wszystko dostrzegali postępy, jakie przez ostatnie kilka lat zdołali poczynić hunanścy decydenci wojskowi. Brytyjski attaché wojskowy mjr George Pereira latem 1906 roku z aprobatą pisał o szybkości i precyzji, z jaką żołnierze wykonywali polecenia swoich przełożonych. Kilka lat później jego następcą ppłk Michael Edward Willoughby (2nd Lancers Regiment, 1864–1939) zasadniczo podtrzymał tę opinię. Niemniej odnotował, że piętą achillesową Nowej Armii w Hunanie nadal pozostawał niski poziom kompetencji oficerów⁵³¹. Chociaż zauważalny odsetek spośród nich mógł wykazać się odebraniem pewnej formy zachodniej edukacji, to w dalszym ciągu formatywne stadium rozwoju krajowego systemu szkolnictwa wojskowego sprawiało, że często byli w stanie przyswoić jedynie drobne okruczki rzemiosła wojskowego⁵³².

⁵³⁰ GGB JDZ XT, No. 178138, *Zou wei Xiang sheng lujun bian zu huncheng yi xie you, Xuantong yuan nian san yue chu yi ri...*; GGB JDZ XT, No. 187349, *Zou bao genghuan shui lu ge jun ying guandai ge guanyuan shi* 奏報更換水陸各軍營管帶各官員事 [Raport o zmianach wśród oficerów dowodzących oddziałami sił rzecznych i lądowych], *Xuantong er nian san yue chu san ri* 宣統二年三月初三日 [XT 2/3/3 (12.04.1910)]. W 1910 roku liczebność 25. brygady mieszanej wynosiła 4443 żołnierzy. Zob. Shen Jian, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei...*, s. 374.

⁵³¹ TNA FO, 371/34/16963, No. 296, *Carnegie do Greya*, 9.07.1906, Enclosure No. 1, Some Notes on Hunan (Report 12), s. 5–6; TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 4. Zob. także: „The North China Herald and Supreme Court and Consular Gazette” 79, 1.06.1906, nr 2025, s. 491.

⁵³² Cen Chunming na miarę swoich możliwości starał się odsiewać z szeregów tych oficerów, którzy nie przykładali się należycie do powierzonych im obowiązków. Na łagodne traktowanie nie mogli liczyć także ci wojskowi, którzy nie zerwali z uzależnieniem od opium. W jednym odnotowanym przypadku z początku 1908 roku samo tylko podejrzenie powrotu do nałogu, które ściągnął na siebie ówczesny dowódca 1. pułku piechoty Cui Chaojun (崔朝俊), wystarczyło aby został on usunięty ze stanowiska (i wysłany na terapię odwykową). Zob. DQLS DJHS, t. 59, *juan* 584, s. 12b–13a; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 106, *Guangxu sanshisi nian zheng yue shisi ri*, s. 8; nr 155, *Guangxu sanshisi nian san yue chu si ri* 光緒三十四年三月初四日 [GX 34/3/4

Formowaniu nowych oddziałów towarzyszyła redukcja żołdu oficerów. Najpierw o 20% w 1908 roku, a następnie o kolejnych 10% w czerwcu następnego roku⁵³³. Była to cena liczebnej ekspansji hunañskiej Nowej Armii. Roczne koszty wegetatywne sformowanej wczesną wiosną 25. brygady mieszanej pochłaniały z prowincjonalnego skarbcza 424 604 taele⁵³⁴. Kolejnych 200 tysięcy odpływało do Pekinu w ramach składki na poczet utrzymania lokalnych sił Nowej Armii (*lian bing fei*). Razem obie kwoty odpowiadały za ponad jedną trzecią kosztów reform w duchu zachodnim, jakich podejmowały się władze prowincji⁵³⁵. Perspektyw ekonomicznych nie poprawiała stopniowa demobilizacja lokalnych sił Zielonej Flagi prowadzona na przestrzeni ostatnich lat⁵³⁶. Wobec deficytu, sięgającego w pierwszej połowie 1911 roku aż 5 milionów taeli, zachodni specjaliści oceniali stan finansów Hunanu jako „opłakany”⁵³⁷.

Na początku kwietnia tego samego roku Pekin przysłał do Hunanu Xiao Liangchena (蕭良臣) w roli nowego dowódcy 25. brygady mieszanej⁵³⁸. Liczne nieprawidłowości, które nie zostały wyeliminowane przez

(4.04.1908)], s. 8–10. Cui, mając za sobą edukację w murach *Beiyang wubei xuetang*, w przeszłości służył w Nowo Utworzonej Armii Yuan Shikaida. Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 109.

533 Druga fala cięć w sektorze uposażeń wojskowych objęła ponadto stawki dodatków (*gongfei*, 公費) do podstawowego żołdu (*xinxiang*, 薪餉), skutkując ich stopnieniem o jedną piątą. Zob. *Hunan quansheng caizheng shuomingshu...*, *sui chu bu, junzheng fei*, s. 85–97.

534 Zob. GGB JDZ XT, No. 178138, *Zou wei Xiang sheng lujun bian zu huncheng yi xie you*, *Xuantong yuan nian san yue chu yi ri*.

535 Obejmowały one takie projekty jak: nowoczesne szkolnictwo i siły policyjne, przygotowania pod przyszłe rządy konstytucyjne (w tym wzniesienie okazałego gmachu hunañskiego Biura Konsultatywno-Deliberatywnego, to jest prowincjonalnego quasi-parlamentu; *Ziyiju*, 諮議局), wykup kolei z rąk cudzoziemców, czy w końcu składka na odbudowę marynarki wojennej. Zob. J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 114.

536 Jednocześnie 21 lipca 1911 roku Ruicheng poinformował Pekin o przeprowadzeniu dodatkowego zaciągu do hunañskich sił obrony terytorialnej (*xunfangdui*). Powodem był wzrost obaw w związku z możliwymi wystąpieniami o charakterze antyrządowym (będący pokłosiem niedawnej próby insurekcji w Guangzhou, z kwietnia 1911 roku, w wykonaniu bojowców z Chińskiej Ligi Związkowej). Równocześnie wojska Zielonej Flagi, w swej masie zasadniczo niezainfekowane wywrotową agitacją, były uważane za bardziej lojalne. Wobec tego, u progu istnienia Republiki Chińskiej, w zachodnim Hunanie nadal znajdowało się przypuszczalnie 8 do 9 tysięcy żołnierzy tej formacji, stanowiącej podczas rewolucji *xinbai* zbrojne oparcie dla qingowskiego lojalizmu w interiorze prowincji. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 24b; *Junjichu ji Hunan xunfu Yang Wending dian zhi* 軍機處寄湖南巡撫楊文鼎電旨 [Telegraficzny edykt przesłany gubernatorowi Hunanu Yang Wendingowi przez Biuro Tajemnic Wojskowych], *Xuantong san nian si yue chu san ri* 宣統三年四月初三日 [XT 3/4/3 (1.05.1911)], [w:] XG, t. 6, s. 168; Luo Ergang, *Luyingbing zhi...*, s. 104–105, 113; E. McCord, *Power of the Gun: The Emergence of the Modern Chinese Warlordism...*, s. 124.

537 Cyt. za: TNA FO, 371/1090/38888, No. 363, *Jordan do Greya*, 15.09.1911, Enclosure No. 1, Summary of Intelligence Reports for Quarter Ended 30th June 1911, s. 12.

538 DQLS XZ, t. 60, *juan* 52, s. 8b–9a.

ostatnich kilka lat formowania jednostki spotkały się z jego miazdzącą krytyką. Jak zaobserwował, w żadnym z pododdziałów nie przeprowadzano ćwiczeń w strzelaniu z użyciem ostrej amunicji. Co więcej, brygada mieszana nie doczekała się dotąd nawet własnej strzelnicy, a zakupione w Hanyangu naboje nie pasowały do sprowadzonych z Niemiec karabinów. Tabory natomiast nadal nie dysponowały żadnymi wozami (sic!). Winą za zastany w Changsha „stan zepsucia” (*fubai zhi qingxing*, 腐敗之情形) Xiao obarczył decydentów z prowincjonalnego Biura Nadzoru nad Szkoleniem, z których żaden — zżymał się dalej — nie miał bladego pojęcia o aktualnych potrzebach jednostki ani tym bardziej odpowiedniego przygotowania do pełnionych obowiązków⁵³⁹. Za drugie źródło kompromitujących braków Xiao uznał dalece niewystarczające zasoby pieniężne, w praktyce czyniące z wojsk, którymi przyszło mu dowodzić „brygadę mieszaną jedynie z nazwy” (*you huncheng zhi ming wu huncheng zhi shi*, 有混成之名無混成之實). Bez nich — jak się obawiał — jednostka byłaby „bezużyteczna na czas wojny” (*zhan shi wu neng wei yong*, 戰時無能為用). W czasie pokoju zaś, jej „szkolenie także byłoby nader kłopotliwe” (*jiaolian yi duo ainan*, 教練亦多礙難)⁵⁴⁰.

Nader wątpliwa wartość 25. brygady mieszanej wynikała z jeszcze jednego powodu, który z całą swą mocą ujawnił się raptem kilka miesięcy później. Władze prowincji wprawdzie były świadome istnienia ognisk radykalnej agitacji politycznej w szeregach jednostki. Jednak poza periodycznym odsiewaniem ujawnionych konspiratorów nie były one w stanie skutecznie jej przeciwdziałać⁵⁴¹. Toteż, gdy wieści o udanej rewolucji w Wuchangu dotarły do Changsha, miejscowi przedstawiciele reżimu qingowskiego — donosił 19 października 1911 roku Okohira Takano-ri (大河平隆則), rezydujący w tym mieście konsul japoński — zaczęli

539 Cyt. za: *Ersbiwu xie tonglingguan Xiao Liangchen zhi lu jun dachen Yinchang bing* 二十五协统领官萧良臣致陆军大臣荫昌禀 [Raport dowódcy 25. brygady Xiao Liangchena do ministra sił lądowych Yinchanga], *Xuantong san nian wu yue* 宣统三年五月 [XT 3/5 (05–06.1911)], [w:] QXBY, s. 216. Przynajmniej jedno świadectwo z epoki (aczkolwiek — istotny szczegół — wytworzone już w nowym republikańskim porządku politycznym) sugeruje, jakoby Xiao — będąc nominatem Pekinu — nie zdołał zdobyć należytego posłuchu u swoich hunanńskich podkomendnych. Zob. Zi Xuizi, *Xiang shi ji...*, *juan 1, junshi pian yi* 軍事篇一 [Sprawy wojskowe, rozdział 1], s. 6.

540 Cytaty za: *Xiao Liangchen zhi lu jun dachen Yinchang bing*, 萧良臣致陆军大臣荫昌禀 [Raport Xiao Liangchena do ministra sił lądowych Yinchanga], *Xuantong san nian liu yue* 宣统三年六月 [XT 3/6 (06–07.1911)], [w:] QXBY, s. 217.

541 Peng Chuheng 彭楚珩, *Hunan guangfu yundong shimo ji* 湖南光復運動始末記 [Kompletna relacja o ruchu na rzecz restauracji władzy nad Hunanem], w: *Geming wenxian* 革命文獻 [Dokumenty rewolucji], t. 4, red. Luo Jialun 羅家倫, Taipei 1967, s. 69–70.

obawiać się podobnego wystąpienia w wykonaniu żołnierzy z lokalnego garnizonu Nowej Armii⁵⁴². Nie były to obawy bezpodstawne, bowiem zaledwie kilka dni później (22 października) wzięli oni czynny udział w obalaniu starego porządku w stolicy Hunanu⁵⁴³.

542 *Zai Chōsa Okobira ryōji yori Uchida gaimu daijin ate* 在長沙大河平領事ヨリ内田外務大臣宛 [Konsul w Changsha Okohira do ministra spraw zagranicznych Uchidy], *Meiji 44-nen 10-gatsu 19-nichi* 明治44年10月19日 [MJ 44/10/19 (19.10.1911)], [w:] NGB, t. 44, *Shinkoku jihen (shingai kakumei), Jōkan* 上巻 [Część pierwsza], Tōkyō 1962, s. 8. Zob. także zasadniczo zbieżne obserwacje jego brytyjskiego odpowiednika na placówce w Changsha (Bertram Giles, 1874–1929): TNA FO, 371/1096/49146, No. 443, *Jordan do Greya*, 16.11.1911, Enclosure No. 3, *Giles do Jordana*, 2.11.1911, s. 2–4. Gubernator Yu Chengge (余誠格, 1856–1926), przysłany do prowincji w sierpniu 1911 roku, bezskutecznie próbował ustabilizować sytuację poprzez ściągnięcie do Changsha części wojsk obrony terytorialnej. Zob. Yang Shiji, *Xinbai geming qianhou Hunan shishi...*, s. 183.

543 Zob. edykt cesarski z 30 października 1911 roku (XT 3/9/9): *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 37, s. 281b–282a; Zob. także: *Zai Shanhai Ariyoshi sōryōji yori Uchida gaimu daijin ate* 在上海有吉總領事ヨリ内田外務大臣宛 [Konsul generalny w Szanghaju Ariyoshi do ministra spraw zagranicznych Uchidy], *Meiji 44-nen 10-gatsu 29-nichi* 明治44年10月29日 [MJ 44/10/29 (29.10.1911)], [w:] NGB, t. 44, *Shinkoku jihen (shingai kakumei), Jōkan*, s. 12.

Rozdział 4. Nowa Armia w granicach gubernatorstwa generalnego Liangjiang

Prowincja Jiangsu

Region Liangjiang, obejmujący swoimi granicami terytorium aż trzech prowincji (Jiangsu, Anhui oraz Jiangxi), rozciągał się na rozległych przestrzeniach wzdłuż doliny rzeki Gan (*Gan Jiang*, 贛江) oraz dolnego biegu Jangcy. Od północy dotykał masywu górskiego Shandongu oraz równin północnochińskich, na przeciwnym krańcu zaś dzielił wspólną granicę z położonym na dalekim południu Guangdongem. Jego gospodarcze serce mieściło się w południowej części Jiangsu, w okolicach styku Wielkiego Kanału z Jangcy. W okresie późnocesarskim bezsprzecznie nosił on miano najbardziej zurbanizowanego oraz rozwiniętego gospodarczo obszaru Chin właściwych⁵⁴⁴. Centrum administracyjne z kolei od wieków mieściło się w Nankinie — mieście, które w przeszłości kilka dynastii chińskich obrało na swoją siedzibę. Wiosną 1853 roku uczynili to także tajpingowie, których główne siły operowały w tym czasie na obszarze gubernatorstwa generalnego Liangjiang.

Trwające ponad dekadę zmagania wojsk qingowskich ze zbrojnymi zastępami Niebiańskiego Państwa Najwyższego Pokoju doprowadziły do materialnej dewastacji sporej części owego regionu w skali właściwie nieznanej od czasów upadku poprzedniego reżimu Mingów (pierwsza połowa XVII wieku). Wyrażała się ona nie tylko w ogromnych, acz trudnych do precyzyjnego określenia, stratach demograficznych i znacznie skurczonym areale ziemi uprawnej⁵⁴⁵. Także wiele zabytkowych budowli,

⁵⁴⁴ *Cities of Jiangnan in Late Imperial China*, red. L.C. Johnson, Albany 1993, s. ix.

⁵⁴⁵ Dopiero u progu okresu republikańskiego łączna powierzchnia gruntów ornych w prowincji Jiangsu powróciła do stanu sprzed wojny domowej Qingów z tajpingami. Zob. Wang

stanowiących niegdyś wizytówkę tej części Cesarstwa, trwale zniknęło z panoramy miast dotkniętych działaniami wojennymi⁵⁴⁶. Jeszcze na początku następnego stulecia skąpa zabudowa północno-zachodnich dzielnic Nankinu stanowiła ponurą reminiscencję wojennych doświadczeń tego miasta — zdobytego wpraw przez tajpingów, a kilkanaście lat później przez qingowskie wojska pod komendą Zeng Guoquana (曾國荃, 1824–1890), młodszego brata Zeng Guofana⁵⁴⁷.

Mimo to, w kolejnych dekadach region zdołał podnieść się ze zniszczeń. Sprzyjało temu przeniesienie się, w drugiej połowie XIX wieku, środka ciężkości wymiany handlowej z zagranicą w rejon doliny Jangcy. Położony u ujścia tej rzeki Szanghaj — już w momencie otwarcia na handel z zagranicą ważny ośrodek miejski, tuż przed wybuchem rewolucji republikańskiej zaś przeszło milionowa metropolia — prędko zastąpił Guangzhou w roli najważniejszego portu traktatowego na terenie kraju⁵⁴⁸. Równolegle w znaczniejszych miastach na terenie Jiangsu rozwijała się edukacja w wydaniu zachodnim oraz nowoczesny przemysł. Nie była to wyłączna zasługa zamorskich przybyszy, ale w znacznej mierze również miejscowych władz oraz elit, w coraz większym stopniu doceniających potrzebę daleko idących zmian⁵⁴⁹. W dobie Nowej Administracji owa

Shuhuai, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Jiangsu sheng (1860–1916)*..., s. 41. O rujnującym wpływie wojny domowej na ekonomię prowincji w środkowym i dolnym biegu doliny Jangcy w: P.K. Crossley, *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History*..., s. 143; E. Kaske, *Total war. Military supply and civilian resources during China's era of rebellions*..., s. 260.

546 T.S. Meyer-Fong, *What Remains. Coming to Terms with Civil War in 19th Century China*, Stanford 2013, s. 2, 100–101, 131; *Twentieth Century Impressions of Hongkong, Shanghai and Other Treaty Ports in China: Their History, People, Commerce, Industries and Resources*..., s. 778.

547 F. Farjanel, *Through the Chinese Revolution*..., s. 106; TBL AASIOR/L/PS/20/177/1, *Short Military Report on the Yang-tze, Its Defences, Treaty Ports, and Adjacent Provinces*, Simla 1900, Sketch 4, Plan of Nanking City, by Lieut-Colonel Browne, Military Attaché; NARA WDGSS CWR, Roll 103, 6790-42, *Notes on the Chinese Revolution, 1911–12*, by Captain James H. Reeves, 3rd Cavalry, Map No. 6, Plan of Nanking. Druga wskazana tutaj mapa została sporządzona na przełomie września i października 1907 roku (GX 33/8) przez absolwentów nankińskiej szkoły kartografów (*cehui xuetang*, 測繪學堂). O obu szturmach miasta w: *Zhongguo lidai zhanzheng shi*..., t. 18, s. 95, 206.

548 M.C. Bergère, *Shanghai: China's Gateway to Modernity*, przeł. J. Lloyd, Stanford 2009, s. 55–56; Wang Shuhuai, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Jiangsu sheng (1860–1916)*..., s. 492.

549 Spośród tych ostatnich na pierwszy plan zdecydowanie wybił się Zhang Jian (張謇, 1853–1926) — utalentowany literat, przedsiębiorca, fundator licznych szkół, a także polityk, od 1909 roku kierujący pracami nankińskiego Biura Konsultatywno-Deliberatywnego (*Ziyiju*). W Chinach kontynentalnych wprawdzie odnotowuje się istotny wkład Zhanga we wszechstronny rozwój prowincji, jednak kontrastuje z nim negatywna percepcja republikańskiego okresu w jego życiu (głównie przez wzgląd na kooperację z Yuan Shikaïem po fiasku tak zwanej drugiej rewolucji oraz konsekwentnie konserwatywny światopogląd, objawiający się między innymi nieprzychylnym stosunkiem do ruchu nowej kultury; *xin wenhua yundong*, 新文化運動). Zob. S. Chu [Zhu

provincia, której południowa część w istocie stanowiła jedno z okien wystawowych zmieniającego się Cesarstwa (za sprawą zorganizowanej w 1910 roku nankińskiej wystawy przemysłowej także w znaczeniu dosłownym) cieszyła się zasłużoną opinią „najzamożniejszej, najbardziej oświeconej, a także postępowej spośród osiemnastu prowincji”⁵⁵⁰ Chin właściwych.

U progu dekady Nowej Administracji spośród wszystkich jednostek stacjonujących w granicach Jiangsu zauważalną wartość bojową przejawiała jedynie powołana przez Zhang Zhidonga Armia Samoumacniania (*Ziqiang jun*, zob. rozdział 1). Jesienią tego roku, z polecenia Pekinu, została ona wyekspediowana do Shandongu celem załatania wyrwy w jego obronności. Zarządzający tą prowincją Yuan Shikai, posyłając do sąsiedniej Zhili żołnierzy z Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (*Wuwei youjun*) z zadaniem spacyfikowania wciąż niespokojnego interioru, w znacznej mierze ogołocił ją z wartościowych wojsk⁵⁵¹. Gubernator generalny regionu Liangjiang Liu Kunyi początkowo próbował odwołać się od decyzji Biura Tajemnic Wojskowych, wskazując na szczupłość sił pozostających pod jego jurysdykcją oraz brak pieniędzy na poczet wystawienia nowych⁵⁵². Z podobnym apelem wystąpił także i sam Yuan Shikai, który swoją prośbę o cofnięcie edyktu argumentował nawałem aktualnych zobowiązań oraz nie najlepszym wówczas stanem zdrowia⁵⁵³. Jego wyraźna niechęć do przyjęcia nowych sił w granice Shandongu nie powinna jednak zaskakiwać — pomimo istotnej roli wojska,

Changling 朱昌峻], *Reformer in Modern China. Chang Chien, 1853–1926*, London-New York 1965; *The Biographical Dictionary of Republican China*, t. 1, red. H.L. Boorman, London-New York 1967, s. 35–38; *Zhang Jian yu Haimen: zaoqi xiandaihua sixiang yu shijian* 张謇与海门: 早期现代化思想与实践 [Zhang Jian a Haimen: myśl i praktyka wczesnej modernizacji], red. Cui Zhiqing 崔之清, Nanjing 2010; Zhu Xinquan 朱信泉, *Zhang Jian* 张謇, [w:] MRZ, t. 1, red. Li Xin, Sun Sibai, Beijing 1978, s. 259–264.

⁵⁵⁰ Cyt. za: *The Chinese Empire. A General and Missionary Survey...*, s. 83. Zob. także: TBL AASIOR/L/PS/20/159, Tweddell F., *Military Report on the Province of Kiang-su, China*, Calcutta 1902, s. 1, 57–58.

⁵⁵¹ Zob. edykt cesarski z 18 lipca 1901 roku (GX 27/6/3): *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 27, s. 119a. Streszczony odpis w: DQLS DJHS, t. 58, *juan* 484, s. 2a–2b.

⁵⁵² *Liu Kunyi dian* 刘坤一电 [Telegram od Liu Kunyi], *Guangxu ershiqi nian liu yue shiqi ri* 光绪二十七年六月十七日 [GX 27/6/17 (1.08.1901)], [w:] QXBY, s. 43–44.

⁵⁵³ Yuan powoływał się tutaj na zaległości w szkoleniu Prawego Skrzydła Armii Gwardyjskiej (od miesięcy zaangażowanej w zwalczanie zgrupowań tak zwanych bokserów) oraz wciąż początkowe stadium formowania oddziałów jego awangardy (*wuwei youjun xianfeng dui*; późniejsza 5. Dywizja). Ponadto nie bez znaczenia pozostawał fakt, że obchodził wówczas żałobę po swojej biologicznej matce, odgórnie skróconą mu jedynie do 100 dni (z tradycyjnie wymaganych 27 miesięcy poza służbą publiczną). Zob. *Qing shoubui dulian xinjun chengming zhe* 請收回督練新軍成命摺 [Prośba o wycofanie wystosowanego nakazu (sprawowania) nadzoru nad szkoleniem nowej armii], *Guangxu ershiqi nian qi yue chu er ri* 光緒二十七年七月初二日 [GX 27/7/2 (15.08.1901)], [w:] YSQ, t. 9, s. 587.

jako jednego z ważniejszych narzędzi w jego politycznym instrumentarium. Wciąż trzeba mieć na uwadze fakt, że Yuan, zawiadując wówczas ubogą i wciąż niestabilną prowincją, nie miał wtedy szczególnych powodów do postrzegania Armii Samoumacniania — dowodzonej w dodatku przez niepowiązanego z nim żadnymi *guanxi* Zhang Tengjiao (張騰蛟, ?–1902) — w kategoriach cennego zasobu. Bardziej precyzyjną interpretację powyższej deklaracji może ponadto utrudniać pokusa do odczytywania historii wstecz, szczególnie w świetle jego aktywności politycznej w późniejszych latach.

W prywatnej korespondencji ze swym bliskim współpracownikiem Xu Shichangiem Yuan powoływał się na zasłyszane doniesienia, jakoby była ona „przeżarta złymi nawykami” (*xiqu shen shen*, 習氣甚深). Zarzewie potencjalnych kłopotów stanowił także wciąż niedookreślony status teje „gościnnej armii” (*ke jun*, 客軍). Wobec tego jeszcze w końcu października Yuan rozważał odesłanie jej z powrotem do Jiangsu bądź do stolicy⁵⁵⁴. Pekin jednak podtrzymał swoją decyzję i nakazał obu gubernatorom podporządkować się treści uprzednio wystosowanego edyktu⁵⁵⁵. Ostatecznie, na początku następnego miesiąca Armia Samoumacniania przybyła do Shandongu, skąd niebawem przeniosła się do Baodingu (w prowincji Zhili)⁵⁵⁶. Zanim stała się załącznikiem póź-

⁵⁵⁴ Cyt. za: *Zhi Guozijian siye Xu Shichang ban* 致國子監司業徐世昌函 [List do dyrektora studiów Akademii Cesarskiej Xu Shichanga], *Guangxu ershiqi jiu yue shiqi ri* 光緒二十七年九月十七日 [GX 27/9/17 (28.10.1901)], [w:] YSQ, t. 9, s. 611. Autor starszej interpretacji tych wydarzeń nazbyt pochopnie zasugerował (powołując się *par excellence* na źródła proveniencji zachodniej, mówiące więcej o predykcjach cudzoziemców, niż o dynamice rozwoju rzeczywistej sytuacji w kraju), że Armia Samoumacniania była dla Yuana cennym nabytkiem, który wydatnie pomógł mu stać się dysponentem najpotężniejszej wówczas siły zbrojnej w całym kraju. Zob. S. MacKinnon, *Power and Politics in Late Imperial China: Yuan Shikai in Beijing and Tianjin 1901–1908...*, s. 28. Do podobnego wniosku doszedł także chiński badacz Zhang Huateng, który założył (acz już bez oparcia w jakimkolwiek materiale źródłowym), iż wzmiankowana wyżej odmowa Yuana była jedynie jego polityczną pozą. Zob. Zhang Huateng, *Beiyang jituan jueqi yanjiu*, 1895–1911..., s. 102.

⁵⁵⁵ DQLS DJHS, t. 58, *juan* 484, s. 24a. W kwestii odpowiedzi na memoriał Yuana, zob. cynobrowy komentarz (*zhupi*), którym został opatrzony, cytowany wcześniej, memoriał z 15 sierpnia 1901 roku, zob.: YSQ, t. 9, s. 588.

⁵⁵⁶ Jako że Armia Samoumacniania nie posiadała własnych taborów, Liu Kunyi zezwolił na krótkoterminowe zakontraktowanie robotników fizycznych (*changfu*, 長夫) przy każdym pododdziale (70 na każdy *ying* piechoty, w przypadku *ying* artylerii oraz kawalerii odpowiednio po: 60 i 50). *Zhi xingzai Junjichu dian* 致行在軍機處電 [Telegram do Biura Tajemnic Wojskowych, tymczasowo rezydującego poza stolicą], *Guangxu ershiqi nian jiu yue ershijiu ri* 光緒二十七年九月二十九日 [GX 27/9/29 (9.11.1901)], [w:] YSQ, t. 9, s. 654; *Ziqiang jun fengdiao fu Dong jiejing buzhi jiangfang pian* 自強軍奉調赴東節經佈置江防片 [Koordynacja przygotowań do obrony Jiangyin (po) oddelegowaniu Armii Samoumacniania do Shandongu], b.d. (1901), [w:] LKY, t. 3, s. 1305–1306. Środki na poczet jej utrzymania jeszcze przez długie lata (nawet wówczas, gdy weszła

niejszej 4. Dywizji (przemianowanej następnie na 6.), przez pewien czas zdołała zachować częściową autonomię względem innych jednostek pod zwierzchnictwem Yuan Shikaia⁵⁵⁷.

Pozostałych żołnierzy w prowincji Jiangsu, Liu Kunyi wcielił wiosną 1902 roku w obręb wojsk regularnych, rezerwowych oraz patrolowych. Owe zmiany, przeprowadzone w odpowiedzi na treść edyktu z 12 września 1901 roku, sprowadzały się — obok systematycznego odsiewania z szeregów najgorzej rokujących żołnierzy — niemal wyłącznie do zmian w obowiązującej nomenklaturze⁵⁵⁸. Przez kolejne niemal dwa lata stan obronności prowincji (nie licząc rosnącej obecności japońskich doradców

w skład 6. Dywizji) musiała zapewniać administracja gubernatorstwa generalnego Liangjiang. Zob. *Wei cui jie xiang xiang zi Nanyang dachen wen* 為催解餉項咨南洋大臣文 [Notyfikacja do cesarskiego komisarza (prowincji) Południowego Oceanu z ponagleniem wypłaty środków pieniężnych], *Guangxu sanshi nian san yue shiliu ri* 光緒三十年三月十六日 [GX 30/3/16 (1.05.1904)], [w:] YSQ, t. 12, s. 130–131; „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 753, *Xuantong yuan nian shi yue shiba ri* 宣統元年十月十八日 [XT 1/10/18 (30.11.1909)], s. 15–16; nr 778, *Xuantong yuan nian shiyi yue shisan ri* 宣統元年十一月十三日 [XT 1/11/13 (25.12.1909)], s. 16–17.

557 W trakcie tłumienia antyrządowego powstania po wodzą drobnego literata Jing Tingbina (景廷賓, 1861–1902), które wiosną 1902 roku wybuchło na terenie południowego Zhili, Armia Samoumacniania nadal znajdowała się pod odrębnym dowództwem (nie podlegała rozkazom Duan Qirui, kierującego działaniami pozostałych sił pacyfikacyjnych). Po śmierci Zhang Tengjiao dowództwo nad nią objął Zhao Guoxian (趙國賢, 1857–1911), blisko powiązany z Yuanem (od 1895 roku służył w Nowo Utworzonej Armii, od 1906 roku komenda nad 6. Dywizją). Zob. *Jiaoban Jing Tingbin fei luan qingxing zhe* 剿辦景廷賓匪亂情形摺 [Okoliczności stłumienia rebelii bandyty Jing Tingbina], *Guangxu ershiba nian si yue shisi ri* 光緒二十八年四月十四日 [GX 28/4/14 (21.05.1902)], [w:] YSQ, t. 10, s. 248; *Zongbing Zhang Tengjiao jilao bing gu qing youxu zhe* 總兵張騰蛟積勞病故請優卹摺 [Prośba o przyznanie renty dla rodziny oficera Zhang Tengjiao, zmarłego z przepracowania], *Guangxu ershiba nian qi yue chu san ri* 光緒二十八年七月初三日 [GX 28/7/3 (6.08.1902)], [w:] YSQ, t. 10, s. 385–386; *Qing diao zongbing Zhang Xun fu kou wai jiao fei pian* 請調總兵張勳赴口外剿匪片 [Prośba o skierowanie oficera Zhang Xuna za Wielki Mur, celem zdławienia bandytyzmu], *Guangxu ershijiu nian run wu yue ershi'er ri* 光緒二十九年閏五月二十二日 [GX 29/R5/22 (16.07.1903)], [w:] YSQ, t. 11, s. 259. O przebiegu kariery Zhao Guoxiana pod skrzydłami Yuan Shikaia: *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 491; GGB ZG ZB, No. 007701, *Zhao Guoxian liezhuan* 趙國賢列傳 [Uszeregowany żywot Zhao Guoxiana]; *Renwu zhuanji ziliaoku...*, [hasło:] Zhao Guoxian 趙國賢, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=001539,2nd,search_simple (dostęp: 1.09.2024). Oficjalna relacja strony qingowskiej z przebiegu wystąpienia (stanowiącego pokłosie ruchu *Yibetuan* oraz postanowień tak zwanego „protokołu bokserskiego”): YSQ, t. 10, s. 247–249. Zob. także: No. 980, *Conger do Haya, 08.05.1902*, [w:] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, China 1902*, Washington 1902, s. 166–169; No. 990, *Conger do Haya, 19.05.1902*, [w:] *ibidem*, s. 169–170; S. MacKinnon, *Power and Politics in Late Imperial China: Yuan Shikai in Beijing and Tianjin, 1901–1908...*, s. 45–50.

558 Redukcja wojsk prowincjonalnych była ponadto rezultatem względnego ustabilizowania sytuacji wewnętrznej po burzliwych wydarzeniach w 1900 roku. Dalsze utrzymywanie pośpiesznie wówczas zebranych sił straciło rację bytu. Dotknęła ona także Armię Samoumacniania, która przed wyruszeniem do Shandongu skurczyła się o 884 żołnierzy. Zob. *Zun jiang fang lian ge jun fenbie cai gai zhe* 遵將防練各軍分別裁改摺 [Redukcja i reorganizacja, zgodnie

wojskowych w Nankinie⁵⁵⁹) nie uległ większym zmianom. Na początku 1904 roku Wei Guangtao (魏光燾, 1837–1916)⁵⁶⁰ — po śmierci Liu Kunyi⁵⁶¹ zawiadujący regionem Liangjiang — mając na względzie brak wystarczających sił do utrzymania porządku publicznego (szczególnie dający się we znaki po utracie Armii Samoumacniania⁵⁶²), zarządził zaciąg świeżego rekruta. Werbunek do oddziałów, formowanych na wzór dawnej Armii Xiang (*Xiang jun*) (sic!), prowadzono na terenie na terenie Hunanu oraz północnego Anhui⁵⁶³. W połowie września tego roku — na krótko przed opuszczeniem stołecznego Nankinu — Wei zaproponował dalszą reorganizację części podlegających mu sił w dwie wielkie jednostki (dosłownie: armie, *jun*). Każda docelowo składałaby się z dwóch „dywizji” (*zhen*), liczących łącznie nieco ponad 28 tysięcy żołnierzy (uwzględniając oddziały liniowe oraz służby tyłowe). Pierwsza, rozlokowana w Nankinie oraz Zhenjiangu, miała za zadanie bronić południowej części Jiangsu. Drugiej zaś, stacjonującej w Qingjiangpu

(z edyktem), wojsk garnizonowych oraz szkolonych], *Guangxu ershiba nian san yue chu qi ri* 光緒二十八年三月初七日 [GX 28/3/7 (14.04.1902)], [w:] LKY, t. 3, *juan* 36, s. 1330–1332.

559 TNA FO, 17/1555, No. 677 I.C., [Garrett O'Moore] *Creagh do The Right Honourable the Secretary of State for India* [George Hamilton], 16.08.1902, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for week ending 13th September, 1902, s. 3–4; *ibidem*, 17/1621, *Director General of Mobilization and Military Intelligence* [William Nicholson] *do Under Secretary of State for Foreign Affairs* [Thomas Sanderson], 26.10.1903, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for period ending 15th September, 1903, s. 5.

560 Karierę w cesarskiej biurokracji rozpoczął jeszcze w czasach wojny domowej Qingów z tajpingami. Razem z Zuo Zongtangiem brał udział w odbijaniu Xinjiangu z rąk muzułmańskich powstańców. Przebieg prowadzonych wówczas działań wojennych opisał w: *Kanding Xinjiang ji* 勘定新疆記 [Opis pacyfikacji Xinjiangu]. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku aż do 1911 roku kierował szeregiem prowincjonalnych administracji jako gubernator lub gubernator generalny. Zob. Zhang Kaiyuan, *Xinbai geming cidian...*, s. 440.

561 Z perspektywy zachodnich obserwatorów jego śmierć, w październiku 1902 roku, oznaczała duży cios dla Cesarstwa, które w ten sposób straciło wielkiego męża stanu. Zob. NARA GRDS DCN, Roll 1, No. 10, *Martin do Hilla*, 9.10.1902, Enclosure No. 1, Clippings from Shanghai Daily Times of the 7th instant.

562 Jeśli przyjąć obserwacje poczynione przez brytyjski wywiad wojskowy za w pełni zasadne, broniące Jiangsu siły lądowe, po opuszczeniu prowincji przez Armię Samoumacniania, prezentowały się tylko „nieco lepiej od motłochu”. Cyt. za: TNA FO, 17/1554, TNA FO, 17/1554, No. 584 I.C., [Garrett O'Moore] *Creagh do The Right Honourable the Secretary of State for India* [George Hamilton], 14.08.1902, Enclosure No. 1, Intelligence Diary for week ending 9th August, 1902, s. 5. W przeważającej mierze zbieżne konkluzje pojawiają się w raporcie sporządzonym przez kpt. Francisca Tweddella (za wyjątkiem oddziałów artylerii, które zrobiły na nim lepsze wrażenie). Zob. TBL AAS IOR/L/PS/20/159, F. Tweddell, *Military Report on the Province of Kiang-su, China...*, s. 97–99.

563 „Yuzhe Huicun”, *Guangxu sanshi nian zheng yue chu shi ri* 光緒三十年正月初十日 [GX 30/1/10 (25.02.1904)], s. 15b–16a.

oraz Xuzhou, przypadłaby analogiczna funkcja na północy tejże prowincji⁵⁶⁴. Biuro Szkolenia Wojska, zapoznawszy się z treścią memoriału Wei, odrzuciło zawarte w nim założenia. Jednocześnie poleciło Li Xingrui (李興銳, 1827–1904) — dopiero co przybyłemu do Jiangsu w roli nowego zwierzchnika regionu Liangjiang — zastosować się w tej materii do, niedawno nakreślonych, ogólnokrajowych regulacji⁵⁶⁵. Rządy Li trwały jednak bardzo krótko. Ledwie miesiąc później zakończyła je śmierć (po krótkiej chorobie) w wieku siedemdziesięciu siedmiu lat. W jego miejsce Pekin przysłał do Nankinu Zhou Fu (周馥, 1837–1921) — dotychczasowego gubernatora Shandongu, cieszącego się opinią jednego z najzdolniejszych oficjeli Cesarstwa⁵⁶⁶. Dopiero podczas jego bytności w Nankinie, rozpoczęło się formowanie sił Nowej Armii na terenie prowincji Jiangsu.

Odziedziczone przez nowego gubernatora generalnego wojska stanowiły amalgamat jednostek o różnym poziomie wyszkolenia oraz w zakresie posiadanej broni⁵⁶⁷. Po przybyciu do Nankinu Zhou w pierwszej kolejności powołał, w miejsce dotychczas istniejącego Biura Spraw Wojskowych (*yingwuchu*, 營務處), prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem⁵⁶⁸. Brak centralnego organu administracyjnego — jak przekonywał — stanowił największą, obok deficytu pieniędzy oraz kadr, trudność w należyтым implementowaniu projektów reform wojskowych. Zadanie kierowania departamentem gotowości wojskowej powierzył cywilnemu oficjelowi z Hunanu Zhu Enfu (朱恩紱, 1860–?) — w późniejszych latach pełniącemu szereg istotnych funkcji w obszarze nadzoru

⁵⁶⁴ „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi nian shi'er yue ershiwu ri* 光緒三十年十二月二十五日 [GX 30/12/25 (30.01.1905)], *junshi*, s. 447–449.

⁵⁶⁵ *Lianbingchu beyi Wei Guangtao zou* 练兵处核议魏光燾奏 [Decyzja Biura Szkolenia Wojska, po uprzednich deliberacjach, na memoriał złożony przez Wei Guangtao], *Guangxu sanshi nian* 光緒三十年 [GX 30 (1904)], [w:] QXBY, s. 248.

⁵⁶⁶ NARA GRDS DCN, Roll 1, No. 57, *Gracey do Peirce'a*, 8.11.1904; J.E. Schrecker, *Imperialism and Chinese Nationalism. Germany in Shantung...*, s. 151.

⁵⁶⁷ *Nanyang gai lian xinjun qingxing zhe* 南洋改練新軍情形摺 [Stan zmian w szkoleniu Nowej Armii w (prowincjach) Południowego Oceanu], *Guangxu sanshiyi nian qi yue shiwu ri* 光緒三十一年七月四五日 [GX 31/7/15 (15.08.1905)], [w:] *Qipu Zhou shangshu (Yushan) quanji...*, red. Zhou Fu, *zougao* 奏稿 [Manuskrypty memoriałów] 3, s. 29b. Podobny obraz wyciera także z raportu Tieliana, który w końcu 1904 roku dokonał przeglądu wojsk broniących Jiangsu. Zob. *Guangxu chao Donghua lu...*, s. 5294–5298.

⁵⁶⁸ Ulokowane w bliskim sąsiedztwie Świątyni Konfucjusza (*Fuzimiao*, 夫子廟). Część zabudowy sąsiadującej z nią hali egzaminacyjnej (*gongyuan*, 貢院), wówczas największego tego rodzaju obiektu w całym Cesarstwie, została wykorzystana na potrzeby rozrastającej się infrastruktury wojskowej. Zob. NARA WDGSS CWR, Roll 103, 6790-42, *Notes on the Chinese Revolution, 1911–12*, by Captain James H. Reeves, 3rd Cavalry, Map No. 6, Plan of Nanking.

nad przemysłem zbrojeniowym Cesarstwa⁵⁶⁹. Na czele departamentu planowania stanął zaś urzędnik administracji wojskowej Xu Shaozhen (徐紹楨, 1861–1936). Jednocześnie obaj sprawowali pieczę nad sprawami edukacji oraz szkolenia (*jiaolianchu*). Z kolei do zawiadywania poszczególnymi sekcjami wszystkich trzech departamentów Zhou oddelegował absolwentów krajowych akademii wojskowych oraz tokijskiej *Rikugun Shikan Gakkō*⁵⁷⁰.

Na przestrzeni kilku pierwszych miesięcy swojej działalności nankińskie Biuro Nadzoru nad Szkoleniem zawiadywało procesem wykluczania poza obręb prowincjonalnych wojsk żołnierzy niezdatnych do dalszej służby (*tai ruo liu qiang*, 汰弱留強). Równolegle zasiadający w nim oficjele wdrażali wytyczne odnośnie do formowania lokalnych sił Nowej Armii⁵⁷¹. Zhou Fu pierwotnie zamierzał powołać dwie dywizje. W tym celu wystawił, na bazie dotychczas istniejących wojsk, osiem pułków piechoty, którym towarzyszył batalion saperów oraz dywizjon artylerii. Jednakże w tym samym czasie w Suzhou (siedzibie, podporządkowanego Zhou Fu gubernatora Jiangsu) oraz okręgu wojskowym Jiangbei (江北) — powstałym w wyniku likwidacji efemerycznej prowincji Jianghuai (江淮)⁵⁷² — także rozpoczęło się formowanie dwóch kolejnych dywizji. Wobec tego

⁵⁶⁹ Stosunkowo niewiele wiadomo na temat przebiegu jego wcześniejszej kariery (bezpośrednio przed przybyciem do Nankinu najprawdopodobniej sprawował nadzór nad górnictwem prowincji Hunan). Zob. niekompletne kalendarium przebiegu jego służby urzędniczej, *Renwu zhuanji ziliaoku...*, [hasło:] Zhu Enfu 朱恩紱, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQsncacFtpqf&SN=006276&2nd=search_simple (dostęp: 1.09.2024). Odnośnie do jego aktywności publicznej w późniejszych latach zob. *Zhongguo jindai bingqi gongye...*, s. 255.

⁵⁷⁰ Zhou ponadto polecił, aby kategorycznie nie przyjmowano w obręb tego ciała administracyjnego nikogo spośród licznych — acz niekoniecznie uzdolnionych — aspirantów do służby urzędniczej, wyczekujących na zwolnienie wakatu (w memoriale: *houbu qiuchai ge yuan gai bu luyong*, 候補求差各員概不錄用). Zob. *Sheli dulian gongsuo qingxing zhe* 設立督練公所情形摺 [Okoliczności ustanowienia Biura Nadzoru nad Szkoleniem], *Guangxu sanshiyi nian qi yue shiwu ri* 光緒三十一年七月十五日 [GX 31/7/15 (15.08.1905)], [w:] *Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji...*, *zougao* 3, s. 33a–34a.

⁵⁷¹ *Ibidem*, s. 34a.

⁵⁷² Jednostka administracyjna powołana pod koniec stycznia 1905 roku na bazie terenów wykrojonych z prowincji Jiangsu (z grubsza na północ od Jangcy oraz na zachód od prefektury Zhenjiangu). Jej stolica mieściła się w Qingjiangpu (清江浦). Decyzja Pekinu nie została ciepło przyjęta przez urzędującego w Nankinie Zhou Fu i niespełna trzy miesiące później została odwołana a jej terytorium na powrót wcielono w obręb Jiangsu. Zob. odnośne edykty z 27 stycznia oraz 21 kwietnia 1905 roku (GX 30/12/22 oraz GX 31/3/17): *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 30, s. 254a oraz t. 31, s. 43a. Memoriał Zhou Fu: *Su Huai fen sheng libi zhe* 蘇淮分省利弊摺 [Memoriał o zaletach i wadach podziału na prowincje Jiangsu i Jianghuai], *Guangxu sanshiyi nian er yue chu shi ri* 光緒三十一年二月初十日 [GX 31/2/10 (15.03.1905)] [w:] *Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji...*, *zougao* 3, s. 4a–6a.

Zhou uznał, że obecność tak licznych sił Nowej Armii w granicach Jiangsu dalece wykracza ponad możliwości finansowe tejże prowincji i zredukował wielkość przyszłego nankińskiego garnizonu z dwóch dywizji do jednej⁵⁷³.

Wczesną wiosną 1905 roku Zhu Enfu, na polecenie gubernatora generalnego, dokonał przeglądu wszystkich sformowanych dotąd pułków — z zadaniem wydalenia wszystkich żołnierzy, którzy nie przystawali do krajowych regulacji. W wyniku tych działań do demobilizacji (*huiji guinong*, 回籍歸農) przeznaczono ponad 5 tysięcy osób. Pierwszy pułk piechoty skurczył się do rozmiarów batalionu. W drugim pozostała jedynie garstka kombatantów zdolnych do dalszej służby, w wyniku czego scalono go z trzecim⁵⁷⁴. W piątym zaś, stacjonującym w Jiangyin (położonym mniej więcej w połowie drogi między Nankinem a Szanghajem), pozostawiono tylko „doborowych” (*jingrui*, 精銳) żołnierzy. W ten sposób powstały kolejno: 33., 34. oraz 36. pułk piechoty. Braki etatowe załatwiono drogą poboru świeżego rekruta, prowadzonego na terenie południowych prefektur Jiangsu. Szeregi pozostałych pododdziałów formowanej dywizji Nowej Armii także zapełniono w powyższy sposób⁵⁷⁵. Jednak we znaki

⁵⁷³ *Nanyang gai lian xinjun qingxing zhe*, *Guangxu sanshiyi nian qi yue shiwei ri*, [w:] *Qipu Zhou shangshu* (Yushan) *quanji...*, *zoushu* 3, s. 29b–30b, 31a.

⁵⁷⁴ Władze prowincji wypłaciły im odprawy (maksymalnie w wysokości dwumiesięcznego żołdu) oraz datki na pokrycie kosztów podróży w rodzinne strony. Zob. *ibidem*, s. 30b.

⁵⁷⁵ W ramach tego zaciągu został wystawiony kompletny 2. pułk (przemianowany później na 35.). Wszystkie pozostałe (4., 6., 7. oraz 8.) Zhou Fu postanowił obrócić w wojska forteczne (*yaosai shoubing*, 要塞守兵). Zob. *Jiangnan zheng bing cheng zhen zhe* 江南征兵成鎮摺 [Sformowanie dywizji (drogą) poboru w (regionie) Jiangnan], *Guangxu sanshi'er nian qi yue ershi ri* 光緒三十二年七月二十四日 [GX 32/7/24 (12.09.1906)], [w:] *Qipu Zhou shangshu* (Yushan) *quanji...*, *zougao* 4, s. 27b–28a. Okoliczności sformowania 36. pułku piechoty, przywołane w tym historycznym nankińskiej Nowej Armii, skompilowanym w 1908 roku z polecenia miejscowego Biura Nadzoru nad Szkoleniem, nie pokrywają się z treścią wspomnianego powyżej memoriału Zhou Fu. Jego anonimowy autor doszukał się genezy interesującego nas tutaj pododdziału 9. Dywizji w 6. pułku (zamiast 5.). Jest jednak całkiem możliwe, że mogło tutaj dojść do pomyłki w druku (tym bardziej, że 36. pułk, za wyjątkiem 1. batalionu, początkowo stacjonował właśnie w Jiangyin). Zob. „Nanyang Bingshi Zazhi” 1908, nr 25, s. 2. Koszary 33. pułku znajdowały się w północno-zachodniej części miasta (obecnie dzielnica Gulou, 鼓樓), tuż na południe od budynku nankińskiej Akademii Sił Lądowych (*Jiangnan lushi xuetang*) — przy dzisiejszej Alei Trzech Pailou (*San Pailou dajie*, 三牌樓大街). 34. pułk stacjonował u styku dzisiejszej Alei Stałej Rezydencji (*Changfu jie*, 常府街) z ulicą Trzydziestego Czwartego Pułku (*Sanshi Biao*, 三十四標). Początkowo (to jest przynajmniej do połowy 1907 roku) w tym miejscu znajdowały się kwatery 35. pułku. Do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej cała 18. brygada piechoty została przeniesiona do Zhenjiangu, portu traktatowego oddalonego o około 60 km na wschód od Nankinu (niezbędną infrastrukturę dla 36. pułku piechoty, sprowadzonego z Jiangyin, zaczęto wznosić jesienią 1910 roku). W trakcie formowania 9. Dywizji, jej pułk artylerii nadal nie posiadał własnych koszar i najpierw został doraźnie rozlokowany na północ od siedziby gubernatora generalnego (późniejszy guomindangowski Pałac Prezydencki; *Zongtongfu*, 總統府), w bliskim

dawał się duży deficyt odpowiednio wykwalifikowanych kadr, szczególnie widoczny w przypadku pozostałych rodzajów wojsk⁵⁷⁶. W związku z tym Biuro Nadzoru nad Szkoleniem jako doraźny środek zaradczy, powołało szkołę przyspieszoną (*sucheng xuetang*, 速成學堂), oferującą absolwentom przygotowawczych szkół wojskowych (*wubei xuetang*) oraz najlepiej wykształconym żołnierzom kilkumiesięczny kurs uprawniający ich do objęcia posad oficerskich oraz podoficerskich⁵⁷⁷.

W połowie następnego roku Zhou poinformował zwierzchników w Pekinie o powołaniu „Tymczasowo Sformowanej 9. Dywizji” (*zanbian di jiu zhen*, 暫編第九鎮). Jednak w rzeczywistości jednostka, licząca

sąsiedztwie kwater batalionu saperów. Pod koniec 1908 roku pojawiły się plany zaadaptowania i rozbudowy budynku lokalnej szkoły wykładow z wojskowości (*jiangwutang*) na potrzeby oddziału. Dywizyjna kawaleria początkowo została rozlokowana w prawdopodobnie dwóch miejscach. Zachowane źródła wskazują na bliskie sąsiedztwo, zachowanego do dzisiaj, budynku nankińskiej akademii morskiej (*Jiangnan Shuishi Xuetang*) — na południe od Lwiego Wzgórza (*Shizi shan*, 獅子山) — oraz okolice jednego z obecnych przystanków komunikacji miejskiej tego miasta, znajdującego się przy ul. Rzeki Perłowej (*Zhujiang lu*, 珠江路), który nosi nazwę Pułk Kawalerii (*Ma Biao*, 馬標; uwagę zwraca tutaj nomenklatura z okresu Nowej Administracji, zmieniona w 1912 roku). Istotnie, w ostatnich latach panowania dynastii Qing także i tam znajdowała się zabudowa koszarowa (*Jiesheng ying*, 捷勝營). Latem 1910 roku zapadła decyzja o wzniesieniu nowego kompleksu, zapewniającego wystarczającą przestrzeń dla dywizyjnej kawalerii oraz artylerii. Batalion taborów z kolei miał swoją siedzibę na zachód od murów miejskich (po 1949 roku wyburzonych w stosunkowo niewielkim stopniu, w porównaniu do pozostałych wielkich metropolii chińskich) oraz Jeziora Mochou (*Mochou Hu*, 莫愁湖). Wówczas były to podmokłe i generalnie słabo zaludnione tereny, na których ponadto znajdowały się liczne (obecnie na ogół już nieistniejące) ciek i jeziora. Na kwatery żołnierzy w Nankinie oraz Zhenjiangu składały się ceglane, jednopiętrowe budynki, z których każdy zapewniał przestrzeń dla jednej kompanii. Zob. GGB JDZ GX, No. 167599, *Zouchen kaoyan lujun shi jun ji jingguo qingxing*, *Guangxu sanshi nian shi yue chu si ri*...; NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283-2, No. 664, *Reeves do War Department*, 1.10.1910, Subject: Summary of Military Events for September, 1910, s. 4; *ibidem*, roll 68, 6283-6, No. 701, *Reeves do War Department*, 31.01.1911, Subject: Summary of Military News for January, 1911, s. 8; *ibidem*, roll 103, 6790-42, *Notes on the Chinese Revolution, 1911-12*, by Captain James H. Reeves, 3rd Cavalry, Map No. 6, Plan of Nanking; TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 3; Enclosure No. 5, Report No. 35 (E), Troops at Chin-kiang (Chen-kiang fu) on the Yang-tzu, s. 1; Zhang Silin 張斯麟, Ge Zulan 葛祖蘭, *Qingmo xinjun di jiu zhen bianlian qingkuang* 清末新軍第九鎮編練情況 [Formowanie 9. Dywizji Nowej Armii w końcowym okresie dynastii Qing], [w:] WZX, t. 10, Beijing 1962, s. 89-90; Xu Chonghao 許崇灝, *Zhenjiang xinjun qi yi be Zhen jun hui gong Nanjing jishi* 鎮江新軍起义和鎮軍會攻南京紀實 [Relacja o insurekcji Nowej Armii Zhenjiangu i wspólnym zdobyciu Nankinu przez wojska Zhenjiangu], [w:] XGH, t. 4, s. 248; „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 544, *Xuantong yuan nian san yue shiliu ri* 宣統元年三月十六日 [XT 1/3/16 (5.05.1909)], s. 9-10; 1910, nr 1034, *Xuantong er nian ba yue shiyi ri* 宣統二年八月十一日 [XT 2/8/11 (14.09.1910)], s. 10-11.

⁵⁷⁶ Z tego powodu dywizyjny pułk artylerii otrzymał swój sztab dopiero w maju 1908 roku. Zob. „Nanyang Bingshi Zazhi” 1908, nr 25, s. 7.

⁵⁷⁷ *Jiangnan zheng bing cheng zhen zhe*, *Guangxu sanshi'er nian qi yue ershi ri*, [w:] *Qiupu Zhou shangshu* (Yushan) *quanji*..., *zoushu* 3, s. 28a.

wówczas 9044 oficerów, podoficerów oraz szeregowych⁵⁷⁸, wciąż była daleka od stanu pełnej operatywności. Ukompletowanie etatów w organicznym pułku kawalerii przeciągało się w czasie i wynikało z niedostatecznej liczby przydzielonych mu koni bojowych⁵⁷⁹. Zakupy uzupełniające, poczynione przez władze prowincji, nie poprawiły zasadniczo sytuacji, jako że kondycja większości zwierząt, sprowadzonych z Mongolii Wewnętrznej, pozostawiała wiele do życzenia⁵⁸⁰. W dłuższej perspektywie przekładało się to (obok indolencji dywizyjnych kawalerzystów, pochodzących w przeważającej w większości z południa kraju, gdzie próżno było szukać bogatych tradycji w jeździe konnej) na niepokojąco dużą śmiertelność znajdujących się w składzie pułku zwierząt oraz konieczność poczynienia dalszych, acz bardzo kosztownych uzupełnień⁵⁸¹.

Także odsiewanie z szeregów nankińskiej Nowej Armii żołnierzy, nieprzystających do krajowych regulacji, przebiegało dosyć opieszale.

⁵⁷⁸ Wang Zhiguo, *Zhou Fu yu wan Qing shehui...*, s. 52. Zakończył się on dopiero w 1908 roku. Zob. TNA FO 371/432/24129, No. 497, *Jordan do Greya*, 3.11.1908, Enclosure No. 1, Report on the 9th Division, s. 1; „Zhengzhi Guanbao”, nr 544, *Xuantong yuan nian san yue shiliu ri*, s. 9.

⁵⁷⁹ W każdym z trzech dywizjonów brakowało po 60 koni (na przepisowych 260). Także stan osobowy tych pododdziałów, najpewniej dla pozyskania dodatkowych oszczędności, ściśle korespondował z liczbą przydzielonych zwierząt. Zob. „Nanyang Bingshi Zazhi” 1908, nr 25, s. 2.

⁵⁸⁰ Raport Duanfanga ze stycznia 1908 roku główną przyczynę tego stanu rzeczy widzi w okolicznościach towarzyszących drodze powrotnej oddelegowanych do tego zadania agentów. Wiodła ona przez tereny dotknięte powodzią, która nawiedziła północną część Jiangsu. Jednocześnie nankińskie Biuro Nadzoru nad Szkoleniem oszacowało, że spośród wszystkich koni, które dotarły do Nankinu, aż 70% stanowiły zwierzęta stare lub cherlawe. Jest wiele prawdopodobnym, że za powyższy stan rzeczy mogły odpowiadać także działania defraudacyjne w wykonaniu urzędników odpowiedzialnych za prowadzenie zakupów uzupełniających. Pewne wyobrażenie o ich charakterze daje relacja, zdana amerykańskiemu attaché wojskowemu kpt. Henry’emu Leonardowi przez wykładającego w Nankinie niemieckiego doradcę (Cajus Maria Albrecht Graf von Praschma, Freiherr von Bilkau, 1874–1948). Zgodnie z nią obaj wysłani do Mongolii Wewnętrznej oficjele (Su Xumo 蘇緒謨 i Wei Liangben 衛良本) mieli, co prawda, znakomicie wywiązać się z zasadniczej części powierzonego im zadania, lecz tylko po to, żeby w drodze powrotnej z zyskiem wymieniać w mijanych miejscowościach dopiero co nabyte konie na lokalne, które to na ogół nie nadawały się do zadań wojskowych. Zob. „Nanyang Bingshi Zazhi” 1908, nr 28, s. 2; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 81, *Guangxu sanshisan nian shi'er yue shiyi ri* 光緒三十三年十二月十一日 [GX 33/12/11 (14 I 1908)], s. 12; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 219–220. Zwięzła notka biograficzna von Praschmy (zawodowego wojskowego, przedtem pracownika Cesarskiej Agencji Cel Morskich) w: TNA FO, 17/1549, No. 227 I.C., [Garrett O'Moore] *Creagh do The Right Honourable the Secretary of State for India* [George Hamilton], 1.04.1902, Enclosure No. 1, Intelligence diary for the week ending 12th April 1902, s. 4. Zob. także: TNA FO, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Chinese Changes Report, 6th November 1908, s. 10.

⁵⁸¹ TNA FO, 371/214/6021, *Jordan do Greya*, 7.01.1907, Enclosure No 1, No. 17, *Ker do Jordana*, 20.12.1906, s. 1; TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 5.

Według obserwacji poczynionych w czerwcu 1906 roku przez kpt. Henry'ego Leonarda, w nankińskim garnizonie wciąż nie brakowało takich, którzy byli już albo za starzy, by służyć w wojsku, albo zdradzali oznaki uzależnienia od opium⁵⁸². Ponadto większość pododdziałów wciąż czekała na przydział elementów wyposażenia osobistego. Aby przynajmniej częściowo pokryć koszty potrzeb sprzętowych 9. Dywizji — obejmujących ponadto działa górskie dla dwóch pozostałych dywizjonów artylerii, wozy taborowe oraz specjalistyczne oporządzenie saperskie — Zhou Fu uciekł się do, dozwolonej w przepisach, redukcji żołdu oficerów (w zależności od stopnia, o 20% lub 30%). Zdecydowana większość tych zakupów została poczyniona w sąsiedniej Japonii⁵⁸³.

Dowództwo nad dywizją objął Xu Shaozhen, wspomniany wcześniej dotychczasowy szef departamentu planowania w prowincjonalnym *Dulian Gongsuo*. Komendę nad tą jednostką sprawował niemalże nieprzerwanie, aż do wybuchu rewolucji republikańskiej. Ów Kantonczyk, odebrawszy w młodości solidną edukację w wydaniu klasycznym (zwieńczoną egzaminacyjnym sukcesem i uzyskaniem w 1894 roku tytułu *juren*), pod koniec ostatniej dekady poprzedniego stulecia otrzymał od Li Xingrui zaproszenie do służby w strukturach biurokratycznych zawiadywanej wówczas przez niego prowincji Guangxi. W kolejnych latach Xu podążał za nim i pełnił szereg funkcji w administracji wojskowej na terenie prowincji Jiangxi, Guangdong oraz Fujian⁵⁸⁴. Choć w oczach przełożonych zdołał wyrobić sobie opinię doświadczonego oraz sprawnego organizatora (w słowach własnych Zhou Fu: *caishi minglian, choubua jingmi, kan ban ge shi*, 才識明練籌畫精密堪辦各事⁵⁸⁵), Xu w swych predylekcjach wciąż pozostawał starej daty cywilnym biurokratą, najlepiej odnajdującym się w otoczeniu książek⁵⁸⁶. Daleko mniej pochlebny wizerunek dowódcy 9. Dywizji wyłania się z treści raportów słanych przez zagranicznych obserwatorów. Ci zgodnie upatrywali w nim ignoranta

582 NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 217, 219.

583 *Jiangnan zheng bing cheng zhen zhe, Guangxu sanshi'er nian qi yue ershi ri*, [w:] *Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji...*, zougao 4, s. 29a–29b. Zob. także: tablica 7.

584 O przebiegu jego kariery przed przybyciem do Nankinu informują: *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 510; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 233; Xu Shaozhen, *Xueshoutang riji...*, *passim* (w szczególności: s. 16–17).

585 Cyt. za: *Jiangnan zheng bing cheng zhen zhe, Guangxu sanshi'er nian qi yue ershi ri*, [w:] *Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji...*, zougao 4, s. 28b. W obszarze opinii Zhou Fu na temat kompetencji Xu Shaozhena zob. także: „Nanyang Bingshi Zazhi” 1908, nr 25, s. 1.

586 Xu Sen, Chen Bingzhi, *Di jiu zhen Moling qiyi he Jiang Zhe lian jun guangfu Nanjing qinli ji...*, s. 234.

przywdziewającego mundur jedynie na szczególne okazje i zupełnie nieprzygotowanego do pełnienia powierzonej mu funkcji. Przypisywali mu ponadto daleko posuniętą nieuczciwość (kilkakrotnie padające zarzuty o udział w aferach korupcyjnych), a także słabość do alkoholu⁵⁸⁷. Tychże obciążających przywar, głównie przez wzgląd na jego postawę podczas wojny domowej lat 1911–1912 (przystąpił do zwycięskiego obozu republikańskiego) oraz późniejszą wieloletnią służbę pod rozkazami Sun Yat-sena, próżno jednak szukać w literaturze chińskiej. U potomnych do dziś cieszy się on opinią wyzwoliciela Nankinu spod obcych rządów⁵⁸⁸ — *notabene* wyczynu, którego kilka wieków wcześniej dokonał także jego daleki przodek Xu Da (徐達, 1332–1385), walczący pod sztandarami rodzącego się wówczas Cesarstwa Mingów (1368–1644) — oraz niezachwianego patrioty⁵⁸⁹.

W odróżnieniu do Xu Shaozhena, wielu czołowych oficerów otrzymało wykształcenie wojskowe w sąsiedniej Japonii. Na początku 1909 roku — obok wiceszefa (*zongcany*) Biura Nadzoru nad Szkoleniem (wspomniany w poprzednim rozdziale Šucingga), dwóch spośród trzech kierowników jego wszystkich departamentów (Zhang Liangyuan 章亮元, 1876–1959 oraz Xu Baoying 許葆英, 1877–1957⁵⁹⁰) oraz szefa sztabu 9. Dywizji

⁵⁸⁷ NARAGRDSNMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 218; TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 2; TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 9.

⁵⁸⁸ Używany w tym kontekście termin *guangfu* (光復; dosł. świetliste przywrócenie) w szerszym znaczeniu oznacza wyzwolenie danego terytorium spod wrogiej okupacji. Po 1949 roku posługiwała się nim również propaganda guomindangowska w odniesieniu do planów odwojowania Chin kontynentalnych.

⁵⁸⁹ Hagiograficzne wręcz portrety Xu Shaozhena kreślą: Chen Zhengqing 陳正卿, *Xu Shaozhen yu xinbai Nanjing zhi yi* 徐紹楨與辛亥南京之役 [Xu Shaozhen a bitwa nankińska w (roku) *xinbai*], [w:] *Jiangsu wenshi ziliao* 江蘇文史資料 [Materiały literacko-historyczne (prowincji) Jiangsu], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Jiangsu Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议江苏省委员会文史资料研究委员会, t. 40, Nanjing 1991, s. 228–238; Xu Chengshu 徐承庶, *Xu Shaozhen xingshu* 徐紹楨行述 [Szkic biograficzny Xu Shaozhena], [w:] *Xinbai renwu bei zhuan ji...*, s. 243–248; Mei Sheng 梅生, *Xu Shaozhen zhuanlüe* 徐紹楨傳略 [Zarys biografii Xu Shaozhena], [w:] *Guangdong wenshi ziliao* 廣東文史資料 [Materiały literacko-historyczne Guangdongu], red. Guangdong Sheng Zhengxie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 广东省政协文史资料研究委员会, t. 79, Guangzhou 1998, s. 105–161. Także republikański historyk Wen Gongzhi był gotów brać go w obronę, wskazując na jego wielką erudycję oraz rzekomą „umiejętność należytego zawiadywania wojskiem” (*zhijun youfang*, 治軍有方). Odnotował wszakże, że Xu, sprawując komendę nad 9. Dywizją, nie posiadał odpowiedniego wykształcenia kierunkowego. Cyt. za: Wen Gongzhi, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi...*, t. 2, s. 202.

⁵⁹⁰ Wyjątek stanowił Chen Qi (陳琪, 1878–1925), w latach 1905–1906 członek qingowskiej misji dyplomatycznej, wysłanej do Japonii oraz państw zachodnich. W 1910 roku współ-

(przybyły z Hunanu Chen Qicai) — tego rodzaju edukację mieli za sobą oficerowie dowodzący kolejno: 17. (Sun Ming 孫銘, 1879?–?) i 18. brygadą piechoty (Wu Xiyong 吳錫永, 1880–?), 36. pułkiem piechoty (Du Huaichuan 杜淮川, 1877–?), 9. pułkiem kawalerii (Hua Zhenji 華振基, 1888?–?), 9. pułkiem artylerii (Wang Yujia 王遇甲, 1882–?), 9. batalionem saperów (Wang Guangzhao 王光照, 1879?–?) oraz 9. batalionem taborów (Fang Xianwu 方咸五, 1883?–?)⁵⁹¹. W momencie objęcia obowiązków prawie żaden z nich nie miał więcej niż trzydzieści lat. Pozostali oficerowie 9. Dywizji posiadali co najmniej elementarne kwalifikacje pod postacią nauki odbytej w krajowych przygotowawczych szkołach wojskowych. Jednak w opinii zagranicznych ekspertów prezentowany przez nich poziom wiedzy oraz umiejętności był dalece nieadekwatny

organizator nankińskiej międzynarodowej wystawy przemysłowej (pierwszej w dziejach kraju). Zob. Dai Hongci, *Chushi jiu guo riji...*, *juan* 1, s. 5; „Woqiu Zhongzi” [Fei Xingjian], *Dangdai mingren xiao zhuan...*, t. 1, s. 131; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 388, *Guangxu sanshi si nian shi yue sanshi ri* 光緒三十四年十月三十日 [GX 34/10/30 (23.11.1908)], s. 12; 1910, nr 987, *Xuantong er nian liu yue ershisai ri* 宣統二年六月二十三日 [XT 2/6/23 (29.07.1910)], s. 5.

591 Zdecydowana większość z tego grona pochodziła z sąsiedniego Zhejiangu. Zob. *Lujun di jiu zhen shouling xianming biao*, 陆军第九镇首領銜名表 [Lista personaliiów oraz stopni czołowych oficerów 9. Dywizji Sił Lądowych], *Guangxu sanshi si nian shi'er yue*, 光緒三十四年十二月 [GX 34/12 (01–02.1909)], [w:] QXBY, s. 252; *Saishin Shina kanshinroku...*, *furoku*, s. 392–395; Zhang Silin, Ge Zulan, *Qingmo xinjun di jiu zhen bianlian qingkuang...*, s. 89–90. Do 1911 roku część tych oficerów otrzymała przeniesienie do innych prowincji. Chen Qicai znalazł zatrudnienie w strukturach Sztabu Generalnego (*Junzifu*). Hua Zhenji został wysłany do Yunnan, gdzie zasiadał w strukturach prowincjonalnego Biura Nadzoru nad Szkoleniem. W 1911 roku zaś objął komendę nad pułkiem kawalerii w składzie Gwardii Pałacowej (*Jinweijun*). Wu Xiyong w latach 1909–1910 pełnił funkcję instruktora w szkole wojskowej w Guangzhou (prowincja Guangdong), a następnie kierownika jednego z departamentów miejscowego Biura Nadzoru nad Szkoleniem. Natomiast Wang Yujia na początku 1910 roku otrzymał awans na dowódcę 8. brygady piechoty (4. Dywizja), stacjonującej w Xiaozhan (w okresie republikańskim oddał swoją szablę na usługi marionetkowemu państwu Mandżukuo). Zob. GGB JDZ XT, No. 186538, *Zou qing yi Wang Yujia ren lujun di si zhen di ba xie tongling* 奏請以王遇甲任陸軍第四鎮第八協統領 [Prośba o uczynienie Wang Yujia dowódcą 4. brygady 8. Dywizji], b.d., data zatwierdzenia memoriału: *Xuantong er nian er yue chu san ri* 宣統二年二月初三日 [XT 2/2/3 (13.03.1910)]; DQLS XZ, t. 60, *juan* 25, s. 25b; „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 701, *Xuantong yuan nian ba yue ershilu ri* 宣統元年八月二十六日 [XT 1/8/26 (9.10.1909)], s. 7–8; 1910, nr 923, *Xuantong er nian si yue shiba ri* 宣統二年四月十八日 [XT 2/4/18 (26.05.1910)], s. 6–7; 1910, nr 1137, *Xuantong er nian shiyi yue ershiwu ri* 宣統二年十一月二十五日 [XT 2/11/25 (26.12.1910)], s. 11–12; 1911, nr 1219, *Xuantong san nian er yue ershiwu ri* 宣統三年二月二十五日 [XT 3/2/25 (25.03.1911)], s. 16; *Jinweijun pianzou*, 禁卫军片奏 [Podręczny memoriał złożony przez Gwardię Pałacową] *Xuantong san nian er yue* 宣統三年二月 [XT 3/2 (03.1911)], [w:] QXBY, s. 138; *Minguo renwu da cidian* 民国人物大辞典 [Wielki słownik biograficzny okresu republikańskiego], red. Xu Youchun 徐友春, Shijiazhuang 1991, s. 1028. Stan z 1911 roku (wśród czołowych oficerów dywizji nadal dominowali wychowankowie *Rikugun Shikan Gakkō*) prezentuje: tablica 6.

w stosunku do stanowisk, które im powierzono⁵⁹². Jakkolwiek trudno jednoznacznie zaprzeczyć zasadności tychże werdyktów⁵⁹³, to w dalszym ciągu nie są one w pełni sprawiedliwe wobec kadry nankińskiej Nowej Armii, która pod względem poziomu przygotowania do pełnionych obowiązków nadal stanowiła znaczący progres w stosunku do stanu jeszcze sprzed zaledwie kilku lat.

We wrześniu 1906 roku Zhou Fu otrzymał przeniesienie do gubernatorskiego yamenu w Guangzhou. W jego miejsce do Nankinu został przysłany chorągwiany Duanfang. Ster władzy obejmował w bardzo niesprzyjających okolicznościach. Latem tego roku prowincję Jiangsu nawiedziła powódź, która spustoszyła nizinne obszary w jej północnej oraz centralnej części. Według doniesień miejscowych misjonarzy chłopom zamieszkującym dotknięte żywiołem tereny nie udało się zebrać nawet jednej piątej oczekiwanych plonów. Nieudane zbiory prędko doprowadziły do dramatycznego wzrostu cen żywności⁵⁹⁴. Na domiar złego, w kolejnych miesiącach na terenie regionu Liangjiang doszło do kilku wystąpień. Spośród nich bez wątpienia najgroźniejszy, gdyż niezogniskowany wyłącznie na lokalnych problemach strukturalnych, okazał się zryw tajnych stowarzyszeń w powiatach Pingxiang (萍鄉), Liuyang (瀏陽) oraz Liling (醴陵), położonych u styku Jiangxi z sąsiednim Hunanem⁵⁹⁵. Jego pacyfikacja była możliwa jedynie dzięki sprawnej kooperacji

⁵⁹² TNA FO 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 1–2; NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 217.

⁵⁹³ Podczas jesiennych manewrów w Taihu (w listopadzie 1908 roku), nankińska 9. Dywizja zaprezentowała się najsłabiej spośród wszystkich biorących w nich udział jednostek. Zob. TNA FO, 371/628/2950, No. 555, *Jordan do Greya*, 10.12.1908, Enclosure No. 1, Chinese Manoeuvres 1908, s. 2, 13. Zob. także: TNA FO, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Enclosure No. 1, (Report No. 91) Chinese changes report, 6th November 1908, s. 1.

⁵⁹⁴ TNA FO, 371/217/1244, No. 507, *Jordan do Greya*, 29.11.1906, Enclosure No. 1, Summary of Events in China during the month of November 1906, s. 1; *ibidem*, 371/217/12742, No. 111, *Jordan do Greya*, 4.03.1907, Enclosure No. 1, Monthly Summary of Events in China, s. 2; *ibidem*, 371/217/16209, No. 160, *Jordan do Greya*, 2.04.1907, Enclosure No. 1, Summary of Events, March 1907, s. 1; *ibidem*, 371/219/7793, *Admiralty do Foreign Office*, 7.03.1907, Enclosure No. 2, *Majendie do Daltona*, 10.01.1907, s. 1–2; “China’s Millions” 33, 1907, nr 3, s. 35; nr 4, s. 57.

⁵⁹⁵ Szczególny niepokój władz qingowskich wzbudziła obecność zradykalizowanych politycznie studentów pośród zrewoltowanych członków tajnych stowarzyszeń. Wy stosowany przez nich powstańczy manifest nosił dużą zbieżność z hasłami głoszonymi przez sunowską Chińską Ligę Związkową. Zob. J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 58–65 (w szczególności: s. 59, 62); Ortodoksyjna interpretacja, sugerująca istotny wpływ Chińskiej Ligi Związkowej na wybuch tego powstania (na co, jak przekonująco argumentuje Joseph Esherick, nie ma wyraźnych dowodów; ich działania miały charakter reaktywny) w: Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinhai geming shigao*, t. 2, *Zhongguo Tongmenghui...*, s. 139–155 (w szczególności: s. 144–145). O wy-

obu dotkniętych nim gubernatorstw generalnych (Huguang oraz Liangjiang). Nowy gubernator generalny stanął zatem przed nie lada dylematem, czyje potrzeby należałoby zaspokoić w pierwszej kolejności. Ostatecznie przeważyły względy bezpieczeństwa. Zagrożenie dla porządku publicznego ze strony insurgentów skłoniło Duanfanga do przeznaczenia większości skromnych oszczędności z prowincjonalnego skarbcza na potrzeby wojska. Między październikiem 1906 roku a majem 1907 roku wydał on na utrzymanie pozostających pod jego jurysdykcją jednostek Nowej Armii 800 tysięcy taeli — dwukrotnie więcej niż na program pomocy dla powodziar oraz rejonów dotkniętych klęską głodu⁵⁹⁶. Ponadto w rejon walk zostało wysłane zgrupowanie nankińskiej Nowej Armii, w sile ponad 2 tysięcy żołnierzy (trzy bataliony piechoty, wraz z niewielkimi oddziałami wsparcia)⁵⁹⁷.

Duanfang, mając świeżo w pamięci niedawne niepokoje, które w jego przekonaniu z pewnością wyzyskaliby nad wyraz liczni w regionie

stąpieniach w północnej części Jiangsu w: „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi'er nian shiye yue ershiwu ri* 光緒三十二年十一月二十五日 [GX 32/11/25 (9.01.1907)], *junshi*, s. 203–204.

596 Aby zniwelować skutki klęski żywiołowej Duanfang czerpał z szerokiego spektrum źródeł finansowych: od wsparcia pieniężnego, udzielonego przez pozostałe prowincje i datków przedstawicieli cesarskiej biurokracji, poprzez aktywność działających w Cesarstwie chrześcijańskich zgromadzeń misyjnych, a na krajowych oraz zagranicznych pożyczkach kończąc. Zob. E. Zhang [Zhang Jun], *Spider Manchu: Duanfang as Networker and Spinductor of the Late Qing New Policies, 1901–1911...*, s. 158–168.

597 *Liangjiang zongdu Duanfang zhi Junjichu qing dai zou dian* 兩江總督端方致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora generalnego Liangjiang Duanfanga do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshi'er nian shi ye ershiba ri* 光緒三十二年十月二十八日 [GX 32/10/28 (21.11.1906)], [w:] XG, t. 2, s. 503–504. Równolegle Zhang Zhidong wyekspediował do objętych powstaniem powiatów dwa pułki piechoty (29 i 30.) oraz trzy dywizjony artylerii. Zob. *Pai bing hui jiao Ping Li hui fei zhi Junjichu* 派兵會剿萍匪致軍機處 [(Telegraficzny memoriał) do Biura Tajemnic Wojskowych o wyekspediowaniu żołnierzy do (powiatów) Pingxiang i Liling, celem wspólnego tłumienia bandyckich ugrupowań], *Guangxu sanshi'er nian shi ye ershi ri* 光緒三十二年十月二十四日 [GX 32/10/24 (17.11.1906)], w ZZQ, t. 4, s. 552b–553a; *Xu pai bing chiwang Liuyang huijiao hui fei zhi Junjichu* 續派兵馳往瀏陽會剿匪致軍機處 [(Telegraficzny memoriał) do Biura Tajemnic Wojskowych o dalszym wyekspediowaniu żołnierzy do prędkiego marszu na Liuyang, celem wspólnego tłumienia bandyckich ugrupowań], *Guangxu sanshi'er nian shi ye ershi jiu ri* 光緒三十二年十月二十九日 [GX 32/10/29 (22.11.1906)], [w:] ZZQ, t. 4, s. 553a. Osobne zgrupowanie (w sile trzech batalionów piechoty) wysłał ówczesny gubernator Jiangxi Wu Chongxi (吳重熹, 1838–1918). Zob. *Xin shou Youchuanbu you shilang, Jiangxi xunfu Wu Chongxi zhi Waiwubu qing dai zou dian* 新授郵傳部右侍郎江西巡撫吳重熹致外務部請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od nowo mianowanego wiceministra poczty i komunikacji oraz gubernatora Jiangxi Wu Chongxi do Ministerstwa Spraw Zagranicznych], *Guangxu sanshi'er nian shiye yue shi san ri* 光緒三十二年十一月十三日 [GX 32/11/13 (28.12.1906)], [w:] *Hunan xinbai geming shiliao...*, s. 153; *Jiangxi Ping fei suqing zhe* 江西萍匪肅清摺 [Memoriał o likwidacji bandytów z (powiatu) Ping(xiang) w Jiangxi], b.d. (1907?) [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, *juan* 8, s. 2a–2b, 3b–4a.

wywrotowcy (w słowach własnych gubernatora: *pin nian Changjiang yi dai fumang yu duo luandang si xi*, 頻年長江一帶伏莽愈多亂黨伺隙⁵⁹⁸), zaczął baczniej przyglądać się potencjałowi obronnemu Jiangsu. Gubernator generalny uznał dotychczasową liczebność wojsk Nowej Armii na terenie prowincji za dalece niewystarczającą. W związku z tym zaproponował wystawienie dodatkowej brygady mieszanej. Pierwszy pułk, docelowo mający się składać z wyselekcjonowanych żołnierzy obrony terytorialnej oraz nowych rekrutów, zamierzał skierować do Szanghaju. Stacjonując na terenie największego portu traktatowego Cesarstwa, zreformowane wojsko docelowo nie tylko pilnowałoby porządku publicznego, ale i — jak przekonywał Duanfang — wywierałoby pozytywne wrażenie na cudzoziemcach z międzynarodowego *settlementu*, przyzwyczajonych już do widoku niezdyscyplinowanych żołdaków⁵⁹⁹. Drugi pułk gubernator generalny zamierzał przeznaczyć do obrony stolicy prowincji. Pozostałe pododdziały zaś, wraz z pozyskaniem niezbędnych środków, miały być sformowane dopiero w dalszej kolejności⁶⁰⁰. Optymistyczne założenia Duanfanga prędko zderzyły się z ponurymi realiami finansowymi prowincji. Przez pozostały czas jego rządów w Nankinie brygada mieszana Jiangnanu (*Jiangnan huncheng xie*, 江南混成協) składała się tylko z jednego batalionu piechoty oraz dwóch szwadronów kawalerii. Wobec braku perspektyw na jej dalszą rozbudowę, Zhang Renjun (張人駿, 1846–1927), od połowy 1909 roku dzierżący ster rządów nad gubernatorstwem generalnym Liangjiang, zaczął dążyć do rozwiązania jednostki i wcielenia dotąd służących w niej żołnierzy w szeregi 9. Dywizji. Plan ten uzyskał cesarską sankcję⁶⁰¹ i w rezultacie jesienią następnego

598 Cyt. za: *Kuochong xinjun banfa zhe* 擴充新軍辦法摺 [Metody rozbudowy Nowej Armii], *Guangxu sanshi'er nian shi'er yue chu shi ri* 光緒三十二年十二月初十日 [GX 32/12/10 (01.1907)], *Duan Zhongmin gong zougao...*, juan 7, s. 28b.

599 Duanfang czerpał tutaj ze swojego dotychczasowego doświadczenia w roli zwierzchnika administracji Jiangsu oraz Huguang. Jako taki potrafił docenić długofalowe korzyści, jakie płynęły z utrzymywania dobrych relacji z zagranicznymi dyplomatami, biznesmenami oraz misjonarzami. Zob. Zhang Hailin, *Duangfang yu Qingmo xinzheng...*, s. 458–474 (w szczególności: s. 459–462).

600 *Kuochong xinjun banfa zhe*, *Guangxu sanshi'er nian shi'er yue chu shi ri...*, [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, juan 7, s. 29a–29b. Wedle informacji pozyskanych przez mjr. George'a Pereirę, nadzorujący to zadanie *hanjun* Šucingga prowadził zaciąg na objętych klęską głodu terenach północnego Jiangsu, zapewne w nadziei na pozyskanie łatwego rekruta. Zob. TNA FO 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 4, Report No. 35 (D), The 9th Division of Lu Chün at Nanking, s. 4–5.

601 *Lujunbu yi fu Zhang Renjun zou* 陆军部议复张人骏奏 [Odpowiedź Ministerstwa Sił Lądowych, po uprzednich deliberacjach, na memoriał Zhang Renjuna], *Xuantong er nian liu yue shijiu ri* 宣統二年六月十九日 [XT 2/6/19 (25.07.1910)], [w:] QXBY, s. 253.

roku 36. pułk piechoty oraz 9. pułk kawalerii uzupełniły w ten sposób dotychczasowe ubytki w swoich szeregach, wynikłe z uprzedniego odejścia części personelu do rezerwy⁶⁰².

Niezależnie od poczynąń kolejnych zwierzchników regionu Liangjiang w obszarze obronności, podlegający im gubernatorzy Jiangsu zdawali powołać do życia osobne siły Nowej Armii. W momencie wybuchu powstania w Wuchangu na terenie południowej części tejże prowincji stacjonowała jeszcze jedna — acz liczebnie bardzo słaba — 23. brygada mieszana sił lądowych (*lujun di ershisan huncheng xie*, 陸軍第二十三混成協). Jej formowanie rozpoczęło się jesienią 1904 roku, na mocy zarządzenia Duanfanga — między majem a grudniem tego roku głównego rezydenta gubernatorskiego yamenu w Suzhou. Jego plan przewidywał jedną brygadę piechoty, powołaną drogą reorganizacji części dotychczas istniejących wojsk prowincjonalnych oraz poboru ochotników (odpowiednio: cztery i dwa bataliony)⁶⁰³. Po odejściu owego mandzurskiego oficjela do służby w Hunanie, jego następcą Lu Yuanding (陸元鼎, 1839–1910)⁶⁰⁴ poddał żołnierzy selekcji, z zamiarem wykluczenia z szeregów wszystkich tych, którzy przez wzgląd na miejsce swojego pochodzenia nie kwalifikowali się do służby w Nowej Armii na terenie Jiangsu. Zaowocowała ona skurczeniem się jednostki do rozmiaru trzech batalionów. Te następnie weszły w skład 1. pułku piechoty (przemianowanego w 1908 roku na 45.). Szeregi drugiego (późniejszy 46.) wypełnili zaś wyłącznie nowi rekruci, jednak werbunek, na co skarżył się Lu, przebiegał opornie. Mieszkańców prefektur Songjiang, Suzhou oraz Taicang, na terenie których go prowadzono, uznał za słabowitych i generalnie

⁶⁰² TNA FO 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 10; *Zhang Renjun zi Lujunbu* 张人骏咨陆军部 [Zhang Renjun notyfikuje Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong er nian jiu yue chu san ri* 宣统二年九月初三日 [XT 2/9/3 (5.10.1910)], [w:] QXBY, s. 253–254.

⁶⁰³ *Cai bing ge ying chouban qingxing zhe* 裁併各營籌辦情形摺 [Stan przygotowań poczynionych w redukowaniu oraz scalaniu poszczególnych oddziałów], *Guangxu sanshi nian shiyi yue* 光緒三十年十一月 [GX 30/11 (12.1904 – 01.1905)], [w:] *Duan Zhongmin gong zougao...*, *juan* 4, s. 65b–66a. Choć zaciąg do dwóch wspomnianych wyżej batalionów deklaratywnie był prowadzony na terenie północnego Jiangsu, to *gros* zwerbowanych żołnierzy legitymowało się pochodzeniem z sąsiedniej Anhui. Zob. GGB GZDZ GX, No. 148634, *Zou wei Su sheng bianlian xinjun liang biao jin jiang fenbie zhaomu qianche qingxing gong zhe ju chen* 奏為蘇省編練新軍兩標謹將分別招募遣撤情形恭摺具陳 [Memoriał uniżenie referujący stan, kolejno werbunku do oraz wykluczania z dwóch pułków, sformowanych w prowincji Jiangsu], *Guangxu sanshiyi nian ba yue ershiba ri* 光緒三十一年八月二十八日 [GX 31/8/28 (26.09.1905)].

⁶⁰⁴ Urzędnik biurokracji terenowej, w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku wypromowany przez Liu Kunyi. W okresie Nowej Administracji dał się poznać jako rzecznik prowincjonalnych elit z Zhejiangu w ich wysiłkach na rzecz samodzielnej budowy kolei. Zob. *Qingshigao...*, *juan* 449, *liezhuan* 236, s. 4a–5a.

niezdolnych do znoszenia trudów służby wojskowej. Stąd dopiero pod koniec czerwca 1906 roku, już pod rządami nowego gubernatora Chen Kuilonga, udało się — acz z zauważalnym trudem — w pełni odtworzyć wspomnianą brygadę⁶⁰⁵.

Komendę nad pułkami piechoty objęli dwaj absolwenci przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie (Liu Xijun 劉錫鈞 oraz Wang Jin-hai 王金海), których Chen, dzięki pomocy Yuan Shikaia, sprowadził z prowincji Zhili. Pozostali oficerowie, jeśli wierzyć zapewnieniom Chen Kuilonga, także mogli wykazać się uzyskaniem pewnej formy nowoczesnej edukacji⁶⁰⁶. O ile sytuacja panująca w szeregach powstałego później, 46. pułku istotnie mogła przystawać do treści jego raportu, to w świetle obserwacji poczynionych jesienią 1909 roku przez chorągwanego Rui-chenga, kadry 45. nadal w większości tworzyli starej daty wojskowi⁶⁰⁷. Pod nowymi rządami stopniowo ich odsiewano i zastępowano osobami, które posiadały należyte (przynajmniej formalne) przygotowanie do pełnionych obowiązków. Na czele brygady mieszanej stanął Chen Delong

605 Jako że zaciąg do pierwszego pułku był prowadzony w północnej części Jiangsu, a zatem poza przepisowym obszarem werbunku do lokalnej Nowej Armii, Chen początkowo rozważał sformowanie go na nowo. Służący w nim żołnierze zostaliby wówczas zdemobilizowani bądź skierowani do prowincjonalnych wojsk obrony terytorialnej (*xunfangdui*). Ostatecznie od tego zamiaru odwiódł go refleksja nad sporymi nakładami, które dotychczas zostały spożytkowane na ich szkolenie. Dopiero wraz z pojawieniem się wakatów w szeregach pułku zamierzał kierować do niego rekrutów pozyskiwanych z prefektur Songjiang, Suzhou oraz Taicang. Zob. GGB GZDZ GX, No. 147434, *Changbei jun bianding xin jiu liang biao pian* 常備軍編定新舊兩標片 [Sformowanie nowego i starego pułku Armii Regularnej], *Guangxu sanshi'er nian wu yue shiba ri* 光緒三十二年五月十八日 [GX 32/5/18 (9.07.1906)]; *Xinjun cheng jun fenbie choubei jianzhi* 新軍成軍分別籌備建置 [Sformowanie Nowej Armii (i) sukcesywne przygotowywanie infrastruktury], *Guangxu sanshi'er nian liu yue ershi ri* 光緒三十二年六月二十四日 [GX 32/6/24 (13.08.1906)], *Yong'an shangshu zouyi...*, *juan* 7, s. 27a. Odnosnie do trudności w werbowaniu do Nowej Armii we wskazanych tu prefekturach zob. także: „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi'er nian si yue ershiwu ri* 光緒三十二年四月二十五日 [GX 32/4/25 (18.05.1906)], *junsbi*, s. 72–73; *Qingshibigao...*, *juan* 449, *liezhuan* 236, s. 5a. Dziewięta dywizja czerpała rekrutów z prefektur Nankinu, Zhenjiangu, Yangzhou, Nantongu oraz Changzhou. Dla regionu Jiangbei z kolei zarezerwowane były prefektury: Huai'an, Xuzhou oraz Haizhou. Zob. „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi'er nian zheng yue ershiwu ri*, *junsbi*, s. 21.

606 Różnice w posiadanym przygotowaniu do pełnionych obowiązków Chen polecił wyrównać w ramach sześciomiesięcznego kursu dokształcającego, prowadzonego przez japońskiego doradcę mjr. Ōteki Kōichi (樗木耕一). W odniesieniu do obsady prowincjonalnego Biura Nadzoru nad Szkoleniem nadpotrzebował istniejący wcześniej zakaz zatrudniania posiadaczy tytułów egzaminacyjnych, oczekujących pojawienia się wakatu w szeregach cesarskiej biurokracji (w memoriale: *fan boubu ying chai renyuan, bu de lanyu chongshu*, 凡候補營差人員不得濫竽充數). Cyt. za: *Xinjun cheng jun fenbie choubei jianzhi*, *Guangxu sanshi'er nian liu yue ershi ri*, [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, *juan* 7, s. 27b–28a.

607 „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 690, *Xuantong yuan nian ba yue shiwei ri* 宣統元年八月十五日 [XT 1/8/15 (28.09.1909)], s. 7–8.

(陳得龍), który w przeszłości zdołał odebrać staranne wykształcenie wojskowe w Wuchangu (prowincja Hubei) oraz Tokio⁶⁰⁸.

Do brygady piechoty dołączyły wkrótce pododdziały pozostałych rodzajów broni: dwa szwadrony kawalerii, dwie baterie artylerii, po jednej kompanii saperów i taborów oraz połowa orkiestry⁶⁰⁹. Jednak w 1911 roku z całej jednostki zachował się jedynie 45. pułk piechoty — jedyny jej pododdział mający wyraźne umocowanie w materiale źródłowym. Treść korespondencji ówczesnego gubernatora Jiangsu Cheng Dequana (程德全, 1860–1930) z jego przełożonym Zhang Renjunem (zawiadującym administracją regionu Liangjiang) oraz resortem sił lądowych wskazuje, iż w okresie bezpośrednio poprzedzającym powstanie w Wuchangu — po zwolnieniu żołnierzy do rezerwy — nie przeprowadzono już poboru uzupełniającego. W takim stanie 23. brygada mieszana tkwiła aż do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej⁶¹⁰.

Osobną jednostkę Nowej Armii, pod postacią 13. brygady mieszanej, powołano także w okręgu Jiangbei⁶¹¹. Po zlikwidowaniu wspomnianej

608 „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 643, *Xuantong yuan nian liu yue ershiqi ri* 宣統元年六月二十七日 [XT 1/6/27 (12.08.1909)], s. 16.

609 *Jiangsu Ning shu caizheng shuomingshu* 江蘇甯屬財政說明書 [Objaśnienie finansów prowincji Jiangsu pod kontrolą nankińskiego (gubernatora generalnego)], red. Jingji Xuehui 經濟學會, b.m. 1915, *sui chu bu* 歲出部 [Sekcja corocznych wydatków], *wu pian* 戊篇 [Rozdział 5], *junzheng fei* 軍政費 [Wydatki na administrację wojskową], s. 27.

610 *Zhi Liangjiang zongdu* 致兩江總督 [(Telegram Cheng Dequana) do gubernatora generalnego Liangjiang], *Xuantong san nian ba yue ershiyi ri* 宣統三年八月二十一日 [XT 3/8/21 (12.10.1911)], [w:] XGJDS, s. 41; *Zhi Lujunbu* 致陸軍部 [(Telegram Cheng Dequana) do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong san nian ba yue ershi'er ri* 宣統三年八月二十二日 [XT 3/8/22 (13.10.1911)], [w:] XGJDS, s. 41–42. Zob. także: Sun Choucheng 孫籌成, *Zhu Su xinjun fanzheng ji* 駐蘇新軍反正記 [Opis rewolty Nowej Armii, stacjonującej w Suzhou], [w:] XGJDS, s. 122; Hu Juemin 胡覺民, *Guanyu „Xi Cheng Hui” shijian* 關於《洗城會》事件 [Odnosnie do incydentu „Zrzeszenia Płądrowania Miasta”], [w:] XGJDS, s. 126–127. Jeszcze wiosną poprzedniego roku, tuż po swoim przybyciu do Suzhou (w kwietniu 1910 roku), Cheng z niezadowolaniem odnotował, że 23. brygada mieszana, z racji licznych nieprawidłowości (przede wszystkim niskiego poziomu kompetencji kadry oficerskiej oraz nieprzepisowego pochodzenia szeregowych), stanowi część Nowej Armii właściwie jedynie przez wzgląd na posiadaną nomenklaturę. Zob. *Dao Su jie zhuan hou shang qingui ji zhengfu shu* 到蘇接篆後上親貴及政府書 [List (Cheng Dequana) do otoczenia cesarza oraz rządu, po przybyciu do Jiangsu oraz przejęciu pieczęci (gubernatorskiej)], b.d. (1910), [w:] XGJDS, s. 18.

611 Jerome Ch'en oraz Edmund Fung, którzy wcześniej podjęli się zadania identyfikacji poszczególnych jednostek Nowej Armii tuż przed wybuchem rewolucji *xinhai*, nieprecyzyjnie określili garnizon stołecznego Qingjiangpu mianem 7. Dywizji. Najprawdopodobniej sugerowali się treścią niektórych źródeł, w których istotnie został on *in spe* nazywany w taki właśnie sposób (wszak docelowo 13. brygada mieszana miała stanowić załączek dywizji o takiej właśnie numeracji). Zob. J. Ch'en, *A Footnote on the Chinese Army in 1911–12...*, s. 433–434, 437; E.S.K. Fung, *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and Its Role in the Revolution of 1911...*, s. 263. W rzeczywistości aż do wybuchu rewolucji *xinhai* 13. brygada mieszanej nie udało

wcześniej prowincji Jianghuai, stanowił on osobną jednostkę administracji wojskowej w obrębie granic Jiangsu. Na jej czele stał urzędnik z tytułem *tidu*, pod którego jurysdykcją znajdowało się ponadto, niezależne od struktur nankińskich, Biuro Nadzoru nad Szkoleniem⁶¹². W połowie 1906 roku Pekin nakazał skierowanie w ten rejon jednej brygady piechoty oraz dwóch dywizjonów artylerii, stacjonujących dotąd w Zhengding (正定) na terenie prowincji Zhili. Owa decyzja została podyktowana głównie względami finansowymi. Wobec niewystarczających wpływów z tytułu składek, wypłacanych przez prowincję na poczet szkolenia wojsk Północnego Oceanu, ciężar utrzymania jednostki został przeniesiony na barki administracji okręgu Jiangbei, która nadal nie posiadała własnych sił Nowej Armii. Przeważająca większość służących w tej jednostce żołnierzy pochodziła z północnych prowincji Chin właściwych⁶¹³.

Zwierzchnictwo nad przysłanymi oddziałami otrzymał ówczesny *tidu* regionu Jiangbei Liu Yongqing (劉永慶, 1862–1906)⁶¹⁴. Ten pochodzący z Henanu wojskowy swoją karierę w znacznej mierze zawdzięczał spowinowaconemu z nim Yuan Shikaiowi (przypomnijmy: także Henańczykowi). Dzięki kultywowanym z nim *guanxi*, w późniejszych latach Liu znalazł zatrudnienie w Nowo Utworzonej Armii, a następnie w centralnych strukturach qingowskiego establishmentu wojskowego. Jednak jesienią 1906 roku jego służbę na północy Jiangsu po krótkiej chorobie przerwała

się rozwinąć do poziomu dywizji. Dopiero wiosną 1912 roku, a zatem już po ukonstytuowaniu się w kraju republikańskiej formy rządów, na bazie wciąż jeszcze istniejących pododdziałów brygady mieszanej oraz części lokalnych sił obrony terytorialnej (okręgi prawego oraz lewego skrzydła) została sformowana 19. Dywizja prowincji Jiangsu (nie mylić z przedrewolucyjną 19. Dywizją z Yunnanu; podczas rewolucji *xinbai* dotychczasowa numeracja jednostek Nowej Armii w znacznej mierze uległa dezorganizacji). Zob. NARA WDGSS CWR, Roll 92, 6562-17, No. 1032, *Bowley do War Department, 7.04.1913*, Subject: Changes Report for the Chinese Army, 1912, s. 5; *Lujun tongji jianming baogaoshu...*, *juan* 13, s. 17a–17b.

⁶¹² *Yinchang zou* 蔭昌奏 [(Memoriał) złożony przez Yinchanga], *Guangxu sanshi'er nian shiyi yue chu wu ri* 光緒三十二年十一月初五日 [GX 32/11/5 (20.12.1906)], [w:] QXBY, s. 142.

⁶¹³ TNA FO 371/26/3279, No. 422, *Satow do Lansdowne'a, 8.12.1905*, Enclosure No. 1, Some Notes on a Visit to the 3rd Division at Pao-ting-fu, October 17th 1905, s. 1; TNA FO 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya, 7.07.1907*, Enclosure No. 6, Report No. 36, The 7th Division and Other Troops at Ch'ing-chiang-p'u, Kiangsu on the Grand Canal, s. 1; *Zongli lian bing shiwu Yikuang deng zou* 總理練兵事務奏等奏 [(Memoriał) złożony przez Yikuanga, kierującego sprawami szkolenia wojska i innymi], *Guangxu sanshi'er nian zheng yue ershiwu ri* 光緒三十二年正月二十五日 [GX 32/1/25 (18.02.1906)], [w:] QXBY, s. 141; *Liu Yongqing zou* 劉永慶奏 [(Memoriał) złożony przez Liu Yongqinga], *Guangxu sanshi'er nian liu yue chu yi ri* 光緒三十二年六月初一日 [GX 32/6/1 (21.07.1906)], [w:] QXBY, s. 142.

⁶¹⁴ Stosowną nominację na zwierzchnika tego okręgu wojskowego otrzymał w kwietniu 1905 roku. Zob. DQLS DJHS, *juan* 544, s. 3b, 4b–5a.

nieoczekiwana śmierć⁶¹⁵. W jego miejsce do Qingjiangpu został przysłany mandżurski chorągwiany Yinchang (蔭昌, 1862–1928) — starannie wykształcony i dobrze obeznany ze światem zewnętrznym wiceminister sił lądowych, przedtem wieloletni przedstawiciel dyplomatyczny Cesarstwa Qingów w Berlinie (prywatnie żonaty z Niemką). Jego służbę w tym resorcie charakteryzowała dążność do przeszczepienia na rodzimy grunt doświadczeń wyniesionych z kajzerowskich Niemiec, zarówno w materii organizacyjnej, jak również symbolicznej⁶¹⁶. Dopiero pod rządami Yinchanga rozpoczęła się dalsza rozbudowa lokalnych wojsk Nowej Armii. Do kwietnia następnego roku powiększyły się one o dywizjon kawalerii — sformowany drogą lokalnego zaciągu oraz przekierowania części żołnierzy z oddziałów artylerii (co w zamierzeniu miało przyspieszyć proces szkolenia) — oraz o kolejne dwa bataliony: saperów i taborów⁶¹⁷.

Ostatecznie ani Yinchangowi, ani też żadnemu z jego następców nie udało się rozwinąć brygady mieszanej do poziomu dywizji⁶¹⁸. Rezydujący w Qingjiangpu *tidu*, odpowiadając bezpośrednio przed resortem sił lądowych, mógł wprawdzie cieszyć się względną autonomią w granicach

615 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 401; GGB ZG ZB, No. 011801, *Liu Yongqing zhuanbao* 劉永慶傳包 [Pakiet biograficzny Liu Yongqinga], b.d; Liu Zhitang 刘志棠, Liu Zhixiang 刘志香, *Jiangbei tidu Liu Yongqing* 江北提督刘永庆 [*Tidu* (okręgu) Jiangbei Liu Yongqing], red. Liu Jikui 刘季奎, Liu Minghe 刘鸣鹤, [w:] *Xiangcheng wenshi ziliao* 项城文史资料 [Materiały literacko-historyczne Xiangcheng], red. Zhengxie Henan Sheng Xiangcheng Xian Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 政协河南省项城县委员会文史资料委员会, t. 6, Xiangcheng 1997, s. 117–119; Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan...*, s. 78.

616 Tuż przed nastaniem dekadry Nowej Administracji pomagał Yuan Shikaiowi w hamowaniu niemieckiej penetracji Shandongu. Po abdykacji dynastii Qing nadal znajdował zatrudnienie w strukturach republikańskiego reżimu pekińskiego. Zob. *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 543; *Gendai Shina jinmetkan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 2–3; N. Schillinger, *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers...*, s. 155–156.

617 Nowopowstała brygada mieszana otrzymała także swoją orkiestrę wojskową. Zob. *Yinchang zou* 蔭昌奏 [(Memoriał) złożony przez Yinchanga], *Guangxu sanshisan nian qi yue shiwu ri* 光緒三十三年七月十五日 [GX 33/7/15 (23.08.1907)], [w:] QXBY, s. 142–143; Zob. także: *Qing chao xu wenxian tongkao...*, *juan* 220, *bing kao* 19, *lujun*, s. 7b; Jednostka osiągnęła w tym roku liczebność 2857 oficerów, podoficerów oraz szeregowych (zdradzając tym samym poważne ubytki we wchodzących w jej skład pododdziałach). Zob. *Qingshigao...*, *juan* 132, *bing zhi* 3, s. 11a.

618 W 1908 roku brygada powiększyła się o pododdział żandarmerii, którego sformowanie postulował Xu Shaozhen, wówczas przelotnie pełniący obowiązki *tidu* regionu Jiangbei (w odpowiedzi na coraz częstsze doniesienia o incydentach z udziałem żołnierzy z omawianej tu jednostki). Zob. *Qing chao xu wenxian tongkao...*, *juan* 220, *bing kao* 19, *lujun*, s. 9a.; TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 12. Pod nieobecność Xu w Nankinie, tymczasowo komendę nad 9. Dywizją (na wniosek gubernatora generalnego Duanfanga) objął dowódca jej 18. brygady piechoty Wu Xiyong. Zob. „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 237, *Guangxu sanshisi nian wu yue ershiqi ri* 光緒三十四年五月二十七日 [GX 34/5/27 (25.06.1908)], s. 18.

provincji Jiangsu, tę jednak skutecznie niwelowała *de facto* całkowita zależność okręgu od wsparcia finansowego z zewnątrz (to jest środków wypłacanych w ramach *xiexiang*)⁶¹⁹. W rezultacie na przestrzeni kilku ostatnich lat panowania Qingów rozpaczliwy stan finansów Jiangbei był stałym tematem w komunikacji jego władz z Pekinem. Nie mogąc wygzekwować wypłaty obowiązkowych świadczeń przez prowincję (mających zresztą coraz większe kłopoty z dopięciem własnych budżetów i stąd skłonnych do przerzucania tego rodzaju odpowiedzialności na barki zamożniejszych części Cesarstwa⁶²⁰), kolejni *tidu* byli zmuszeni kołatać o bezpośrednie wsparcie ze strony resortu finansów⁶²¹. Jednak rząd centralny, poza wysyłaniem stosownych monitów gubernatorom (głównie z obawy przed tworzeniem niebezpiecznych precedensów) oraz wskazywaniem obszarów dopuszczalnych cięć w wydatkach (demobilizacja wojsk Zielonej Flagi, prace nad reorganizacją finansów), często sam nie posiadał środków, przy pomocy których mógł by wyraźnie odciążyć okręg Jiangbei⁶²². W okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch powstania

619 Wang Shizhen (1861–1930), w latach 1907–1910 (z kilkoma przerwami) sprawujący ten urząd, w zręczny sposób ujął swoje położenie, pisząc, że: „*tidu* ma obowiązek szkolenia żołnierzy, lecz nie ma prawa do gromadzenia środków” (*tidu you lian bing zhi ze er wu chou xiang zhi quan*, 提督有練兵之責而無籌餉之權). Cyt. za: „Zhengzhi Guanbao” 1907, nr 38, *Guangxu sanshisian nian shi yue ershiqi ri* 光緒三十三年十月二十七日 [GX 33/10/27 (2.12.1907)], s. 9. Zasadnym jest w tym miejscu wspomnieć, że mowa tu o jednym z najzdolniejszych wojskowych w kręgu *guanxi* Yuan Shikaia, wraz z Duan Qirui i Feng Guozhangiem tworzącym elitarne grono „trzech wybitnych (generałów) Północnego Oceanu” (*Beiyang san jie*, 北洋三傑). Zob. *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 366; TNA FO, 371/41/40351, No. 420. *Jordan do Greya*, 15.10.1906, Enclosure No. 1, The 3rd Division of the Lu Chün at Pao-ting Fu, s. 1; *ibidem*, 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 1, Report 67, Troops in Northern Kiang-su, s. 1.

620 „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 95, *Guangxu sanshisian nian shi'er yue ershiwu ri* 光緒三十三年十二月二十五日 [GX 33/12/25 (28.01.1908)], s. 9–10.

621 GGB JDZ GX, No. 170781, *Zou wei junxiang duanchu qing bo Jiangbei lujun de kuan* 奏為軍餉短絀請撥江北陸軍的款 [(Memorial) złożony w sprawie niedostatecznych funduszy na poczet wojska z prośbą, aby (resort) wyasygnował środki na rzecz sił lądowych w Jiangbei], *Guangxu sanshisian nian jiu yue shisan ri* 光緒三十四年九月十三日 [GX 34/9/13 (7.10.1908)]; „Zhengzhi Guanbao” 1907, nr 36, *Guangxu sanshisian nian shi yue ershiwu ri* 光緒三十三年十月二十五日 [GX 33/10/25 (30.11.1907)], s. 10–12; nr 38, *Guangxu sanshisian nian shi yue ershiqi ri*, s. 6–7; 1908, nr 180, *Guangxu sanshisian nian san yue ershijiu ri* 光緒三十四年三月二十九日 [GX 34/3/29 (29.04.1908)], s. 8–9; 1909, nr 532, *Xuantong yuan nian san yue chu si ri* 宣統元年三月初四日 [XT 1/3/4/ (23.04.1909)], s. 21–22; 1910, nr 1005, *Xuantong er nian qi yue shi'er ri* 宣統二年七月十二日 [XT 2/7/12 (16.08.1910)], s. 13–15; 1911, nr 1239, *Xuantong san nian san yue shiliu ri* 宣統三年三月十六日 [XT 3/3/16 (14.04.1911)], s. 11–12; nr 1326, *Xuantong san nian liu yue shiwu ri* 宣統三年六月十五日 [XT 3/6/15 (10.07.1911)], s. 8–10.

622 „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 87, *Guangxu sanshisian nian shi'er yue shiqi ri* 光緒三十三年十二月十七日 [GX 33/12/17 (20.01.1908 r)], s. 7–9; nr 232, *Guangxu sanshisian nian wu yue ershi'er ri* 光緒三十四年五月二十二日 [GX 34/5/22 (20.06.1908)], s. 10–11; nr 239, *Guangxu*

w Wuchangu brakowało pieniędzy nie tylko na dalszą rozbudowę miejscowych wojsk Nowej Armii (proces formowania dywizji według pierwotnego planu miał zakończyć się w 1911 roku), ale i na pokrycie kosztów wegetatywnych istniejącej już brygady mieszanej⁶²³.

Trudności finansowe nie były jedynym zmartwieniem władz Jiangsu w kwestii kondycji prowincjonalnej Nowej Armii. Równolegle narastał problem podupadającej dyscypliny w szeregach poszczególnych jednostek. Objawiał się on przypadkami rozbojów na ulicach miast, dezercjami czy nawet aktami buntów w pojedynczych pododdziałach. Jeszcze połowie 1906 roku kpt. Henry Leonard z wyraźnym niesmakiem pisał o porządkach panujących w tej jednostce. Dwóch japońskich wykładowców z miejscowej szkoły wojskowej padło ofiarami linczu dokonanego przez grupę żołnierzy z lokalnego garnizonu Nowej Armii. Także niektórzy chińscy oficerowie, odpowiedzialni za szkolenie w poszczególnych jednostkach, mieli otrzymywać pogróżki od swoich podkomendnych, że może ich niebawem spotkać podobny los⁶²⁴. W późniejszych latach pojawiły się doniesienia o przypadkach nękania ludności cywilnej, a także starciach żołnierzy 35. pułku piechoty z lokalną policją w Zhenjiangu⁶²⁵. Z kolei wrzenie wśród żołnierzy z 36. pułku piechoty doprowadziło

sansbisi nian wu yue ershijiuri 光緒三十四年五月二十九日 [GX 34/5/29 (27.06.1908)], s. 12–13; 1911, nr 1197, *Xuantong san nian er yue chu san ri* 宣統三年二月初三日 [XT 3/2/3 (3.03.1911)], s. 8–9; nr 1359, *Xuantong san nian run liu yue shiba ri* [XT 3/R.6/18 (12.08.1911)], s. 5–7. Działania pomocowe Pekinu sprowadzały się do obietnicy dotowania zakupów nowego uzbrojenia dla brygady mieszanej. Przy czym resort finansów podjął się tego zadania jedynie w ostateczności, bowiem wyegzekwowanie tego zobowiązania od gubernatorów w prowincjach (w warunkach pogarszającej się sytuacji finansowej całego kraju) okazało się niewykonalne. Zob. „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 408, *Guangxu sansbisi nian shiyi yue ershi ri* 光緒三十四年十一月二十日 [GX 34/11/20 (24.12.1908)], s. 4–5.

623 Chiński badacz okresu republikańskiego Shen Jian oszacował liczebność 13. brygady mieszanej w 1911 roku na około 6900 oficerów, podoficerów i szeregowych, co oznaczałoby, że etat większości jej pododdziałów był zasadniczo ukompletowany. Zob. Shen Jian, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei...*, s. 370. Jednostka najpewniej nie uległa dalszej rozbudowie. Ostatni przedrewolucyjny *tidu* Duan Qirui, jeszcze w lipcu 1911 roku pisał o istnieniu *jedenastu ying* (*shiyi ying*, 十一營) wchodzących w jej skład (sześć piechoty, dwa artylerii w składzie niepełnego pułku, po jednym kawalerii, saperów i taborów). Cyt. za: „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1326, *Xuantong san nian liu yue shiwu ri*, s. 9.

624 NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 219. Słowa pośredniej krytyki padły również z ust ministra Tielianga. Szef resortu sił lądowych, w połowie 1907 roku zwierzył się jednemu z zagranicznych posłów, że o ile nowoczesne wojska z północy Cesarstwa należą do zdyscyplinowanych, to nie mógł powiedzieć tego samego o jednostkach Nowej Armii, stacjonujących w dolinie rzeki Jangcy. Zob. NARA GRDS NMF, Roll 33, 215/67, No. 689, *Rockhill do Roota*, 9.08.1907.

625 TNA FO 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya*, 22.12.1909, Enclosure 1., *The Chinese Army, changes during 1909*, s. 30.

12 stycznia 1910 roku do dezercji około 100 osób. Wedle obserwacji, poczynionych przez rezydującego w tym porcie traktatowym konsula brytyjskiego (George Demetrius Pitzipios, 1865–1933) jego źródła należałoby upatrywać w pogłębiającym się niezadowoleniu wśród służących w jednostce podoficerów oraz szeregowych w związku z nikłymi szansami na otrzymanie awansu. Władze prowincjonalne, widząc w tym incydencie przede wszystkim przejaw zakłócenia porządku publicznego, zareagowały w charakterystyczny dla siebie sposób, surowo karząc za brak czujności czołowych oficerów pułku⁶²⁶.

Zaledwie miesiąc później na ulicach Suzhou doszło do rozruchów wznieconych przez żołnierzy z 46. pułku piechoty. Bezpośredni powód zająć na pierwszy rzut oka jawi się jako wręcz błahy. Wynikał bowiem z zatargu pomiędzy japońskimi pracownikami budynku opery, a grupą żołnierzy chcących obejrzeć przedstawienie. W odpowiedzi ci drudzy zaczęli dewastować okoliczne sklepy, należące do przedsiębiorców z sąsiedniego wyspiarskiego kraju i przy okazji poturbowali kilku obywateli Wielkiej Brytanii, którzy to nieopatrznie weszli im w drogę. Choć prędko wypłacono odszkodowania dla zagranicznych rezydentów (łącznie około 10 tysięcy taeli), lokalne władze, wciąż nie dotarłszy do sedna problemu, już 13 lutego — czyli zaledwie dwa dni później — musiały zmierzyć się z kolejną erupcją niezadowolenia. Tym razem żołnierze z tego samego pułku wdali się w bijatykę z lokalnymi funkcjonariuszami policji. Dopiero wszczęte w tej sprawie dochodzenie obnażyło prawdziwą przyczynę niepokojów. Okazało się, że stały za nimi represyjne metody rugowania hazardu wśród żołnierzy, a także bezprawne zatrzymywanie porcji żołdu przeznaczonej utrzymanie rodzin wojskowych. Stojący na czele brygady mieszanej Chen Delong, który już wcześniej wyrobił sobie opinię surowego i generalnie niepopularnego dowódcy, poniósł główny ciężar odpowiedzialności za ekscesy swoich podkomendnych. Jako że zawocowały one incydem dyplomatycznym oraz czasowym zamarciem handlu w mieście, władze prowincji bez cienia skrupułów usunęły go z pełnionego stanowiska⁶²⁷.

⁶²⁶ TNA FO 371/863/17723, No. 134, *Müller do Greya*, 30.04.1910, Enclosure No. 1, Memorandum by Lieutenant-Colonel Willoughby on the Indiscipline in the Chinese Army, s. 2.

⁶²⁷ *Ibidem*, s. 1–2; *Huli Jiangsu xunfu Lu Zhongqi zou* 护理江苏巡抚陆鍾琦奏 [(Memorial) złożony przez Lu Zhongqi, pełniącego obowiązki gubernatora Jiangsu], *Xuantong er nian si yue ershi ri* 宣统二年四月二十日 [XT 2/4/20 (28.05.1910)], [w:] QXBY, s. 255. Chińskie oraz zachodnie doniesienia prasowe zgodnie wskazują też na rosnącą od dłuższego czasu frustrację u żołnierzy, którzy chcieli w ten sposób zemścić się na nielubianych dowódcach (Chen Delongu oraz sprawującym komendę nad 46. pułkiem Cao Jin, 曹進). Zob. „Dongfang Zazhi”, *Xuantong er nian er yue ershiwu ri* [XT 2/2/25 (4.04.1910)], *Zhongguo da shi ji*, s. 15–16;

W krótkim czasie doszło do buntu w koszarach 13. brygady mieszanej z Qingjiangpu. Tutaj punkt krytyczny został osiągnięty w wyniku stosowania nadmiernych kar cielesnych wobec żołnierzy i bezprawnego przetrzymywania części ich uposażeń, na które następnie nałożyła się antyrządowa agitacja w szeregach niektórych pododdziałów. Zaangażowani w zryw wojskowi, po opanowaniu miasta planowali pomaszerować na Hua'an oraz Xuzhou. Ich plany zostały jednak prędko pokrzyżowane przez czujnych przełożonych, którzy w porę wykryli próbę podpalenia koszar, a następnie zagrodzili drogę buntownikom szpalerem lojalnych sił uzbrojonych w karabiny maszynowe. W ostatecznym rozrachunku lokalne władze nie zdobyły się na podjęcie represyjnych środków. Obawiano się bowiem, że jeśli którykolwiek z buntowników zostałby surowo ukarany, niewątpliwie mogłoby dojść do generalnego rozprężenia dyscypliny w jednostce. W celu załagodzenia sytuacji nowy dowódca brygady mieszanej Xu Zhanfeng (徐占鳳) wystosował pojednawczą proklamację do wszystkich swoich podkomendnych, w której obiecywał wypłatę żołdu oraz odpraw wszystkim tym, którzy zechcieliby złożyć broń i opuścić szeregi jednostki. Wedle doniesień zachodnich obserwatorów, z propozycji Xu miało skorzystać blisko tysiąc żołnierzy⁶²⁸.

Choć niebawem (to jest w kwietniu tego roku) wyekspediowano część 26. pułku piechoty do ochrony pobliskich młynów (wybudowanych przez zagranicznych inwestorów) przed grupami głodujących chłopów, dowództwo 13. brygady mieszanej, po przykrych doświadczeniach z niedawnego wystąpienia, straciło zaufanie do przynajmniej części swoich podkomendnych. Miarą żywionych wobec nich obaw stał się nakaz wymontowania i oddania zamków od pozostających na wyposażeniu karabinów. Nie obyło się także bez kąśliwych komentarzy okolicznej ludności, podającej w wątpliwość sens łożenia sporych sum pieniędzy na częściowo rozbrojone wojsko, które samo w sobie stanowiło źródło poważnych niepokojów⁶²⁹. W świetle późniejszych wypadków strach

„Guofengbao” 1, 1910, nr 2, *Xuantong er nian zheng yue ershiyi ri* 宣統二年正月二十一日 [XT 2/1/21 (2.03.1910)], s. 76–77; „The Times”, 14.03.1910, s. 6.

628 NARA GRDS RDSRIACH, Roll 7, 893.00/374, No. 160, *Pontius do Wilsona*, 1.04.1910, Enclosure No. 1, *Pontius do Fletchera*, 1.04.1910, s. 1–3; TNA FO, 371/863/17723, No. 134, *Müller do Greya*, 30.04.1910, Enclosure No. 1, Memorandum by Lieutenant-Colonel Willoughby on the Indiscipline in the Chinese Army, s. 2–3; TNA FO, 371/863/15022, No. 108, *Müller do Greya*, 4.04.1910, s. 4.

629 TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, *Troops in Central China*, s. 12; NARA GRDS RDSRIACH, Roll 121, 893.20/14, No. 76, *Gracey do Knoxa*, 20.02.1911, Enclosure No. 1, *Reorganization of the Chinese Army. Province of Kiangsu (江蘇)*, s. 5–6. Pod koniec 1910 roku sytuacja panująca w szeregach 13. brygady

przed nieobliczalną postawą żołnierzy okazał się w pełni uzasadniony. Gdy w listopadzie 1911 roku rewolucja republikańska zawitała do Qingjiangu, miasto zostało dokumentnie splądrowane przez zrewoltowanych żołnierzy z lokalnego garnizonu Nowej Armii⁶³⁰.

Prowincje Anhui oraz Jiangxi

Sąsiadująca z Jiangsu od zachodu prowincja Anhui od wieków dostarczała cesarskiemu wojsku liczne zastępy bitnych żołnierzy. Także na przestrzeni dekady Nowej Administracji stanowiła, obok Hunanu, Henanu oraz Shandongu, jeden z czołowych obszarów rekrutacji do jednostek Nowej Armii i obrony terytorialnej (*xunfangdui*)⁶³¹. Jednakże w obrębie granic prowincji całokształt przemian wojskowych prezentował się nad wyraz skromnie. Nie tylko w porównaniu do przodujących w tym obszarze Zhili oraz Hubei, ale także i pozostałych administracji położonych w dolinie Jangcy. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych poprzedniego stulecia znaczna część terytorium Anhui stała się areną zmaganiał tajpingów z wojskami

mieszanej nadal pozostawiała wiele do życzenia. Ówczesny *tidu* okręgu Jiangbei Lei Zhenchun (雷震春, 1864–1919) — absolwent przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie (*Beiyang wubei xuetang*), już od lat osiemdziesiątych XIX wieku znajdujący się w kręgu *guanxi* Yuan Shikaia — próbował częściowo temu zaradzić, zwalniając Xu Zhanfenga oraz dowódców tych pododdziałów, które podczas dokonanego przez niego przeglądu wypadły wyjątkowo źle. Z polecenia Lei komendę nad jednostką przejął Yang Baoshan (楊寶善), przedtem dowódca jednej z brygad piechoty w 4. Dywizji. Pozostali oficerowie pochodzący z nominacji Lei Zhenchuna również mogli wylegitymować się długim stażem służby w strukturach Nowej Armii. Zob. „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 1118, *Xuantong er nian shiyi yue chu liu ri* 宣統二年十一月初六日 [XT 2/11/6 (7.12.1910)], s. 10–11, 11–12; nr 1119, *Xuantong er nian shiyi yue chu qi ri* 宣統二年十一月初七日 [XT 2/11/7 (8.12.1910)], s. 8–10. O przebiegu kariery Lei Zhenchuna w: Fu Yuefen 傅岳榮, *Gu jianwei jiangjun Lei gong Zhenchun mu bei* 故建威將軍雷公震春墓碑 [Stela epitafijna dawnego dowódcy ustanawiającego potęgę, czcigodnego Lei Zhenchuna], *Xinhai renwu bei zhuan ji...*, s. 687–688.

630 O rewolcie w Qingjiangu i spowodowanych w jej wyniku zniszczeniach na terenie miasta, zob. TNA FO, 371/1098/52197, No. 491, *Jordan do Greya*, 8.12.1911, Enclosure No. 8, *Pitzipios do Jordana*, 18.11.1911, s. 1; “China’s Millions” 38, 1912, nr 1, s. 8; Jin Zhiping 金治平, *Huiyi Huaiyin guangfu* 回忆淮阴光复 [Wspominając restaurację władzy nad Huaiyin], [w:] XGJDS, s. 334.

631 Zob. TNA FO 371/33/13480, No. 82, *Satow do Greya*, 24.02.1906, Enclosure No. 1, Troops in Canton, s. 2; *ibidem*, 371/41/40351, No. 420, *Jordan do Greya*, 15.10.1906, Enclosure No. 1, The 3rd Division of the Lu Chün at Pao-ting Fu, s. 1; *ibidem*, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 3, Report No. 35 (c), Troops at An-ch’ing-fu or Huailing Hsien Capital of An-hui, s. 1; *ibidem*, 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 1, Enclosure 2. (Report No. 68) Military Affairs of Anhui Province, s. 1; *ibidem*, 371/620/1012, No. 520, *Jordan do Greya*, 17.11.1908, Enclosure No. 1, (Report No. 91) Chinese changes report, 6th November 1908, s. 3.

qingowskimi⁶³². Jeśli wierzyć przekazom z kronik, biorące udział w walkach lokalne siły Zielonej Flagi uległy całkowitej zagładzie. Po zakończeniu konfliktu stopniowo je odtwarzano, acz pod zmienioną nazwą wojsk garnizonowych (dosłownie: obronnych, *fang jun*, 防軍⁶³³). Na początku lat osiemdziesiątych dołączyły do nich wojska szkolone (*lian jun*, 練軍), powołane na podobieństwo tych, którymi wtedy dysponowały władze Zhili⁶³⁴.

Bezpośredniej antecedencji Nowej Armii na terenie Anhui można doszukać się dopiero w Gwardyjskiej Armii Chu (*wuwei chu jun*, 武衛楚軍)⁶³⁵, którą w 1900 roku pośpiesznie — gdyż w warunkach niewypowiedzianej wojny Cesarstwa z koalicją mocarstw — zgromadził ówczesny gubernator Wang Zhichun (王之春, 1842–1906), *notabene* zadeklarowany wróg ruchu tak zwanych bokserów. Część żołnierzy została wyekspediovana na północ, do walki z zamorskimi interwentami. Resztę zaś przeznaczono do obrony prowincji⁶³⁶. Jako że kadr pierwotnie dostarczyły miejscowe wojska garnizonowe (*fang jun*), od pozostałych niezbornych zastępów odróżniała ją właściwie tylko nazwa⁶³⁷.

Wkrótce przebywająca w granicach Anhui Gwardyjska Armia Chu stopniała z pierwotnych pięciu *ying* do trzech. Pozostałe dwa operowały na terenie Guangxi, położonej na dalekim południu Cesarstwa,

⁶³² Zob. *Anhui sheng zhi: junshi zhi* 安徽省志·军事志 [Kronika prowincji Anhui: kronika wojskowa], red. Anhui Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 安徽省地方志编纂委员会, Hefei 1999, s. 220–230; *Zhongguo lidai zhanzheng shi...*, t. 18, s. 165–176.

⁶³³ W qingowskiej korespondencji wymiennie nazywane: *fang ying* (防營).

⁶³⁴ Oddziały powstałe w latach sześćdziesiątych XIX wieku na bazie dotychczas istniejących wojsk Zielonej Flagi. W celu podniesienia ich wartości bojowej, odbierali podobne przeszkolenie co żołnierze służący w armiach Anhui i Hunanu. Zob. Kuo Ting-yee [Guo Tingyi 郭廷以], *Self-strengthening: the pursuit of Western technology*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 10, *Late Ch'ing 1800–1911, Part 1...*, s. 503; R.J. Smith, *The military challenge: the north-west and the coast...*, s. 206–208, 244; Wang Ermin, *Qingji junshi shi lunji* 清季军事史论集 [Zebrane eseje o dziejach wojskowych schyłkowego okresu dynastii Qing], Guilin 2008, s. 72–95.

⁶³⁵ Nie mylić z noszącą podobną nazwę siłą zbrojną, powstałą kilka lat wcześniej na północy kraju.

⁶³⁶ *Anhui xunfu Wang Zhichun zou bao pai bing bei shang riqi zhe* 安徽巡撫王之春奏報派兵北上日期摺 [Memoriał gubernatora Anhui Wang Zhichuna, raportujący datę wyekspediovania wojsk na północ], *Guangxu ershiliu nian qi yue chu si ri* [GX 26/7/4 (29.07.1900)], [w:] QGCZRJS, *juan* 55, s. 11b–12a; Xie Guoxing, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Anhui sheng 1860–1937...*, s. 111.

⁶³⁷ *Anhui tongzhi gao* 安徽通誌稿 [Wstępna wersja kroniki Anhui], red. Anhui Tongzhiguan 安徽通誌館, b.m. 1934, *wubei kao* 武備考 [rozpatrzenie obronności], *juan* 6, *lujun* 陸軍 [Siły Lądowe] 2, *yingzhi* 營制 [organizacja oddziałów], s. 6b. Treści dotyczące stanu obronności Anhui, pomieszczone w powyższej kronice, zostały niemal w całości zaczerpnięte z raportu o stanie administracji tejże prowincji, skompilowanego w 1908 roku z polecenia jej ówczesnych władz. Zob. *Wan zheng jiyao* 皖政紀要 [Przegląd administracji Anhui], red. Feng Xu 馮煦, Chen Shili 陳師礼, wyd. 2, Hefei 2005, s. 576–746.

z zadaniem tłumienia lokalnych niepokojów⁶³⁸. Ubytki w szeregach nie były uzupełniane i wkrótce liczebność każdego z tych oddziałów skurczyła się do około 300 kombatantów. Jesienią 1903 roku sprawami Anhui zaczął kierować mandżurski chorągwiany Chengxun (誠勳, 1846–1915). Odziedziczony po poprzednikach stan obronności nie napawał go optymizmem. Rozproszone po interiorze drobne garnizony nadawały się jedynie do pilnowania porządku w najbliższej okolicy, tym samym czyniąc prowincję bezbronną w obliczu ewentualnych wystąpień. Za konieczne uznał utworzenie „silnego zgrupowania” (*jinglü*, 勁旅), zdolnego do utrzymania porządku publicznego. Droga amalgamacji oddziałów z Gwardyjskiej Armii Chu oraz poboru świeżego rekruta udało mu się wystawić cztery *ying* Armii Regularnej (*changbei jun*). Komendę nad nią Chengxun powierzył Pu Zitongowi (濮子潼, 1848–1909) — komisarzowi prowincjonalnego sądownictwa (*anchashi*, 按察使)⁶³⁹. Ten jednak, z racji nawału obowiązków, jakie niósł ze sobą jednocześnie sprawowany urząd, w praktyce mógł przeznaczyć jedynie część swojego czasu na dogłądanie spraw wojskowych⁶⁴⁰.

Przez długie miesiące jednostka tkwiła w stanie poważnego zaniedbania. Pod koniec 1904 roku jego rozmiar znalazł swe odbicie w treści raportu cesarskich inspektorów z ich wizyty w stołecznym Anqing. Żołnierze, którzy stawili się przed nimi do generalnego przeglądu, nie potrafili nawet utworzyć równych szeregów. Noszoną przez nich broń — „stare modele karabinów Mausera” (*lao Maose laifu qiang*, 老毛瑟來復槍) — w większości przypadków pokrywała rdza. Brakowało także większości elementów wyposażenia osobistego. Przed słowami krytyki nie uchronili

638 Otrzymałszy na początku lipca 1902 roku skierowanie do służby w prowincji Guangxi, Wang Zhichun ściągnął ze sobą część wspomnianych tu sił. *Guangxi xunfu Wang Zhichun zou Yuexi luan shi manyan shen guang qing diao Wan jun sui zheng zhe* 广西巡抚王之春奏粤西乱事蔓延甚广请调皖军随征折 [Memoriał gubernatora Guangxi Wang Zhichuna o znacznym rozprzestrzenieniu się rozruchów w Guangxi i prośbie o wysłanie wojsk z Anhui, by dołączyły do kampanii wojennej], *Guangxu ershiba nian liu yue chu jiu ri* [GX 28/6/9 (13.07.1902)], [w:] *Xinbai geming qian shi nian jian min bian dang'an shiliao* 辛亥革命前十年间民变档案史料 [Wystąpienia ludowe na przestrzeni dziesięciu lat przed rewolucją *xinbai* w dokumentach archiwalnych], red. Zhongguo Di Yi Lishi Dang'an Guan 中国第一历史档案馆, Beijing Shifan Daxue Lishixi 北京师范大学历史系, Beijing 1985, s. 503–505.

639 GGB JDZ GX, No. 161757, *Zou wei Wan sheng zengmu xinjun ni wei you nie si Pu Zitong jian tong deng you* 奏为皖省增募新军拟委由臬司濮子潼兼统等由 [(Memoriał) złożony w sprawie o rekrutacji do Nowej Armii przez prowincję Anhui i zamiaru powierzenia dowództwa, równoległe do pełnionych obowiązków, prowincjonalnemu sędziemu Pu Zitongowi], *Guangxu sanshi nian wu yue ershibiliu ri* 光緒三十年五月二十六日 [GX 30/5/26 (9.07.1904)]. Odpis memoriału: „Yuzhe Huicun”, *Guangxu sanshi nian wu yue ershibiliu ri*, s. 3b–4b.

640 *Guangxu chao donghua lu...*, s. 5298.

się także oficerowie. W trakcie musztry bojowej, próżno było ich szukać na czele dowodzonych przez siebie pododdziałów. Z kolei „podczas przeprowadzania natarcia, [ci] poruszali się swobodnym krokiem” (*chongfeng shi zou bian bu*, 衝鋒時走便步)⁶⁴¹.

Armię Regularną w Anqing u od początku jej istnienia boleśnie trawił brak środków pieniężnych (i w mniejszym stopniu odpowiednio wykwalifikowanych kadr). W słanych do tronu memoriałach Chengxun oraz jego następcy w gubernatorskim yamenie zgodnie uczulali swych zwierzchników w Pekinie na szczupłość zasobów, jakie można było wydobyć z zawiadywanej przez nich prowincji. Przykładowo, pod koniec 1906 roku władze tego zakątku Cesarstwa, prosząc o umorzenie zaległych należności (150 tysięcy taeli z przewidzianych 350 tysięcy) w ramach składki na rzecz utrzymania wojsk Północnego Oceanu (*jiexiang*), przekonywały, że trudności Anhui w tym zakresie są większe niż w pozostałych prowincjach (w dokumencie: *caili jiannan jiong fei ta sheng*, 財力艱難迥非他省⁶⁴²). Choć tego rodzaju sformułowania są raczej stałym elementem korespondencji gubernatorów z Pekinem, nie ma przesłanek do powątpiewania w prawdziwość dramatycznego wydźwięku owego apelu. Wszak władarze Anhui nie byli w swych obserwacjach odosobnieni. Gdy mjr George Pereria miał okazję odwiedzić tę prowincję, tym co na swój ponury sposób ją wyróżniało spośród innych regionów kraju, była skala zaobserwowanego ubóstwa. Jak wówczas zanotował, nawet domostwa na terenach wiejskich prezentowały się znacznie skromniej niż w pozostałych częściach Chin właściwych⁶⁴³. Także na pozór dogodne położenie Anhui w dolinie Jangcy nie przekładało się na — obserwowany w sąsiednich prowincjach — poziom dochodów, czerpanych z wymiany handlowej w portach traktatowych⁶⁴⁴. Wobec braku większych perspektyw rozwoju

⁶⁴¹ Oba cytaty za: *ibidem*.

⁶⁴² Nieco dalej próba sprostania wymaganiom fiskalnym Pekinu została porównana do „osuszania stawu dla złowienia ryby” (*jie ze er yu*, 竭澤而漁). Oba cytaty za: GGB GZDZ GX, No. 136511, *Zou wei An sheng yuan pai lian bing jingfei shang you wei jing ren jie yin shiwu wan liang weishi wuli zai chou gong zhe yu ken kuan mian shi* 奏為安省原派練兵經費尚有未經認解銀十五萬兩委實無力再籌恭摺籲懇寬免事 [(Memorial) złożony w sprawie unizonego apelu, aby spośród środków na szkolenie wojska, pierwotnie wysłanych przez prowincję Anhui, wobec autentycznej niemożności ponownego ich uzbierania, umorzyć zaległych 150 tysięcy taeli], *Guangxu sanshi'er nian shiyi yue chu ba ri* 光緒三十二年十一月初八日 [GX 32/11/8 (23.12.1906)]. Na temat stanu finansów Anhui zob. także: „Zhengzhi Guanbao” 1907, nr 50, *Guangxu sanshisannian shiyi yue chu shi ri* 光緒三十三年十一月初十日 [GX 33/11/10 (14.12.1907)], s. 7.

⁶⁴³ TNA FO 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 2, Report No. 68, Military Affairs of An-hui Province, s. 1.

⁶⁴⁴ Rodzimy handel w Anhui schyłkowego okresu dynastii Qing, w świetle obserwacji poczynionych przez tajwańskiego badacza Xie Guoxinga, lata swojej świetności miał już dawno

maturalnego, przy równocześnie kurczących się dochodach z tytułu obrotu opium, finansowanie projektów reform niekiedy musiało dokonywać się kosztem redukcji nakładów na inne cele⁶⁴⁵.

Nieco lepiej prezentował się stan edukacji wojskowej na terenie Anhui. Funkcjonującą w Anqing przygotowawczą szkołę wojskową (*wubei xu-etang*) powołał jeszcze w końcu 1898 roku ówczesny gubernator Anhui Deng Huaxi (鄧華熙, 1826–1916). Pierwotnie została ulokowana w pobliżu gubernatorskiego yamenu. Jednak już niebawem brak miejsca pod dalszą rozbudowę przyczynił się do jej przeniesienia poza obręb murów miejskich, nieopodal północnej bramy. Jej pracami, z racji „dobrej znajomości systemów wojskowych Zachodu” (*shu'an Tai Xi bingzhi*, 熟諳泰西兵制), przez pewien czas kierował absolwent Kantońskiej Akademii Morskiej i Wojsk Lądowych Tan Xueheng (譚學衡, 1871–1919)⁶⁴⁶. Pracująca pod jego nadzorem kadra dydaktyczna, składała się z sześciu chińskich i dwóch zagranicznych wykładowców⁶⁴⁷. Program nauczania, podobnie jak miało to miejsce w innych tego rodzaju placówkach, stanowił połączenie

za sobą (głównie za sprawą dużych obciążeń podatkowych, postępującego odpływu kapitału poza granice prowincji czy w końcu zniszczeń wojennych na początku drugiej połowy XIX wieku). Otwarcie w 1876 roku portu rzecznego w Wuhu dla zagranicznych kupców (ulokowanego na północy wschód od stołecznego Anqing) wprawdzie przyczyniło się do umocnienia jego, już przedtem istotnego, znaczenia na ekonomicznej mapie prowincji. Jednak charakter oraz rozmiary prowadzonej tu w późniejszych latach wymiany handlowej prędko zawiodły pierwotnie żywione z nią nadzieje. Przez lata właściwie jedynym istotnym towarem eksportowym Anhui pozostawał ryż. Także przychody podatkowe z tego źródła, ściśle powiązane z jakością zbiorów w danym roku, nie należały do szczególnie stabilnych. Zob. *Decennial Reports, 1902–1911...*, s. 377–379, 380; R. Nield, *China's Foreign Places. The Foreign Presence in China in the Treaty Port Era, 1840–1943...*, s. 283–285; Xie Guoxing, *Zhongguo xiandaihua de qiyu yanjiu: Anhui sheng 1860–1937...*, s. 34, 53–54.

⁶⁴⁵ Zob. przykładowo: „Yuzhe Huicun”, *Guangxu sanshiyi nian shi yue chu yi ri* 光緒三十一年十月初一日 [GX 31/10/1 (28.10.1905)], s. 19a; *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshiyi nian shi yue shi'er ri* 光緒三十四年十一月十二日 [GX 34/11/12 (5.12.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 322.

⁶⁴⁶ W maju 1911 roku Tan wszedł w skład gabinetu Yikuanga (pierwszego w dziejach Cesarstwa), w którym otrzymał tekę wiceministra marynarki wojennej. Cyt. za: Tan Jiaqi 譚家齊, *Qingmo haijun zhongchen Tan Xueheng (1871–1919) shengping kaolun* 清末海軍重臣譚學衡 (1871–1919) 生平考論 [Studium nad życiem czołowego oficjela marynarki wojennej w końcowym okresie dynastii Qing Tan Xuehenga (1871–1919)], „Zhongguo Wenhua Yanjiusuo Xuebao” 中國文化研究所學報 [Czasopismo Akademickie Instytutu Badań nad Kulturą Chin] 2017, nr 69, s. 131. Zob. także: aneks 5.

⁶⁴⁷ *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao, juan 7, junshi xuexiao* 軍事學校 [szkoły wojskowej] 1, s. 1a–1b; Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi...*, s. 18–19. Znana jest tożsamość tylko jednego z zagranicznych wykładowców: kapitana Cesarzkiej Armii Japonii Haruke Ichizō (晴氣市三). Zob. *Anhui xunfu Deng Huaxi zou* 安徽巡撫鄧華熙奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora Anhui Deng Huaxi], *Guangxu ershiyi nian* 光緒二十四年 [GX 24 (1898)], [w:] QXBY, s. 326.

edukacji ogólnokształcącej z elementami zagadnień wojskowych. Amerykański attaché wojskowy kpt. Henry Leonard, zapoznawszy się ze stanem infrastruktury wojskowej w Anqing, wypowiadał się w samych superlatywach o całokształcie dotychczasowej pracy Tana. Jedynym mankamentem, nad którym ubolewał, był dalece nieadekwatny budżet na poczet jej funkcjonowania⁶⁴⁸. W późniejszych latach, wraz ze stopniową ekspansją prowincjonalnej Nowej Armii, absolwentom szkoły dawano przydziały do służby w jej szeregach, w roli dowódców poszczególnych pododdziałów⁶⁴⁹.

Przy szkole został powołany specjalny oddział szkoleniowy (*wubei xuetang lianjun ying*, 武備學堂練軍營), nad którym pieczę również sprawował wspomniany wcześniej Kantończyk Tan Xueheng. Kształcący tam swoje rzemiosło wojskowe — w sporym odsetku „synowie urzędników oraz notabli” (*guan shen zidi*, 官紳子弟) — jako jedyni wywarli jednoznacznie pozytywne wrażenie na cesarskich inspektorach badających w 1904 roku stan obronności prowincji. Tieliang z uznaniem konkludował, że choć „oddział został sformowany niedawno, [to zdołał poczynić] bardzo szybkie postępy” (*gai jun cheng ying wei jiu jinbu shen su*, 該軍成營未久進步甚速)⁶⁵⁰. W następnym roku, wraz ze stopniowym dostawianiem oferowanej w Anqing edukacji wojskowej do wytycznych pekińskiego Biura Szkolenia Wojska, oddział został rozwiązany. Część osób skierowano do służby w zreformowanym wojsku. Z kolei najlepiej rokującym umożliwiono kontynuowanie nauki w przygotowawczej szkole wojskowej (*wubei xuetang*)⁶⁵¹. Ta zaś w 1907 roku uległa gruntownej

⁶⁴⁸ NARA GRDSNMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 150–151, 156.

⁶⁴⁹ GGB GZDZ GX, No. 136512, *Zou wei Wan sheng sheli wubei xuetang yi yu ba zai er zhi wu ban xuesheng ci ce biye ji jiang xuetang caiche* 奏為皖省設立武備學堂已逾八載二至五班學生次第畢業即將學堂裁撤 [(Memorial) złożony w sprawie ukończenia nauki w przygotowawczej szkole wojskowej prowincji Anhui, na przestrzeni ośmiu lat od jej założenia, przez uczniów z klas od drugiej do piątej oraz mającej wkrótce nastąpić likwidacji tejsze szkoły], *Guangxu sanshi'er nian shi'er yue chu ba ri* 光緒三十二年十二月初八日 [GX 32/12/8 (2.01.1907)].

⁶⁵⁰ Cyt. za: *Guangxu chao donghua lu...*, s. 5299. Na liczną obecność osób posiadających pewną formę klasycznego wykształcenia zwracali uwagę także wojskowi, mający w przeszłości styczność z Nową Armią w Anhui. Zob. Bo Wenwei 柏文蔚, *Wushi nian jingli* 五十年经历 [Doświadczenia z pięćdziesięciu lat], [w:] JSZ, t. 40, Beijing 1979, s. 7; Hua Yanyun 华彦云, *Xinbai qianhou huiyi* 辛亥前后回忆 [Wspomnienia z okresu około (roku) *xinbai*], [w:] XGH, t. 8, s. 51. Zob. także: Long Songlin 龙松林, *Guanyu xinbai geming qianhou Anhui junzhi yu junbei de huiyi* 关于辛亥革命前后安徽军制与军备的回忆 [Wspomnienia odnośnie do systemu wojskowego oraz uzbrojenia w Anhui w okresie około rewolucji *xinbai*], w: *Anhui wenshi ziliao* 安徽文史资料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych Anhui], t. 5, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Anhui Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议安徽省委员会文史资料研究委员会, Hefei 1982, s. 217.

⁶⁵¹ *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao, juan 7, junshi xuexiao* 1, s. 2a.

reorganizacji i odtąd, funkcjonując pod nazwą armijnej szkoły pierwszego stopnia (*lujun xiao xuetang*)⁶⁵², stała się integralną częścią krajowego systemu szkolnictwa wojskowego.

Z uwagi na ograniczone zasoby Anhui, chorągwiany Chengxun każdorazowo mógł sobie pozwolić na jedynie niewielkie postępy w rozbudowie podległych mu wojsk. Na przestrzeni 1905 roku udało mu się wystawić, opierając się na wzorcach płynących z zawiadywanej przez Zhang Zhidonga prowincji Hubei, jedną brygadę Armii Regularnej. Pierwszy pułk piechoty powstał w wyniku scalenia w trzy bataliony czterech dotychczas istniejących *ying*. Szeregi drugiego zapełnili najlepsi żołnierze z garnizonów ulokowanych w Wuhu (蕪湖), Datong (大通⁶⁵³) oraz Liangshan (梁山). Braki etatowe zostały załatwane w wyniku zaciągu, przeprowadzonego w północnej części prowincji (okolice Luzhou 廬州⁶⁵⁴, Shouzhou 壽州 i Fengtai 鳳臺). Z kolei na bazie części prowincjonalnych wojsk rezerwowych (*xubei jun*) została wystawiona jedna bateria artylerii górskiej. Wobec braku odpowiedniego kandydata brygada początkowo nie posiadała dowódcy. Kolektywny nadzór nad nią sprawowało — świeżo powołane, acz posiadające okrojony skład osobowy — prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem⁶⁵⁵.

W marcu 1906 roku Chengxuna zastąpił kolejny mandzurski oficiel Enming (恩銘, 1846–1907). Jego rządy w Anqingu nie należały do szczęśliwych. Zaledwie kilkanaście miesięcy później — 6 lipca 1907 roku — zginął z rąk (o ironio!) uprzednio nieopatrznie wypromowanego przez siebie antyrządowego radykała Xu Xilina (徐錫麟, 1873–1907)⁶⁵⁶. Za-

⁶⁵² Luo Ergang, *Wan Qing bing zhi*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi*, s. 19. Ponadto w 1906 roku otwarto prowincjonalną szkołę kartografów (*cehui xuetang*) oraz wykładów z wojskowości (*jiangwutang*). Zob. *Anhui sheng zhi: junshi zhi...*, s. 378–379.

⁶⁵³ Nie mylić z mającym podobną pisownię zlatynizowaną, acz inny zapis w sinogramach oraz wymowę Datong, położonym w prowincji Shanxi (大同).

⁶⁵⁴ Obecnie Hefei (合肥) — po zakończeniu drugiej wojny chińsko-japońskiej stolica prowincji Anhui.

⁶⁵⁵ „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshi'er nian zheng yue ershiwu ri, junshi*, s. 21; „Yuzhe Huicun”, *Guangxu sanshiyi nian shi yue chu yi ri*, 15a–17a, 17a–19b.

⁶⁵⁶ Przywołane tu wydarzenia (w Państwie Środka, może nazbyt szumnie, nazywane powstaniem — wszak Xu Xilin, zastrzeliwszy gubernatora w trakcie ceremonii wręczenia dyplomów absolwentom miejscowej akademii policyjnej, zdołał poderwać do czynu zbrojnego raptem kilka osób) doczekały się omówienia w: M.B. Rankin, *Early Chinese Revolutionaries: Radical Intellectuals in Shanghai and Chekiang, 1902–1911...*, s. 180–183; E.J. Rhoads, *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in late Qing and Early Republican China, 1861–1928...*, s. 104–105; Bardziej ortodoksyjne narracje: Zhang Kaiyuan, Lin Zengping, *Xinbai geming shi...*, t. 2, s. 259–266; Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinbai geming shigao...*, t. 2, *Zhongguo Tongmenghui*, s. 171–183; Zhang Yufa 張玉法, *Qingji de geming tuanti* 清季的革命團體 [Ugrupowania rewolucyjne w schyłkowym okresie dynastii Qing], Taipei 1975, s. 511–512, 518–520.

nim padł ofiarą działającego w pojedynkę zamachowca, Enming starał się kontynuować zapoczątkowane przez poprzednika działania w obszarze obronności. Wypełniając literę regulacji dotyczących zasad werbunku do wojska, polecił wydzielić z Armii Regularnej wszystkich żołnierzy, którzy pochodzili spoza Anhui (*fei tuzhu*, 非土著; termin wymiennie używany z: *ke ji bing*, 客籍兵). Podobny los spotkał oficerów oraz podoficerów, nie mogących wykazać się stosownym wykształceniem w zachodnim tego słowa rozumieniu. W rezultacie wszystkie oddziały zreformowanego wojska skurczyły się o 1216 osób, które następnie wcielono do prowincjonalnej obrony terytorialnej (*xunfangdui*)⁶⁵⁷. Konsolidacja pozostałych sił zaowocowała ponownym zmniejszeniem liczby batalionów piechoty z sześciu do trzech⁶⁵⁸. Drugi pułk został później w całości odtworzony drogą selektywnego poboru, przeprowadzanego odtąd wyłącznie na terenie Anhui⁶⁵⁹. W tym celu terytorium prowincji zostało podzielone na dwa okręgi, mające swoje centra kolejno w Luzhou i Anqing. Z racji znaczącej dysproporcji w osiągniętych rezultatach, na przestrzeni kolejnych lat zaczęto preferować rekrutów pochodzących z północnych powiatów. Stawiane przed nimi wymagania nie odbiegały od krajowych wytycznych. Pierwotną liczebność brygada piechoty odzyskała dopiero w kwietniu następnego roku⁶⁶⁰.

⁶⁵⁷ *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan 6*, *lujun 2*, *yingzhi*, s. 1a. Wykluczeni poza obręb Armii Regularnej żołnierze pochodzili głównie z Hunanu oraz Hubei. Zob. TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 3, Report No. 35 (c), Troops at An-ch'ing-fu or Huai-ling Hsien Capital of An-hui, s. 2; TNA WO, 33/454, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 13.

⁶⁵⁸ Paradoksalnie pociągnęło to za sobą konieczność czasowego rozwiązania struktur lokalnego Biura Nadzoru nad Szkoleniem. Zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami, tego rodzaju organ administracyjny mógł funkcjonować wyłącznie w tych prowincjach, na terenie których stacjonowały siły Nowej Armii w sile co najmniej jednej brygady. *Dulian Gongsuo* w Anqing wznowiło swoje prace dopiero w lipcu 1908 roku. Zob. *Anhui sheng zhi: junshi zhi...*, s. 360; „Zhengzhi Guanbao” 1907, nr 50, *Guangxu sanshisan nian shiyi yue chu shi ri*, s. 7–8.

⁶⁵⁹ GGB GZDZ GX, No. 136433, *Zou wei zhengdun Wan sheng dulian gongsuo chou gai jundui bing fen she xunfang yingwuchu yi bi junzheng* 奏為整頓皖省督練公所抽改軍隊並分設巡防營務處以裨軍政 [Memoriał złożony w sprawie zmian personalnych w Biurze Nadzoru nad Szkoleniem prowincji Anhui, reorganizacji oddziałów wojskowych i powołania osobnego Biura Wojskowego ds. Obrony Terytorialnej celem umocnienia administracji wojskowej], *Guangxu sanshi'er nian wu yue chu ba ri* 光緒三十二年五月初八日 [GX 32/5/8 (29.06.1906)]; GGB GZDZ GX, No. 136471, *Zouwen Wan sheng anzhaobuncheng xie zhi tianlian yingdui yingxu kaiban jingfei changnian xinxiang* 奏聞皖省按照混成協制添練營隊應需開辦經費常年薪餉 [Memoriał raportujący doszkolenie oddziałów w prowincji Anhui zgodnie z organizacją brygady mieszanej, wymagane koszty wstępne (oraz) coroczny żołd], *Guangxu sanshi'er nian ba yue ershiqi ri* 光緒三十二年八月二十七日 [GX 32/8/27 (14.10.1906)].

⁶⁶⁰ W Anhui powielano praktykę ustanawiania odnośnych organów administracyjnych jedynie w okresach kampanii poboru do wojska, które po zebraniu i przetransportowaniu rekrutów były następnie zamykane. Wyznaczani do tych zadań oficerowie nie otrzymywali żadnych

Równolegle Enming zintensyfikował zakupy na bieżące oraz przyszłe potrzeby Nowej Armii. Wiązały się one z niespotykanym dotąd obciążeniem dla finansów prowincji, które już wówczas musiały rocznie asygnować ponad 400 tysięcy taeli na poczet kosztów wegetatywnych. Nabycie dwunastu dział Schneider-Creusot kal. 75 mm dla kolejnych dwóch baterii artylerii oraz sześciu ręcznych karabinów maszynowych Madsena (*Danguo qingji kuaipao*, 丹國輕機快礮) pochłonęło ze skarbca nieco ponad 186,5 tysiąca taeli. Przebrojenie piechoty w nowsze karabiny — 3600 sztuk niemieckich Gewehr 88 wraz z zapasem amunicji (3,6 miliona naboji) — oznaczało wydatek rządu 200 tysięcy taeli. Do tego dochodziły koszty skórzanych elementów wyposażenia osobistego żołnierzy, ekwipunku saperów, oporządzenia koni oraz instrumentów muzycznych dla orkiestry wojskowej — w sumie ponad 100 tysięcy taeli. Niekompletną listę rozchodów, a to z racji zaordynowanego reżimu oszczędnościowego, zamykał nowy kompleks koszarowy oraz budynek dowództwa brygady. Tutaj szacunki opiewały kwotę na 160 tysięcy taeli. Aby znaleźć niezbędne środki, gubernator w pierwszej kolejności dokonał redukcji podstawowego wynagrodzenia (*xinxiang*, 薪餉) oficerów, w zależności od pełnionej funkcji sięgającej 20% lub 30%. Ponadto obcięte zostały etaty przewidziane dla części niekombatantów (lekarzy wojskowych, rzemieślników oraz stajennych). Rozważano także podniesienie stawek niektórych kategorii podatków⁶⁶¹.

Szczupłe zasoby finansowe prowincji pozwalały na jedynie częściowe rozwiązanie problemu zakwaterowania żołnierzy. Pierwotnie, z powodu braku odpowiedniej infrastruktury, rozlokowywano ich na każdej dostępnej przestrzeni. Dopiero jesienią 1907 roku 1. pułk piechoty wprowadził się do nowo wybudowanego kompleksu położonego na wschód od murów miejskich. Bloki, choć domyślnie wznoszone według japońskich wzorców, były w istocie „rozklekotanymi dwupiętrowymi budynkami z zapadającymi się ścianami i drewnianymi ramami, wspierającymi dach, który był pokryty, możliwie cienkimi, falowanymi płytami z żelaza”⁶⁶². W tym samym czasie jedynie część 2. pułku (1. batalion oraz trzy kompanie z 3.) posiadała własne koszary ulokowane za północną bramą miejską.

dotatków funkcyjnych do wynagrodzenia. Zob. *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan* 6, *lujun* 2, *yingzhi*, s. 1a oraz *lujun* 3, *zhengmu* 徵募 [pobór], s. 1a–4a.

⁶⁶¹ GGB GZDZ GX, No. 136471, *Zouwen Wan sheng anzhao huncheng xie zhi tianlian yingdui yingxu kaiban jingfei changnian xinxiang*, *Guangxu sanshi'er nian ba yue ershiqi ri*; TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 3, Report No. 35 (c). Troops at An-ch'ing-fu or Huai-ling Hsien Capital of An-hui, s. 7.

⁶⁶² Cyt. za: TNA FO, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 3, Report No. 35 (c). Troops at An-ch'ing-fu or Huai-ling Hsien Capital of An-hui, s. 3

Pozostałych żołnierzy pomieszczono w zabudowaniach miejskiej świątyni Guanyu (*Guandi miao*, 關帝廟)⁶⁶³. Artylerzyści doraźnie zajmowali stary fort broniący wschodnich podejść do miasta⁶⁶⁴.

Po tragicznej śmierci Enminga Anhui czekała cały rok na przybycie nowego gubernatora. Przez ten czas jego obowiązki pełnił Feng Xu (馮煦, 1842–1927) — z racji sprawowanej funkcji komisarza administracji prowincjonalnej (*chengxuan buzhengshi*), przedtem drugi najważniejszy oficiel w lokalnej hierarchii urzędniczej. Pod jego rządami w Anqing u została wystawiona 31. brygada mieszana (jej strukturę zamieszczono w tabeli 4). Pododdziały saperów i taborów oraz dwie brakujące baterie artylerii, wymagające większych umiejętności technicznych, powstały w wyniku przekierowania najlepszych żołnierzy z obu istniejących już pułków piechoty⁶⁶⁵. Do początku 1908 roku udało się także zakończyć formowanie jedynego dywizjonu kawalerii, ciągnące się od kwietnia poprzedniego roku i naznaczone nie lada trudnościami. W tym okresie szereg prowincji, przystępując do rozbudowy własnych sił Nowej Armii, prowadziło wzmożone zakupy koni. Jako że krajowa służba remontu wciąż znajdowała się *in statu nascendi*, ich ceny na krajowych rynkach dramatycznie wzrosły, dobijając niekiedy do poziomu 40 taeli za sztukę (z perspektywy możliwości finansowych Anhui niemalże zaporowych)⁶⁶⁶. W związku z tym nawet ograniczenie doraźnych potrzeb do łącznie 640 koni, zważywszy na skalę dotychczasowych nakładów w sektorze obronności, nadal wiązało się ze sporym wydatkiem. Kolejne problemy pojawiły się w momencie, gdy większość sprowadzonych do Anhui zwierząt wkrótce padła w wyniku karygodnego niedbalstwa niedoświadczonych żołnierzy w obchodzeniu się z nimi. W rezultacie konieczne okazało się dokonanie zakupów uzupełniających⁶⁶⁷.

⁶⁶³ *Liangjiang zongdu Duanfang Anhui Xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 兩江總督端方安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram, w zastępstwie memoriału, od gubernatora gubernatora generalnego Liangjiang Duanfanga i gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi ri shiyi yue shi'er ri* 光緒三十四年十一月十二日 [GX 34/11/12 (5.12.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 313.

⁶⁶⁴ *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan 6*, *lujun 6*, *yingfang* 營房 [koszary], s. 1a.

⁶⁶⁵ GGB JDZ GX, No. 166127, *Zouchen Wan sheng zheng bing cheng xie riqi ji ge xiang banfa* 奏陳皖省徵兵成協日期暨各項辦法 [(Memorial) informujący o dacie sformowania brygady drogą poboru i wszelkich (powziętych) metodach], *Guangxu sanshisi nian qi yue chu qi ri* 光緒三十四年七月初七日 [GX 34/7/7 (3.08.1908)]. Parafraza memoriału [w:] *Qing chao xu wenxian tongkao...*, *juan 220*, *bing kao 19*, *lujun*, s. 8b-9a; *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan 6*, *lujun 2*, *yingzhi*, s. 5b-7b.

⁶⁶⁶ GGB JDZ GX, No. 166127, *Zouchen Wan sheng zheng bing cheng xie riqi ji ge xiang banfa*, *Guangxu sanshisi nian qi yue chu qi ri*....

⁶⁶⁷ *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan 6*, *lujun 2*, *yingzhi*, s. 1a. Wspomniana tu postawa żołnierzy częściowo mogła mieć swoje źródło w niezbyt precyzyjnych regulacjach, jakie przedtem

Tabela 4. 31. brygada mieszana w Anqing (sierpień 1908 roku)

	DOWÓDCA	POCHODZENIE*	EDUKACJA WOJSKOWA
Dowódca brygady	Gu Zhongshen (顧忠深)**	Jiangsu (Wuxi)	Anhui Wubei Xuetang
Sztab brygady	Zhong Guanglin (鍾光琳)	?	?
61. pułk piechoty	Jiang Yuquan (蔣與權)	Anhui (Guangde)	Jiangnan Lushi Xuetang
Oficer szkoleniowy***	Pan Zepei (潘澤培)	?	?
— 1. batalion	Hu Xifan (胡錫蕃)	Anhui (Taihu)	Anhui Wubei Xuetang
— 2. batalion	Pan Weiham (潘維翰)	?	?
— 3. batalion	Leng Yu (冷通)	Jiangsu (Dantu)	Anhui Wubei Lianjun
62. pułk piechoty	Fan Weitang (樊衛棠)	Guangdong (Guangzhou)****	Beiyang Jiangbian Xuetang
Oficer szkoleniowy	Wang Guohan (王國翰)	?	?
— 1. batalion	Chen Yuankai (陳元愷)	Jiangxi (Hukou)	Anhui Wubei Xuetang
— 2. batalion	Xue Zhe (薛哲)	Anhui (Shouzhou)	Jiangnan Jiangbei Xuetang
— 3. batalion	Gui Danchi (桂丹墀)	Anhui (Lu'an)	Anhui Wubei Xuetang
dywizjon kawalerii	Li Yuchun (李玉椿)	Shandong (Zhucheng)	Jiangnan Qibing Xuetang
dywizjon artylerii	Li Heng (李亨)	Anhui (Shouzhou)	Jiangnan Lushi Xuetang
kompania saperów	Wu Guozhen (吳國楨)	?	?
kompania taborów	Huang Guoxun (黃國勳)	Anhui (Tongcheng)	?
orkiestra wojskowa	Luo Kexun (羅科訓)	Hunan (Qingquan)	brak

* Podane w następującym szyku: prowincja, a następnie nazwa powiatu (*xian*, 縣).

** W niektórych źródłach figuruje pod nieznacznym zmienionym imieniem jako: Gu Zhongchen (顧忠琛).

*** *Jiaolianguan* (zob. rozdział 2).

**** *Hanjun* z lokalnego garnizonu ludności chorągwiej.

Źródło: GGB JDZ GX, No. 166127, *Zouchen Wan sheng zheng bing cheng xie riqi ji ge xiang banfa*, *Guangxu sanshisi nian qi yue chu qi ri...*; *Anhui tongguan lu* 安徽同官錄 [Rejestr urzędników Anhui], red. Fan Jingli Si 潘經歷司, Anqing 1908, *juan* 4, s. 2a–2b.; Hua Yanyun, *Xinhai qianhou huiyi...*, s. 52, 72.

Zaledwie kilka miesięcy później dotychczasowe wysiłki władz Anhui zostały w znacznej mierze zniweczone. W nocy z 19 na 20 listopada 1908 roku stołeczny Anqing stał się sceną rewolucyjnego zrywu części pododdziałów 31. brygady mieszanej. Plany działających w tej jednostce konspiratorów ze Stowarzyszenia Króla Yue (*Yuewanghui*, 岳王會)⁶⁶⁸ —

nakreśliło pekińskie Biuro Szkolenia Wojska. W kwietniu 1908 roku prowincjonalne *Dulian Gongsuo* opublikowało nowy zbiór przepisów dotyczących porządku tajnego oraz doglądu koni. Zob. *Ibidem*, *wubei kao*, *juan* 6, *lujun* 6, *yingfang*, s. 2a–4a.

668 Nazwa nawiązywała do osoby żyjącego w XII wieku chińskiego oficjela oraz dowódcy Yue Feia (岳飛, 1103–1142), który przez długie lata i na przekór dworskim intrygantom dążył do wyparcia Dżurdzeńów z północnej części Chin właściwych. U progu XX stulecia postać Yue, przez wzgląd na jego bezkompromisowy stosunek do obcych etnicznie najeźdźców, stała się źródłem inspiracji dla młodych antymandzurskich radykałów. Zob. Bo Wenwei, *Wushi nian jingli...*, s. 8; Chang Hengfang 常恒芳, *Ji Anqing Yuewanghui* 記安慶岳王會 [Opisując Stowarzyszenie Króla Yue w Anqing], [w:] XGH, t. 4, s. 438; Chen Chunsheng 陳春生, *Wushen Xiong Chengji*

drobnego ugrupowania, skupiającego radykalnych w poglądach literatów oraz niższych stopniem wojskowych z szeregów Nowej Armii⁶⁶⁹ — początkowo sprowadzały się do wzniesienia antyqingowskiej rewolty podczas jesiennych manewrów wojskowych w Taihu, zaplanowanych na listopad 1908 roku. Obok Duanfanga, zawiadującego machiną biurokratyczną regionu Liangjiang, oraz Zhu Jiabao (朱家寶, 1860–1923)⁶⁷⁰, dopiero co przysłanego do Anhui w roli nowego gubernatora, ich przebieg miał obserwować wiceminister sił lądowych Yinchang, specjalnie przysłany w tym celu z Pekinu. Wytypowany wówczas na przywódcę powstania młody kapitan artylerii Xiong Chengji (熊成基, 1887–1910) optymistycznie zakładał, że zdobycie Anqingu oraz późniejsza likwidacja czołowych oficjeli w rejonie manewrów skłoniłyby wszystkich zaangażowanych w nie żołnierzy do prędkiej zmiany barw. W przypadku uzyskania powodzenia spiskowcy zamierzali następnie pomaszerować na północ Cesarstwa i siłą impetu opanowywać kolejne prowincje⁶⁷¹.

Plany insurekcji zbiegły się w czasie z okresem transmisji władzy w Cesarstwie, niosącym ze sobą wiele znaków zapytania co do przyszłości kraju. Wraz z nadejściem wieści o niemalże jednoczesnej śmierci cesarza Guangxu oraz faktycznie rządzącej w jego imieniu cesarzowej wdowy Cixi (odpowiednio: 14 i 15 listopada 1908 roku), wśród mieszkańców Anqingu zaczęły krążyć pogłoski o mających nadejść lada chwila niepokojach. Przebywający wówczas w rejonie manewrów Zhu Jiabao, na bieżąco informowany o rozwoju sytuacji⁶⁷², zdecydował się na powrót

Anqing qiyi ji 戊申熊成基安慶起義記 [Opis powstania Xiong Chengji w Anqingu, w (roku) *wushen*], [w:] XG, t. 3, s. 229.

669 Spośród nich najbardziej rozpoznawalną postacią był miejscowy edukator oraz publicysta Chen Duxiu (陳獨秀, 1879–1942), pełniący w latach 1905–1907 funkcję kierownika komórki tego ugrupowania w Wuhu. Na kartach historii zapisał się jednak przede wszystkim jako późniejszy współzałożyciel Komunistycznej Partii Chin. Zob. Shen Ji 沈寂, *Xinbai geming shiqi de Yuewanghui* 辛亥革命时期的岳王会 [Stowarzyszenie Króla Yue w okresie rewolucji *xinbai*], „Lishi Yanjiu” 历史研究 [Studia Historyczne] 1979, nr 10, s. 38.

670 Ma Qichang 马其昶, *Yunnan Li xian Zhu gong muzhiming* 云南黎县朱公墓志铭 [Epitafium czcigodnego Zhu (Jiabao) z yunnańskiego powiatu Li], [w:] *Xinbai renwu bei zhuan ji...*, s. 407–408.

671 *Shenxun Xiong Chengji kougong* 审讯熊成基口供 [Ustne zeznanie Xiong Chengji z jego przesłuchania], b.d. (1910), [w:] *Yangzhou wenshi ziliao* 扬州文史资料 [Materiały literacko-historyczne Yangzhou], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Jiangsu Sheng Yangzhou Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议江苏省扬州市委员会文史资料研究委员会 (dalej: YWZ), t. 6, Yangzhou 1987, s. 194; *Xiong Chengji gongci* 熊成基供词 [Oświadczenie Xiong Chengji], *Xuantong yuan nian shi'er yue* 宣统元年十二月 [XT 1/12 (01–02.1910)] [w:] *ibidem*, s. 203.

672 Należy w tym miejscu dodać, że Zhu zdołał już sobie wyrobić opinię (bardzo negatywną) o zastanych porządkach w 31. brygadzie mieszanej i po zakończeniu manewrów zamierzał ją

do stolicy prowincji. W mieście zjawił się jeszcze 18 listopada i polecił podwładnym zachować szczególną czujność⁶⁷³. Następnego wieczoru Xiong Chengji, najpewniej wciąż nieświadomy niekorzystnej dla niego zmiany sytuacji, wraz grupką konspiracyjnych towarzyszy ruszył do walki z reżimem Qingów. W pierwszej kolejności zwrócili się oni do Chen Yongchanga (陳鏞昌), dopiero co skierowanego do objęcia komendy nad brygadowym dywizjonem artylerii, by ten przyłączył się do powstania. O ile znaczna część żołnierzy z tego pododdziału pozytywnie zareagowała na wezwanie Xionga, jej dowódca odmówił swego akcesu, wobec czego został natychmiast zabity⁶⁷⁴. Przeciwny powstaniu był także dowodzący dywizjonem kawalerii Li Yuchun (李玉椿). Pomimo ciężkich ran zadanych mu bagnetem, zdołał on zbiec spiskowcom, a następnie poinformować Zhu Jiabao o wybuchu buntu w jednostce. Gubernator natychmiast nakazał zamknąć wszystkie bramy miejskie i obsadzić je żołnierzami z prowincjonalnych sił obrony terytorialnej, którym jednocześnie wydano ostrą amunicję. Niemal w tym samym czasie do Taihu oraz sąsiednich prowincji zostały rozesłane telegramy z prośbą o przysłanie wsparcia wojskowego⁶⁷⁵.

Czynnikiem, który w znacznej mierze zadecydował o wyniku konfrontacji okazała się — paradoksalnie korzystna z perspektywy władz qingowskich — postawa żołnierzy z obu pułków piechoty, którzy aż do

poddać gruntownej reorganizacji. Zob. *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershiba ri* 光緒三十四年十月二十八日 [GX 34/10/28 (21.11.1908)], *wei ke* 未刻 [godz. 13:00], [w:] YSQ, t. 18, s. 285; GGBJDZXT, No. 184857, *Zicheng Junjichu wei gong lu Guangxu sanshisi nian Wan sheng pao ma ying bingbian yiliu suqing qingxing yi zhe you, Xuanton yuan nian san yue chu ba ri...*

673 *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處電 [Telegram gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershibiliu ri* 光緒三十四年十月二十六日 [GX 34/10/26 (19.11.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 275–276; NARA GRDS NMF, Roll 171, 1518/200, No. 77, *McNally do Roota*, 27.11.1908.

674 Chen Chunsheng, *Wushen Xiong Chengji Anqing qiyi ji...*, s. 232.

675 *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershibiqi ri* 光緒三十四年十月二十七日 [GX 34/10/27 (20.11.1908)], *chen ke* 辰刻 [godz. 7:00], [w:] YSQ, t. 18, s. 276; TNA FO 371/629/2875, No. 1, *Nugent do Admiralty*, 27.11.1908, Enclosure No. 3, Report of Mr. McCarthy of Anking, relative to Events, s. 2. Próba przewrotu wewnątrz miasta nie doszła do skutku. Dowódca 2. batalionu w 62. pułku piechoty Xue Zhe, odpowiedzialny za otwarcie bram miejskich zgromadzeniu Xionga, ostatecznie nie zdecydował się na atak. Jego zachowanie wzbudziło jednak podejrzenia i został aresztowany. Późniejsze przesłuchanie ujawniło rozmiary konspiracji w szeregach jednostki i przypieczętowało los Xue (został stracony przed bramą prowincjonalnego *Dulian Gongsuo*). Zob. GGBJDZXT, No. 184857, *Zicheng Junjichu wei gong lu Guangxu sanshisi nian Wan sheng pao ma ying bingbian yiliu suqing qingxing yi zhe you, Xuanton yuan nian san yue chu ba ri...*

końca walk w zdecydowanej większości przyjęli postawę wyczekującą. Xiong mimo wszystko podjął kilka prób sforsowania bram miejskich, jednak siły powstańcze, natrafiwszy na zaskakująco twardy opór ze strony obrony terytorialnej, w dodatku mając do dyspozycji skromne zapasy amunicji, były za każdym razem odpierane⁶⁷⁶. Obronę miasta wsparły także trzy kanonierki rzeczne (Baomin 保民, Chucai 楚材, Jiangzhen 江貞), które rankiem 20 listopada przyłynęły z Nankinu oraz Wuhu⁶⁷⁷. Ogień ich artylerii pokładowej, wsparł kontrnatarcie poprowadzone przez nowego dowódcę 31. brygady mieszanej gen. Yu Dahonga (1878–1913)⁶⁷⁸, zmuszając zrewoltowane wojska do porzucenia koszar kawalerii i wycofania się na północny zachód od fortyfikacji miejskich⁶⁷⁹. Nocą z 20 na 21 listopada podjęły one nieudaną próbę zdobycia północnej bramy. Rankiem następnego dnia kontratak sił rządowych, prowadzony przez samego Zhu Jiabao ostatecznie wyparł zrewoltowanych żołnierzy spod miasta. Ponieważ zaczynały kończyć im się zapasy żywności oraz amunicji, ci, którzy pozostali przy życiu, zaczęli bezładnie wycofywać się w kierunku północnym, w stronę wiejskiego interioru prowincji⁶⁸⁰. Dwudziestego

⁶⁷⁶ Ponadto pozbawione zapalników pociski artyleryjskie uczyniły działa w posiadaniu powstańców kompletnie bezużytecznymi. Zob. Fei Shi 斐士 [Fischer E. S.], *A Trip into Anhui from Ngankin, with Map, to Tai Hu Hsien. The Imperial Chinese Army Manœuvres*, Tianjin 1909, s. 23.

⁶⁷⁷ *Liangjiang zongdu Duanfang Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 兩江總督端方安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora generalnego Liangjiang Duanfanga i gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershijiu ri* 光緒三十四年十月二十九日 [GX 34/10/29 (22.11.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 280. Do 22 listopada władze qingowskie ściągnęły w rejon walk łącznie sześć kanonierek i dwa torpedowce. Zob. TNA FO, 371/629/2875, *Admiralty do Foreign Office*, Enclosure No. 1, Letter of Proceedings (H.M.S. "Flora" at Kiukiang, 27th November 1908), s. 5.

⁶⁷⁸ Obowiązek zaczął pełnić 25 września 1908 roku. Przedtem dowodził jednym z pułków Armii Regularnej na terenie Hubei. Zob. *Huli xunfu Shen Zengzhi zou gai xietong fu she dulian gongsuo yuanzou* 護理巡撫沈曾植奏改協統復設督練公所原奏 [Pierwotny memoriał złożony przez Shen Zengzhi, pełniącego obowiązki gubernatora, o zmianie dowódcy brygady i ponownym ustanowieniu Biura Nadzoru nad Szkoleniem], *Guangxu sanshisi nian* 光緒三十四年 [GX 34 (1908)], [w:] *Wan zheng jiyao*..., s. 580; tabela 3 (rozdział trzeci).

⁶⁷⁹ *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershiji ri* 光緒三十四年十月二十七日 [GX 34/10/27 (20.11.1908)], *you ke* 酉刻 [godz. 17:00], [w:] YSQ, t. 18, s. 276.

⁶⁸⁰ *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue chu er ri* 光緒三十四年十一月初二日 [GX 34/11/2 (25.11.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 297; TNA FO 371/435/44935, No. 534, *Jordan do Greya*, 4.12.1908, Enclosure No. 2, Report of a Mutiny at An-ch'ing-fu (Capital of Anhui Province), s. 2.

drugiego listopada do Anqingu przybyły siły rządowe, ściągnięte z Taihu w ramach odsieczy dla oblężonego miasta. Zhu Jiabao niezwłocznie rzucił je do pościgu za pobitymi powstańcami⁶⁸¹. Jeszcze tego samego dnia sytuacja w mieście zaczęła powoli wracać do normy⁶⁸².

Powstanie w Anqingu, choć prędko stłumione przez władze prowincjonalne, poważnie zaalarmowało przedstawicieli cesarskiej biurokracji⁶⁸³. Obecność wywrotowej konspiracji w szeregach zreformowanego wojska wprawdzie nie była dla nich niczym nowym, ale niepokojącym *novum* okazało się wyzyskanie potencjału Nowej Armii przez politycznych radykałów do uderzenia panujący reżim polityczny. Jeszcze 21 listopada Zhu Jiabao, wciąż niepewien co do zamiarów żołnierzy służących pułkach piechoty, wezwał ich do złożenia broni, jednocześnie obiecując im amnestię. Ci w odpowiedzi, widząc, że powstanie nie ma już żadnych szans na powodzenie, bez cienia oporu złożyli broń⁶⁸⁴. Pokojowa

681 Przywódcy powstania udało się uciec przed oblawą wojsk rządowych i zbiec do Japonii, gdzie wstąpił do Chińskiej Ligi Związkowej. W styczniu 1910 roku został ujęty w Harbinie (wówczas w prowincji Jilin) i po wnikliwym śledztwie stracony (27 lutego 1910 roku). W jego trakcie Xiong wyznał, że próbował zainteresować służących na terenie Mandżurii carskich wojskowych tajnymi japońskimi dokumentami, które jakoby posiadał. Co więcej, młody radykał żywił w związku z tym duże nadzieje na wybuch kolejnej wojny Rosji z Japonią (ponownie toczona na polach północno-wschodniej rubieży Cesarstwa), która to — jak mniemał — wytworzyłaby dogodne warunki do prowadzenia działalności wywrotowej. Po upadku dynastii Qing zarówno Guomindang jak i reżim komunistyczny, z reguły bardzo wyczulone na kwestię terytorialnej integralności Chin, zgodnie uznały go za rewolucyjnego męczennika oraz bohatera narodowego (sic!). Zob. *Xiong Chengji gongci, Xuanton gwan nian shi'er yue...*, [w:] YWZ, t. 6, s. 205; *Xiliang Chen Zhaoshang zouzhe* 锡良陈昭常奏折 [Memoriał złożony przez Xilianga i Chen Zhaoshanga], *Xuanton gwan nian shi'er yue shiji* 宣统二年二月十一日 [XT 2/2/12 (22.03.1910)], [w:] *ibidem*, s. 227.

682 *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału, od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shi yue ershijiu ri* 光緒三十四年十月二十九日 [GX 34/10/29 (22.11.1908)], *chen ke* 辰刻 [godz. 7:00], [w:] YSQ, t. 18, s. 286. Dwudziestego czwartego listopada Duanfang zapewnił amerykańskiego konsula w Nankinie (James Clifford McNally, 1865–1920), że całkowicie panuje nad sytuacją w stolicy Anhui. Dzień wcześniej kpt. Rowland Nugent (1861–1948), dowodzący patrolującym okoliczne wody krążownikiem HMS Flora, donosił, że w mieście panuje absolutny spokój, aczkolwiek bramy miejskie były otwierane za dnia jedynie na trzy godziny. Zob. NARA GRDS NMF, 1518/199, No. 76, *McNally do Roota*, 25.11.1908; TNA FO 371/435/44935, No. 534, *Jordan do Greya*, 4.12.1908, Enclosure No. 7, *Nugent do Goffego*, 23.11.1908, s. 6.

683 Jeszcze na początku 1909 roku po ulicach miasta krążyły pogłoski (jak się prędko okazało, nieprawdziwe), że rzekomo wciąż ukrywający się w nim rewolucjoniści mogliby wykorzystać obchody chińskiego Nowego Roku do wzniesienia kolejnego powstania. Zob. TNA FO 371/634/8041, No. 63, *Jordan do Greya*, 10.02.1909, Enclosure No. 1, Summary of Recent Events, s. 2.

684 GGBJDZXT, No. 184857, *Zicheng Junjichu wei gong lu Guangxu sanshisi nian Wan sheng pao ma ying bingbian yili suqing qingxing yi zhe you*, *Xuanton gwan nian san yue chu ba ri...*

pacyfikacja wojska wciąż nie rozwiązywała kwestii bezpieczeństwa. Stąd na początku grudnia 1908 roku gubernator, przeświadczony, że w przypadku podobnego wystąpienia w przyszłości żołnierze z Nowej Armii mogą stanowić poważne zagrożenie dla porządku publicznego, zarządził rozwiązanie 31. brygady mieszanej i sformowanie jej na nowo⁶⁸⁵.

Proces odtwarzania jednostki, rozpoczęty wiosną następnego roku, przebiegał raczej opornie⁶⁸⁶. Mieszkańcy objętych poborem terenów (centrum rekrutacji ustanowiono w Yingzhou, w północnej części prowincji), mając w pamięci niedawne dramatyczne wydarzenia w Anqing, zareagowali nań z dużą dozą rezerwy. Lokalne społeczności chciały tym samym uchronić swoich synów przed kłopotami natury politycznej, jakie mogłyby na nich czyhać po przywdzianiu wojskowego munduru. Także przedstawiciele elit — najpewniej w obawie przed potencjalnymi reperkusjami ze strony władz — nie kwapili się do osobistego poręczania za rekrutów⁶⁸⁷. W zupełnie innych barwach zaciąg do odtworzonej jednostki został zaprezentowany brytyjskiemu attaché wojskowemu. Jego z kolei zapewniano, że mieszkańcy prowincji chętnie wstępowali do szeregów Nowej Armii, a na każdy etat w odtworzonej jednostce przypadało aż trzech chętnych (!)⁶⁸⁸. Jeśli jednak wziąć pod uwagę moment wizyty ppłk. Michaela Edwarda Willoughby'ego w Anqing (przełom marca i kwietnia

685 *Liangjiang zongdu Duanfang Anhui Xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian, Guangxu sanshisi ri shiyi yue shi'er ri*, [w:] YSQ, t. 18, s. 313; *Junjichu zhi Liangjiang zongdu Duanfang Anhui xunfu Zhu Jiabao dian* 軍機處致兩江總督端方安徽巡撫朱家寶電 [Telegram Biura Tajemnic Wojskowych do gubernatora Anhui Zhu Jiabao], *Guangxu sanshisi nian shiyi yue shisi ri* 光緒三十四年十一月十四日 [GX 34/11/14 (7.12.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 321.

686 Pod koniec 1908 roku Pekin wprowadził zwolnił prowincję Anhui z obowiązku wyłączenia, w nadchodzącym roku, składki na rzecz wojsk Północnego Oceanu (200 tysięcy taeli), jednak długofalowo nie przełożyło się to na zauważalne polepszenie kondycji prowincjonalnych finansów. Późniejsza korespondencja Zhu Jiabao z rządem centralnym uwiadamia o rosnącej trudności Anhui w pozyskiwaniu środków na poczet odtworzenia brygady mieszanej. Zob. *Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian, Guangxu sanshisi nian shiyi yue shi'er ri...*, [w:] YSQ, t. 18, s. 322; DQLS XZ, t. 60, *juan* 2, s. 34a; *juan* 22, s. 11a–11b; *juan* 24, s. 10a.

687 Zhu Jiabao osobno wystarał o przysłanie dwustu rezerwistów z prowincji Zhili (oficjalnie sprzeczne z obowiązującymi przepisami), przy pomocy których odtworzył jeden z batalionów 62. pułku piechoty. Zob. GGB JDZ XT, No. 182240, *Zoubao Wan jun guifu di sanshiyi huncheng xie ge xiang banfa* 奏報皖軍規復第三十一混成協各項辦法 [(Memoriał) raportujący wszystkie czynności w związku z odtworzeniem 31. brygady mieszanej w wojsku Anhui], *Xuantong yuan nian ba yue ershilu ri* 宣統元年八月二十六日 [XT 1/8/26 (9.10.1909)]; *Liangjiang zongdu Duanfang Anhui xunfu Zhu Jiabao zhi Junjichu qing dai zou dian* 兩江總督端方安徽巡撫朱家寶致軍機處請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriału od gubernatora Anhui Zhu Jiabao do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian shiyi yue ershiwu ri* 光緒三十四年十一月二十五日 [GX 34/11/25 (18.12.1908)], [w:] YSQ, t. 18, s. 354.

688 TNA FO 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya, 14.06.1910*, Enclosure No. 1, *Troops in Central China*, s. 6.

1910 roku), to stanowisko władz qingowskich może istotnie wykazywać pewne oznaki wiarygodności. Za deklarowaną przez nie popularnością służby wojskowej wśród mieszkańców Anhui mogły stać skutki powodzi, która wówczas nawiedziła prowincję⁶⁸⁹. Gwarancją stałego wynagrodzenia oraz dachu nad głową, mogły uczynić służbę w wojsku stosunkowo atrakcyjną opcją dla wszystkich tych, którym niszczycielski żywioł zabrał dorobek całego życia.

Odtworzona jednostka, choć deklaratywnie oczyszczona z antyrządowych konspiratorów, stanowiła powód do nieustannych obaw gubernatora, który polecił służącym w niej oficerom bacznie monitorować zachowanie swoich podkomendnych. Jednocześnie wszystkich „tych, którzy mieliby nieprawie inklinacje” (*zhiqu bu zheng zhe*, 志趣不正者) nakazał natychmiast wydalać ze służby⁶⁹⁰. Pod koniec października 1911 roku, wraz z stopniowym rozprzestrzenianiem się rewolucji republikańskiej na całą dolinę Jangcy, w niektórych pododdziałach 31. brygady mieszanej ponownie ujawniła się wywrotowa konspiracja. Zhu Jiabao zareagował na zagrożenie przymusowym rozbrojeniem zainfekowanych nią pododdziałów. Niebawem jednak 62. pułk piechoty podjął desperacką próbę zdobycia Anqingu. Stołeczne miasto, mając do dyspozycji lojalne siły obrony terytorialnej oraz uprzednio sprowadzone z Nankinu oddziały wojsk rzecznych (*jiangfang ying*, 江防營)⁶⁹¹, także i tym razem odparło atak insurgentów. Po kilku godzinach bezowocnych walk zrewoltowani żołnierze ulegli rozproszeniu. Pozostała część brygady mieszanej została natychmiast rozwiązana⁶⁹². Formowana z wielkim trudem od 1904 roku Nowa Armia w prowincji Anhui tym samym przestała istnieć.

⁶⁸⁹ Sytuację dodatkowo pogarszały słabe zbiory, jakie zanotowano w poprzednim roku. Zob. NARA GRDS NMF, Roll 172, 1518/309-310, No. 1194, *Fletcher do Knox*, 2.07.1909, Enclosure No. 1, Memorandum by the Chinese Secretary, s. 3; *Decennial reports, 1902–1911*, s. 389.

⁶⁹⁰ Cyt. za: GGBJDZXT, No. 182240, *Zoubao Wan jun guifu di sanshiyi huncheng xie ge xiang banfa*, *Xuantong yuan nian ba yue ershilu ri*; Zob. także: DQLS XZ, *juan* 22, s. 11a–11b.

⁶⁹¹ Su Xilin 苏锡麟, *Xinbai Nanjing zhanyi qianhou de Zhang Xun jiangfang ying* 辛亥南京战役前后的张勋江防营 [Wojska rzeczne Zhang Xuna w okresie około kampanii nankińskiej w (roku) *xinbai*], [w:] XGH, t. 6, s. 396.

⁶⁹² *Anhui sheng zhi: junsbi zhi...*, s. 241–242; *Anhui tongzhi gao...*, *wubei kao*, *juan* 6, *lu-jun* 6, *yingfang*, s. 5a–5b; Guo Xiaocheng 郭孝成, *Zhongguo geming jishi benmo* 中國革命紀實本末 [Tematycznie uporządkowane dzieje rewolucji chińskiej], Shanghai 1912, *di er pian* 第二篇 [Rozdział 2], *Ge sheng geming zhibi* 各省革命志略 [Zwięzła kronika rewolucji we wszystkich prowincjach], s. 29; Zou Lu 鄒魯, *Zhongguo Guomindang shigao* 中國國民黨史稿 [Wstępna wersja historii Chińskiej Partii Narodowej], Shanghai 1929, s. 852. Zob. także: *Zai Nankin Suzuki ryōji yori Uchida gaimu daijin ate* 在南京鈴木領事ヨリ内田外務大臣宛 [Konsul w Nankinie Suzuki (Eisaku) do ministra spraw zagranicznych Uchidy], *Meiji 44-nen 11-gatsu itsuka* 明治44年11月5日 [M] 44/11/5 (5.11.1911)], [w:] NGB, t. 44, *Shinkoku jiben* (*shingai kakumei*), *Jōkan*, s. 19.

Granicząca od południa prowincja Jiangxi, podobnie jak pozostałe części składowe gubernatorstwa generalnego Liangjiang, bardzo ucierpiała w wyniku walk Qingów z tajpingami. Jeszcze w okresie Nowej Administracji ślady po zakończonej przed prawie półwieczem wojny domowej nadal były wyraźnie widoczne. Objawiały się one nie tylko w sferze materialnej⁶⁹³, ale też w strukturze ludności zamieszkującej tę prowincję⁶⁹⁴. Port w rzeczny w Jiujiangu — w momencie otwarcia na handel z zagranicą w 1861 roku — był *de facto* miastem duchów, wciąż niemożącym otrząsnąć się ze zniszczeń. I choć później stał się ważnym ośrodkiem eksportu lokalnej herbaty, właściwie nigdy nie spełnił pokładanych w nim oczekiwań (najliczniejszą grupą cudzoziemskich rezydentów stali się misjonarze)⁶⁹⁵. Rola Jiangxi na ekonomicznej mapie Cesarstwa zauważalnie wzrosła dopiero dzięki otwartej w 1898 roku modelowej kopalni węgla w Pingxiang (萍鄉), która to prędko weszła w symbiotyczną relację z (wspomnianą w poprzednim rozdziale) hutą stali w Hanyangu. Wybudowana przy pomocy niemieckich inżynierów infrastruktura (w tym linia kolejowa, docelowo mająca połączyć kopalnię z przepływającą przez Hunan rzeką Xiang), kontrastując z otaczającym ją wiejskim interierem prowincji, budziła u współczesnych uzasadnione skojarzenia z górniczymi regionami Europy Zachodniej⁶⁹⁶.

Podobnie jak w miało to miejsce w Anhui, całokształt przemian w obronności Jiangxi nie był imponujący. Z racji swego położenia na mapie Cesarstwa, prowincja została zobowiązana do wystawienia tylko jednej dywizji. Jednak do momentu wybuchu powstania w Wuchangu kolejnym gubernatorom udało się rozwinąć miejscowe siły Nowej Armii tylko do poziomu brygady mieszanej. Jej dowództwo mieściło się w Nanchangu — mieście pełniącym rolę centrum administracyjnego prowincji.

⁶⁹³ TBL AASIOR/L/PS/20/151, F. Rennick, *Military Report on the Province of Kiang-si, China*, Simla 1905, s. 37, 74–76. Słyszane z produkcji porcelany Jingdezhen (景德鎮), choć zdołało się podnieść po okresie tajpingowskiej okupacji, to ciągnące się wokół miasta resztki umocnień polowych oraz fortów nadal przypominały o toczonych tu przed kilkudziesięcioma laty walkach. Zob. TNA FO 17/1673, No. 276, *Satow do Lansdowne'a*, 5.08.1905, Enclosure No. 1, Report by Consul Clennell on a Journey in the Inland Waters of Kiangsi, s. 18.

⁶⁹⁴ W okresie powojennym do Jiangxi zaczęli napływać liczni imigranci z prowincji Hubei, na nowo zasiedlający wyludnione obszary. Zob. C.D. Bruce, *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H.I.M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China...*, s. 65.

⁶⁹⁵ R. Nield, *China's Foreign Places. The Foreign Presence in China in the Treaty Port Era, 1840–1943...*, s. 137–139.

⁶⁹⁶ *Decennial reports 1902–1911...*, s. 313–314, 372; TNA FO 17/1525, No. 242, *Satow do Lansdowne'a*, 28.08.1902, Enclosure No. 1, Province of Kiangsi (Mr Clennell's report), s. 69–70.

Wskazana tu jednostka swymi korzeniami sięga wiosny 1902 roku. Ówczesny gubernator Li Xingrui obrócił dotychczas broniące Jiangxi wojska garnizonowe (*fang jun*) w oddziały Armii Regularnej oraz Rezerwowej⁶⁹⁷. Pierwsza z obu formacji, w sile pięciu *ying*, została skierowana do obsadzenia Nanchangu. Oddziały drugiej zaś (łącznie dwadzieścia *ying* w czterech większych jednostkach), stacjonowały rozproszone po terytorium całej prowincji⁶⁹⁸. Na przełomie lat 1903/04 roku siły Armii Regularnej powiększyły się o kolejnych pięć *ying*, stacjonujących w Jiujiangu. Pieczę nad nowo sformowanymi siłami, broniącymi owego portu rzecznego, objął mongolski chorągwiany Ruicheng, wówczas równolegle zawiadujący północnymi prefekturami prowincji Jiangxi (*Rao Guang Jiu Nan dao*, 饒廣九南道)⁶⁹⁹. Powierzone mu siły wypadły przyzwoicie podczas przeglądu generalnego, jaki pod koniec 1904 roku przeprowadzili cesarscy inspektorzy. Przed Tieliangiem stawili się dobrze wyekwipowani i jednakowo uzbrojeni żołnierze. Także znaczna część kadry oficerskiej mogła wylegitymować się dyplomem ukończenia którejś z krajowych szkół wojskowych. Jednakże pokaz musztry bojowej (stanowiącej połączenie rozwiązań japońskich oraz niemieckich), pomimo zauważalnej werwy z jaką wykonali ją żołnierze, wypadł niezadowolająco⁷⁰⁰.

Wczesną wiosną następnego roku obie jednostki Armii Regularnej (*zhong jun*, 中軍 oraz *qian jun*, 前軍), o łącznej liczebności 2980 żołnierzy, z polecenia *chengxuan buzhengshi* Zhou Hao (周浩, 1838–1919) — podówczas pełniącego także obowiązki gubernatora prowincji — zostały zreorganizowane w sześć batalionów Nowej Armii. W grudniu dołączyły

⁶⁹⁷ DQLS DJHS, t. 58, *juan* 493, s. 8a; *ibidem*, *juan* 499, s. 18a.

⁶⁹⁸ Na początku 1903 roku, już po przeniesieniu Li Xingrui do służby w Guangdong, prowincjonalne wojska uległy częściowej redukcji, zarządzanej przez Ke Fengshi, tymczasowo pełniącego obowiązki gubernatora Jiangxi. W jej rezultacie garnizon Nanchangu skurczył się o jeden *ying*. Wraz z pojawieniem się w Jiangxi nowego zwierzchnika jej aparatu administracyjnego (Xia Shi, 夏崑, 1839–1906) brakujący pododdział został odtworzony. Zob. GGBJDZ GX, No. 155155, *Zou bao Jiangxi changbei xubei deng jun zhuoliang caijian bing ge jun wen'an jiaoxi zanxing chehui ting pai shi* 奏報江西常備續備等軍酌量裁減並各軍文案教習暫行撤回停派事 [(Memoriał) raportujący starannie rozważoną redukcję Armii Regularnej i Rezerwowej w Jiangxi, a także czasowe odwołanie i wstrzymanie przydziału pisarzy oraz instruktorów w tych wojskach], *Guangxu ershijiu nian er yue chu si ri* 光緒二十九年二月初四日 [GX 29/2/4 (2.03.1903)]; *Qing chao xu wenxian tongkao...*, *juan* 220, *bing kao* 18, *lujun*, s. 6b.

⁶⁹⁹ W skład tego okręgu wchodziły prefektury: Raozhou (饒州), Guangxin (廣信), Jiujiang (九江) oraz Nankang (南康). Zob. kalendarium służby Ruichenga w strukturach cesarskiej biurokracji: *Renwu zhuanji ziliaoku...*, [hasło]: Bo'erjijite Ruicheng 博爾濟吉特瑞激, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncacgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=006116,2nd,search_simple (dostęp: 10.06.2024).

⁷⁰⁰ *Guangxu chao Donghua lu...*, s. 5299.

do nich dwa szwadrony kawalerii, powstałe drogą absorpcji części sił prowincjonalnej Armii Rezerwowej (*xubei jun*). Powstała w ten sposób brygada w znacznej mierze nie przystawała do krajowych regulacji. Pośrednio przyznał to sam Zhou, wskazując na poważny deficyt odpowiednio wykwalifikowanych oficerów⁷⁰¹.

Istotny problem stanowiło także nieprzepisowe pochodzenie większości żołnierzy w szeregach jednostki⁷⁰². Dopiero w 1907 roku prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem nakreśliło regulamin, za pomocą którego zamierzało sprostać obowiązującym w całym kraju przepisom rekrutacji do Nowej Armii. Wszystkich żołnierzy służących wówczas w brygadzie podzielono na cztery kategorie (zob. tabela 5). Pierwszy pułk piechoty, do którego planowano przenieść żołnierzy kwalifikujących się do pierwszych dwóch grup, miał stanowić swego rodzaju modelową jednostkę. Ubytki etatowe w drugim pułku zamierzano uzupełnić drogą lokalnego poboru⁷⁰³. Zasady te umożliwiały ponadto pozbycie się z szeregów Nowej Armii żołnierzy niespełniających ogólnokrajowych wymogów bez niepotrzebnego narażania się na wybuch niepokojów w prowincji.

701 Z tego samego powodu jednostce tymczasowo nie przydzielono żadnego dowódcy. Jest całkiem prawdopodobnym, że wspólnie zawiadywało nią prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem (podobnie jak miało to miejsce w Anhui). Zob. *Huli Jiangxi xunfu buzhengshi Zhou Hao zou* 护理江西巡抚布政使周浩奏 [(Memorial) złożony przez komisarza administracji prowincjonalnej Zhou Hao, pełniącego obowiązki gubernatora Jiangxi], *Guangxu sanshiyi nian er yue ershiwu ri* 光緒三十一年二月二十五日 [GX 31/2/25 (20.03.1905)], [w:] QXBY, s. 232–233; *Jiangxi ge xiang caizheng chukuan shuomingshu* 江西各項財政出款說明書 [Objaśnienie wszystkich elementów rozchodów w finansach (prowincji) Jiangxi], red. Jingji Xuehui 經濟學會, b.m. 1915, *junzheng fei* 軍政費 [Wydatki na administrację wojskową], s. 27. Jesienią tego roku siły Armii Rezerwowej zostały zreorganizowane w prowincjonalne oddziały obrony terytorialnej (*xunfangdui*). Zob. *Jiangxi sheng zhi: junshi zhi* 江西省志·軍事志 [Kronika prowincji Jiangxi: kronika wojskowa], red. Jiangxi Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 江西省地方志编纂委员会, Nanchang 1997, s. 51.

702 Około 4/5 całego personelu jednostki stanowili rekruci pochodzący z Henanu. Zob. NARA GRDS NMF, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 229, 230; TNA FO 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 1, Report No. 35 (A). Troops in Kiu-kiang and Kiang-si, s. 1.

703 *Jiangxi shiban zhengbing zhangcheng* 江西试办征兵章程 [Pilotażowy regulamin rekrutacji żołnierzy w Jiangxi], red. Jiangxi Sheng Dulian Gongsuo 江西省督練公所, b.m.d. (1907), [w:] QXBY, s. 234.

Tabela 5. Kryteria reorganizacji Nowej Armii w Jiangxi (1907 rok)

Grupa	Kryteria	Zalecenia Biura Nadzoru nad Szkoleniem
1	Wysoki poziom wiedzy teoretycznej oraz umiejętności praktycznych; przepisowy wiek oraz budowa fizyczna.	Pozostawienie w szeregach Nowej Armii i przeniesienie do służby w 1. pułku piechoty; najlepsi mogą wstąpić do szkoły garnizonowej i odbyć kurs podoficerski.
2	Akceptowalny poziom umiejętności praktycznych; niższy poziom wiedzy teoretycznej; przepisowy wiek oraz budowa fizyczna.	Pozostawienie w szeregach Nowej Armii; przeniesienie do służby w 53. pułku piechoty w stopniu szeregowego.
3	Akceptowalny poziom wiedzy teoretycznej oraz umiejętności praktycznych; nieprzepisowy wiek lub pochodzenie; stwierdzona niepiśmienność.	Przeniesienie do służby w prowincjonalnych oddziałach obrony terytorialnej.
4	Niezadowolający poziom wiedzy oraz umiejętności.	Zwolnienie ze służby w wojsku.

Źródło: *Jiangxi shiban zhengbing zhangcheng...*, [w:] QXBY, s. 234.

Implementacja tego planu przebiegała jednak dosyć opieszale. W następnych latach kolejni gubernatorzy Jiangxi (Shen Yuqing 沈瑜慶, 1858–1918 oraz Feng Rukui 馮汝驥, 1859–1911) w słanych do Pekinu memoriałach informowali, że w szeregach 27. brygady mieszanej znaczny odsetek żołnierzy — z racji pochodzenia, budowy fizycznej czy wieku — nadal nie przystawał do nakreślonych wcześniej przepisów. Nerozwiazanym problemem pozostawała też kwestia niezadowolającego poziomu dyscypliny. Ponadto z szeregów jednostki nadal nie wyrugowano wszystkich oficerów starej daty, nieposiadających stosownego wykształcenia⁷⁰⁴. Także formowanie kolejnych pododdziałów było naznaczone nie lada trudnościami. We wrześniu 1907 roku ówczesny gubernator prowincji — mandżurski chorągwianny Ruiliang (瑞良, 1862–1938) — poinformował Pekin o zamiarze rozbudowy prowincjonalnych sił Nowej Armii do poziomu brygady mieszanej, w wyniku czego miały one powiększyć się

⁷⁰⁴ GGBJDZ XT, No. 185466, *Zouwei bian cheng lujun bunchengxie banli qingxing you* 奏為編成陸軍混成協辦情形由 [(Memoriał) złożony w sprawie stanu formowania brygady mieszanej], *Xuantong yuan nian shi'er yue shi wu ri* 宣統元年十二月十五日 [XT 1/12/15 (25.01.1910)]; *Jiangxi xunfu Shen Yuqing zou* 江西巡撫沈瑜慶奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora Jiangxi Shen Yuqinga], *Guangxu sanshi si nian qi yue ershi wu ri* 光緒三十四年七月二十五日 [GX 34/9/25 (19.10.1908)], [w:] QXBY, s. 234–235. Przegląd jednostki, przeprowadzony w 1909 roku przez Zhang Huaizhi, wykazał, że w pododdziałach piechoty, kawalerii oraz artylerii żołnierze pochodzący spoza prowincji nadal stanowili około połowy ich składu osobowego. Zob. *Zhang Huaizhi fengzhi jiancha Jiangxi xinjun qingxing zou* 張懷芝奉旨檢查江西新軍情形奏 [(Memoriał) złożony przez Zhang Huaizhi, na mocy edyktu badającego stan Nowej Armii w Jiangxi], *Xuantong yuan nian* 宣統元年 [XT 1 (1909)], [w:] QXBY, s. 236. W tym samym roku prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem nakreśliło nowy zbiór regulacji dotyczących rekrutacji do wojska, tym razem w pełni przystający do przepisów obowiązujących w reszcie kraju. Zob. *Jiangxi sheng zhi: junshi zhi...*, s. 564.

o jeden dywizjon artylerii, dwie kompanie taborów oraz dwie kolejne w wojskach saperских⁷⁰⁵. W praktyce dokonała się ona poprzez uszczuplenie liczebności dotychczas istniejącego 2. pułku piechoty o jeden batalion. Powstała wyrwę załatwano drogą poboru uzupełniającego, tym razem wśród mieszkańców prowincji⁷⁰⁶. W podobny sposób zamierzano wypełnić szeregi kompanii saperów oraz taborów. Ich formowanie opóźnił jednak brak wykształconych oficerów, który to problem władze prowincji postanowiły zniwelować poprzez uruchomienie sześciomiesięcznego kursu dokształcającego⁷⁰⁷. Ostatecznie w każdym z obu wskazanych tu rodzajów broni udało się sformować tylko po jednej kompanii, zamiast pierwotnie planowanych dwóch (zob. tablica 6). Najwięcej kłopotów przysporzył jednak brygadowy dywizjon kawalerii (jedyne w całej jednostce), którego formowanie zakończono w marcu 1908 roku. Większość koni w składzie dwóch pierwotnie sformowanych szwadronów po pewnym czasie padła, podczas gdy pozostałe na ogół były już stare i słabowite. Chorągwi Ruiliang starał się tłumaczyć wysoką śmiertelność tych zwierząt niedostatkami odpowiednio wykwalifikowanych służb tyłowych oraz generalnie niesprzyjającymi warunkami, panującymi w Jiangxi — prowincji, w której dominuje górzysty teren poprzecinany licznymi rzekami⁷⁰⁸.

Istotę problemów prowincjonalnej Nowej Armii dobrze ilustruje skala radykalnych cięć w finansach jednostki. Oficerom, w zależności od posiadanego stopnia, obniżono uposażenia o 30% do 40%. Szeregowi oraz starsi szeregowi także otrzymywali żołd w zmniejszonym wymiarze

705 *Jiangxi xunfu Ruiliang zhi Lujunbu dian* 江西巡抚瑞良致陆军部电 [Telegram gubernatora Jiangxi Ruilianga do Ministerstwa Sił Lądowych], *Guangxu sanshisan nian, ba yue chuyi ri*, 光绪三十三年八月初一日 [GX 33/8/1 (8.09.1907)], [w:] QXBY, s. 233. Brak taborów w składzie prowincjonalnych sił Nowej Armii okazał się szczególnie dotkliwy podczas powstania w powiecie Pingxiang, na przełomie 1906 i 1907 roku. W rezultacie każdemu z trzech batalionów piechoty, wyekspediowanych w rejon walk doraźnie przydzielono po 200 tragarzy. Zob. TNA FO 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 1, Report No. 35 (A). Troops in Kiu-kiang and Kiang-si, s. 2.

706 *Jiangxi ge xiang caizheng chukuan shuomingshu...*, *junzheng fei*, s. 28.

707 GGBJDZXT, No. 185466, *Zouwei bian cheng lujun bunchengxie banli qingxing you*, *Xuantong yuan nian shi'er yue shiwu ri...*

708 *Ruiliang pianzou* 瑞良片奏 [Podręczny memoriał złożony przez Ruilianga], *Guangxu sanshisan nian jiu yue shi ri* 光绪三十三年九月十日 [GX 33/9/10 (16.10.1907)], [w:] QXBY, s. 233. Wedle obserwacji brytyjskiego attaché wojskowego ppłk. Michaela Edwarda Willoughby'ego poczynionych wiosną 1910 roku dywizjon kawalerii z garnizonu Nanchangu prezentował się najgorzej spośród wszystkich, które miał okazję oglądać w Cesarstwie Qingów. Zob. TNA FO 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 5, 6.

(odpowiednio 3,9 i 4,2 taela) i w dodatku musieli sami zatroszczyć się o swoje wyżywienie⁷⁰⁹. Z tego samego powodu, żołnierze nie doczekali się nowych koszar; doraźnie kwaterowano ich na każdej dostępnej przestrzeni (głównie na terenie miejskich świątyni). Nie udało się także przeprowadzić uniformizacji uzbrojenia obu pułków piechoty (zob. tablica 7). Od początku 1910 roku Jiangxi zaczęła bronić, z trudem uzbierana, 27. brygada mieszana sił lądowych (*lujun di ershiqi hunchengxie*, 陸軍第二十七混成協). Jeśli jednak przyjmiemy za punkt odniesienia stan z początku dekady Nowej Administracji, wówczas łatwiej będzie nam dostrzec skok jakościowy, jaki — w zestawieniu z dotychczasowymi porządkami — nadal prezentowała swoim istnieniem Nowa Armia prowincji Jiangxi.

W okresie podlegającym ocenie doszło do zmiany tego co antyczne na nowoczesne, dawny dzielny [*yong*, 勇; to jest żołnierz starych formacji — M.N.] zaś, z wielką białą tarczą na plecach i klatce piersiowej, zniknął na dobre. Obrazowość ustąpiła miejsca użyteczności i gdzie przedtem przegląd wojska był feerią barw, można teraz zaobserwować tylko szarość, granat, lub czerń. Nowoczesny żołnierz w Jiangxi opiera się o wzorce ustanowione przez Jego Eks-celencję Yüan Shih-k'iaia [Yuan Shikaia]⁷¹⁰.

Na pierwszego dowódcę jednostki został wyznaczony Shang Dequan (商德全, 1863–1930) — absolwent przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie, jednocześnie należący wąskiego grona stypendystów wysłanych do nauki w Niemczech⁷¹¹. Po przegranej dla Cesarstwa wojnie z Japonią zasilili szeregi Nowo Utworzonej Armii Yuan Shikaia. W powołanej przy tej jednostce szkole garnizonowej (*suiying xuetang*) przypadła mu funkcja wykładowcy, którą to pełnił równoległe do służby w organicznym oddziale artylerii. Do Nanchangu przybył jeszcze przed

⁷⁰⁹ *Jiangxi ge xiang caizheng chukuan shuomingshu...*, *junzheng fei*, s. 28.

⁷¹⁰ Cyt. za: *Decennial Reports, 1902 – 1911*, s. 375. Równocześnie w szeregach jednostki nie brakowało starannie wykształconych żołnierzy (w tym posiadaczy niższych tytułów egzaminacyjnych). Niemal wszyscy oficerowie jednostki mogli wylegitymować się dyplomem któregoś z krajowych (głównie w Wuchangu lub Nankinie) bądź zagranicznych szkół wojskowych. Zob. Li Liejun, *Li Liejun jiangjun zizhuan...*, s. 7; NARA GRDS NMF, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 230–231.

⁷¹¹ W 1888 roku pięciu najlepszych słuchaczy przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie (Duan Qirui, Wu Dingyuan 吳鼎元, Kong Qingtang 孔慶塘, Teng Yuzao 滕毓藻 oraz Shang Dequan), uzyskało możliwość kontynuowania edukacji wojskowej w tym kraju. W podróży do Europy towarzyszył im agent zakładów zbrojeniowych Kruppa w Cesarstwie Qingów Theodor Schnell (*Ruinai'er*, 瑞乃爾; 1847–1897). Zob. Xu Jian 徐健, *Wan Qing guanpai liu De xuesheng yanjiu* 晚清官派留德學生研究 [Badania nad studentami na rządowych stypendiach w Niemczech w późnym okresie panowania dynastii Qing], „Shixue Jikan” 史學集刊 [Zeszyty Historyczne] 2010, nr 1, s. 73.

zakończeniem procesu formowania brygady mieszanej. Jednak jego służba w stołecznym Nanchangu miała dosyć przelotny charakter. Już 1910 roku Shang powrócił na północ kraju, gdzie — na wniosek Yinchanga — objął posadę komendanta armijnej szkoły wojskowej drugiego stopnia (*lujun zhong xuetao*) w podpekińskim Qinghe⁷¹². W jego miejsce do stolicy Jiangxi przybył pochodzący z Jiangsu Wu Jiezhang (吳介璋, 1875–1926), który pełnił tę funkcję aż do wybuchu rewolucji *xinhai*. Jego styczność z mundurem sięgała jeszcze ostatnich lat XIX wieku, wraz ze zdaniem tradycyjnego egzaminu państwowego dla wojskowych (*wuju*), a następnie zdobyciem dyplomu ukończenia nankińskiej akademii wojsk lądowych (*Jiangnan Lushi Xuetao*). W późniejszych latach pomagał Wei Guangtao budować zręby zaplecza administracyjnego dla zreformowanych sił w Jiangsu. Przed objęciem dowództwa nad Nową Armią prowincji Jiangxi, kierował pracami miejscowej szkoły wojskowej pierwszego stopnia (*lujun xiao xuetao*)⁷¹³. Spore grono podopiecznych Wu, dzięki nawiązaniom z nim *guanxi*, otrzymało w następnych latach awanse na pierwsze stopnie oficerskie oraz skierowanie do objęcia komendy nad pododdziałami 27. brygady mieszanej⁷¹⁴.

W 1911 roku w szeregach stacjonującego w Nanchangu 54. pułku piechoty zostało wykryte ognisko radykalnej agitacji politycznej. Władze prowincji, nabrawszy obaw co do lojalności całego oddziału, zdecydowały się skierować go do powiatu Pingxiang — na zachodniej rubieży prowincji i jednocześnie z dala od jej politycznego serca. W jego miejsce gubernator Feng polecił wystawić 55. pułk piechoty. W tym celu reorganizacji poddano część miejscowych oddziałów obrony terytorialnej (łącznie pięć *yíng*), domyślnie uważanych za bardziej lojalne⁷¹⁵. W ostatecznym rozrachunku nowo powstały pułk stał się siłą, która przyczyniła się do zakończenia mandżurskich rządów w tej części Chin. Trzydziestego października 1911 roku, niespełna tydzień po w zasadzie

712 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 528; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 852; Liu Fenghan, *Wuwei jun...*, s. 494.

713 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 700; Li Genyuan 李根源, *Gu qian Jiangxi dudu Wu jun mubiao* 故前江西都督吳君墓表 [Inskrypcja nagrobna zmarłego byłego gubernatora wojskowego Jiangxi pana Wu (Jiezhanga)], *Xinhai renwu bei zhuan ji...*, s. 411.

714 Peng Chengwan 彭程万, *Jiangxi guangfu he guangfu hou de zhengju* 江西光復和光復后的政局 [Restauracja władzy nad Jiangxi i późniejsza sytuacja polityczna], [w:] XGH, t. 4, s. 304; Wu Tiecheng, *Wu Tiecheng huiyilu...*, s. 27–28; *Xinhai geming cidian...*, s. 199.

715 Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinhai geming shigao*, t. 3, 1911 nian de da qiyi, s. 243; NARA WDGSS CWR, Roll 92, No. 1032, *Bowley do War Department, 7.04.1913*, Subject: Changes Report for the Chinese Army, 1912, s. 5.

bezkrwawym przewrocie Nowej Armii w Jiujiangu (24 października), żołnierze z garnizonu Nanchangu opanowali kluczowe budynki w stolicy prowincji. Następnego dnia w mieście ukonstytuował się rewolucyjny rząd wojskowy, na którego czele stanął dotychczasowy dowódca brygady mieszanej⁷¹⁶.

716 Krótkotrwały opór stawiał tylko jeden batalion ze składu tego pułku. Zob. Guo Xiaocheng, *Zhongguo geming jishi benmo, di er pian, Ge sheng geming zhiliu...*, s. 18–21; Ouyang Wu 欧阳武, *Jinagxi guangfu he erci geming de qinshen jingli* 江西光复和二次革命的亲身经历 [Osobiste doświadczenia z restauracji władzy nad Jiangxi oraz drugiej rewolucji], [w:] XGH, t. 4, s. 313; Jiang Junyang 蒋君羊, *Xinhai Jiangxi guangfu ji* 辛亥江西光復記 [Opis restauracji władzy nad Jiangxi], [w:] *Geming wenxian...*, t. 4, s. 77; Zhou Yongneng *xiansheng fangwen jilu...*, s. 7–8; *Zai Nankin Suzuki ryōji yori Uchida gaimu daijin ate* 在南京鈴木領事ヨリ内田外務大臣宛 [Konsul w Nankinie Suzuki (Eisaku) do ministra spraw zagranicznych Uchidy (Kōsai)], *Meiji 44-nen 10-gatsu 25-nichi* 明治44年10月25日 [M] 44/10/25 (25.10.1911), [w:] NGB, t. 44, *Shinkoku jihen (shingai kakumei)*, *Jōkan*, s. 11; *Zai Shanhai Ariyoshi sōryōji yori Uchida gaimu daijin ate* 在上海有吉總領事ヨリ内田外務大臣宛 [Konsul generalny w Szanghaju Ariyoshi (Akira) do ministra spraw zagranicznych Uchidy (Kōsai)], *Meiji 44-nen 11-gatsu nanoka* 明治44年11月7日 [MJ 44/11/7 (7.11.1911)], [w:] *ibidem*, s. 20.

Rozdział 5. Nowa Armia na południu Cesarstwa

Prowincja Zhejiang

Po upadku reżimu Mingów w połowie XVII wieku oraz naznaczonej szczególną brutalnością kampanii wojennej, zapoczątkowującej qingowskie rządy nad wschodnią częścią Chin właściwych, nadmorski Zhejiang zaznał stosunkowo długiego okresu stabilizacji i dobrobytu. Dzięki niemu stołeczne Hangzhou — niegdyś siedziba cesarzy z dynastii Song, a także miejsce, w którym Wielki Kanał łączy się z rzeką Qiantang (*Qiantang Jiang*, 錢塘江), kluczową arterią komunikacyjną prowincji — utrzymało swoją pozycję jednego z ważniejszych ośrodków życia ekonomicznego oraz kulturalnego Cesarstwa. Sąsiadujące z miastem Jezioro Zachodnie (*Xi Hu*, 西湖) zaś, aż po dziś dzień jeden z najbardziej malowniczych obiektów w kraju, stanowiło obowiązkowy przystanek podczas podróży inspekcyjnych południowych prowincji (*nanxun*, 南巡), podejmowanych przez mandżurskich dynastów. Z tych właśnie względów przeniesienie na posadę urzędniczą w Hangzhou uchodziło wtedy za formę nagrody, wieńczącej długoletnią służbę w terenowych strukturach cesarskiego aparatu biurokratycznego⁷¹⁷.

Niespełna dwa stulecia później wojna ponownie zawitała do granic Zhejiangu. Wiosną 1840 roku u jego wybrzeży pojawiły się okręty Royal Navy, osłaniające punktowe desanty wojsk brytyjskich. O ile jednak agresorzy zdołali bez większych trudności opanować Ningbo (13 października

⁷¹⁷ P.K. Crossley, *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World...*, s. 62–64, 67.

1841 roku), tak w położonym na południowy wschód od stolicy prowincji garnizonie Ośmiu Chorągwi w Zhapu (乍浦) — strzegącym północnych wód Zatoki Hangzhou — napotkali na zaskakująco twardy opór, aczkolwiek ostatecznie złamany po kilkugodzinnych walkach (18 maja 1842 roku). W opanowanym mieście zwycięzcy zastali wstrząsający widok. Pokonani chorągwiani, nie chcąc dostać się do niewoli, wraz z całymi rodzinami wybrali samobójczą śmierć — ponury scenariusz, który miał powtórzyć się na ulicach Zhenjiangu zdobytego przez Brytyjczyków dwa miesiące później (21 lipca)⁷¹⁸. W następstwie kończącego tak zwaną „First China War” (jak poddani królowej Wiktorii nazywali pierwszą wojnę opiumową) traktatu pokojowego z Nankinu, Ningbo stało się jedną z pięciu enklaw, na terenie których cudzoziemcy mogli osiedlać się oraz handlować. I choć w ostatnich latach panowania dynastii Qing był to jeden z ważniejszych punktów wymiany towarowej Cesarstwa ze światem zewnętrznym, od samego początku — podobnie jak w przypadku Hangzhou, otwartego jako port traktatowy pod koniec września 1896 roku (na mocy postanowień pokoju z Shimonoseki) — niezmienne przyćmiewały go obroty notowane przez nieodległy Szanghaj⁷¹⁹.

Z perspektywy mieszkańców Zhejiangu znacznie większym wstrząsem od zbrojnego wtargnięcia „zamorskich barbarzyńców” okazały się doświadczenia późniejszej wojny domowej Qingów z Niebiańskim Państwem Najwyższego Pokoju, która w końcowej fazie objęła swoimi działaniami terytorium prowincji⁷²⁰. Na początku 1860 roku Hangzhou stało się celem śmiałego rajdu tajpingów, chcących, poprzez uderzenie w to słabo bronione „miękkie podbrzusze” przeciwnika, odciągnąć przynajmniej część jego sił, zagrażających od południa Niebiańskiej Stolicy (*Tianjing*, 天京). Obrona miasta załamała się po gwałtownym szturmie zgrupowania pod komendą Lojalnego Króla (*Zhong Wang*, 忠王) Li Xiuchenga (李秀成, 1823–1864), bezsprzecznie jednego z najzdolniejszych wojskowych na usługach powstańczego państwa. Skuteczny odpór stawiała mu jedynie ufortyfikowana dzielnica zamieszkała przez chorągwianych. Chociaż zdobywca niebawem wycofał się na północ (zawczasu upewniwszy się, że zasadniczy cel wyprawy został osiągnięty), Zhejiang

⁷¹⁸ *Ibidem*, s. 103–113; Mao Haijian 茅海建, *Tianchao de bengkui: yapien zhanzheng zai yanjiu* 天朝的崩溃: 鸦片战争在研究 [Upadek Niebiańskiego Imperium: ponowne rozpatrzenie wojny opiumowej], wyd. 2, Beijing 2005, s. 356–361, 365–368, 374–375, 385–387, 431–434.

⁷¹⁹ *Decennial reports, 1902–1911...*, t. 2, s. 57–59; R. Nield, *China's Foreign Places. The Foreign Presence in China in the Treaty Port Era, 1840–1943...*, s. 173–174, 179–180.

⁷²⁰ Do pierwszego ataku powstańców na Zhejiang doszło jeszcze wiosną 1858 roku. Zob. Li Guoqi, *Zhongguo xiandaihua de quyuan yanjiu: Min, Zhe, Tai diqu, 1860–1916...*, s. 145–146.

w nadchodzących miesiącach był wystawiony na kolejne ataki tajpingowskich zagonów. Wiosną następnego roku przybrały one na sile, prowadząc do opanowania większości kluczowych ośrodków miejskich prowincji. Hangzhou, którego populacja w wyniku napływu uchodźców oraz żołnierzy rozrosła się do około 2,3 milionów ludzi (z wcześniejszych 600 tysięcy), upadło po dwumiesięcznym oblężeniu⁷²¹.

Powstańczej okupacji oraz późniejszemu odbijaniu utraconych terenów przez wojska qingowskie towarzyszyło żniwo śmierci oraz zniszczenia materialne, których skala była porównywalna jedynie do tych, których równolegle doświadczyła południowa część sąsiadującej z Zhejiangiem prowincji Jiangsu oraz niektóre powiaty w granicach Anhui⁷²². Głód stał się powszednim doświadczeniem mieszkańców terenów objętych walkami. Z kolei o załamaniu dotychczasowego porządku społecznego czytelnie przypominały stosy niepogrzebanych ciał oraz przypadki kanibalizmu⁷²³. Choć rządowe szacunki odnośnie do strat ludnościowych Zhejiangu (spadek z niecałych 30,4 milionów w 1859 roku do zaledwie 6,378 milionów siedem lat później) mogą być zawyżone, wciąż nie ulega wątpliwości, że należały do największych spośród wszystkich terenów objętych wojną domową. Kolejne dekady wprawdzie przyniosły zauważalne odbicie demograficzne oraz ekonomiczne⁷²⁴, jednak bliżny po

⁷²¹ Cui Zhiqing, *Taiping Tianguo zhanzheng quanshi...*, t. 3, *Zhanlue xiangchi* 战略相持 [Strategiczny impas], s. 1998–2020 (w szczególności: s. 2012–2015); *Zhongguo lidai zhanzheng shi...*, t. 18, s. 152–153; P.K. Crossley, *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World...*, s. 129–130, 132–133.

⁷²² Wciąż trzeba pamiętać, że taki stan rzeczy nie był reprezentatywny dla całego terytorium prowincji. Obecność tajpingów w nadmorskim Ningbo (grudzień 1861 – maj 1862 roku), zajętem właściwie bez walki, cechowała się ich dużą troską o utrzymanie porządku publicznego oraz poprawnych relacji z przedstawicielami mocarstw zachodnich. W tym kontekście późniejsze antypowstańcze tyraady tych ostatnich, ewidentnie sprzyjających Qingom, zdają się więcej mówić o poglądach i uprzedzeniach osób je wygłaszających, niż o złożoności rzeczywistej sytuacji na terenach kontrolowanych przez Niebiańskie Państwo. Zob. S. Uhalley, *The Taipings at Ningpo: the Significance of a Forgotten Event*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 11, 1972, s. 19–24.

⁷²³ P.K. Crossley, *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History...*, s. 117; T.S. Meyer-Fong, *What Remains. Coming to Terms with Civil War in 19th Century China...*, s. 101, 103, 106–107.

⁷²⁴ Li Guoqi, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Min, Zhe, Tai diqu, 1860–1916...*, s. 148–149, 152–153, 429, 432–451. Bardziej konserwatywne szacunki wskazują na to, iż działania wojenne doprowadziły do skurczenia populacji Zhejiangu o 52%. Stan przedwojenny prowincja ponownie osiągnęła dopiero w drugiej połowie XX wieku. Zob. Cao Shuji 曹树基, Wang Yushang 王玉尚, *Taiping Tianguo zhanzheng dui Zhejiang renkou de yinxiang* 太平天国战争对浙江人口的影响 [Wpływ wojny Niebiańskiego Państwa Najwyższego Pokoju na populację Zhejiangu], „Fudan Xuebao (Shehui Kexue Ban)” 复旦学报 (社会科学版) [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Fudan (Nauki Społeczne)], 2000, nr 5, s. 43.

minionym konflikcie jeszcze na początku następnego stulecia dawały się zaobserwować w przestrzeni publicznej. Przejawiały się one w zauważalnie rzadszej zabudowie mieszkalnej niektórych miast oraz zniszczonych fortyfikacjach, których już nie odbudowano⁷²⁵.

Dekada Nowej Administracji przyniosła ze sobą nowe wyzwania. Niezależnie od istniejącego wówczas konsensusu w kwestii zasadności zmian jako takich (także politycznych), kwestią sporną pozostawały ich dalekosiężne implikacje, niosące ze sobą gruntowną reorganizację dotychczasowych stosunków struktur państwa ze społeczeństwem⁷²⁶. Zamanifestowały się one szczególnie wyraźnie w kontekście rozbieżnych wizji rozbudowy infrastruktury kolejowej w tej części Cesarstwa. Koncesja na budowę linii łączącej szanghajską metropolię z portami w Hangzhou i Ningbo, pozyskana jeszcze w 1898 roku przez brytyjski syndykat, stała się solą w oku prowincjonalnych patriotów dążących do wyrugowania obcych wpływów w tym obszarze. Powołana przez nich prywatna spółka kolejowa — powstała w atmosferze zagrożenia ekonomicznym „rozdrapaniem” kraju przez mocarstwa, w następstwie zainicjowanego przez nie w ostatnich latach XIX wieku tak zwanego „wyścigu po koncesje” — postawiła sobie za cel realizację tego przedsięwzięcia inżynierskiego bez uciekania się do pomocy zza granicy. Pod ich naciskiem w marcu 1908 roku doszło do podpisania nowej umowy z brytyjskim inwestorem, wydatnie ograniczającej jego wpływ na wspomniane tu połączenie. Wojownicza postawa, jaką podczas prowadzonych negocjacji wykazali się notable z Zhejiangu, wyrastająca z ich rosnącego zaangażowania w sferę polityki, stanowiła dla Pekinu niepokojący prognostyk na przyszłość — chwilowo zaistniało nawet ryzyko czołowej kolizji obu stron. Tym bardziej, że powodzenie ambitnych programów reform, w tym powołania miejscowych sił Nowej Armii, w znacznej mierze zależało od harmonijnej kooperacji władz z lokalnymi elitami⁷²⁷.

Zgodnie z rządowym planem z sierpnia 1907 roku prowincja Zhejiang została zobowiązana do wystawienia jednej dywizji, której formowanie powinno zostać ukończone w przeciągu dwóch następnych lat.

725 C.D. Bruce, *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H. I. M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China...*, s. 133.

726 M.B. Rankin, *Elite Activism and Political Transformation in China: Zhejiang Province, 1865–1911...*, s. 203–204.

727 *Ibidem*, s. 251–253, 258–283; M. Nowikiewicz, „Niemile przebudzenie” — Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911)..., s. 18–24. Bardziej ortodoksyjna (aczkolwiek dobrze udokumentowana) interpretacja: Mi Rucheng, *Diguo zhuyi yu Zhongguo tielu 1847–1949...*, s. 160–165.

Stosunkowo krótki czas, w porównaniu do pozostałych prowincji Cesarstwa, pekińczy decydenci argumentowali położeniem geograficznym Zhejiangu — obszaru szczególnie narażonego na potencjalną agresję któregoś z mocarstw. Resort wojsk lądowych ponadto optymistycznie zakładał, że zadanie rozbudowy istniejącej wówczas brygady piechoty do poziomu dywizji nie powinno przysporzyć miejscowym władzom większych trudności⁷²⁸. W ostatecznym rozrachunku oczekiwania Yikuanga, pełniącego funkcję cesarskiego komisarza kierującego sprawami Ministerstwa Sił Lądowych (*Guanli Lujunbu shiwu dachen*, 管理陸軍部事務大臣), dalece rozminęły się z rzeczywistością. Skąpe zasoby finansowe prowincji, w połączeniu z niezadowalającymi rezultatami kolejnych kampanii rekrutacyjnych, stawiały jej gubernatorów przed zadaniem, któremu — pomimo wysiłków — nie byli w stanie sprostać. Tuż przed wybuchem rewolucji republikańskiej na terenie Zhejiangu stacjonowała wprawdzie jednostka Nowej Armii o nominalnej sile dywizji, jednak w rzeczywistości borykała się ona poważnymi brakami etatowymi. Z tego powodu była właściwie brygadą mieszaną, której we wrześniu 1910 roku jedynie przydzielono nowego dowódcę wraz z towarzyszącym sztabem. Odtąd funkcjonowała jako tymczasowo sformowana 21. Dywizja Sił Lądowych (*zan bian lujun di ershiyi zhen*, 暫編陸軍第二十一鎮).

U progu dekady Nowej Administracji przemiany w obronności Zhejiangu miały dosyć ograniczony charakter. W 1902 roku ówczesny gubernator prowincji Ren Daorong (任道鎔, 1823–1906)⁷²⁹ polecił, aby spośród znajdujących się pod jego jurysdykcją sił wybrano najbardziej obiecujących żołnierzy, a następnie sformowano z nich 1. przygotowany oddział wojsk szkolonych Zhejiangu (*Zhejiang wubei lianjun di yi ying*, 浙江武備練軍第一營)⁷³⁰. Funkcjonował on przy powołanej jeszcze

⁷²⁸ „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshisan nian shi yue ershi wu ri, junshi*, s. 95.

⁷²⁹ Początki jego kariery publicznej sięgały lat pięćdziesiątych XIX wieku, gdy Cesarstwo zmagало się z licznymi wystąpieniami antyrządowymi. Dzięki sukcesom w organizowaniu wysiłku militarnego oraz rekomendacji Li Hongzhang, piął się po kolejnych szczeblach hierarchii urzędniczej. W 1900 roku, stojąc na czele administracji Henanu, Ren uchronił tę prowincję przed napływem milicji tak zwanych bokserów. Rok później otrzymał przeniesienie do służby w Hangzhou. Zob. *Qingshigao*..., *juan* 450, *liezhuan* 237, s. 3a–3b.

⁷³⁰ W momencie sformowania jego liczebność wynosiła 932 żołnierzy. Komendę nad nim objął jeden pierwszych stypendystów qingowskich w murach *Rikugun Shikan Gakkō*, pochodzący z Hubei Xu Fangzhao (徐方詔). Niejasności wokół jego tożsamości wynikają z niespójnego zapisu imienia w zachowanych przekazach źródłowych (zapisywane także jako: Fangqian, 方謙 lub — mniej prawdopodobnie — Fangzhao 方朝). Zob. *Zhejiang xunfu Chengxun zou* 江巡撫誠勛奏 [(Memorial) złożony przez gubernatora Zhejiangu Chengxuna], *Guangxu ershijiu nian* 光緒二十九年 [GX 29 (1903)], [w:] QXBY, s. 224; *Saishin Shina kanshinroku*..., *furoku*, s. 392; Xiang Xiong Xiao 項雄霄, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifan jun ru Zhe zhi* 浙江軍事紀

w 1897 roku w stołecznym Hangzhou przygotowawczej szkole wojskowej (*wubei xuetaang*)⁷³¹. Jej pracami kierował cywilny urzędnik z Jiangsu Wu Yuanzhi (伍元芝, 1865–1923)⁷³². Kilka lat później zastąpił go mongolski chorągwiany Sando (chiń. *Sanduo*, 三多, 1876–1941), pochodzący z miejscowego garnizonu Ośmiu Chorągwi i cieszący się opinią sprawnego administratora⁷³³. Rzeczywistymi animatorami tej szkoły byli jednak wykładowcy w jej murach japońscy doradcy. We wrześniu 1899 roku, jako pierwszy spośród dosyć licznej grupy instruktorów z wyspiarskiego cesarstwa (w zestawieniu z sytuacją w pozostałych rejonach kraju)⁷³⁴,

要, 从清末起至北伐军入浙止 [Przegląd spraw wojskowych Zhejiangu, od końca panowania Qingów do wkroczenia armii ekspedycyjnej do Zhejiangu], *Zhejiang wenshi ziliao xuanji* 浙江文史資料選輯 [Wybór materiałów literacko-historycznych Zhejiangu], t. 2, red. Zhongguo Remin Zhengzhi Xieshang Huiyi Zhe Sheng Wei Yuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Wei Yuanhui, 中国人民政治协商會議浙省委員會文史資料研究委員會, Hangzhou 1962, s. 10.

731 Jej zabudowania znajdowały się nieopodal ufundowanego w tym samym roku Uniwersytetu Zhejiangu (*Zhejiang Daxue*, 浙江大學). Zob. Luo Ergang, *Wan Qing bingzhi...*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi...*, s. 21; Shi Quansheng, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi...*, s. 73; Zhou Yawei 周亞卫, *Guangfubui jianwen zayi* 光復會見聞雜憶 [Fragmentaryczne wspomnienia o tym, co wiem na temat Stowarzyszenia Restauracji], [w:] XGH, t. 1, s. 624.

732 Pod koniec 1905 roku ówczesny gubernator Zhejiangu, Nie Jigui (聶緝渠, 1855–1911), usunął Wu ze stanowiska, powołując się na jego rzekomo trudny charakter. Wydalony urzędnik — jak głosił oficjalny raport — miał być „z natury zarozumiały i głuchy na głos otoczenia” (*xingqing fuwang, buxu renyan*, 性情浮妄不恤人言). Zachowane memuary (miejscami rozmiągające się z faktami) milczą na temat okoliczności jego zwolnienia. Jednocześnie są one zasadniczo zgodne w kwestii odważnych, jak na ówczesne standardy, poglądów politycznych Wu. Cyt. za: „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshiyi nian shi'er yue ershiwu ri, yuzhi* 諭旨 [Edykty cesarskie], s. 57; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 373, *Guangxu sanshiyi nian shi'er yue shiwu ri* 光緒三十四年十月十五日 [GX 34/10/15 (08.11.1908)], s. 14; „Zhejiang Chao” 浙江潮 [Fale Krótej Rzeki] 1, 1903, nr 8, s. 170; Ge Jing'en, *Xinhai geming zai Zhejiang...*, s. 91–93. Xiang Xiong Xiao 項雄霄, *Xinhai geming zai Zhejiang* 辛亥革命在浙江 [Rewolucja *xinhai* w Zhejiangu], [w:] *Zhejiang xinhai geming huiyilu* 浙江辛亥革命回忆录 [Zapiski wspomnień z rewolucji *xinhai* w Zhejiangu], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Zhejiang Sheng Wei Yuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Wei Yuanhui 中国人民政治协商會議浙江省委員會文史資料研究委員會 (dalej: ZXGH), Hangzhou 1981, s. 169; Xiang Xiong Xiao, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifa jun ru Zhe zhi...*, s. 2.

733 Zob. TNA FO, 371/214/28435, No. 319, *Jordan do Greya*, 5.07.1907, Enclosure No. 1, (Report No. 36) Report on the Lu-Chün at Hang-chow Fu, Province of Chekiang, s. 1. W 1909 roku Sando otrzymał przeniesienie do Pekinu, a następnie do Urgi w Mongolii Zewnętrznej (obecnie: Ułan Bator), gdzie koordynował działaniami na rzecz zacieśnienia kontroli Pekinu nad tą częścią Cesarstwa (ku rosnącemu niezadowoleniu miejscowych elit). Zob. T.E. Ewing, *Ch'ing Policies in Outer Mongolia, 1900–1911*, „Modern Asian Studies” 11, 1980, nr 1, s. 153; U. Onon, D. Pritchatt, *Asia's First Modern Revolution. Mongolia Proclaims Its Independence in 1911*, Leiden-New York 1989, s. 5–9; Feng Jianyong 冯建勇, *Xinhai geming yu jindai Zhongguo bianjiang zhengzhi bianqian yanjiu* 辛亥革命与近代中国边疆政治变迁研究 [Studia nad rewolucją *xinhai* oraz przemianami politycznymi na pograniczu nowożytnych Chin], Ha'erbin 2011, s. 148–149.

734 W dostępnych materiałach występują rozbieżności w kwestii liczby japońskich wojskowych oddelegowanych do Zhejiangu. Badania Hu Mengyinga i He Fei wskazują na obecność łącznie ośmiu doradców z tego kraju. Natomiast według danych wczesnorepublikańskiego Mini-

do Hangzhou zawitał kpt. Saitō Suejirō (斎藤季治郎, 1867–1921) — późniejszy attaché wojskowy w republikańskich Chinach oraz uczestnik ekspedycji syberyjskiej (1918–1922)⁷³⁵. Kilkuletni pobyt w stolicy Zhejiangu oznaczał dla nich nie tylko godziwe uposażenie od władz qingowskich, lecz także możliwość zdobycia unikalnego doświadczenia, jakim mogli się poszczycić tak zwani „chińscy eksperci” (*Shinatsū*) z szeregów Cesarskiej Armii Japonii. Ich obserwacje dotyczące sytuacji wewnętrznej prowincji trafiały następnie na papier, w formie raportów wywiadowczych przesyłanych do Tokio⁷³⁶. Taką cenę płacił reżim mandżurski za korzyści czerpane w ramach współpracy wojskowej z zamorskimi potęgami. Szkoła w niezmiennym kształcie funkcjonowała jeszcze do maja 1907 roku, po czym została zintegrowana z krajowym systemem szkolnictwa wojskowego (jako: *lujun xiao xuetang*). Doradców z Kraju Wschodzącego Słońca zastąpili wtedy rodzimi absolwenci *Rikugun Shikan Gakkō*⁷³⁷.

Proces formowania prowincjonalnego kontyngentu Nowej Armii rozpoczął się dopiero na przełomie czerwca i lipca 1906 roku, gdy głównym lokatorem gubernatorskiego yamenu w Hangzhou był Zhang Zengyang (張曾敷, 1852–1920) — reformatorsko usposobiony, acz mniej utalentowany daleki krewny Zhang Zhidonga⁷³⁸. Wystawione wówczas dwa pułki piechoty składały się tylko z czterech batalionów. Szeregi pierwszych dwóch zapełnili najbitniejsi żołnierze z miejscowych wojsk Zielonej Flagi oraz 1. przygotowawczego oddziału wojsk szkolonych. Pozostałe zaś powstały w ramach świeżego zaciągu, przeprowadzonego w zachodnich

sterstwa Sił Lądowych, w 1899 roku przybyło ich do Hangzhou aż jedenastu. Zob. Hu Mengying 胡梦颖, He Fei 赫飞, *Qingmo Zhejiang wubei xuetang pingqin Riben junshi jiaoxi zhi ruogan wenti tantao* 清末浙江武备学堂聘请日本军事教习之若干问题探讨 [Analiza wybranych zagadnień dotyczących japońskich instruktorów wojskowych zatrudnionych w przygotowawczej szkole wojskowej (prowincji) Zhejiang w końcowym okresie dynastii Qing], „Zhejiang Shifan Daxue Xuebao” 浙江师范大学学报 [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Pedagogicznego w Zhejiangu] 46, 2021, nr 2, s. 97; *Lujun tongji jianming baogaoshu...*, *juan* 15, s. 1a.

735 Kitaoka Shin'ichi 北岡伸一, *China Experts in the Army*, [w:] *The Japanese Informal Empire in China, 1895–1937...*, s. 345. Wskazane tu studium (składnina wartościowe), koncentrując się *par excellence* na okresie republikańskim w dziejach Chin, niestety traktuje lata przełomu XIX i XX wieku w sposób wybitnie lakoniczny.

736 Hu Mengying, He Fei, *Qingmo Zhejiang wubei xuetang pingqin Riben junshi jiaoxi zhi ruogan wenti tantao...*, s. 95, 96–99.

737 Pierwszy rocznik zreorganizowanej szkoły rozpoczął naukę już pod koniec sierpnia tego roku. Zob. „Zhengzhi Guanbao”, 1909, nr 533, *Xuantong yuan nian san yue chu wu ri* 宣統元年三月初五日 [XT 1/3/5 (24.04.1909)], s. 10–11.

738 *Qingshigao...*, *juan* 449, *liezhuan* 236, s. 5a–6a; „Woqiu Zhongzi” [Fei Xingjian], *Dangdai mingren xiao zhuan...*, t. 2, s. 128–129.

prefekturach prowincji⁷³⁹. Formowanie następnej (42.) brygady piechoty, rozlokowanej na terenie portu traktatowego w Ningbo (jednego z najstarszych, gdyż otwartego jeszcze w 1844 roku), rozpoczęło się dopiero pod koniec 1910 roku. Kadr dostarczyli żołnierze przekierowani z istniejących już pododdziałów, do których niebawem dołączyły uzupełnienia — rekruci pozyskani w ramach kolejnej kampanii zaciągu na terenie prowincji oraz wyselekcjonowani żołnierze z rozwiązywanych wówczas miejscowych oddziałów Zielonej Flagi. Latem następnego roku jedynie 41. brygadę piechoty można było uznać za skompletowaną. Z kolei każdy z obu pułków 42. posiadał tylko po dwa wybrakowane bataliony. Pozostałe pododdziały 21. Dywizji nadal znajdowały się *in statu nascendi*⁷⁴⁰.

Resort sił lądowych, odnotowawszy dalece niezadowalające tempo formowania tej jednostki Nowej Armii, próbował temu przeciwdziałać. W połowie 1909 roku minister Tieliang zaproponował wcielenie w jej szeregi chorągwianych z garnizonu w Hangzhou⁷⁴¹. U progu okresu Nowej

⁷³⁹ Zob. GGBJDZ GX, *Zouwei Zhe sheng kai lian xinjun dongzhi jingfei xianxing li'an* 奏為浙省開練新軍動支經費先行立案 [Wniosek o uprzednie wpisanie do rejestru sprawy uruchomienia środków finansowych na poczet rozpoczęcia szkolenia Nowej Armii w Zhejiangu], b.d. Data zatwierdzenia memoriału: *Guangxu sanshisi nian shi'er yue chu shi ri* 光緒三十四年十二月初十日 [GX 34/12/10 (1.01.1909)]; TNA FO, 371/214/28435, No. 319, *Jordan do Greya*, 5.07.1907, Enclosure No. 1, (Report No. 36) Report on the Lu-Chün at Hang-chow Fu, Province of Chekiang, s. 2; *ibidem*, 371/223/6033, No. 24, *Jordan do Greya*, 10.01.1907, Enclosure No. 1, Extract from Hangchow Intelligence Report for December Quarter, 1906, s. 1; *Zhang Huaizhi fengzhi jiancha Zhejiang xinjun qingxing* 张怀芝奉旨检查浙江新军情形 [Zhang Huaizhi, zgodnie z cesarskim edyktem, przeprowadza inspekcję stanu Nowej Armii w Zhejiangu], *Xuantong yuan nian* 宣统元年 [XT 1 (1909)], [w:] QXBY, s. 225–226; *Zhejiang caizheng shuoming shu* 浙江財政說明書 [Omówienie finansów Zhejiangu], red. Zhejiang Qingli Caizheng Ju 浙江清理財政局, b.m.d. [1910?], *Sui chu men* 歲出門 [Kategoria rocznych rozchodów], *Jun zheng fei* 軍政費 [Wydatki na administrację wojskową], s. 11a.

⁷⁴⁰ W skład 21. Dywizji wchodziły ponadto: jeden szwadron kawalerii, niekompletny dywizjon artylerii, batalion saperów złożony z dwóch kompanii oraz jedna kompania taborów. Zob. NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283-5, No. 686, *Reeves do War Department*, 16.01.1911, Subject: Summary of Military News for December 1910, s. 7; *Zengyun zhi lujunbu dian* 增韞致陆军部电 [Telegram Zengyuna do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong er nian shi'er yue shi wu ri* 宣统二年十二月十五日 [XT 2/12/15 (15.01.1911)], [w:] QXBY, s. 227–228; *Sishi'er xie tonglingguan Xiao Xingyuan baogao* 四十二协统领官萧星垣报告 [Raport dowódcy 42. brygady Xiao Xingyuana], *Xuantong san nian san yue shiliu ri* 宣统三年三月十六日 [XT 3/3/16 (14.04.1911)], [w:] QXBY, s. 228; *Di sishiyi xie tonglingguan Cai Chengxun zhi Yinchang ban*, *Xuantong san nian qi yue...*, s. 228; Xiang Xiongxiao, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifa jun ru Zhe zhi...*, s. 12.

⁷⁴¹ *Lujunbu shangshu Tieliang deng fu Hangzhou jiangjun Ruixing zou* 陆军部尚书铁良等复杭州将军瑞兴奏 [Odpowiedź ministra sił lądowych Tielianga i innych na memorial dowódcy garnizonu w Hangzhou Ruixinga], *Xuantong yuan nian qi yue chu jiu ri*, 宣统元年七月初九日 [XT 1/7/9 (24.08.1909)], [w:] QXBY, s. 225. Był to jednocześnie jeden z najstarszych garnizonów ludności chorągwianej w Chinach właściwych, gdyż założony bezpośrednio po zdobyciu miasta przez Mandżurów w 1645 roku. U progu XX wieku pod kontrolą jego dowódcy

Administracji mieszkało w nim, wraz z rodzinami, przypuszczalnie nieco ponad 1500 wojowników⁷⁴², wówczas już niemal kompletnie pozbawionych wartości na nowoczesnym polu bitwy⁷⁴³. Ponieważ edykt z września 1901 roku, wzywający do uniformizacji wojsk Cesarstwa, nie czynił wyjątku dla ludności chorągwianej, wkrótce również dalecy potomkowie konnych zdobywców zza Wielkiego Muru, stacjonujący w stolicy Zhejiangu, wystawili własne oddziały Armii Regularnej oraz Rezerwowej. Cztery lata później ówczesny dowódca tego garnizonu Mandżur Żuihing (chiń. Ruixing, 瑞興; 1839–1915) — od dłuższego czasu żywo zainteresowany kwestią reorganizacji wojsk Ośmiu Chorągwi według zachodnich standardów⁷⁴⁴, acz prywatnie zmagający się z uzależnieniem od opium⁷⁴⁵ — przedstawił plan, wedle którego zamierzał wystawić oddział przystający

(*Hangzhou zhufang jiangjun*, 杭州駐防將軍) znajdowała się także drobna społeczność chorągwianych z Zhapu, która ocalała po pierwszej wojnie opiumowej oraz późniejszym ataku wojsk tajpingowskich (w kwietniu 1861 roku). Zob. P.K. Crossley, *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World...*, s. 57, 62, 65–66, 104, 109–116; TBL AAS IOR/L/PS/20/180/1, F.R. Rennick, *Military Report on the Province of Che-Kiang, China*, Simla 1903, s. 100; TBL AAS IOR/L/PS/20/180/2, F.R. Rennick, *Military Report on the Province of Che-Kiang, China, Chapter 4, Defences*, Simla 1903, s. 20.

⁷⁴² Zob. TNA FO, 371/214/28435, No. 319, *Jordan do Greya*, 5.07.1907, Enclosure No. 1, (Report No. 36) Report on the Lu-Chün at Hang-chow Fu, Province of Chekiang, s. 9; *ibidem*, 371/214/30180, No. 351, *Jordan do Greya*, 22.07.1907, Enclosure No. 2, Distribution of Provincial Troops in China (17 September 1907), s. 8.

⁷⁴³ Kwestia gruntownych zmian strukturalnych w obrębie Ośmiu Chorągwi, pomimo coraz głośniejszych apeli na rzecz ich całkowitego zniesienia, podnoszonych na przestrzeni okresu Nowej Administracji, aż do końca panowania dynastii Qing nie doczekała się definitywnego rozstrzygnięcia. Zob. Rhoads E. J., *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861–1928...*, s. 110–112, 137–140. W tym kontekście nie powinien dziwić brak odnośnych rekomendacji Biura Reorganizacji Finansów Zhejiangu (*Zhejiang Qingli Caizheng Ju*, 浙江清理財政局) dla garnizonu w Hanzhou (w raporcie: *shang wu qieshi banfa zhi ke yan*, 尚無切實辦法之可言). Cyt. za: *Zhejiang caizheng shuoming shu...*, *Sui chu men, Jun zheng fei*, s. 3a.

⁷⁴⁴ Zob. GGBJDZ GX, No. 141170, *Zou wei Jingzhou zhufang ying shoudao Nanyang xiebo qiang pao you* 奏為荊州駐防旗營收到南洋協撥槍礮由 [(Memoriał) złożony w sprawie odebrania przez oddziały garnizonu chorągwianych w Jingzhou karabinów i dział, przydzielonych przez (prowincję) Południowego Oceanu], *Guangxu ershisan nian wu yue ershi ri* 光緒二十三年五月二十四日 [GX 23/5/24 (23.06.1897)]; GGBJDZ GX, No. 146844, *Zou wei gai lian xinjun qing ling xin shi qiang pao* 奏為改練新軍請領新試槍礮 [(Memoriał) złożony w sprawie zmian w szkoleniu Nowej Armii, z wnioskiem o wydanie karabinów oraz dział nowego wzoru], *Guangxu ershiqi nian shi'er yue chu er ri* 光緒二十七年十二月初二日 [GX 27/12/2 (07.02.1902)].

⁷⁴⁵ Z tego właśnie powodu latem 1910 roku został wydalony ze sprawowanego urzędu. Zob. GGBJDZ XT, No. 190035, *Zou bao Hangzhou jiangjun Ruixing yan yin wei duan qing zhi chengchu* 奏報杭州將軍瑞興烟癮未斷請旨懲處 [Doniesienie, iż dowódca garnizonu w Hangzhou Ruixing nie zerwał z nałogiem opiumowym, z wnioskiem o wystosowanie karzącego (go) edyktu], *Xuantong er nian qi yue chu er ri* 宣統二年七月初二日 [XT 2/7/2 (06.08.1910)]; DQLS XZ, t. 60, *juan* 38, s. 5b.

do standardów obowiązujących w jednostkach Nowej Armii. Po uzyskaniu zgody Pekinu zdołał niebawem sformować niepełny batalion w sile 640 żołnierzy. Nad jego szkoleniem czuwali słuchacze miejscowej szkoły wojskowej⁷⁴⁶. Zachowane źródła wskazują na to, że propozycja resortu sił lądowych ostatecznie nie została uwzględniona przez prowincjonalne Biuro Nadzoru nad Szkoleniem, bowiem aż do końca qingowskich rządów w Zhejiangu wspomniany tu oddział nie został wcielony do 21. Dywizji. Gdy wicher rewolucji dotarł do Hangzhou chorągwi z miejscowego garnizonu stali się ostatnim bastionem reżimu qingowskiego w tej części Cesarstwa⁷⁴⁷.

Całokształt reform wojskowych w Zhejiangu na przestrzeni ostatniej dekady panowania dynastii Qing nie przyniósł spektakularnych rezultatów. Zarówno qingowscy, jak i zagraniczni wojskowi, którzy w latach 1909–1911 badali stan obronności tej prowincji, nie mieli pochlebnego zdania o miejscowych siłach Nowej Armii. Brytyjski attaché wojskowy ppłk Michael Edward Willoughby, który wiosną 1910 roku odwiedził Hangzhou, posunął się nawet do konkluzji, że w ich ówczesnej kondycji nadal nie były one zdolne do realizowania powierzonych zadań⁷⁴⁸. Do zasadniczo zbieżnych wniosków doszedł cesarski inspektor Zhang Huaizhi (張懷芝, 1861–1931)⁷⁴⁹ przysłany rok wcześniej z Pekinu w celu zbadania aktualnej sytuacji jednostki. W końcowej części raportu z przeprowadzonego przezeń przeglądu padła uwaga, że stacjonująca w Zhejiangu brygada mieszana, prezentowała równie niezadowolający poziom, jak ta, którą równolegle formowały władze Jiangxi (*yu Gan sheng xiangsi bozhong, wu*

⁷⁴⁶ GGB JDZ XT, No. 178887, *Zou chen Hang fang gai lian lujun budui yi ying ye yi cheng jun you* 奏陳杭防改練陸軍步隊一營業已成軍由 [(Memoriał) informujący o zmianach w szkoleniu sił lądowych w garnizonie (chorągwiowych) w Hangzhou i ukończeniu formowania jednego batalionu piechoty], *Xuantong yuan nian san yue ershi ri* 宣統元年三月二十四日 [XT 1/3/24 (13.05.1909)].

⁷⁴⁷ *Zhe jun Hangzhou guangfu ji* 浙軍杭州光復記 [Opis restauracji władzy nad Hangzhou przez armię Zhejiangu], red. Zhe Jun Di Sishijiu Lü Silingbu 浙軍第四十九旅司令部 [Gu Naibin 顧乃斌], Ningbo [?] 1912, s. 25–26; Huang Yuanxiu 黃元秀, *Xinbai Zhejiang guangfu huiyilu* 辛亥浙江光復回憶錄 [Zapis wspomnień z restauracji władzy nad Zhejiangiem (w roku) *xinbai*], [w:] *Xinbai geming Zhejiang shiliao xuanji*..., s. 518; TNA FO, 371/1096/49146, No. 443, *Jordan do Greya*, 16.11.1911, Enclosure No. 7, No. 16, *Savage do Jordana*, 6.11.1911, s. 1–2, 4.

⁷⁴⁸ TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, *Troops in Central China*, s. 15.

⁷⁴⁹ Edukację odebrał w przygotowawczej szkole wojskowej w Tianjinie. Na przestrzeni dekady Nowej Administracji, dzięki *guanxi* nawiązanym przedtem z Yuan Shikaiem, dowodził jednostkami formowanymi na północy kraju. Po 1916 roku był związany pierw z kliką Anhui (*Wan xi*, 皖系), a następnie z kliką Zhili (*Zhi xi*, 直系). Zob. *Beiyang junfa 1912–1928*..., t. 6, s. 454; *Zhongguo jindai junfa shi cidian* 中國近代軍閥史詞典 [Słownik dziejów nowożytnych warlordów chińskich], red. Tian Ziyu 天子渝, Liu Dejun 劉德軍, Beijing 1989, s. 296–297.

shen ke qu, 與贛省相似伯仲無甚可取)⁷⁵⁰. Krytycznie o porządkach panujących w 21. Dywizji wypowiadał się także Cai Chengxun, w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch rewolucji republikańskiej wyznaczony na nowego dowódcę jej 41. brygady. Obserwacje poczynione tuż po jego przybyciu do Hangzhou ujawniły — jak wskazał w liście do kierującego wtedy resortem sił lądowych Yinchanga — nader liczne nieprawidłowości (*qi guanyu jundui shang zhi quedian, busheng meiju*, 其關於軍隊上之缺點不勝枚舉)⁷⁵¹, których lokalne władze wojskowe do tej pory należycie nie zaadresowały. Cai z dezaprobatą odnotował, że karabiny znajdujące się na wyposażeniu poszczególnych jednostek znajdowały się w bardzo złym stanie i na wielu zdążyły pojawić się widoczne ślady korozji. Z kolei bloki koszarowe — w większości parterowe konstrukcje, wzniesione z gliny oraz ubitej ziemi — były regularnie podmywane wskutek częstych w tej części kraju opadów deszczu. Z tego powodu w pomieszczeniach nieustannie panowała wilgoć, a to z kolei negatywnie przekładało się na panujące w nich warunki sanitarne i stało za licznymi przypadkami chorób wśród zakwaterowanych tam żołnierzy⁷⁵². Wprawdzie jeszcze pod koniec 1910 roku w Hangzhou zostały wzniesione, kosztem 20 tysięcy taeli, nowoczesne koszary dla jednego batalionu piechoty (pierwotny plan zakładał nakłady rzędu 60 tysięcy). Jednakże zakwaterowano w nich jedynie trzy kompanie, natomiast pozostałą przestrzeń władze prowincji, rozpaczliwie próbujące dopiąć swój budżet, odpłatnie wynajmowały miejscowym kupcom⁷⁵³.

Właśnie w chronicznym niedofinansowaniu 21. Dywizji Cai upatrywał jednej z głównych przyczyn jej dalece niezadowolającej kondycji. Postawiona przez niego diagnoza znajduje czytelne potwierdzenie w treści raportu, jaki w okresie panowania młodocianego cesarza Xuantonga niezależnie sporządziło Biuro Reorganizacji Finansów Zhejiangu. W 1908 roku łączna wysokość wydatków z tytułu uposażeń żołnierzy wyniosła tylko 185 250 taeli — wciąż daleko poniżej regulaminowych nakładów

⁷⁵⁰ Cyt. za: Zhang Huaizhi *fengzhi jiancha Zhejiang xinjun qingxing*, *Xuantong yuan nian*, [w:] QXBY s. 226.

⁷⁵¹ Cyt. za: *Di sishiyi xie tonglingguan Cai Chengxun zhi Yinchang han*, *Xuantong san nian qi yue...*, s. 228.

⁷⁵² Według szacunków Cai, w każdym z batalionów oznaczało to stały ubytek rzędu kilkudziesięciu żołnierzy. Zob. *Di sishiyi xie tonglingguan Cai Chengxun zhi Yinchang han*, *Xuantong san nian qi yue...*, s. 229.

⁷⁵³ NARA WDGSS CWR, 6283-5, Roll 68, No. 686, *Reeves do War Department*, 16.01.1911, Subject: Summary of Military News for December 1910, s. 8.

w tym obszarze, przewidzianych dla brygady mieszanej (430 974 taele)⁷⁵⁴. Do tej kwoty dochodziły jeszcze wypłaty wynagrodzeń dla urzędników z prowincjonalnego *Dulian Gongsuo* (28 863 taele), koszty przeprowadzenia nowego zaciągu (14,1 tysięcy) oraz dalszej rozbudowy prowincjonalnych wojsk Nowej Armii (30 tysięcy). Kolejne 27 643 taele pochłaniał zreformowany batalion piechoty wraz z zapleczem administracyjnym, który wystawił garnizon chorągwiowych z Hangzhou⁷⁵⁵. Powyższe potrzeby jedynie częściowo zaspokoilo przekierowanie pieniędzy, uwolnionych w wyniku rozwiązania lokalnych wojsk Zielonej Flagi⁷⁵⁶. Pozostałe fundusze musiano pozyskać drogą zwiększenia dotychczasowych obciążeń podatkowych oraz emisji licencji na handel solą (*yin ke*, 引課). Dodatkowo oszczędności przyniosła, powszechnie praktykowana w pozostałych prowincjach, redukcja stawek żołdu dla oficerów. W zależności od posiadanego stopnia cięcia w tym obszarze wyniosły 20% lub 30%. Ponadto Biuro Reorganizacji Finansów Zhejiangu poleciło odłożyć w czasie dalsze prace nad formowaniem organicznych pułków kawalerii oraz artylerii. Swoją sprawę kończyło ponuro brzmiącą konkluzją, że „jeśli jednak przeforsuje się utworzenie dywizji, trudności i niedobory w przyszłości

754 Pierwsza z powyższych wartości została przeliczona z podanych w tekście źródłowym srebrnych juanów (*yin yuan*, 銀圓), które w 1910 roku qingowskie Ministerstwo Finansów uczyniło domyślnym środkiem płatniczym w całym kraju (acz bez równoczesnego wycofywania taela z obiegu). Uposażenia żołnierzy Nowej Armii w Zhejiangu były wypłacane po stałym kursie, zgodnie z którym jeden juan stanowił równowartość 0,75 taela. Pozostałe wydatki wojskowe odpowiadały za odpływ z budżetu kolejnych 104 000 taeli. Zob. *Zhejiang caizheng shuoming shu*, *Sui chu men*, *Jun zheng fei*..., s. 12a–12b.

755 *Zhejiang caizheng shuoming shu*..., *Sui chu men*, *Jun zheng fei*, s. 11b–12a. W połowie 1909 roku ówczesny minister sił lądowych Tieliang zarządził likwidację wspomnianych tu organów administracyjnych, uważając je za zbędne dla tak małego oddziału (w jego własnych słowach: *ren shao shi jian, ying wu yong ling she bing beichu*, 人少事簡應無庸另設兵備處). Cyt. za: *Lujunbu shangshu Tieliang deng fu Hangzhou jiangjun Ruixing zou*..., *Xuantong yuan nian qi yue jiu ri*..., s. 225.

756 Cały proces w zakończono jeszcze w 1910 roku. Aczkolwiek część służących w nich żołnierzy oraz urzędników skierowano do prowincjonalnych wojsk fortecznych i obrony terytorialnej bądź do nauki w szkołach wojskowych. Pozyskane w ten sposób oszczędności sięgnęły kwoty 337 870 taeli w skali rocznej. Zgodnie z zaleceniami qingowskiego Sztabu Generalnego miały one zostać spożytkowane na wystawienie 42. brygady piechoty i tym samym umożliwić sformowanie niepełnej dywizji. Zob. *Junzichu hui zou Zhe sheng caiche Luying riqi bing shanhou banfa zhe* 军諮处会奏浙省裁撤绿营日期并善后办法折 [Wspólny (z resortami finansów i sił lądowych oraz Departamentem Marynarki Wojennej) memoriał Sztabu Generalnego w sprawie daty rozwiązania (wojsk) Zielonej Flagi w prowincji Zhejiang oraz działań następczych], *Xuantong er nian* 宣統二年 [XT 2 (1910)], [w:] XGZSX, s. 94–96; Luo Ergang, *Luyingbing zhi*..., s. 110–111; NARA WDGSS CWR, Roll 68, 6283–4, No. 677, *Reeves do War Department*, 30.11.1910, Subject: Summary of Military News for November 1910, s. 6; „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 1097, *Xuantong er nian shi yue shiwu ri* 宣統二年十月十五日 [XT 2/10/15 (16.11.1910)], s. 10–13.

z pewnością będą większe niż obecnie” (*er mianqiang cheng jun, ta ri kunkui qingxing bi you geng shen yu jin zhe*, 而勉強成軍他日困匱情形必有更甚於今者)⁷⁵⁷. Zawiadujący wówczas administracją Zhejiangu dwaj chorągwni — Songshou (松壽, 1849–1911) oraz Zengyun (增韞, 1869–1946)⁷⁵⁸ — zasadniczo ją podzielali. W memoriale, który wspólnie złożyli pod koniec 1909 roku bez ogródek zastrzegli, że sytuacja finansowa prowincji była już bardzo trudna (dosłownie: *yi you zhao jin jian zhou zhi qing*, 已有捉襟見肘之情). Wobec tego sprostanie pierwotnym oczekiwaniom Pekinu wiązałoby się z koniecznością podwojenia dotychczasowych nakładów na cele wojskowe⁷⁵⁹.

Kwestie finansowe nie wyczerpywały listy zmartwień, z jakimi mierzyli się prowincjonalni decydenci. Równie kłopotliwe okazywało się pozyskiwanie chętnych do służby — zadanie, które w Zhejiangu napotykało na wyraźny opór społeczny⁷⁶⁰. Pewne wyobrażenie o jego skali daje treść regulaminu rekrutacji do Nowej Armii, opracowanego w 1907 roku przez działające w Hangzhou Biuro Nadzoru nad Szkoleniem. Jak głosił jeden z jego paragrafów, najbardziej zdadni do służby rekruci zamieszkiwali prefektury położone w zachodniej oraz centralnej części prowincji (Jinhua 金華, Quzhou 衢州 oraz Yanzhou 嚴州). Jednakże odzew miejscowej ludności w tych stronach, na co wskazuje późniejszy komentarz, nadal był dosyć niewielki (*fengqi shang wei da kai*, 風氣尚未大開). W rezultacie

⁷⁵⁷ Cyt. za: *Zhejiang caizheng shuoming shu...*, *Sui chu men, Jun zheng fei*, s. 14b. W kwestii podjętych wtedy działań oszczędnościowych zob. także: „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1231, *Xuantong san nian san yue chu ba ri* 宣統三年三月初八日 [XT 3/3/8 (06.04.1911)], s. 15.

⁷⁵⁸ Songshou w 1907 roku został oddelegowany do objęcia steru nad gubernatorstwem generalnym Min-Zhe (obejmującym terytorium prowincji Zhejiang i Fujian). Rok później Zengyun wprowadził się do gubernatorskiego yamenu w Hangzhou. Obaj reprezentowali reżim qingowski w tej części kraju aż do listopada 1911 roku.

⁷⁵⁹ Cyt. za: GGBJDZXT, No. 184498, *zou wei Zhe sheng caiche Luying teng xiang bianlian lu jun qing chi bu heyi shixing* 奏為浙省裁撤綠營騰餉編練陸軍請飭部核議施行 [(Memoriał) złożony w sprawie likwidacji (wojsk) Zielonej Flagi w prowincji Zhejiang, celem uwolnienia funduszy na rzecz sformowania sił lądowych, z prośbą o nakazanie resortom rozpatrzenia (sprawy i jej) wdrożenia], *Xuantong yuan nian shiyi yue shiba ri* 宣統元年十一月十八日 [XT 1/11/18 (30.12.1909)]. W ostatecznym rozrachunku władze prowincji, kosztem znacznych wyrzeczeń, postanowiły zdobyć się na taki wysiłek. W sierpniu 1911 roku bieżące potrzeby 21. Dywizji, pomimo zaprowadzonego reżimu oszczędnościowego zostały oszacowane na 1 012 816 taeli *per annum*. Równoległe budżet obronny Zhejiangu, uwzględniający także wydatki vegetatywne pozostałych sił w prowincji, koszty utrzymania infrastruktury oraz świadczenia dla stypendystów uczących się w krajowych oraz zagranicznych akademiach wojskowych, sięgnął kwoty 2 712 114 taeli. Zob. „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1352, *Xuantong san nian run liu yue shiyi ri* 宣統三年閏六月十一日 [XT 3/R6/11 (05.08.1911)], s. 9, 11.

⁷⁶⁰ U progu XX wieku w lokalnych wojskach Zielonej Flagi służyli żołnierze przeważnie wywodzący się z innych prowincji. Zob. TBL AASIOR/L/PS/20/180/1, F.R. Rennick, *Military Report on the Province of Che-Kiang, China...*, s. 91–92, 128.

konieczne okazało się wdrożenie elastycznych (*biantong*, 變通) instrukcji, zakładających poszerzenie pierwotnego obszaru rekrutacji⁷⁶¹. Wraz z upływem czasu sytuacja wcale nie uległa poprawie. Latem 1910 roku Yang Shande (楊善德, 1873–1919)⁷⁶², poprzednik Caia na stanowisku dowódcy 41. brygady piechoty, z niepokojem informował resort sił lądowych o niezmiennie dalekich od oczekiwań rezultatach kampanii zaciągu. Co więcej, wśród żołnierzy nie brakowało takich, którzy — nie nawykłszy do wojskowych rygorów i nie otrzymawszy od przełożonych zgody na przedterminowe przeniesienie do rezerwy — nie mieli większych oporów przed dezercją. W obliczu takiego stanu rzeczy władze prowincji musiały częściowo zawiesić egzekwowanie dotychczasowych zasad dotyczących długości służby czynnej i zezwalać chętnym (zapewne tym, którzy dawniej służyli w oddziałach Zielonej Flagi) na jej kontynuowanie po upływie przepisowych trzech lat. W przeciwnym razie ubytki w szeregach niewątpliwie byłyby jeszcze większe⁷⁶³. Tym samym przynajmniej do końca 1910 roku Nowa Armia w Zhejiangu nie dysponowała żadnymi przeszkolonymi rezerwami⁷⁶⁴.

Kolejnym obszarem zapalnym były kontrowersje, jakie zdążyły narosnąć wokół niektórych członków kadry oficerskiej jednostki. Nim Nowa Armia w Zhejiangu została rozbudowana do poziomu dywizji, komendę nad 1. pułkiem piechoty (późniejszym 81.) otrzymał Li Yizhi (李益智)⁷⁶⁵. Jako cywilny urzędnik i zupełny dyletant w sprawach wojskowych, zawdzięczał on swoją nominację przede wszystkim protekcji gubernatora Zhang Zengyanga, z którym łączyły go więzy *guanxi*⁷⁶⁶. Ostatecznie to nie poziom kwalifikacji wojskowych Li stał

⁷⁶¹ Cyt. za: „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshisan nian wu yue ershiwu ri* 光緒三十三年五月二十五日 [GX 33/5/25 (5.07.1907)], *junshi*, s. 45.

⁷⁶² Wychowanek przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie. Urodzony w Anhui, acz przez długie lata służący na północy Cesarstwa. Zob. „Woqiu Zhongzi” [Fei Xingjian], *Dangdai mingren xiao zhuan...*, t. 2, s. 60; *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 433–434.

⁷⁶³ *Lujun hunchengxie tonglingguan Yang Shande zhi Lujunbu baogao, Xuanton er nian qi yue chu qi ri...*, s. 226.

⁷⁶⁴ TNA FO, 371/871/23856, No. 195, *Müller do Greya*, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 14. Pod koniec grudnia 1910 roku gubernator Zengyun notyfikował Pekin o zamiarze przeprowadzenia kampanii rekrutacyjnej na terenie prowincji, gdyż część żołnierzy służących dotychczas w 41. brygadzie powinna niebawem przejść do rezerwy. Zob. *Zengyun zhi lujunbu dian* 增韞致陆军部电 [Telegram Zengyuna do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuanton er nian shiyi yue ershiliu ri* 宣統二年十一月二十六日 [XT 2/11/26 (27.12.1910)], [w:] QXBY, s. 227.

⁷⁶⁵ „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 373, *Guangxu sanshisi nian shi yue shiwu ri...*, s. 15.

⁷⁶⁶ TNA FO, 371/214/28435, No. 319, *Jordan do Greya*, 5.07.1907, Enclosure No. 1, (Report No. 36) Report on the Lu-Chün at Hang-chow Fu, Province of Chekiang, s. 4–5.

się przedmiotem krytycznych głosów, lecz jego rola w obławie, którą w lipcu 1907 roku władze qingowskie przeprowadziły przeciwko Qiu Jin (秋瑾, 1875?–1907) — lokalnej publicystce, edukatorce i jednocześnie działaczce antyrządowego Stowarzyszenia Restauracji (Guangfuhui, 光復會). Jej konspiracyjne powiązania z niedawno zgładzonym zamachowcem Xu Xilinem (wspomnianym w poprzednim rozdziale) przyspieszyło ujawnienie dochodzenie, które Duanfang zarządził po śmierci tragicznie zmarłego gubernatora Enminga⁷⁶⁷. Władze qingowskie, nabrawszy przekonania o istnieniu w Zhejiangu konspiracyjnego podziemia, nie zamierzały zwlekać z odpowiedzią. Niebawem do Shaoxing (紹興) — ośrodka miejskiego położonego na południowy wschód od Hangzhou, w którym Qiu równolegle prowadziła swoją działalność edukacyjną oraz wywrotową — zostały wyekspediowane dwie kompanie z 1. pułku piechoty. Wojska rządowe otoczyły prowadzoną przez nią szkołę i, po krótkiej wymianie ognia, ujęły młodą bojowniczkę wraz z niewielką grupą zabarykadowanych z nią uczniów. Zastosowana wobec Qiu procedura „egzekucji na miejscu” (*jiudi zhengfa*, 就地正法) — prawna pozostałość po ponurych doświadczeniach wojny domowej Qingów z tajpingami, która w praktyce odbierała cesarzowi wyłączne prawo do orzekania kary śmierci — wzbudziła szerokie oburzenie opinii publicznej, nieskłonnej dawać wiary w jej niezbieżne rewolucyjne inklinacje⁷⁶⁸.

Całokształt poczynań aparatu władzy, nawet jeśli na swój sposób rozumiały, był nieproporcjonalny w stosunku do istniejącego zagrożenia oraz wizerunkowo kompromitujący. Pośpieszna decyzja w sprawie losu Qiu bulwersowała także dlatego, gdyż stała w wyraźnej opozycji do żywo

⁷⁶⁷ Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinhai geming shigao*, t. 2, *Zhongguo Tongmenghui...*, s. 185–195 (w szczególności: s. 192–194); M.B. Rankin, *Early Chinese Revolutionaries: Radical Intellectuals in Shanghai and Chekiang, 1902–1911...*, s. 184–185.

⁷⁶⁸ Li Xizhu 李细珠, *Qingmo minjian yulun yu guanfu zuowei zhi budong guanxi – yi Zhang Zengyang yu Qiu Jin an wei li* 清末民间舆论与官府作为之互动关系——以张曾馥与秋瑾案为例 [Wzajemne oddziaływanie opinii publicznej i działań władz w końcowym okresie dynastii Qing – studium przypadku Zhang Zengyanga i sprawy Qiu Jin], „Jindai Shi Yanjiu” 近代史研究 [Studia z Dziejów Nowożytnych] 2004, nr 2, s. 3–4. Zob. także: TNA FO, 371/217/33100, No. 392, *Jordan do Greya, 20.08.1907*, Enclosure No. 1, Political Summary of Recent Events in China, s. 6–7; *Zhejiang changbei jun Xu guandai zhi Shaoxing fu jina dangren qingxing zi* 浙江常備軍徐管帶致紹興府緝拏黨人情形咨 [Notyfikacja dowódcy batalionu Armii Regularnej Zhejiangu Xu (Fangzhao) do (władz) prefektury Shaoxing o okolicznościach pochwylenia rewolucjonistów], *Guangxu sanshisan nian liu yue chu jiu ri* 光緒三十三年六月初九日 [GX 33/6/9 (19.07.1907)], [w:] *Geming wenxian...*, t. 1, s. 105; *Shaoxing fu dutong Shanyin Huiji er xian banli Qiu an jingguo yinbing* 紹興府督同山陰會稽二縣辦理秋案經過印稟 [Oficjalny raport (władz) prefektury Shaoxing z przebiegu sprawy Qiu (Jin), wspólnie prowadzonej z (naczelnikami) powiatów Shanyin oraz Huiji], *Guangxu sanshisan nian liu yue nian jiu ri* 光緒三十三年六月廿九日 [GX 33/6/29 (7.08.1907)], [w:] *ibidem*, t. 1, s. 112–115.

wówczas debatowanej kwestii niezależności wymiaru sprawiedliwości od lokalnych struktur władzy administracyjnej. Podczas gdy prowincjonalni notable widzieli z niej jeden z kamieni milowych na drodze do zaprowadzenia w kraju rządów konstytucyjnych, terenowi oficjele — odpowiedzialni *par excellence* za utrzymywanie porządku publicznego — podchodzili do niej już z wyraźną rezerwą. Wydierała im bowiem z rąk sprawdzone narzędzie do zwalczania kontestatorów reżimu politycznego. Wskazane wyżej względy, na które nałożyły się konwencjonalne wyobrażenia społeczne o nieuczciwych urzędnikach — w pogoni za zaszczytami jakoby gotowych na każdy występki, nawet sprokurowanie sytuacji zagrożenia rewoltą — sprawiły, że na głowy Li oraz gubernatora Zhanga posypała się fala krytyki. Krajowe tytuły prasowe nie tylko przypięły pułkownikowi łatkę jednego z głównych sprawców śmierci Qiu, lecz także chętnie wytykały mu rzekomy brak kontroli nad własnym oddziałem. W zestawieniu z 2. pułkiem, znajdującym się pod komendą Jiang Zungui (蔣尊簋, 1882–1931), posiadacza dyplomu ukończenia *Rikugun Shikan Gakkō*⁷⁶⁹, kwestia dyscypliny wśród podkomendnych Li Yizhi była przedstawiana wyłącznie w ciemnych barwach⁷⁷⁰. I choć poziom jego kwalifikacji wojskowych nie pozostawiał miejsca na dyskusję, zarzuty dotyczące rzekomo złych porządków w 1. pułku zdawały się mieć więcej wspólnego z nieprzychylnymi mu nastrojami społecznymi w związku ze śmiercią Qiu Jin, niż ze stanem rzeczywistym. Niezależne świadectwa nie wskazują na to, aby wspomniany tu oddział zmagał się z problemami dyscyplinarnymi⁷⁷¹.

Pod koniec 1910 roku Nową Armię w Zhejiangu ponownie spowiła atmosfera skandalu. Tym razem wybuchł on po wyjściu na jaw kulis nominacji nowego dowódcy 42. brygady piechoty. Pod adresem

⁷⁶⁹ W okresie republikańskim Jiang angażował się politycznie po stronie Sun Yat-sena, czemu towarzyszył jego antagonistyczny stosunek do Czang Kaj-szeka. Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 433; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 250.

⁷⁷⁰ Li Xizhu, *Qingmo minjian yulun yu guanfu zuowei zhi budong guanxi – yi Zhang Zengyang yu Qiu Jin an wei li...*, s. 4, 9–12, 16–17.

⁷⁷¹ Brak stosownych uwag w raporcie mjr. George’a Pereiry z inspekcji przeprowadzonej w 1907 roku (przy wielu innych okazjach skrupulatnie wyliczającego rozmaite słabości Nowej Armii) jest w tym przypadku wymowny. Zob. TNA FO, 371/214/28435, No. 319, *Jordan do Greya*, 5.07.1907, Enclosure No. 1, (Report No. 36) Report on the Lu-Chün at Hang-chow Fu, Province of Chekiang, s. 5–8. Późniejsze wspomnienia przyrodniego brata Qiu Jin (Qiu Zongzhang, 秋宗章, 1896–1955), spisane w latach trzydziestych XX wieku — a zatem w nowej rzeczywistości politycznej, w której reżimu qingowskiego nie było już komu bronić — i pełne faktograficznych nieścisłości, nie są w tym względzie szczególnie przekonującym świadectwem (wykreował Li Yizhi na gwałtownika oraz bawidamka). Zob. Qiu Zongzhang 秋宗章, *Liu liu sicheng* 六六私乘 [Rodzinna historia o szóstym (dniu) szóstego (miesiąca)], [w:] *Xinhai geming Zhejiang shiliao xuanji...*, s. 391.

wytypowanego na to stanowisko Xiao Xingyuana (蕭星垣, 1874?–?), absolwenta *Rikugun Shikan Gakkō*, dotąd sprawującego komendę nad 82. pułkiem, padło oskarżenie o korupcję. Chcąc zapewnić sobie awans, rzekomo wręczył Yuan Siyongowi (袁思永, 1880–?) — podówczas kierującemu codziennymi pracami prowincjonalnego Biura Nadzoru nad Szkoleniem — łapówkę w wysokości 2 tysięcy srebrnych juanów⁷⁷². Niebawem wzburzeni „notable z całego Zhejiangu” (*quanzhe renshi*, 全浙人士) wystosowali apel do szefa resortu sił lądowych Yinchanga, z prośbą o wszczęcie dochodzenia w tej sprawie⁷⁷³.

Autorzy tego pisma, kwestionując zasadność wyboru Xiao, nie poprzestali na przytykach do jego wątego kręgosłupa moralnego. W dalszej części listu z przekonaniem wskazali, że „obecnie spośród wojskowych z Zhejiangu, nie brakuje takich, którzy pod względem wykształcenia i kwalifikacji, a także staranności w wykonywaniu obowiązków, górują nad niejakim Xiao [Xingyuanem]” (*xianzai Zhe sheng junjie ren yuan, qi xuewen zige ban shi renzhen, gao chu yu Xiao mou zhe, po bufa ren*, 現在浙省軍界人員其學問資格辦事認真高出於蕭某者頗不乏人)⁷⁷⁴. Wprawdzie szczegóły przebiegu jego nauki w Japonii nie są nam znane, można jednak dość bezpiecznie założyć, że z uwagi na otrzymane wykształcenie nadal posiadał on lepsze (przynajmniej w teorii) przygotowanie do pełnienia obowiązków dowódcy brygady piechoty niż którykolwiek z absolwentów szkoły w Hangzhou. Dla porównania prowincjonalny system kształcenia kierunkowego był w stanie przekazać jedynie podstawy wojskowego rzemiosła. Sam Xiao mógł ponadto pochwalić się kilkuletnim stażem służby w szeregach miejscowych sił Nowej Armii⁷⁷⁵. Uwaga o poziomie

772 Początkowo na czele brygady miał stanąć Lü Benyuan (呂本元, 1840–1911), wywodzący się z szeregow Armii Anhui weteran wojny z Japonią oraz dotychczasowy *tidu* Zhejiangu, którego Pekin jednocześnie wyznaczył na pierwszego dowódcę 21. Dywizji. Gubernator Zengyun, otrzymawszy rekomendację z rąk Yuan Siyonga, przeorsował jednak kandydaturę Xiao, powołując się na fakt, że Lü przebywając na stałe w Hangzhou, nie mógłby równolegle doglądać rozlokowanej w Ningbo 42. brygady piechoty. Zob. „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 1102, *Xuantong er nian shi yue ershi ri* 宣統二年十月二十日 [XT 2/10/20 (21.11.1910)], s. 13–14; „Woqiu Zhongzi” [Fei Xingjian], *Jindai mingren xiao zhuan* 近代名人小傳 [Szkice biograficzne osóbistości czasów nowożytnych], Shanghai 1918, s. 13; *Qingshi gao*..., juan 461, *liezhuan* 248, s. 2a–2b.

773 Cyt. za: „*Quanzhe renshi*” *xiang Lujunbu dachen Yinchang jielu Xiao Xingyuan buidang xietong* 《全浙人士》向陆军部大臣荫昌揭露萧星垣贿当协统 [„Notable z całego Zhejiangu” ujawniają ministrowi sił lądowych, Yinchangowi, że Xiao Xingyuan objął stanowisko dowódcy brygady w wyniku przekupstwa], *Xuantong er nian shi yue chu ba ri* 宣統二年十月初八日 [XT 2/10/8 (9.11.1910)], [w:] QXBY, s. 227

774 Cyt. za: *ibidem*.

775 Swoją służbę w Hangzhou Xiao rozpoczął od komendy nad 1. batalionem w składzie 2. pułku piechoty (późniejszym 82.). Następnie przejął wakant zwolniony przez Jiang Zungui, na którego zaczęły spadać podejrzenia miejscowych władz (skądinąd trafne) o konspiracyjne po-

kompetencji miejscowych aspirantów do służby w wojsku jest istotna z jeszcze jednego powodu. Xiao, podobnie jak większość czołowych oficerów jednostki, wywodził się spoza Zhejiangu⁷⁷⁶. Ponieważ w ostatnich latach panowania Qingów poczucie przynależności do ponadlokalnej wspólnoty narodowej nadal było doświadczeniem znanym jedynie niewielkiemu odsetkowi mieszkańców Cesarstwa, identyfikacja *par excellence* z partykularnymi interesami rodzimej prowincji była dalece silniejsza, niż ma to miejsce w dniu dzisiejszym. Odpowiedź Yinchanga na ten list (jeśli w ogóle została udzielona) nie jest znana. Jednak wzięwszy pod uwagę przebieg dalszej kariery Xiao Xingyuana można wywnioskować, że dobre relacje z urzędnikami zasiadającymi w prowincjonalnym Biurze Nadzoru nad Szkoleniem czyniły go w praktyce nieusuwalnym i umożliwiły mu wspięcie się na kolejne szczeble w establishmencie wojskowym prowincji⁷⁷⁷. W maju następnego roku, wraz z przejściem Lü Benyuana w stan spoczynku, przejął on wakującą posadę dowódcy 21. Dywizji⁷⁷⁸.

Błyskotliwą karierę Xiao w Zhejiangu gwałtownie przerwała rewolucja republikańska. Pod koniec października 1911 roku Zengyun, nie pokładając ufności w zreformowane wojsko, mógł już liczyć (obok

wiązania z Xu Xilinem oraz Qiu Jin. Zob. „Minlibao” 1911, nr 231, *xinbai nian wu yue chu jiu ri* 辛亥年五月初九日 (5.06.1911), s. 4.

⁷⁷⁶ Aczkolwiek Xiao swoją edukację wojskową rozpoczął w Zhejiangu, którą to, dzięki stypendium od władz prowincji, kontynuował później w Japonii. Zob. *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 399, 545; Ge Jing'en, *Xinbai geming zai Zhejiang...*, s. 95; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 160; Lai Weiliang 來偉良, *Xinbai gongcheng ying Hangzhou qi yi ji* 辛亥工程營杭州起义記 [Opis rewolty batalionu saperów z Hangzhou w (roku) *xinbai*], [w:] JSZ, t. 17, Beijing 1957, s. 67; Xiang Xiongxiao, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifa jun ru Zhe zhi...*, s. 10, 11.

⁷⁷⁷ Także Yuan Siyong, ciesząc się względami gubernatora oraz Ministerstwa Sił Lądowych, utrzymał się w strukturach prowincjonalnego *Dulian Gongsuo* praktycznie do końca qingowskiego panowania w Zhejiangu. Zob. *Guangxu Xuanton liang chao shangyu dang...*, t. 37, s. 143a; „Neige Guanbao” 1911, nr 64, *Xuantong san nian jiu yue chu wu ri* 宣統三年九月初五日 [XT 3/9/5 (25.10.1911)], s. 249.

⁷⁷⁸ Lü zrezygnował z funkcji z powodu podeszłego wieku i nienajlepszego wówczas stanu zdrowia. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 54, s. 7b; „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1263, *Xuantong san nian si yue chu shi ri* 宣統三年四月初十日 [XT 3/4/10 (8.05.1911)], s. 12–13. Ge Jing'en (葛敬恩, 1889–1979) — wykładowca w szkole wojskowej pierwszego stopnia w Hangzhou oraz uczestnik rewolucji *xinbai* — obstawał później przy stanowisku, iż Xiao Xingyuan zawdzięczał swój awans przede wszystkim posiadanym *guanxi*, sięgającym aż struktur resortu obrony. Te, jego opinii (częściowo trafnej), były wówczas zdominowane przez posiadaczy dyplomów tokijskiej akademii oficerskiej, co czyniło jego kandydaturę właściwie formalnością. Wspomnienia Ge, wprawdzie kreślące dosyć tendencyjny obraz starego porządku, nadal dają pewne wyobrażenie na temat animozji pomiędzy oficerami 21. Dywizji. Zob. Ge Jing'en, *Xinbai geming zai Zhejiang...*, s. 96. Zbieżne stanowisko w: Xiang Xiongxiao, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifa jun ru Zhe zhi...*, s. 12.

chorągwianych) wyłącznie na miejscowe oddziały obrony terytorialnej, wówczas pośpiesznie ściągnięte do stolicy prowincji⁷⁷⁹. Piątego listopada Hangzhou oraz Ningbo bez większego rozlewu krwi zostały opanowane przez zbuntowanych podkomendnych Xiao. W ślad za nimi prędko poszły pozostałe ośrodki miejskie. Qingowskich urzędników — gubernator odrzucił złożoną w jego ręce godność naczelnika prowincjonalnego rządu rewolucyjnego — zastąpiła koalicja oficerów z Nowej Armii oraz przedstawicieli miejscowych elit⁷⁸⁰. Wojsko, które dotąd miało stać na straży starego porządku, pod nowymi republikańskimi sztandarami pomaszzerowało na Nankin, wówczas jeden z ostatnich bastionów oporu Cesarstwa na południe od Jangcy.

Prowincja Yunnan⁷⁸¹

Na przestrzeni dekady Nowej Administracji władze Yunnanu, mając do dyspozycji nader skromne zasoby, zdołały zbudować zręby nowoczesnej infrastruktury wojskowej oraz wystawić jednostkę Nowej Armii w sile dywizji. Ta górzysta prowincja, położona na dalekich południowo-zachodnich kresach Cesarstwa Qingów, była — ze względu na swoje położenie geograficzne — w istocie częściowo odizolowana od reszty kraju. Stosunkowo późna zaś, bo przypadająca dopiero na czasy panowania dynastii Yuan (1271–1368) oraz Ming (1368–1644)⁷⁸², integracja polityczna Yunnanu z resztą Chin właściwych w niemałej mierze zaważyła na stosunkowo płytkiej penetracji jego interioru przez aparat biurokratyczny. Początkowo cesarska obecność na tych terenach sprowadzała się *par*

⁷⁷⁹ „Minlibao” 1911, nr 371, *xinbai nian jiu yue chu er ri* 辛亥年九月初二日 (23.10.1911), s. 4.

⁷⁸⁰ Do walk doszło jedynie w Hangzhou, w którego zdobyciu konspiratorom z Nowej Armii pomógł oddział „straceńców” (*gansidui*, 敢死隊), poprowadzony do boju przez młodego Czang Kaj-szeka. Zob. *Jiang Zhongzheng xiansheng nianpu changbian...*, t. 1, s. 40–43; *Zhe jun Hangzhou guangfu ji...*, s. 15–28; *Zai Kōshū Ikebe ryōjikan jimu dairi yori Uchida gaimu daijin ate* 在杭州池部領事館事務代理ヨリ内田外務大臣宛 [Ikebe (Masatsugu) p.o. konsula w Hangzhou do ministra spraw zagranicznych Uchidy (Kōsai)] *Meiji 44-nen 11-gatsu tōka* 明治44年11月10日 [MJ 44/11/10 (10.11.1911)], [w:] NGB, t. 44, *Shinkoku jiben* (*shingai kakumei*), *Jōkan*, s. 22.

⁷⁸¹ Niniejszy podrozdział stanowi rozwinięcie treści zawartych w: M. Nowikiewicz, *Nowa Administracja na rubieży cesarstwa—reformy wojskowe w chińskiej prowincji Yunnan w latach 1901–1911*, „Dzieje Najnowsze” 54, 2022, nr 2, s. 5–25.

⁷⁸² E.L. Dreyer, *Military origins of Ming China*, [w:] *The Cambridge History of China*, t. 7, *The Ming Dynasty, 1368–1644, Part I*, red. J.K. Fairbank, D. Twitchett, Cambridge 1998, s. 106; J.D. Langlois, *The Hung-wu Reign, 1368–1398*, [w:] *ibidem*, s. 143–146; W. Cieciora, *Muzułmanie chińscy: historia, religia, tożsamość...*, s. 46–48.

excellence do ufortyfikowanych osiedli zakładanych przez wojskowych kolonistów. Stąd praktycznie do samego końca mandżurskich rządów na trudno dostępnych terenach pogranicza z Birmą oraz Tybetem realną władzę nadal sprawowali miejscowi przywódcy plemienni (*tusi*, 土司), formalnie uznający qingowskie zwierzchnictwo, acz cieszący się szeroką swobodą w sprawach wewnętrznych. Na początku XX wieku przeważającą część ludności — i to pomimo stałego napływu Chińczyków Han — nadal stanowiły ludy posługujące się językami tybeto-birmańskimi oraz dajskimi⁷⁸³.

Sprawne zarządzanie tym etnicznym oraz kulturowym tygłem wymagało zatem od oficjeli nie lada umiejętności oraz doświadczenia. Na przestrzeni XVIII i XIX wieku presja migracyjna ze strony Hanów, przybywających z przeludnionych ziem Cesarstwa, przybrała niespotykane przedtem rozmiary, prowadząc tym samym do skokowego wzrostu populacji prowincji — z około czterech milionów w 1775 roku do dziesięciu w połowie następnego stulecia. Napięcia pomiędzy przybyszami a miejscową ludnością, systematycznie spychaną na mniej dogodne tereny, zaczęły z czasem przybierać formę krwawych konfrontacji. W szczególnym stopniu dotknęły one społeczność chińskich muzułmanów (*Hui*, 回), którzy coraz częściej padali ofiarami pogromów, urządzanych — za milczącym przyzwoleniem miejscowych władz qingowskich, jawnie sprzyjających osadnikom — przez hanowskie milicje bądź tajne stowarzyszenia. Wiosną 1856 roku został przekroczony punkt krytyczny. Wówczas na ulicach Kunmingu — jedenaście lat po masakrze w Baoshan (保山), położonym w zachodnim Yunnanie — doszło do trzydniowej rzezi. Eskalacja przemocy na inne miasta oraz otwarcie wroga postawa mandżurskiego gubernatora Šuhinggi (chiń. Shuxing'a 舒興阿, 1799–1858) popchnęły Huiów do zbrojnego odwetu. Na opanowanych terenach muzułmańscy insurgenci utworzyli Państwo Uspokajające Południe (*Pingnan Guo*, 平南國). Jego przywódca — miejscowy literat Du Wenxiu (杜文秀, 1823–1872), w korespondencji z zachodnimi mocarstwami tytułujący się „sułtanem” — na kilkanaście lat wydarł spod qingowskiego panowania znaczną część zachodniego Yunnanu. Pekin, zaabsorbowany wówczas zmaganiem z tajpingami oraz siłami brytyjsko-francuskimi (w ramach drugiej wojny opiumowej, 1856–1860), a także dławieniem wystąpień

⁷⁸³ W schyłkowym okresie panowania dynastii Qing dominowały one przede wszystkim w górzystym interiorze prowincji. Zob. C.D. Bruce, *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H.I.M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China...*, s. 90.

antyrządowych w pozostałych prowincjach, był w stanie odzyskać pełną kontrolę nad Yunnanem dopiero w 1873 roku⁷⁸⁴.

Nie oznaczało to końca zmartwień dla władz centralnych, bowiem w następnych latach na horyzoncie zaczęło wyrastać nowe zagrożenie dla niepodzielnych rządów dynastii Qing nad Yunnanem. Pod koniec listopada 1885 roku Brytyjczycy, wraz z wkroczeniem do Mandalaj, zasadniczo zakończyli trwający od przeszło sześciu dekad podbój Birmy, której północno-zachodnia rubież stała się granicą Indii Brytyjskich ze wspomnianą prowincją. Niedookreślony status ziem zamieszkałych przez miejscowe plemiona stał się w późniejszych latach źródłem szeregu zadrażeń w relacjach między Pekinem a Londynem⁷⁸⁵. W tym samym roku, na mocy postanowień traktatu w Tianjinie (kończącego wojnę Cesarstwa Qingów z Francją), trójkolorowa flaga III Republiki załopotała nad Tonkinem oraz Annamem. Długotrwała koncentracja Pekinu, najpierw na odzyskaniu Xinjiangu, a następnie na obronie prowincji nadmorskich, poskutkowała proporcjonalnym spadkiem wysiłków na rzecz należytego zabezpieczenia jego stanu posiadania na południowo-zachodnich rubieżach. Do zasadniczych zmian w tej materii doszło dopiero na fali wszechstronnych reform towarzyszących okresowi Nowej Administracji.

Gdy u progu XX wieku na północy Chin właściwych oraz w dolinie rzeki Jangcy kładzione były fundamenty pod przystające do zachodnich standardów siły zbrojne, stan obronności w prowincji Yunnan budził raczej skojarzenia ze swoistym skansenem wojskowości qingowskiej. Brońący go żołnierze, nie licząc nowszych konstrukcji broni palnej na ich wyposażeniu, w istocie nie różnili się od tych, z którymi zachodnioeuropejskie mocarstwa walczyły podczas obu wojen opiumowych⁷⁸⁶. Początki

784 Zob. klasyczne monografie tego powstania: D. Atwill, *The Chinese Sultanate. Islam, Ethnicity, and the Panthay Rebellion in Southwest China, 1856–1873*, Stanford 2005; Wang Shuhuai 王樹槐, *Xian Tong Yunnan huimin bianluan* 咸同雲南回民變亂 [Muzułmańska zawierucha w Yunnanie podczas panowania Xianfenga i Tongzhi], Taipei 1968. Zwięzłe omówienie w: R.J. Smith, *The military challenge: the north-west and the coast...*, s. 212–214; W. Cieciora, *Muzułmanie chińscy: historia, religia, tożsamość...*, s. 77.

785 Na przełomie lat 1910/11 wyraźnie przybrały one na intensywności, wraz pojawieniem się sporu o przynależność przygranicznej osady Pianma (片馬; birm. Hpimaw). Nieugięte stanowisko cesarskiej dyplomacji, wsparte koncentracją zreformowanego wojska na pograniczu (zob. tablica 6), a także odkrycie przez stronę brytyjską „większej liczby dowodów na chiński zarząd nad spornym terytorium, niż przypuszczano”, zadecydowały o czasowym (to jest do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej) pozostawieniu miejscowości po qingowskiej stronie granicy. Zob. TNA FO, 405/425, China. Annual Report, 1910, s. 14–15; *ibidem*, China. Annual Report, 1911, s. 11–14 (cytowany fragment ze s. 14).

786 O stanie obronności Yunnanu na przełomie XIX i XX wieku w: TBL AAS IOR/L/PS/20/178, L.D. Fraser, *Military Report on Yün-nan*, Simla 1902, s. 67–78; Wen Gongzhi, *Zuijin*

yunnańskiej Nowej Armii sięgają 1902 roku. Rezydujący wówczas w gubernatorskim yamenie Wei Guangtao nakazał zreorganizować podległe mu wojska w oddziały Armii Regularnej (12 *ying*, o statutowej liczebności 300 żołnierzy), Rezerwowej (24 *ying*; po 250 żołnierzy) oraz Porządkowej. Postulowane zmiany obejmowały także sformowanie osobnych pododdziałów artylerii, saperów oraz taborów. Jednak już od samego początku bardzo skromne możliwości finansowe Yunnanu⁷⁸⁷ oraz konieczność ekspediowania żołnierzy do operacji antybandyckich na terenie prowincji oraz poza jej granicami⁷⁸⁸ zmuszały go do zastosowania szeregu półśrodków. Armię Rezerwową, złożoną z mniej wartościowych elementów yunnańskiego wojska, nadal opłacano — celem uzyskania oszczędności — zgodnie z obowiązującymi dotąd lokalnymi regulacjami. W tym wypadku można bezpiecznie skonkludować, że zmiany sprowadzały się li tylko do nowego nazewnictwa w rządowej korespondencji. Z kolei na ukompletowanie etatów osobowych w oddziałach Armii Regularnej

sanshi nian Zhongguo junshi shi..., s. 372; Xue Zhiqing 薛志清, *Cong lüying dao xinjun: wan Qing Yunnan zhufang bingzhi fazhan shulun* 从绿营到新军: 晚清云南驻防兵制发展述论 [Od Zielonej Flagi do Nowej Armii: omówienie rozwoju wojskowego systemu służby garnizonowej w Yunnanie w schyłkowym okresie panowania dynastii Qing], „Hubei Minzu Xueyuan Xuebao” 湖北民族学院学报 [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Narodowości Prowincji Hubei] 34, 2016, nr 5, s. 40–45; H.R. Davies, *Yun-Nan: The Link Between India and the Yangtze...*, s. 47, 51, 76, 223; *Yunnan sheng zhi: junshi zhi* 云南省志·军事志 [Kronika prowincji Yunnan: kronika wojskowa], red. Yunnan Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 云南省地方志编纂委员会, Kunming 1997, s. 66–68.

787 Roczny koszt utrzymania 36 *ying* w składzie Armii Regularnej i Rezerwowej władze Yunnanu szacowały na 760 tysięcy taeli — monstrualnych wręcz rozmiarów kwotę, zważywszy na zakres zobowiązań finansowych prowincji (w tym współudział w spłacaniu zagranicznych kontrybucji oraz pożyczek) w stosunku do jej zasobów. Zob. GGB JDZ GX, No. 152032, *Zou wei tian jun jiao you qing jieliu jiekuan yi ji jixu* 奏為添軍剿游請截留解款以濟急需 [(Memoriał) złożony w sprawie werbunku do wojska, tępieniu bandytyzmu i prośbie o zatrzymanie świadczeń na rzecz Pekinu, celem zaspokojenia nagłych potrzeb finansowych], b.d. Data zatwierdzenia memoriału: *Guangxu ershiba nian shiyi yue si ri* 光緒二十八年十一月四日 [GX 28/11/4 (3.12.1902)]. Według danych zgromadzonych przez republikańskiego badacza Shen Jiana, w 1911 roku Yunnan dysponował przychodami budżetowymi w wysokości 5 536 793 taeli. Z rocznych rozchodów, sięgających kwoty 7 469 703 taeli, sektor obronności odpowiadał za odpływ 4 208 659 taeli. Zob. Shen Jian, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei...*, s. 401.

788 GGB GZDZ GX, No. 143402, *Zou wei Dian sheng hui jiao Yue bian youfei luxu zhao changbei jun zhi tianmu yingyong ni qing bie wei yi jun zhuan bei jiao you shi jun caiche gong zhe* 奏為滇省會剿粵邊游匪陸續照常備軍制添募營勇擬請別為一軍專備剿游事竣裁撤恭摺 [(Memoriał) złożony w sprawie wspólnego (z Guangdongem i Guangxi) zwalczania zbandytów przez prowincję Yunnan, grasujących na pograniczu Guangdongu, sukcesywnego zaciągu do oddziałów, zgodnie z organizacją Armii Regularnej, zamiaru poproszenia o wydzielenie sił specjalnie przygotowanych do tępienia bandytów, a następnie rozwiązania ich po zakończeniu działań], *Guangxu ershiba nian ba yue shi'er ri* 光緒二十八年八月十二日 [GX 28/8/12 (13.09.1902)]; *Qingchao xu wenxian tongkao...*, juan 222, bing kao 21, *xunfang dui*, s. 1a.

zabrakło środków. Poważny problem stanowiła również kwestia zakupów nowoczesnego uzbrojenia i wyposażenia osobistego żołnierzy (Wei wstępnie oszacował koszty na 120 tysięcy taeli). Formalnie nadal obowiązywał zakaz importowania tego rodzaju towarów przez Cesarstwo Qingów, narzucony mu latem 1901 roku przez koalicję zwycięskich mocarstw. Ponadto niekorzystna lokalizacja geograficzna Yunnanu winowała koszty transportu do bardzo wysokich pułapów. Z kolei prace konstrukcyjne przy linii kolejowej, łączącej stołeczny Kunming z Indochinami Francuskimi, zostały ukończone dopiero w 1910 roku⁷⁸⁹, a w całej prowincji mocno dawał się we znaki — zalił się Wei w swojej korespondencji z Pekinem — deficyt kapitału ludzkiego. Częściowym remedium na braki sprzętowe miało być zwiększenie mocy produkcyjnych w lokalnych zakładach zbrojeniowych. Tu jednak na przeszkodzie stanął brak wykwalifikowanych robotników⁷⁹⁰. W odpowiedzi gubernator generalny otrzymał — zamiast należytego wsparcia — jedynie zdawkowe polecenie, aby nakazał swym podwładnym „sumiennie szkolić [wojsko — M.N.] i dokonywać regularnych przeglądów” (*ren dao lian, suishi chayue*, 認到練隨時察閱), a także „rugować [z jego szeregów] nagromadzone złe praktyki” (*saochu ji xi*, 掃除積習)⁷⁹¹.

W 1902 roku do gubernatorskiego yamenu w Kunmingu wprowadził się starej daty oficjel Ding Zhenduo (丁振鐸, 1842–1914)⁷⁹². Podczas jego rządów w prowincjach Yunnan oraz Guizhou (trwających do 1906 roku) sformowane zostały, drogą selekcji najlepszych żołnierzy z istniejących już oddziałów, dwa pułki piechoty oraz jeden dywizjon artylerii⁷⁹³.

⁷⁸⁹ Wspomniane tu połączenie kolejowe między wietnamskim portem w Hajfongu a Kunmingiem — owoc kampanii lobbingsowej gubernatora Unii Indochińskiej Paula Doumera (1857–1932), docelowo mający pełnić rolę francuskiego pomostu do chłonnego rynku w Sichuanie — powstawało w katorżniczych wręcz warunkach i przez długie lata nie miało wiele wspólnego z rachunkiem ekonomicznym. Zob. J.F. Rousseau, *An Imperial Railway Failure: The Indochina—Yunnan Railway, 1898–1941*, „Journal of Transport History” 35, 2014, nr 1, s. 1–17.

⁷⁹⁰ GGB GZDZ GX, No. 143339, *Zou wei zunzhi chouyi caolian xinjun shiyi gong zhe fu chen shi* 奏為遵旨籌議操練新軍事宜恭摺覆陳事 [(Memoriał) uniżenie przekazujący odpowiedź, referującą planowane, zgodnie z cesarskim edyktem, czynności szkolenia Nowej Armii], *Guangxu ershilu nian er yue chu si ri* 光緒二十六年二月初四日 [GX 26/2/4 (13.03.1902)].

⁷⁹¹ Cyt. za: *ibidem*. Zob. cynobrowy komentarz (*zhupi*) na końcu dokumentu.

⁷⁹² W toku swej kariery urzędniczej kierował niektórymi prowincjonalnymi administracjami na południu Chin. Po fiasku tak zwanej „drugiej rewolucji” służył w strukturach rządu pekińskiego. Zob. *Minguo renwu da cidian*..., s. 6; Wang Shunan 王樹楠, *Ding Zhenduo muzhiming* 丁振鐸墓誌銘 [Epitafium Ding Zhenduo], [w:] *Xinbai renwu bei zhuan ji*..., s. 323–324.

⁷⁹³ *Yun Gui zongdu Ding Zhenduo zou* 云貴總督丁振鐸奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora generalnego Yunnanu i Guizhou Ding Zhenguo], *Guangxu sanshiyi nian* 光緒三十一年 [GX 31 (1905–1906)], [w:] QXBY, s. 267; *Ding Zhenduo zou* 丁振鐸奏 [(Memoriał)]

W rzeczywistości owe działania, poza odsianiem najmniej wartościowych żołnierzy, sprowadzały się niemal wyłącznie do nadania nowej nomenklatury istniejącym już jednostkom. W każdym razie Ding zdawał sobie sprawę z niemalże kompletnego uwiądu podległych mu wojsk, na których w przypadku wystąpienia niepokojów z trudem mógłby polegać. Próbując choć częściowo temu zaradzić, postanowił z każdego oddziału (*ying*) wojsk garnizonowych (*fang ying*) wydalić po jednym oficerze (nie precyzując jednak kryteriów owej selekcji). Zwolnione w ten sposób wakaty przydzielono następnie najzdolniejszym słuchaczom funkcjonującej od sierpnia 1899 roku yunnańskiej przygotowawczej szkoły wojskowej (*Yunnan wubei xuetang*, 雲南武備學堂). Równolegle zostało im przydzielone zadanie zaprowadzenia w szeregach zachodnich metod szkolenia⁷⁹⁴. Ponadto, zgodnie z przedstawionym latem 1904 roku planem, Ding Zhenduo zamierzał rokrocznie redukować o $\frac{1}{10}$ liczebność prowincjonalnych wojsk Zielonej Flagi. Decydując się na takie właśnie tempo ich rozwiązywania, Ding sugerował się nader skromną ilością dostępnych środków pieniężnych, które należało wówczas wyasygnować na ten cel. Objętym zwolnieniami żołnierzom władze prowincjonalne zwyczajowo wypłacały odprawę (w tym przypadku była to dwukrotność miesięcznego żołdu oraz koszty podróży w rodzinne strony)⁷⁹⁵. Ponadto natychmiastowa oraz całkowita demobilizacja sił Zielonej Flagi ogołociłoby prowincję z wojska i uczyniłoby ją bezbronną wobec zagrożeń wewnętrznych. Ponadto pozytywnie należy ocenić decyzję Dinga o wysłaniu — w latach

złożony przez Ding Zhenduo], *Guangxu sanshi'er nian er yue ershiba ri* 光緒三十二年二月二十八日 [GX 32/2/28 (22.03.1906)], [w:] *ibidem*.

794 W praktyce oznaczało to rozproszenie nielicznych kadr. Z kolei prowadzone przez nich ćwiczenia ograniczały się do strzelania z broni palnej oraz musztry. Jednocześnie sposoby implementacji postulowanych zmian, zaproponowane w regulacjach przedstawionych Ministerstwu Wojska (*Bingbu*) i Biuru Szkolenia Wojska (*Lianbingchu*), nie różniły się zbyt od tych, do których qingowscy oficerze uciekali się jeszcze w połowie poprzedniego stulecia. Zob. GGB JDZ GX, No. 162422, *Zou wei liti fangying jibi pai bian jiaolian xincao ni zhancheng ba tiao chengjin* 奏為釐剔防營積弊派分教練新操擬章程八條呈進 [(Memorial) złożony w sprawie eliminowania nagromadzonych złych praktyk w oddziałach garnizonowych, wydelegowania oficerów do przeprowadzania ćwiczeń nowej musztry i nakreślenia do zaprezentowania (Biuru Szkolenia Wojska) ośmiopunktowych regulacji], *Guangxu sanshi nian liuyue ershisi ri* 光緒三十年六月二十四日 [GX 30/6/24 (5.08.1904)]. Treść regulacji w załączniku do memoriału.

795 Plan został wdrożony już w 1903 roku. W momencie powstania dokumentu objęta została nim $\frac{1}{5}$ żołnierzy yunnańskiej Zielonej Flagi. Zaoszczędzone w ten sposób środki planowano przeznaczyć na utrzymanie zreformowanych sił policyjnych oraz program zagranicznych stypendiów dla zdolnych uczniów. Zob. GGB JDZ GX, No. 162791, *Zou wei caijian liuying you* 奏為裁減綠營由 [(Memorial) złożony w sprawie redukcji Zielonej Flagi], b.d. Data zatwierdzenia memoriału: *Guangxu sanshi nian qi yue shisan ri* 光緒三十年七月十三日 [GX 30/7/13 (23.08.1904)].

1903–1905 — łącznie czterdziestu Yunnańczyków do nauki w japońskiej Szkole Oficerskiej Sił Lądowych. Jako że w tym czasie lokalny system edukacji wojskowej wciąż znajdował się *in statu nascendi*⁷⁹⁶, musiano poluzować regulacje dotyczące zasad naboru i zgodzić się na dopuszczenie osiemnastu absolwentów szkoły średniej w Kunmingu do rządowego programu stypendialnego⁷⁹⁷.

Wciąż jednak większość postulowanych wówczas projektów zmian istniało jedynie na papierze bądź nie przyniosły one jeszcze zamierzonych rezultatów. Przemierzający Yunnan zagraniczni obserwatorzy nadal donosili o kompletnej degrengoladzie mającego go bronić wojska. Wszyscy zasadniczo zgodnie kreślili portret zbiorowy yunnańskiego żołnierza, który to, z racji swej prezencji oraz predylekcji, stał się właściwie synonimem żebraka⁷⁹⁸. Przez pierwszą połowę dekady Nowej Administracji poczynania kolejnych gubernatorów generalnych Yun-Gui w lwiej części sprowadzały się do powierzchownej reorganizacji sił znajdujących się pod ich jurysdykcją oraz słania raportów z okresowych przeglądów wojska — niekiedy tyleż optymistycznych w prezentowanych zwierzchnikom wnioskach, co i niewiarygodnych, bo nie wytrzymujących konfrontacji z niezależnymi obserwacjami brytyjskich czy francuskich rezydentów⁷⁹⁹. Oddając im jednak sprawiedliwość, wciąż trzeba wziąć pod uwagę ogrom piętrzących się przed nimi wyzwań w stosunku posiadanych na miejscu środków. W tym względzie oficjele zawiadujący Yunnanem, niezmiennie zależni od pomocy

⁷⁹⁶ Wprawdzie w 1904 roku w murach yunnańskiej przygotowawczej szkoły wojskowej uczyło się 91 osób, jednakże deficyt kadr dydaktycznych, mogących pochwalić się gruntownym wykształceniem w duchu zachodnim, pozwala skonkludować, że jakość oferowanej w niej nauki była raczej niska. Zwięzły rys historyczny [w:] Luo Ergang, *Wan Qing bingzhi*, t. 5, *Junshi jiaoyu zhi...*, s. 21, 25.

⁷⁹⁷ Sutton D. S., *Provincial Militarism and the Chinese Republic: The Yunnan Army, 1905–25...*, s. 14.

⁷⁹⁸ *Ibidem*, s. 55.

⁷⁹⁹ Przykładowo w maju 1903 roku Ding Zhenduo z zadowoleniem notyfikował Pekin o satysfakcjonujących — w jego mniemaniu — wynikach pierwszej (po formalnym przyjęciu gubernatorskiej pieczęci) inspekcji sił, stacjonujących wówczas w Kunmingu. Sprawność żołnierzy w posługiwaniu się bronią palną, w warstwie deklaratywnej, stać miała na wysokim poziomie. Wszak ponad 80% naboju wystrzelonych podczas przeglądu, trafiło w tarcze. Nieco dalej zaś Ding z przekonaniem (czy raczej zuchwałością) pisał o zgodności danych, zawartych w przedstawionych mu do wglądu rejestrach wojska, ze stanem rzeczywistym. W świetle późniejszych doniesień o nadużyciach finansowych w administracji wojskowej pod jego rządami (o których będzie jeszcze mowa) do tego rodzaju deklaracji należałoby podchodzić z dużą dozą ostrożności. Zob. GGB JDZ GX, No. 157330, *Zou wei jiaoyue yingwu deng you* 奏為校閱營伍等由 [(Memoriał) złożony w sprawie przeglądu jednostek wojskowych], *Guangxu ershijiu nian si yue shijiu ri* 光緒二十九年四月十六日 [GX 29/4/16 (12.05.1903)].

finansowej z zewnątrz, znajdowali się w dalece mniej komfortowej sytuacji od włodarzy większości prowincji Chin właściwych.

Na wyraźniejsze zmiany należało poczekać do przełomu lat 1906/07. Wówczas w Yunnanie pojawił się jeden batalion piechoty, uprzednio wydzielony z szeregów kantońskiej brygady mieszanej (w prowincji Guangdong). Nowy gubernator generalny Cen Chunxuan przewidział dla niego rolę „modelowego oddziału” (*mofan dui*) prowincjonalnych wojsk Nowej Armii⁸⁰⁰. Jego rządy ostatecznie miały przelotny charakter, bowiem już w marcu 1907 roku otrzymał przeniesienie do służby w sąsiednim Sichuanie — nominacji, której to nie przyjął. Na jego następcę Pekin wyznaczył Xilianga (錫良, 1853–1917), pochodzącego z terenów dzisiejszej Buriacji (wówczas w granicach Cesarstwa Qingów) mongolskiego chorągwanego i jednocześnie zadeklarowanego orędownika reform z kręgu *guanxi* Zhang Zhidonga⁸⁰¹. Jako qingowski oficjel wykazywał się on twardą, choć z reguły mieszczącą się w granicach prawa, postawą w kontaktach z cudzoziemcami. Jej przyczyn można doszukać się w złych doświadczeniach, które wyniósł jeszcze z czasów służby w Shandongu, w końcowych latach poprzedniej dekady. Miał wówczas niejedną okazję, aby przyrzeć się z bliska skutkom przybierającej na sile penetracji Cesarstwa Qingów przez mocarstwa. W późniejszych latach zdawał się w tym przekonaniu jedynie utwierdzać⁸⁰².

Do Kunmingu Xiliang udał się bez entuzjazmu, bowiem nowa posada — w porównaniu Sichuanem, z którego dopiero co został odwołany — była znacznie mniej zasobna, a także trudniejsza w administrowaniu⁸⁰³. Paradoksalnie, dopiero podczas jego niespełna dwuletnich rządów, Yunnan zaczęła bronić nowoczesna siła zbrojna, powstała — co istotne — bez bezpośredniej pomocy zagranicznych doradców. Nowy zwierzchnik prowincjonalnej administracji nie krył swego niezadowolenia z porządków, które pozostawił po sobie Ding Zhenduo. W stołecznym mieście stacjonował wówczas 1. i 3. batalion z 1. pułku piechoty, 1. batalion z 2. pułku piechoty oraz jeden dywizjon artylerii (jeszcze jeden stacjonował

⁸⁰⁰ Cyt. za: *Cen Chunxuan zou* 岑春煊奏 [(Memoriał) złożony przez Cen Chunxuan], *Guangxu sanshi'er nian ba yue* 光绪三十二年八月 [GX 32/8/16 (3.10.1906)], [w:] QXBY, s. 269.

⁸⁰¹ S.A.M. Ashead, *Province and Politics in Late Imperial China: Viceregal Government in Szechwan, 1898–1911...*, s. 44.

⁸⁰² S.V. Des Forges, *Hsi-liang and the Chinese National Revolution...*, s. 5–9, 19–25, 47–49, 87–88; TNA FO, 371/640/39841, No. 314, Jordan do Greya, 6.09.1909, Enclosure No. 1, No. 33. *Acting Consul-General Willis do Jordana*, 18.08.1909, s. 2.

⁸⁰³ Pan Chong 潘崇, *Xiliang yu Qingmo Yunnan xinjun bianlian* 锡良与清末云南新军编练 [Xiliang a formowanie Nowej Armii w Yunnanie w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi Yanjiu” 军事历史研究 [Studia z Dziejów Wojskowości] 30, 2016, nr 3, s. 70.

w Lin'an 臨安 i Mengzi 蒙自, położonych na południe od stolicy prowincji). Z powodu braku środków pieniężnych w mieście nadal nie został wzniesiony kompleks koszarowy, wobec czego żołnierzy musiano kwatrować na każdej dostępnej przestrzeni — to jest w budynkach użyteczności publicznej, przy bramach miejskich oraz w miejscowych świątyniach. Ucierpiała na tym dyscyplina w szeregach, której poziom pozostawiał wiele do życzenia. Sam Xiliang zauważył z nieskrywanym zdumieniem, że była ona jeszcze gorsza, niż w zazwyczaj niegrzeszących karnością, oddziałach Zielonej Flagi⁸⁰⁴. Do podobnego wniosku doszedł rezydujący w Kunmingu (od 1902 roku) brytyjski konsul generalny sir William Henry Wilkinson (chiń. Wu Jinshun, 務謹順; 1858–1930). W raporcie wywiadowczym z lutego 1907 roku odnotował on, że żołnierze Nowej Armii z kunmińskiego garnizonu odznaczała się jeszcze większą niechlujnością oraz niezdiscyplinowaniem niż w czasach sprzed prób zaprowadzenia reform wojskowych na terenie prowincji⁸⁰⁵.

Spośród pozostałych wojsk Nowej Armii na terenie Yunnanu, dwa bataliony stacjonowały na południu, rozproszone drobnymi garnizonami wzdłuż wybudowanego do tej pory przez Francuzów chińskiego odcinka linii kolejowej relacji Hajfong–Kunming (*Haifang Yunnan tielu*, 海防雲南鐵路). Z kolei 3. batalion 2. pułku piechoty, sformowany w prefekturze Guangnan (廣南; południowo-zachodni Yunnan), nigdy nie został skierowany do stołecznego Kunmingu i niebawem został skreślony ze stanu prowincjonalnej Nowej Armii. W jego miejsce planowano wystawić nowy batalion piechoty, powstały drogą świeżego zaciągu⁸⁰⁶. Ubytki w szeregach częściowo rekompensowało pojawienie się nowych sił. Wyruszając do Yunnanu, Xiliang zabrał ze sobą niepełny batalion piechoty z syczuańskiej Nowej Armii, w sile nieco ponad 400 żołnierzy⁸⁰⁷. Po przybyciu

804 Yun Gui zongdu Xiliang zou 云贵总督锡良奏 [(Memorial) złożony przez gubernatora generalnego Yunnanu i Guizhou Xilianga], *Guangxu sanshisan nian* 光緒三十三年 [GX 33 (1907)], [w:] QXBY, s. 269.

805 TNA FO, 371/226/10978, No. 2, *Wilkinson do Greya*, 16.02.1907, Enclosure No. 1, Intelligence Report respecting Affairs in Yunnan-fu and Kueichow, s. 4. Zob. także: TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 9.

806 Yun Gui zongdu Xiliang zou, *Guangxu sanshisan nian*, [w:] QXBY, s. 269; *Dian sheng gaibian lujun chouban dagai ji chou xiang bu fu qingxing zhe* 滇省改編陸軍籌辦大概及籌餉不敷情形摺 [Ogólny stan przygotowań poczynionych w reorganizowaniu Nowej Armii w prowincji Yunnan oraz problemy z pozyskaniem środków finansowych], *Guangxu sanshisan nian jiu yueshisan ri* 光緒三十三年九月十三日 [GX 33/9/13 (19.10.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 6, s. 704, 706.

807 *Dian sheng ying ban shiyi dagai qingxing zhe* 滇省應辦事宜大概情形摺 [Ogólny stan kwestii, z którymi trzeba uporać się w prowincji Yunnan], *Guangxu sanshisan nian er yue*

na miejsce został on skierowany do służby wartowniczej przy gubernatorskim yamenie oraz bramach miejskich Kunmingu⁸⁰⁸.

Xiliang od początku swojej służby w Yunnanie podjął energiczne działania na rzecz wzmocnienia jego obronności. W pierwszej kolejności mongolski gubernator generalny zabrał się za wyplenienie korupcji ze struktur prowincjonalnej administracji wojskowej oraz ogólne podniesienie dyscypliny w szeregach wojska. W tym celu zarządził generalny audyt sił broniących prowincji. W dwóch oddziałach obrony terytorialnej — oddziałach do patrolowania terenów w pobliżu kolei (*tielu xunfangdui*, 鐵路巡防隊) — sytuacja była do tego stopnia zła, że ściągnęła na dowodzących nimi oficerów karę śmierci⁸⁰⁹. Obaj, będąc protegowanymi Ding Zhenduo, który dał się poznać jako skorumpowany urzędnik, przez długi czas żyli w złudnym poczuciu nietykalności⁸¹⁰. Bezpośredni zwierzchnik obu oficerów — Su Lunyuan (蘇掄元), dowódca wojsk w garnizonie Linyuan (臨元, w południowym Yunnanie) — w ramach kary za brak czujności, także pożegnał się ze swoim stanowiskiem (aczkolwiek ocalał głowę)⁸¹¹. Z kolei inspekcja sił Nowej Armii w tym rejonie ujawniła

ershiba ri 光緒三十三年二月二十八日 [GX 33/2/28 (10.04.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 6, s. 662; *Chuan Dian bianwu dachen buli Sichuan zongdu Zhao Erfeng zou* 川滇邊務大臣護理四川總督趙爾豐奏 [(Memoriał) złożony przez cesarskiego komisarza ds. pogranicza Sichuanu z Yunnanem Zhao Erfenga, pełniącego obowiązki gubernatora generalnego Sichuanu], *Guangxu sanshisian nian jiu yue chu yi ri* 光緒三十三年九月初一日 [GX 33/9/1 (7.10.1907)], [w:] QXBY, s. 261.

808 TNA FO, 371/220/33089, No. 15, *Wilkinson do Greya*, 20.08.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Jordana*, 20.08.1907, s. 4; TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 4–5.

809 *Dian sheng yingwu feichi chaming tanyong buzhi jiangling qing zhi fenbie chengchu zhe* 滇省營務廢弛查明貪庸不職將領請旨分別懲處摺 [Prośba o wystosowanie edyktu z osobną karzącego zaniedbujących obowiązki dowódców w prowincji Yunnan, którym udowodniono niekompetencję], *Guangxu sanshisian nian liu yue ershi'er ri* 光緒三十三年六月二十二日 [GX 33/6/22 (31.07.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 6, s. 681–682; *Zunzhi zhengfa fanguan bing qing Chengjiang ying youji que kouliu waibu* 遵旨政法犯官並請激江營游擊缺扣留外補片 [Egzekucja, zgodnie z edyktem, urzędników, którzy dopuścili się przestępstwa oraz prośba, aby oficjel na wakujące stanowisko dowódcy oddziałów w Chengjiang został wyznaczony lokalnie], *Guangxu sanshisian nian qi yue chu wu ri* 光緒三十三年七月初五日 [GX 33/7/5 (8.08.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 6, s. 686.

810 TNA FO, 371/220/33089, No. 15, *Wilkinson do Greya*, 20.08.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Jordana*, 20.08.1907, s. 1–3; TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 9.

811 W tym przypadku sukces Xilianga okazał się krótkotrwały, bowiem raptem kilka lat później jego następcą w Kunmingu przywrócił Su Lunyuana do czynnej służby (aczkolwiek na innych stanowiskach). Nowy gubernator przekonywał, że zwolniony uprzednio oficer „posiada długi staż w wojsku i sumiennie wykonuje obowiązki” (*jiu li rong hang, banshi qinfen*, 久歷戎行辦事勤奮) (sic!). Cyt. za: GGBJDZ XT, No. 188304, *Zou qing yi Su Lunyuan daili Yunnan Pu'er zhenzhongbing bing tongdai Pu fang xunfangdui shi* 奏請以蘇掄元代理雲南普洱鎮總兵並統

niła poważne nieprawidłowości w ich rejestrach. Odpowiedzialni za nie oficerowie zostali zwolnieni, a następnie zesłani do służby karnej w odległym Xinjiangu. Chociaż w ocenie Xilianga oba bataliony piechoty nie przedstawiały większej wartości (w memoriale czytamy: *bi hun you shen*, 弊混尤甚), jedynie konieczność zapewnienia elementarnej choćby ochrony na obszarach, przez które przebiegała francuska inwestycja kolejowa, powstrzymała go przed zarządzeniem ich rozwiązania. Wciąż zostały one wykluczone poza obręb yunnańskiej Nowej Armii, a następnie — po odsianiu z nich najgorszych elementów — przekształcone w oddziały obrony terytorialnej⁸¹².

Karząca ręka Xilianga dosięgła także muzułmańskiego oficjela wojskowego Ma Dianxuana (馬殿選, 1868? –?), który dowodził garnizonem Zielonej Flagi w stołecznym Kunmingu. Ponadto miał pod swoją komendą część prowincjonalnych wojsk obrony terytorialnej, przeznaczonych do ochrony budowanego wówczas połączenia kolejowego Tonkinu z Yunnanem. Również i tutaj powodem do aresztowania okazały się poważne nieprawidłowości, które odkryto w rejestrze finansów podległych mu oddziałów. Pomimo prośby jego następcy o wymierzenie Ma lekkiego wymiaru kary Xiliang postawił na swoim i zawniósł do Pekinu o skierowanie go służby karnej na państwowych traktach pocztowych w Xinjiangu (na co otrzymał cesarską sankcję). Ponadto, jeśli uznamy za w pełni wiarygodne doniesienia brytyjskiego konsula Williama Henry'ego Wilkinsona, gubernator generalny ponadto obłożył nieuczciwego urzędnika grzywną w wysokości 10 tysięcy taeli⁸¹³.

帶普防巡防隊事 [Wniosek o mianowanie Su Lunyuana zastępczym dowódcą garnizonu Pu'er w Yunnanie i powierzenie mu dowództwa nad miejscowym oddziałem obrony terytorialnej], b.d. Data zatwierdzenia memoriału: *Xuantong er nian si yue shi'er ri* 宣統二年四月十二日 [XT 2/4/12 (20.05.1910)]. Zob. także: *Decennial Reports, 1902–1911*, t. 2, s. 293. Odnośnie do jego dalszej kariery wojskowej (nominacja na zastępczego dowódcę garnizonu w yunnańskim Zhaotong, 昭通): „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1366, *Xuantong san nian liu yue ershiwu ri* 宣統三年六月二十五日 [XT 3/6/25 (20.07.1911)], s. 10.

812 *Dian sheng gaibian lujun chouban dagai ji chou xiang bu fu qingxing zhe*, *Guangxu sanshisan nian jiu yue shisan ri...*, [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, s. 704 (tamże cytowany fragment).

813 Zastanawiający jest w tym kontekście brak wzmianki o karze finansowej w memoriale Xilianga. Zob. *Niqing chengchu que'e yingyuan yuanyou pian* 擬請懲處缺額營員緣由片 [Czynniki stojące za zamiarem wystosowania apelu o ukaranie oficerów wojsk Zielonej Flagi, (mających w swych oddziałach) niekompletne etaty], *Guangxu sanshisan nian si yue ershibiliu ri* 光緒三十三年四月二十六日 [GX 33/4/26 (6.06.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, *juan 6*, s. 669–670; TNA FO, 371/220/33089, No. 15, *Wilkinson do Greya*, 20.08.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Jordana*, 20.08.1907, s. 3–4. W ostatecznym rozrachunku Ma Dianxuana częściowo wyratowała z opresji szczególna sytuacja rodzinna oraz sieć posiadanych przezeń *guanxi*. W rezultacie Xiliang — bezsilny wobec apeli, kierowanych do niego przez innych oficerów — zaledwie kilka miesięcy później musiał przedłożyć kolejny memoriał, w którym po-

Obok walki z nadużyciami ze strony swoich podwładnych Xiliang kładł duży nacisk na rozwój edukacji wojskowej. Nim z Japonii zaczęli powracać pierwsi yunnańscy posiadacze dyplomu ukończenia tokijskiej akademii oficerskiej, w prowincji wciąż próżno było szukać wykwalifikowanych kadr, którym można było powierzyć niełatwe zadanie gruntownej przebudowy lokalnego systemu obronności⁸¹⁴. Aby temu zaradzić Xiliang sprowadził z sąsiedniego Sichuanu niewielką liczebnie, gdyż nieco ponad dwudziestoosobową, grupę oficerów mających za sobą edukację w nowoczesnych szkołach wojskowych. Wśród nich wiodącą rolę odegrał Chen Yi (陳宐, 1879–1930), pochodzący z Hubei wychowanek przygotowawczej szkoły wojskowej (*wubei xuetang*) w Wuchangu. Przed przybyciem do Yunnanu pełnił funkcję wicedyrektora szkoły wojskowej pierwszego stopnia w Chengdu oraz dowódcy miejscowej 33. brygady mieszanej Nowej Armii. Z kolei w Kunmingu otrzymał z rąk gubernatora generalnego komendę nad wszystkimi siłami Nowej Armii na terenie prowincji⁸¹⁵.

Dzięki staraniom Xilianga pod koniec 1907 roku kunmińska szkoła wojskowa pierwszego stopnia (w prostej linii następczyni przygotowawczej szkoły wojskowej) mieściła w swych murach aż 200 słuchaczy,

prosił o zastosowanie specjalnej procedury (*liuyang*, 留養), w ramach której wykonanie kary na skazanym urzędniku zostaloby odroczone w czasie, tak aby mógł on powrócić w rodzinne strony i, jako jedyny dorosły potomek, zaopiekować się swoją sędziwą, owdowiałą matką. Jest też wielce prawdopodobne, że Ma w istocie nigdy nie odbył służby karnej w Xinjiangu, bowiem po abdykacji Qingów przyjął zaproszenie do pracy w sztabie wojskowym yunnańskiego rządu rewolucyjnego (związany po udanym powstaniu antyrządowym pod koniec października 1911 roku), w późniejszych latach zaś aktywnie angażował się w życie polityczne Yunnanu. Zob. *Qing jiang geyuan Ma Dianxuan cunliu yangqin mian shu Xinjiang pian* 請將革員馬殿選存留養親免戍新疆片 [Prośba, aby wydalony oficjel Ma Dianxuan został (tymczasowo) zwolniony z kary zesłania do Xinjiangu, aby mógł sprawować opiekę nad rodzicem], *Guangxu sanshisan nian shi yue ershi'er ri* 光緒三十三年十月二十二日 [GX 33/10/22 (27.11.1907)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, juan 6, s. 717–718; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 37; „Zhengfu Gongbao” 1915, nr 1271, s. 33.

814 Jeśli wierzyć doniesieniom francuskich obserwatorów z października 1906 roku, absolwenci szkoły wojskowej w Kunmingu przejawiali „bardzo ograniczoną wartość i jako tacy nie byłiby zdolni do wydawania rozkazów podczas walki”. Cyt. za: TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 1.

815 Dowództwo nad 1. pułkiem piechoty Xiliang powierzył hunañskiemu absolwentowi *Rikugun Shikan Gakkō* Zhang Yi (張毅, 1876–1925). Pozostali czołowi oficerowie z tej grupy w przeważającej większości przewinęli się przez przygotowawczą szkołę wojskową w Chengdu. R.V. Des Forges, *Hsi-liang and the Chinese National Revolution...*, s. 92; *Dian sheng gaibian lujun chouban dagai ji chouxiang bu fu qingxing zhe*, *Guangxu sanshisan nian jiu yue shisan ri*, [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, s. 704; Zhang Zhonglei 张仲雷, *Qingmo minchu Sichuan de junshi xuetang ji chuanjun paixi* 清末民初四川的軍事学堂及川軍派系 [Szoły wojskowe w Sichuanie i klika wojskowa armii syczuańskiej pod koniec panowania dynastii Qing i w pierwszych latach republiki], [w:] XGH, t. 3, Beijing 1962, s. 347–348.

podzielonych na dwie klasy⁸¹⁶. Nauka w niej, podobnie jak w pozostałych prowincjach Cesarstwa, była nieodpłatna, jednak jej władze zarządziły, prawdopodobnie celem zmotywowania swych podopiecznych do wytężonej pracy, że zaprzestanie nauki pociągnie za sobą sankcję karną pod postacią obowiązku zwrócenia wszystkich kosztów wyłożonych przez szkołę na dotychczasowe kształcenie takiej osoby⁸¹⁷. Od połowy sierpnia 1909 roku w Kunmingu funkcjonowała także miejscowa armijna szkoła wykładów z wojskowości (*Yunnan lujun jiangwutang*) oferująca kurs doszkalający dla kadr bez formalnego wykształcenia. Utworzono w niej trzy klasy liczące łącznie 420 słuchaczy. Uczyli się w nich kolejno: młodszy stopniem oficerowie Nowej Armii, oficerowie prowincjonalnych sił obrony terytorialnej oraz absolwenci cywilnych szkół średnich. Jej codziennymi pracami kierowali dwaj posiadacze dyplomu ukończenia *Rikugun Shi-kan Gakkō*: pochodzący z Zhejiangu Gao Erdeng (高爾登, 1885–1940) oraz Yunnańczyk Li Genyuan (李根源, 1879–1965)⁸¹⁸. Obaj próbowali przeszczepić na rodzimy grunt panujący w szeregach Cesarskiej Armii Japońskiej kult dyscypliny i oddania służbie. Jeden z jej słuchaczy wspominał po latach, że „każdego dnia, poza spaniem oraz porą jedzenia, nie było ani chwili na odpoczynek. Co więcej, nawet w środku nocy często były ćwiczenia w ramach nadzwyczajnych zbiórek”⁸¹⁹.

Chorągwiący Xiliang, kierując się doświadczeniem wyniesionym z wcześniejszej służby na terenie Sichuanu, przykładał dużą wagę również do zdolności podległych mu prowincji w zakresie produkcji zbrojeniowej. Jak podkreślił w jednym z memoriałów, wystosowanym nieco ponad pół roku od przejścia gubernatorskich insygniów władzy, „szkolenie wojska musi poprzedzać produkcja uzbrojenia” (*yi lian bing bi xian zhi xie*, 以練兵必先製械⁸²⁰). Jednakże realia, które zastał w Yun-

816 Zwięzły rys historyczny prowincjonalnej szkoły wojskowej w Kunmingu [w:] *Yunnan quansheng caizheng shuomingshu* 雲南全省財政說明書 [Objaśnienie finansów całej prowincji Yunnan], red. Qingli Caizhengju 清理財政局, *juan 9, Junzheng fei* 軍政費 [Wydatki na administrację wojskową], Kunming 1910, s. 28.

817 TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 7.

818 Su An 素庵, Shi Sheng 适生, *Yunnan lujun jiangwutang degaikuang* 雲南陸軍講武堂的概況 [Podstawowe fakty o armijnej szkole wykładów z wojskowości w Yunnan], [w:] YGXGZ, s. 15.

819 Cyt. za: Zhu Hongji 祝鴻基, *Lujun di shijiu zhen ji Yunnan jiangwutang* 陸軍第十九鎮及雲南講武堂 [19. Dywizja Sił Lądowych i szkoła wykładów z wojskowości w Yunnan], [w:] XGH, t. 3, s. 392. Zob. także zasadniczo zbieżne wspomnienia Zhu De, późniejszego marszałka Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (także absolwenta tejże szkoły): A. Smedley, *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh...*, s. 85.

820 Cyt. za: *Yunnan jiqi zhi zao qingxing pian* 雲南機器局製造情形片 [Stan produkcji w yunnańskich zakładach maszynowych], *Guangxu sanshisan nian jiu yue shisan ri* 光緒三十三年九月十三日 [GX 33/9/13 (19.10.1907)], [w:] *Xiliang yigao*. *Zougao...*, t. 2, *juan 6*, s. 707.

nanie, wymogły na nim bardziej kompromisowe podejście. Za rządów jego poprzedników w kunmińskiej fabryce uzbrojenia nadal składano, obok względnie nowoczesnych konstrukcji, ładowane odprzodowo działa wałowe (*taiqiang*, 抬槍), które wówczas uchodziły już za przestarzałe⁸²¹. W dodatku standardy jakości zostały uznane za niezadowalające, głównie z powodu przestarzałej maszynierii oraz właściwości wykorzystywanej stali. Choć Xiliang upatrywał najrozsądniejszego rozwiązania w kompleksowej modernizacji zakładów, na przeszkodzie stały dalece niewystarczające środki, jakie mógł wydobyć z zawiadywanej przezeń prowincji (w jego słowach: *yi Dian sheng ji qu, jue wu ci xiang daju caili*, 以滇省瘠區絕無此項大舉財力). Wobec tego doszedł do wniosku, że bardziej ekonomicznym rozwiązaniem będzie sprowadzenie karabinów z zewnątrz. Jednocześnie produkcję w miejscowych zakładach ograniczono do wytwarzania amunicji — przeznaczonej na bieżące potrzeby prowincjonalnego wojska — oraz niektórych elementów wyposażenia osobistego żołnierzy⁸²².

Wraz z ekspansją liczebną yunnańskich sił Nowej Armii gubernator generalny zarządził budowę nowoczesnych koszar dla jej poszczególnych pododdziałów. Z uwagi na ograniczoną przestrzeń w samym mieście, niezbędną infrastrukturę wzniesiono poza obrębem jego murów oraz w okolicznych wsiach. Podczas kilkuletnich rządów młodocianego cesarza Xuantonga 1. pułk piechoty (późniejszy 73.) stacjonował nieopodal północnej bramy, w bliskim sąsiedztwie placu ćwiczeń. Drugi (przemianowany na 74.), wraz z artylerią, został rozlokowany w Wujia-ba (巫家壩), na ówczesnych dalekich południowo-zachodnich przedmieściach Kunmingu⁸²³. Natomiast kwatery dla kawalerii oraz saperów

⁸²¹ Stałą produkcję uzbrojenia — dzięki staraniom ówczesnego gubernatora Cen Yuinga (岑毓英, 1829–1899), ojca wcześniej wspomnianych: Cen Chunxuana oraz Cen Chunminga — uruchomiono jeszcze w 1884 roku (w związku z trwającą wówczas wojną z Francją), aczkolwiek władze prowincji podejmowały starania na tym kierunku już od końca lat sześćdziesiątych. Głównym czynnikiem, skłaniającym do utworzenia przemysłu zbrojeniowego w tej części Cesarstwa, było wciąż niestłumione powstanie pod wodzą Du Wenxiu. Zob. Wang Ermin, *Qingji bingongye de xingqi...*, s. 108–109; H.R. Davies, *Yun-Nan: The Link Between India and the Yangtze...*, s. 155–156; TBL AAS IOR/L/PS/20/185, *Military Report on the Manufacture and Importation of Arms and Munitions of War, in the Chinese Empire...*, s. 54–55.

⁸²² *Yunnan jiqiu zhibiao qingxing pian*, *Guangxu sanshisian nian jiu yue shisan ri...*, [w:] *Xiliang yigao*. *Zougao...*, t. 2, *juan* 6, s. 707 (tamże cytowany fragment). W 1909 roku następcą Xilianga (Li Jingxi 李經羲, 1857–1925) nakazał wznowić w kunmińskich zakładach zbrojeniowych produkcję karabinów powtarzalnych Mausera (*Maose kuai qiang*, 毛瑟快槍), najpewniej M1871/84. Te następnie trafiały na wyposażenie prowincjonalnych oddziałów obrony terytorialnej. Zob. TNA FO, 371/864/8889, No. 3, *O'Brien-Butler do Greya*, 3.02.1910, Enclosure No. 1, Yunnanfu Intelligence Report for December Quarter, 1909, s. 9.

⁸²³ W qingowskiej korespondencji rządowej pojawia się alternatywny zapis (五家壩). W 1922 roku, z polecenia ówczesnego gubernatora wojskowego (*dudu*) Yunnanu Tang Jiy-

mieściły się w Qianhaizi (乾海子), miejscowości oddalonej nieco ponad 10 kilometrów na wschód od stolicy prowincji. Do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej w kompleksie została zainstalowana sieć telefoniczna, umożliwiająca łączność pododdziałów z budynkiem sztabu jednostki oraz siedzibą gubernatora generalnego⁸²⁴. Całokształt dotychczasowych wysiłków Xilianga został niebawem odnotowany przez zagranicznych obserwatorów. Pod koniec 1908 roku brytyjski konsul Ernest Colville Wilton (1870–1952) donosił ze stolicy Yunnan, że miejscowe władze poświęcały więcej czasu oraz środków na powołanie jednostek Nowej Armii, niż na jakiegokolwiek inne programy reform w duchu zachodnim⁸²⁵. Opinię tę podtrzymała kilka lat później Elizabeth Kimball Kendall (1855–1952), amerykańska badaczka związana z Wellesley College, która na początku 1911 roku miała okazję odwiedzić Kunming. Jak wówczas odnotowała, tym co najbardziej rzucało się jej w oczy był „nowy duch militarysty [...], [od którego] po prostu nie dało się uciec.

ao (唐繼堯, 1883–1927), przed wybuchem rewolucji republikańskiej dowódcy 1. batalionu w 2. pułku piechoty, w ich miejsce została zbudowana baza lotnictwa wojskowego. Obecnie znajduje się tam międzynarodowy port lotniczy. Zob. *Yunnan sheng zhi: junshi zhi...*, a. 83.

824 Sformowane później bataliony taborów oraz ciężkich karabinów maszynowych, przynajmniej do lata 1911 roku, nadal nie posiadały własnych koszar, wobec czego udostępniono im na kwatery (uprzednio zaadaptowane) miejscowe świątynie. Zob. GGB JDZ XT, No. 186265, *Zou bao Dian sheng gaibian lujun yu shengcheng nan guan wai gou jian yingshe shi* 奏報滇省改編陸軍於省城南關外購建營舍事 [Raport o zakupie (gruntów) i budowie koszar za południową bramą Kunmingu dla zreorganizowanych Sił Lądowych w prowincji Yunnan], *Xuantong yuan nian shi'er yue chu shi ri* 宣統元年十二月初十日 [XT 1/12/10 (20.01.1910)]; *Dian sheng xin tianlian lujun yi zhen zhukuan heshi baoxiao qingxing pian* 滇省新添練陸軍一鎮逐款核實報銷情形片 [Raport o stanie lustracji i rozliczenia poszczególnych wydatków na poczet nowo rozbudowanej dywizji Sił Lądowych w prowincji Yunnan], *Xuantong yuan nian zheng yue ershi ri* [XT 1/1/24 (14.02.1909)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, juan 6, s. 873–874; *Cui Xiangkui zhi Lujunbu dian* 崔祥奎致陆军部电 [Telegram Cui Xiangkui do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong yuan nian zheng yue shiyi ri* 宣統元年正月十一日 [XT 1/1/11 (1.02.1909)], [w:] QXBY, s. 271; Wang Guanjun 王冠軍, *Xinbai Yunnan fanzheng qinli ji* 辛亥云南反正亲历記 [Opis osobistych doświadczeń z rewolty w Yunnanie w (roku) *xinbai*], [w:] XGH, t. 3, s. 365; Li Hongxiang 李鴻祥, *Zengbu Yunnan xinbai geming huiyilu* 增补云南辛亥革命回忆录 [Uzupełniając zapis wspomnień z rewolucji *xinbai* w Yunnan], [w:] XGH, t. 6, s. 138; TNA FO, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana* 21.09.1909 (Report on the Lu chun in Yunnan), s. 3–4; TNA FO, 371/873/33944, No. 16, *O'Brien-Butler do Greya*, 13.08.1910, Enclosure No. 1, Notes in the Modern Army (Lu Chün) in Yunnan, s. 1.

825 Na placówce w stolicy Yunnan przebywał w latach 1907–1909. Zob. TNA FO, 371/634/8099, No. 1, *Wilton do Jordana*, 9.01.1909, Enclosure No. 1, Yunnanfu Intelligence Report dated December 31, 1908, s. 17–18. Do poniekąd podobnych wniosków doszedł Henry Edward Sly (1876–1932), reprezentujący interesy brytyjskie w przygranicznym Tengyue. Zob. TNA FO, 371/430/23299, No. 19, *Sly do Jordana*, 14.05.1908, Enclosure No. 1, No. 21, *Sly do Jordana*, 13.05.1908, s. 4.

Wszędzie można było napotkać na maszerujących żołnierzy, podczas gdy plac ćwiczeń był najbardziej ruchliwym miejscem w całym mieście”⁸²⁶.

Czynnikiem, który w dużym stopniu mobilizował władze qingowskie do wysiłków na rzecz wzmocnienia obronności Yunnanu była świadomość rosnącej z każdym rokiem skali jego penetracji przez zachodnie mocarstwa. W 1904 roku prace konstrukcyjne przy linii kolejowej relacji Hajfong–Kunming przeniosły się na teren południowych powiatów prowincji. Dwa lata później Burma Railways Corporation — spółka znajdująca się pod kontrolą administracji Indii Brytyjskich — rozpoczęła prace miernicze nad projektowanym połączeniem między Bhamo (w północnej Birmie) a yunnańskimi Tengyue (騰越) oraz Dali (大理). Działaniom tym towarzyszyły naciski dyplomatyczne na rzecz uzyskania stosownej koncesji, kierowane zarówno do pekińskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, jak i do gubernatorskiego yamenu w Kunmingu⁸²⁷. W międzyczasie oba wspomniane tu mocarstwa, wprawdzie rywalizujące ze sobą o wpływy w regionie, przymierały się do wspólnej eksploatacji yunnańskich kopalni. Umożliwiały ją zapisy umowy z czerwca 1902 roku, która przyznawała brytyjsko-francuskiemu Syndicat du Yunnan prawo do poszukiwania i eksploatacji złóż węgla oraz metali kolorowych na terenie szeregu prefektur tejże prowincji⁸²⁸. Poczucie narastającej obecności obcych wpływów wzmacniał widok — coraz liczniejszych z każdym kolejnym rokiem — zagranicznych podróżników, ekspedycji badawczych oraz misjonarzy. Do 1908 roku w tej niedostępnej części Cesarstwa działało już siedem stacji należących do brytyjskich misji protestanckich⁸²⁹. Kolejni gubernatorzy musieli ponadto liczyć się z nastrojami wśród samych Yunnańczyków. Prowincjonalne elity — od 1909 roku posiadające własną

826 E. Kendall, *A Wayfarer in China. Impressions from a Trip Across West China and Mongolia...*, s. 27. Zob. także inne głosy uznania dla tempa przemian w wojskowości Yunnan: TNA FO, 371/1088/10197, J. Brown, *Trade and Resources in the Province of Yunnan in Western China...*, s. 40; E. Dingle, *Across China on Foot...*, s. 212, 417.

827 Negocjacje w sprawie koncesji były prowadzone aż do wybuchu rewolucji republikańskiej. Podczas gdy władze qingowskie umyślnie przeciągały negocjacje z Brytyjczykami, miejscowa spółka kolejowa uzyskała cesarską sankcję na budowę kolei w południowym Yunnan. Zob. TNA FO, 405/425, General Report on China for the Year 1906, s. 5–6; R. C. Crozier, *Antecedents of the Burma Road: British Plans for a Burma-China Railway in the Nineteenth Century*, „Journal of Southeast Asian History” 3, 1962, nr 2, s. 16; Mi Rucheng, *Diguoizhuyi yu Zhongguo tielu 1847–1949...*, s. 145.

828 D.S. Sutton, *Provincial Militarism and the Chinese Republic...*, s. 30–31. Tekst zawartej umowy w: *Agreement for Yunnan Mining Concession, June 21, 1902*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919...*, t. 1, *Manchu Period (1894–1911)*, s. 911–914.

829 Stanford E., *Atlas of the Chinese Empire...*, s. 16; *The Chinese Empire. A General and Missionary Survey...*, s. 246–249.

platformę polityczną, pod postacią obradującego w Kunmingu Biura Deliberatywno-Konsultatywnego (*Ziyiju*) — oraz słuchacze lokalnych szkół wzywali do oporu wobec poczynań mocarstw w Yunnanie, a także domagali się od władz większej asertywności w relacjach z nimi⁸³⁰.

Bezczynność nie wchodziła w rachubę także z powodu aktywności Chińskiej Ligi Związkowej, która w 1907 roku ustanowiła szereg baz operacyjnych na terenie północnego Tonkinu. Pierwszy poważny sygnał ostrzegawczy pojawił się na początku grudnia, wraz z nieudanym atakiem sunowskich bojowców na posterunki strzegące Przełęczy Zhennan (*Zhen-nanguan*, 鎮南關), na granicy sąsiedniej Guangxi z Indochinami Francuskimi. Wprawdzie kontrnatarcie sił prowincjonalnych bez większych problemów wyparło powstańców z powrotem za granicę, śmiała próba rewolucyjnego przewrotu zdołała jednak obnażyć słabość qingowskiej obrony na dalekim południu Cesarstwa. Co więcej, według informacji napływających do Xilianga, istniało ryzyko, że kolejnym celem konspiratorów może być yunnańskie Hekou (河口) — położony nad Rzeką Czerwoną (*Hong He*, 紅河) punkt graniczny, przez który przebiegała wciąż nieukończona linia kolejowa Hajfong–Kunming⁸³¹. Obawy okazały się w pełni uzasadnione, bowiem pod koniec kwietnia następnego roku na miejscowość spadło uderzenie powstańczego zgrupowania, którego rdzeń stanowili członkowie tajnych stowarzyszeń. I choć gubernator generalny kazał zawczasu wzmocnić zagrożony garnizon, chwiejna postawa broniących go żołnierzy, spośród których część była nawet w zmowie z rewolucjonistami, przesądziła o wyniku walk. Wraz z opanowaniem Hekou oraz pobliskiego fortu nie tylko zdołali oni uchwycić drobny przyczółek w granicach Cesarstwa, ale też przeciągnęli na swoją stronę pokonanych żołnierzy i przejęli lokalne zapasy broni oraz amunicji. Na przestrzeni kilku kolejnych dni rewolta zaczęła nabierać rozpędu i wiele wskazywało na to, że droga na Mengzi — najbliższy ważniejszy ośrodek miejski — stoi przed powstańcami otworem. W odpowiedzi Xiliang skierował w rejon powstania oddziały z okolicznych powiatów oraz część yunnańskich wojsk Nowej Armii⁸³². Ponadto wystosował do Biura Tajemnic Wojsko-

830 D.S. Sutton, *Provincial Militarism and the Chinese Republic...*, s. 35–40; Cao Yin, *The Yunnan–Burma railway, 1860s–1940s: Imagining, planning and rejecting a railway that was never built...*, s. 308–309.

831 *Zhi Waiwubu* 致外务部 [(Telegram) do Ministerstwa Spraw Zagranicznych], *Guangxu sanshisan nian shi'er yue shisan ri* 光绪三十三年十二月十三日 [GX 33/12/13 (16.01.1908)], [w:] JSZ, t. 111, Beijing 2005, s. 56–57.

832 *Zhi Junjichu* 致军机处 [(Telegram) do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian si yue chu san ri* 光绪三十四年四月初三日 [GX 34/4/3 (2.05.1908)], [w:] JSZ, t. 111, s. 58–59; *Zhi Junjichu* 致军机处 [(Telegram) do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi*

wych pilny apel o wsparcie finansowe oraz materiałowe⁸³³. Paradoksalnie, Xiliang przez długi czas nie dysponował na teatrze walk wyraźną przewagą liczebną. Stąd rażąca dysproporcja zasobów, jakie mogły zmobilizować obie strony, dopiero w perspektywie długoterminowej zdołała pogrzebać szanse powstania. Także jego przywódcy, wraz z upływem czasu, nie potrafili wypracować konsensusu w sprawie dalszych działań. Siły rządowe odbiły Hekou 26 maja, po trwającej blisko miesiąc kampanii. Alarmujące było nie tylko samo wystąpienie i jego początkowe postępy, ale też dwuznaczna postawa francuskich władz kolonialnych, które gubernator generalny podejrzewał o skryte sprzyjanie wywrotowcom⁸³⁴.

Rząd centralny, nieobojętny na sytuację panującą w Yunnanie, jeszcze przed wybuchem powstania wykazywał dużą troskę o bezpieczeństwo tej południowo-zachodniej rubieży Cesarstwa. Znalazła ona swoje odbicie w treści planu z 29 sierpnia 1907 roku. Na jego mocy polecano, aby w przeciągu następnych pięciu lat na terenie Yunnanu zostały wystawione dwie dywizje Nowej Armii. W jego dalszej części Yikuang, tak pisał o konieczności wzmocnienia potencjału obronnego Yunnanu:

Odnotaliśmy, że ta prowincja kontroluje południowo-zachodnie rubieże. Jest wielce wskazanym, aby skoncentrowano znaczne siły wojskowe umożliwiające [jej] obronę. Obecnie sformowano jedną brygadę piechoty oraz dwa dywizjony artylerii. W przeciągu następnych pięciu lat należy przygotować środki pieniężne [oraz] wyszkolić nowych żołnierzy, tak aby w wyznaczonym czasie wystawiony został [ich] pełny etat osobowy⁸³⁵.

Wiosną 1909 roku władzom Yunnanu udało się wystawić jedną niekompletną dywizję. Zgodnie z zaleceniami Ministerstwa Sił Lądowych, do czasu przeprowadzenia przeglądu jednostki przez cesarskich inspektorów z Pekinu, funkcjonowała w rządowej nomenklaturze jako tymczasowo

nian si yue chu si ri 光緒三十四年四月初四日 [GX 34/4/4 (3.05.1908)], [w:] *ibidem*, s. 60–61. Zarządzonej przez Xilianga mobilizacji towarzyszyło pośpieszne formowanie nowych sił w interiorze prowincji. Zob. *Zhi Junjichu* 致军机处 [(Telegram) do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian si yue chu jiu ri* 光緒三十四年四月初九日 [GX 34/4/9 (8.05.1908)], [w:] *ibidem*, s. 68. Jeśli wierzyć wspomnieniom Zhu De, Mengzi bronił batalion piechoty Nowej Armii, sprowadzony wcześniej z Sichuanu (w tekście pojawia się błędna nomenklatura: *regiment*). Zob. A. Smedley, *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh...*, s. 89.

833 *Zhi Junjichu* 致军机处 [(Telegram) do Biura Tajemnic Wojskowych], *Guangxu sanshisi nian si yue chu ba ri* 光緒三十四年四月初八日 [GX 34/4/8 (7.05.1908)], [w:] JSZ, t. 111, s. 66.

834 O obu powstaniach z perspektywy rewolucjonistów informują: Jin Chongji, Hu Shengwu, *Xinhai geming shigao*, t. 2, *Zhongguo Tongmenghui...*, s. 323–327, 330–338; Hsüeh Chün-tu [Xue Jundu], *Huang Hsing and the Chinese Revolution...*, s. 66–67; M.C. Bergère, *Sun Yat-sen...*, s. 180–182. Na temat działań Xilianga podczas insukrekcji w Hekou zob. R.V. Des Forges, *Hsi-liang and the Chinese National Revolution...*, s. 121–131.

835 Cyt. za: „Dongfang Zazhi”, *Guangxu sanshisan nian shi yue ershi wu ri, junshi*, s. 94.

sformowana 19. Dywizja Sił Lądowych (*zanbian Lujun di shijiu zhen*, 暫編陸軍第十九鎮)⁸³⁶. We wrześniu 1909 roku garnizon Nowej Armii w Kunmingu stanowiły: dwa pułki piechoty (73. oraz 74.), pułk artylerii, jeden dywizjon kawalerii, po jednym batalionie saperów oraz taborów, a także kompania ciężkich karabinów maszynowych. Ponadto w Lin'an oraz Dali, położonych w południowej części Yunnanu, stacjonowały kolejne dwa pułki piechoty (odpowiednio: 75. i 76.). Zgodnie z poleceniem Pekinu, wszystkie trzy dywizjony artylerii miały na wyposażeniu wyłącznie działa górskie. Decyzja ta była uwarunkowana ukształtowaniem przeważającej części terytorium prowincji oraz generalnie złym stanem jej infrastruktury komunikacyjnej. Z tego samego powodu tabory dywizji polegały wyłącznie na transporcie jucznym. Według szacunków konsula brytyjskiego w Kunmingu, Ernesta Colville'a Wiltona, jednostka liczyła wówczas około 8 tysięcy oficerów, podoficerów oraz szeregowych⁸³⁷.

W lutym 1909 roku Xiliang otrzymał z Pekinu polecenie do objęcia pieczy nad gubernatorstwem generalnym prowincji mandżurskich. W jego miejsce do Kunmingu został przysłany Li Jingxi — bratanek Li Hongzhang, mający doświadczenie w terenowych strukturach aparatu biurokratycznego, sięgające lat osiemdziesiątych poprzedniego wieku⁸³⁸. Nowy zwierzchnik prowincjonalnej administracji, nie dysponu-

836 *Lujunbu zhi Xiliang dian* 陆军部致锡良电 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do Xilianga], *Xuantong yuan nian zheng yue chu er ri* 宣统元年正月初二日 [XT 1/1/2 (23.01.1909)], [w:] QXBY, s. 271. Zob. także: *Xinzuan Yunnan tongzhi* 新纂雲南通志 [Nowo skompilowana kronika Yunnan], red. Long Yun 龍雲, Zhou Zhongyue 周鍾岳, Kunming 1932, *juan* 130, *Junzhi kao si* 軍制考四 [Rozpatrzenie systemów wojskowych, część czwarta], s. 7b; *Yunnan quansheng caizheng shuomingshu*..., *juan* 9, *Junzheng fei*, s. 23–24; Li Hongxiang, *Zengbu Yunnan xinbai geming buiyilu*..., s. 151–154; Liu Cunhou 刘存厚, *Yunnan guangfu zhen zhong riji* 云南光复阵中日记 [Dziennik frontowy z restauracji władzy nad Yunnanem], [w:] YXGZ, s. 11–12.

837 TNA FO, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana* 21.09.1909 (Report on the Lu chun in Yunnan), s. 1–4; TNA FO, 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya*, 22.12.1909, Enclosure No. 1, Chinese Army, Changes During 1909, s. 20; *Cui Xiangkui zhi Lujunbu dian*, *Xuantong yuan nian zheng yue shiyi ri*..., [w:] QXBY, s. 271; *Cui Xiangkui zhi Lujunbu dian* 崔祥奎致陆军部电 [Telegram Cui Xiangkui do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong yuan nian er yue chu yi ri* 宣统元年二月初七日 [XT 1/2/7 (26.02.1909)], [w:] QXBY, s. 273. Zob. także: *Buzhengshi buli Yun Gui zongdu Shen Bingkun zhi Lujunbu dian* 布政使护理云贵总督沈炳坤致陆军部电 [Telegram komisarza administracji prowincjonalnej i tymczasowego gubernatora generalnego Yunnanu oraz Guizhou Shen Bingkuna do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong yuan nian er yue chu yi ri* 宣统元年二月初一日 [XT 1/2/1 (20.02.1909)], [w:] QXBY, s. 272; W.T. Clark, *Recent Reforms in Yunnan Province*, "China's Millions" 36, 1910, nr 10, s. 118; E. Dingle, *Across China on Foot*..., s. 216; Su An, Shi Sheng, *Yunnan lujun jiangwutang de gaikuang*..., s. 17.

838 W okresie Nowej Administracji pełnił funkcję gubernatora prowincji Guangxi, Yunnan oraz Guizhou. Podczas prezydentury Yuan Shikaia służył w strukturach republikańskiej biurokracji. W czerwcu 1917 roku stanął na czele gabinetu, rozwiązanego niebawem w wyniku

jąc na miejscu wystarczającymi zasobami pieniężnymi oraz kadrowymi, poprzestał na doprowadzeniu 19. Dywizji do jej niemalże pełnego stanu osobowego⁸³⁹. Zgodnie z obserwacjami poczynionymi przez byłego brytyjskiego attaché wojskowego — mjr. George’a Pereirę — pod koniec 1910 roku jednostka posiadała kompletne etaty w niemal wszystkich pododziałach. Wyjątek stanowił organiczny pułk kawalerii, składający się tylko z dwóch dywizjonów (zamiast przepisowych trzech)⁸⁴⁰.

Nad dyscypliną w szeregach jednostki czuwał wówczas Cui Xiangkui (崔祥奎, 1858–?), który na początku 1909 roku objął komendę nad miejscowymi siłami Nowej Armii⁸⁴¹. Ten absolwent dawnej przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie prędko zyskał opinię służbisty, surowo karzącego za najdrobniejsze nawet przewinienia. Pod jego komendą nawet starsi stopniem oficerowie (na co wskazuje treść jego korespondencji z Pekinem) nie mogli czuć się bezkarni⁸⁴². Niemniej Xiliang

monarchicznego zamachu stanu, przeprowadzonego przez qingowskiego lojalistę Zhang Xuna (張勳, 1854–1923). Zob. *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 426–427; *Minguo renwu da cidian...*, s. 308–309.

839 Z tego samego powodu nowoczesny szpital wojskowy przy kunmińskim garnizonie Nowej Armii, otwarty w maju 1910 roku, już od pierwszych chwil zmagał się z niedostatkim środków na poczet jego funkcjonowania. Zob. TNA FO, 371/873/33944, No. 16, *O'Brien-Butler do Greya, 13.08.1910*, Enclosure No. 1, Notes on the Modern Army (Lu Chün) in Yunnan, s. 3.

840 Władze prowincji zamierzały w 1911 roku wystawić drugą dywizję, która stacjonowałaby w Mengzi. Jednak do wybuchu rewolucji republikańskiej owe plany pozostały jedynie na papierze. Zob. TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya, 12.01.1911*, Enclosure No. 3, The 19th Division of Lu Chün in Yunnan, s. 1. Zob. także: *Xinzuan Yunnan tongzhi...*, juan 130, *junzhi kao si*, s. 8a–8b; 11b.

841 Przed przybyciem do Yunnanu pełnił funkcję cesarskiego inspektora z ramienia Ministerstwa Sił Lądowych. Yunnan odwiedził jeszcze 1908 roku, w ramach zarządzanej przez Pekin wizyty inspekcyjnej. Zob. GGB JDZ XT, *Zou wei Lujun fudutong Cui Xiangkui lai Dian chongdang zhentong daochai riqi* 奏為陸軍副都統崔祥奎來滇充當鎮統到差日期 [(Memorial) złożony w sprawie daty rozpoczęcia służby na stanowisku dowódcy dywizji przez przybyłego do Yunnanu generała dywizji Sił Lądowych Cui Xiangkui], *Xuantong yuan nian zheng yue ershiwu ri* 宣統元年正月二十五日 [XT 1/1/25 (15.02.1909)]; GGB JDZ XT, No. 165674, *Zou qing shang gei buyong dao Cui Xiangkui Lujun fu dutong xian you* 奏請賞給補用道崔祥奎陸軍副都統銜由 [(Memorial) złożony z wnioskiem o nadanie *daotai* oczekującemu na przydział Cui Xiangkui stopnia generała dywizji], b.d. (1909); „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 312, *Guangxu sanshi nian eryue chu shi ri* 光緒三十四年二月初十日 [GX 34/2/10 (12.03.1908)], s. 12. Chen Yi, którego zastąpił Cui, niebawem wyruszył za Xiliangiem do mandżurskiej prowincji Fengtian, gdzie następnie pokierował codziennymi pracami miejscowego Biura Nadzoru nad Szkoleniem. Zob. Ma Xuanwei 馬宣偉, *Chen Yi* 陳宦, [w:] MRZ, t. 11, red. Xiong Shanghou 熊尚厚, Yan Ruping 嚴如平, Beijing 2002, s. 208; „Zhengzhi Guanbao” 1909, nr 523, *Xuantong yuan nian run er yue ershi ri* 宣統元年閏二月二十四日 [XT 1/R/2/24 (14.04.1909)], s. 8.

842 GGB JDZ XT, No. 182971, *Zoubao qian shi yapian Dian sheng lujun di shijiu zhen paodui di shijiu biao tongdaiguan Li Zelin gezhi* 奏報潛食鴉片之滇省陸軍第十九鎮礮隊第十九標統帶官李澤霖革職 [Raport o zwolnieniu Li Zelina, po kryjomu zażywającego opium, z funkcji dowódcy 19. pułku artylerii 19. Dywizji Sił Lądowych w prowincji Yunnan], b.d.

uważał go za zdolnego organizatora, świadomego wyzwań czekających na tak odpowiedzialnym stanowisku⁸⁴³. Cui dał się także poznać jako gorący orędownik wszechstronnego rozwoju prowincji, w której przyszło mu służyć. Wykładnię swych poglądów w tej materii zawarł w obszernym raporcie, w którym podzielił się swoimi spostrzeżeniami na temat aktualnej sytuacji Yunnanu oraz rysujących się przed nim perspektyw⁸⁴⁴. Sporządzając go wczesnym latem 1908 roku, wciąż pozostawał pod dużym wrażeniem niedawnej próby rewolucyjnego przewrotu w Hekou. W związku z tym zaproponował, aby administracje zawiadujące prowincjami położonymi we wnętrzu kraju wyasygnowały środki na poczet wystawienia jednej lub dwóch dywizji Nowej Armii. Z kolei zaciąg do wojska byłby prowadzony na terenie Yunnanu. Proces szkolenia tychże sił, które postulował rozlokować w pobliżu granicy z Unią Indochińską, miał zająć do dwóch lat. Równolegle Cui wskazał na konieczność wzmocnienia lokalnych wojsk obrony terytorialnej, spośród których część nadal była oddelegowana do ochrony połączenia kolejowego z francuskim Tonkinem. Dużą koncentrację zreformowanego wojska tłumaczył względami bezpieczeństwa, wierząc, że pozwoli to na uchronienie prowincji przez ponownymi wystąpieniami w wykonaniu antyrządowych wywrotowców (w jego słowach: *fang ge dang zhi zai xing, yi wu bu yi bing qiang wei yao*, 防革黨之再興亦無不以兵強為要)⁸⁴⁵. Resort sił lądowych odpowiedział na raport Cui w sposób wymijający,

Data zatwierdzenia: *Xuantong yuan nian shi yue shiqi ri* 宣統元年十月十七日 [XT 1/10/17 (29.11.1909)].

843 TNA FO, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana*, 21.09.1909 (Report on the Lu Chun in Yunnan), s. 6–7, 8–9; Z uznaniem o nim wypowiadali się także: kierujący resortem sił lądowych Yinchang oraz mjr George Pereira. Zob. *Lujun dachen Yinchang zou* 陆军大臣荫昌奏 [(Memoriał) złożony przez ministra Sił Lądowych Yinchanga], *Xuantong san nian san yue chu san ri* 宣統三年三月初三日 [XT 3/3/3 (1.04.1911)], [w:] QXBY, s. 273; TNA FO, 371/1085/3408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 3, The 19th Division of Lu Chün in Yunnan, s. 2.

844 GGB JDZ GX, No. 165072, *Zou cheng buyong dao Cui Xiangkui mi chen Yunnan sheng yao zheng zhi tiao cheng (fu cheng wen)* 奏呈補用道崔祥奎密陳雲南省要政之條呈(附呈文) [(Memoriał) przedłożony przez *daotai* oczekującego na przydział Cui Xiangkui, poufnie przedstawiający wykaz kluczowych spraw politycznych w prowincji Yunnan (załączony tekst raportu)], *Guangxu sanshisi nian liu yue chu qi ri* 光緒三十四年六月初七日 [XT 1/6/7 (5.07.1908)].

845 Cyt. za: GGB JDZ GX, No. 165072, *Zou cheng buyong dao Cui Xiangkui mi chen Yunnan sheng yao zheng zhi tiao cheng (fu cheng wen)*, *Guangxu sanshisi nian liu yue chu qi ri*, *Fujian: Buyong dao Cui Xiangkui yaozheng tiaochen* 附件: 補用道崔祥奎要政條陳 [Załącznik: Kluczowe sprawy polityczne, kolejno przedstawione przez *daotai* oczekującego na przydział Cui Xiangkui]. Z treści raportu wyziera także zauważalny niepokój Cui w związku z francuskimi postępowaniami w budowie linii kolejowej do stołecznego Kunmingu.

powołując się na obowiązujące wówczas krajowe przepisy odnośnie do kontyngentów Nowej Armii, przewidzianych dla każdej z prowincji Cesarstwa. Niemniej pekińscy decydenci, świadomi trudnego położenia Yunnanu (na co zapewne wpłynęły niedawne próby rewolucyjnych przewrotów na dalekim południu kraju), zobowiązali się do udzielania władzom Yunnanu wsparcia finansowego w obszarze obronności⁸⁴⁶.

Wraz ze stopniową rozbudową yunnańskich sił Nowej Armii brak wykwalifikowanych oficerów stawał się coraz bardziej odczuwalny. Jeszcze w pierwszej połowie 1907 roku większość kadry oficerskiej nadal stanowili wojskowi, którzy uprzednio służyli w prowincjonalnych oddziałach Zielonej Flagi. W odpowiedzi na memoriały słane przez Xilianga Ministerstwo Sił Lądowych zgodziło się na wysłanie do Yunnanu grupy oficerów, którzy ukończyli naukę w szkołach wojskowych na północy Chin właściwych. W sierpniu 1908 roku polecono Cui Xiangkui, aby spośród absolwentów armijnej szkoły przyspieszonej (*lujun sucheng xuetang*) w Baoding, oczekujących na pojawienie się wakatów w dywizjach Północnego Oceanu, wybrał odpowiednich kandydatów do służby w Yunnanie⁸⁴⁷. Po dwóch miesiącach udało mu się wyselekcjonować grupę liczącą nieco ponad 200 osób⁸⁴⁸. Polecenie wyjazdu na drugi kraniec ogromnego Cesarstwa zostało przyjęte przez głównych zainteresowanych z wyraźną rezerwą⁸⁴⁹. Nieliczni, którzy ostatecznie zgodzili się na przydział do służby

⁸⁴⁶ GGB JDZ GX, No. 165226, *Lujunbu deng chu yifu buyong dao Cui Xiangkui tiaochen Yunnan yaozheng zhi shuotie* 陸軍部等處議覆補用道崔祥奎條陳雲南要政之說帖 [Nota Ministerstwa Sił Lądowych i innych jednostek z uprzednio przedeliberowaną odpowiedzią na kluczowe sprawy polityczne Yunnanu, kolejno przedstawione przez *daotai* oczekującego na przydział Cui Xiangkui], b.d. (1908). Równocześnie można odnieść wrażenie, iż rekomendacje Cui — teoretycznie wcale zasadne — w świetle sytuacji panującej wówczas w kraju, miały charakter życzeniowy. Perspektywa wystawienia dodatkowej dywizji w oparciu o lokalnie czerpanych rekrutów — podczas gdy w innej części raportu wyraźnie pada stwierdzenie, iż odzew ludności w Yunnanie nadal jest niewielki (*fengqi wei kai*, 風氣未開) — wydaje się trudna do pomyślenia. W podobnie nazbyt optymistycznych barwach została nakreślona możliwość solidarnego dotowania wysiłku obronnego Yunnanu przez inne prowincje, które wówczas nie potrafiły sprostać nawet zobowiązaniom finansowym w granicach własnych jurysdykcji. Cyt. za: GGB JDZ GX, No. 165072, *Zou cheng buyong dao Cui Xiangkui mi chen Yunnan sheng yao zheng zhi tiaochen* (fu cheng wen), *Guangxu sanshisi nian liu yue chu qi ri, Fujian: Buyong dao Cui Xiangkui yaozheng tiaochen*....

⁸⁴⁷ *Lujunbu zhi Xiliang dian*, *Guangxu sanshisi nian, qi yue shiba ri*..., [w:] QXBY, s. 270; *Lujunbu zhi Xiliang dian* 陸軍部致錫良電 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do Xilianga], *Guangxu sanshisi nian qi yue ershiwu ri* 光緒三十四年七月二十五日 [GX 34/7/25 (21.08.1908)], [w:] *ibidem*, s. 271.

⁸⁴⁸ *Lujunbu zhi Xiliang dian* 陸軍部致錫良電 [Telegram Ministerstwa Sił Lądowych do Xilianga], *Guangxu sanshisi nian jiu yue ershiqi ri* 光緒三十四年九月二十七日 [GX 34/9/27 (21.10.1908)], [w:] QXBY, s. 271.

⁸⁴⁹ D.S. Sutton, *Provincial Militarism and the Chinese Republic*..., s. 63.

w Yunnanie, prędko zaczęli ją traktować w kategoriach życia na zesłaniu. Nie tylko panował tu odmienny klimat oraz tradycja kulinarna. Także mieszkańcy tej odległej prowincji, spośród których znaczący odsetek nadal stanowili przedstawiciele niechińskich grup etnicznych, jawili się w oczach oficerów przybyłych z północy jako zacofani i nieokrzesani. Najbardziej zdesperowani, nie mogąc znieść warunków życia na kresach południowo-zachodnich, próbowali nawet celowo dopuścić się aktów niesubordynacji, aby w ten czy inny sposób uwolnić się od uciążliwej służby⁸⁵⁰.

Brak zdolnych oficerów, którzy byliby skłonni do objęcia posad w szeregach yunnańskiej Nowej Armii, popchnął władze prowincji do chętniejszego niż wcześniej przyjmowania w jej szeregi absolwentów miejscowych szkół wojskowych. W rezultacie pod koniec 1910 roku już połowa etatów oficerskich 19. Dywizji była obsadzona przez Yunnańczyków⁸⁵¹. Ponadto Shen Bingkun (沈秉堃, 1862–1912) — do momentu przybycia Li Jingxi tymczasowo pełniący obowiązki gubernatora generalnego — podjął usilne starania na rzecz ściągnięcia z powrotem do Yunnanu stypendystów, którzy przez ostatnich kilka lat uczyli się w murach tokijskiej akademii oficerskiej. Jako pierwszy do Kunmingu przybył Li Genyuan, który jeszcze na początku 1909 roku odbywał staż w 5. pułku piechoty Cesarskiej Armii Japonii (stacjonującym w prefekturze Aomori, w północnej części wyspy Honsiu), wieńczący kilkuletni okres nauki w Kraju Wschodzącego Słońca. Shen powierzył mu zadanie prowadzenia zajęć w kunmińskiej armijnej szkole wykładow z wojskowości. Li prędko przedstawił Shenowi listę kolejnych kandydatów do służby w Yunnanie. Znajdowały się na niej

850 TNA FO, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana* 21.09.1909 (Report on the Lu chun in Yunnan), s. 7; *ibidem*, 371/859/1148, No. 482, *Jordan do Greya*, 22.12.1909, Enclosure No. 1, Chinese Army, Changes During 1909, s. 30. Yunnan nie był też jedyną prowincją Cesarstwa, którą żołnierze Nowej Armii spostrzegali w podobnych kategoriach. Przykładowo, służba w położonym na dalekim zachodzie Cesarstwa Xinjiangu także nie cieszyła się szczególną popularnością wśród oficerów pochodzących z Chin właściwych. W październiku 1911 roku Zhirui (志銳, 1852–1911) — dowódca sił chorągwiowych w regionie Yili (伊犁), położonym w północnej części prowincji — skarżył się przełożonym w Pekinie, iż znaczna część oficerów, ściągniętych do służby z południa Cesarstwa, nie potrafiła zaaklimatyzować się do lokalnych warunków. Jak dalej wyjaśniał, ci, którzy zbiegli ze służby, już od pewnego czasu nie potrafili przywyknąć się do lokalnej kuchni oraz warunków mieszkaniowych. Zob. *Yili jiangjun Zhirui zhi neige qing dai zou dian* 伊犁将军志锐致内阁请代奏电 [Telegram w zastępstwie memoriału od Zhirui, dowódcy wojsk chorągwiowych w Yili, do gabinetu], *Xuantong san nian ba yue ershiqi ri* 宣统三年八月二十七日 [XT 3/8/27 (18.10.1911)], [w:] QXBY, s. 200. Zob. także: TNA FO 371/1344/13412, No. 23, *Fraser do Secretary to the Government of India in the Foreign Department*, 6.02.1912, Enclosure No. 1, A Journey from Peking to Kashgar by Pereira, s. 4-5.

851 TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 3, The 19th Division of Lu Chün in Yunnan, s. 2.

nazwiska wielu innych absolwentów *Rikugun Shikan Gakkō*, w tym jego kolegów z czasów studiów. Dzięki zaufaniu, jakim darzyli go Shen oraz Li Jingxi, ten młody Yunnańczyk zyskał przemożny wpływ na skład kadr dydaktycznych kunmińskich ośrodków kształcenia wojskowego⁸⁵². Do momentu wybuchu rewolucji *xinbai* we wszystkich prowincjonalnych szkołach wojskowych wykładało łącznie 36 absolwentów tokijskiej akademii oficerskiej⁸⁵³. Wśród nich znalazł się Luo Peijin (羅佩金, 1878–1922) oraz Li Liejun (李烈鈞, 1882–1946)⁸⁵⁴. Obaj podczas pobytu stypendialnego w Japonii — wspólnie z Li Genyuanem — czynnie angażowali się w działalność polityczną miejscowej diaspory studenckiej. Do kraju powrócili już jako członkowie sunowskiej Chińskiej Ligi Związkowej⁸⁵⁵. Dzięki rekomendacjom Li Genyuana oraz Luo Peijina, w drugiej połowie 1911 roku do Kunmingu przybył także Cai E. Ten młody i równocześnie wybitnie uzdolniony Hunańczyk należał do jednej z pierwszych grup stypendystów wysłanych na studia do Japonii. Podczas nauki w tokijskiej akademii oficerskiej dał się poznać jako zwolennik przeniesienia na rodzimy grunt japońskich oraz zachodnich wyobrażeń na temat społecznej roli wojskowego. Po powrocie do kraju przez kilka następnych lat pełnił służbę na terenie prowincji Jiangxi, Hunan oraz Guangxi, gdzie miejscowe władze powierzały mu kierownicze stanowiska w szeregach jednostek Nowej Armii oraz w strukturach miejscowych Biur Nadzoru nad Szkoleniem. W stolicy Yunnanu objął komendę nad 37. brygadą piechoty⁸⁵⁶.

⁸⁵² Sutton D. S., *Provincial Militarism and the Chinese Republic: The Yunnan Army, 1905–25...*, s. 63–64; Li Genyuan 李根源, *Xinbai qianhou shi nian za yi* 辛亥前后十年杂忆 [Różne wspomnienia z dziesięciolecia około (roku) *xinbai*], [w:] XGH, t. 1, s. 324–325.

⁸⁵³ Największa koncentracja przypadła na armijną szkołę wykładow z wojskowości, której zatrudnienie znalazło aż 26 chińskich absolwentów *Rikugun Shikan Gakkō*. Zob. Wu Dade 吴达德, *Qingmo Yunnan xinjun bianlian yu junshi jiaoyu* 清末云南新军编练与军事教育 [Formowanie Nowej Armii i edukacja wojskowa w Yunnanie w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi Yanjiu”, 2006, nr 3, s. 98–100.

⁸⁵⁴ Zhu Hongji, *Lujun di shijiu zhen ji Yunnan jiangwutang...*, s. 390.

⁸⁵⁵ Lin Dezheng 林德政, *Liu Ri shiguan xuexiao xuesheng yu Tongmenghui* 留日士官學校學生與同盟會 [Chińscy stypendyści w Japonii studiujący w Szkole Oficerskiej Sił Lądowych a Liga Związkowa], „Guoli Chenggong Daxue Lishi Xuebao” 國立成功大學歷史學報 [Historyczne Czasopismo Naukowe Państwowego Uniwersytetu Chenggong] 13, 1987, s. 388–393; Li Liejun, *Li Liejun jiangjun zizhuan...*, s. 2–3, 5–11; *Saisbin Shina yojin den...*, s. 210; Su An, Shi Sheng, *Yunnan lujun jiangwutang de gaikuang...*, s. 16.

⁸⁵⁶ *Li Jingxi zou* 李经羲奏 [(Memoriał) złożony przez Li Jingxi], *Xuantong san nian liu yue* 宣统三年六月 [XT 3/6 (07–08. 1911)], [w:] QXBY, s. 274; Zhang Zhenhe, *Cai E*, [w:] MRZ, t. 1, s. 94; *Biographical Dictionary of Republican China*, t. 3, red. H.L. Boorman, New York 1970, s. 287–288. Panegiryczny wręcz portret Caia narysował po latach jego dawny podkomendny Zhu De. Zob. A. Smedley, *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh...*, s. 85–86.

Dla porównania przytłaczająca większość szeregowych pochodziła z wiejskiego interioru prowincji i służyła w ramach przymusowego poboru⁸⁵⁷. Wobec wciąż formatywnego stadium reform wojskowych w tej części kraju, władze prowincji musiały mierzyć się z problemem wcale licznych przypadków dezercji. Za taki stan rzeczy odpowiadał nie tylko sam obowiązek służby w wojsku, ale też warunki, jakie niekiedy towarzyszyły jej pełnieniu. W 1909 roku zły stan sanitarny pomieszczeń w nowych koszarach 74. pułku piechoty, rozlokowanego w Wujiaba, przyczynił się do zauważalnego przerzedzenia jego szeregow. W najbardziej krytycznym okresie wielkość ponoszonych w ten sposób strat sięgnęła około pięćdziesięciu osób miesięcznie. Późniejsze prace remontowe pozwoliły jedynie na ich zmniejszenie do sześciu osób w analogicznym ujęciu czasowym⁸⁵⁸. Przypadki zbiegostwa odnotowywano także wśród żołnierzy z 75. pułku piechoty w Dali, spośród których wielu nie nawykło do poziomu dyscypliny panującej w szeregach zreformowanego wojska⁸⁵⁹. Władze prowincji próbowały rozprawić się z problemem dezercji, urządzając pokazowe egzekucje na nieszczęśnikach, których udało im się schwycić. Jednak nawet takie działania nie były w stanie odstraszyć tych, którzy nie przejawiali chęci do służby w wojsku, z którym się nie identyfikowali. Jeszcze połowie 1910 roku problemu nie udało się należycie zaadresować, bowiem każdego miesiąca z szeregow wszystkich pododdziałów 19. Dywizji ubywało — z tego czy innego powodu — od 70 do 90 żołnierzy⁸⁶⁰.

Palący brak środków pieniężnych, którymi dysponowali kolejni władarze Yunnanu, skutecznie ograniczał możliwości systemowej przebudowy prowincjonalnego systemu obronności. W okresie Nowej Administracji dochody, jakie pozyskiwali z tytułu podatku gruntowego należały do najniższych w całym kraju⁸⁶¹. Poza tym drastycznej redukcji uległy środki czerpane z handlu opium. Przed przybyciem Xilianga do Yunnanu — w marcu 1907 roku — uprawy maku lekarskiego pokrywały, według rozbieżnych szacunków, od 1/5 do 3/5 wszystkich gruntów ornych prowincji. Z kolei przychody z akcyzy nakładanej na produkowany z nich narkotyk

⁸⁵⁷ TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 3, The 19th Division of Lu Chün in Yunnan, s. 3–4; TBL AAS IOR L/MIL/17/20/8, *Military Report on the Province of Yün-nan...*, s. 39.

⁸⁵⁸ TNA FO, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana* 21.09.1909 (Report on the Lu chun in Yunnan), s. 2.

⁸⁵⁹ Clark W. T., *Recent Reforms in Yunnan Province...*, s. 118.

⁸⁶⁰ TNA FO, 371/873/33944, No. 16, *O'Brien-Butler do Greya*, 13.08.1910, Enclosure No. 1, Notes on the Modern Army (Lu Chün) in Yunnan, s. 1–2.

⁸⁶¹ Sutton D. S., *Provincial Militarism and the Chinese Republic...*, s. 61–62.

sięgały kwoty 500 tysięcy taeli, czyniąc go najważniejszym towarem eksportowym prowincji⁸⁶². W wyniku bezkompromisowej „krucjaty” Xilianga przeciwko opium, do końca 1910 roku zakazane uprawy istniały tylko w najbardziej niedostępnych rejonach prowincji, zamieszkałych przez mniejszości etniczne. Zwycięstwo na tym polu zostało jednak drogo okupione. Nie tylko poskutkowało wyraźnym pogorszeniem kondycji finansów Yunnanu. Równocześnie przyniosło ze sobą zauważalny wzrost oporu mieszkańców prowincji — nierzadko pozbawionych w ten sposób głównego źródła dochodów — wobec rządowych programów reform⁸⁶³.

W tej sytuacji możliwości dalszej rozbudowy i utrzymania yunnańskich sił Nowej Armii stawały się w rosnącym stopniu uzależnione od pomocy z zewnątrz⁸⁶⁴. W połowie 1909 roku Li Jingxi otrzymał zapomogę w wysokości 2 milionów taeli, która miała być przeznaczona na cele wojskowe. Ministerstwo Sił Lądowych, w porozumieniu z resortem finansów zobowiązało się także do corocznego wypłacania kolejnych 260 tysięcy taeli, tytułem pokrycia wydatków wegetatywnych 19. Dywizji⁸⁶⁵.

862 TNA FO, 371/634/8099, No. 1, *Wilton do Jordana*, 9.01.1909, Enclosure No. 1, Yunnanfu Intelligence Report dated December 31, 1908, s. 7.; R.V. Des Forges, *Hsi-liang and the Chinese National Revolution...*, s. 95.

863 TNA FO, 371/430/25220, No. 20, *Sly do Greya*, 24.05.1908, Enclosure No. 1, *Sly do Jordana*, 23.05.1908, s. 3; *ibidem*, 371/634/43217, No. 21, *Wilton do Greya*, 9.10.1909, Enclosure No. 2, Intelligence Report by Consul-General Wilton for Quarter ended September 30, 1909, s. 1. Jest zasadnym w tym miejscu przypomnieć, iż nie tylko władzom qingowskim przyszło stawić czoła tego rodzaju wyzwaniom. Z podobnymi, od początku XXI wieku, mierzą się także kolejne ekipy rządzące Afganistanem.

864 Wiosną 1909 roku Li Jingxi z niepokojem informował Pekin, że administrowany przez niego Yunnan osiągnął już kres swoich możliwości finansowych. Dalsze podnoszenie podatków mogło bowiem wywołać wśród ludności buntownicze nastroje. Zob. GGBJDZXT, No. 177332, *Zou bao Dian sheng caizheng kunjiong xin jiu junxu wuchu qing chi bu choubo* 奏報滇省財政困難新舊軍需無出請飭部籌撥 [(Memoriał) raportujący dramatyczny stan finansów prowincji Yunnan i brak środków na potrzeby Nowej Armii oraz starych wojsk, z wnioskiem o nakazanie resortowi (finansów) wyasygnowanie (środków)], *Xuantong yuan nian run er yue ershi ri* 宣統元年閏二月二十日 [XT 1/R2/20 (10.04.1909)]. Już podczas rządów jego poprzednika Xilianga, polityka fiskalizmu zaczęła wzbudzać niezadowolenie wśród Yunnańczyków. Zob. TNA FO, 371/430/25220, No. 20, *Sly do Greya*, 24.05.1908, Enclosure No. 1, No 23. *Sly do Jordana*, 23.05.1908, s. 3.

865 Koszt zakupu broni na wyposażeniu 19. Dywizji został w pełni pokryty przez resort finansów. Przedtem Xiliang otrzymał zapomogę na poczet stłumienia wspomnianego wcześniej powstania w Hekou. Na ten cel Pekin wyasygnował kolejnych 250 tysięcy taeli. Zob. TNA FO, 371/634/32691, No. 12, *Wilton do Greya*, 8.07.1908, Enclosure No. 2, Yunnan-fu Intelligence Report for the Quarter ended June 30, 1909, s. 5; *ibidem*, 371/642/42519, No. 20, *Wilton do Greya*, 23.09.1909, Enclosure No. 1, *Wilton do Jordana* 21.09.1909 (Report on the Lu chun in Yunnan), s. 11; *ibidem*, 371/430/23299, No. 19, *Sly do Greya*, 14.05.1908, Enclosure No. 1, *Sly do Jordana* 13.05.1908, s. 7. W kwestii decyzji Pekinu o dotowaniu części wydatków na obronność Yunnan z funduszy na szczeblu centralnym zob. także: *Dian sheng xin tianlian lujun yi zhen*

Niemniej wsparcie udzielane przez Pekin nadal nie było w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb finansowych yunnańskiej Nowej Armii oraz towarzyszącej jej infrastruktury. Brak wystarczających środków zmusił władze prowincji do redukcji stawek żołdu. Już na początku marca 1909 roku starsi stopniem oficerowie otrzymywali 80% swojego normalnego uposażenia, podczas gdy pozostali jedynie 60%⁸⁶⁶. W przypadku szeregowych stawki miesięcznego wynagrodzenia niemal od samego początku istnienia Nowej Armii w tej części Cesarstwa były wypłacane w mniejszym wymiarze, niż było to określone w krajowych regulacjach. Wynosiły one odpowiednio 3,9 taela dla szeregowych oraz 4,2 taela dla starszych szeregowych (zamiast odpowiednio: 4,2 oraz 4,5)⁸⁶⁷. W celu pozyskania nowych źródeł środków pieniężnych przyspieszono, prowadzoną już od 1903 roku, demobilizację stacjonujących na terenie Yunnanu sił Zielonej Flagi. W ciągu kolejnych pięciu lat udało się wygzekkować ją niemal do końca. Zaoszczędzone w ten sposób środki zostały następnie przeznaczone na poczet utrzymania lokalnych sił Nowej Armii oraz zreformowanej policji⁸⁶⁸. Jednak w praktyce pozbycie się tego balastu pozwoliło jedynie na załatanie wyrwy w budżecie, powstałej w wyniku prowadzonej równolegle kampanii antyopiumowej. Na przestrzeni kilkunastu miesięcy poprzedzających wybuch rewolucji republikańskiej stan finansów yunnańskiego sektora obronności zaczął napawać coraz większym niepokojem. W grudniu 1910 roku mjr George Pereira doniósł z Kunmingu o poważnych trudnościach lokalnych władz w bieżącym opłacaniu personelu 19. Dywizji⁸⁶⁹. Z kolei w lipcu następnego roku pojawiły się doniesienia o możliwym zamknięciu (z powodów finansowych) kunmińskiej armijnej szkoły wykładów z wojskowości⁸⁷⁰.

zhukuan heshi baoxiao qingxing pian, Xuantong yuan nian zheng yue ershisi ri..., [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, juan 6, s. 783.

866 *Shen Bingkun zhi lujunbu dian* 沈炳坤致陆军部电 [Telegram Shen Bingkuna do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong yuan nian er yue chu si ri* 宣统元年二月初四日 [XT 1/2/4/ (23.02.1909)], [w:] QXBY, s. 272.

867 TNA FO, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 9.

868 Luo Ergang, *Luyingbing zhi...*, s. 109–110.

869 TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 3, The 19th Division of Lu Chün in Yunnan, s. 2.

870 „Minlibao” 1911, nr 266, *xinbai nian liu yue shiwu ri* 辛亥年六月十五日 (10.07.1911), s. 3. Niespełna rok wcześniej zamknięto prowincjonalną akademię medyczną, kształcącą przyszłych lekarzy wojskowych przy 19. Dywizji. Zob. TNA FO, 371/864/8889, No. 3, *O'Brien-Butler do Greya*, 4.02.1910, Enclosure No. 1, Yunnanfu Intelligence Report for December Quarter, 1909, s. 10–11; *ibidem*, 371/864/39392, No. 20, *O'Brien-Butler do Greya*, Enclosure No. 1, Yunnanfu Intelligence Report for the three months ended July 31st, 1910, s. 8.

Skutki cięć budżetowych w sektorze wojskowym nie były też dla władarzy Yunnanu jedynym powodem do zmartwień. Gdy wieści o opanowaniu trójmiejskiej konurbacji Wuhanu rozeszły się po całym kraju, kunmińscy decydenci nabrali obaw w związku z ich możliwym powtórzeniem — tym razem na ulicach Kunmingu, wobec czego surowo zakazano wydawania amunicji ostrej żołnierzom z miejskiego garnizonu Nowej Armii⁸⁷¹. Ponadto kilkusetosobowy oddział wojsk obrony terytorialnej został skierowany do obsadzenia miejskiej składnicy broni. W tym samym czasie miejscowe władze zarządziły przygotowania do interwencji wojskowej w sąsiednim Sichuanie, wówczas już od ponad miesiąca staczającym się w otchłań anarchii. Li Jingxi planował skierować do tej prowincji 73. oraz 74. pułk piechoty. Jest całkiem możliwe, że ta decyzja była motywowana przede wszystkim chęcią pozbycia się z miasta potencjalnie niełojalnych żołnierzy. Główni zainteresowani zareagowali na zarządzenie gubernatora generalnego w dający się przewidzieć sposób, odmawiając wymarszu do Sichuanu. Niespokojna sytuacja panowała także w pozostałych pododdziałach 19. Dywizji. W Lin'an, z powodu wstrzymania wypłat żołdu, miało dojść do buntu żołnierzy z 76. pułku piechoty. Z Dali także napływały doniesienia o narastającym wrzeniu w tamtejszym garnizonie Nowej Armii⁸⁷². Niebawem po ulicach samego Kunmingu zaczęły krążyć pogłoski jakoby żołnierze z 19. Dywizji zamierzali pozabijać swoich oficerów, a następnie spłądować całe miasto. Przerazenie było tak duże, że w ostatniej dekadzie października 1911 roku doszło wręcz do eksodusu ludności cywilnej z miasta⁸⁷³. Gdy w nocy z 29 na 30 października w stolicy Yunnanu wybuchło powstanie antyrządowe, Li Jingxi mógł liczyć wyłącznie na lojalność ze strony grupki oficerów przysłanych uprzednio z północnych Chin oraz miejskiego garnizonu sił obrony terytorialnej. Wobec skali kryzysu politycznego oraz zapaści ekonomicznej, w jakiej znalazł się wówczas cały kraj, wynik konfrontacji zbrojnej zdawał się być tylko jeden. Po krótkich acz intensywnych walkach pomiędzy zrewoltowanymi żołnierzami Nowej Armii a ustępującymi liczebnie lojalistami, nad ulicami Kunmingu zawisły flagi republikańskiego rządu wojskowego⁸⁷⁴. Wojska 19. Dywizji niebawem przystąpiły do dzieła rozszerzenia rewolucji na sąsiednie prowincje.

⁸⁷¹ Zhu De, *Xinhai geming de huiyi...*, s. 4.

⁸⁷² TNA FO, 371/1098/51851, No. 6, *O'Brien-Butler do Greya, 14.11.1911*, Enclosure No. 1, Report on the Revolution in Yunnan, s. 2.

⁸⁷³ TNA FO, 371/1098/52197, No. 491, *Jordan do Greya, 8.12.1911*.

⁸⁷⁴ Nieco wcześniej (gdyż 27 października) do udanego przewrotu doszło w przygranicznym Tengyue, w którym stacjonował jeden batalion z 76. pułku piechoty. Nocą 1/2 li-

stopada Lin'an wpadło w ręce zrewoltowanych żołnierzy z 75. pułku, natomiast 4 listopada nowe władze ukonstytuowały się w Dali. Zob. Zhao Fengyuan 赵逢源, *Lin'an guangfu ji Mengzi bingbian shilüe* 临安光复及蒙自兵变事略 [Szkic o restauracji władzy nad Lin'an i buncie wojska w Mengzi], [w:] YXGZ, s. 448–449; Zhang Zhaoxing 张肇兴, *Yi xi pian* 迤西篇 [O zachodnim Yunnanie], [w:] *ibidem*, s. 480–482; You Yunlong 由云龙, *Yi xi ge shu guangfu ji* 迤西各属光复记 [Opis restauracji władzy we wszystkich miejscach zachodniego Yunnanu], [w:] YGXGZ, s. 77.

Zakończenie. Nowa Armia w 1911 roku

W epoce Nowej Administracji, zawierającej się w latach pomiędzy ogłoszeniem reformatorskiego edyktu z 29 stycznia 1901 roku a wybuchem rewolucji republikańskiej, władze qingowskie podjęły się zadania powołania sił lądowych przystających do zachodnich standardów — w swej istocie tyleż ambitnego, jak i trudnego w realizacji. Obok ogromnych nakładów finansowych pociągało ono za sobą konieczność wykształcenia niezbędnych kadr rodzimych specjalistów oraz dalszej rozbudowy i integracji istniejącej już infrastruktury wojskowej. To z kolei implikowało zmiany w wielu obszarach życia politycznego oraz społecznego. Chcąc bowiem wejść w posiadanie silnej armii, rządzący musieli wprawdzie dokonać gruntownej przebudowy instytucjonalnych oraz ekonomicznych fundamentów kraju, a także wychować kilka pokoleń swoich poddanych w duchu afirmacji dla służby wojskowej. Równocześnie niedawne porażki w konfrontacji z Japonią oraz zachodnimi mocarstwami, a także wciąż realna groźba utraty kontroli nad mandżurską kolebką dynastii wymuszały na rządzących możliwie prędkie wystawienie nowej siły zbrojnej. Dla tych powodów Nowa Armia, choć niezaprzeczalnie stanowiąca znaczną zmianę jakościową w zestawieniu ze swoimi poprzedniczkami, powstawała w warunkach, które nie sprzyjały wzmocnieniu obronności państwa w sposób systemowy.

Prowincjonalne administracje, na których barkach w lwiej części spoczęło zadanie powołania do życia lokalnych jednostek Nowej Armii oraz towarzyszącego im zaplecza, nie potrafiły sprostać wszystkim wytycznym, jakie wartkim potokiem płynęły z Pekinu. Stojące na przeszkodzie ograniczenia natury strukturalnej (przede wszystkim finansowe oraz kadrowe), zmuszały gubernatorów do poszukiwania doraźnych, częstokroć dalece kompromisowych, rozwiązań. W dłuższej perspektywie czasu czyniło to

z niej bardzo niejednorodną, w niektórych obszarach wręcz dysfunkcyjną, siłę zbrojną. Z jednej strony w jej skład wchodziły dywizje Północnego Oceanu oraz wojska stacjonujące w Wuchangu, które to władze centralne stawiały reszcie kraju za wzór do pilnego naśladowania. To one też były głównymi adresatkami przychylnych opinii w analizach o stanie sił lądowych Cesarstwa Qingów, sporządzanych przez zagranicznych obserwatorów. Na drugim krańcu owego spektrum sytuowały się garnizony z najuboższych regionów państwa, których formowanie często nie wykraczało poza stadium embrionalne. Lokalni decydenci, nie mając większych złudzeń co do prezentowanej przez nie wartości bojowej, widzieli w nich przede wszystkim źródło drenażu środków pieniężnych, tak bardzo potrzebnych w innych obszarach.

Także w swym stosunku do panującej dynastii Nowa Armia zdecydowanie nie stanowiła monolitu. Z tego powodu zupełnie bezzasadne byłoby postawienie znaku równości (choćby umownego) pomiędzy mandżurskimi żołnierzami z Gwardii Pałacowej, jeszcze w czasach republikańskich roztaczającymi wokół siebie aurę nieprzejednanych monarchistów, a nader liczny gronem republikańskich radykałów w mundurach, skrywających się w szeregach 8. Dywizji w Wuchangu. Wskazałem tu, rzecz jasna, przypadki skrajne. Pomędzy nimi zawierały się postawy w mniejszym bądź większym stopniu nacechowane ambiwalencją czy nawet obojętnością. Starej daty dowódcy, którzy w styczniu 1912 roku złożyli swe podpisy pod pisemnymi wezwaniem do przyjęcia przez kraj republikańskiej formy rządów, później przy wielu innych okazjach nie kryli się ze swoją sympatią do mandżurskiej dynastii⁸⁷⁵. *Per analogiam*, przebieg służby oficerów w przeszłości należących do sunowskiej Ligi Odrodzenia Chin każe postawić znak zapytania w kwestii poglądów przynajmniej niektórych spośród nominalnych członków antyqingowskiej konspiracji w szeregach Nowej Armii. Równocześnie przytłaczająca większość prostych żołnierzy, głównie chłopskich synów, nadal pochodziła z przymusowego, selektywnego poboru. Dla wielu z nich w pierwszej kolejności liczył się terminowo wypłacany żołd, a także to, jak ich traktowali przełożeni w wojsku. Również sama służba w szeregach Nowej Armii, choć z każdym kolejnym rokiem coraz bardziej doceniana, nadal nie cieszyła się szczególną estymą wśród mieszkańców tego rozległego kraju. Na ową niechęć składały się zarówno dotychczasowe uprzedzenia wobec zawodowych wojskowych (choć te już zanikały w przypadku

⁸⁷⁵ O konkretnych przykładach takiego traktowania w okresie wczesnorepublikańskim informuje: E.J. Rhoads, *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in late Qing and Early Republican China, 1861–1928...*, s. 239–244.

lokalnych form samoobrony), jak też inwazyjny charakter forsowanych wówczas reform. Niespotykana wcześniej ekspansja aparatu biurokratycznego, przejawiająca się coraz trudniejszym do udźwignięcia brzemieniem fiskalizmu oraz odrywaniem młodych Chińczyków od ich rodzinnych stron, nie spotykała się z należyтым zrozumieniem mieszkańców wiejskiego interioru. Z drugiej strony zachowane świadectwa z epoki zgodnie wskazują na duże poświęcenie, z jakim potrafiły walczyć siły obu stron wojny domowej, na przełomie lat 1911/12. W szczególności odnosi się to do rejonu okalającego trójmiejską konurbację Wuhanu — poprzecinanego licznymi jeziorami, ciekami oraz wzniesieniami, w rezultacie wybitnie niesprzyjającego prowadzeniu działań bojowych.

W oczach przedstawicieli elit zreformowane wojsko znacznie częściej jawiło się jako tylko nieco inna ścieżka kariery w szeregach cesarskiej biurokracji. Tym bardziej, że lata dynamicznego rozrostu liczebnego Nowej Armii przypadały na okres gruntownych zmian w systemie krajowej edukacji oraz naboru do struktur urzędniczych, czego kulminacją stało się zniesienie w 1905 roku tradycyjnych egzaminów państwowych. Dla wielu młodych mężczyzn, marzących o władzy i bogactwie, edykt cesarski, obwieszczający zerwanie z tą wielowiekową praktyką oznaczał zamknięcie przed nimi jednej z pewniejszych dróg do awansu społecznego oraz materialnego. Postępująca wówczas gentryfikacja szkolnictwa, obok wpływu powoli kształtującego się poczucia wspólnoty narodowej, pchała przynajmniej część młodzieży do zaciągania się na służbę w szeregach Nowej Armii.

Wcale licznych aktów „porzucania pisarskich pędzelków dla wojska” (*toubi congong*, 投筆從戎) nie należy tu rozpatrywać w kategoriach swoistej aberracji. Wszak chińscy erudyci od wieków uważali siebie za generalistów, zobligowanych do posiadania wiedzy zarówno z zakresu cywilnego administrowania, jak i zagadnień militarnych (w myśl maksymy: *wenwu quancai*, 文武全才⁸⁷⁶). Widziana w tym świetle obecność młodych oraz starannie wykształconych Chińczyków w szeregach Nowej Armii uchodziła za społecznie akceptowalną — w niektórych kręgach nawet poważaną — formę służby publicznej⁸⁷⁷. Donald Sutton, przyglądając się

⁸⁷⁶ Można ją luźno przetłumaczyć w następujący sposób: „[pierwiastek] cywilny i militarny [czynią] talent kompletnym”.

⁸⁷⁷ Już pod koniec 1908 roku brytyjski attaché wojskowy mjr George Pereira z uznaniem pisał o zauważalnych zmianach w społecznej percepcji Nowej Armii. Zgodnie z tym, co wówczas odnotował, „żołnierze są dobrze traktowani i regularnie opłacani, ponadto nie ma wątpliwości, że wojsko zarówno tutaj [to jest w prowincjach mandżurskich], jak i wszędzie indziej, staje się coraz bardziej popularne”. Cyt. za: TNA FO, 371/435/39612, No. 425, *Jordan do Greya 21.09.1908*, Enclosure No. 1, Report on troops in Manchuria, s. 7.

przemianom wojskowym na południowo-zachodniej rubieży Cesarstwa Qingów u progu XX wieku, czujnie odnotował, że oficerowie Nowej Armii, którzy w ogniu rewolucji republikańskiej sięgali po władzę polityczną w poszczególnych prowincjach, nie czynili tego jako warlordzi *in spe*, lecz jako naturalni przywódcy lokalnych społeczności, które starali się uchronić od dalszego zamętu⁸⁷⁸. Wobec tego bardziej zrozumiałymi będą poczynania lokalnych władz rewolucyjnych (dosłownie: rządów wojskowych; *jun zhengfu* 軍政府), podejmowane już od pierwszych chwil ich istnienia. Te bez wyjątku wystosowywały obwieszczenia, w których — pod groźbą drakońskich kar (na ogół dekapitacji, wykonywanej w trybie doraźnym) — wzywały, tak jak czynili to przed nimi przedstawiciele reżimu qingowskiego, do zachowania porządku publicznego oraz harmonii społecznej.

Kurczące się w środki (wobec rozmachu reform na wielu innych polach), jakie do dyspozycji mieli włodarze w Pekinie oraz na prowincji, stawiały pod znakiem zapytania nie tylko kwestię dalszej rozbudowy nowoczesnego wojska, ale też utrzymania istniejących już jednostek oraz niezbędnego zaplecza, umożliwiającego ich należyte funkcjonowanie. W rezultacie także w Nowej Armii perspektywy zrobienia błyskotliwej kariery z czasem stawały się coraz bardziej iluzoryczne. Problem ten potęgowało, powszechne w skali całego kraju, zjawisko uzupełniania wakujących stanowisk na podstawie rekomendacji czołowych decydentów, zasiadających w strukturach administracji prowincjonalnych. Nawiązywanie i pielęgnowanie *guanxi* z takimi osobami, nieodzownie pociągające za sobą koszty finansowe, stanowiło *condicio sine qua non* potencjalnego awansu (aczkolwiek więzi stanowione, także posiadały moc „otwierania drzwi”). Dlatego też do momentu wybuchu rewolucji *xinhai*, w niektórych garnizonach oraz prowincjonalnych szkołach wojskowych zdołały wykształcić się dosyć hermetyczne grupy oficerów, z wrogością spoglądających na osoby przysyłane przez Ministerstwo Sił Lądowych do pełnienia ważnych stanowisk.

„Szkłane sufity”, które skutecznie blokowały perspektywy dalszej kariery wielu młodym wojskowym, stały się jednym ze składników podglebia, z którego wyrastało niezadowolenie w szeregach Nowej Armii. Oliwy do ognia dolewało pogarszanie się warunków finansowo-bytowych,

⁸⁷⁸ D. Sutton, *Provincial Militarism and Chinese Republic...*, s. 38. Zasadniczo podobną optykę prezentują spostrzeżenia Clemensa Büttnera odnośnie do motywów, które popchnęły yunnańskich wojskowych do zbrojnego zrywu przeciwko monarchicznym planom Yuan Shikaia (1915–1916). Uzasadnienia dla swoich poczynąń upatrywali oni w przeświadczeniu o istotnej roli, jaką winni byli odgrywać życiu politycznym oraz społecznym młodej Republiki Chińskiej. Zob. C. Büttner, *The National Protection War and the Intellectual Foundations of Chinese Warlordism, “Modern China”* 49, 2023, nr 6, s. 679–708.

towarzyszących pełnieniu służby. Do 1911 roku w każdej prowincji stawki uposażenia dla żołnierzy oraz oficerów uległy redukcji. Programy oszczędnościowe, prowadzone przez administracje lokalne, objęły — bolesnymi w skutkach — cięciami także i takie pozycje na listach wydatków, jak liczebność etatów nieliniowych czy wielkość zakupów zaopatrzenia. Niekiedy dodatkowe środki pieniężne próbowano uwolnić poprzez wydłużanie żołnierzom okresu służby czynnej (w skrajnych wypadkach nawet bezterminowo), co domyślnie oddalało w czasie konieczność utrzymania rosnących mas rezerwistów. Naturalną odpowiedzią na tego rodzaju problemy stała się krytyka pod adresem władz prowincjonalnych oraz centralnych. Obok przypadków niegospodarności ze strony oficjeli, szczególną irytację wzbudzały doniesienia o korupcyjnych skandalach z udziałem miejscowych urzędników i starszych stopniem oficerów, a także o ich ekstrawaganckim stylu życia — tak bardzo kontrastującym z coraz bardziej ponurymi realiami ekonomicznymi kraju.

Jednak aż do 1911 roku antyrządowa konspiracja w szeregach zreformowanego wojska — za wyjątkiem pojedynczych garnizonów — nigdzie nie zdołała nabrać bardziej zorganizowanego charakteru. Owa działalność przeważnie ograniczała się do drobnych grup żołnierzy oraz młodszych oficerów, zaczytujących się w wolnych chwilach w zakazanej literaturze politycznej i dzielących się wyniesionymi z jej lektury wrażeniami. Całokształt działalności tych ognisk niejawnej aktywności wojskowych często sprowadzał się — przywołując tu zaproponowane przez Josepha Eshericka obrazowe porównanie (acz zręcznie ujmujące istotę zjawiska) — do „względnie regularnego uczestniczenia w radykalnych sesjach »rapowania« bądź w niedzielnych prelekcjach”⁸⁷⁹. Nawet, jeśli na tych spotkaniach padały odważne wezwania do „wypędzenia tatarskich barbarzyńców i odzyskania Chin” (*quzhu dalu huifu Zhonghua*, 驅逐韃虜恢復中華), to na ogół nie pociągały one za sobą wyraźnie sprecyzowanych planów odnośnie do ewentualnego powstania antyrządowego, nie wspominając już o tym, jak miałyby wyglądać porządek polityczny i granice kraju po strąceniu Qingów z cesarskiego tronu. Wspomniane skupiska radykalnej myśli wystawiały się ponadto na dekonspirację przez niezmiennie podejrzliwych przełożonych. Błyskawicznie przeprowadzane akcje policyjne, skutkujące selektywnymi aresztowaniami lub przynajmniej zmuszające najbardziej zagrożonych do pośpiesznej ucieczki, potrafiły na długi czas sparaliżować zorganizowaną działalność spiskową w danej jednostce.

⁸⁷⁹ Cyt. za: J.W. Esherick, *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei...*, s. 150.

Nawet w samym epicentrum rewolucyjnego wstrząsu, jakim był garnizon Nowej Armii w Wuchangu, szeregow ugrupowań konspiracyjnych nie wypełniali li tylko zadeklarowani republikanie. Większość działających w nich wojskowych przede wszystkim „chciała jakiejś zmiany”⁸⁸⁰, a nie całkowitego zburzenia dotychczasowego porządku. Choć ortodoksyjna historiografia chińska po obu stronach Cieśniny Tajwańskiej skłonna jest przypisywać rewolucyjne i prorepublikańskie zabarwienie wszystkim głosom krytyki wobec reżimu mandżurskiego, to dopiero od przełomu lat 1909/10 w przestrzeni publicznej Cesarstwa zaznaczył się zauważalny wzrost doniesień o, możliwym w nieodległej przyszłości, rzekomym rozbiórce kraju przez mocarstwa, wybuchu rewolucji czy w końcu zmianie dynastii (*huan chao*, 換朝). Spośród powyższych scenariuszy rozwoju wypadków jedynie ten ostatni stosunkowo dobrze wpasowywał się w ramy aparatu pojęciowego chińskiego gminu⁸⁸¹.

Pogarszające się wówczas realia ekonomiczne, towarzyszące ostatnim kilkunastu miesiącom poprzedzającym wybuch rewolty w Wuchangu, były pośrednio odczuwane przez żołnierzy i młodszych stopniem oficerów Nowej Armii. Niektórzy spośród najbardziej sfrustrowanych tą sytuacją — nierzadko za namową towarzyszy broni o bardziej wykrytalizowanych poglądach, lub mając za sobą lekturę jednego z antyman-dżurskich traktatów (niekiedy wystarczał osobisty zatarg z nielubianym przełożonym) — z czasem zaczęli dryfować, mniej lub bardziej mimowolnie, w kierunku skupisk radykałów w strukturach wojska bądź prędko garnęli się pod sztandary rewolucji, gdy ta już wybuchła. W porównaniu do nich większość starszych stopniem oficerów odnosiła się z poważną rezerwą, jeśli nie wręcz z wrogością, do radykalnej agitacji politycznej. Część z nich, choć miała za sobą edukację w sąsiedniej Japonii, zdążyła ją ukończyć zanim Sun Yat-sen zdołał podbić swoimi płomiennymi przemówieniami umysły licznych studentów chińskich, uczących się na tamtejszych uniwersytetach i akademiach wojskowych. Innych do angażowania się w tego rodzaju działalność zniechęcała obawa przed przekreśleniem perspektyw na dalszą karierę w armii, autentyczna lojalność

880 Cyt. za: E.S.K. Fung [Feng Zhaoji], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911...*, s. 144.

881 Nie powinno w tym względzie dziwić, że na początku 1912 roku ludność wiejska zamieszkująca tereny opanowane wówczas przez rewolucjonistów upatrywała w tymczasowym prezydencie (*linshi dazongtong*, 臨時大總統) Sun Yat-senie założyciela nowej dynastii cesarskiej. Zob. TNA FO, 371/1314/9538, No. 73, *Jordan do Greya*, 9.02.1912, Enclosure No. 3, No. 2, *Wilkinson do Jordana*, 5.01.1912, s. 1–2.

wobec dynastii mandżurskiej czy w końcu poczucie obowiązku i oddania służbie, wpojone w toku uzyskanej edukacji wojskowej.

Rosnącym zagrożeniem dla dynastii z wolna stawały się zatem zastępy młodych oficerów oraz podoficerów Nowej Armii, nierzadko rozgoryczonych i bezkompromisowych w stosunku do otaczającej ich rzeczywistości. Na początku lipca 1910 roku amerykański poseł w Cesarstwie Qingów William James Calhoun (1848–1916), wciąż będąc pod wrażeniem niedawnej serii buntów w garnizonach Nowej Armii oraz kwietniowych rozruchów w hunanśkim Changsha, nakreślił — w świetle przyszłych wydarzeń stosunkowo trafny — kierunek rozwoju sytuacji politycznej w kraju oraz potencjalnej roli, jaką Nowej Armii przysługiwałoby wówczas odegrać. Ze snutych wtedy prognoz, którymi podzielił się ze swoim zwierzchnikiem w Departamencie Stanu wynikało, że:

Podczas, gdy niemożliwym jest uzyskanie wiarygodnych informacji dotyczących „morale” wojska bądź poziomu jego dyscypliny, nie będzie zaskoczeniem, jeśli przykład Turcji pewnego dnia zostanie tutaj powtórzony, prawdziwa rewolucja zaś zostanie zainicjowana przez młodszych stopniami oficerów⁸⁸².

Jesienią następnego roku (10 października 1911 roku) konspiratorzy z garnizonu Nowej Armii w Wuchangu wznieśli udane powstanie i prędko roztoczyli kontrolę nad całą trójmiejską konurbacją Wuhanu (naturalnie za wyjątkiem cudzoziemskich koncesji). W przeciągu kilku zaledwie tygodni rewolta rozlała się na większość prowincji Chin właściwych, dosięgając nawet terenów na północy Cesarstwa. Jednak nie byłaby zasadną konkluzją, jakoby zradykalizowani wojskowi samodzielnie obalili dynastię mandżurską. Złożoność położenia tej drugiej znacznie lepiej oddają tu predykcje kpt. Henry’ego Leonarda z przełomu lat 1907–1908. Już wówczas zauważył on, że przejawy niezadowolenia w kraju, choć wcale liczne, niekoniecznie przejawiały ambicje do fundamentalnej przebudowy dotychczasowego porządku. Przez to każde z osobna nie stanowiło większego zagrożenia dla reżimu, wciąż ufne w lojalność elit oraz wojska. Jedynie zbieg okoliczności polegający na połączeniu się różnych grup społecznych we wspólnym — choćby koniunkturalnym — oporze wobec Qingów byłby w stanie wytworzyć okoliczności, stanowiące realne zagrożenie dla

⁸⁸² Cyt. za: NARA GRDSRDSRIACH, Roll 7, 893.00/422, No. 42, *Calhoun do Knox*, 5.07.1910. Calhoun odnosił się w tym miejscu do rewolucji młodotureckiej (w 1908 roku), która zmusiła reżim osmański do poczynienia znaczących koncesji politycznych (w tym odwołania konstytucji midhatowskiej z 1876 roku). Zob. także: TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1910, s. 72.

ich władzy⁸⁸³. Zaledwie cztery miesiące po wybuchu wuhańskiej insurekcji reżim cesarski, wówczas już niemal kompletnie osamotniony (acz nie tyle z racji powszechnej niechęci poddanych, co raczej ich postępującą alienacji), został zmuszony do ustąpienia. Tym samym dobiegła końca historia unikalnego tworu politycznego, od ponad dwóch i pół wieku władającego ogromnymi przestrzeniami Azji Wschodniej, w ostatnich latach swego istnienia zaś autentycznie pragnącego wynaleźć się na nowo.

W ostatecznym rozrachunku wybuch rewolucji republikańskiej w 1911 roku nie był konsekwencją kompletnego braku zdolności adaptacyjnych reżimu qingowskiego. Raczej to dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość, wynikająca z doniosłych — aczkolwiek dających się w coraz mniejszym stopniu kontrolować — skutków reform Nowej Administracji, coraz surowiej karała rządzących za ich błędy oraz zaniechania. Jeszcze w połowie poprzedniego stulecia Qingowie, zmagając się z rozlicznymi zagrożeniami wewnętrznymi, spośród których Niebiańskiemu Państwu Najwyższego Pokoju udało się zaprezentować alternatywną (dla wielu kuszącą) wizję porządku politycznego oraz społecznego, wciąż mogli liczyć na szczere wsparcie elit. Prowincjonalne armie zaś, które wówczas pokonały zbrojne zastępy tajpingowskich królów oraz pozostałych, równoległych czasowo insurgentów, nadal pozostawały lojalnym narzędziem w rękach Pekinu. Dla Zeng Guofana oraz podobnych jemu oficjeli perspektywa zastąpienia Qingów na tronie „zdawała się wykraczać poza ich umysłowe horyzonty”⁸⁸⁴. Raptem kilka dekad później, u progu 1911 roku, gdy kraj przechodził przez trudny okres transformacji ustrojowej, każda decyzja regenta Zaifenga, która nie wychodziła naprzeciw rosnącym oczekiwaniom jego politycznie emancypujących się poddanych, spotykała się z ich gniewnymi reakcjami. W tym samym czasie rozlokowane po całym kraju garnizony Nowej Armii, w pierwotnym założeniu mającej utrwalić rządy dynastii Qing (a w przyszłości dać także należyty odpór mocarstwom), w coraz większym stopniu jawiły się władzom jako siedliska niegodnych zaufania politycznych radykałów. Wszak „najniebezpieczniejszą chwilą dla złego rządu bywa zwykle ta, w której zaczyna on wprowadzać reformy”⁸⁸⁵.

⁸⁸³ NARA GRDS NMF, Roll 217, 2106/2-5, H. Leonard, U.S.M.C., *The Chinese Army...*, s. 3–4, 7–8.

⁸⁸⁴ Cyt. za: P.K. Crossley, *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History...*, s. 119.

⁸⁸⁵ Cyt. za: A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, przeł. J.T. Gross, Warszawa 2005, s. 217.

Tablice

Tablica 1. Datacja według chronologii chińskiej oraz zachodniej (lata 1894–1912)

Rok ery cesarskiej	Nazwa roku według tradycyjnej chińskiej rachuby kalendarzowej	Datacja według kalendarza gregoriańskiego
20. rok ery panowania Guangxu	<i>jiawu</i> (甲午)	6.02.1894–25.01.1895
21. rok ery panowania Guangxu	<i>yiwei</i> (乙未)	26.01.1895–12.02.1896
22. rok ery panowania Guangxu	<i>bingshen</i> (丙申)	13.02.1896–1.02.1897
23. rok ery panowania Guangxu	<i>dingyou</i> (丁酉)	2.02.1897–21.01.1898
24. rok ery panowania Guangxu	<i>wuxu</i> (戊戌)	22.01.1898–9.02.1899
25. rok ery panowania Guangxu	<i>jihai</i> (己亥)	10.02.1899–30.01.1900
26. rok ery panowania Guangxu	<i>gengzi</i> (庚子)	31.01.1900–18.02.1901
27. rok ery panowania Guangxu	<i>xinchou</i> (辛丑)	19.02.1901–7.02.1902
28. rok ery panowania Guangxu	<i>renyin</i> (壬寅)	8.02.1902–28.01.1903
29. rok ery panowania Guangxu	<i>guimao</i> (癸卯)	29.01.1903–15.02.1904
30. rok ery panowania Guangxu	<i>jiachen</i> (甲辰)	16.02.1904–3.02.1905
31. rok ery panowania Guangxu	<i>yisi</i> (乙巳)	4.02.1905–24.01.1906
32. rok ery panowania Guangxu	<i>bingwu</i> (丙午)	25.01.1906–12.02.1907
33. rok ery panowania Guangxu	<i>dingwei</i> (丁未)	13.02.1907–1.02.1908
34. rok ery panowania Guangxu	<i>wushen</i> (戊申)	2.02.1908–21.01.1909
1. rok ery panowania Xuantonga	<i>jiyou</i> (己酉)	22.01.1909–9.02.1910
2. rok ery panowania Xuantonga	<i>gengxu</i> (庚戌)	10.02.1910–29.01.1911
3. rok ery panowania Xuantonga	<i>xinhai</i> (辛亥)	30.01.1911–17.02.1912

Źródło: oprac. własne.

Tablica 2. Uśredniona wartość taela (*standard celny; haiguan ping*, 海關平)
w stosunku do wybranych walut

(1 funt szterling = 20 szylingów, 1 szyling = 12 pensów)

Rok	Tael	Funt szterling	Dolar amerykański	Frank francuski	Marka niemiecka	Jen japoński
1902	1	2 szylingi i 7 pensów	0,63	3,28	2,65	1,51
1911	1	2 szylingi i 8 pensów	0,65	3,40	2,75	1,48

Źródło: *Decennial reports*, 1902–1911, s. i.

Tabela 3. Organizacja pokojowa dywizji Nowej Armii (1904–1911)

	Oficerowie	Podoficerowie	Szeregowi	Niekombatanci	Konie	Muty	Wozy	Działa	Razem osób
Dowództwo dywizji	42	4	46	5	—	—	—	—	97
1. Brygada piechoty									
Dowództwo brygady	8	2	16	2	—	—	—	—	28
1. Pułk piechoty									
Dowództwo pułku	11	2	12	2	—	—	—	—	27
1. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
3. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. Pułk piechoty									
Dowództwo pułku	11	2	12	2	—	—	—	—	27
1. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
3. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. Brygada piechoty									
Dowództwo brygady	8	2	16	2	—	—	—	—	28
3. Pułk piechoty									
Dowództwo pułku	11	2	12	2	—	—	—	—	27
1. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
3. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
4. Pułk piechoty									
Dowództwo pułku	11	2	12	2	—	—	—	—	27
1. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
2. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
3. batalion	32	75	502	50	—	12	4	—	659
Pułk kawalerii									
Dowództwo pułku	12	2	12	2	—	—	—	—	28
1. dywizjon	26	35	236	66	260	12	4	—	363
2. dywizjon	26	35	236	66	260	12	4	—	363
3. dywizjon	26	35	236	66	260	12	4	—	363
Pułk artylerii									
Dowództwo pułku	12	2	12	2	—	—	—	—	28
1. dywizjon artylerii (polowej)	30	57	384	97	126	18	39	18	568
2. dywizjon artylerii (polowej)	30	57	384	97	126	18	39	18	568
3. dywizjon artylerii (górskiej)	30	57	396	109	304	—	—	18	592
Batalion saperów	32	75	502	58	—	12	4	—	667
Batalion taborów	36	75	498	143	106	216	72	—	752
Orkiestra wojskowa	2	—	44	5	—	—	—	—	51
Razem:	748	1346	9090	1328	1442	444	214	54	12 512

Źródło: Da Qing Guangxu xin fa ling..., juan 14, junzheng, s. 67b–70a; Shina nenkan..., s. 212–213.

Tablica 4. Plan sformowania 36 dywizji Nowej Armii (zakożenia oraz stan z 29 sierpnia 1907 roku)

Provincia lub inna jednostka administracyjna	Planowana liczba dywizji	Aktualny stan Nowej Armii (29 sierpnia 1907 roku)	Czas przewidziany na wystawienie jednostek
Rejon stoleczny (<i>jingji</i>)	4	cztery dywizje (1., 3., 5. i 6. Dywizja)	plan zrealizowany ¹
Zhili	2	dwie dywizje (2. i 4. Dywizja)	plan zrealizowany
Shandong	1	brak ²	3 lata
Jiangsu	2	jedna dywizja (9. Dywizja) w Nankinie, mniejsze siły w Suzhou ³	3 lata
Jiangbei	1	brygada piechoty, dwa dywizjony artylerii	4 lata
Anhui	1	jedna brygada piechoty, jeden dywizjon kawalerii, dwie baterie artylerii, po jednej kompanii saperów i taborów, połowa orkiestry wojskowej	4 lata
Jiangxi	1	jedna brygada piechoty, dwa szwadrony kawalerii	4 lata
Henan	1	jedna brygada piechoty, po dwa dywizjony kawalerii i artylerii, orkiestra wojskowa	4 lata
Hunan	1	jedna brygada piechoty	4 lata
Hubei	2	jedna dywizja (8. Dywizja), jedna brygada mieszana ⁴	3 lata
Zhejiang	1	jedna brygada piechoty (tylko cztery bataliony)	2 lata
Fujian	1	jedna brygada piechoty	2 lata
Guangdong	2	jedna brygada mieszana ⁵	5 lat
Guangxi	1	trzy bataliony piechoty, jeden dywizjon artylerii	5 lat
Yunnan	2	jedna brygada piechoty, dwa dywizjony artylerii	5 lat
Guizhou	1	jeden pułk piechoty	5 lat
Sichuan	3 ⁶	jedna brygada piechoty	3 lata
Shanxi	1	jedna brygada piechoty	3 lata
Shaanxi	1	jedna brygada piechoty, jedna bateria artylerii	3 lata
Gansu	2	jedna brygada piechoty, dwa dywizjony kawalerii, jeden dywizjon artylerii ⁷	5 lat
Xinjiang	1	jeden pułk piechoty, dwa dywizjony kawalerii, jeden dywizjon artylerii	3 lata
Rehe	1	brak	4 lata
Fengtian	1	brak ⁸	2 lata
Jilin	1	jedna brygada piechoty	2 lata
Heilongjiang	1	brak	2 lata
Razem:	36	osiem dywizji, dwie brygady mieszane, siedemnaście mniejszych jednostek ⁹	5 lat (do 1912 roku)

1 Jedna dywizja (3. Dywizja) i dwie brygady mieszane (złożone z pododdziałów pozostałych dywizji, za wyjątkiem 1.) zostały w 1907 roku tymczasowo skierowane do Mandżurii. Do października 1911 roku ubytki w dywizjach Północnego Oceanu uzupełniono tylko częściowo (5. i 6. Dywizja miały po trzy pułki piechoty, zamiast przepisowych czterech).

2 Stacjonująca na terenie Shandongu 5. Dywizja w 1906 roku znalazła się pod bezpośrednią kontrolą Ministerstwa Sił Lądowych. Administracyjnie podlegała pod rejon stoleczny. Zgodnie z założeniami memoriału Yikuanga administracja Shandongu została zobowiązana do wystawienia nowej dywizji bądź dostarczania środków na poczet kosztów wegetatywnych istniejącej już jednostki.

- 3 Jedna brygada piechoty, dwa szwadrony kawalerii, dwie baterie artylerii, kompania saperów.
- 4 21. brygada mieszana (jedna brygada piechoty, po jednym dywizjonie kawalerii i artylerii, po jednej kompanii saperów i taborów).
- 5 Memoriał Yikuanga wzmiankuje jedynie obecność brygady mieszanej w Guangdongzie (bez precyzowania jej składu). W 1907 roku doszło do reorganizacji lokalnych sił Nowej Armii, skutkującej znaczącą redukcją ich liczebności (do jedynie dwóch batalionów piechoty i batalionu szkoleniowego). W następnym roku gubernator generalny Liangguang Zhang Renjun rozbudował kantońską Nową Armię do wcześniejszego poziomu 6 batalionów piechoty (obok wciąż istniejącego batalionu szkolnego).
- 6 Administracja Sichuanu została zobowiązana do samodzielnego wystawienia dwóch pierwszych dywizji. Środki na poczet trzeciej zamierzano pozyskać drogą konsultacji resortów sił lądowych oraz finansów.
- 7 W rzeczywistości nie poczyniono żadnych znaczących postępów w tej materii. Stacjonujące w Gansu siły prowincjonalne otrzymały jedynie nową nomenklaturę, uzbrojenie oraz niewielką liczbę instruktorów, przysłanych z innych prowincji. Zgodnie z obserwacjami płk. Carla Mannerheima, poczynionych w sierpniu 1907 roku (a zatem zasadniczo zbieżnych czasowo z momentem powstania memoriału Yikuanga) pododdziały kawalerii z garnizonu w Lanzhou nadal nie zostały objęte reformami.
- 8 Nie uwzględniono tutaj jednostek przerzuconych na teren Mandżurii latem 1907 roku. Zob. przyp. 1.
- 9 Prowincjonalne siły Nowej Armii poniżej szerebła brygady mieszanej.

Źródło: „Dongfang Zazhi” *Guangxu sanshisan nian shi yue ershi wu ri, junshi*, s. 92–96; *Guangdong xinjun yange biao* 广东新军沿革表 [Tabela rozwoju Nowej Armii w Guangdongzie], [w:] *Guangdong xinjun gengxu qiyi ziliao xuanbian...*, s. 12; C.G.E. Mannerheim, *Across Asia: From West to East in 1906–1908...*, s. 523–524; *Предварительный отчет*, s. 96; „Zhengzhi Guanbao” 1908, nr 101, *Guangxu sanshisi nian zheng yue chu jiu ri* 光緒三十四年正月初九日 [GX 34/1/9 (10.02.1908)], s. 6–8.

Tablica 5. Wybrane stopnie wojskowe i odpowiadające im urzędy w administracji cywilnej (stan od 29 października 1909 roku)

Stopień wojskowy ¹	Adekwatny urząd w administracji cywilnej ²	Ranga urzędnicza
Marszałek (<i>da jiangjun</i> , 大將軍) ³	Członek Biura Tajemnic Wojskowych (<i>junji dachen</i> , 軍機大臣)	1A (<i>zheng yi pin</i> , 正一品)
Generał (<i>zheng dutong</i> , 正都統)	Gubernator generalny (<i>zongdu</i> , 總督)	1B (<i>cong yi pin</i> , 從一品)
Generał dywizji (<i>fu dutong</i> , 副都統)	Gubernator (<i>xunfu</i> , 巡撫)	2A (<i>zheng er pin</i> , 正二品)
Generał brygady (<i>xie dutong</i> , 協都統)	Komisarz administracji prowincjonalnej (<i>chengxuan buzhengshi</i> , 承宣布政使)	2B (<i>cong er pin</i> , 從二品)
Putkownik (<i>zheng canling</i> , 正參領) ⁴	Komisarz sądownictwa prowincjonalnego (<i>anchashi</i> , 按察使)	3A (<i>zheng san pin</i> , 正三品)
Podputkownik (<i>fu canling</i> , 副參領)	Nadzorca transportu soli (<i>yanyunshi</i> , 鹽運使)	3B (<i>cong san pin</i> , 從三品)
Major (<i>xie canling</i> , 協參領)	Naczelnik okręgu (<i>daotai</i> , 道臺)	4A (<i>zheng si pin</i> , 正四品)
Kapitan (<i>zheng junxiao</i> , 正軍校)	Naczelnik dystryktu wydzielonego (<i>zhilizhou zhizhou</i> , 直隸州知州)	5A (<i>zheng wu pin</i> , 正五品)
Porucznik (<i>fu junxiao</i> , 副軍校)	Wiceprefekt (<i>tongpan</i> , 通判)	6A (<i>zheng liu pin</i> , 正六品)
Podporucznik (<i>xie junxiao</i> , 協軍校)	Naczelnik powiatu (<i>zhixian</i> , 知縣)	7A (<i>zheng qi pin</i> , 正七品)
Starszy sierżant (<i>shang shi</i> , 上士)	Pomocniczy nadzorca edukacji (<i>xundao</i> , 訓導) ⁵	8B (<i>cong ba pin</i> , 從八品)
Sierżant (<i>zhong shi</i> , 中士)	Sekretarz naczelnika powiatu (<i>xianzhubu</i> , 縣主簿)	9A (<i>zheng jiu pin</i> , 正九品)
Kapral (<i>xia shi</i> , 下士)	Powiatowy inspektor policji (<i>xunjian</i> , 巡檢)	9B (<i>cong jiu pin</i> , 從九品)
Starszy szeregowy (<i>zhengbing</i> , 正兵)	(brak)	(brak)
Szeregowy (<i>fubing</i> , 副兵)	(brak)	(brak)

1 Stopnie powyżej putkownika były nadawane mocą edyktu cesarskiego.

2 W teorii urzędnicy administracji cywilnej posiadali prawo do otrzymania promocji na stopnie oficerskie i podofterskie. Warunkiem wstępnym było ukończenie szkoły wojskowej (krajowej lub zagranicznej) lub wybitne zasługi podczas wcześniejszej służby czynnej w Nowej Armii.

3 Memoriał Sztabu Generalnego (*Junzichu*) z 29 października 1909 roku (XT 1/9/16) wzmiankuje alternatywną nazwę stopnia (*jiangjun*, 將軍), jednocześnie nie precyzując, czy owa różnica w nazewnictwie ma charakter li tylko stylistyczny. Przyjęta tu nomenklatura nawiązywała do tradycji, sięgających początków panowania dynastii Qing (aczkolwiek równoległym źródłem inspiracji były odnośne porządki w Cesarskiej Armii Japonii). Stopień nadawano jedynie najwybitniejszym dowódcom. Nie obowiązywał w czasie pokoju. W opracowaniach rosyjskojęzycznych z początku XX wieku był alternatywnie tłumaczony jako „generalissimus”.

4 Oficerowie od stopnia putkownika wzwyż posiadali prawo wysyłania memoriałów bezpośrednio do cesarza.

5 Funkcja przewidziana dla jednostek terytorialnych niższego szczebla (od powiatu do prefektury).

Źródło: G. Brissaud-Desmillet, *Situation of the Chinese Army on March 1st 1910...*, s. 1183; H.S. Brunnert, V.V. Hagelström, *Present Day Political Organization of China...*, s. 290–292; DQLS XZ, t. 60, *juan* 22, s. 21a–26a; C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China, passim*; *Shina nenkan...*, s. 216–217; TNA FO, 371/845/216, No. 463, *Jordan do Greya*, 13.12.1909, Enclosure No. 2, Officers of the Chinese Army (Improved Status of -), s. 1–3; *Вооруженные силы Кумая...*, s. 13.

Tablica 6: Jednostki Nowej Armii (stan w 1911 roku)

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
Gwardia Pałacowa (禁衛軍)⁵			
Dowództwo jednostki	Pekin (Nanyuan)	Zaifeng (載灃) (1883–1951) ⁶	Guizhou Xuetaang (貴胄學堂) ⁷
1. brygada gwardii (禁衛軍第一協)	(jak wyżej)	Liangbi (良弼) (1877–1912) ⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校) ⁹
– 1. pułk piechoty gwardii (禁衛軍步隊第一標)	(jak wyżej)	Zhonghe (忠和) (?–?)	Lujun Yubei Daxuetang (陸軍預備大學堂)
– 2. pułk piechoty gwardii (禁衛軍步隊第二標)	(jak wyżej)	Chong'en (崇恩) (?–?)	?
2. brygada gwardii (禁衛軍第二協)	(jak wyżej)	Wang Tingzhen (王廷楨) (1876–1940) ¹⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 3. pułk piechoty gwardii (禁衛軍步隊第三標)	(jak wyżej)	Zhalafen (扎拉芬) (?–?)	Lujun Yubei Daxuetang (陸軍預備大學堂)
– 4. pułk piechoty gwardii (禁衛軍步隊第四標)	(jak wyżej)	Tian Xianzhang (田獻章) (?–?)	Shanhaiguan Wubei Xuetaang (山海關武備學堂) ¹¹
1. pułk kawalerii gwardii (禁衛軍馬隊第一標)	(jak wyżej)	Hua Zhenji (華振基) (1880?–?) ¹²	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
1. pułk artylerii gwardii (禁衛軍砲隊第一標)	(jak wyżej)	Song Yuzhen (宋玉珍) (?–?)	Administracja wojskowa
1. batalion saperów gwardii (禁衛軍工程隊第一營)	(jak wyżej)	Liu Xiling (劉錫齡) (?–?)	?
1. batalion taborów gwardii (禁衛軍輜重隊第一營)	(jak wyżej)	Lanfang (蘭芳) (?–?)	Lujun Yubei Daxuetang (陸軍預備大學堂)
1. Dywizja (第一鎮)			
Dowództwo jednostki	Pekin (Yangshanwa) ¹³	He Zonglian (何宗蓮) (1864–1931) ¹⁴	Beiyang Wubei Xuetaang (北洋武備學堂) ¹⁵
1. brygada piechoty (步隊第一協)	(jak wyżej)	Li Kuiyuan (李奎元) (1868–1925) ¹⁶	?
– 1. pułk piechoty (步隊第一標)	(jak wyżej)	Li Huanzhang (李煥章) (?–?)	?
– 2. pułk piechoty (步隊第二標)	(jak wyżej)	Ding Xun (定勛) (?–?)	?
2. brygada piechoty (步隊第二協)	(jak wyżej)	Zhu Panzao (朱泮藻) (1883–1959)	Beiyang Wubei Xuetaang (北洋武備學堂) ¹⁷
– 3. pułk piechoty (步隊第三標)	(jak wyżej)	Gong Changgui (宮長澣) (?–?)	?
– 4. pułk piechoty (步隊第四標)	(jak wyżej)	Yu Youfu (于有富) (?–?)	Nowo Utworzona Armia (新建陸軍) ¹⁸
1. pułk kawalerii (馬隊第一標)	(jak wyżej)	Meng Xiaozeng (孟效曾) (?–?)	Nowo Utworzona Armia (新建陸軍)
1. pułk artylerii (砲隊第一標)	(jak wyżej)	Kunfu (昆富) (?–?)	?
1. batalion saperów (工程隊第一營)	(jak wyżej)	Li Yujun (李譽俊) (?–?)	?
1. batalion taborów (輜重隊第一營)	(jak wyżej)	Cao Fulu (曹福祿) (?–?)	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
2. Dywizja (第二鎮)¹⁹			
Dowództwo jednostki	Zhili (Yongpingfu)	Ma Longbiao (馬龍標) (1853–1927) ²⁰	Armia Anhui (淮軍) ²¹
3. brygada piechoty (步隊第三協)	(jak wyżej)	Wang Zhanyuan (王占元) (1861?–1934)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ²²
– 5. pułk piechoty (步隊第五標)	(jak wyżej)	Wang Jinjing (王金鏡) (1861–?) ²³	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 6. pułk piechoty (步隊第六標)	(jak wyżej)	Kang Zongren (康宗仁) (1883?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
4. brygada piechoty (步隊第四協)	Zhili (Baoding)	Bao Guiqing (鮑貴卿) (1867–1934)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ²⁴
– 7. pułk piechoty (步隊第七標)	(jak wyżej)	Zhu Tingcan (朱廷燦) (1878?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校) ²⁵
– 8. pułk piechoty (步隊第八標)	(jak wyżej)	Wang Maoshang (王懋賞) (1872–1938) ²⁶	Baoding Wubei Xuetang (保定武備學堂) ²⁷
2. pułk kawalerii (馬隊第二標)	Zhili, (Funing)	Jia Deyao (賈德耀) (1880–1941) ²⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
2. pułk artylerii (砲隊第二標)	Zhili (Qian'an)	Cui Pei (崔霽) (1882?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
2. batalion saperów (工程隊第二營)	(jak wyżej)	Li Changtai (李長泰) (1862–1922)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ²⁹
2. batalion taborów (輜重隊第二營)	(jak wyżej)	Nan Yuanchao (南元超) (1870–1920) ³⁰	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
3. Dywizja (第三鎮)			
Dowództwo jednostki	Jilin (Changchun) ³¹	Cao Kun (曹錕) (1862–1938) ³²	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ³³
5. brygada piechoty (步隊第五協)	Fengtian (Changtufu)	Lu Yongxiang (盧永祥) (1867–1933)	Shanhaiguan Wubei Xuetang (山海關武備學堂) ³⁴
– 9. pułk piechoty (步隊第九標)	Jilin (Jilin) ³⁵	Feng Jie (馮桔) (?–?)	? ³⁶
– 10. pułk piechoty (步隊第十標)	Fengtian (Changtufu)	Tang Tianxi (唐天喜) (1868–1949) ³⁷	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
6. brygada piechoty (步隊第六協)	Jilin (Changchun)	Chen Wenyun (陳文運) (1879–?) ³⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 11. pułk piechoty (步隊第十一標)	(jak wyżej)	Wang Zhiguo (王治國) (1866–1925) ³⁹	?
– 12. pułk piechoty (步隊第十二標)	(jak wyżej) ⁴⁰	Wang Xueqian (汪學謙) (?–?) ⁴¹	?
3. pułk kawalerii (馬隊第三標)	Jilin (Changchun) ⁴²	Zhang Guotai (張國泰) (?–?)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁴³
3. pułk artylerii (砲隊第三標)	Jilin (Changchun)	Liu Xuexin (劉學信) (?–?) ⁴⁴	?
3. batalion saperów (工程隊第三營)	Jilin (Changchun)	?	?
3. batalion taborów (輜重隊第三營)	Jilin (Changchun) ⁴⁵	?	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
4. Dywizja (第四鎮)⁴⁶			
Dowództwo jednostki	Zhili (Machang)	Wu Fengling (吳鳳嶺) (1853–1912) ⁴⁷	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁴⁸
7. brygada piechoty (步隊第七協)	(jak wyżej)	Chen Guangyuan (陳光遠) (1873–1939) ⁴⁹	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁵⁰
– 13. pułk piechoty (步隊第十三標)	(jak wyżej)	Wang Bin (王賓) (?–?) ⁵¹	?
– 14. pułk piechoty (步隊第十四標)	(jak wyżej)	Li Houji (李厚基) (1869–1942)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁵²
8. brygada piechoty (步隊第八協)	Zhili (Xiaozhan)	Wang Yujia (王遇甲) (1882–?) ⁵³	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 15. pułk piechoty (步隊第十五標)	(jak wyżej)	He Fenglin (何豐林) (1873–1935)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁵⁴
– 16. pułk piechoty (步隊第十六標)	(jak wyżej)	Liu Qiyuan (劉啟垣) (?–?)	?
4. pułk kawalerii (馬隊第四標)	(jak wyżej)	Zhang Jiuqing (張九卿) (1873–?)	Beiyang Lujun Jiangwutang (北洋陸軍講武堂) ⁵⁵
4. pułk artylerii (砲隊第四標)	Zhili (Machang)	Jiang Tingzi (蔣廷梓) (1877–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
4. batalion saperów (工程隊第四營)	Zhili (Machang)	Gao Jingyi (高景禕) (1880–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
4. batalion taborów (輜重隊第四營)	(jak wyżej)	?	?
5. Dywizja (第五鎮)			
Dowództwo jednostki	Shandong (Xinzhuang) ⁵⁶	Zhang Yongcheng (張永成) (?–?)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁵⁷
9. brygada piechoty (步隊第九協) ⁵⁸	Shandong (Weixian)	Ma Liang (馬良) (1875–1947) ⁵⁹	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 17. pułk piechoty (步隊第十七標)	(jak wyżej)	Xu Hongbin (徐鴻賓) (1871?–?)	Edukacja wojskowa w jednej ze szkół w Baoding ⁶⁰
10. brygada piechoty (步隊第十協)	Shandong (Xinzhuang)	Jia Binqing (賈寶卿) (1882–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 19. pułk piechoty (步隊第十九標)	(jak wyżej)	Shi Congbin (施從濱) (1867–1926) ⁶¹	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 20. pułk piechoty (步隊第二十標)	(jak wyżej)	Wu Dingyuan (吳鼎元) (?–1915) ⁶²	Edukacja wojskowa w Niemczech (Berlin) ⁶³
5. pułk kawalerii (馬隊第五標)	(jak wyżej)	?	?
5. pułk artylerii (砲隊第五標)	(jak wyżej)	Zhang Shuyuan (張樹元) (1879–1934) ⁶⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
5. batalion saperów (工程隊第五營)	(jak wyżej)	?	?
5. batalion taborów (輜重隊第五營)	(jak wyżej)	?	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
6. Dywizja (第六鎮)			
Dowództwo jednostki	Pekin (Nanyuan)	Wu Luzhen (吳祿禎) (1880–1911) ⁶⁵	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
11. brygada piechoty (步隊第十一協)	(jak wyżej)	Li Chun (李純) (1871–1920)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁶⁶
– 21. pułk piechoty (步隊第二十一標)	(jak wyżej)	Wu Jinbiao (吳金彪) (1862–?) ⁶⁷	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 22. pułk piechoty (步隊第二十二標)	(jak wyżej)	Ma Jizeng (馬繼增) (?– 1916) ⁶⁸	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
12. brygada piechoty (步隊第十二協) ⁶⁹	(jak wyżej)	Zhou Fulin (周符麟) (1855–?) ⁷⁰	Armia Uspokojenia (定武軍) ⁷¹
– 23. pułk piechoty (步隊第二十三標)	(jak wyżej)	Wu Hongchang (吳鴻昌) (1873–1964) ⁷²	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
6. pułk kawalerii (馬隊第六標)	(jak wyżej)	Zhang Songbo (張松柏) (1880–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
6. pułk artylerii (砲隊第六標)	(jak wyżej)	Chai Huapeng (柴化鵬) (?–?)	?
6. batalion saperów (工程隊第六營)	(jak wyżej)	Lao Qianguang (勞謙光) (?–1911)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ⁷³
6. batalion taborów (輜重隊第六營)	(jak wyżej)	?	?
8. Dywizja (第八鎮)			
Dowództwo jednostki	Hubei (Wuchang)	Zhang Biao (張彪) (1860–1927) ⁷⁴	Administracja wojskowa ⁷⁵
15. brygada piechoty (步隊第十五協)	(jak wyżej)	Wang Desheng (王得勝) (1877–?)	Sity prowincjonalne Hubei ⁷⁶
– 29. pułk piechoty (步隊第二十九標)	Hubei ⁷⁷	Zhang Jingliang (張景良) (?–1911)	Hubei Jiangbian Xuetang (湖北將弁學堂) ⁷⁸
– 30. pułk piechoty (步隊第三十標)	Hubei ⁷⁹	Yang Kaijia (楊開甲) (?–?)	Wuchang Wubei Xuetang (武昌武備學堂) ⁸⁰
16. brygada piechoty (步隊第十六協)	Hubei (Wuchang)	Deng Chengba (鄧承拔) (1879–?) ⁸¹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 31. pułk piechoty (步隊第三十一標)	wschodni Sichuan ⁸²	Zeng Guangda (曾廣大) (?– ?)	Hubei Wubei Xuetang (湖北武備學堂) ⁸³
– 32. pułk piechoty (步隊第三十二標)	Hubei i Sichuan ⁸⁴	Sun Guo'an (孫國安) (1878–?) ⁸⁵	? ⁸⁶
8. pułk kawalerii (馬隊第八標)	Hubei ⁸⁷	Yu Hualong (喻化龍) (?–?) ⁸⁸	?
8. pułk artylerii (砲隊第八標)	Hubei (Wuchang)	Gong Guangming (龔光明) (1881?–?) ⁸⁹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
8. batalion saperów (工程隊第八營)	(jak wyżej)	Wang Yongquan (王永泉) (1880–1942) ⁹⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
8. batalion taborów (輜重隊第八營)	(jak wyżej)	Xiao Anguo (蕭安國) (?–1924)	Edukacja wojskowa w Niemczech ⁹¹

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
9. Dywizja (第九鎮)			
Dowództwo jednostki	Jiangsu (Nankin)	Xu Shaozhen (徐紹楨) (1861–1936) ⁹²	Administracja wojskowa ⁹³
17. brygada piechoty (步隊第十七協)	(jak wyżej)	Sun Ming (孫銘) (1879?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 33. pułk piechoty (步隊第三十三標)	(jak wyżej)	Wang Guangzhao (王光照) (1879?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 34. pułk piechoty (步隊第三十四標)	(jak wyżej)	Yang Yanchang (楊言昌) (1886–?) ⁹⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
18. brygada piechoty (步隊第十八協)	Jiangsu (Zhenjiang)	Du Huaichuan (杜淮川) (1877–?) ⁹⁵	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 35. pułk piechoty (步隊第三十五標)	(jak wyżej)	Ao Zhengbang (敖正邦) (1880–1940)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 36. pułk piechoty (步隊第三十六標)	(jak wyżej) ⁹⁶	Tao Chengxiao (陶澄孝) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
9. pułk kawalerii (馬隊第九標)	Jiangsu (Nankin)	Liu Buqing (劉步青) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
9. pułk artylerii (砲隊第九標)	(jak wyżej)	Liu Weikui (劉維騷) (?–?)	Edukacja wojskowa w Austro-Węgrzech
9. batalion saperów (工程隊第九營)	(jak wyżej)	Deng Zhiyi (鄧質儀) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
9. batalion taborów (輜重隊第九營)	(jak wyżej)	Fang Xianwu (方咸五) (1883?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
oddział żandarmerii wojskowej (憲兵營)	(jak wyżej)	Tao Junbao (陶駿保) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
10. Dywizja (第十鎮)			
Dowództwo jednostki	Fujian (Fuzhou)	Sun Daoren (孫道仁) (1867–1932) ⁹⁷	Administracja wojskowa
19. brygada piechoty (步隊第十九協)	(jak wyżej)	Wang Qi (王麒) (1881–?) ⁹⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 37. pułk piechoty (步隊第三十七標)	Fujian	He Guichun (賀貴春) (?–?)	?
– 38. pułk piechoty (步隊第三十八標)	Fujian	?	?
20. brygada piechoty (步隊第二十協)	(jak wyżej)	Xu Chongzhi (許崇智) (1887–1965) ¹⁰¹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 39. pułk piechoty (步隊第三十九標)	Fujian ¹⁰²	?	?
– 40. pułk piechoty (步隊第四十標)	Fujian ¹⁰³	Lin Zhaomin (林肇民) (1884?–?) ¹⁰⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
szwadron kawalerii (馬隊一隊)	Fujian (Fuzhou)	Huang Anyuan (黃安源) (?–?)	?
dywizjon artylerii (砲隊第一營)	(jak wyżej)	Xiao Qibin (蕭奇斌) (1883?–?) ¹⁰⁵	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
10. batalion saperów (工程隊第十營)	(jak wyżej)	Lin Wenying (林文瑛) (?–?) ¹⁰⁶	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	Zheng Tan (鄭坦) (?–?)	?
oddział żandarmerii wojskowej (憲兵營)	(jak wyżej)	Yu Shaoying (俞紹羣) (?–?)	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
17. Dywizja (第十七鎮)			
Dowództwo jednostki	Sichuan (Chengdu) ¹⁰⁷	Zhu Qinglan (朱慶瀾) (1874–1941)	Administracja wojskowa ¹⁰⁸
33. brygada piechoty (步隊第三十三協)	(jak wyżej)	Shi Chengzhi (施承志) (1882–1968) ¹⁰⁹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 65. pułk piechoty (步隊第六十五標)	(jak wyżej)	Zhou Jun (周駿) (1884–1923) ¹¹⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 66. pułk piechoty (步隊第六十六標)	Sichuan (Xichang)	Ye Quan (葉荃) (1879–1939) ¹¹¹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
34. brygada piechoty (步隊第三十四協)	(jak wyżej)	Chen Delin (陳德麟) (?–?)	?
– 67. pułk piechoty (步隊第六十七標)	(jak wyżej)	Sun Shaoji (孫紹基) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 68. pułk piechoty (步隊第六十八標)	(jak wyżej)	Wang Zhuren (王鐸人) (1883–1958) ¹¹²	Anhui Wubei Xuetang (安徽武備學堂)
17. pułk kawalerii (馬隊第十七標)	(jak wyżej)	Jiang Longfen (蔣隆芬) (?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
17. pułk artylerii (砲隊第十七標)	(jak wyżej)	Chen Guang (陳桃) (?–?)	?
17. batalion saperów (工程隊第十七營)	(jak wyżej)	Luo Wei (羅偉) (?–?)	?
17. batalion taborów (輜重隊第十七營)	(jak wyżej)	Yuan Qiliang (袁啟梁) (?–?)	Baoding Sucheng Xuetang (保定速成學堂)
19. Dywizja (第十九鎮)			
Dowództwo jednostki	Yunnan (Kunming)	Zhong Lintong (鍾麟同) (?– 1911) ¹¹³	Weihaiwei Wubei Xuetang (威海衛武備學堂) ¹¹⁴
37. brygada piechoty (步隊第三十七協)	(jak wyżej)	Cai E (蔡鐸) (1882–1916)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 73. pułk piechoty (步隊第七十三標)	(jak wyżej)	Ding Jin (丁錦) (1879–1958)	Beiyang Jiangbian Xuetang (北洋將弁學堂)
– 74. pułk piechoty (步隊第七十四標)	(jak wyżej)	Luo Peijin (羅佩金) (1878–1922) ¹¹⁵	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
38. brygada piechoty (步隊第三十八協)	Yunnan (Dali)	Qu Tongfeng (曲同豐) (1877–1923)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 75. pułk piechoty (步隊第七十五標)	Yunnan (Li'an)	Luo Hongkui (羅鴻逵) (?–?)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 76. pułk piechoty (步隊第七十六標)	Yunnan (Dali) ¹¹⁶	Tu Xiaolie (涂孝烈) (?–?) ¹¹⁷	? ¹¹⁸
19. pułk kawalerii (馬隊第十九標)	Yunnan (Kunming)	Tian Shunian (田書年) (1875?–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
19. pułk artylerii (砲隊第十九標)	Yunnan, (Kunming) ¹¹⁹	Han Jianduo (韓建鐸) (1879–1930)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
19. batalion saperów (工程隊第十九營)	Yunnan, (Kunming)	Han Fenglou (韓鳳樓) (?–?) ¹²⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
19. batalion taborów (輜重隊第十九營)	(jak wyżej)	Fan Zhongyue (范鐘岳) (?–1911)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹²¹
19. batalion ckm-ów (機關槍隊第十九營)	(jak wyżej)	Li Fenglou (李鳳樓) (?–?)	Baoding Lujun Xuetang (保定陸軍學堂)

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
20. Dywizja (第二十鎮)¹²³			
Dowództwo jednostki	Fengtian (Shengjing)	Zhang Shaozeng (張紹曾) (1879–1928) ¹²⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
39. brygada piechoty (步隊第三十九協)	(jak wyżej)	Wu Xiangzhen (伍祥禎) (?–?) ¹²⁵	?
– 77. pułk piechoty (步隊第七十七標)	(jak wyżej) ¹²⁶	Cheng Shouzhen (程守箴) (1881–1966) ¹²⁷	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 78. pułk piechoty (步隊第七十八標)	(jak wyżej)	Shi Xingchuan (石星川) (1880–1948) ¹²⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
40. brygada piechoty (步隊第四十協)	(jak wyżej)	Pan Juying (潘渠楹) (1878–?) ¹²⁹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 79. pułk piechoty (步隊第七十九標)	(jak wyżej)	Xiao Guangchuan (蕭廣傳) (1872–?)	Lujun Yubei Daxuetang (陸軍預備大學堂)
– 80. pułk piechoty (步隊第八十標)	(jak wyżej)	Fan Guozhang (范國璋) (1875–1937)	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹³⁰
20. pułk kawalerii (馬隊第二十標)	(jak wyżej)	Chen Zebo (陳澤溥) (?–?) ¹³¹	?
20. pułk artylerii (砲隊第二十標)	(jak wyżej)	Zhou Ziyin (周子寅) (?–?)	?
20. batalion saperów (工程隊第二十營)	(jak wyżej)	You Shaopeng (右紹朋) (?–?)	?
20. batalion taborów (輜重隊第二十營)	(jak wyżej)	Wan Changqing (萬長請) (?–?)	?
21. Dywizja (第二十一鎮)¹³²			
Dowództwo jednostki	Zhejiang (Jianqiao) ¹³³	Xiao Xingyuan (蕭星垣) (1874–?) ¹³⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
41. brygada piechoty (步隊第四十一協)	Zhejiang (Hangzhou)	Cai Chengxun (蔡成勛) (1873–1946) ¹³⁵	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
– 81. pułk piechoty (步隊第八十一標)	Zhejiang (Jianqiao)	Ding Muhan (丁慕韓) (1887–?) ¹³⁶	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 82. pułk piechoty (步隊第八十二標)	Zhejiang (Hangzhou)	Zhou Chengtan (周承燾) (1883–1969) ¹³⁷	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
42. brygada piechoty (步隊第四十二協)	Zhejiang (Ningbo)	Liu Xun (劉詢) (1877–1932) ¹³⁸	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 83. pułk piechoty (步隊第八十三標)	(jak wyżej)	Ma Zhixun (馬志勛) (?–?) ¹³⁹	Administracja wojskowa
– 84. pułk piechoty (步隊第八十四標)	Zhejiang (Zhenhai) ¹⁴⁰	Zhang Zaiyang (張載揚) (1874–1945)	Zhejiang Wubei Xuetang (浙江武備學堂)
szwadron kawalerii (馬隊一隊)	Zhejiang (Hangzhou)	Chen Xiangxuan (陳相軒) (?–?)	?
dywizjon artylerii (砲隊一營)	Zhejiang (Jianqiao)	Zhang Guowei (張國威) (1882–?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
batalion saperów (工程隊一營)	Zhejiang (Hangzhou)	Lai Weiliang (來偉良) (1882–1967) ¹⁴¹	Zhejiang Wubei Xuetang (浙江武備學堂)
batalion taborów (輜重隊一營)	(jak wyżej)	Bai Zhao (白釗) (?–?)	?
oddział żandarmerii (憲兵營)	(jak wyżej)	Tong Baoxuan (童保暄) (1887–1919) ¹⁴²	Baoding Sucheng Xuetang (保定速成學堂)

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
23. Dywizja (第二十三鎮)			
Dowództwo jednostki	Jilin (Changchun)	Meng Enyuan (孟恩遠) (1856–1933) ¹⁴³	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹⁴⁴
45. brygada piechoty (步隊第四十五協)	(jak wyżej)	Gao Fengcheng (高鳳城) (1866–1929)	Lujun Canmou Xuetang (陸軍參謀學堂) ¹⁴⁵
– 89. pułk piechoty (步隊第八十九標)	(jak wyżej)	Yu Lin (毓麟) (1864–?) ¹⁴⁶	Administracja wojskowa
– 90. pułk piechoty (步隊第九十標)	(jak wyżej)	?	?
46. brygada piechoty (步隊第四十六協)	(jak wyżej)	Pei Qixun (裴其勛) (1864–1933) ¹⁴⁷	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹⁴⁸
– 91. pułk piechoty (步隊第九十一標)	(jak wyżej)	Ling Weiqi (凌維琪) (?–?)	?
– 92. pułk piechoty (步隊第九十二標)	(jak wyżej)	Yao Peizhen (幺培珍) (1858–1919)	?
23. pułk kawalerii (馬隊第二十三標)	(jak wyżej)	Wang Wenzhi (王文治) (1857–?) ¹⁴⁹	Administracja wojskowa
23. pułk artylerii (礮隊第二十三標)	(jak wyżej)	Xianggui (祥貴) (?–?)	?
25. Dywizja (第二十五鎮)¹⁵⁰			
Dowództwo jednostki	Guangdong (Guangzhou)	Long Jiguang (龍濟光) (1867–1925) ¹⁵¹	Administracja wojskowa ¹⁵²
49. brygada piechoty (步隊第四十九協)	(jak wyżej)	Jiang Zungui (蔣尊簋) (1882–1931) ¹⁵³	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 97. pułk piechoty (步隊第九十七標)	(jak wyżej)	He Meng (何猛) (?–?) ¹⁵⁴	?
– 98. pułk piechoty (步隊第九十八標)	(jak wyżej)	Tao Maozhen (陶懋臻) (?–?) ¹⁵⁵	?
50. brygada piechoty (步隊第五十協)	Guangdong (Gaozhou)	Huang Shilong (黃士龍) (1880–1946) ¹⁵⁶	Guangdong Wubei Xuetang (廣東武備學堂)
– 99. pułk piechoty (步隊第九十九標)	(jak wyżej)	Rao Jinghua (饒景華) (1880–1933) ¹⁵⁷	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
– 100. pułk piechoty (步隊第一百標) ¹⁵⁸	Guangdong (Qinzhou)	?	?
25. pułk artylerii (礮隊第二十五標)	Guangdong (Guangzhou)	?	?
2. brygada mieszana (第二混成協)			
Dowództwo jednostki	Fengtian (Wangguantun)	Lan Tianwei (藍天蔚) (1878–1922) ¹⁵⁹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
1. pułk piechoty (步隊第一標)	(jak wyżej)	Nie Ruqing (聶汝清) (1859–?)	Tōkyō Shinbu Gakkō (東京振武學校)
2. pułk piechoty (步隊第二標)	(jak wyżej)	Chen Tinghui (陳廷會) (?–?)	?
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Chu Enrong (褚恩榮) (?–?)	?
dywizjon artylerii (礮隊一營)	(jak wyżej)	?	?
kompania saperów (工程一隊)	(jak wyżej)	Liu Jiqing (劉吉慶) (?–?)	?
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	Sun Jingyuan (孫景元) (?–?)	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
13. brygada mieszana (第十三混成協)			
Dowództwo jednostki	Jiangbei (Qingjiangpu)	Wei Zonghan (魏宗瀚) (1884-?) ¹⁶⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校) ¹⁶¹
25. pułk piechoty (步隊第二十五標)	(jak wyżej)	Shi Jiahua (石家驊) (?-?) ¹⁶²	?
26. pułk piechoty (步隊第二十六標)	(jak wyżej)	Yang Guitang (楊桂堂) (?-?)	? ¹⁶³
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Wu Shifen (吳士芬) (?-?)	?
7. pułk artylerii (砲隊第七標)	(jak wyżej)	Wu Guangxin (吳光新) (1882-1939) ¹⁶⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
batalion saperów (工程隊一營)	(jak wyżej)	Zhao Yuke (趙玉珂) (1877-1959) ¹⁶⁵	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹⁶⁶
batalion taborów (輜重隊一營)	(jak wyżej)	Xia Hongjun (夏鴻鈞) (?-?) ¹⁶⁷	Nowo Utworzona Armia (新建陸軍)
21. brygada mieszana (第二十一混成協)			
Dowództwo jednostki	Hubei (Wuchang)	Li Yuanhong (黎元洪) (1864-1928)	Beiyang Shuishi Xuetang (北洋水師學堂)
41. pułk piechoty (步隊第四十一標)	Hubei, Hunan ¹⁶⁸	Yi Jiaxian (易甲鵬) (1873-1954)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
42. pułk piechoty (步隊第四十二標)	Hubei, Henan ¹⁶⁹	Zhang Yonghan (張永漢) (?-?) ¹⁷⁰	?
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	Hubei (Shuanggou)	Wang Xiangfa (王祥發) (?-?)	?
dywizjon artylerii (砲隊一營)	Hubei (Wuchang)	Zhang Zhengji (張正基) (?-?)	?
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	Liu Zuolong (劉佐龍) (1874-1936) ¹⁷¹	Wuchang Jiangbian Xuetang (武昌將弁學堂)
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	Zhang Zixiang (張子襄) (?-?)	?
23. brygada mieszana (第二十三混成協)			
Dowództwo jednostki	Jiangsu (Suzhou)	Ai Zhongqi (艾忠琦) (?-?) ¹⁷²	Wuchang Wubei Xuetang (武昌武備學堂) ¹⁷³
45. pułk piechoty (步隊第四十五標)	(jak wyżej)	Liu Zhijie (劉之潔) (1872-1938) ¹⁷⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
25. brygada mieszana (第二十五混成協)¹⁷⁵			
Dowództwo jednostki ¹⁷⁶	Hunan (Changsha)	Xiao Liangchen (蕭良臣) (1875-1919)	Baoding Sucheng Xuetang (保定速成學堂)
49. pułk piechoty (步隊第四十九標)	(jak wyżej)	Huang Luanming (黃鸞鳴) (1860-1923) ¹⁷⁷	Nanjing Jiangwu Xuetang (南京講武學堂) ¹⁷⁸
50. pułk piechoty (步隊第五十標)	(jak wyżej)	Yu Qinyi (余欽翼) (1872-1950) ¹⁷⁹	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Zhang Yipeng (張翼鵬) (1882-1944)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
dywizjon artylerii (砲隊一營)	(jak wyżej)	Xiang Ruicong (向瑞琮) (1878-1953)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
batalion saperów (工程隊一營)	(jak wyżej)	Yuan Zonghan (袁宗瀚) (?-?)	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
batalion taborów (輜重隊一營)	(jak wyżej)	Qi Lin (齊琳) (?-?)	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
27. brygada mieszana (第二十七混成協)			
Dowództwo jednostki	Jiangxi (Nanchang)	Wu Jiezhang (吳介璋) (1875–1926) ¹⁸¹	Jiangnan Lushi Xuetang (江南陸師學堂) ¹⁸²
53. pułk piechoty (步隊第五十三標)	Jiangxi (Jiujiang)	Ma Yubao (馬毓寶) (1864–1933)	Lujun Yubei Daxuetang (陸軍預備大學堂) ¹⁸³
54. pułk piechoty (步隊第五十四標)	Jiangxi (Pingxiang)	Qi Baoshan (齊寶善) (?–?)	?
55. pułk piechoty (步隊第五十五標)	Jiangxi (Nanchang) ¹⁸⁴	Zhuang Shouzhong (莊守忠) (?–?)	administracja wojskowa ¹⁸⁵
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Fang Xiantiang (方先亮) (?–?) ¹⁸⁶	?
dywizjon artylerii (礮隊第一營)	(jak wyżej)	Ouyang Wu (歐陽武) (1881–1976) ¹⁸⁷	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	Cai Jie (蔡杰) (?–?) ¹⁸⁸	?
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	Song Bingyan (宋炳炎) (?–?)	?
29. brygada mieszana (第二十九混成協)¹⁸⁹			
Dowództwo jednostki	Henan (Kaifeng)	Ying Longxiang (應龍翔) (1878–1948) ¹⁹⁰	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
57. pułk piechoty (步隊第五十七標)	(jak wyżej)	Wang Yujin (王鈺錦) (?–?) ¹⁹¹	?
58. pułk piechoty (步隊第五十八標)	(jak wyżej)	Zhang Xiyuan (張錫元) (1871–1941)	Shanhaiguan Wubei Xuetang (山海關武備學堂) ¹⁹²
31. brygada mieszana (第三十一混成協)¹⁹³			
Dowództwo jednostki	Anhui (Anqing)	Zhao Litai (趙理泰) (1868–1925)	? ¹⁹⁴
61. pułk piechoty (步隊第六十一標)	(jak wyżej)	Hu Yongkui (胡永奎) (1866?–?) ¹⁹⁵	Beiyang Lujun Jiangwutang (北洋陸軍講武堂) ¹⁹⁶
62. pułk piechoty (步隊第六十二標)	Anhui (Jixianguan)	Gu Zhuotang (顧琢塘) (1870–?) ¹⁹⁷	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂) ¹⁹⁸
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	Anhui (Anqing)	Li Yuchun (李玉椿) (?–?)	?
dywizjon artylerii (礮隊一營)	(jak wyżej)	Wang Quansheng (王全勝) (?–?)	? ¹⁹⁹
35. brygada mieszana (第三十五混成協)			
Dowództwo jednostki	Xinjiang (Dihua)	Wang Peilan (王佩蘭) (?–?) ²⁰⁰	?
69. pułk piechoty (步隊第六十九標)	(jak wyżej)	Cao Yongyu (曹用愚) (?–?) ²⁰¹	Armia Gwardyjska (武衛軍)
18. pułk kawalerii (馬隊第十八標)	(jak wyżej)	?	?
dywizjon artylerii (礮隊一營)	(jak wyżej)	?	?
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	?	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
43. brygada mieszana (第四十三混成協)			
Dowództwo jednostki	Shanxi (Taiyuan)	Tan Zhende (譚振德) (?-1911) ²⁰²	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
85. pułk piechoty (步隊第八十五標)	(jak wyżej)	Huang Guoliang (黃國樑) (1885-1958) ²⁰³	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
86. pułk piechoty (步隊第八十六標)	(jak wyżej)	Yan Xishan (閻錫山) (1883-1960) ²⁰⁴	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
dywizjon kawalerii (馬隊第一營)	(jak wyżej)	Ma Kaisong (馬開崧) (1886-1922) ²⁰⁵	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
dywizjon artylerii (砲隊一營)	(jak wyżej)	Zhang Zhiyao (張治堯) (?-?)	?
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	Yin Ming (殷銘) (?-?)	?
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	?	?
Brygada mieszana prowincji Zhili (直隸混成協)			
Dowództwo jednostki	Zhili (Langfang)	Zhang Huaizhi (張懷芝) (1862-1934) ²⁰⁶	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
Brygada mieszana prowincji Shaanxi (陝西混成協)			
Dowództwo jednostki	Shaanxi (Xi'an)	Liu Hong'en (劉鴻恩) (1872?-?) ²⁰⁷	?
1. pułk piechoty (陝西混成協步隊第一標)	(jak wyżej)	Hong Zhankui (洪占奎) (?-?)	?
2. pułk piechoty (陝西混成協步隊第二標)	(jak wyżej)	Zhou Diankui (周殿奎) (?-?)	?
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Liu Qi (劉琦) (?-?)	?
dywizjon artylerii (砲隊一營)	(jak wyżej)	Liang Guozhang (梁國璋) (?-?) ²⁰⁸	Beiyang Wubei Xuetang (北洋武備學堂)
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	?	?
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	?	?
Brygada mieszana prowincji Gansu (甘肅混成協)			
Dowództwo jednostki	Gansu (Lanzhou) ²⁰⁹	Zhang Xingzhi (張行志) (1853-?) ²¹⁰	Administracja wojskowa ²¹¹
1. pułk piechoty (甘肅混成協步隊第一標)	(jak wyżej)	Zhang Dingbang (張定邦) (?-?)	Administracja wojskowa ²¹²
2. pułk piechoty (甘肅混成協步隊第二標)	Gansu (Guyuan) ²¹³	Ma Fuxiang (馬福祥) (1876-1932)	Administracja wojskowa ²¹⁴
3. pułk piechoty (甘肅混成協步隊第三標)	Gansu (Lanzhou)	Zhou Wuxue (周務學) (1869-1921)	Administracja wojskowa ²¹⁵
pułk kawalerii (馬隊一標)	(jak wyżej)	?	?
dywizjon artylerii (砲隊一營)	(jak wyżej)	Sun Changfa (孫長發) (?-?)	?

Jednostka ¹	Miejsce stacjonowania ²	Dowódca ³	Edukacja wojskowa (lub wcześniejsza służba) ⁴
Brygada mieszana Yili (伊犁昆城協)			
Dowództwo jednostki	Xinjiang (Shuiding)	Chen Jiafu (陳甲福) (?-?) ²¹⁶	Administracja wojskowa ²¹⁷
pułk piechoty (步隊一標)	(jak wyżej)	Yang Zanxu (楊瓊緒) (1873–1956) ²¹⁸	Hubei Jiangbian Xuetang (湖北將弁學堂)
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	Jiang Guosheng (姜國勝) (?-?) ²¹⁹	Administracja wojskowa ²²⁰
dywizjon artylerii (砲隊一營)	(jak wyżej)	(jak wyżej)	(jak wyżej)
batalion saperów (工程隊一營)	(jak wyżej)	Zou Haitao (鄒海濤) (?-?) ²²¹	Hubei Jiangbian Xuetang (湖北將弁學堂)
Brygada mieszana prowincji Guangxi (廣西昆城協)			
Dowództwo jednostki ²²²	Guangxi (Guilin)	Hu Jingyi (胡景伊) (1878–1950) ²²³	Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官學校)
1. pułk piechoty (廣西昆城協步隊第一標) ²²⁴	Guangxi (Nanning)	(jak wyżej)	(jak wyżej)
2. pułk piechoty (廣西昆城協步隊第二標) ²²⁵	Guangxi (Longzhou)	Chen Bingkun (陳炳焜) (1868–1927) ²²⁶	Guangxi Lujun Jiangwu-tang (廣西陸軍講武堂)
szwadron kawalerii (馬隊一隊)	Guangxi (Guilin)	Liu Jianfan (劉建藩) (1887–1918) ²²⁷	Baoding Sucheng Xuetang (保定速成學堂)
bateria artylerii (砲隊一隊)	(jak wyżej)	Deng Dingfeng (鄧鼎豐) (?-?) ²²⁸	?
kompania saperów (工程隊一隊)	(jak wyżej)	?	?
kompania taborów (輜重隊一隊)	(jak wyżej)	Yang Ziming (楊子明) (?-?) ²²⁹	?
Nowa Armia prowincji Guizhou (貴州新軍)			
1. regularny pułk piechoty (常備步兵第一標)	(jak wyżej)	Yuan Yibao (袁義保) (1877?-?)	? ²³⁰
Nowa Armia regionu Rehe (熱河新軍)			
1. pułk piechoty (熱河新軍步隊第一標)	Zhili (Chengde)	Liu Yuqi (劉玉琦) (?-?) ²³¹	?
dywizjon kawalerii (馬隊一營)	(jak wyżej)	?	?
Nowa Armia prowincji Heilongjiang (黑龍江混成協)²³²			
Dowództwo jednostki	Heilongjiang (Qiqihar)	Shouqing (壽慶) (1868?-?) ²³³	Administracja Ośmiu Choraği ²³⁴
Brygada mieszana stacjonująca w Tybecie (駐藏混成協)			
Dowództwo jednostki	Tybet (Lhasa)	Zhongying (鍾穎) (1887–1915) ²³⁵	? ²³⁶
93. pułk piechoty (步隊第九十三標)²³⁷			
Dowództwo jednostki	Shandong (Gaomi)	Li Sen (李森) (1862?-?) ²³⁸	?

1. Jednostki bez podanej numeracji nie otrzymały jej do 10 października 1911 roku.

2. Zostało podane w następującym zryku: najpierw nazwa prowincji lub innej jednostki administracyjnej Cesarstwa, następnie miejscowość lub lokacja w granicach rejonu stołecznego (*jingji*).

3. Jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło, dane o oficerach dowodzących poszczególnymi jednostkami Nowej Armii zostały zamieszczone wg: *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang...*, t. 37, s. 58a–58b (edykt cesarski z 7 kwietnia 1911 roku, XT 3/3/9); *Shina nenkan...*, s. 223–225; Jiang Kefu, *Minguo junshi shi luegao...*, t. 1, s. 16–17; Ma Ping'an, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan...*, s. 95–98; Zhang Guogan, *Beiyang junfa de qiyuan...*, s. 45–48; *Zhonghua Minguo shiqi junzheng zhiguan zhi* 中華民國時期軍政職官誌 [Annuaire urzędniców administracji wojskowej okresu Republiki Chińskiej], red. Guo Qingyou 郭卿友, t. 1, Lanzhou 1990, s. 43–50. Zob. także wykaz jednostek wyznaczonych do wzięcia udziału w jesiennych manewrach w prefekturze Yongping (永平府,

w prowincji Zhili), zaplanowanych na 17–19 października 1911 roku (wybuch rewolucji republikańskiej zmusił władze qingowskie do ich odwołania, co formalnie nastąpiło 13 października) oraz dowodzących nimi oficerów: *Dong xi liang jun guan* 东西两军官佐 [Oficerowie armii wschodniej i zachodniej], [w:] QXBY, s. 86.

4 W przypadku, gdy dowódca nie otrzymał edukacji wojskowej w szkole zorganizowanej według zachodnich standardów (lub gdy nie jest ona znana), podany został najwyższy urząd piastowany przez tę osobę w szeregach administracji wojskowej albo cywilnej bądź ostatnia znana jednostka wojskowa, w której uprzednio służył.

5 16 września 1911 roku Zaifeng dokonał przeglądu jednostki i wręczył jej sztandar. Dywizja Gwardii Pałacowej została wówczas aktywowana. Zob. *Qingshigao*..., *juan* 25, *benji* 25, s. 19a.

6 Jedynie jako nominalny zwierzchnik jednostki. Do momentu wybuchu rewolucji *xinhai* rzeczywiste obowiązki wspólnie pełnili dowódcy obu brygad (Liangbi oraz Wang Tingzhen). Dziewiątego grudnia 1911 roku, z polecenia Yuan Shikaia, komendę nad nią przejął Feng Guozhang. Zob. *Jinweijun di yi di er xie bianzhi biao* 禁卫军第一第二协编制表 [Tabela organizacji 1. i 2. brygady Gwardii Pałacowej], [w:] QXBY, s. 135. Personalalia czołowych oficerów dywizji Gwardii Pałacowej i dane na temat ich edukacji wojskowej podano za: Yun Baohui 惲宝惠, *Xinhai Feng Guozhang jietong Jinweijun hou de huodong* 辛亥馮國璋接統禁衛軍后的活动 [Poczynania Feng Guozhanga po przejściu kontroli nad Gwardią Pałacową w (roku) *xinhai*], [w:] WZX, t. 9, Beijing 1960, s. 119; Zaitao 载涛, *Jinweijun zhi jianli yu gaibian* 禁卫军之建立与改编 [Powołanie i reorganizacja Gwardii Pałacowej], [w:] *Modai huangshu Zaitao chenu lu*..., s. 239–240; Wu Zhaoqing 吴兆清, *Qingmo Jinweijun* 清末禁卫军 [Gwardia Pałacowa w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Gugong Bowuyuan Yuankan” 故宫博物院院刊 [Biuletyn Muzeum Pałacowego] 1985, nr 2, s. 20; Zhang Guogan 张国淦, *Qingmo Jinweijun* 清末禁卫军 [Gwardia Pałacowa w końcowym okresie panowania dynastii Qing], [w:] *Beiyang junfa 1912–1928*..., t. 1, s. 23–24.

7 TNA FO, 405/425, China, Annual Report, 1909, s. 2.

8 DQLS XZ, t. 60, *juan* 21, s. 35b; Liang Xuyi 梁旭毅, *Liangbi* 良弼, [w:] MRZ, t. 8, red. Yan Ruping 严如平, Xiong Shanguo 熊尚厚, Beijing 1996, s. 191, 193.

9 Informacje o dowódcach, którzy ukończyli tokijską Szkołę Oficerską Sił Lądowych podano za: NN, *Riben Lujun Shiguan Xuexiao Zhonghua Minguo liuxuesheng mingbu* 日本陸軍士官學校中華民國留學生名簿 [Imienna lista uczniów z Republiki Chińskiej studiujących w japońskiej Szkole Oficerskiej Sił Lądowych], wyd. 2, Taipei 1977. Zob. także wykazy chińskich absolwentów tejże szkoły, zamieszczone w: *Saishin Shina kanshinroku, furoku*..., s. 392–404; *Riben Lujun Shiguan Xuexiao Zhongguo liuxuesheng minglu* 日本陸軍士官學校中國留學生名錄 [Imienny rejestr chińskich stypendystów studiujących w japońskiej Szkole Oficerów Armii], [w:] JSZ, t. 80, Beijing 1980, s. 163–193; Niekompletna (ponieważ obejmująca tylko wąski wycinek czasowy) lista słuchaczy tokijskiej przygotowawczej szkoły wojskowej dla stypendystów z Cesarstwa Qingów w: *Qingguo liuxuesheng huiguan baogao* 清國留學生會館報告 [Raport Zrzeszenia Stypendystów z Cesarstwa Qingów], t. 2–3, red. Qingguo Liuxuesheng Huiguan 清國留學生會館, Tōkyō 1903. Udało mi się dotrzeć tylko do dwóch, z łącznie pięciu, wydań raportu.

10 DQLS XZ, t. 60, *juan* 45, s. 27b; *Gendai Shina jinmeikan*..., wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 436–437.

11 O jego wcześniejszej karierze wojskowej w: *Saishin Shina kanshinroku*..., s. 74.

12 *Jinweijun pianzou, Xuantong san nian er yue*..., [w:] QXBY, s. 137–138. W cytowaniu tu opracowaniu źródłowym znajduje się błędny zapis uproszczony jego nazwiska (Bi 毕, zamiast prawidłowego Hua 华). Zob. także: DQLS XZ, t. 60, *juan* 25, s. 25b. Wskazana powyżej data urodzenia (oraz wszystkie inne oznaczone w taki sposób) ma jedynie charakter przybliżony. Wynika to z praktykowanego wówczas w Azji Wschodniej, zwyczaju dodawania (w zależności od daty dziennej urodzin) jednego roku (*sui*, 歲) do rzeczywistego wieku. Nie zawsze było możliwe zweryfikowanie tych informacji w oparciu o inne źródła.

13 Jesienią 1907 roku 1. Dywizja została w całości przniesiona do nowych koszar w Yangshanwa (仰山窪), w północnej części miasta (dzielnica Beiyuan, 北苑). Zob. *Zhuansi xunlian jingji lujun ge zhen fudutong Fengshan zou*, 专司训练京畿陆军各镇副都统凤山奏 [(Memoriał) złożony przez gen. dyw. Fengshana, oddelegowanego do szkolenia wszystkich dywizji Nowej Armii w rejonie stołecznym], *Guangxu sanshisan nian jiu yue shi'er ri* 光緒三十三年九月十二日 [GX 33/9/12 (18.10.1907)], [w:] QXBY, s. 98.

14 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi*..., s. 1133; *Zhongguo jindai junfa shi cidian*..., s. 277.

15 Wcześniej służył w szeregach Armii Huai, pod komendą Wu Changqinga. Tam też nawiązał *guanxi* z Yuan Shikaikiem. Zob. Zhao Rongxiao 赵荣孝, *Beiyang junfa shiqi de He Zonglian, He Fenglin, He Fengyu* 北洋军阀时期的何宗莲、何丰林、何锋钰 [He Zonglian, He Fenglin i He Fengyu w czasach warlordów Północnego Oceanu], [w:] *Shandong wenshi ziliao xuanji* 山东文史资料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych Shandongu], t. 21, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiji Shandong Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议委员会文史资料研究委员会, Jinan 1986, s. 31–32; *Beiyang junfa 1912–1928*..., t. 6, s. 442; Niekompletny wykaz znanych absolwentów przygotowawczej szkoły wojskowej w Tianjinie w: Liu Fenghan, *Xinjian lujun*..., s. 109.

16 *Qingshigao*..., *benji*, *juan* 25, s. 15a; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi*..., s. 1122.

17 *Minguo renwu da cidian*..., s. 195.

18 Oficer piechoty w szeregach Nowo Utworzonej Armii Yuan Shikaia. Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujun*..., s. 106, 108.

- 19 Jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło, informacje o personaliach czotowych oficerów 2. Dywizji pochodzą z: DQLS XZ, t. 60, *juan* 67, s. 10a.
- 20 *Lujun di er zhen Ma Longbiao zou* 陆军第二镇马龙标奏 [(Memoriat) złożony przez Ma Longbiao z 2. Dywizji Sił Łądowych], *Xuantong san nian san yue* 宣統三年三月 [XT 3/3 (03–04.1911)], [w:] QXBY, s. 104; TNA FO, 371/435/45130, No. 505, *Jordan do Greya, 8.11.1908*, Enclosure No. 1, The 2nd Division of Lu-chün (Report 88), s. 2.
- 21 Od 1895 roku służba w szeregach Nowo Utworzonej Armii. Zob. *Minguo renwu da cidian...*, s. 688; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 37.
- 22 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 368; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 475.
- 23 DQLS XZ, t. 60, *juan* 65, s. 42a–42b; *Beiyang junfa 1912–1928*, s. 373. Tamże informacje o edukacji wojskowej.
- 24 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1174; Sun Dechang 孙德昌, *Bao Guiqing* 鲍贵卿, [w:] MRZ, t. 12, red. Zhu Xinquan 朱信泉, Lou Xiang 娄献阁, Beijing 2005, s. 440.
- 25 Wcześniej (przynajmniej do końca 1906 roku) pełnił funkcję szefa sztabu dywizji. Zob. TNA FO, 371/214/1225, No. 488, *Jordan do Greya, 23.11.1906*, Enclosure No. 1, The 2nd Division of the Lu Chün (Report 25), s. 2.
- 26 „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1275, *Xuantong san nian si yue ershi'er ri* 宣統三年四月二十二日 [XT 3/4/22 (20.05.1911)], s. 9–10.
- 27 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 406.
- 28 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1159; Shao Guihua 邵桂花, *Jia Deyao* 贾德耀, [w:] MRZ, t. 12, red. Zhu Xinquan, Lou Xiang, s. 198.
- 29 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 240.
- 30 *Qinchai dachen jiezhi jinji ge jun Yuan Shikai zouzhe* 欽差大臣節制近畿各軍袁世凱奏摺 [Memoriat złożony przez cesarskiego komisarza Yuan Shikaia, nadzorującego wszystkie wojska regionu stołecznego], *Xuantong san nian shi'er yue shiyi ri* 宣統三年十二月十一日 [XT 3/12/11 (29.01.1912)], [w:] XG, t. 5, s. 365.
- 31 Informacje o rozmieszczeniu poszczególnych pododdziałów 3. Dywizji za: *Dong san sheng zheng lue...*, *juan* 4, *junshi*, s. 17a–17b.
- 32 W momencie wybuchu powstania w Wuchangu Cao Kun przebywał na urlopie z racji obchodzonej w rodzinie żałoby. Obowiązki dowódcy dywizji w praktyce przejął dowódca 5. brygady piechoty Lu Yongxiang. Zob. Zhang Huateng 张华腾, *The Qing's Three Armies After the Wuchang Uprising*, [w:] *China: How the Empire Fell*, red. J.W. Escherick, Wei Chuxiong 魏楚雄, London 2013, s. 221.
- 33 *Beiyang junfa 1912 – 1928...*, t. 6, s. 518; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1924, s. 551.
- 34 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 608.
- 35 Stolica prowincji, nosząca tę samą nazwę.
- 36 Przed objęciem funkcji dowodził 3. batalionem tego pułku. Zastąpił dyscyplinarnie zwolnionego Huang Bingronga (黄炳荣). Zob. „Shengjing Shibao”, 1911, nr 1382, *Xuantong san nian wu yue ershi ri* 宣統三年五月二十四日 [XT 3/5/24 (20.06.1911)], s. 5.
- 37 *Henan xinhai geming renwu zhuanlue* 河南辛亥革命人物传略 [Szkice biograficzne postaci rewolucji *xinhai* w Henanie], t. 2, red. Zhongguo Guomindang Geming Weiyuanhui Henan Sheng Weiyuanhui 中国国民党革命委员会河南省委员会, Zhengzhou 2012, s. 288; Wang Tan 王坦, *Wo canjia Beiyang di san zhen gongda Shanxi de jingguo* 我参加北洋第三镇攻打山西的经过 [Przebieg mojego udziału w ataku 3. Dywizji Północnego Oceanu na Shanxi], [w:] XGH, t. 8, Beijing 1982, s. 505; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1160. Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 38 DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 12a.
- 39 Chen Wenyun 陈文运, *Dang wo diaohui di san zhen yihou* 当我调回第三镇以后 [Po tym jak odwołałem 3. Dywizję], [w:] XGH, t. 8, s. 514–515.
- 40 Za wyjątkiem 2. batalionu, rozlokowanego w Yanji (na terenie regionu Jiandao).
- 41 Luo Zhengwei 羅正緯, *Luanzhou geming jishi chugao* 濰州革命紀實初稿 [Wstępna wersja relacji o rewolucji w Luanzhou], [w:] XG, t. 6, s. 354.
- 42 W mieście, obok sztabu pułku, stacjonował tylko 2. dywizjon. Kwatery pierwszego znajdowały się w Jilin (za wyjątkiem jednego szwadronu, przerzuconego do Yanji). Trzeci został rozlokowany w Changtufu.
- 43 W przeszłości służyła w Nowo Utworzonej Armii Yuan Shikaia. Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 107.
- 44 Yang Yuchen 杨雨辰, *Renzi Beijing bingbian zhenxiang* 壬子北京兵变真相 [Prawda o pekińskim buncie żołnierzy w roku *renzhi*], [w:] XGH, t. 8, s. 439.
- 45 Za wyjątkiem jednej kompanii, rozlokowanej w Changtufu.
- 46 Jeśli nie zostało wskazane inne źródło, personalia czotowych oficerów dywizji zostały podane za: DQLS XZ, t. 60, *juan* 64, s. 13a.

- 47 Trzynastego grudnia 1911 roku zastąpił go dotychczasowy dowódca 7. brygady piechoty Chen Guangyuan. Zob. „Neige Guanbao” 1911, nr 113, *Xuantong san nian shi yue ershi ri* 宣統三年十月二十四日 [XT 4/10/24 (14.12.1911)], s. 80.
- 48 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1129.
- 49 GGB JDZ XT, No. 186422, *Zou bao yi Chen Guangyuan paichong lujun di si zhen budui di qi xie tongling* 奏報以陳光遠派充陸軍第四鎮步隊第七協統領 [Raport o skierowaniu Chen Guangyuana do objęcia dowództwa nad 7. brygadą piechoty 4. Dywizji], b.d. Data zatwierdzenia memoriału Chen Kuilonga: 4.03.1910. W listopadzie 1911 roku Chen przejął komendę nad 4. Dywizją. Zob. *Minguo renwu da cidian...*, s. 1020.
- 50 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1134; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 312.
- 51 DQLS XZ, t. 60, *juan* 67, s. 10b–11a.
- 52 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 426; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 259.
- 53 Po 1935 roku. Na ten rok przypada ostatnia znana funkcja, którą pełnił w armii Mandżukuo (szef sztabu 2. Okręgu Wojskowego). Zob. *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 620.
- 54 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 442.
- 55 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 323.
- 56 Xinzhuang (新莊) — wówczas wieś położona kilka kilometrów za zachód od zachodniej bramy Jinanu (stolicy prowincji Shandong). Informacje o rozmieszczeniu poszczególnych pododdziałów 5. Dywizji za: Zhang Yufa, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Shandong sheng, 1860–1916...*, s. 384.
- 57 W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku służba w Nowo Utworzonej Armii. Zob. *Minguo renwu da cidian...*, s. 912.
- 58 18. pułk piechoty (przerzucony w 1907 r. do Mandżurii i włączony w skład 20. Dywizji) odtworzono dopiero w lutym 1912 roku. Jego dowódcą został absolwent *Rikugun Shikan Gakkō* — Shangguan Jianxun (上官建勳). Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 859; *Beiyang junfa shiliao...*, s. 78; TNA FO 371/1098/51653, No. 492, *Jordan do Greya*, 4.12.1911, Enclosure No. 1. The Revolution – Present Disposition of the Chinese Forces (Report No. 23/1911), s. 9. Zob. także: Zhu Wu 竹塢, *Wo guo zhi lujun* 我國之陸軍 [Siły lądowe naszego kraju], „Guofengbao” 1, 1910, nr 21, s. 69.
- 59 DQLS XZ, t. 60, *juan* 57, s. 16a; *Minguo renwu da cidian...*, s. 669. Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 60 Szkoła wzmiankowana w przywołanym źródle rozpoczęła swoje funkcjonowanie dopiero w 1912 roku. Xu zapewne ukończył edukację w istniejącej przedtem szkole przyśpieszonej (*sucheng xuetang*). Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 825.
- 61 DQLS XZ, t. 60, *juan* 68, s. 1b; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1155. Na temat edukacji wojskowej, zob: *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 442.
- 62 Xia Lianju 夏蓮居, *Shandong duli qianhou* 山东独立前后 [Od początku do końca niepodległości Shandongu], [w:] XGH, t. 5, s. 309, 311. Zob. także: „Neige Guanbao” 1911, nr 101, *Xuantong san nian shi yue shi'er ri* 宣統三年十月十二日 [XT 3/10/12 (2.12.1911 r.)], s. 93.
- 63 Xu Jian, *Wan Qing guanpai liu De xuesheng yanjiu...*, s. 73.
- 64 *Beiyang junfa 1912 – 1928...*, t. 60, s. 461; Han Lingquan 韓凌泉, *Zhang Shuyuan jilüe* 張樹元記略 [Zwięzłe zapiski o Zhang Shuyuanie], [w:] *Wudi wenshi ziliao* 无棣文史資料 [Materiały literacko-historyczne Wudi], t. 2, red. Wudi Xian Zheng Xie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanyhui 无棣县政协文史資料研究委员会, Wudi 1990, s. 161–163.
- 65 Siódmego listopada 1911 roku Wu zginął w zamachu, do którego doszło na stacji kolejowej w Shijiazhuang (石家莊, w prowincji Zhili). Po śmierci Wu komendę nad dywizją objął dowódca 11. brygady piechoty Li Chun. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 63, s. 35a–35b.
- 66 *Beiyang junfa 1912 – 1928...*, t. 6, s. 422; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 104.
- 67 Zhang Guogan 張國淦, *Xinhai geming shiliao* 辛亥革命史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji *xinhai*], Taipei 1976, s. 206; DQLS XZ, t. 60, *juan* 69, s. 34a; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 271. Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 68 DQLS XZ, t. 60, *juan* 61, s. 76a; Ding Shiyuan, *Meileng zhangjing biji...*, s. 38.
- 69 Do wybuchu rewolucji *xinhai* 24. pułk piechoty (w 1907 roku przerzucony do Mandżurii) nadal nie został odtworzony. Zob. TNA FO 371/1098/51653, No. 492, *Jordan do Greya*, 4.12.1911, Enclosure No. 1. The Revolution – Present Disposition of the Chinese Forces (Report No. 23/1911), s. 9.
- 70 DQLS XZ, t. 60, *juan* 65, s. 32a. Zdaniem niektórych badaczy Zhou, na wniosek Wu Luzhena, został w 1910 roku zwolniony z tej funkcji. Zob. *Beiyang junfa 1912 – 1928...*, t. 6, s. 480; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 369; *Xinhai geming cidian...*, s. 274. Jednak w świetle treści edyktów cesarskich publikowanych w 1911 roku (w szczególności cytowany wcześniej edykt z 7.04.1911 roku nadal wzmiankuje Zhou jako dowódcę brygady) wspomniana informacja nie posiada znamion wiarygodności. Opiera się bowiem na założeniu, jakoby to żądny zemsty Zhou stał za późniejszym udanym zamachem na Wu Luzhena. Należy też w tym miejscu dodać,

że tożsamość zleceniodawcy mordu nadal nie została ustalona ponad wszelką wątpliwość. Zob. także osobny memoriał Zhou z 5.05.1911 roku: *Di shi'er xie tonglingguan Zhou Fulin zou* 第十二协統領官周符麟奏 [(Memoriał) złożony przez dowódcę 12. brygady Zhou Fulina], *Xuantong san nian si yue chu qi ri* 宣統三年四月初七日 [XT 3/4/7 (5.05.1911)], [w:] QXBY, s. 131.

71 *Minguo renwu da cidian...*, s. 526.

72 Yuan Baixiang 元柏香, *Wu Luzhen bei ci shijian linzhao* 吳祿貞被刺事件鱗爪 [Fragmentaryczne wspomnienia z zamachu na Wu Luzhena], [w:] XGH, t. 8, s. 252.

73 *Qingshigao...*, *juan* 496, *liezhuan* 283, *zhong yi zhuan* 忠義傳 [Żywoty lojalnych i wiedzionych powinnościami], *juan* 10, s. 19a. Dwudziestego szóstego listopada 1911 roku Lao poległ w trakcie walk w rejonie konurbacji Wuhanu, prowadzonych przez siły qingowskie i republikańskie.

74 Jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło, personalia oficerów dowodzących poszczególnymi pododdziałami 8. Dywizji i 21. brygady mieszanej zostały zaczerpnięte z: Cao Yabo, *Wuchang geming zhen shi...*, t. 2, s. 20–31; *Guomin geming zhanshi...*, t. 1 *Jianli Minguo* 建立民國 [Założenie Republiki], *Di er juan* 第二卷 [Część 2], s. 97, 99. Dane o rozlokowaniu za: Wang Xingke, *Xinhai geming lishi ditu...*, s. 103.

75 *Zhenzongbing* (鎮總兵) okręgu wojskowego Songpan (松潘鎮) w Sichuanie. *Zhenzongbing* — tytuł urzędnika administracji wojskowej zawiadującego okręgiem sił Zielonej Flagi (ranga urzędnicza: 2A, *zheng er pin*, 正二品), czasami skracany do *zongbing* (總兵) albo potocznie zapisywany jako *zhentai* (鎮臺). Każda z prowincji Cesarstwa Qingów była podzielona na dwa do siedmiu takich okręgów. Urzędem administracji cywilnej, korespondującym z *zhenzongbing*, był *daotai* (道臺). Zob. G.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China...*, s. 92.

76 Na przełomie lat 1897/98 Wang Desheng otrzymał komendę nad *ying* ariergardy straży gubernatorskiej (*hujun*) Zhang Zhidonga. Zob. *Zhang Zhidong zou* 張之洞奏 [(Memoriał) złożony przez Zhang Zhidonga], *Guangxu ershan nian shi'er yue* 光緒二十三年十二月 [GX 23/12 (12.1897–01.1898)], [w:] QXBY, s. 202.

77 1. i 2. batalion stacjonował w Wuchangu, 3. batalion w Yunxian (鄖縣, obecnie: Yunyang, 鄖陽).

78 Półoficjalna kronika dynastii Qing wzmiankuje, iż Zhang Jingliang studiował także w Japonii. Ponieważ nie figuruje on w żadnym wykazie absolwentów *Rikugun Shikan Gakkō*, mogło to oznaczać jedynie krótki okres inspekcji japońskich sił zbrojnych, bądź naukę w murach przygotowawczej szkoły wojskowej dla chińskich stypendystów. Zob. *Qingshigao...*, *juan* 496, *liezhuan* 283, *zhongyi zhuan* 10, s. 3a.

79 1. i 3. batalion stacjonował w Wuchangu, 2. batalion w Xiakou (obecnie: Hankou; trzy kompanie) i Zhongxiang (鍾祥 jedna kompania).

80 *Zha wubei xuetang pai xuesheng suiyang lianxi* 扎武備學堂派學生隨營練習 [Notyfikacja o skierowaniu uczniów przez przygotowawczą szkołę wojskową do odbycia stażu w batalionie szkolnym], *Guangxu ershilu nian shi yue chu jiu ri* 光緒二十六年十月初九日 [GX 26/10/9 (30.11.1900)], [w:] ZZQ, t. 6, s. 355–356.

81 DQLS XZ, t. 60, *juan* 61, s. 62b–63a. Tamże o dowódcy 31. pułku piechoty.

82 Wszedł w skład sił pacyfikacyjnych, podporządkowanych Duanfangowi. Zostały one wystane do Sichuanu celem zdławienia oporu ze strony lokalnych milicji, wystawionych przez Ligę Obrony Kolei (*Baolu Tongzhihui*). W rejonie Zizhou (資州, ob. Zizhong 資中) siły te zbuntowały się przeciwko Duanfangowi, on sam zaś został zabity przez swoich podkomendnych. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 69, s. 47a; *Xinhai geming cidian...*, s. 421.

83 Li Jianwen 黎健文, *Zeng Guangda shilüe* 曾广大事略 [Szkic biograficzny Zeng Guangda], [w:] *Dongxihu wenshi ziliao* 东西湖文史资料 [Materiały literacko-historyczne Dongxihu], t. 3, red. Wuhan Shi Donxihu Qu Zhengxie Wenshi Ziliao Weiyuanhui 武汉市东西湖区政协文史资料委员会, Wuhan 1993, s. 53.

84 1. batalion w składzie sił pacyfikacyjnych Duanfanga, 2. batalion rozlokowany w Wuchangu oraz Yichangu (po dwie kompanie), 3. batalion wystany do Shinan (施南, obecnie: Enshi 恩施).

85 „Minlibao” 1911, nr 348, *xinhai nian ba yue chu jiu ri* 辛亥年八月初九日 (30.09.1911), s. 3.

86 Starej daty urzędnik administracji wojskowej. Zob. *Saishin Shina kanshinroku...*, s. 351; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924.

87 1. dywizjon stacjonował w Wuchangu, 2. dywizjon w Wuchangu (dwa szwadrony) i Zaoyang (棗陽; dwa szwadrony), 3. dywizjon w Xiangyang (襄陽) i Shuanggou (雙溝).

88 „Minlibao” 1911, nr 319, *xinhai nian qi yue chu jiu ri* 辛亥年七月初九日 (1.09.1911), s. 4.

89 „Minlibao” 1911, nr 391, *xinhai nian jiu yue nian'er ri* 辛亥年九月廿二日 (12.11.1911), s. 4.

90 Fan Yinnan 樊蔭南, *Dangdai Zhongguo mingren lu* 當代中國名人錄 [Rejestr prominentnych osób we współczesnych Chinach], Shanghai 1931, s. 18; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 430. W momencie wybuchu powstania w Wuchangu Wang Yongquan przebywał na północy kraju (prowincja Zhili) jako obserwator jesiennych manewrów Armii Północnego Oceanu.

91 Cao Yabo, *Wuchang geming zhen shi...*, t. 2, s. 44. Zob. także: *Meizhou liuxue baogao* 美洲留學報告 [Raport o wyjazdach stypendialnych do Ameryki], red. Meizhou Zhongguo Liuxueshenghui 美洲中國留學生會, b.m. 1905, s. 44. (załącznik poświęcony stypendystom, uczącym się w krajach europejskich).

- 92 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 400. Jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło, informacje na temat personaliów oficerów dowodzących poszczególnymi pododdziałami 9. Dywizji oraz ich edukacji wojskowej zostały zaczerpnięte za: Xu Sen, Chen Bingzhi, *Di jiu zhen Moling qiye he Jiang Zhe tianjun guangfu Nanjing qinli ji...*, s. 234.
- 93 *Zhenzongbing* (鎮總兵) okręgu wojskowego Susong (蘇松鎮) w Jiangsu.
- 94 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 503.
- 95 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 72.
- 96 1. batalion z tego pułku stacjonował w Nankinie, zob. Xu Chonghao, *Zhenjiang xinjun qiye he Zhen jun hui gong Nanjing jishi...*, s. 248.
- 97 Sun Daoren 孙道仁, *Tui'an jishi* 退庵紀事 [Relacja Tui'ana (Sun Daorena)], [w:] *Fujian wenshi ziliao* 福建文史資料 [Materiały literacko-historyczne Fujianu], t. 19, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Fujian Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议福建省委员会文史资料研究委员会, Fuzhou 1988, s. 143; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 298–299. Informacje na temat personaliów oficerów dowodzących poszczególnymi pododdziałami 10. Dywizji oraz ich edukacji wojskowej zostały pochodzą z: Liu Tong 刘通, *Fujian guangfu de huiyi* 福建光复的回忆 [Wspomnienia z restauracji władzy nad (prowincją) Fujian], [w:] *Fujian wenshi ziliao...*, t. 6, Fuzhou 1981, s. 74–75. Wykaz czołowych oficerów 10. Dywizji, skompilowany przez redaktorów opracowania źródłowego *Qingmo xinjun bianlian yange*, w niektórych przypadkach nie pokrywa się ze stanem z okresu bezpośrednio poprzedzającego wybuch rewolucji *xinhai*. Pod koniec września 1911 roku Hu Guigao (胡桂高) nie pełnił funkcji dowódcy 38. pułku piechoty (dowodził jedynie jego 3. batalionem). Rozbieżności występują także w odniesieniu do 37. pułku. Zob. *Di shi zhen zhuyao guanzuo mingdan* 第十镇主要官佐名单 [Imienna lista czołowych oficerów 10. Dywizji], [w:] QXBY, s. 223; Sun Daoren zhenya *Fujian jiaofu kang juan bagong jingguo zhi lujunbu cheng* 孙道仁镇压福建轿夫抗捐罢工经过致陆军部呈 [Raport Sun Daorena do Ministerstwa Sił Lądowych z przebiegu tłumienia strajku lektarzy (prowincji) Fujian, protestujących przeciwko podatkom], *Xuantong san nian ba yue chu yi ri* 宣統三年八月初一日 [XT 3/8/1 (22 IX 1911 r.)], [w:] ZMSDZH, t. 1, *Xinhai geming...*, s. 86.
- 98 Przed objęciem funkcji dowódcy 19. brygady piechoty Wang Qi pełnił funkcję szefa sztabu dywizji. Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 2, Tōkyō 1924, s. 481; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 374.
- 99 1. batalion stacjonował w prefekturze Xinghua (興化) i powiecie Fuqing (福清), 2. batalion w powiatach: Fuqing (福清), Lianjiang (連江) i Changle (長樂), 3. batalion w powiatach Zhangpu (漳浦), Longxi (龍溪), Zhao'an (詔安) i Pinghe (平和). Dane o rozmieszczeniu jednostek 10. Dywizji zaczerpnięte za: *Zanbian lujun di shi zhen zhudi qingkuang* 陆军第十镇驻地情况 [Stan dyslokacji tymczasowo sformowanej 10. Dywizji Sił Lądowych], *Xuantong er nian jiu yue* 宣統二年九月 [XT 2/9 (10–11.1910 r.)], [w:] QXBY, s. 222–223.
- 100 1. batalion stacjonował w powiatach: Nanping (南平) i Gutian (古田), 2. batalion w bliskim sąsiedztwie Fuzhou (Nanjiaochang, 南校場), 3. batalion w powiatach: Fuding (福鼎), Fu'an (福安), Xiapu (霞浦) i w stołecznym Fuzhou.
- 101 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 371; Yan Ruping, *Xu Chongzhi* 许崇智, [w:] MRZ, t. 8, red. Yan Ruping 严如平, Xiong Shanghou 熊尚厚, Beijing 1996, s. 195.
- 102 1. batalion stacjonował w powiecie Lianjiang (連江), 2. batalion w powiatach: Putian (莆田), Fuqing (福清), Hui'an (惠安) i Xianyou (仙遊), 3. batalion w październiku 1910 r. znajdował się w trakcie formowania (żołnierzy tymczasowo kwaterowano w Fuzhou, w domach ludności cywilnej) — brak informacji na temat dyslokacji w późniejszym okresie.
- 103 1. batalion stacjonował rozproszony małymi oddziałami w powiatach: Ouning (甌寧), Nanping (南平), Guangze (光澤), Shaowu (邵武), Sha (沙), Yong'an (永安), Shunchang (順昌), Taining (泰寧), Jianning (建寧) i Jiangle (將樂), 2. batalion w powiatach: Chong'an (崇安), Jianyang (建陽), Pucheng (浦城), Ouning (甌寧) i Jian'an (建安). 3. batalion był został rozlokowany w tych samych powiatach co poprzedni.
- 104 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 1, Tōkyō 1912, s. 142.
- 105 *Ibidem*, s. 427.
- 106 Przed objęciem tej funkcji Lin Wenying wykładał w prowincjonalnej szkole wojskowej w Fuzhou. Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 366.
- 107 Rozmieszczenie pododdziałów za: NARA WDGSS CWR, Roll 103, 6790–42, J.H. Reeves, *Notes on the Chinese Revolution, 1911–1912...*, s. 17. Jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło, informacje na temat personaliów oficerów dowodzących poszczególnymi pododdziałami 17. Dywizji oraz ich edukacji wojskowej zostały zaczerpnięte z: Liu Shiqu, *Qingmo Minchu Chuan jun yange...*, s. 17–18.
- 108 Przed objęciem tej funkcji dowodził 33. brygadą piechoty. O jego wcześniejszej karierze wojskowej w: *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 206; Qiu Qin 丘琴, Jiang Kefu 姜克夫, Zhu Qinglan 朱庆澜, [w:] MRZ, t. 10, red. Lou Xian'ge 娄献阁, Zhu Xinquan 朱信泉, Beijing 2000, s. 124–125.
- 109 Shi Chengzhi i Chen Delin wcześniej dowodzili kolejno: 65. i 66. pułkiem piechoty. Zob. Zhao Erxun zou, *Xuantong san nian er yue chu shi ri...*, [w:] QXBY, s. 264–265.

- 110 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 220; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 365.
- 111 Fan Yinnan, *Dangdai Zhongguo mingren lu...*, s. 353; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 145.
- 112 DQLS XZ, t. 60, *juan* 69, s. 45b; Tai Daqing 台大庆, *Wang Baozhai xiansheng er san shi* 王葆齋先生二三事 [Kilka rzeczy o panu Wang Baozhai (Zhuren)], [w:] *Lu'an Wenshi* 六安文史 [(Materiały) literacko-historyczne Lu'an], red. Zhengxie Lu'an Shi Wei'yuanhui 政协六安委员会 [Komitet Chińskiej Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej w Lu'an], <http://5156klg.com/html/DocHtml1201481900004064.html> (dostęp: 10.06.2025). Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 113 Zhong Lintong poległ podczas powstania w Kunmingu (30 października 1911 roku), dowodząc siłami nadal lojalnymi wobec Qingów. Zob. *Qingshigao...*, *juan* 496, *liezhuan* 283, *zhongyi zhuan* 10, s. 12b. Zob. także: „Neige Guanbao” 1911, nr 165, *Xuantong san nian shi'er yue shiqi ri* 宣統三年十二月十七日 [XT 3/12/17 (4.02.1912)], s. 150–152. Tamże o dowódcy dywizyjnych taborów i jego losie podczas rewolucji republikańskiej. Dane o czołowych oficerach 19. Dywizji i rozmieszczeniu jej poszczególnych pododdziałów za: Zhu Hongji, *Lujun di shijiu zhen ji Yunnan jiangwutang...*, s. 394–395; Sun Zhongyin, *Fu Dian lu, fulu yi: Yunnan shouyi zhu ren geming yiqian lüeli* 附錄一: 雲南首義諸人革命以前略歷 [Załącznik 1: Noty biograficzne uczestników pierwszego powstania w Yunnanie o ich aktywności przed rewolucją], s. 1–4; *Lujunbu zou* 陸軍部奏 [(Memoriał) złożony przez Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong san nian ba yue chu san ri* 宣統三年八月初三日 [XT 3/8/3 (24.09.1911)], [w:] QXBY, s. 274–275; *Xinzuan Yunnan tongzhi...*, *juan* 130, *junzhi kao si*, s. 14a–21b; D. Sutton, *Provincial Militarism and Chinese Republic, The Yunnan Army, 1905–25...*, s. 84–85. Zob. także: DQLS XZ, t. 60, *juan* 61, s. 47a.
- 114 W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku oficer artylerii w szeregach Nowo Utworzonej Armii. Przed objęciem komendy nad 19. Dywizją, Zhong Lintong dowodził 38. brygadą piechoty. Wcześniej sprawował komendę nad 4. pułkiem artylerii w Machang (prowincja Zhili). Zob. Liu Fenghan, *Xinjian lujun...*, s. 107; TNA FO, 371/1085/3408, No. 12, *Jordan to Grey, 12.01.1911, Enclosure No. 2, The 19th Division of Lü-chun in Yunnan*, s. 2.
- 115 Li Xin 李新, *Luo Peijin* 罗佩金, [w:] MRZ, t. 7, red. Zhu Xinquan 朱信泉, Zong Zhiwen 宗志文, Beijing 1993, s. 214–215.
- 116 Wraz z eskalacją sporu granicznego o przynależność osady Pianma, część tego pułku (3. batalion piechoty) została rozlokowana w Tengyue (騰越), położonym na pograniczu z brytyjską Birmą. Zob. TNA FO, 371/1310/1017, No. 1, *Smith do Greya, 20.11.1911, Enclosure No. 2, Report on the Revolutionary Rising in Tengyueh*, s. 5, 6; TNA FO, 405/229, China. Annual Report, 1911, s. 12; *Guomin geming zhanshi...*, t. 1 *Jianli Minguo, di er juan*, s. 152.
- 117 Zhou Zhongyue, *Yunnan guangfu jiyao...*, s. 82–83.
- 118 Przedtem dowodził 3. batalionem tego pułku. Prawdopodobnie absolwent jednej ze szkół wojskowych na północy kraju.
- 119 Jedna bateria stacjonowała w Lin'an. Reszta pułku w Wujiaba, na południowo-wschodnich przedmieściach Kunmingu. Zob. *Cui Xiangkui zhi Lujunbu dian, Xuantong yuan nian zheng yue shiyi ri...*, [w:] QXBY, s. 271.
- 120 Fan Yinnan, *Dangdai Zhongguo mingren lu...*, s. 437; *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 88.
- 121 Wu Qingchi, Jinliang, *Xinhai xunnan ji...*, *juan* 3, *wuzhi zhuan* 武職傳 [biografie wojskowych], s. 10b.
- 122 Kadry wydzielone z 19. pułku kawalerii. Zob. *Buzhengshi huli Yun Gui zongdu Shen Bingkun zhi lujunbu dian, Xuantong yuan nian er yue chu yi ri...*, [w:] QXBY, s. 272.
- 123 Personalalia czołowych oficerów dowodzących 20. Dywizji (jeśli nie wskazano żadnego innego źródła) wskazo za: *Di ershi zhen zhuyao guanwu mingdan* 第二十镇主要官佐名单 [Lista czołowych oficerów 20. Dywizji], [w:] QXBY, s. 165; *Feng sheng bianlian lujun di ershi zhen cheng zhen riqi bing gaibian chouxian banfa zhe* 奉省編練陸軍第二十鎮成鎮日期並改編籌餉辦法摺 [Data sformowania 20. Dywizji Armii w prowincji Fengtian i zmiana metod przygotowania żołdu], *Xuantong yuan nian shi'er yue chu shi ri* 宣統元年十二月初十日 [XT 1/12/10 (20.01.1910)], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 7, s. 1056.
- 124 DQLS XZ, t. 60, *juan* 48, s. 17a–17b.
- 125 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1118; *Minguo renwu da cidian...*, s. 213.
- 126 Jeden batalion ze składu pułku został rozlokowany w Qiqiha'er (齊齊哈爾, w granicach prowincji Heilongjiang). Zob. TNA FO, 371/642/44421, No. 421, *Jordan do Greya, 16.11.1909, Enclosure No. 1, Report No. 8/1909. Subject: Troops in Manchuria*, s. 6;
- 127 *Xin Zhou wenshi ziliao* 新洲文史資料 [(Materiały) literacko-historyczne Xinzhou], t. 6, red. Zhengxie Wuhan Shi Xinzhou Qu Wei'yuanhui Wenshi Xuexi Wei'yuanhui 政协武汉市新洲区委员会文史学习委员会, Wuhan 2005, s. 57–58.
- 128 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 383; *Saishin Shina yōjin den...*, s. 98.
- 129 DQLS XZ, t. 60, *juan* 63, s. 35b; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1176. Po zdjęciu Zhang Shaozenga z funkcji dowódcy dywizji (w listopadzie 1911 roku), jego obowiązki przejął Pan Juying. Na dotychczasowym stanowisku zastąpił go Xiao Guangchuan. Zob. *Lujunbu zoujian* 陸軍部奏片 [(Memoriał) złożony przez Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong san nian jiu yue shiliu ri* 宣統三年九月十六日 [XT 3/9/16 (6.11.1911)], [w:] XG, t. 5, s. 303; „Shengjing Shibao” 1912, nr 1548, *Xuantong san nian shiyi yue shiqi ri* 宣統三年十一月十七日 [XT 3/11/17

(5.01.1912)], s. 7.

130 *Tianjin shizhi congkan* 天津史志丛刊 [Seria annatów historycznych Tianjinu], t. 2, red. Zongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Tianjin Shi Wei Yuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Wei Yuanhui 中国人民政治协商会议天津市委员会文史资料研究委员会, Tianjin 1987, s. 240.

131 Li Bingzhi 李炳之, *Liangbi yinxiang ji* 良弼印象记 [Opis wrażeń związanych z Liangbi], [w:] XGH, t. 8, Beijing 1982, s. 551.

132 Odnosnie do stopnia ukompletowania etatów w poszczególnych pododdziałach dywizji, zob. *Di sishiye xie tonglingguan Cai Chengxun zhi Yinchang han, Xuantong san nian qi yue...*, s. 228.

133 Wieś potożona kilkanaście kilometrów na wschód od murów miejskich Hangzhou. Obecnie znajduje się tam międzynarodowy port lotniczy.

134 DQLS XZ, t. 60, *juan* 54, s. 2a–2b. Personalalia dowódców poszczególnych pododdziałów 21. Dywizji (jeśli nie zostało wskazane żadne inne źródło) zaczerpnięte z: Lü Gongwang 吕公望, *Xinhai geming Zhejiang guangfu jishi* 辛亥革命浙江光复纪实 [Prawdziwa relacja o restauracji władzy nad Zhejiangiem podczas rewolucji xinhai], [w:] ZXGH, s. 162; Fu Mozheng 傅墨正, *Xinhai geming Hangzhou guangfu de huiyi* 辛亥革命杭州光复的回忆 [Wspomnienia z restauracji władzy nad Hangzhou podczas rewolucji xinhai], [w:] *ibidem*, s. 183–184; Xiang Xiong Xiao, *Zhejiang junshi jiyao, cong Qingmo qi zhi beifa jun ru Zhe zhi...*, s. 12.

135 DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 12a. O edukacji wojskowej w: Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1175; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 574.

136 „Minlibao” 1911, nr 275, *xinhai nian liu yue nian si ri* 辛亥年六月念四日 (19.07.1911), s. 4. Tuż przed wybuchem powstania w Hangzhou (5.11.1911) rzeczywistą komendę nad pułkiem sprawował dowódca jego 3. batalionu — Zhu Rui (朱瑞, 1883–1916). Zob. *Zhe jun Hangzhou guangfu ji...*, s. 8.

137 Zou Lu, *Zhongguo Guomindang shigao...*, s. 836.

138 *Xinhai Ningbo guangfu jilue* 辛亥宁波光复记略 [Pobieżne notatki o restauracji władzy nad Ningbo (w roku xinhai)], [w:] XGZSX, s. 437 (fragment kroniki powiatu Yin 鄞 z okresu republikańskiego); *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 572.

139 Wei Bozhen 魏伯桢, *Ningbo guangfu huiyi* 宁波光复回忆 [Wspomnienia z restauracji władzy nad Ningbo], [w:] XGH, t. 8, s. 25, 26.

140 Obecnie w granicach administracyjnych Ningbo.

141 Zob. Lai Weiliang, *Xinhai gongcheng ying Hangzhou qi yi ji...*, s. 67; Lai Weiliang 来伟良, Zhu Lian 朱炼, *Xinhai geming qinli ji* 辛亥革命亲历记 [Opis osobistych doświadczeń z rewolucji xinhai], [w:] *Zhejiang wenshi ziliao xuanji...*, t. 27, Hangzhou 1984, s. 119.

142 Xiang Xiong Xiao, *Xinhai geming zai Zhejiang...*, s. 170–171.

143 *Gaibian lujun cheng zhen qing yi Meng Enyuan zan chong tongzhi pian* 改編陸軍成鎮請以孟恩遠暫充統製片 [Zreorganizowanie Sił Lądowych do poziomu dywizji, z wnioskiem o powołanie Meng Enyuana na jej dowódcę], [w:] *Xiliang yigao. Zougao...*, t. 2, *juan* 7, s. 1108. Informacje o czołowych oficerach 23. Dywizji podane zostały za: *Di ershisan zhen guan suo* 第二十三鎮官佐 [Oficerowie 23. Dywizji], [w:] QXBY, s. 172; TNA FO, 371/1310/953, No. 509, *Jordan do Greya*, 20.12.1911, Enclosure No. 1, Memorial by Ch'en Chao-ch'ang, Governor of Kirin, and others, advocating the retention of the Prince Regent, s. 3.

144 Jego służba w wojsku sięgała jeszcze czasów Armii Huai. Podczas pierwszej wojny chińsko-japońskiej służył pod rozkazami Ye Zhichao. W następnych latach (pomimo dożywotniego zakazu służby publicznej) sukcesywnie awansował w strukturach Nowo Utworzonej Armii. Przed objęciem komendy nad 23. Dywizją pełnił funkcję dowódcy sił obrony terytorialnej w centralnym okręgu wojskowym (*zhonglu*, 中路) prowincji Jilin. Zob. *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 930; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1151; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 392; TNA FO, 371/642/44421, No. 421, *Jordan to Greya*, 16.11.1909, Enclosure No. 1, Report No. 8/1909, *Troops in Manchuria*, s. 10. Po restytucji akademii wojskowej w Tianjinie, w 1903 r., Meng Enyuan — z polecenia Yuan Shikaia — przeszedł w jej murach kurs dokształcający. Zob. Liang Weimin 梁維民, *Meng Enyuan qi ren qi shi* 孟恩遠其人其事 [Meng Enyuan — człowiek i jego czyny], [w:] *Jinnan wenshi ziliao* 津南文史資料 [Materiały literacko-historyczne Południowego Tianjinu], t. 1, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Tianjin Shi Nanjiao Qu Wei Yuanhui 中国人民政治协商会议天津市南郊区委员会, Tianjin 1986, s. 51.

145 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 682; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1161.

146 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 2. Tamże o wcześniejszej karierze wojskowej (służba w szeregach Sił Obrony Terytorialnej prowincji Jilin).

147 DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 12a–12b.

148 Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1175; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 576.

149 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 422–423. Tamże o wcześniejszej karierze wojskowej.

- 150 Informacje o pododdziałach dywizji i ich rozmieszczeniu za: *Qingmo guanbao huibian...*, t. 44, s. 21774–21775 (paginacja uwspólniona dla wszystkich tomów). Zob. także: NARA WDGSS CWR, Roll 103, 6790–42, J.H. Reeves, *Notes on the Chinese Revolution 1911–1912...*, s. 81. W skład dywizji wchodził ponadto jeden batalion saperów (stacjonujący w Qianshan, w pobliżu granicy z portugalskim wtedy Makau) oraz jeden batalion taborów (rozlokowany w Yantang). Zob. „Shina” 3, 1912, nr 5, s. 70.
- 151 DQLS XZ, t. 60, *juan* 55, s. 4a; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 128; Wu Xianming 吴显明, *Long Jiguang* 龙济光, [w:] MRZ, t. 7, s. 235–236.
- 152 *Tidu* prowincji Guangxi (*Guangxi tidu*, 廣西提督).
- 153 *Lujunbu zou* 陆军部奏 [(Memoriał) złożony przez Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong san nian qi yue* 宣統三年七月 [XT 3/7 (08–09.1911)], [w:] QXBY, s. 285.
- 154 Mo Xiong 莫雄, *Guangdong xinjun yu xinhai geming* 广东新军与辛亥革命 [Nowa Armia w Guangdongzie a rewolucja *xinhai*], [w:] XGH, t. 7, s. 185.
- 155 *Jiewu pianpian lu* 界務片片錄 [Zapis wymków o sprawach pogranicza], [w:] *Zhong Pu Aomen jiaoshe shiliao* 中葡澳門交涉史料 [Dokumenty historyczne o chińsko-portugalskich negocjacjach odnośnie do Makau], red. Huang Hongzhao 黃鴻釗, t. 2, Aomen 1998, s. 141.
- 156 *Minguo Guangdong jiangling zhi* 民国广东将领志 [Annaty dowódców wojskowych Guangdongu w okresie republikańskim], red. Chen Yuhuan 陈豫欢, Guangzhou 1994, s. 373. Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 157 *Xingning jiangjun lu* 兴宁将军录 [Rejestr generałów z Xingning], red. Chen Zuoxin 陈作新, Xingning 2013, s. 76.
- 158 W składzie tylko jeden batalion.
- 159 14 listopada 1911 roku. Lan Tianwei został zdjęty z pełnionej funkcji. Komendę nad jednostką przejął dowódca 1. pułku Nie Ruqing. Zob. DQLS XZ, t. 60, *juan* 64, s. 10b.
- 160 DQLS XZ, t. 60, *juan* 50, s. 23b.
- 161 *Tianjin shizhi congkan...*, t. 2, s. 383.
- 162 Su Xuncheng 苏勳丞, *Jiangbei fanan qianhou* 江北发难前后 [Od początku do końca rewolty w Jiangbei], [w:] XGH, t. 8, s. 99, 108. Tamże o dowódcy 26. pułku piechoty i dywizjonu kawalerii.
- 163 Yang Guitang w przeszłości służył w szeregach 2. Dywizji Armii Północnego Oceanu jako dowódca 1. batalionu (7. pułk piechoty). Zob. *Beiyang changbei jun di er zhen bu ma pao gong zi deng dui wen wu yuan xianming biao* 北洋常备军第二镇步马炮工辎等队文武员衔名表 [Tabela stopni i personaliów oficerów cywilnych oraz oficerów 2. Dywizji Armii Regularnej Północnego Oceanu w pododdziałach piechoty, kawalerii, artylerii, saperów i taborów], *Guangxu sanshi nian jiu yue* 光绪三十年九月 [GX 30/9 (10–11.1904 r.)], [w:] QXBY, s. 121.
- 164 DQLS XZ, t. 60, *juan* 62, s. 29b.
- 165 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 491.
- 166 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 351; Lai Xinxia, *Beiyang junfa shi...*, s. 1152.
- 167 Su Xuncheng, *Jiangbei fanan qianhou...*, s. s. 91–92. W materii edukacji wojskowej wiadomo, że był słuchaczem szkoły garnizonowej, powołanej przy Nowo Utworzonej Armii w Xiaozhan.
- 168 1. batalion stacjonował w Yichangu, 2. batalion w Mianyang (沔陽; dwie kompanie), Yuezhou 岳州 (obecnie: Yueyang 岳陽) w prowincji Hunan (jedna kompania) oraz w Wuchangu (jedna kompania; tamże cały 3. batalion).
- 169 1. batalion był rozlokowany w Hanyangu, 2. batalion w Xiakou (obecnie: Hankou), 3. batalion w Xinyang (信陽) — na południu prowincji Henan, blisko granicy z Hubei.
- 170 „Minlibao” 1911, nr 338, *xinhai nian qi yue nianba ri* 辛亥年七月廿八日 (20.09.1911), s. 4.
- 171 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 569; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 209. Tamże o jego edukacji wojskowej.
- 172 *Ai Zhongqi baogao Jiangsu Changshu Zhaowen deng xian jimin qiangmi shen* 艾忠琦报告江苏常熟昭文等县饥民抢米申 [Raport Ai Zhongqi o rabowaniu ryżu przez głodujący lud w powiatach Changshu i Zhaowen (prowincji) Jiangsu], *Xuantong san nian ba yue chu yi ri* 宣統三年八月初一日 [XT 3/8/1 (22.09.1911)], [w:] ZMSDZH, t. 1, *Xinhai geming*, s. 88.
- 173 *Zha wubei xuetang pai xuesheng suiyiing lianxi*, *Guangxu ershiliiu nian shi yue chu jiu ri...*, [w:] ZZQ, t. 6, s. 355–356.
- 174 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 570; Sun Choucheng, *Zhu Su xinjun fanzheng ji...*, s. 121.
- 175 Dane o czołowych dowódcach brygady mieszanej w: Wen Gongzhi, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi...*, t. 2, s. 296–297; Zi Xuzi, *Xiang shi ji...*, *juan* 1, *junshi pian wu*, s. 24a. Wykaz czołowych oficerów 25. brygady mieszanej, prezentujący stan z marca 1910 roku w: GGB JDZ, No. 187349, *Zou bao genghuan shui lu ge jun ying guandai ge guanyuan shi*, *Xuantong er nian san yue san ri...*

- 176 Obok wskazanych tu pododdziałów w skład 25. brygady mieszanej w lipcu 1911 roku wchodziła także jedna kompania taborów. Xiao Liangchen planował w najbliższej przyszłości sformować drugą. Zob. *Xiao Liangchen zhi lujun dachen Yinchang bing, Xuantong san nian liu yue...*, [w:] QXBY, s. 217.
- 177 Yu Shao 余韶, *Hunan guangfu ji sishijiu biao yuan E* 湖南光复及四十九标援鄂 [Restauracja władzy nad Hunanem i pomoc dla Hubei ze strony 49. pułku], [w:] XGH, t. 2, s. 160. W momencie wybuchu powstania w Wuchangu przebywał na północy kraju, gdzie obserwował jesienne manewry w powiecie Yongping. W Changsha tymczasowo jego obowiązki pełnił oficer szkoleniowy tego pułku (*jiaolianguan*) Wang Longzhong (王隆中, 1874–1938). Zob. Wen Gongzhi, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi...*, t. 2, s. 301.
- 178 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 608.
- 179 *Hunan xunfu Yang Wending zou* 湖南巡抚杨文鼎奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora Hunanu Yang Wendinga], *Xuantong er nian shiyi yue chu er ri* 宣统二年十一月初二日 [XT 2/11/2 (3.12.1910)], [w:] QXBY, s. 215; *Changde wenshi ziliao* 常德文史资料 [Materiały literacko-historyczne Changde], t. 3, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Changde Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省常德市委员会文史资料委员会, Changde 1991, s. 294.
- 180 Tylko trzy kompanie. Zob. Yan Youfu 阎幼甫, *Xinhai Hunan guangfu de huiyi* 辛亥湖南光复的回忆 [Wspomnienia z restauracji władzy nad Hunanem (w roku *xinhai*)], [w:] XGH, t. 2, s. 117.
- 181 Informacje o czołowych oficerach 27. brygady mieszanej i rozmieszczeniu jej pododdziałów w: DQLS XZ, t. 60, *juan* 62, s. 47a; Ouyang Wu, *Jiangxi guangfu he erci geming de qinshen jingli...*, s. 312–313; Peng Chengwan, *Jiangxi guangfu he guangfu hou de zhengju...*, s. 304; Wu Tiecheng, *Wu Tiecheng huiyilu...*, s. 27–28.
- 182 TNA FO, 371/871/23856, No. 195, Müller do Greya, 14.06.1910, Enclosure No. 1, Troops in Central China, s. 5.
- 183 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 441.
- 184 Po wybuchu powstania w Wuchangu część pułku została skierowana do Jiujiangu.
- 185 Przed objęciem tej funkcji zawiadywał okręgiem (*lu*) wojsk obrony terytorialnej w Jiangxi.
- 186 Cai Hui 蔡惠, *Jiangxi Yizhishe yu Gongjinhui de jianjie* 江西易知社与共进会的简介 [Krótkie omówienie Stowarzyszenia Wymieniania się Wiedzą oraz Stowarzyszenia Wspólnego Postępu w Jiangxi], [w:] XGH, t. 4, s. 348. Tamże informacje o dowódcy kompanii taborów w Nanchangu.
- 187 W momencie wybuchu powstania w Wuchangu Ouyang Wu przebywał na północy kraju (obserwował jesienne manewry w Yongpingfu). Zob. Ouyang Wu, *Jiangxi guangfu he erci geming de qinshen jingli...*, s. 310.
- 188 Gong Shizeng 龚师曾, *Xinhai geming qianhou de huiyi* 辛亥革命前后的回忆 [Wspomnienia z okresu około rewolucji *xinhai*], [w:] XGH, t. 4, s. 331.
- 189 Obok wskazanych poniżej oddziałów w skład 29. brygady mieszanej wchodziły ponadto po dwa dywizyjony kawalerii oraz artylerii, a także orkiestra wojskowa. Zob. *Baofen zou, Xuantong er nian shi yue ershiba ri...*, [w:] QXBY, s. 156.
- 190 DQLS XZ, t. 60, *juan* 54, s. 2a–2b; *Lujunbu zou* 陆军部奏 [(Memoriał) złożony przez Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong san nian wu yue wu ri* 宣统三年五月五日 [XT 3/5/5 (1.06.1911)], [w:] QXBY, s. 156.
- 191 *Henan xunfu Baofen zouzhe* 河南巡撫賈奏摺 [Memoriał złożony przez gubernatora Henanu Baofena], *Xuantong san nian shi yue chu liu ri* 宣统三年十月初六日 [XT 3/10/6 (26.11.1911)], [w:] XG, t. 7, s. 371. Tamże o dowódcy 58. pułku piechoty.
- 192 *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 460.
- 193 Informacje o składzie 31. brygady mieszanej i jej czołowych oficerach w (stan z lata 1909 r., poza niewielkimi wyjątkami, nie uległ zasadniczym zmianom aż do 1911 roku): GGB JDZ, No. 182240, *Zoubao Wan jun guifu sanshiyi huncheng xie ge xiang banfa, Xuantong yuan nian ba yue ershilu ri...* NARA GRDS RDSRIACH, Roll 121, 893.20/18, No. 92, *Gracey do Knoxa, 14.04.1911*, Enclosure No. 1, Reorganization of the Chinese Army. Province of Anhui (安徽), s. 1–2.
- 194 Wzmianki o zdobyciu dyplomu tokijskiej Szkoły Oficerskiej Sił Lądowych nie znajdują potwierdzenia w dostępnych wykazach jej chińskich absolwentów. Zob. *Saishin Shina kanshinroku...*, s. 638; Wang Yimin 王一鸣, *Anhui guangfu jingguo yu dudu de zhengduo* 安徽光复经过与都督的争夺 [Przebieg restauracji władzy nad Anhui i rywalizacja o urząd gubernatora generalnego], [w:] XGH, t. 4, s. 404. O jego wcześniejszej karierze w wojsku (posada administratora w Armijnej Szkole Przyspieszonej w Baoding i nadzór, z ramienia poselstwa qingowskiego w Tokio, nad stypendystami uczącymi się w japońskich akademiach wojskowych) w: *Jiang Zhongzheng xiansheng nianpu changbian...*, t. 1, s. 25; *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 115.
- 195 Guo Xiaocheng, *Zhongguo geming jishi benmo..., di er pian, Ge sheng geming zhilüe*, s. 29.
- 196 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 669.
- 197 Wang Yimin, *Anhui guangfu jingguo yu dudu de zhengduo...*, s. 404–405; Zou Lu, *Zhongguo Guomindang shi gao...*, s. 852.
- 198 Pod koniec lat dziewięćdziesiątych służba w Nowo Utworzonej Armii (oficer artylerii). Zob. Liu Fenghan,

Xinjian lujun..., s. 107.

199 Przed objęciem tej funkcji pełnił służbę w 6. pułku artylerii.

200 *Gansu Xinjiang xunfu Yuan Dahua zou* 甘肅新疆巡撫袁大化奏 [(Memoriał) złożony przez gubernatora Gansu i Xinjiangu Yuan Dahua], *Xuantong san nian qi yue* 宣統三年七月 [XT 3/7 (08–09.1911)], [w:] QXBY, s. 196; *Lujunbu zou* 陸軍部奏 [(Memoriał) złożony przez Ministerstwo Sił Lądowych], *Xuantong san nian ba yue shiqi ri* 宣統三年八月十七日 [XT 3/8/17 (8.10.1911)], [w:] QXBY, s. 196; *Xinjiang xunfu Yuan Dahua zhi neige dian* 新疆巡撫袁大化致內閣電 [Telegram gubernatora Xinjiangu Yuan Dahua do gabinetu], *Xuantong san nian shiyi yue shisan ri* 宣統三年十一月十三日 [XT 3/11/13 (1.01.1912)], [w:] XG, t. 7, s. 447.

201 Zhang Kaimei 張開枚, *Xinhai Xinjiang Yili luanshi benmo* 辛亥新疆伊犁亂事本末 [Od początku do końca chaosu w Xinjiangu i Yili w roku *xinhai*], [w:] XG, t. 7, s. 439; Li Jinnian 李晉年, *Kun Ha bianshi ji* 坤哈變事記 [Zapiski o wstrząsach w Barkol i Kumul], [w:] JSZ, t. 72, Beijing 1989, s. 180.

202 DQLS XZ, t. 60, *juan* 56, s. 12b; *ibidem*, *juan* 69, s. 2b. O edukacji wojskowej Tan Zhende: *Qingshigao...*, *liezhuan, zhongyi zhuan* 10, s. 7a. Personalna czotowych oficerów 43. brygady mieszanej zostały zaczerpnięte głównie z: *Yan Xishan tongzhi Shanxi shishi...*, s. 12–13.

203 *Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan...*, s. 179; Huang Guoliang 黃國梁, *Huang Guoliang zishu* 黃國梁自述 [Autobiografia Huang Guolianga], *Shanxi wenshi ziliao* 山西文史資料 [Materiały literacko-historyczne Shanxi], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Shanxi Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议山西省委员会文史资料研究委员会, t. 3, Taiyuan 1962.

204 Yan Xishan, *Yan Xishan zaonian huiyilu...*, s. 14.

205 Ma Xianfei 马显斐, *Ma Kaisong zai Shanxi* 马开崧在山西 [Ma Kaisong w Shanxi], [w:] *Shanxi wenshi ziliao...*, t. 58, Taiyuan 1988, s. 135.

206 *Chen Kuilong zhi lujun bu dian* 陳夔龍致陸軍部電 [Telegram Chen Kuilonga do Ministerstwa Sił Lądowych], *Xuantong san nian zheng yue ershi'er ri* 宣統三年正月二十二日 [XT 3/1/22 (20.02.1911)], [w:] QXBY, s. 147; *Beiyang junfa 1912–1928...*, t. 6, s. 454. Tamże o edukacji wojskowej.

207 Zhu Xuwu 朱叙五, Dang Zixin 党自新, *Shaanxi xinhai geming huiyi* 陝西辛亥革命回忆 [Wspomnienia z rewolucji *xinhai* w Shaanxi], w XGH, t. 5, s. 3.

208 Huang Yue 黃毓, *Longyou guangfu ji* 隴右光復記 [Zapiski o restauracji władzy nad Longyou], [w:] XG, t. 6, s. 55.

209 Dane o rozmieszczeniu pododdziałów, prezentujące stan z 1909 roku (nie uległ zmianom do momentu wybuchu rewolucji republikańskiej), zostały podane z: *Gansu quan sheng xin tongzhi* 甘肅全省新通志 [Nowa kronika całej prowincji Gansu], red. Shengyun 升允, An Weijun 安維峻, b.m. 1909, *juan* 41, *bingfang zhi* 兵防志 [Traktat o obronności], s. 31a–31b.

210 Zhao Yushun 赵育舜, *Shaan Gan tidu Zhang Xingzhi* 陝甘提督張行志 [Tidu prowincji Shaanxi i Gansu Zhang Xingzhi], [w:] *Pucheng wenshi ziliao* 蒲城文史資料 [Materiały literacko-historyczne Pucheng], t. 4, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Shaanxi Sheng Pucheng Xian Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议陕西省蒲城县委员会文史资料研究委员会, Pucheng Xian 1989, s. 112. O czotowych oficerach Nowej Armii w prowincji Gansu w: *Gan sheng Lujun zhuguan mingdan* 甘省陸軍主官名單 [Imienna lista czotowych oficerów Sił Lądowych w Gansu], b.d., [w:] QXBY, s. 190.

211 *Tidu* regionu Guyuan (*Guyuan tidu*, 固原提督).

212 Dowódca garnizonu sił Zielonej Flagi w Yansui (*Yansui zhenzongbing*, 延綏鎮總兵).

213 W mieście stacjonował tylko 1. batalion. Pozostałe dwa, nadal rozproszone matymi garnizonami, były rozlokowane kolejno w okolicach: Hezhou oraz Xining.

214 Dowódca garnizonu sił Zielonej Flagi w Ningxia (*Ningxia zhenzongbing*, 寧夏鎮總兵).

215 Kurator Armijnej Szkoły Pierwszego Stopnia w Gansu (*Gansu lujun xiao xuetang*, 甘肅陸軍小學堂).

216 Funkcja jedynie nominalna. Rzeczywiście obowiązki dowódcy brygady mieszanej pełnił Zhang Xanzu. Zob. TNA FO, 371/1090/28980, No. 278, *Jordan do Greya*, 7.07.1911, Enclosure No. 1, Report No. 9/1911, Chinese Troops in the New Dominion, s. 4; Wang Wangxiang 王旺祥, Zhang Wenya 张文亚, *Qingmo Yili xinjun ru yi gaikuang* 清末伊犁新军入伊犁概况 [Podstawowe fakty o wkroczeniu Nowej Armii do Yili w końcowym okresie dynastii Qing], w: „Yili Shifan Xueyuan Xuebao” 伊犁师范学院学报 [Czasopismo Akademickie Instytutu Pedagogicznego Yili] 32, 2013, nr 4, s. 58.

217 Kierował pracami lokalnego Biura Spraw Wojskowych (*Yingwuchu*), pod którego kontrolą znajdowały się lokalne siły Zielonej Flagi.

218 Pod koniec października 1911 roku Yang Xanzu otrzymał awans na dowódcę brygady mieszanej. Pułk piechoty objął po nim komendant lokalnej Szkoły Wykładów z Wojskowości (*jiangwutang*) Xu Jianguo (徐建國, 1884–1956). *Zhuguan bian dong* 主官变动 [Zmiany na czotowych stanowiskach dowódczych], *Xuantong san nian jiu yue jiu ri* 宣統三年九月九日 [XT 3/9/9 (30.10.1911)], [w:] QXBY, s. 199; *Zhongguo jindai junfa shi cidian...*, s. 252.

219 Jiang Guosheng równolegle pełnił obowiązki dowódcy obu dywizjonów: kawalerii oraz artylerii. Zob. TNA FO, 371/1344/13412, No. 23, *Fraser do Secretary to the Government of India in the Foreign Department*, 6.02.1912,

Enclosure No. 1, Journey from Peking to Kashgar by Pereira, s. 8–9.

220 Dowódca oddziałów Zielonej Flagi w Ningwu (prowincja Shaanxi) (*Ningwu ying dushi*, 寧武營都司). *Dusi* — tytuł nadawany członkom cesarskiej administracji wojskowej, zawiadującym mniejszymi zgrupowaniami sił Zielonej Flagi (ranga urzędnicza: 4A, *zheng si pin* 正四品). Zob. C.O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China...*, s. 542.

221 „Zhengzhi Guanbao” 1911, nr 1361, *Xuantong san nian run liu yue ershi ri* 宣統三年閏六月二十日 [XT 3/R6/20 (14.08.1911)], s. 14. Tamże o jego edukacji wojskowej i wcześniejszej karierze wojskowej.

222 Poza wskazanymi tutaj pododdziałami, w Guilin zdotano osobno sformować dwa bataliony piechoty oraz kompanię karabinów maszynowych.

223 „Zhengzhi Guanbao”, nr 1305, *Xuantong san nian wu yue ershisn ri* 宣統三年五月二十三日 [XT 3/5/19 (15.06.1911)], s. 13. Na wniosek gubernatora prowincji Shen Bingkuna, Hu jednocześnie sprawował dowództwo nad 1. pułkiem piechoty.

224 Brak trzech kompani piechoty.

225 Łącznie tylko dwa bataliony.

226 *Gendai Shina jinmeikan...*, wyd. 3, Tōkyō 1928, s. 222; Liu Lidao 刘立道, *Chen Bingkun* 陳炳焜, [w:] *Minguo Guangxi renwu zhuan* 民国广西人物传 [Biografie osobistości Guangxi w okresie republikańskim], t. 1, red. Guangxi Xinhai Geming Shi Yanjiuhui 广西辛亥革命史研究会, Nanning 1983, s. 67. Tamże o jego edukacji wojskowej.

227 Huang Yī'ou 黄一欧, *Liu jianfan shiji huiyi* 刘建藩事迹回忆 [Wspomnienia o czynach Liu Jianfana], [w:] *Hunan wenshi ziliao* 湖南文史资料 [Materiały literacko-historyczne Hunanu], t. 4, red. Zongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省委员会文史资料研究委员会, Changsha 1982, s. 176–177; *Liling Wenshi Ziliao* 醴陵文史资料 [Materiały literacko-historyczne Liling], t. 8, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Liling Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省醴陵市委员会文史资料委员会, Liling 1991, s. 84. Tamże o edukacji wojskowej.

228 Huang Shaohong 黄绍竑, *Xinhai geming qianhou de Guangxi jushi he Guangxi beifa jun* 辛亥革命前后的广西局势和广西北伐军 [Sytuacja w Guangxi od początku do końca rewolucji *xinhai* oraz armia ekspedycyjna Guangxi], [w:] XGH, t. 2, s. 488.

229 Huang Xuchu, Cai Dengshan, *Huang Xuchu huiyilu: cong xinhai geming dao kangzhan...*, s. 12.

230 Stuzba wojskowa w szeregach Nowej Armii prowincji Hubei. Zob. TNA FO, 371/1085/2408, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 2, The Lu-chün and other troops of Kuei-chou province, s. 2; *Shuli Guizhou xunfu Cen Chunxuan zou* 署理贵州巡抚岑春煊奏 [(Memoriat) złożony przez Cen Chunxuana, pełniącego obowiązki gubernatora Guizhou], *Guangxu sanshi'er nian qi yue ershi ri* 光绪三十二年七月二十日 [GX 32/7/20 (8 IX 1906 r.)], w QXBY, s. 277.

231 DQSL XZ, t. 60, *juan* 23, s. 38b; Według danych rosyjskich z początku 1910 roku, pułk piechoty składał się tylko z dwóch batalionów (brak danych o stanie późniejszym). Zob. *Вооруженные силы Китая...*, s. 44–45.

232 Zgodnie z zachowanymi przekazami, do momentu wybuchu rewolucji *xinhai* władze Heilongjiangu wystawiły tylko trzy bataliony piechoty (w tym jeden modelowy: *mofan ying*, 模範營), jeden dywizjon kawalerii oraz baterię artylerii górskiej. Zob. TNA FO 371/1087/8167, No. 63, *Jordan to Greya*, 10.02.1911, Enclosure No. 1, Report No. 2/1911, Inspection of the Troops of Manchuria, s. 6; *ibidem*, 371/1347/51900, No. 459, *Jordan do Greya*, 20.11.1912, Enclosure No. 1, Report No. 30/1912, Chinese Troops in Manchuria, s. 2, 4; *Zheng lian Lujun kaiban qingxing zhe* 徵練陸軍開辦情形摺 [Memoriat w sprawie rozpoczęcia zaciągu oraz szkolenia Sił Łądowych], *Xuantong er nian shi yue ershiba ri* 宣統二年十月二十八日 [XT 2/10/28 (29.11.1910)], [w:] *Zhou zhongcheng fu jiang zougao...*, *juan* 3, *xia* 下 [część druga], s. 37a–38b; *Lujun yong kuan wei neng quan cai pian* 陸軍用款未能全截片 [Memoriat w sprawie niemożności pełnej redukcji funduszy na poczet Sił Łądowych], *Xuantong san nian si yue shiwu ri* 宣統三年四月十五日 [XT 3/4/15 (13.05.1911)], [w:] *ibidem*, *juan* 4, *shang* 上 [Część pierwsza], s. 35a.

233 „Zhengzhi Guanbao” 1910, nr 854, *Xuantong er nian er yue chu ba ri* 宣統二年二月初八日 [XT 2/2/8 (18.03.1910)], s. 17–18.

234 Zastępca dowódcy mongolskiej oblamowanej niebieskiej chorągwi (*Rang lan qi Menggu fu dutong*, 鑲藍旗蒙古副都統). Zob. DQSL XZ, t. 60, *juan* 31, s. 4a.

235 DQSL XZ, t. 60, *juan* 28, s. 24b–25a; *Zhu Zang dachen Lianyu zhi neige qing dai zou dian* 駐藏大臣聯豫致內閣請代奏電 [Telegram w zastępstwie memoriatu od cesarskiego komisarza w Tybecie Lianyu do gabinetu], *Xuantong san nian shiyi yue shiwu ri* 宣統三年十一月十五日 [XT 3/11/15 (3.01.1912)], [w:] XG, t. 7, s. 466–467; *Zhu Zang canzan Qian Xibao zhi Yuan Shikai han* 駐藏參贊錢錫寶致袁世凱函 [List doradcy przy cesarskim komisarzu w Tybecie Qian Xibao do Yuan Shikaia], *Xuantong san nian shi'er yue shisi ri* 宣統三年十二月十四日 [XT 3/12/14 (1.02.1912)], [w:] XG, t. 7, s. 467.

236 Przed objęciem tej funkcji dowodził 33. brygadą mieszaną. Zob. Liu Shiqu, *Qingmo Minchu Chuan jun yange...*, s. 6, 10.

237 Tylko dwa niepełne bataliony piechoty, których formowanie zakończono dopiero między grudniem 1911 roku a styczniem następnego. Zob. TNA FO, 371/1319/25351, No. 238, *Jordan do Greya*, 15.06.1912, Enclosure No.

1, Notes on the Present Situation of the Chinese Forces in Shantung and Chiangsu, s. 2; *Lujun tongji jianming baogaoshu...*, *juan* 10, s. 10a; *Guangdong tao lu jun di yi hao zhandou xiang bao* 广东讨虏军第一号战斗详报 [Szczegółowy raport bojowy nr 1 Kantońskiej Armii Pokarania Barbarzyńców], *yi jiu yi er nian san yue* 一九一二年三月 [marzec 1912 roku], *fulu er: Shandong Qing jun zhuzha zhuangkuang* 附录二: 山东清军驻扎状况 [Załącznik 2: Stan rozlokowania wojsk qingowskich w Shandongu], [w:] *Sun Zhongshan cang dang xuanbian: xinhai geming qianhou* 孙中山藏档选编: 辛亥革命前后 [Wybór akt przechowywanych przez Sun Zhongshana (Yat-sena): okres około rewolucji *xinhai*], red. Huang Yan 黄彦, Li Boxin 李伯新, Beijing 1986, s. 103.

238 Przed objęciem dowództwa nad 93. pułkiem piechoty pełnił służbę w Nowej Armii jako dowódca jednego z batalionów wchodzących w skład 5. Dywizji. Zob. *Lujun dachen Yinchang deng zou* 陆军大臣荫昌等奏 [(Memoriał) złożony przez Ministra Sił Lądowych Yinchanga i innych], *Xuantong er nian shi'er yue ershisi ri* 宣统二年十二月二十四日 [XT 2/12/24 (24 I 1911 r.)], [w:] QXBY, s. 149.

Tablica 7. Uzbrojenie jednostek Nowej Armii – część pierwsza

Jednostka	Karabin	Karabinek
Gwardia Pałacowa	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i> , 光緒三十一年式) 24 karabiny maszynowe Maxim (wyprodukowa- ne w Niemczech)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)
1. Dywizja	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) nieznaczną liczbą karabinów Mausera (do celów szkoleniowych)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)
2. Dywizja	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)
3. Dywizja	Gewehr M1888, 6 karabinów maszynowych Vickers-Maxim	Gewehr M1888
4. Dywizja	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) nieznaczna liczba Gewehr M1888	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)
5. Dywizja	Gewehr M1888	Gewehr M1888
6. Dywizja	Arisaka Meiji 30-shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) nieznaczna liczba Gewehr M1888	Gewehr M1888
8. Dywizja	Hanyang 88 shi	Hanyang 88 shi Gewehr M1901
9. Dywizja	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) Gewehr M1888 (jeden pułk piechoty)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) Gewehr M1888 (pułk kawalerii)
10. Dywizja	Mauser M1871/84	Mauser M1871/84
17. Dywizja	Mauser M1871/84	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) (kawaleria, artyleria i tabory) Hanyang 88 shi (saperzy)
19. Dywizja	Gewehr M1888, Gewehr M1904/07 (<i>Maose Guangxu sanshisan nian shi</i> , 毛瑟光緒三十三年式) dwie kartacznice systemu Nordenfeldta cztery karabiny maszynowe Hotchkiss	?
20. Dywizja	Gewehr M1888 (dawny 18. pułk piechoty) Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) 12 karabinów maszynowych Maxim	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) Gewehr M1888 (jeden szwadron kawalerii)
21. Dywizja	Gewehr M1888 (do 1910 r. M1871/84)	Gewehr M1888 (kawaleria) Gras M1875 i Gras-Kropatscheck M1875/78 (artyleria)
23. Dywizja	Mannlicher-Schönaauer (M1903)	?
25. Dywizja	Gewehr M1888, Gewehr M1904/07 (wyprodukowane w Guangzhou) 6 karabinów maszynowych Bergmann (M1902)	Gewehr M1888
2. brygada mieszana	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>)
13. brygada mieszana	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) nieznaczna liczba karabinów Mauser 1871 (do celów szkoleniowych)	Gewehr M1888
21. brygada mieszana	Hanyang 88 shi	Hanyang 88 shi
23. brygada mieszana	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) Gewehr 88 (wyprodukowany w Szanghaju)	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>),
25. brygada mieszana	Gewehr M1888 4 karabiny maszynowe Maxim (nieznany wzór)	Gewehr M1888

Jednostka	Karabin	Karabinek
27. brygada mieszana	Arisaka Meiji 30-nen shiki (<i>Guangxu 31 nian shi</i>) – 53. pułk piechoty Hanyang 88 shi (54. pułk piechoty) 6 karabinów maszynowych Hotchkiss (nieznany wzór)	Hanyang 88 shi
29. brygada mieszana	Mauser M1871/1884	Gewehr M1888
31. brygada mieszana	Gewehr M1888 6 ręcznych karabinów maszynowych Madsen	Gewehr M1888
35. brygada mieszana	Mauser (M1871/84)	Winchester-Hotchkiss (M1879) Mauser M1871
43. brygada mieszana	Hanyang 88 shi	Hanyang 88 shi
brygada mieszana Zhili	Gewehr M1888	Gewehr M1888
brygada mieszana Shaanxi	Hanyang 88 shi	Hanyang 88 shi
Nowa Armia w Gansu	Gewehr M1888	Gewehr M1888
brygada mieszana w Yili	Hanyang 88 shi 2 kartacznice systemu Gatlinga	Hanyang 88 shi
Brygada mieszana Guangxi	Gewehr M1888, Gewehr M1904/07 (wyprodukowane w Guangzhou) 6 ręcznych karabinów maszynowych Madsen	?
Nowa Armia w Guizhou	Gewehr M1888	brak
Nowa Armia w Rehe	Gewehr M1888	Gewehr M1888
Sily ekspedycyjne w Tybecie	Gewehr M1888	?

Źródło: GGB GZDŁ, No. 136471, Zouwen Wan sheng anzhao huncheng xie zhi tianlian yingdui yingxu kaiban jingfei changnian xinxiang, *Guangxu sanshi'er nian ba yue ershiqi ri...*; NARA WDGSS, 6283–9, No. 736, *Summary of Military News from March 1st to April 20th 1911*, s. 6; *ibidem*, 6378-1, Enclosure No. 1, *Report on Canton River Fortifications*, s. 51; *ibidem*, 6378-1, Enclosure No. 59, *Eastman do Nicholsona*, 12.10.1910, s. 6; TBL AAS IOR L/MIL/17/20/8, *Military Report on the Province of Yün-nan*, red. General Staff, India, Simla 1913, s. 40; TBL AAS Mss Eur, F157/324/(c), State of Ssu-Chuan Army. Jan: 1911, [w:] C.C. Manifold, C.G.W. Hunter, *Military Report on the Province of Ssu-Chuan, China...*, s. 3; TNA WO 33, *Handbook of the Military Forces of China...*, s. 40–41, 47; TNA FO, 371/31/8484, No. 28, *Satow do Greya*, 17.01.1906, Enclosure No. 1, *Pereira do Satowa*, 14.01.1906, s. 4; *ibidem*, 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lu Chün, 8th and 11th Divisions, s. 4–5; *ibidem*, 371/214/28437, No. 321, *Jordan do Greya*, 7.07.1907, Enclosure No. 1, The Troops at Kiu-kiang (Kiang-si) on the Yang-tzu, s. 3; *ibidem*, 371/214/34668, No. 421, *Jordan do Greya*, 3.09.1907, Enclosure No. 3, Troops in Shan-hsi, s. 3; *ibidem*, 371/214/37954, No. 459, *Jordan do Greya*, 1.10.1907, Enclosure No. 1, Troops in Manchuria, s. 4; *ibidem*, 371/214/39320, No. 479, *Jordan do Greya*, 8 X 1907, Enclosure No. 1, The 6th Division of Lu Chün at Nan-hai-tzu, Peking, s. 3; *ibidem*, 371/415/4356, No. 586, *Jordan do Greya*, 23.12.1907, Enclosure No. 1, Lu Chün at Lan-chau, Province of Kan-suh, s. 1; *ibidem*, 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 4, Lu Chün in Ho-nan, s. 4; *ibidem*, 371/420/2741, No. 37, *Wilkinson do Greya*, 12.12.1907, Enclosure No. 1, *Wilkinson do Pereiry*, 10.12.1907, s. 2; *ibidem*, 371/875/44492, No. 425, *Müller do Greya*, 23.11.1910, Enclosure No. 1, *Arsenals – Report by Lieut. Commander Mulock R.N. on the Chengtu Arsenal, &c. (Report No. 12/1910)*, s. 9; *ibidem*, 371/1085/3048, No. 12, *Jordan do Greya*, 12.01.1911, Enclosure No. 2, The Lu Chün and other troops of Kuei-chou province, s. 2; *ibidem*, 371/1090/17273, No. 171, *Jordan do Greya*, 21.04.1911, Enclosure No. 1, Chinese Troops in the New Dominion and Western Mongolia, s. 3; *ibidem*, 371/1090/28980, No. 278, *Jordan do Greya*, 7.07.1911, Enclosure No. 1, Chinese Troops in the New Dominion s. 4–6; Mo Xiong, *Guangdong xinjun yu xinhai geming...*, s. 186; *Di ershiwu xie tonglingguan Xiao Liangchen zhi lujun dachen Yinchang bing*, *Xuantong san nian wu yue...*, [w:] QXBY, s. 216; *Xinjun cheng jun fenbie choubei jianzhi*, *Guangxu sanshi'er nian liu yue ershi ri*, [w:] *Yong'an shangshu zouyi...*, *juan 7*, 27b–28a; *Вооруженные силы Кумая...*, s. 42–61; „Zhengzhi Guanbao” 1907, nr 41, *Guangxu sanshisian nian shiyi yue chu yi ri...*, s. 14.

Uzbrojenie jednostek Nowej Armii — część druga

Jednostka	Model działa	Rodzaj działa	Liczba
Gwardia Pałacowa	Krupp, 75 mm (produkcji niemieckiej)	?	54
1. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i> , 光緒二十九年式)	polowe	18
	Krupp (M1894), 75 mm (<i>Kelubo qi sheng wu kuaipao</i> , 克虜伯七生五快礮)	polowe	18
	Krupp-Gruson, 57 mm (<i>Gelusen wu sheng qi guoshan kuaipao</i> , 格魯森五生七過山快礮)	górskie	18
2. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	polowe	36
	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	górskie	18
3. Dywizja	Krupp (M1905), 75 mm	polowe	18
	Krupp-Gruson, 57 mm	górskie	36
4. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	polowe	36
	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	górskie	18
5. Dywizja	Krupp, 75 mm	polowe	18
	Krupp, 75 mm	górskie	18
6. Dywizja	Schneider-Canet (M1904), 75 mm	polowe	36
	Schneider-Canet (M1904), 75 mm	górskie	18
8. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	polowe	36
	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	górskie	18
9. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	polowe	36
	Krupp, 75 mm (wyprodukowane w Niemczech)	górskie	18
10. Dywizja	Krupp (M1884), 75 mm	górskie	6
	Vickers (M1897), 2,95 cala	górskie	6
17. Dywizja	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	górskie	30
19. Dywizja	Krupp (M1904), 75 mm	górskie	18
	Krupp-Gruson, 57 mm	górskie	18
20. Dywizja	Vickers (M1897), 2,95 cala	górskie	18
	Krupp (M1907), 75 mm	górskie	18
21. Dywizja	Nieznany model, 65 mm	polowe	10
	Nieznany model, 60 mm	górskie	4
23. Dywizja	?	?	?
25. Dywizja	Krupp (nieznany wzór), 75 mm	polowe	36
2. brygada mieszana	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	górskie	18
13. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm	górskie	18
	Krupp, 75 mm	górskie	18
21. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	18
23. brygada mieszana	Krupp, 75 mm (wyprodukowane w Szanghaju)	górskie	6
	Krupp, 75 mm	górskie	6
25. brygada mieszana	Krupp, 57 mm	górskie	18
27. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	18

Jednostka	Model działa	Rodzaj działa	Liczba
29. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm	polowe	18
	Krupp, 75 mm	polowe	6
	Krupp, 75 mm	górskie	4
31. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	6
	Shneider-Creusot, 75 mm	górskie	12
35. brygada mieszana	Krupp (C/67), 4-funtowe	polowe	10
	Krupp, 75 mm	polowe	6
	Nieznany model, 75 mm (wyprodukowane w Nankinie)	górskie	2
43. brygada mieszana	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	24
	Nieznany model, 60 mm (wyprodukowane w Nankinie)	górskie	9
brygada mieszana Zhili	brak	brak	brak
brygada mieszana w Shaanxi	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	18
brygada mieszana w Guangxi	Krupp-Gruson, 57 mm (Wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	18
brygada mieszana w Yili	Nieznany model	polowe	12
	Broadwell, 60 mm	górskie	6
Nowa Armia w Gansu	Krupp-Gruson (M1893), 57 mm	górskie	6
	Krupp, 75 mm	górskie	6
	Krupp (niezidentyfikowane starsze wzory)	górskie	12
Nowa Armia w Heilongjiangu	Krupp (nieznany wzór i kaliber; sprowadzone z Niemiec)	?	18
Nowa Armia w Guizhou	Krupp-Gruson, 57 mm (wyprodukowane w Hanyangu)	górskie	6
Nowa Armia w Rehe	brak	brak	brak
Sity ekspedycyjne w Tybecie	Arisaka Meiji 31-nen shiki, 75 mm (<i>Guangxu 29 nian shi</i>)	Górskie	6

Źródło: GGB JDZ, No. 167599, *Zouchen kaoyan lujun shi jun ji jingguo qingxing*, *Guangxu sanshisi nian shi yue chu si ri...*; NARA WDGSS CR, 6283-1, No. 655, *Reeves do War Department*, 1.09.1910, Subject: Summary of Military Events for August 1910, s. 3; TBL AAS IOR L/MIL/17/20/8, *Military Report on the Province of Yün-nan*, red. General Staff, India, Simla 1913, s. 40; TBL AAS Mss Eur, F157/324/(c), *State of Ssu-Chuan Army*. Jan: 1911, [w:] C.C. Manifold, C.G.W. Hunter, *Military Report on the Province of Ssu-Chuan, China...*, s. 3; TNA FO, 371/214/21595, No. 221, *Jordan do Greya*, 13.05.1907, Enclosure No. 1, The Lu Chün, 8th and 11th Divisions, s. 5; *ibidem*, 371/214/34668, No. 421, *Jordan do Greya*, 3.09.1907, Enclosure No. 3, Troops in Shan-hsi, s. 3; *ibidem*, 371/214/37954, No. 459, *Jordan do Greya*, 1.10.1907, Enclosure No. 1, Troops in Manchuria, s. 4; *ibidem*, 371/214/39320, No. 479, *Jordan do Greya*, 8.10.1907, Enclosure No. 1, The 6th Division of Lu Chün at Nan-hai-tzu, Peking, s. 3; *ibidem*, 371/415/4356, No. 586, *Jordan do Greya*, 23.12.1907, Enclosure No. 1, Lu Chün at Lan-chau, Province of Kan-suh, s. 1; *ibidem*, 371/415/1040, No. 548, *Jordan do Greya*, 25.11.1907, Enclosure No. 5, Chinese Changes Report, 15th November 1907, Appendix III, Artillery of the first six Divisions of Lu Chün, s. 1; *ibidem*, 371/415/20522, No. 178, *Jordan do Greya*, 15.06.1908, Enclosure No. 4, Lü Chun in Ho-nan, s. 4; *ibidem*, 371/875/44492, No. 425, *Müller do Greya*, 23.11.1910, Enclosure No. 1, *Arsenals — Report by Lieut. Commander Mulock R.N. on the Chengtu Arsenal, &c. (Report No. 12/1910)*, s. 7. *ibidem*, 371/1090/17273, No. 171, *Jordan do Greya*, 21.04.1911, Enclosure No. 1, Chinese Troops in the New Dominion and Western Mongolia, s. 3; *ibidem*, 371/1090/28980, No. 278, *Jordan do Greya*, 7.07.1911, Enclosure No. 1, Chinese Troops in the New Dominion s. 4–6; *Xu Shichang zou* 徐世昌奏 [(Memoriat) złożony przez Xu Shichanga], *Guangxu sanshisan nian shi'er yue shisan ri* 光緒三十三年十二月十三日 [GX 33/12/13 (16.01.1908)], [w:] QXB, s. 108; *Shaanxi xunfu Cao Hongxun zou* 陝西巡撫曹鴻勳奏 [(Memoriat) złożony przez gubernatora Shaanxi Cao Hongxuna], *Guangxu sanshi'er nian liu yue ershi'er ri* 光緒三十二年六月二十二日 [GX 32/6/22 (11.08.1906)], *ibidem*, s. 183; *Anhui xunfu lai dian* 安徽巡撫來電 [Telegram od gubernatora Anhui], b.d. (1909), [w:] *Qingji chao dian huiding* 清季抄電匯訂 [Kopie telegramów z końcowego okresu dynastii Qing, w tom zebrane], red. Jiang Yasha 姜亞沙, Beijing 2003, s. 232a; *Вооружённые силы Китая...*, s. 42–61.

Tablica 8. Ministrowie wojska oraz sił lądowych (1901–1911)

Mandżurscy ministrowie wojska (<i>Man Bingbu shangshu</i> , 滿兵部尚書)	
Minister	Okres pełnienia funkcji
Yude (裕德, 1848–1905)	8.09.1900–9.11.1904
Changgeng (長庚, 1843–1914)	10.11.1904–10.07.1905
Tieliang (鐵良, 1863–1938)*	12.07.1905–6.12.1905
Songshou (松壽, 1849–1911)	6.12.1905–18.02.1906
Qingrui (清銳, 1856–?)	18.02.1906–6.11.1906
Hanowscy ministrowie wojska (<i>Han Bingbu shangshu</i> , 漢兵部尚書)	
Minister	Okres pełnienia funkcji
Xu Huifeng (徐會澧, 1837–1906)	13.08.1900–5.01.1906
Lü Haihuan (呂海寰, 1843–1927)	6.01.1906–6.11.1906
Ministrowie sił lądowych (<i>Lujunbu shangshu</i> , 陸軍部尚書)**	
Minister	Okres pełnienia funkcji
Tieliang (鐵良, 1863–1938)***	7.11.1906–17.03.1910
Yinchang (蔭昌, 1862–1928)	17.03.1910–16.11.1911
Wang Shizhen (王士珍, 1861–1930)****	16.11.1911–12.02.1912

* Równolegle do sprawowanej wówczas funkcji ministra przychodów (*Hubu shangshu*, 戶部尚書).

** Czwartego grudnia 1910 roku zostały wprowadzone zmiany w obrębie struktury ministerstwa oraz obowiązującej nomenklatury. Odtąd osoby kierujące resortem sił lądowych nosiły, podobnie tłumaczony na inne języki, tytuł *Lujunbu dachen* (陸軍部大臣).

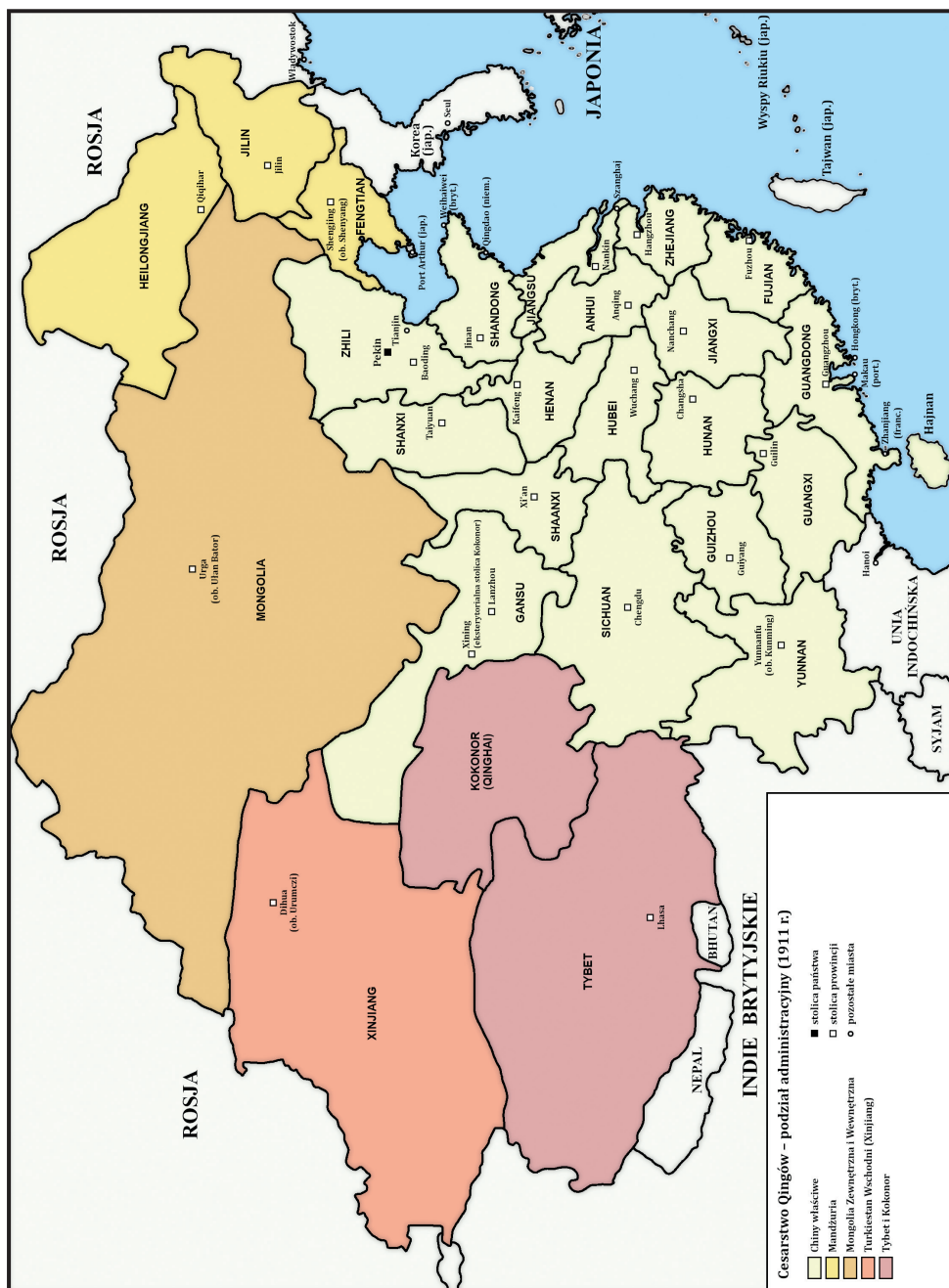
*** Od 16 lutego 1910 roku *de facto* zastępował go chorągwiany Shouxun (壽勳, 1857–1913).

**** Nie objął powierzonych mu obowiązków. W zastępstwie na czele ministerstwa ponownie stanął Shouxun.

Źródło: Wei Xiumei, *Qingji zhiguan biao...*, s. 140–141, 145, 338; DQLS XZ, t. 60, *juan* 64, s. 13b–14a, 26b, 30b–31a; *ibidem*, *juan* 65, s. 35b.

Aneksy

Aneks 1

Cesarstwo Qingów – podział administracyjny (stan z 1911 roku).

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy w: F. Stanford, *Atlas of the Chinese Empire*, London 1908, s. xiii.

Aneks 2

Yuan Shikai 袁世凱 (1859–1916).

Źródło: S.P. Conger, *Old China and Young America*, Chicago 1913, s. 78.

Aneks 3

Zhang Zhidong 張之洞 (1837–1909).

Źródło: *Identified Asian portraits, ca. 1900–1920* (photographs from the papers of George Ernest Morrison), <https://collection.sl.nsw.gov.au/record/9Bv7r009/RazRAeOmDpgRl> (dostęp: 10.06.2025).

Aneks 4

Duanfang 端方 (1861–1911)

Źródło: W.A.P. Martin, *The Awakening of China*, New York 1910, s. 243.

Aneks 5

Hai lu jun zhong zhi zhongyao renwu 海陸軍中之重要人物
[Ważne osobistości w Marynarce Wojennej i Siłach Lądowych].

Źródło: „Dongfang Zazhi”, *Xuantong san nian ba yue ershiwu ri* 宣統三年八月二十五日 [XT 3/8/25 (16.10.1911)], s. vi.

Kolejno od lewej: Yinchang (廕昌, 1862–1928) — minister Sił Lądowych; Zaifu (載沅, 1887–1935) — arystokrata z klanu cesarskiego (syn Yikuanga); Zaixun (載洵, 1885–1949) — minister Marynarki Wojennej; Zairun (載潤, 1878–1963) — komendant Armijnej Szkoły dla Arystokracji (*Lujun Guizhou Xuetang*); Zaitao (載濤, 1887–1970) — szef Sztabu Generalnego (*Junzifu*); Linguang (麟光, 1889–1922) — służba w Biurze Szkolenia Gwardii Pałacowej (*Jinweijun Xunlian chu*, 禁衛軍訓練處); Balt (chiń. Paleta, 帕勒塔, 1882–1920) — mongolski arystokrata (plemię Torgutów); Tan Xueheng (譚學衡, 1871–1919) — wiceminister Marynarki Wojennej (*notabene* jedyny Chińczyk Han na fotografii).

Aneks 6

Natarcie piechoty podczas jesiennych manewrów wojskowych w Taihu
(prowincja Anhui, listopad 1908 roku)

Źródło: Library of Congress, Chinese Army manoeuvres, <https://www.loc.gov/item/2014688615/> (dostęp: 10.06.2025). Zob. także: "The Far Eastern Review. Engineering — Finance — Commerce" 6, 1909, nr 5, s. 185.

Bibliografia

Archiwalia:

Guoli Gugong Bowuyuan 國立故宮博物院 [Państwowe Muzeum Pałacowe], Taipei

Zespół Gong Zhong Dang Zouzhe 宮中檔奏摺 [Memoriały z Archiwum Pałacowego]:
Guangxu Chao 光緒朝 [Era panowania Guangxu].

Zespół Junjichu Dang Zhejian 軍機處檔摺件 [Memoriały i Dokumenty z Archiwum
Biura Tajemnic Wojskowych]:

Guangxu Chao 光緒朝 [Era panowania Guangxu],

Xuantong Chao 宣統朝 [Era panowania Xuantonga].

Zespół Zhuan Gao 傳稿 [Szkice Biograficzne]:

Zhuan Bao 傳包 [Pakiety Biograficzne].

The British Library, London

Zespół Asian and African Studies (AAS):

IOR — India Office Records, 1600–1948,

Mss Eur — Private Papers of the Oriental and India Office Collections, 1600–1950.

The National Archives, London, Kew

Zespół Foreign Office (FO):

FO 17 — General Correspondence, China, 1815–1905,

FO 228 — Consular Correspondence, China, 1834–1930,

FO 371 — General Correspondence, China, 1906–1966,

FO 405 — Confidential Print, China, 1833–1970.

Zespół War Office (WO):

WO 33 — Reports, Memoranda and Papers, 1853–1969.

The National Archives and Records Administration, College Park

- Zespół General Records of the Department of State (Records Group 59).
Despatches from U.S. Ministers to China, 1843–1906 (mikrofilm, M-92).
Despatches from US Consuls in Canton, 1790–1906 (mikrofilm, M-101).
Despatches from U.S. Consuls in Chefoo, 1863–1906 (mikrofilm, M-102).
Despatches from U.S. Consuls in Nanking, 1902–1906 (mikrofilm, M-110).
Numerical and Minor Files, 1906–1910 (mikrofilm, M-862).
Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of China, 1910–1929 (mikrofilm, M-329).
Zespół Records of the War Department General and Special Staffs (Records Group 165).
Correspondence of the War College Division and Related General Staff Offices, 1903–1919 (mikrofilm, M-1024).

Dokumenty opublikowane:

- Beiyang gongdu leizuan* 北洋公牘類纂 [Tematyczny zbiór dokumentów z (prowincji) Północnego Oceanu], t. 1–4, red. Gan Houci 甘厚慈, wyd. 2, Taipei 1966.
Beiyang junfa 北洋军阀 [Warlordzi Północnego Oceanu], t. 1–5, red. Lai Xinxia 來新夏, Shanghai 1988–1993.
Beiyang junfa shiliao xuanji 北洋军阀史料選輯 [Wybór dokumentów historycznych o warlordach Północnego Oceanu], t. 1–2, red. Du Chunhe 杜春和, Lin Binsheng 林斌生, Qiu Quanzheng 丘權政, Beijing 1981.
British Parliamentary Papers, Miscellaneous Series, No. 415, *China: Report on the Revenue and Expenditure of the Chinese Empire*, London 1897.
China's Response to the West: A Documentary Survey, 1839–1923, red. J.K. Fairbank, Teng Ssu-yü [Deng Siyu 鄧嗣禹], wyd. 3, Cambridge, Mass. 1982.
Da Qing Guangxu xin fa ling 大清光緒新法令 [Nowe prawa i rozporządzenia cesarza Guangxu z wielkiej dynastii Qing], red. Shangwu Yishuguan Bianyisuo 商務印書館編譯所, Shanghai 1909.
Da Qing lichao shilu 大清歷朝實錄 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej (dynastii) Qing], t. 52–59, red. Chen Baochen 陳寶琛, Shixu 世續, *Dezong jing huangdi shilu* 德宗景皇帝實錄 [Autentyczny zapis ery panowania cesarza Guangxu], wyd. 2, Beijing 1987.
Da Qing lichao shilu 大清歷朝實錄 [Autentyczny zapis kolejnych er wielkiej (dynastii) Qing], t. 60, *Xuantong zhengji* 宣統政紀 [Annale administracji (cesarza) Xuantonga], red. Chen Baochen 陳寶琛, Shixu 世續, wyd. 2, Beijing 1987.
Decennial Reports on the Trade, Navigation, Industries etc. of the Ports Open to Foreign Commerce in China and Corea, and on the Condition and Development of the Treaty Port Provinces, 1902–1911, red. Statistical Department of the Inspectorate General of Customs, Shanghai 1913.
Dong san sheng zheng lue 東三省政略 [Zarys administracji w trzech wschodnich prowincjach], red. Xu Shichang 徐世昌, b.m. 1911 [?].
Duan Zhongmin gong zougao 端忠敏公奏稿 [Manuskrypty memoriałów czciogodnego Duan Zhongmina (Duanfanga)], red. Wu Qingchi 吳慶坻 [?], b.m. 1918.
Geming wenxian 革命文獻 [Dokumenty rewolucji], t. 1–4, red. Luo Jialun 羅家倫, Taipei 1967.

- Guangdong xinjun gengxu qiyi ziliao xuanbian* 广东新军庚戌起义资料选编 [Kolekcja wybranych materiałów o insurekcji Nowej Armii Guangdongu w (roku) *gengxu*], red. Jiang Qiu 江仇, Guangzhou 1990.
- Guangxu chao donghua lu* 光緒朝東華錄 [Zapis panowania Guangxu ze Wschodniej Kwiecistej Bramy], red. Zhu Shoupeng 朱壽朋, Beijing 1984.
- Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang* 光緒宣統兩朝上諭檔 [Archiwum edyktów cesarskich z panowania Guangxu i Xuantonga], t. 1–37, red. Di Yi Lishi Dang'an Guan 第一歷史檔案館, Guilin 1996.
- Hunan xinbai geming shiliao* 湖南辛亥革命史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji *xinbai* w Hunanie], red. Guo Hanmin 郭汉民, Yang Pengcheng 杨鹏程, t. 1–2, Changsha 2011.
- Jindai shi ziliao* 近代史资料 [Materiały z dziejów nowożytnych], t. 1–146, red. Shehui Kexue Yuan Jindai Shi Yanjiusuo 社会科学院近代史研究所, Beijing 1954–2022.
- Меннергейм К.Г.Э., *Предварительный отчет о поездке, предпринятой по Высочайшему повелению через Китайский Туркестанъ и северныя провинции Китая въ г. Пекинъ, въ 1906-7 и 8 гг, полковника барона Меннергейма*, Sankt Petersburg 1909.
- Nihon gaikō bunsbo* 日本外交文書 [Japońskie dokumenty dyplomatyczne], t. 33, *Hoku-shin jihen* 北清事變 [Incident na północy Cesarstwa Qingów], red. Gaimushō 外務省, Tōkyō 1956.
- Nihon gaikō bunsbo* 日本外交文書 [Japońskie dokumenty dyplomatyczne], t. 44, *Shin-koku jihen (shingai kakumei)* 清國事變 (辛亥革命) [Incident w Cesarstwie Qingów (rewolucja *xinbai*)], red. Gaimushō 外務省, Tōkyō 1962.
- NN, *Riben Lujun Shiguan Xuexiao Zhonghua Minguo liuxuesheng mingbu* 日本陸軍士官學校中華民國留學生名簿 [Imienna lista studentów z Republiki Chińskiej, uczących się w japońskiej Szkole Oficerskiej Sił Lądowych], wyd. 2, Taipei 1971.
- Papers Respecting Foreign Relations of the United States*, (1901–1912), red. Department of State, Office of the Historian, Washington 1902–1919.
- Qingji chaodian huiding* 清季抄电汇订 [Przekopiowane telegramy z końcowego okresu dynastii Qing, zebrane w tom], red. Jiang Yasha 姜亚沙, Beijing 2003.
- Qingmo xinjun bianlian yange* 清末新军编练沿革 [Historia formowania Nowej Armii w końcowym okresie dynastii Qing], red. Shehui Kexue Yuan Jindai Shi Yanjiusuo 社会科学院近代史研究所, Beijing 1978.
- Qingshigao* 清史稿 [Wstępna wersja historii dynastii Qing], red. Zhao Erxun 趙爾巽, Beijing 1928.
- Qingchao xu wenxian tongkao* 清朝續文獻通考 [Kompletne rozpatrzenie uzupełniających dokumentów dynastii Qing], t. 1–4, red. Liu Jinzao 劉錦藻, wyd. 2, Taipei 1959.
- Qing Guangxu chao Zhong Ri jiaoshe shiliao* 清光緒朝中日交涉史料 [Dokumenty historyczne o negocjacjach chińsko-japońskich podczas panowania cesarza Guangxu z dynastii Qing], red. Beiping Gugong Bowuyuan 北平故宫博物院, Beijing 1932.
- Qiupu Zhou shangshu (Yushan) quanji* 秋浦周尚書 (玉山) 全集 [Dzieła zebrane ministra Zhou (Yushana) z Qiupu], red. Zhou Fu 周馥 wyd. 2, Taipei 1967.
- Sichuan junfa shiliao* 四川军阀史料 [Dokumenty historyczne o warlordach Sichuanu], red. Sichuan Wenshi Ziliao Yanjiuguan 四川文史资料研究馆, t. 1–5, Chengdu 1981–1988.
- Синьайская революция 1911–1913 гг. Сборник документов и материалов*, red. С.Л. Тихвинский, Moskwa 1968.
- Sun Zhongshan cang dang xuanbian: xinbai geming qianhou* 孙中山藏档选编: 辛亥革命前后 [Wybór akt przechowywanych przez Sun Zhongshana (Yat-sena): okres od początku do końca rewolucji *xinbai*], red. Huang Yan 黄彦, Li Boxin 李伯新, Beijing 1986.
- The I. G. in Peking: Letters of Robert Hart, Chinese Maritime Customs 1868–1907*, red. R. Hart, J.K. Fairbank, t. 1–2, Cambridge, Mass. 1975.

- The Semi-official Letters of British Envoy Sir Ernest Satow from Japan and China (1895–1906)*, red. I. Ruxton, Morrisville 2007.
- Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919*, red. J.V.A. MacMurray, t. 1, *Manchu Period* (1894–1911), New York 1921.
- Treaties Between the Empire of China and Foreign Powers: Together with Regulations for the Conduct of Foreign Trade, Conventions, Agreements, Regulations, etc., etc., and the Peace Protocol of 1901*, red. W.F. Mayers, Shanghai 1901.
- Wan zheng jiyao* 皖政紀要 [Przegląd administracji Anhui], red. Feng Xu 馮煦, Chen Shili 陳師禮, wyd. 2, Hefei 2005.
- Xiliang yigao. Zougao* 錫良遺稿奏稿 [Manuskrypty pozostawione przez Xilianga. Manuskrypty memorialów], red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Lishi Yanjiusuo Di San Suo 中國社會科學院歷史研究所第三所, Beijing 1959.
- Xinbai geming* 辛亥革命 [Rewolucja *xinbai*], t. 1–8, red. Zhongguo Shixuehui 中國史學會, Shanghai 1957.
- Xinbai geming Jiangsu diqu shiliao* 辛亥革命江苏地区史料 [Dokumenty historyczne o rewolucji *xinbai* na terenie Jiangsu], red. Yangzhou Shifan Xueyuan Lishi Xi 扬州师范学院历史系, Nanjing 1961.
- Xinbai geming qian shi nian jian min bian dang'an shiliao* 辛亥革命前十年间民变档案史料 [Wystąpienia ludowe na przestrzeni dziesięciu lat przed rewolucją *xinbai* w dokumentach archiwalnych], red. Zhongguo Di Yi Lishi Dang'an Guan 中国第一历史档案馆, Beijing Shifan Daxue Lishixi 北京师范大学历史系, Beijing 1985.
- Xinbai geming Zhejiang shiliao xuanji* 辛亥革命浙江史料选辑 [Wybór dokumentów historycznych o rewolucji *xinbai* w Zhejiangu], red. Zhejiang Sheng Xinbai Geming Shi Yanjiuhui 浙江省辛亥革命史研究会, Zhejiang Sheng Tushuguan 浙江省图书馆, Hangzhou 1981.
- Xinbai geming Zhejiang shiliao xuji* 辛亥革命浙江史料续辑 [Uzupełniający tom dokumentów historycznych o rewolucji *xinbai* w Zhejiangu], red. Zhejiang Shehui Kexue Yuan Lishi Yanjiusuo 浙江社会科学院历史研究所, Hangzhou 1987.
- Yangshouyuan zouyi jiyao* 養壽園奏議輯要 [Przegląd Memorialów z Ogrodu Pielęgnowania Długowieczności], red. Shen Zuxian 沈祖憲, Xiangcheng [?] 1937.
- Yangzhou wenshi ziliao* 扬州文史资料 [Materiały literacko-historyczne Yangzhou], t. 6, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Jiangsu Sheng Yangzhou Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议江苏省扬州市委员会文史资料研究委员会, Yangzhou 1987.
- Yong'an shangshu zouyi* 庸庵尚書奏議 [Memoriały ministra Yong'ana (Chen Kuilonga)], red. Yu Biyun 俞陛雲, b.m. 1911.
- Yuan Shikai quanji* 袁世凱全集 [Pisma zebrane Yuan Shikaia], t. 1–36, red. Luo Baoshan 駱寶善, Liu Lusheng 劉路生, Zhengzhou 2013.
- Yunnan Guizhou xinbai geming ziliao* 雲南貴州辛亥革命資料 [Materiały o rewolucji *xinbai* w Yunnanie i Guizhou], red. Zhongguo Kexueyuan Lishi Yanjiusuo Di San Suo 中國科學院歷史研究所第三所, Beijing 1959.
- Yunnan xinbai geming ziliao* 云南辛亥革命资料 [Materiały o rewolucji *xinbai* w Yunnanie], red. Xie Benshu 谢本书, Deng Wanjun 邓万钧, Jing Dexin 荆德新, Li Xiaoyou 李孝友, Lin Quan 林荃, Song Wenxi 宋文熙, Sun Daixing 孙代兴, Kunming 1981.
- Zhang Wenxiang gong quanji* 張文襄公全集 [Dzieła zebrane czcigodnego Zhang Wenxianga (Zhidonga)], red. Wang Shunan 王樹枬, wyd. 2, Taipei 1971.
- Zhang Zhidong quanji* 張之洞全集 [Dzieła zebrane Zhang Zhidonga], t. 1–12, red. Zhao Dexin 趙德馨, Feng Tianyu 馮天瑜, Wu Jianjie 吳劍杰, Wuhan 2008.
- Zhe jun Hangzhou guangfu ji* 浙軍杭州光復記 [Opis restauracji władzy nad Hangzhou przez armię Zhejiangu], red. Zhe Jun Di Sishijiu Lü Silingbu 浙軍第四十九旅司令部 [Gu Naibin 顧乃斌], Ningbo [?] 1912.
- Zhonghua Minguo shi dang'an ziliao huibian* 中华民国档案资料汇编 [Kolekcja materiałów archiwalnych o dziejach Republiki Chińskiej], t. 1, red. Zhongguo Di Er Lishi

- Dang'an Guan 中国第二历史档案馆, *Xinbai geming* 辛亥革命 [rewolucja *xinbai*], Nanjing 1979.
- Zhong Pu Aomen jiaoshe shiliao* 中葡澳門交涉史料 [Dokumenty historyczne o chińsko-portugalskich negocjacjach odnośnie do Makau], t. 1–2, red. Huang Hongzhao 黃鴻釗, Aomen 1998.
- Zhong Ri zhanzheng* 中日戰爭 [Wojna chińsko-japońska], t. 1–7, red. Zhongguo Shixuehui 中國史學會, Shanghai 1956.
- Zhou zhongcheng fu Jiang zougao* 周中丞撫江奏稿 [Manuskrypty memoriałów gubernatora Zhou z rządów nad Heilongjiangiem], red. Zhou Shumo 周樹模, wstęp: Zhang Jianxun 張建勳, b.m. 1911 [?].

Egodokumenty

- Anhui wenshi ziliao* 安徽文史资料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych Anhui], t. 5, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Anhui Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议安徽省委员会文史资料研究委员会, Hefei 1982.
- [Aixin Gioro] Puyi, *Bytem ostatnim cesarzem Chin*, przeł. J. Mach, t. 1–2, Łódź 1988.
- Aixin Jueluo Puyi 爱新觉罗溥仪, *Wode qian ban sheng (hui pi ben)* 我的前半生 (灰皮本) [Pierwsza połowa mojego życia (tom w szarej okładce)], wyd. 2, Beijing 2011.
- Bai Chongxi xiansheng fangwen jilu* 白崇禧先生訪問紀錄 [Zapis wywiadów z Bai Chongxi], t. 1–2, red. Jia Tingshi 賈廷詩, Taipei 1984.
- Changde wenshi ziliao* 常德文史资料 [Materiały literacko-historyczne Changde], t. 3, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Changde Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省常德市委员会文史资料委员会, Changde 1991.
- Chen Kuilong 陳夔龍, *Mengjiaoting zaji* 夢蕉亭雜記 [Rozmaite zapiski z pawilonu Mengjiao], wyd. 2, Shanghai 1983.
- Conger S. P., *Old China and Young America*, Chicago 1913.
- Dai Hongci 戴鴻慈, *Chushi jiu guo riji* 出使九國日記 [Dziennik z misji dyplomatycznej do dziewięciu krajów], Beijing 1906.
- Davies H.R., *Yun-Nan: The Link Between India and the Yangtze*, Cambridge 1909.
- Ding Shiyuan 丁士源, *Meileng zhangjing biji* 梅楞章京筆記 [Notatki oficjela wojskowego], Dairen 1942.
- Dingle E. J., *Across China on Foot. Life in the Interior and the Reform Movement*, Bristol 1911.
- Dongxihu wenshi ziliao* 东西湖文史资料 [Materiały literacko-historyczne Dongxihu], t. 1–4, red. Wuhan Shi Donxihu Qu Zheng Xie Wenshi Ziliao Weiyuanhui 武汉市东西湖区政协文史资料委员会, Wuhan 1989–1995.
- Farjelen F., *Through the Chinese Revolution. My Experiences in the South and North, the Revolution of Social Life, Interviews with Party Leaders, an Unconstitutional Loan — the Coup D'État*, przeł. M. Vivian, London 1915.
- Feng Yuxiang 馮玉祥, *Wo de shenghuo* 我的生活 [Moje życie], Guilin [?] 1944.
- Fujian wenshi ziliao* 福建文史资料 [Materiały literacko-historyczne (prowincji) Fujian], t. 1–25, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Fujian Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议福建省委员会文史资料研究委员会, Fuzhou 1962–1991.
- Guangdong wenshi ziliao* 广东文史资料 [Materiały literacko-historyczne Guangdongu], red. Guangdong Sheng Zhengxie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 广东省政协文史资料研究委员会, t. 79, Guangzhou 1998.

- Huang Xuchu 黃旭初, Cai Dengshan 蔡登山, *Huang Xuchu buiyilu: cong xinbai geming dao kangzhan* 黃旭初回憶錄: 從辛亥革命到抗戰 [Zapis wspomnień Huang Xuchu: od rewolucji *xinbai* do wojny oporu], Taipei 2015.
- Hunan wenshi ziliao* 湖南文史資料 [Materiały literacko-historyczne Hunanu], t. 4, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省委员会文史资料研究委员会, wyd. 2, Changsha 1982.
- Jiang Zuobin 蔣作賓, *Jiang Zuobin buiyilu* 蔣作賓回憶錄 [Zapis wspomnień Jiang Zuobina], wyd. 2, Taipei 1967.
- Jiangsu wenshi ziliao* 江苏文史資料 [Materiały literacko-historyczne (prowincji) Jiangsu], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Jiangsu Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议江苏省委员会文史资料研究委员会, t. 40, Nanjing 1991.
- Jinnan wenshi ziliao* 津南文史資料 [Materiały literacko-historyczne Południowego Tianjinu], t. 1, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Tianjin Shi Nanjiao Qu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议天津市南郊区委员会, Tianjin 1986.
- Kendall E., *A Wayfarer in China. Impressions From a Trip Across West China and Mongolia*, New York 1913.
- Li Liejun 李烈鈞, *Li Liejun jiangjun zizhuan* 李烈鈞將軍自傳 [Autobiografia generała Li Liejuna], b.m. 1944.
- Li Lianfang 李廉方, *Xinbai Wuchang shouyi ji* 辛亥武昌首義記 [Zapiski z pierwszego powstania w Wuchangu w roku *xinbai*], Wuchang 1947.
- Liling Wenshi Ziliao* 醴陵文史資料 [Materiały literacko-historyczne Liling], t. 8, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hunan Sheng Liling Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 中国人民政治协商会议湖南省醴陵市委员会文史资料委员会, Liling 1991.
- Mannerheim C.G.E., *Across Asia: From West to East in 1906–1908*, przeł. K. Hildén, E. Birse, Oosterhout-New York 1969.
- Pucheng wenshi ziliao* 蒲城文史資料 [Materiały literacko-historyczne Pucheng], t. 4, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Shaanxi Sheng Pucheng Xian Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议陕西省蒲城县委员会文史资料研究委员会, Pucheng Xian 1989.
- Shandong wenshi ziliao xuanji* 山东文史資料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych Shandongu], t. 1–31, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Shandong Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议委员会文史资料研究委员会, Jinan 1981–1991.
- Shanxi wenshi ziliao* 山西文史資料 [Materiały literacko-historyczne Shanxi], t. 1–84, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Shanxi Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议山西省委员会文史资料研究委员会, Taiyuan 1961–1992.
- Sun Zhongyin 孫種因, *Fu Dian lu* 復滇錄 [Zapis o odzyskaniu Yunnanu], Shanghai 1924.
- Tianjin wenshi ziliao xuanji* 天津文史資料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych Tianjinu], t. 110, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Tianjin Shi Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 中国人民政治协商会议天津市委员会文史资料委员会, Tianjin 2007.
- Wenshi ziliao xuanji* 文史資料选辑 [Wybór materiałów literacko-historycznych], t. 1–134, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Quanguo Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议全国委员会文史资料研究委员会, Beijing 1960–1999.

- Wudi wenshi ziliao* 无棣文史资料 [Materiały literacko-historyczne Wudi], t. 1–3, red. Wudi Xian Zheng Xie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 无棣县政协文史资料研究委员会, Wudi 1988–1991.
- Wu Tiecheng 吳鐵城, *Wu Tiecheng huiyilu* 吳鐵城回憶錄 [Zapis wspomnień Wu Tiechenga], wyd. 2, Taipei 1971.
- Xiangcheng wenshi ziliao* 项城文史资料 [Materiały literacko-historyczne Xiangcheng], t. 6, red. Zhengxie Henan Sheng Xiangcheng Xian Weiyuanhui Wenshi Ziliao Weiyuanhui 政协河南省项城县委员会文史资料委员会, Xiangcheng 1997.
- Xinbai geming huiyilu* 辛亥革命回憶錄 [Zapisy wspomnień z rewolucji *xinbai*], t. 1–8, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Quanguo Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中國人民政治協商會議全國委員會文史資料研究委員會, Beijing 1961–1982.
- Xinbai shouyi huiyilu* 辛亥首義回憶錄 [Zapisy wspomnień z pierwszego powstania (w Wuchangu) w roku *xinbai*], t. 1–4, red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Hubei Sheng Weiyuanhui 中國人民政治協商會議湖北省委員會, Wuhan 1957.
- Xinzhou wenshi ziliao* 新洲文史资料 [Materiały literacko-historyczne Xinzhou], t. 6, red. Zhengxie Wuhan Shi Xinzhou Qu Weiyuanhui Wenshi Xuexi Weiyuanhui 政协武汉市新洲区委员会文史学习委员会, Wuhan 2005.
- Yan Xishan 閻錫山, *Yan Xishan zaonian huiyilu* 閻錫山早年回憶錄 [Zapis wspomnień Yan Xishana z lat młodości], Taipei 1968.
- Zhang Nanxian 張難先, *Hubei geming zhi zhi lu* 湖北革命知之錄 [Zapis tego, co wiem o rewolucji w Hubei], Shanghai 1945.
- Zhejiang wenshi ziliao xuanji* 浙江文史資料選輯 [Wybór materiałów literacko-historycznych Zhejiangu], t. 2, red. Zhongguo Remin Zhengzhi Xieshang Huiyi Zhe Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui, 中国人民政治协商會議浙省委員會文史資料研究委員會, Hangzhou 1962.
- Zhejiang xinbai geming huiyilu* 浙江辛亥革命回忆录 [Zapisy wspomnień z rewolucji *xinbai* w Zhejiangu], red. Zhongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Zhejiang Sheng Weiyuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 中国人民政治协商会议浙江省委员会文史資料研究委员会, Hangzhou 1981.
- Zhou Yongneng xiansheng fangwen jilu* 周雍能先生訪問記錄 [Zapis wywiadów z panem Zhou Yongnengiem], red. Guo Tingyi 郭廷以, Shen Yunlong 沈雲龍, Taipei 1984.
- Zhou Zhongyue 周钟岳, *Yunnan Guangfu jiyao* 云南光复纪要 [Kronika ważnych faktów o odzyskaniu Yunnanu], wyd. 2, Kunming 2011.
- Zi Xuzy 子虛子, *Xiang shi ji* 湘事記 [Opis wypadków w Hunanie], Beijing 1914.

Tytuły prasowe

- “China’s Millions”
- „Dongfang Zazhi” 東方雜誌 [Magazyn Wschodu]
- „Guofengbao” 國風報 [Obyczaje Państw]
- „Jiaoyu Zazhi” 教育雜誌 [Magazyn Edukacyjny]
- “Journal of the Military Service Institution of the United States”
- “Journal of Royal United Service Institution”
- “Journal of the United States Infantry Association”
- „Minlibao” 民立報 [Niezależność Ludu].
- „Nanyang Bingshi Zazhi” 南洋兵事雜誌 [Magazyn Wojskowy Południowego Oceanu]
- „Neige Guanbao” 內閣官報 [Gazeta Rządowa Gabinetu]
- “North-China Herald and Supreme Court and Consular Gazette”

- „Shengjing Shibao” 盛京時報 [Bieżąca Gazeta Mukdeńska]
 „Shina” 支那 [Chiny]
 „Shiwubao” 時務報 [Sprawy Bieżące]
 “The New York Times”
 “The Times”
 „Yuzhe Huicun” 諭摺彙存 [Repozytorium Edyktów i Memoriałów]
 „Zhejiang Chao” 浙江潮 [Fale Krętej Rzeki]
 „Zhengfu Gongbao” 政府公報 [Biuletyn Rządowy]
 „Zhengzhi Guanbao” 政治官報 [Polityczna Gazeta Rządowa]

Pozostałe materiały źródłowe

- Anhui tongzhi gao* 安徽通志稿 [Wstępna wersja kroniki Anhui], red. Anhui Tongzhi Guan 安徽通志館, b.m. 1934.
Anhui tongguan lu 安徽同官錄 [Rejestr urzędników Anhui], red. Fan Jingli 藩經歷司, Anqing 1908.
 Bruce C. D., *The Provinces of China, Together with a History of the First Year of H. I. M. Hsuan Tung, and an Account of the Government of China*, Shanghai 1910.
 Brunnert H.S., Hagelström V.V., *Present Day Political Organization of China*, przeł. A.T. Bielczenko, E.E. Moran, Fuzhou 1911.
 Fan Yinnan 樊蔭南, *Dangdai Zhongguo mingren lu* 當代中國名人錄 [Rejestr sławnych ludzi we współczesnych Chinach], Shanghai 1931.
 Fei Shi 斐士 [Fischer E. S.], *A Trip into Anhui, with Map, from Ngankin to Tai Hu Hsien. The Imperial Chinese Army Manœuvres*, Tianjin 1909.
Gansu quan sheng xin tongzhi 甘肅全省新通志 [Nowa kronika całej prowincji Gansu], red. Shengyun 升允, An Weijun 安維峻, b.m. 1909.
Gendai Chūka Minkoku Manshū Teikoku jinmeikan 現代中華民國滿洲帝國人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnej Republiki Chińskiej i Cesarstwa Mandżurii], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, Tōkyō 1937.
Gendai Shina jinmeikan 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Seimukyoku 外務省政務局, wyd. 1, Tōkyō 1912.
Gendai Shina jinmeikan 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, wyd. 2, Tōkyō 1924.
Gendai Shina jinmeikan 現代支那人名鑑 [Wykaz osobistości współczesnych Chin], red. Gaimushō Jōhōbu 外務省情報部, wyd. 3, Tōkyō 1928.
 Guo Xiaocheng 郭孝成, *Zhongguo geming jishi benmo* 中國革命紀實本末 [Tematycznie uporządkowane dzieje rewolucji chińskiej], Shanghai 1912.
Hunan quansheng caizheng shuomingshu 湖南全省財政說明書 [Objaśnienie finansów całej prowincji Hunan], red. Jingji Xuehui 經濟學會, Beijing 1914.
Index to the Postal Working Map. First Issue: April 1903, red. Statistical Department of the Directorate General of Customs, Shanghai 1904.
Jiangsu Ning shu caizheng shuomingshu 江蘇甯屬財政說明書 [Omówienie finansów podległej Nankinowi prowincji Jiangsu], red. Jingji Xuehui 經濟學會, b.m. 1915.
Jiangxi ge xiang caizheng chukuan shuomingshu 江西各項財政出款說明書 [Objaśnienie wszystkich kategorii wydatków w finansach (prowincji) Jiangxi], red. Jingji Xuehui 經濟學會, b.m. 1915.
 Liang Qichao 梁啟超, *Yinbingshi beji – Wenji* 飲冰室合集·文集 [Dzieła zebrane z Pijalni Lodu — Zebrane eseje], Shanghai 1936.
 Mayers W.F., *The Chinese Government. A Manual of Chinese Titles, Categorically Arranged and Explained, with an Appendix*, Shanghai 1897.

- Meizhou liuxuesheng baogao* 美洲留學生報告 [Raport chińskich uczniów na studiach w Ameryce], red. Meizhou Zhongguo Liuxueshenghui, 美洲中國留學生會 b.m.d.
- Qingguo liuxuesheng huiguan baogao* 清國留學生會館報告 [Raport Zrzeszenia Stypendystów z Cesarstwa Qingów], t. 2–3, red. Qingguo Liuxuesheng Huiguan 清國留學生會館, Tōkyō 1903.
- Qingmo guanbao huibian* 清末官報匯編 [Kompilacja gazet rządowych z końcowego okresu dynastii Qing], t. 1–78, red. Jiang Yasha 姜亞沙, Beijing 2006.
- Saishin Shina kanshinroku* 最新支那官紳錄 [Najnowszy rejestr urzędników i przedstawicieli elit w Chinach], red. Shina Kenkyūkai 支那研究會, Beijing 1918.
- Saishin Shina yōjin den* 最新支那要人傳 [Najnowsze biografie ważnych osób w Chinach], red. Tōa Mondai Chōsakai 東亞問題調查會, Ōsaka 1941.
- Shina nenkan* 支那年鑑 [Rocznik chiński], red. Tōa Dōbunkai Chōsa Hensanbu 東亞同文會調查編纂部, Tōkyō 1912.
- Stanford E., *Atlas of the Chinese Empire*, London 1908.
- Sun Yat-sen, *Trzy Zasady Ludu*, przeł. A. Łobacz, red. A. Łobacz, K. Gawlikowski, Warszawa 2014.
- The China Year Book, 1912*, red. H.T.M. Bell, H. Woodhead, Shanghai 1912.
- The Chinese Empire. A General and Missionary Survey*, red. M. Broomhall, London 1907.
- Twentieth Century Impressions of Hongkong, Shanghai and Other Treaty Ports in China: Their History, People, Commerce, Industries and Resources*, red. A. Wright, H.A. Cartwright, London 1908.
- Who's Who in China*, red. "The China Weekly Review", wyd. 1–6, Shanghai 1918–1950.
- Вооруженные силы Китая*, red. Л.М. Болховитинов, Sankt Petersburg 1910.
- „Woqu Zhongzi” 《沃丘仲子》 [Fei Xingjian 費行簡], *Dangdai mingren xiao zhuan* 當代名人小傳 [Szkice biograficzne prominentnych osobistości czasów współczesnych], t. 1–2, Shanghai 1919.
- Wu Qingchi 吳慶坻, Jinliang 金梁, *Xinbai xunnan ji* 辛亥殉難記 [Zapiski o męczennikach roku *xinbai*], b.m. 1935.
- Xinbai renwu bei zhuan ji* 辛亥人物碑傳集 [Zebrane biografie epitafijne osobistości (rewolucji) *xinbai*], red. Bian Xiaoxuan 卞孝萱, Tang Wenquan 唐文权, Nanjing 2011.
- Xinzuan Yunnan tongzhi* 新纂雲南通志 [Nowo skompilowana kronika Yunnan], red. Long Yun 龍雲, Zhou Zhongyue 周鍾岳, Kunming 1932.
- Yunnan quansheng caizheng shuomingshu* 雲南全省財政說明書 [Objaśnienie finansów całej prowincji Yunnan], red. Qingli Caizhengju 清理財政局, Kunming 1910.
- Zhejiang caizheng shuomingshu* 浙江財政說明書 [Objaśnienie finansów Zhejiangu], red. Zhejiang Qingli Caizheng Ju 浙江清理財政局, b.m.d. [1910?].

Opracowania, artykuły naukowe, rozprawy doktorskie

- Anhui sheng zhi: junshi zhi* 安徽省志: 軍事志 [Kronika prowincji Anhui: kronika wojskowa], red. Anhui Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 安徽省地方志編纂委員會, Hefei 1999.
- Approaches to Modern Chinese History*, red. A. Feuerwerker, Berkeley 1967.
- Ashead S.A.M., *Province and Politics in Late Imperial China: Viceregal Government in Szechwan, 1898–1911*, London 1984.
- Atwill D., *The Chinese Sultanate. Islam, Ethnicity, and the Panthay Rebellion in Southwest China, 1856–1873*, Stanford 2005.
- Ayers W., *Chang Chih-tung and Educational Reform in China*, Cambridge, Mass. 1971.

- Bai Sha 白莎 [Kaske E.], *Wan Qing zai Hua de Deguo junshi jiaoguan gaikuang* 晚清在华的德国军事教官概况 [Ogólna charakterystyka niemieckich instruktorów wojskowych w Chinach, w późnym okresie dynastii Qing], „Beida Shixue” 北大史学 [Nauki Historyczne Uniwersytetu Pekńskiego], 2008, nr 13, s. 303–348.
- Baowei'er La'erfu 鲍威尔·拉尔夫 [Powell R. L.], *Zhongguo junshi lilian de xingqi: 1895–1912 nian* 中国军事力量的兴起: 1895–1912年 [Narodziny chińskiej siły zbrojnej: lata 1895–1912], przeł. Chen Zexian 陈泽宪, Chen Xiafei 陈霞飞, Beijing 1979.
- Barnett C., *Britain and Her Army*, London 1970.
- Bays D.H., *China Enters the Twentieth Century: Chang Chih-tung and the Issues of a New Age, 1895–1909*, Ann Arbor 1978.
- Beresford Ch., *The Break-up of China; With an Account of its Present Commerce, Currency, Waterways, Armies, Railways, Politics, and Future Prospects*, London 1899.
- Bergère M.C., *Shanghai: China's Gateway to Modernity*, przeł. J. Lloyd, Stanford 2009.
- Bonavia D., *China's Warlords*, Oxford-New York 1995.
- Britain & Japan. Biographical Portraits*, red. I. Nish, t. 1, Folkestone 1994.
- Büttner C., *The National Protection War and the Intellectual Foundations of Chinese Warlordism*, „Modern China” 49, 2023, nr 6, s. 679–708.
- Cameron M.E., *The Reform Movement in China, 1898–1912*, London 1931.
- Cao Shuji 曹树基, Wang Yushang 王玉尚, *Taiping Tianguo zhanzheng dui Zhejiang renkou de yinxiang* 太平天国战争对浙江人口的影响 [Wpływ wojny Niebiańskiego Państwa Najwyższego Pokoju na populację Zhejiangu], „Fudan Xuebao (Shehui Kexue Ban)” 复旦学报 (社会科学版) [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Fudan (Nauki Społeczne)], 2000, nr 5, s. 33–44.
- Cao Yabo 曹亚伯, *Wuchang geming zhen shi* 武昌革命真史 [Prawdziwa historia rewolucji w Wuchangu], t. 1–3, Shanghai 1930.
- Cao Yin 曹寅, *The Yunnan–Burma railway, 1860s–1940s: Imagining, planning and rejecting a railway that was never built*, „Journal of Southeast Asian Studies” 54, 2023, nr 2, s. 298–315.
- Chan Lau Kit-ching [Chen Liu Jizhen 陳劉潔貞], *Li Hung-chang and the Boxer Uprising*, „Monumenta Serica” 32, 1976, nr 1, s. 55–84.
- Chang A., *Reappraising Zhang Zhidong: Forgotten Continuities During China's Self-Strengthening, 1884–1901*, „Journal of Chinese Military History” 6, 2017, nr 2, s. 157–192.
- Chang Chihyun [Zhang Zhiyun 張志雲], *Government, Imperialism and Nationalism in China. The Maritime Customs Service and its Chinese Staff*, London-New York 2013.
- Chang Jung [Zhang Rong 张戎], *Cesarzowa wdowa Cixi: konkubina, która stworzyła współczesne Chiny*, przeł. A. Gralak, Kraków 2015.
- Charlton L., *Prologue to the Chinese Revolution: The Transformation of Ideas and Institutions in Hunan Province, 1891–1907*, Cambridge Mass. 1976.
- Chen Cungong 陳存恭, *Zhang Zhidong zai Shanxi, 1882–1884* 張之洞在山西, 1882–1884 [Zhang Zhidong w Shanxi, 1882–1884], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Historii Nowożytnej Akademii Sinica] 17, 1988, nr 2, s. 1–33.
- Ch'en J. [Chen Zhirang 陳志讓], *A Footnote on the Chinese Army in 1911–12*, „T'oung Pao, Second Series” 48, 1960, nr 4/5, s. 425–446.
- Ch'en J. [Chen Zhirang 陳志讓], *Yuan Shih-k'ai, 1859–1916. Brutus Assumes the Purple*, London 1961.
- Ch'en J. [Chen Zhirang 陳志讓], *Yuan Shikai*, wyd. 2, Stanford 1972.
- Chen Zaizheng 陳在正, *Mudan she shijian suo yingqi zhi Zhong Ri jiaoshe jiqi shanhou* 牡丹社事件所引起之中日交涉及其善後 [Chińsko-japońskie negocjacje w wyniku incydentu plemienia Mudan oraz działania w ich następstwie], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Historii Nowożytnej Akademii Sinica], 22, 1993, nr 2, s. 29–59.

- China and the Far East*, red. G.H. Blakeslee, New York 1910.
- China: How the Empire Fell*, red. J.W. Esherick, Wei Chuxiong 魏楚雄, London 2013.
- China in Revolution: The First Phase, 1900–1913*, red. M.C. Wright, New Haven 1969.
- China's Republican Revolution*, red. Etō Shinkichi 衛藤藩吉, H.Z. Schiffrin, Tōkyō 1994.
- Chinese and Indian Warfare – From the Classical Age to 1870*, red. R. Kaushik, P. Lorge, London 2014.
- Chiny i Azja Wschodnia. Dziedzictwo w obliczu przemian. Profesor Krzysztof Gawlikowski in memoriam*, red. K. Golik, M. Tomczak, Warszawa 2021.
- Chu S. [Zhu Changling 朱昌陵], *Reformer in Modern China. Chang Chien, 1853–1926*, London-New York 1965.
- Cieciura W., *Muzułmanie chińscy: historia, religia, tożsamość*, Warszawa 2014.
- Cities of Jiangnan in Late Imperial China*, red. L.C. Johnson, Albany 1993.
- Cohen P.A., *Discovering History in China: American Historical Writing on the Recent Chinese Past*, New York 1984.
- Cohen P.A., *History in Three Keys: the Boxers as Event, Experience, and Myth*, New York 1996.
- Cohen P.A., *China Unbound: Evolving Perspectives on the Chinese Past*, Ann Arbor 2014.
- Crossley P.K., *Orphan Warriors. Three Manchu Generations and the End of the Qing World*, Princeton 1990.
- Crossley P.K., *The Wobbling Pivot, China Since 1800: an Interpretive History*, Chichester 2010.
- Crozier R.C., *Antecedents of the Burma Road: British Plans for a Burma-China Railway in the Nineteenth Century*, "Journal of Southeast Asian History" 3, 1962, nr 2, s. 1–18.
- Cui Zhiqing 崔之清, *Taiping Tianguo zhanzheng quanshi 太平天国战争全史* [Kompletne dzieje wojny Niebiańskiego Państwa Najwyższego Pokoju], t. 1–4, Nanjing 2002.
- Des Forges S.V., *Hsi-liang and the Chinese National Revolution*, New Haven 1973.
- Drea E.J. *Cesarska Armia Japonii 1853–1945*, przeł. T. Tesznar, Kraków 2012.
- Dreyer E.L., *China at War 1901–1949*, London, 1995.
- Duus P., *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea*, Berkeley-London 1995.
- Elleman B.A., *Modern Chinese Warfare 1795–1989*, London, 2001.
- Elliott M.C., *The Manchu Way. The Eight Banners and Ethnic Identity in the Late Imperial China*, Stanford Cal. 2001.
- Esherick J.W., *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei*, Berkeley 1976.
- Esherick J.W., *The Origins of the Boxer Uprising*, Berkeley 1987.
- Ewing T.E., *Ch'ing Policies in Outer Mongolia 1900–1911*, "Modern Asian Studies" 14, 1980, nr 1, s. 145–157.
- Fairbank J.K., *Historia Chin: nowe spojrzenie*, przeł. T. Lechowska, Z. Słupski, Gdańsk 1996.
- Fairbank J.K., Reischauer E.O., *East Asia. The Modern Transformation*, Boston 1960.
- Fan Baichuan 樊百川, *Huai jun shi 淮军史* [Dzieje Armii Anhui], Chengdu 1994.
- Farquhar J.B., Hevia J., *Culture and Postwar American Historiography on China*, "Positions: East Asia Cultures Critique" 1, 1993, nr 2, s. 486–525.
- Feng Jianyong 冯建勇, *Xinbai geming yu jindai Zhongguo bianjiang zhengzhi bianqian yanjiu 辛亥革命与近代中国边疆政治变迁研究* [Studia nad rewolucją xinbai oraz przemianami politycznymi na pograniczach nowożytnych Chin], Ha'erbin 2011.
- Feng Zhaoji 冯兆基 [Fung E. S. K.], *Junshi jindaibua yu Zhongguo geming 军事近代化与中国革命* [Modernizacja wojskowa a rewolucja chińska], przeł. Guo Taifeng 郭太风, Shanghai 1994.
- Feuerwerker A., *China's Early Industrialization. Sheng Hsuan-huai (1844–1916)*, Cambridge Mass. 1958.

- Fung A., *Testing the Self-Strengthening: The Chinese Army in the Sino-Japanese War of 1894–1895*, "Modern Asian Studies" 30, 1996, nr 4, Special Issue: War in Modern China, s. 1007–1031.
- Fung E.S.K. [Feng Zhaoji 馮兆基], *The Military Dimension of the Chinese Revolution: The New Army and its Role in the Revolution of 1911*, Vancouver, 1980.
- Furuya Keiji 古屋奎二, *Chiang Kai-shek, His Life and Times*, przeł. Chang Chun-ming [Zhang Junming 張俊明], New York 1981.
- Gawlikowski K., *Chiny wobec Europy: reformy wojskowe XIX wieku*, Wrocław 1979.
- Ge Zhaoguang 葛兆光, *Zhai zi Zhongguo: chongjian youguan „Zhongguo” de lishi lunshu* 宅兹中国: 重建有关「中国」的历史论述 [Tu w Chinach mój dom: rekonstrukcja dotyczących „Chin” narracji historycznych], Beijing 2011.
- Gillin D.G., *Warlord: Yen Hsi-Shan in Shansi Province, 1911–1949*, Princeton 1967.
- Goldstein M.C., *A History of Modern Tibet*, t. 1, 1913–1951: *The Demise of the Lamaist State*, Berkeley-London 1989.
- Góralczyk B., *Sun Yat-sen. Misjonarz rewolucji*, Warszawa 2013.
- He Juefei 贺觉非, Feng Tianyu 冯天瑜, *Xinhai Wuchang shouyi shi* 辛亥武昌首义史 [Historia pierwszego powstania w roku *xinhai*], Wuchang 2006.
- Hou Yijie 侯宜傑, *Shenquan: Yibetuan de zhen mianmu* 神拳: 義和團的真面目 [Uduchowione pięści: prawdziwe oblicze Milicji Zjednoczonych w Powinności], Taipei 2010.
- Hou Yijie 侯宜傑, *Yuan Shikai yisheng* 袁世凯一生 [Życie Yuan Shikaila], wyd. 2, Zhengzhou 1984.
- Hou Yijie 侯宜傑, *Yuan Shikai quanzhuan* 袁世凯全传 [Pełna biografia Yuan Shikaila], Beijing 2003.
- Hsieh Winston [Xie Wensun 謝文孫], *Chinese Historiography on the Revolution of 1911: a Critical Survey and a Selected Bibliography*, Stanford 1975.
- Hsü I.C.Y. [Xu Zhongyue 徐中約], *The Great Policy Debate in China, 1874: Maritime Defense vs. Frontier Defense*, "Harvard Journal of Asiatic Studies" 25, 1954, nr 1, s. 212–228.
- Hsüeh Chün-tu [Xue Jundu 薛君度], *Huang Hsing and the Chinese Revolution*, Stanford 1961.
- Hu Mengying 胡梦颖, He Fei 赫飞, *Qingmo Zhejiang wubei xuetang pingqing Riben junshi jiaoxi zhi ruogan wenti tantao* 清末浙江武备学堂聘请日本军事教习之若干问题探讨 [Analiza wybranych zagadnień dotyczących japońskich instruktorów wojskowych zatrudnionych w przygotowawczej szkole wojskowej (prowincji) Zhejiang w końcowym okresie dynastii Qing], „Zhejiang Shifan Daxue Xuebao” 浙江师范大学学报 [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Pedagogicznego w Zhejiangu] 46, 2021, nr 2, s. 94–101.
- Jager S.M., *The Other Great Game. The Opening of Korea and the Birth of Modern East Asia*, Cambridge Mass.-London 2023.
- Jaundrill D.C., *Samurai to Soldier: Remaking Military Service in Nineteenth-century Japan*, Ithaca-London 2016.
- Jiang Kefu 蒋克夫, *Minguo junshi shilüe* 民国军事史略 [Zarys historii wojskowej okresu republikańskiego], t. 1–2, Beijing 1987.
- Jiang Kefu 蒋克夫, *Minguo junshi shi* 民国军事史 [Wojskowa historia okresu republikańskiego], t. 1, Chongqing 2009.
- Jiang Weiguo 蒋緯國, *Guomin geming zhanshi* 國民革命戰史 [Wojenna historia rewolucji narodowej], t. 1–2, Taipei 1981.
- Jiang Zhongzheng xiansheng nianpu changbian 蔣中正先生年譜長編 [Wstępna wersja biografii chronologicznej pana Jiang Zhongzhenga (Czang Kaj-szeka)], t. 1–12, red. Lü Fangshang 呂芳上, Taipei 2015.
- Jin Chongji 金冲及, Hu Shengwu 胡绳武, *Xinhai geming shigao* 辛亥革命史稿 [Wstępna wersja historii rewolucji *xinhai*], t. 1–4, Shanghai 1985.
- Jindai Zhongguo yu shijie — Di'er jie jindai Zhongguo yu shijie xueshu taolunhui lunwenji 近代中国与世界——第二届近代中国与世界学术讨论会论文集 [Nowożyty-

- ne Chiny a świat — zbiór studiów z drugiej edycji konferencji pt. Nowożytne Chiny a świat], t. 1–3, red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中国社会科学院近代史研究所, Beijing 2005.
- Jowett P.S., *China's Wars: Rousing the Dragon 1894–1949*, Oxford 2013.
- Kennedy T.L., *The Coming of the War at the Kiangnan Arsenal, 1885–1895*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 7, 1978, nr 1, 659–682.
- Kennedy T.L., *The Establishment of Modern Military Industry in China, 1860–1868*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 4, 1974, nr 1, s. 779–823.
- Kennedy T.L., *Kiangnan Arsenal in the Era of Reform 1895–1911*, „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 3, 1972, nr 1, s. 269–346.
- Kent P.H.B., *The Passing of the Manchus*, London 1912.
- Kim Key-Hiuk [Gim Gihyeong 金基赫], *The Last Phase of the East Asian World Order, 1860–1882*, Berkeley-London 1980.
- Köll E., *Railroads and the Transformation of China*, Cambridge, Mass. 2019.
- Kuhn P., *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China, Militarization and Social Structure, 1796–1864*, Cambridge 1970.
- Kwong L. [Kuang Zhaojiang 鄺兆江], *A Mosaic of the Hundred Days: Personality, Politics, and Ideas of 1898*, Cambridge, Mass. 1984.
- Lai Xinxia 来新夏, *Beiyang junfa shi* 北洋军阀史 [Historia warlordów Północnego Oceanu], Shanghai 2011.
- Lee En-han [Li Enhan 李恩涵], *China's Response to Foreign Investment in Her Mining Industry (1902–1911)*, „The Journal of Asian Studies” 28, 1968, nr 1, s. 55–76.
- Lee En-han [Li Enhan 李恩涵], *China's Quest for Railway Autonomy, 1904–1911: A Study of the Chinese Railway-rights Recovery Movement*, Singapore 1977.
- Leibo S.A., *Transferring Technology to China. Prosper Giquel and the Self-strengthening Movement*, Berkeley 1985.
- Li Guoqi 李國祁, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Min, Zhe, Tai diqu, 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 閩浙台地區, 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: obszar Fujianu, Zhejiangu i Tajwanu, 1860–1916], Taipei 1985.
- Li Huaiyin 李怀印, *Reinventing Modern China: Imagination and Authenticity in Chinese Historical Writing*, Honolulu 2013.
- Li Renkai 黎仁凯, Liu Zhiqiang 刘志强, Zhang Junheng 张均衡, *Zhang Zhidong mufu* 张之洞幕府 [Prywatny sekretariat Zhang Zhidonga], Beijing 2005.
- Li Xizhu 李细珠, *Qingmo minjian yulun yu guanfu zuowei zhi hudong guanxi – yi Zhang Zengyang yu Qiu Jin an wei li* 清末民间舆论与官府作为之互动关系——以张曾敫与秋瑾案为例 [Wzajemne oddziaływanie opinii publicznej i działań władz w schyłkowym okresie dynastii Qing – studium przypadku Zhang Zengyanga i sprawy Qiu Jin] „Jindai Shi Yanjiu” 近代史研究 [Studia z Dziejów Nowożytnych] 2004, nr 2, s. 1–44.
- Li Xizhu 李细珠, *Zhang Zhidong yu Qingmo xinzheng yanjiu* 张之洞与清末新政研究 [Studia nad Zhang Zhidongiem i Nową Administracją w końcowym okresie dynastii Qing], Shanghai 2003.
- Li Zongyi 李宗一, *Yuan Shikai zhuan* 袁世凯传 [Biografia Yuan Shikaila], Beijing 1980.
- Lin Dezheng 林德政, *Liu Ri shiguan xuexiao xuesheng yu Tongmenghui* 留日士官學校學生與同盟會 [Chińscy stypendyści w Japonii studiujący w Szkole Oficerskiej Sił Lądowych a Liga Związkowa], „Guoli Chenggong Daxue Lishi Xuebao” 國立成功大學歷史學報 [Historyczne Czasopismo Naukowe Państwowego Uniwersytetu Cheng-gong] 13, 1987, s. 377–411.

- Lin Mingde 林明德, *Yuan Shikai yu Chaoxian* 袁世凱與朝鮮 [Yuan Shikai a Korea], Taipei 1970.
- Lin Yutang 林語堂, *My Country and My People*, London 1936.
- Liu Fenghan 劉鳳翰, *Wan Qing xinjun bianlian ji zhibui jigou de zuzhi yu bianqian* 晚清新軍編練及指揮機構組織與變遷 [Formowanie Nowej Armii oraz powstanie i przemiany w kierowniczych instytucjach schyłkowego okresu dynastii Qing], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindaishi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 9, 1980, nr 1, s. 201–253.
- Liu Fenghan 劉鳳翰, *Xinjian Lujun* 新建陸軍 [Nowo Utworzona Armia], Taipei 1967.
- Liu Fenghan 劉鳳翰, *Wuwei Jun* 武衛軍 [Armia Gwardyjska], Taipei 1978.
- Liu Yue 劉悅, Zhang Chang 張暢, *Li Hongzhang de yang guwen: Decuilin yu Hannagen* 李鴻章的洋顧問: 德羅琳與漢納根 [Zagraniczni doradcy Li Hongzhang: Detring i Hanneken], Xinbei 2022.
- Liu Zenghe 劉增合, *Yapian shuishou yu Qingmo xinzheng* 鴉片稅收與清末新政 [Przychody z podatków opiumowych a Nowa Administracja w końcowym okresie dynastii Qing], Beijing 2005.
- Lone S., *Japan's First Modern War: Army and Society in the Conflict with China, 1894–95*, Basingstoke 1994.
- Luo Ergang 羅爾綱, *Luyingbing zhi* 綠營兵志 [Traktat o Wojsku Zielonej Flagi], Beijing 1984.
- Luo Ergang 羅爾綱, *Qingji bing wei jiang you de qi yuan* 清季兵為將有的起源 [Narodzinie wojsk prywatnych w schyłkowym okresie dynastii Qing], „Zhongguo Shehui Jingji Shi Jikan” 中國社會經濟史集刊 [Zebrane Zeszyty z Dziejów Społecznych i Ekonomicznych Chin] 5, 1937, nr 2, s. 235–250.
- Luo Ergang 羅爾綱, *Wan Qing bing zhi* 晚清兵志 [Traktat o wojsku późnego okresu dynastii Qing], t. 1–6, Beijing 1997.
- Luo Ergang 羅爾綱, *Xiang jun xin zhi* 湘軍新志 [Nowy traktat o Armii Hunanu], Changsha 1938.
- Ma Ping'an 馬平安, *Qingmo bianju zhong de Yuan Shikai jituan* 清末變局中的袁世凱集團 [Grupa Yuan Shikaa podczas burzliwych wydarzeń końcowego okresu dynastii Qing], Fuzhou 2016.
- MacKenzie F.A., *The Unveiled East*, New York 1907.
- MacKinnon S.R., *Power and Politics in Late Imperial China: Yuan Shikai in Beijing and Tianjin, 1901–1908*, Berkeley, 1980.
- Mao Haijian 茅海建, *Tianchao de bengkuai: yapian zhanzheng zai yanjiu* 天朝的崩潰: 鴉片戰爭在研究 [Upadek Niebiańskiego Imperium: ponowne rozpatrzenie wojny opiumowej], wyd. 2, Beijing 2005.
- Martin W.A.P., *The Awakening of China*, New York 1910.
- McCord E.A., *Power of the Gun: The Emergence of the Modern Chinese Warlordism*, Berkeley, 1993.
- Meyer-Fong T.S., *What Remains. Coming to Terms with Civil War in 19th Century China*, Stanford 2013.
- Mi Rucheng 宓汝成, *Diguo zhuyi yu Zhongguo tielu* 帝國主義與中國鐵路 [Imperializm a chińskie koleje], Beijing 2007.
- „Minjian Bu Laoren” 《民間不老人》[Xue Minjian 薛民見], *Li Yuanhong nianpu ziliao* 黎元洪年譜資料 [Materiały do biografii chronologicznej Li Yuanhonga], Shanghai 1961.
- Modai huangshu Zaitao chenfu lu* 末代皇叔載濤沉浮錄 [Zapis zmiennych kolei życia Zaitao, wuja ostatniego cesarza], red. Zheng Huaiyi 鄭懷義, Zhang Jianshe 張建設, Beijing 1989.
- Nathan A.J., *Peking Politics 1918–1923. Factionalism and Failure of Constitutionalism*, Berkeley 1976.

- Nield R., *China's Foreign Places. The Foreign Presence in China in the Treaty Port Era, 1840–1943*, Hong Kong 2015.
- Novotný L., *Great Britain, Germany, and the Selected Railway Problems in China, 1907–1908*, „Prague Papers on the History of International Relations” 2014, nr 2, s. 85–111.
- Nowikiewicz M., „Niemile przebudzenie” — *Wielka Brytania wobec chińskiego ruchu na rzecz odzyskania praw do kolei (1905–1911)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 77, 2022, nr 3, s. 7–34.
- Nowikiewicz M., *Nowa Administracja na rubieży cesarstwa – reformy wojskowe w chińskiej prowincji Yunnan w latach 1901–1911*, „Dzieje Najnowsze” 54, 2022, nr 2, s. 5–25.
- Nowikiewicz M., *Przemiany w wojskowości chińskiej na przełomie XIX i XX w. — zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 75, 2020, nr 3, s. 87–121.
- Nowożytna Historia Chin*, red. R. Sławiński, Kraków 2005.
- Olender P., *Wojna japońsko-chińska na morzu*, Warszawa 1997.
- Onon U., Pritchatt D., *Asia's First Modern Revolution. Mongolia Proclaims Its Independence in 1911*, Leiden-New York 1989.
- Otte T.G., *China Question. Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905*, Oxford 2007.
- Paine S.C., *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy*, New York 2003.
- Pajor J., *Chiny w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1911–1918*, Łódź 2019.
- Pałasz-Eutkowska E., *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii*, Warszawa 2012.
- Pan Chong 潘崇, *Xiliang yu Qingmo Yunnan xinjun bianlian* 锡良与清末云南新军编练 [Xiliang a formowanie Nowej Armii w Yunnanie w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi Yanjiu” 军事历史研究 [Studia z Historii Wojskowości] 30, 2016, nr 3, s. 69–82.
- Pantsov A.V., *Victorious in Defeat: The Life and Times of Chiang Kai-shek, China, 1887–1975*, London-New Haven 2023.
- Pawłowski J., *Przeszłość w ideologii Komunistycznej Partii Chin. Wpływ tradycyjnej filozofii chińskiej na ideologię partii*, Warszawa 2013.
- Peng Hechao 彭賀超, *Qingmo xinzheng yisbi difang dufu bianlian xinjun yanjiu* 清末新政伊始地方督撫編練新軍研究 [Studia nad szkoleniem Nowej Armii przez lokalnych gubernatorów u progu Nowej Administracji, w końcowym okresie dynastii Qing], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindaishi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 2016, nr 91, s. 47–97.
- Peng Hechao 彭賀超, *Xin jun huicao: Zhongguo jindaibua junyan xingtai yanjiu* 新军会操. 中国近代化军演早期形态研究 [Manewry Nowej Armii: studium wczesnych form ćwiczeń wojskowych w toku modernizacji Chin], Beijing 2018.
- Perspectives on a Changing China: Essays in Honour of Professor C. Martin Wilbur on the Occasion of His Retirement*, red. J. Fogel, W. Rowe, Folkestone 1979.
- Polit J., *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945*, Kraków 2015.
- Polit J., *Odwrot znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*, Kraków 1999.
- Polit J., *Pod Wiatr: Czang Kaj-szek, 1887–1975*, Kraków 2008.
- Polit J., *Polityka zagraniczna Republiki Chińskiej 1911–1949*, Kraków 2023.
- Polit J., *Pożegnanie z lotrem? Yuan Shikai w świetle nowych badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2020, nr 147, s. 505–527.
- Polit J., *Smutny kontynent. Epizody i sylwetki z dziejów Azji Wschodniej w XX w.*, Kraków 2021.
- Polit J., *Spór o chińską rewolucję xinbai (1911–1912) w zachodniej historiografii*, „Kwartalnik Historyczny” 129, 2022, nr 1, s. 81–116.

- Pong D. [Pang Baiteng 龐百騰], *Shen Pao-chen and China's Modernization in the Nineteenth Century*, Cambridge 1994.
- Porter J., *Tseng Kuo-fan's Private Bureaucracy*, Berkeley 1972.
- Porter P., *Military Orientalism? British Observers of the Japanese Way of War, 1904–1910*, "War and Society" 26, 2007, nr 1, s. 1–25.
- Powell R.L., *The Rise of the Chinese Military Power, 1895–1912*, Princeton 1955.
- Qi Qizhang 戚其章, *Jiawu zhanzheng shi* 甲午战争史 [Historia wojny (roku) jiauwu], Beijing 1990.
- Qingji ziqiang yundong yantaohui lunwenji 清季自強運動研討會論文集 [Zbiór materiałów z konferencji poświęconej ruchowi samoumacniania w schyłkowym okresie dynastii Qing], red. Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中央研究院近代史研究所, t. 1–2, Taipei 1988.
- Rankin M.B., *Early Chinese Revolutionaries: Radical Intellectuals in Shanghai and Chekiang, 1902–1911*, Cambridge, Mass. 1971.
- Rankin M.B., *Elite Activism and Political Transformation in China: Zhejiang Province, 1865–1911*, Stanford 1986.
- Rawlison J.L., *China's Struggle for Naval Development, 1839–1895*, Cambridge, Mass. 1967.
- Rawski E., *Education and Popular Literacy in Ch'ing China*, Ann Arbor 1979.
- Reynolds D., *China, 1898–1912: The Xinhai Revolution and Japan*, Cambridge, Mass. 1993.
- Rhoads E.J., *China's Republican Revolution: the Case of Kwangtung, 1895–1913*, Cambridge 1975.
- Rhoads E.J., *Manchus & Han: Ethnic Relations and Political Power in late Qing and Early Republican China, 1861–1928*, Seattle 2000.
- Rhoads E.J., *Stepping Forth into the World: The Chinese Educational Mission to the United States, 1872–81*, Hong Kong 2011.
- Rodziński W., *Historia Chin*, wyd. 2, Wrocław 1992.
- Rojek W., *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, Kraków 1990.
- Rosenbaum A.L., *Gentry Power and the Changsha Rice Riot of 1910*, "The Journal of Asian Studies" 34, 1975, nr 3, s. 689–715.
- Rousseau J.F., *An Imperial Railway Failure: The Indochina—Yunnan Railway, 1898–1941*, "Journal of Transport History" 35, 2014, nr 1, s. 1–17.
- Rowe W.T., *China's Last Empire: The Great Qing*, London 2009.
- The Russo-Japanese War in Global Perspective*, t. 1–2, red. D. Wolff, S.G. Marks, B.W. Manning, D. Schimmelpenninck van der Oye, J.W. Steinberg, Yokote Shinji 横手慎二, Boston-Leiden 2005.
- Sacca J.W., *Like Strangers in a Foreign Land: Chinese Officers Prepared at American Military Colleges, 1904–37*, "The Journal of Military History" 70, 2006, nr 3, s. 703–742.
- Schiffman H. Z., *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*, Berkeley 1968.
- Schillinger N., *The Body and Military Masculinity in Late Qing and Early Republican China: The Art of Governing Soldiers*, Lanham 2016.
- Schimmelpenninck van der Oye D., *Russia's Ambivalent Response to the Boxers*, [w:] «Cahiers du Monde Russe» 42, 2000, nr 1, s. 57–78.
- Schrecker J.E., *Imperialism and Chinese Nationalism. Germany in Shantung*, Cambridge, Mass. 1971.
- Sha E qin Hua shi* 沙俄侵华史 [Historia agresji carskiej Rosji w Chinach], t. 1–4, red. Zhongguo Shehui Kexueyuan Jindai Shi Yanjiusuo 中国社会科学院近代史研究所, wyd. 2, Beijing 2007.
- Shan Patrick Fuliang [Shan Fuliang 单富良], *Yuan Shikai: a Reappraisal*, Vancouver 2018.

- Shen Ji 沈寂, *Xinbai geming shiqi de Yuewanghui* 辛亥革命时期的岳王会 [Stowarzyszenie Króla Yue (Yue Feia) w okresie rewolucji *xinbai*], „Lishi Yanjiu” 历史研究 [Studia Historyczne] 1979, nr 10, s. 37–45.
- Shen Jian 沈鑒, *Xinbai geming qianxi woguo zhi lujun jiqi junfei* 辛亥革命前夕我國之陸軍及其軍費 [Siły lądowe naszego kraju przed wybuchem rewolucji *xinbai* i ich wydatki wojskowe], „Shehui Kexue” 社會科學 [Nauki Społeczne] 2, 1937, nr 1, s. 343–408.
- Shen Yunlong 沈雲龍, *Li Yuanhong pingzhuan* 黎元洪評傳 [Krytyczna biografia Li Yuanhonga], Taipei 1963.
- Sheridan J., *Chinese Warlord: The Career of Feng Yü-hsiang*, Stanford 1966.
- Shi Duqiao 施渡桥, *Wan Qing junshi biange yanjiu* 晚清军事变革研究 [Studia nad przemianami wojskowymi w końcowym okresie panowania dynastii Qing], Beijing 2003.
- Shi Duqiao 施渡桥, *Xifang bingshu de yijie yu wan Qing junshi xiandaihua* 西方兵书的译介与晚清军事现代化 [Tłumaczenia i introdukcja zachodnich traktatów wojskowych a modernizacja armii w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi” 军事历史 [Dzieje Wojskowe] 1996, nr 3, s. 46–49.
- Shi Quansheng 史全生, *Zhongguo jindai junshi jiaoyu shi* 中国近代军事教育史 [Historia chińskiej nowożytnej edukacji wojskowej], Nanjing 1996.
- Sichuan sheng zhi: junshi zhi* 四川省志: 军事志 [Kronika prowincji Sichuan: kronika wojskowa], red. Sichuan Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiyuanhui 四川省地方志编纂委员会, Chengdu 1999.
- Smedley A., *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh*, New York 1956.
- Smith R.J., *Foreign-Training and China's Self-Strengthening: The Case of Feng-huang-shan, 1864–1873*, „Modern Asian Studies” 10, 1976, nr 2, s. 195–223.
- Smith R.J., *Reflections on the Comparative Study of Modernization in China and Japan: Military Aspects*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 16, 1976, s. 12–24.
- Smith R.J., *The Employment of Foreign Military Talent: Chinese Tradition and Late Ch'ing Practice*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 15, 1975, s. 113–138.
- Smith R.J., *The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture*, Lanham 2015.
- Smith R.J., *The Reform of Military Education in Late Ch'ing China, 1842–1895*, „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 18, 1978, s. 15–40.
- Spector S., *Li Hung-chang and the Huai Army a Study in Nineteenth Century Chinese Regionalism*, Seattle 1964.
- Spence J.D., *The Search for Modern China*, New York-London 2013.
- Spiers E., *The Late Victorian Army 1868–1902*, Manchester 1992.
- Su Yunfeng 蘇雲峰, *Zhongguo xiandaihua de quyue yanjiu: Hubei sheng 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 湖北省 1860–1916 [Regionalne badania nad modernizacją Chin: prowincja Hubei 1860–1916], Taipei 1987.
- Sutton D.S., *Provincial Militarism and the Chinese Republic: The Yunnan Army, 1905–25*, Ann Arbor 1980.
- Tackett N., *The Origins of the Chinese Nation. Song China and the Forging of an East Asian Order*, Cambridge 2017.
- Tan Jiaqi 譚家齊, *Qingmo haijun zhongchen Tan Xueheng (1871–1919) shengping kaolun* 清末海軍重臣譚學衡 (1871–1919) 生平考論 [Studium nad życiem czołowego oficjela marynarki wojennej w końcowym okresie dynastii Qing Tan Xuehenga (1871–1919)], „Zhongguo Wenhua Yanjiusuo Xuebao” 中國文化研究所學報 [Czasopismo Akademickie Instytutu Badań nad Kulturą Chin] 2017, nr 69, s. 123–154.
- Taylor J., *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China*, Cambridge, Mass. 2009.
- The Cambridge History of China*, t. 7, *The Ming Dynasty, 1368–1644, Part 1*, red. J.K. Fairbank, D. Twitchett, Cambridge 1998.

- The Cambridge History of China*, t. 10, *Late Ch'ing 1800–1911, Part 1*, red. J.K. Fairbank, Cambridge 1978.
- The Cambridge History of China*, t. 11, *Late Ch'ing, 1800–1912, Part 2*, red. D. Twitchett, J.K. Fairbank, Cambridge 1980.
- The Cambridge History of Japan*, t. 5, *The Nineteenth Century*, red. M.B. Jansen, Cambridge 2008.
- The Japanese Informal Empire in China, 1895–1937*, red. P. Duus, R.H. Myers, M.R. Peattie, Princeton 1989.
- Tianjin shizhi congkan* 天津史志丛刊 [Seria annałów historycznych Tianjinu], t. 2, red. Zongguo Renmin Zhengzhi Xieshang Huiyi Tianjin Shi Wei Yuanhui Wenshi Ziliao Yanjiu Wei Yuanhui 中国人民政治协商会议天津市委员会文史资料研究委员会, Tianjin 1987.
- Tobe Ryōichi 戸部良一, *Riben lujun shi* 日本陆军史 [Dzieje Sił Lądowych Japonii], przeł. Wei Heping 韦和平, Sun Weizhen 孙维珍, Beijing 2016.
- Tocqueville A. de, *Dawny ustrój i rewolucja*, przeł. J.T. Gross, Warszawa 2005.
- Uhalley S., *The Taipings at Ningpo: the Significance of a Forgotten Event* „Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society” 11, 1972, s. 17–32.
- Van de Ven H., *Breaking with the Past. The Maritime Customs and the Global Origins of Modernity in China*, New York 2014.
- “Vladimir” [Volpicelli Z.], *The China-Japan War Compiled from Japanese, Chinese and Foreign Sources*, London 1896.
- Wang Dong 王栋, *The Discourse of Unequal Treaties in Modern China*, „Pacific Affairs” 76, 2003, nr 3, s. 399–425.
- Wang Ermin 王爾敏, *Huai jun zhi* 淮軍志 [Traktat o Armii Anhui], Taipei 1967.
- Wang Ermin 王爾敏, *Qingji bingongye de xingqi* 清季兵工業的興起 [Narodziny przemysłu zbrojeniowego w okresie dynastii Qing], Taipei 1963.
- Wang Ermin 王爾敏, *Qingji junshi shi lunji* 清季軍事史論集 [Zebrane eseje o dziejach wojskowych schyłkowego okresu dynastii Qing], Guilin 2008.
- Wang Jiajian 王家儉, *Lüshun jian gang shimo (1880–1890)* 旅順建港始末 (1880–1890) [Kompletna historia budowy portu w Lüshun (1880–1890)], „Zhongyang Yanjiuyuan Jindai Shi Yanjiusuo Jikan” 中央研究院近代史研究所集刊 [Zebrane Zeszyty Instytutu Badań nad Historią Nowożytną Akademii Sinica] 5, 1976, nr 1, s. 223–262.
- Wang Jianhua 王建华, *Banshi xiongtu: wan Qing junshi jiaoyu xiandaihua de lishi jincheng* 半世雄图: 晚清军事教育现代化的历史进程 [Półwiecze ambitnych planów: historyczny proces modernizacji edukacji wojskowej w końcowym okresie dynastii Qing], Nanjing 2004.
- Wang Shuhuai 王樹槐, *Xian Tong Yunnan buimin bianluan* 咸同雲南回民變亂 [Muzułmańska zawierucha w Yunnanie podczas panowania Xianfenga i Tongzhi], Taipei 1968.
- Wang Shuhuai 王樹槐, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Jiangsu sheng (1860–1916)* 中國現代化的區域研究: 江蘇省 (1860–1916) [Regionalne studia nad modernizacją Chin: prowincja Jiangsu (1860–1916)], Taipei 1984.
- Wang Wangxiang 王旺祥, Zhang Wenya 张文亚, *Qingmo Yili xinjun ru Yi gaikuang* 清末伊犁新军入伊犁概况 [Podstawowe fakty o wkroczeniu Nowej Armii do Yili w końcowym okresie dynastii Qing], w: „Yili Shifan Xueyuan Xuebao” 伊犁师范学院学报 [Czasopismo Akademickie Instytutu Pedagogicznego Yili], 32, 2013, nr 4, s. 56–60.
- Wang Zhiguo 汪志国, *Zhou Fu yu wan Qing shehui* 周馥与晚清社会 [Zhou Fu a społeczeństwo późnej dynastii Qing], Hefei 2004.
- Weber E., *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Stanford 1976.
- Wen Gongzhi 文公直, *Zuijin sanshi nian Zhongguo junshi shi* 最近三十年中國軍事史 [Wojskowa historia Chin na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat], t. 1–2, wyd 2, Taipei 1962.

- Woolf S., *Napoleon's Integration of Europe*, London-New York 1991.
- Worthing P.M., *General He Yingqin: the Rise and Fall of Nationalist China*, Cambridge 2016.
- Wou O.Y.K. [Wu Yingrui 吳應銳], *Militarism in Modern China: The Career of Wu P'ei-fu, 1916-39*, Dawson 1978.
- Wright M.C., *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-Chih Restoration, 1862-1874*, Stanford 1957.
- Wu Dade 吴达德, *Qingmo Yunnan xinjun bianlian yu junshi jiaoyu* 清末云南新军编练与军事教育 [Formowanie Nowej Armii i edukacji wojskowej w Yunnanie w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Junshi Lishi Yanjiu” 军事历史研究 [Badania nad historią wojskowości] 2000, nr 3, s. 95-103.
- Wu Jianjie 吴剑杰, *Zhang Zhidong nianpu changbian* 张之洞年谱长编 [Wstępna wersja biografii chronologicznej Zhang Zhidonga], Shanghai 2009.
- Wu Zhaoqing 吴兆清, *Qingmo Jinweijun* 清末禁卫军 [Gwardia Pałacowa w końcowym okresie panowania dynastii Qing], „Gugong Bowuyuan Yuankan” 故宫博物院院刊 [Biuletyn Muzeum Pałacowego] 1985, nr 2, s. 12-23.
- Xiang Lanxin 相藍欣, *The Origins of the Boxer War. A Multinational Study*, London-New York 2003.
- Xiao Zhizhi 萧致之, Xiao Li 萧莉, *Li Yuanhong xin zhuan* 黎元洪新传 [Nowa biografia Li Yuanhonga], Wuhan 2014.
- Xie Guoxing 謝國興, *Zhongguo xiandaihua de quyu yanjiu: Anhui sheng 1860-1937* 中國現代化的區域研究: 安徽省 1860-1937 [Regionalne studia nad modernizacją Chin: prowincja Anhui 1860-1937], Taipei 1991.
- Xie Shicheng 谢世诚, *Li Hongzhang pingzhuan* 李鸿章评传 [Krytyczna biografia Li Hongzhang], Nanjing 2006.
- Xinhai geming shiqi qikan jieshao* 辛亥革命時期期刊介紹 [Wprowadzenie do periodyków okresu rewolucji xinhai], t. 1-5, red. Ding Shouhe 丁守和, Beijing 1982.
- Xinhai geming wushi zbounian jinian lunwenji* 辛亥革命五十周年紀念論文集 [Zbiór materiałów pokonferencyjnych z obchodów pięćdziesiątej rocznicy rewolucji xinhai], t. 1-2, red. Hubei Sheng Zhexue Shehui Kexue Xuehui Lianhehui 湖北省哲学社会科学学会联合会, Hankou 1962.
- Xu Chen 徐忱, *Yuan Shikai quanzhuan* 袁世凯全传 [Pełna biografia Yuan Shikaila], Beijing 2017.
- Xu Chen 徐忱, Xu Che 徐彻, *Li Yuanhong quanzhuan* 黎元洪全传 [Kompletna biografia Li Yuanhonga], Beijing 2013.
- Xu Jian 徐健, *Wan Qing guanpai liu De xuesheng yanjiu* 晚清官派留德学生研究 [Badania nad studentami na rządowych stypendiach w Niemczech w późnym okresie dynastii Qing], „Shixue Jikan” 史学集刊 [Zebrane Materiały Historyczne] 2010, nr 1, s. 70-75.
- Xue Zhiqing 薛志清, *Cong lüying dao xinjun: wan Qing Yunnan zbufang bingzhi fazhan shulun* 从绿营到新军: 晚清云南驻防兵制发展述论 [Od Zielonej Flagi do Nowej Armii: omówienie rozwoju systemu wojskowego służby garnizonowej w Yunnanie w późnym okresie panowania dynastii Qing], „Hubei Minzu Xueyuan Xuebao” 湖北民族学院学报 [Czasopismo Akademickie Uniwersytetu Narodowości Prowincji Hubei] 34, 2016, nr 5, s. 40-45.
- Yan Ruping 严如平, Zheng Zemin 郑则民, *Jiang Jieshi zhuan* 蒋介石传 [Biografia Czang Kaj-szeka], t. 1-2, Beijing 2013.
- Yan Xishan tongzhi Shanxi shishi* 阎锡山统治山西史实 [Fakty historyczne o rządach Yan Xishana w prowincji Shanxi], red. Shanxi Sheng Zhengxie Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui 山西省政协文史资料研究委员会, Taiyuan 1981.

- Yang Shiji 楊世驥, *Xinhai geming qianhou Hunan shishi* 辛亥革命前後湖南史事 [Wydarzenia historyczne od początku do końca rewolucji *xinhai* w Hunanie], Changsha 1958.
- Young E.P., *The Presidency of Yuan Shih-k'ai: Liberalism and Dictatorship in Early Republican China*, Ann Arbor 1979.
- Yunnan sheng zhi: junshi zhi 云南省志·军事志 [Kronika prowincji Yunnan: kronika wojskowa], red. Yunnan Sheng Difang Zhi Bianzuan Weiuyanhui 云南省地方志编纂委员会, Kunming 1997.
- Zachmann U. M., *China and Japan in the Late Meiji Period. China Policy and the Japanese Discourse on National Identity, 1852–1904*, New York 2009.
- Zarrow P.G., *China in a War and Revolution, 1895–1949*, London 2005.
- Zemanek B., *Tai핑owie w Poznaniu*, Kraków 2025.
- Zhang E. [Zhang Jun 張珺], *Spider Manchu: Duanfang as Networker and Spindocor of the Late Qing New Policies, 1901–1911*, praca doktorska, University of California San Diego, San Diego 2008, <http://escholarship.org/uc/item/3vq813c4> (dostęp: 10.06.2025).
- Zhang Hailin 张海林, *Duanfang yu Qingmo xinzheng* 端方与清末新政 [Duanfang a Nowa Administracja w końcowym okresie panowania dynastii Qing], Nanjing 2007.
- Zhang Hong 張紅, *Yuan Shikai and the Significance of his Troop Training at Xiaozhan, Tianjin, 1895–1899*, "The Chinese Historical Review" 26, 2019, nr 1, s. 194–214.
- Zhang Huateng 张华腾, *Beiyang jituan jueqi yanjiu, 1895–1911* 北洋集团崛起研, 1895–1911 [Badania nad powstaniem grupy Północnego Oceanu, 1895–1911], Beijing 2009.
- Zhang Huateng 张华腾, *Qingmo xinjun* 清末新军 [Nowa Armia w końcowym okresie dynastii Qing], Beijing 2019.
- Zhang Jian yu Haimen: zaoqi xiandaibua sixiang yu shijian 张謇与海门: 早期现代化思想与实践 [Zhang Jian a Haimen: myśl i praktyka wczesnej modernizacji], red. Cui Zhiqing 崔之清, Nanjing 2010.
- Zhang Jixu 張繼煦, *Zhang Wenxiang gong zhi E ji* 張文襄公治鄂記 [Opis rządów czcigodnego Zhang Wenxianga (Zhidonga) w Hubei], Wuchang 1947.
- Zhang Kaiyuan 章开沅, Lin Zengping 林增平, *Xinhai geming shi* 辛亥革命史 [Historia rewolucji *xinhai*], t. 1–3, Beijing 1980.
- Zhang Pengyuan 張鵬園, *Zhongguo xiandaibua de quyu yanjiu: Hunan sheng 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 湖南省 1860–1916 [Regionalne studia nad modernizacją Chin: prowincja Hunan 1860–1916], Taipei 1983.
- Zhang Yufa 張玉法, *Qingji de geming tuanti* 清季的革命團體 [Ugrupowania rewolucyjne w schyłkowym okresie dynastii Qing], Taipei 1975.
- Zhang Yufa 張玉法, *Zhongguo xiandaibua de quyu yanjiu: Shandong sheng 1860–1916* 中國現代化的區域研究: 山東省 1860–1916 [Regionalne studia nad modernizacją Chin: prowincja Shandong 1860–1916], Taipei 1982.
- Zhao Runsheng 趙潤生, Ma Liangkuan 馬亮寬, *Xinhai Luanzhou bingjian yu Luanzhou qiyi* 辛亥滦州兵諫与滦州起义 [Żołnierska remonstracja i powstanie w Luanzhou w (roku) *xinhai*], Tianjin 2003.
- Zhongguo jindai bingqi gongye* 中国近代兵器工业 [Nowożytny chiński przemysł zbrojeniowy], red. Lai Jinlie 来金烈, Yao Jinshan 姚金山, Beijing 1998.
- Zhongguo lidai zhanzheng shi* 中國歷代戰爭史 [Historia wojen w Chinach na przestrzeni kolejnych epok], t. 1–18, red. Sanjun Daxue 三軍大學, Taipei 1983.
- Zong Zeya 宗泽亚, *Qing Ri zhanzheng 1894–1895* 清日战争 1894–1895 [Wojna Qingów z Japonią, 1894–1895], Beijing 2014.
- Zou Lu 鄒魯, *Zhongguo Guomindang shi gao* 中國國民黨史稿 [Wstępna wersja historii Chińskiej Partii Narodowej], wyd. 2, Taipei 1965.
- Zurndorfer H.D., *China and "Modernity": The Uses of the Study of Chinese History in the Past and the Present*, "Journal of the Economic and Social History of the Orient", 40, 1997, nr 4, ss. 461–485.

Materiały o charakterze informacyjnym:

- Biographical Dictionary of Republican China*, t. 1–4, red. H. Boorman, New York 1967–1971.
- Ch'ing Documents: An Introductory Syllabus*, t. 1–2, red. J.K. Fairbank, Cambridge, Mass. 1965.
- Henan xinhai geming renwu zhuanlue* 河南辛亥革命人物传略 [Szkice biograficzne person rewolucji *xinhai* w Henanie], t. 1–2, red. Zhongguo Guomindang Geming Weiyuanhui Henan Sheng Weiyuanhui 中国国民党革命委员会河南省委员会, Zhengzhou 2012.
- Hucker C.O., *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Taipei 1985.
- Hummel A.W., *Eminent Chinese of the Ch'ing period (1644–1912)*, t. 1–2, Washington 1943.
- Jiawu Zhong Ri zhanzheng renwu* 甲午中日战争人物 [Osobistości wojny chińsko-japońskiej (w roku) *jiawu*], red. Sun Kefu 孙克复, Guan Jie 关捷, Ha'erbin 1984.
- Minguo Guangdong jiangling zhi* 民国广东将领志 [Annaly dowódców wojskowych Guangdongu w okresie republikańskim], red. Chen Yuhuan 陈予欢, Guangzhou 1994.
- Minguo Guangxi renwu zhuan* 民国广西人物传 [Biografie osobistości Guangxi w okresie republikańskim], red. Guangxi Xinhai Geming Shi Yanjiuhui 广西辛亥革命史研究会, Nanning 1983.
- Minguo renwu da cidian* 民国人物大辞典 [Wielki słownik osobistości okresu republikańskiego], red. Xu Youchun 徐友春, Shijiazhuang 1991.
- Minguo renwu zhuan* 民国人物传 [Biografie osobistości Republiki (Chińskiej)], t. 1–12, red. Li Xin 李新, Lou Xiang 娄献阁, Sun Sibai 孙思白, Yan Ruping 严如平, Xiong Shanghou 熊尚厚, Zhu Xinquan 朱信泉, Zong Zhiwen 宗志文, Beijing 1978–2004.
- Wilkinson E.P., *Chinese History: A New Manual*, wyd. 2, Cambridge, Mass. 2013.
- Wang Xingke 王兴科, *Xinhai geming lishi ditu* 辛亥革命历史地图 [Rewolucja *xinhai* w mapach historycznych], Beijing 2011.
- Wei Xiumei 魏秀梅, *Qingji zhi guan biao* 清季職官表 [Tabele urzędników schyłkowego okresu panowania Qingów], wyd. 2, Taipei 2002.
- Xinhai geming cidian* 辛亥革命词典 [Słownik rewolucji *xinhai*], red. Zhang Kaiyuan 章开沅, Wuhan 1991.
- Xingning jiangjun lu* 兴宁将军录 [Rejestr generałów z Xingning], red. Chen Zuoxin 陈作新, Xingning 2013.
- Zhongguo jindai junfa shi cidian* 中国近代军阀史词典 [Słownik dziejów nowożytnych warlordów chińskich], red. Tian Ziyu 天子渝, Liu Dejun 刘德军, Beijing 1989.
- Zhonghua Minguo shiqi junzheng zhi guan zhi* 中華民國時期軍政職官誌 [Annaly urzędników administracji wojskowej okresu Republiki Chińskiej], red. Guo Qingyou 郭卿友, t. 1–2, Lanzhou 1990.

Strony internetowe:

- Identified Asian portraits, ca. 1900–1920 (photographs from the papers of George Ernest Morrison), <https://collection.sl.nsw.gov.au/record/9Bv7r009/RazRAeOmDpgRl>.
- Kokuritsu Kōbunshokan* 国立公文書館 [Archiwum Państwowe], *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センター [Centrum Dokumentów Historycznych Azji], <https://www.jacar.archives.go.jp/aj/meta/default>.
- Library of Congress, Chinese Army manoeuvres, <https://www.loc.gov/item/2014688615/>.

- Millward J.A., *We need a new approach to teaching modern Chinese history: we have lazily repeated false narratives for too long*, w: <https://jimmillward.medium.com/we-need-a-new-approach-to-teaching-modern-chinese-history-we-have-lazily-repeated-false-d24983bd7ef2>.
- National Archives, <https://www.archives.gov/>.
- Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Bo'erjijite Ruicheng 博爾濟吉特瑞澂, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=006116,2nd,search_simple.
- Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Chuohabu 綽哈布, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=001524,2nd,search_simple.
- Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Pang Hongshu 龐鴻書, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=008542,2nd,search_simple.
- Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Zhao Guoxian 趙國賢, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=001539,2nd,search_simple.
- Renwu zhuanji ziliaoku* 人物傳記資料庫 [Baza danych biograficznych], [hasło:] Zhu Enfu 朱恩紱, https://newarchive.ihp.sinica.edu.tw/sncaccgi/sncacFtp?ACTION=TQ,sncacFtpqf,SN=006276,2nd,search_simple.
- Qingdai dang'an sousuo xitong* 清代檔案搜索系統 [System wyszukiwania archiwaliów okresu dynastii Qing], <https://qingarchives.npm.edu.tw/index.php>.
- Tai Daqing 台大庆, *Wang Baozhai xiansheng er san shi* 王葆齋先生二三事 [Kilka rzeczy o panu Wang Baozhai (Zhuren)], [w:] Lu'an Wenshi 六安文史 [Materiały literacko-historyczne Lu'an], red. Zheng Xie Lu'an Shi Weiyuanhui 政协六安市委员会 [Komitet Chińskiej Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej w Lu'an], <https://5156klg.com/html/DocHtml1201481900004064.html>.

Glosariusz

An Lushan (安祿山, 703–757)

anchashi (按察使)

bangtong (幫統)

ba guo lian jun (八國聯軍)

Ba Qi (八旗)

Baofen (寶琴, 1855–1919)

Baolu Tongzhibui (保路同志會)

baturu (chiń. *batulu*, 巴圖魯)

Beiyang jun (北洋軍)

Beiyang junfa (北洋軍閥)

Beiyang lujun sucheng xuetang (北洋陸軍速成學堂)

Beiyang wubei xuetang (北洋武備學堂)

bingbeichu (兵備處)

Bingbu (兵部)

Bingbu shangshu (兵部尚書)

Börjigin (chiń. *Bo'erjijite*, 博爾濟吉特)

bosbin sensō (戊辰戰爭)

bupingdeng tiaoyue (不平等條約)

Cai Chengxun (蔡成勛, 1873–1946)

Cai E (蔡鐸, 1882–1916)

canmou daxuetang (參謀大學堂)

canmouchu (參謀處)

canyiguan (參議官)

Cao Kun (曹錕, 1862–1938)

cehui xuetang (測繪學堂)

Cen Chunming (岑春煊, 1868–1944)

Cen Chunxuan (岑春煊, 1861–1933)

Cen Yuying (岑毓英, 1829–1899)

changbei jun (常備軍)

Changgeng (長庚, 1843–1914)

Chen Baozhen (陳寶箴, 1831–1900)

Chen Guofu (陳果夫, 1892–1951)

Chen Kuilong (陳夔龍, 1857–1948)

- Chen Lifu (陳立夫, 1900–2001)
 Chen Qi (陳琪, 1878–1925)
 Chen Qicai (陳其采, 1880–1954)
 Chen Qimei (陳其美, 1878–1916)
 Chen Tingjia (陳廷甲, 1875–1945)
 Chen Yi (陳宦, 1879–1930)
 Chen Yongchang (陳鏞昌, ?–1908)
 Cheng Dequan (程德全, 1860–1930)
chengxuan buzhengshi (承宣布政使)
 Chengxun (誠勳, 1846–1915)
 Chongguang (重光)
 Coohabu (chiń. Chuohabu, 綽哈布; 1852?–1908)
 Cui Chaojun (崔朝俊)
 Cui Xiangkui (崔祥奎, 1858–?)

daotai (道臺)
Da Qing Huangjia Haiguan Zong Shuiwu Sishu (大清皇家海關總稅務司署)
 Depei (德培)
 Dexuan (德煊)
 Deng Huaxi (鄧華熙, 1826–1916)
 Ding Ruchang (丁汝昌, 1836–1895)
 Ding Zhenduo (丁振鐸, 1842–1914)
Dingwu jun (定武軍)
 Dong Fuxiang (董福祥, 1840–1908)
Donghak (東學)
dongnan hubao (東南互保)
 Duanfang (端方, 1861–1911)
 Du Huaichuan (杜淮川, 1877–?)
 Du Wenxiu (杜文秀, 1823–1872)
duban (督辦)
Duban Junwuchu (督辦軍務處)
dudu (都督)
Dulian Gongsuo (督練公所)
Duzhibu (度支部)

 Enming (恩銘, 1846–1907)
enxiang (恩餉)
er ci geming (二次革命)

fang jun (防軍)
fang ying (防營)
 Fang Xianwu (方咸五, 1883?–?)
fei tuzhu (非土著)
 Feng Guozhang (馮國璋, 1859–1919)
 Feng Qijun (馮啟鈞)
 Feng Rukui (馮汝騏, 1859–1911)
 Feng Xu (馮煦, 1842–1927)
 Feng Yuxiang (馮玉祥, 1882–1948)
fubiao (撫標)

gansidui (敢死隊)
 Gao Erdeng (高爾登, 1885–1940)
 Gao Lingwei (高凌霨, 1870–1940)
 Ge Jing'en (葛敬恩, 1889–1979)

genrō (元老)
Guangdong Haijun Xuexiao (廣東海軍學校)
Guangdong Shui Lu Shi Xuexiao (廣東水陸師學校)
Guangzhou zhubang jiangjun (廣州駐防將軍)
Guangfuhui (光復會)
Guangjia (廣甲)
Guang sheng jun (廣勝軍)
Guangxu (光緒)
Guanli Lujunbu shiwu dachen (管理陸軍部事務大臣)
Gūwalgiya (chir. *Gua'erjia*, 瓜爾佳)

Hangzhou zhubang jiangjun (杭州駐防將軍)
hanjun (漢軍)
hanjun baqi (漢軍八旗)
Hanyang baba shi (漢陽八八式)
Haruke Ichizō (晴氣市三)
Hong Taiji (洪太極, 1592–1643)
Huangpu Junxiao (黃埔軍校)
Hu Jinggui (胡景桂, 1846–1905)
Hu Yufen (胡燏棻, 1840–1906)
Hua Zhenji (華振基, 1888?–?)
Huang Guoliang (黃國樑, 1885–1958)
Huang Xing (黃興, 1874–1916)
Huai jun (淮軍)
Hubei bingongchang (湖北兵工廠)
Hubei qiang pao chang (湖北槍炮廠)
Hubu (戶部)
huidang (會黨)
hujun (護軍)
huncheng xie (混成協)

Igata Tokuzō (鑄方德藏, 1864–1933)
Itō Hirobumi (伊藤博文, 1841–1909)

jiangbian xuetang (將弁學堂)
jiangfang ying (江防營)
Jiangnan jiqi zhizao zongju (江南機器製造總局)
Jiangnan Lushi Xuetao (江南陸師學堂)
Jiang Jieshi (蔣介石, 1887–1975)
Jiang Weiguo (蔣緯國, 1916–1997)
Jiang Zungui (蔣尊簋, 1882–1931)
jiansheng (監生)
jiaolianchu (教練處)
jiaolianguan (教練官)
jiashen zhengbian (kor. *gapsin jeongbyeon*, 甲申政變)
Jiesheng ying (捷勝營)
jiexiang (解餉)
Jing Tingbin (景廷賓, 1861–1902)
Jingqi changbei jun (京旗常備軍)
Jinliang (金梁, 1878–1962)
Jinweijun (禁衛軍)
Jinweijun xunlian chu (禁衛軍訓練處)
Junjichu (軍機處)
jun zhengfu (軍政府)

Junzhengsi (軍政司)

juren (舉人)

Kang Youwei (康有為, 1858–1927)

Ke Fengshi (柯逢時, 1845–1912)

keju (科舉)

Komura Jutarō (小村寿太郎, 1855–1911)

Lianbingchu (練兵處)

lian bing fei (練兵費)

lian jun (練軍)

Lei Zhenchun (雷震春, 1864–1919)

Liangbi (良弼, 1877–1912)

Li Genyuan (李根源, 1879–1965)

Li Hanzhang (李瀚章, 1821–1899)

Li Hongzao (李鴻藻, 1820–1897)

Li Hongzhang (李鴻章, 1823–1901)

Li Jingxi (李經羲, 1857–1925)

Li Xingrui (李興銳, 1827–1904)

Li Xiucheng (李秀成, 1823–1864)

Li Yizhi (李益智)

Li Yuanhong (黎元洪, 1864–1928)

Li Yuchun (李玉椿)

Liang Qichao (梁啟超, 1873–1929)

linshi dazongtong (臨時大總統)

Liu Bangji (劉邦驥, 1868–1930)

Liu Kunyi (劉坤一, 1830–1902)

Liu Weikui (劉維騷)

Liu Xijun (劉錫鈞)

Liu Yongqing (劉永慶, 1862–1906)

Lu Jianzhang (陸建章, 1862–1918)

Lujunbu (陸軍部)

Lujun Guizhou Xuetang (陸軍貴胄學堂)

lujun jiangwutang (陸軍講武堂)

Lujun shifan xuetang (陸軍師範學堂)

lujun xiao xuetang (陸軍小學堂)

lujun zhong xuetang (陸軍中學堂)

Lu Yuanding (陸元鼎, 1839–1910)

Luying (綠營)

Lujunbu (陸軍部)

Lujunbu shangshu (陸軍部尚書)

Lujunbu you shilang (陸軍部右侍郎)

Ma Dianxuan (馬殿選, 1868?–?)

Ma Yukun (馬玉昆, 1837–1908)

Mao Zedong (毛澤東, 1893–1976)

Maose kuai qiang (毛瑟快槍)

Meiji (明治)

Minzhengbu (民政部)

mofan dui (模範隊)

mufu (幕府)

Naitō Konan (內藤湖南, 1866–1934)

Nanxuehui (南學會)

Nie Jigui (聶緝渠, 1855–1911)

Nie Shicheng (聶士成, 1836–1900)

Okohira Takanori (大河平隆則)

Oteki Kōichi (榑木耕一)

Pingnan Guo (平南國)

Pu Zitong (濮子潼, 1848–1909)

Puyi (溥儀, 1906–1967)

qi (旗)

Qi Yaoshan (齊耀珊, 1865–1946)

Qianlong (乾隆, 1711–1799)

qinwang (親王)

Qingshiguan (清史館)

Qiu Jin (秋瑾, 1875?–1907)

Qiu Zongzhang (秋宗章, 1896–1955)

Ren Daorong (任道鎔, 1823–1906)

renwu bing luan (kor. *imo gullan* 壬午兵亂)

rikugun shidan (陸軍師団)

Rikugun Shikan Gakkō (陸軍士官学校)

Ronglu (榮祿, 1835–1903)

Ruicheng (瑞澂, 1863–1915)

Ruiliang (瑞良, 1862–1938)

Ruilin (瑞麟, 1809–1874)

Sando (chiń. *Sanduo*, 三多, 1876–1941)

Saigō Takamori (西郷隆盛, 1828–1877)

Saitō Suejirō (齋藤季治郎, 1867–1921)

Seijō Gakkō (成城学校)

seinan sensō (西南戦争)

Shan Qipeng (單啟鵬)

Shang Dequan (商德全, 1863–1930)

shenshi (紳士)

Shen Bingkun (沈秉堃, 1862–1912)

Shen Yuqing (沈瑜慶, 1858–1918)

Sheng Xuanhuai (盛宣懷, 1844–1916)

Shina Kenkyūkai (支那研究会)

Shinbu Gakkō (振武学校)

Shiwu Xuetang (時務學堂)

shoubui kuang lu quan yundong (收回礦路權運動)

Song Qing (宋慶, 1820–1902)

Songshou (松壽, 1849–1911)

suiying xuetang (隨營學堂)

Su Lunyuan (蘇掄元)

Su Xumo (蘇緒謨)

Sugiyama Akira (杉山彬, 1862–1900)

Sun Ming (孫銘, 1879?–?)

Sun Zhongshan (孫中山, 1866–1925)

Šucingga (chiń. Shuqing'a, 舒清阿, 1877–1919)

Šuhingga (chiń. Shuxing'a 舒興阿, 1799–1858)

Tai ping Tianguo (太平天国)

Taipusi (太僕寺)

taiqiang (抬槍)

Takezoe Shinichirō (竹添進一郎, 1842–1917)
 Tan Xueheng (譚學衡, 1871–1919)
 Tang Baochao (唐寶潮, 1887—1958)
 Tang Caichang (唐才常, 1867–1900)
 Tang Jiyao (唐繼堯, 1883–1927)
 Tao Chengxiao (陶澄孝)
 Tei Eishō (chiń. Zheng Yongchang, 鄭永昌; 1855–1931)
Tianjin Shuishi Xuetaang (天津水師學堂)
 Tieliang (鐵良, 1863–1938)
tibiao (提標)
tidu (提督)
tidu xuezheng (提督學政)
Tōa Dōbunkai (東亜同文会)
 Tokugawa (徳川)
tongsbui (統稅)
 Tongzhi (同治)
tuanlian (團練)
tugao tongjuan (土膏統捐)
tusi (土司)

Waiwubu (外務部)
Wan xi (皖系)
 Wang Guangzhao (王光照, 1879?–?)
 Wang Jinhai (王金海)
 Wang Renwen (王人文, 1867–1939)
 Wang Wenshao (王文韶, 1832–1908)
 Wang Yingkai (王英楷, 1861–1908)
 Wang Yujia (王遇甲, 1882–?)
 Wang Zhichun (王之春, 1842–1906)
 Wei Guangtao (魏光燾, 1837–1916)
 Wei Liangben (衛良本)
Wenshi Ziliao Yanjiu Weiyuanhui (文史資料研究委員會)
 Wen Yingxing (溫應星, 1887–1968)
 Weng Tonghe (翁同龢, 1830–1904)
 Wu Changqing (吳長慶, 1829–1884)
wubei xuetaang (武備學堂)
wubei xuetaang lianjun ying (武備學堂練軍營)
wufang ying (武防營)
wuju (武舉)
wukai ying (武愷營)
 Wu Chongxi (吳重熹, 1838–1918)
 Wu Jiezhang (吳介璋, 1875–1926)
 Wu Luzhen (吳祿貞, 1880–1911)
 Wu Qingchi (吳慶坻, 1848–1924)
 Wu Xiyong (吳錫永, 1880–?)
 Wu Yuanze (吳元澤, 1874–1945)
 Wu Yuanzhi (吳元芝)
Wuwei chu jun (武衛楚軍)
Wuwei houjun (武衛後軍)
Wuwei jun (武衛軍)
Wuwei qianjun (武衛前軍)
Wuwei youjun (武衛右軍)
Wuwei youjun xianfengdui (武衛右軍先鋒隊)

Wuwei zhongjun (武衛中軍)
Wuwei zuojun (武衛左軍)
Xiangbao (湘報)
xiexiang (協餉)
xinhai geming (辛亥革命)
xinzheng (新政)
 Xiao Liangchen (蕭良臣)
 Xiao Xingyuan (蕭星垣, 1874?-?)
 Xiliang (錫良, 1853-1917)
xin jun (新軍)
xin wenhua yundong (新文化運動)
Xingzhonghui (興中會)
 Xiong Chengji (熊成基, 1887-1910)
xiucai (秀才)
 Xuanton (宣統)
 Xu Baoying (許葆英, 1877-1957)
xubei jun (續備軍)
 Xu Da (徐達, 1332-1385)
 Xu Fangzhao (徐方詔)
 Xu Shaozhen (徐紹楨, 1861-1936)
 Xu Shichang (徐世昌, 1855-1939)
 Xu Xilin (徐錫麟, 1873-1907)
 Xu Zhanfeng (徐占鳳)
xunfangdui (巡防隊)
xunfu (巡撫)
xunjing jun (巡警軍)
yamen (衙門)
 Yang Baoshan (楊寶善)
 Yang Wending (楊文鼎, 1853-1911)
Yangwuju (洋務局)
 Yan Xishan (閻錫山, 1883-1960)
 Yao Guangshun (姚廣順, 1864-?)
 Yao Hongfa (姚鴻法, 1882-1947)
 Yao Xiguang (姚錫光, 1865-1921)
yaosai shoubing (要塞守兵)
yangwu (洋務)
 Ye Zhichao (葉志超, 1838-1901)
yi (翼)
Yibetuan (義和團)
 Yinchang (廕昌, 1862-1928)
ying (營)
yingwuchu (營務處)
yinke (引課)
 Yu Chengge (余誠格, 1856-1926)
 Yu Youren (于右任, 1879-1964)
 Yuan Baoqing (袁保慶, 1825-1873)
 Yuan Shikai (袁世凱, 1859-1916)
 Yuan Shuxun (袁樹勛, 1847-1915)
 Yuan Siyong (袁思永, 1880-?)
 Yue Fei (岳飛, 1103-1142)
Yucwanghui (岳王會)

Yun Baohui (惲寶惠, 1885–1979)
Yunnan wubei xuexiang (雲南武備學堂)
yushi (御史)
 Yuxian (毓賢, 1842–1901)
 Zaitao (載濤, 1887–1970)
 Zeng Guofan (曾國藩, 1811–1872)
 Zeng Guoquan (曾國荃, 1824–1890)
 Zengyun (增韞, 1869–1946)
 Zhang Biao (張彪, 1860–1927)
 Zhang Jian (張謇, 1853–1926)
 Zhang Liangyuan (章亮元, 1876–1959)
 Zhang Mingqi (張鳴岐, 1875–1945)
 Zhang Renjun (張人駿, 1846–1927)
 Zhang Shaozeng (張紹曾, 1879–1928)
 Zhang Tengjiao (張騰蛟, ?–1902)
 Zhang Yi (張毅, 1876–1925)
 Zhang Yujun (章適駿, 1877–?)
 Zhang Zhidong (張之洞, 1837–1909)
 Zhao Erfeng (趙爾豐, 1845–1911)
 Zhao Erxun (趙爾巽, 1844–1927)
 Zhao Guoxian (趙國賢, 1857–1911)
Zhejiang wubei lianjun diyi ying (浙江武備練軍第一營)
zhen (鎮)
zhen wei xinjun (振威新軍)
zhenzongbing (鎮總兵)
Zhi xi (直系)
Zhili changbei jun you zhen (直隸常備軍右鎮)
Zhili changbei jun zuo zhen (直隸常備軍左鎮)
Zhongguo Guomindang (中國國民黨)
Zhongguo Renmin Jiefang Jun (中國人民解放軍)
Zhongguo Renmin Zhengzhi
Xieshang Huiyi (中國人民政治協商會議)
Zhonghua Minguo Haiguan
Zong Shuiwu Sishu (中華民國海關總稅務司署)
Zhong Wang (忠王)
 Zhou Enlai (周恩來, 1898–1976)
 Zhou Fu (周馥, 1837–1921)
 Zhou Hao (周浩, 1838–1919)
 Zhu De (朱德, 1886–1976)
 Zhu Enfu (朱恩紱, 1860–?)
 Zhu Jiabao (朱家寶, 1860–1923)
 Zhu Rui (朱瑞, 1883–1916)
 Zhu Wanlin (朱萬林)
zhufang (駐防)
zhupi (朱批)
Zili jun (自立軍)
Ziqiang jun (自強軍)
Ziyiju (諮議局)
zongdu (總督)
Zongli Geguo Shiwu Yamen (總理各國事務衙門)
zongshi (宗室)

Zou Rong (鄒容, 1885–1905)

zui hui guo tiaokuan (最惠國條款)

Zuo Baogui (左寶貴, 1837–1894)

Zuo Zongtang (左宗棠, 1812–1885)

Zuihing (chiń. Ruixing, 瑞興; 1839–1915)

Uniwersytet
Wrocławski

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. F. Joliot-Curie 12

50-383 Wrocław

wydawnictwo@uwr.edu.pl

Doniosłe przemiany w wojskowości chińskiej przełomu XIX i XX wieku zbiegły się w czasie z ostatnimi latami cesarskich dziejów Państwa Środka. Monografia Mateusza Nowikiewicza to pierwsza w polskiej historiografii tak obszerna i pogłębiona analiza powstania i rozwoju Nowej Armii Cesarstwa Qingów. Autor, wnikliwie analizując zarówno chińskie, jak i zachodnie źródła, z pasją rekonstruuje poczynania cesarskich oficjeli oraz wojskowych. Pokazuje także, jak decyzje, podejmowane w zaciszu gabinetów, wpływały na życie milionów ludzi i kształtowały nowe oblicze chwiejącego się w posadach kraju.

To ważny rozdział w historii Chin, gdy jedna z najstarszych, istniejących nieprzerwanie autokracji świata wkroczyła na drogę reform w duchu konstytucyjnym. Okres ten pełen jest nieoczywistych bohaterów i dylematów, a także nowych wyzwań oraz perspektyw. Mateusz Nowikiewicz, przedstawiając szczegółowo reformy wojskowe w kolejnych prowincjach, nie tylko ukazuje ich lokalną dynamikę, lecz także stawia pytanie, dlaczego — mimo imponującego wysiłku westernizacyjnego — Nowa Armia nie zdołała uratować mandżurskiej dynastii Qing.

Losy Nowej Armii to ważny punkt odniesienia do dalszych burzliwych przeobrażeń w Państwie Środka w XX wieku. Pomagają także zrozumieć, jakie siły ukształtowały ten kraj w znanym nam dziś kształcie. To nie tylko naukowe studium dla historyków i badaczy Chin. Jest to również lektura dla wszystkich zainteresowanych wojskowością, mechanizmami zmian politycznych i rolą jednostki w wielkich procesach dziejowych.

Fot. Maciej Borkowicz

Mateusz Nowikiewicz (Ma Ningxiang, 馬寧祥) — doktor nauk historycznych. Absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Nanjing Shifan Daxue (南京師範大學). Adiunkt w Instytucie Historycznym UW. Zainteresowania badawcze: historia XIX i XX wieku, zwłaszcza historia Chin w okresie późnocesarskim i republikańskim, a także dzieje brytyjskiej ekspansji kolonialnej w Afryce i Azji. Stypendysta Guojia Hanban (國家漢辦) oraz Fundacji z Brzezia Lanckorońskich.

Uniwersytet
Wrocławski